بەرگی یەکەم

تەفسیری ژیانی ئینسان بۆ لێکدانەوەی واتاکانی قورئان

سورەتی فاتیحە و بەقەرە بەتەواوی تەفسیر کراو

لەنووسین و ئامادەکردنی
مەلا عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز حاجی پیرداود - دزەیی هورمزیاری
پێش نوێژو وتار خوێنی ناحیەی دارەتوو لەقەزای بەردەرەش

١٤٤٠هـ
٢٠١٩ ز

چاپی دووەم
هەولێر / کوردستان

تەفسیری ژیانی ئینسان

بۆ

لێکدانەوەی واتاکانی قورئان

نووسینی

مەلا عبدالرحمن مەلا طه عزیز دزەیی هورمزیاری

ئەوەش تەفسیری ژیان   لەگەڵ زانستی قورئان
لەنووسینی عەبدوڵرەحمان   بەزمانی کوردی ئاسان
لەناو قبولایی- دلان   پێشکەش بەگەلی خۆمان
ئەو تەفسیرە دڵگیرە   بێ شك ووتەی شیرینە
هەڵقوڵاوی قورئانی   واتای ڕاست وزێڕینە
شیفاو دەرمانی دەردی   گشت نەخۆشی وبرینە
تەنها هەر ئەو قورئانە   بەرنامەی دین وژینە
لەبۆ خاوەن باوەڕان   وەك قەڵای پۆڵاینینە
بێ شك بێ ئەم قورئانە   ژیان هیچ واتای نینە
بەس ئەو ڕێی هیدایەت و   ڕێ پیشاندەری دینە
ئەوەی کاری- پێبکا   سەرکەوتووەو سەنگینە
ئەوەی کاری پێنەکا   گومڕایەو دژ بەدینە

بەرگی یەکەم

چاپی دووەم

١٤٤٠ ك – ٢٠١٩م

هەولێر - کوردستان

ناسنامەی کتێب

کتێب : تەفسیری ژیانی ئینسان بۆ لێکدانەوەی واتاکانی قورئان

بە قەڵەمی : مەلا عبدالرحمن مەلا طه عبدالعزیز

تیراژ: ( ) دانە

نۆرەی چاپ : چاپی دووەم / ٢٠١٩ – هەولێر

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان

ژمارەی سپاردنی (٦٣٧)ی ساڵی ٢٠١٦ی پێدراوە

التقريض

بەناوی خودای بەخشندەو میهرەبان

الحمد لله المُتَفَضّل على خلقه بِبَعْثه خير البريّة سيدنا محمد المُبيّن لكتابه العزيز الذي لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه، والهادي إلى صراط الله العزيز الحميد، فعليه صلاة الله ولاسمه كلّما ذكرهُ الذاكرون وغفل عن ذكره الغافلون وعلى آله وأصحابه الغرّ الميامين وَمَنْ تَبِعَهُمْ بإحسان إلى يوم الدّين وبعد:

سوپاسی پەروەردگار دەكەم كە نەمردم تا چاوم گەش بوو بە تەفسیرێكی تری كوردی كە بەهۆیەوە میللەتەكەم شەرفمەندبن و ڕێگەی ڕاستی ئیسلام وون نەكەن..

ئەم تەفسیرە بەناونیشانی (تەفسیری ژیانی ئینسان بۆ لێكدانەوەی واتاكانی قورئان) لە نوسینی برای زۆر بەڕێزم مامۆستا مەلا (عبدالرحمن) دزەیی هورمزیاری تەفسیرێكی نایابە و دانەر خودای گەورە تەمەن درێژی بفەرمووێت توانیویەتی بە كوردیەكی پەتی ڕاڤەی (ئایەتە) پیرۆزەكان بكات وە سود وەربگرێت لەو تەفسیرەیدا لە دەیان سەرچاوەی تەفسیری چ عەرەبی و چ كوردی بە شێوازێكی.ڕێك و پێك و مامناوەندی وەك بەندە موشەرەفیان بوو بە خوێندنەوەی هەندێك لە ڕاڤەی هەندێ لە سورەتەكانی ، بۆیە دەستخۆشی لێ دەكەم و پیرۆزباییش لە كتێبخانەی كوردی دەكەم بۆ ئەم دیاریە نایابەی كە بەختەوەری دین و دونیای لەسەربەندە ئەویش بریتی یە لە (قورئانی پیرۆز) كە یەكەم سەرچاوەی (شەریعەتی ئیسلامە و پاش ئەو فەرموودەكانی حەزرەتەو پاشان (ئیجماعو قیاس) و باقی بەڵگەكانی تر وەك زانایانی ئوصولی فیقهی ئیسلامی باسیان كردووە، دووبارە خوای گەورە پاداشتی مامۆستای بەڕێز بداتەوە و نمونەی لە دونیای ئیسلامدا زیاد بفەرمووێت آمین یا مجیب السائلین وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين وأخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين. كەمترین بەندەی خودا

د. حسن الشيخ خالد الشيخ مصطفى المفتي

هەولێر- كوردستان

٢٠١٦/٥/٢٣

التقريض

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذّي أنْزلَ عَلَى عبده الكتاب ولَمْ يَجْعَلْ لَهُ عوجاً، قَيّماً ليُنْذرَ باسا شديداً من لدنه وَيبشّرَ المُؤمنينَ الذّينَ يَعْملوُن الصّالحاتِ انّ لَهُم أجْراً حسناً، والصلاةُ والسّلاُم على سيدنا محمد الذي أمرَنَا الله بالصلاةِ والسلام عليه بقوله (إنّ اللهَ وملائكتهُ يُصلّونَ عَلى النّبيّ يا أيّها الذّين آمنُوا صَلّوا عليه وسلّموا تسليماً) فصلاواتُ الله وسلامهُ عليه وعَلىَ آلهِ وصَحْبه وأمتهِ والتّابعين لهم باحسان إلى يوم الدّين أجمعين أما بعد...

حمدو ثناو شكر بۆ خوای گەورەو میهرەبان کەلەناو بەندەکانی خۆیدا بەردەوام دڵسۆزانێك هەڵدەبژێرێت کەشەرەفی خزمەت کردنی ئایینی بەرزی پیرۆزی ئیسلامیان پێ بسپێرێت بەتایبەت راوەستان و چۆك دادان لەخزمەت قورئانی پیرۆز کەئەو (ئەمانەتە) قورس و سەنگینەیە نەئاسمانەکان و نەچیاکان توانای هەڵگرتنی نەبوون بەڵام دڵی دڵسۆزانێك دەبێتەبەهاری قورئان و بۆنی گوڵ و گوڵزاری بەدیاری شنەی شەماڵ و بۆنی خۆشی شەو بۆی بۆ عاشقانی قورئان و هەوا دارانی بەجوانترین دیاری دەنێرێت، لەسەرەتایی لاوێتی دا شەرف مەندبووم بەخوێندنەوەی (تەفسیری نامی مەرحوومی مامۆستای کورد جەنابی مامۆستا مەلا عبدالکریمی مدرسە (اعلی الله مقامَهُ) سودی زۆری پێ بەخشیم لەم تەمەنەش دا تفسیرو راڤەی قورئانی پیرۆز بەزمانی شیرنی کوردی ئاوەدانیەکی زۆریان لەدەوڵەمەند کردنی کتێبخانەی کوردی بەخشی ئەم تەفسیرەش بەناوی(تەفسیری ژیانی ئینسان بۆ لێکدانەوەی واتاکانی قورئان) لە نووسینی و ئامادەکردنی مامۆستاو دڵسۆزی گەلەکەمان جەنابی مامۆستا مەلا (عبدالرحمن دزەیی هورمزیاری) بەڕاستی تفسیرێکی نایاب و بەپێزوو دانسقەیە بۆ عاشقانی قورئانی پیرۆز کەشەیدایی دەسخستنی بابەتی چڕو پڕ بن وەك سەرچاوەیەکی گرنگ تەماشابکرێت چونکە هەر (تفسیر) نییە بەتەنها بەڵکو دەکرێت سەرەڕایی تفسیری ئایەتەکان سەرنجمان بۆ بواری (فقەو سیرەو علومی قورئانیش) رادەکێشی سەرەڕای ئەو کوردییە جوان و زمانە شیرینەی کەمامۆستا نووسەر هەوڵیداوە تفسیرەکەی پێ دەوڵەمەند بکات ئەگەر چیکۆششەکان بێ کرچ و کاڵ نابن بەڵام ئەم گوڵە لەباخی گوڵزاری بۆن خۆش جێگای (فەخرو) شانازی هەمومانەو هەروەها شەرەفەکی گەورەشە بۆ من بتوانم چاوێکی پێداپخشێنم و بەئەوپەڕی ئەدەب و (تواضعەوە) لە خزمەت تفسیرەکەو جەنابی مامۆستا مەلا (عبدالرحمن)دا بڵێم خوای گەورە پاداشتی یەك بەیەکی پیت و دێرەکانی ئەم بەرهەمەت بداتەوە چونکە ئەم قورئانە پیرۆزو گەورەیە بەڵگەیەکی ئاشکرای دەسەڵاتی پڕحکمەت و دانانی خوای گەورەیە فەرموویەتی ﴿وَلَوْ أَنَّ قُرْءَانًا سُيِّرَتْ بِهِ ٱلْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ ٱلْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ ٱلْمَوْتَىٰ ۗ بَل لِّلَّهِ ٱلْأَمْرُ جَمِيعًا ۗ أَفَلَمْ يَا۟يْـَٔسِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَن لَّوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَهَدَى ٱلنَّاسَ جَمِيعًا﴾ الرعد ٣١ فلهُ الحَمْدُ والمنةُ وصلى الله وسلم على سيّدنا مُحَمدٍ وَعَلَى آله وصَحْبهِ أجمعين ومَنْ تَبعَهم بإحسان إلى يوم الدّين.

شيخ مظهر محمد طاهر شيخ محمد الخوراساني

ليلة الجمعة/ ٦/ ربيع الاول١٤٣٨

التقريض

ئەم تەفسیرە کە بەناوی تفسیری ژیان بۆ لێکدانەوەی قورئان

بەڕێز مامۆستا (مەلا عبدالرحمن) دارەتوویی کە ڕەنجێکی زۆری لەم تەفسیرەیدا داوەو، هەوڵێکی دڵسۆزانەی پێشکەشکردوەو، تەماشای زۆرێك لە سەرچاوە تەفسیری یە کۆن و نوێیەکانی بۆ کردوە، چ تەفسیرە عەرەبییەکان، چ تەفسیرە کوردی یەکان، بۆیە توانیویەتی سودێکی باشیان لێ وەربگرێ و شارەزای ناواخن و مەبەستەکانیان ببێ و زۆرێکیان لێ بگوێزێتەوە بۆ تەفسیرەکەی خۆی، تا بەم کارەی خزمەتێکی شایستە بە کتێبخانەی کوردی بکات، هەروەك لە بواری سیرەتیشدا کاری جوانی کردووە، هەروەها هەندێ روایەت و شتی جوان و بەسوودیشی تێدا هێناوە کە خوێنەری کورد بەهرەیان لێ وەردەگرێ، ئەم کارە وەك هەموو کارەکانی تری مرۆڤەکان بێ کەم و کوڕی نیە، بەتایبەتی لە ڕووی ڕێنووسەوە، کە بەشێکی دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی ڕێنووسێکی یەکگرتووی کوردی..

گرنگ ئەوەیە مامۆستای بەڕێز هەوڵێکی باشی داوەو خزمەتێکی جوانی پێشکەشکردووە، خوا قبووڵی بفەرموێ و موفەقی بکات بۆ کاری گەورەتر و بەهێزتر، بەڕاستی مامۆستا پیاوێکی بە هیممەت و ماندوو نەناسەو ئەرکی سەرشانی خۆی ئەنجامداوە و خێری خۆی کردووە، جا فەرموو کێ ئازایە با ئەویش ئەسپی خۆی تاوبدات و لەم باشتر بنووسێت!

خوا خەڵکانی هیمەت بەرز و چالاکمان بۆ زۆر ترو زیاتر بکات و خزمەتکارانی ئیسلام و قورئان و میللەتمان شادو ئاسوودە بکات!

د. أحمد سید عبدالوهاب پێنجوێنی

هەولێر- هەڤالآن

١٤ رمضان المبارك ١٤٣٧هـ

٢٠١٦/٦/١٩م

التقريض

بەناوی خوای گەورەو میهرەبان

سوپاس و ستایش بۆ خواوەندی جیهان، درودو سەلام لە سەر پێغەمبەرمان و لەسەر یار و یاوەرانی.

قورئانی پیرۆز پەرتوکی خودایە کە ناردویەتی بۆ ئەوەی ببێتە دەستوری ژیان، بیرو باوەڕی ڕاستی تیایە، هەروەها شەریعەتی لێبوردەی و بەزەیی و بەهای بەرز، هەر کەسێك دەستی پێوەبگرێ و کاری پێبکات لەهەردوو دونیا سەرفراز دەبێت، بەڵام کارکردن بە قورئان لەدوای تێگەیشتن لێی و ئاگاداربوون لە مەبەستەکانی و هەلوەستەکردن لەسەر ئامۆژگاریەکانی و نهێنیەکانی دێت، ئەمەش تەنها لە ڕێگای زانستی تەفسیر وەچەنگ دەکەوێت، لەم سۆنگەوە لێکۆڵینەوەی زۆر لەسەر قورئان کراون و لق و پۆپی زۆری لێ بۆتەوە بە درێژایی چەرخەکان و گەلی کوردیش ڕۆڵی بەرچاوی هەبووە لەو بوارەدا، چەندین زاناو دانای لێ هەڵکەوتوون کە هەڵساون بە ڕاڤەکردنی قورئانی پیرۆزو دانانە پەرتوك لە زانستە جیاجیاکان، بەڵام زانا پایەبەرزەکانمان لەبەر خۆشەویستیان بۆ زمانی قورئان زۆربەی دانراوەکانیان بە زمانی عەرەبی بوون، بایەخێکی ئەوتۆیان بە زمانی دایك نەداوە تەنها لە بوارێکی تەسك و چەند لایەنێکی دیاریکراو نەبێت، بەڵام دواتر زانایان هەستیان کرد کە پێویستە نووسین و دانراوەکانیان بە زمانی کوردی بێت، چونکە بەشێکی زۆر لە هاوزمانەکانیان بە تەواوی شارەزای زمانی عەرەبی نەبوون و توانای لێکدانەوەی دەقە عەرەبییەکانیان نەبوو، بۆیە بزاڤی ڕاڤەکردنی قورئانی پیرۆز بە زمانی کوردی لە دەی دووەمی سەدەی بیستەم دەستی پێکرد و زانا پایە بەرزەکان هەوڵیاندا پێداویستی کۆمەڵگەکەی خۆیان پڕبکەنەوە و چەندین پەرتوکی پڕ بەهایان بە زمانی

دایـك بەرهــەم هێنــا لــە بــواری تەفــسیر و لــە بوارەکــانی تــری زانــستە ئیسلامیەکان.

لە سەردەمی ئێستامانیشدا ئەم بزاڤە بەردەوامی هەیە و بەڕێز مامۆستا (مەلا عبدالرحمن دزەیی) یەکێکە لـە زانایانـە کـە خزمـەتێکی زۆریـان لـەو بـوارەدا کردووە کە چەند پـەرتوکێکی نایـابی پـڕ بـەهای بـە زمـانی دایـك داناوە بـۆ ئەوەی لە ئێستا و داهاتوو کۆمەڵگەی کوردی سوودی لێ وەربگرن، لە دوایین کارەکـانی بـەڕێزیان هەڵـساوە بـە ڕاڤـەکردنی قورئـانی پـیرۆز بـە شـێوازێکی زانستی و بە زمانی شیرینی کوردی، مامۆستا لەم کارەیاندا پـشتی بەسـتووە بە چەندین سەرچاوەی باوەڕپێکراو لە زانـستی تەفـسیرو مانـدوبونێکی زۆری بینیوە، سەرئەنجام توانیویەتی تەفسیرێکی سوودبەخش و پڕ بایەخ و نایـاب بەرهەم بێنێ کە ناوی ناوە **(تەفسیر ژیانی ئینسان بۆ لێکدانـەوەی واتاکـانی قورئان).**

لـە کۆتاییـدا هیـوادارین خـوای گـەورە جـەزای بـە خێـری مامۆسـتای بـەڕێز بداتەوە و ئەم شـەونخونییە و ماندووبونـەی لێ قـەبوڵ بکـات و لـە تـەرازووی چاکەکانی دابنێ.

دکتۆر محمد شاکر محمد صالح چاربۆتی

ڕاگری کۆلێژی زانستە ئیسلامیەکان

زانکۆی سەلاحەددین

هەولێر: ٢٠١٦/٦/١١

بسم الله الرحمن الرحيم

((مُقدمة - واتا پێشەکی))

الحمد الله الذى أنارَ قلوب عباده المتقين بنور كتابه المبين وَجعَل القرآن شفاءً لما فى الصدور وهدىً ورحمةً– للمؤمنين والصلاةُ والسلام على خاتم الأنبياء وأشرف المرسلين سيدنا مُحمّد النّبى الأمي الطاهر الزكي– الأمين الذي فتحَ الله بهِ أعيناً عُمياً وأذانا صُماً وقلوباً غلفاً وأخرج به الناس من الظلمات إلى النور صلاةً وسلاماً دائمين إلى يوم البَعثِ والنشور وعلى آلهِ الطّيبين الأطهار وأصحابه الهادين الأبرار ومن تَبِعَهم بإحسان إلى يوم الدين (وبعد): فلا يزال القرآن الكريم بَحْراً زاخراً بانواع العلوم والمعارف يحتاج من يرغب الحصول على لألئِه وَدُرَرِه أن يغوصَ فى أعماقه ولايزال– القرآن يتحدّى أساطين البلغاء ومصاقيع العلماء من أهل الفصاحة بأنّهُ الكتاب المعجز المنزل على النبي ألأُمي شاهداً بصدقهِ يحمل– بين دَفّتيهِ برهان كماله وأية إعجازه وَدليل تنزيله من الحكيم– الخبير ﴿ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُنذِرِينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ ﴿١٩٥﴾ ﴾ (سورة الشعراء: ١٩٣ – ١٩٥.

والصلاةُ والسلام على سيدنا محمّدٍ الذّى بلّغ الرّسالة وأدى الأمانة وهزم جُند الشّرْكِ وأهل الخيانة وهزم البلغاء وَالفصَحَاء بِبلاغَةِ القُرآنِ الذّى بَلَغَ

أوْجه البلاغة والذى لم يكن بمقدورِ الأنـس والجـن أن يـأتوا- بمثـلِ القـرآن الكريم ولو كانَ بعضهم لبعضٍ ظهيراً لافى الأزمان الماضية ولا فى الأزمان الحاضرة والآتية- ثمَ الرضا عن أله وأصحابه المتـأدّبين بآدابـهِ والمهتـدين بَهديْهِ والمتمسّكينِ بِسنّتِه والحاكمين بكتاب الله- وَسُنّة رَسُولهِ (صلى الله وسلم عليه و على آله وصحبه ومن تبعهم بأحسان الى يوم الدّين) .

فهذا خلاصة تفسيرِ وبيان وفقني الله في انجازهِ فَسّرتُ فيه القرآن الكريم باللغة الكردية لبني جَلْدتي الكُرد لأرجُـو أنْ يكـون مُفيـداً وأنـال بـه رضـا الباري تعالى وماتوفيقي الاّ باللهِ عليهِ توكلت واليه أنيـب وصـلى الله عليـه على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين.

كتبه العبدالفقير

عبدالرحمن ملا طه حاجى پيرداود الدزەيى

أمام وخطيب ناحية دارەتو قضاء بەردە رەش

محافظة دهوك- ٢٠١٠/ميلادية/ كوردستان- عيراق

بسم الله الرحمن الرحیم

بەناوی خودای پەروەردگارو بەخشندەو میهرەبان

حەمدو ستایشی پەروەردگار، درودو رەحمەتی خودا بۆ سەر گیانی پێشەوامان حەزرەتی محمد مستەفا هەم لەسەر ئالو هاوەڵان تا رۆژی دوایی..

خوێنەرانی ئازیزم هۆی نووسینی ئەم تەفسیرە پیرۆزە چی بوو ؟ جا بێگومان من یەکەم جار- کەدەستم بەنووسین کرد ئەوکاتە (ئەوەڵی) گەنجایەتیم بوو ئینجا لەساڵی (حەفتاو سێدا) ژنم هێناو ئەوجا لەدوایدا وورده وورده دەستم بەنووسین کرد یەکەم پەرتووکم کەنووسی (تاوانە گەورەکان) بوو. لەڕوانگەی ئیسلامەوە[1]. جائەو کاتە لە (حوجرەی) کتێبخانەکەمدا خەریکی (موطالعة) و خوێندنەوە بووم جا لەناکاوسەرم هەڵبڕی وچاوم بە کتێبخانەکەمدا خشاند وماوەیەك لێی وورد بوومەوەسەیرم کردو سوپاس بۆ خودا گەیشتمە ئەو ئەنجامەی کە هەموو جۆرە کتێب وپەرتووکێکی تێدا هەیە.. بۆ نموونە گەلێك لەتەفسیری قورئان و[2] سوننەکانی (حدیث) بەهەموو شەرعەکانیەوە

---

(١) سوپاس بۆ خودا ئەم پەرتووکە چەند جار بەچاپ گەیەندراوە. خەڵك سوودیان لێوەرگرتوو. هەروەها پەرتووکێکی تر بەزمانی عەرەبی بەناونیشانی (مصباح القلوب ومفرج الكروب) دووبەرگی گەورەیەو کتێبێکی زۆر گرنگەو بەچاپمان گەیاندووە هەروەها دوو پەرتووکی ترمان بەچاپ گەیاندوە بەناوی ژیاننامەی زاتی رەهبەر بەدوو بەرگ مەوسووعەی فقهی حەجو (عومرە)و هەروەها (ئامۆژگاری بۆ خاوەن باوەڕان) کۆمەڵە ووتارێکە دوو بەرگە زۆرانی تریش... هتد

(٢) ژمارەی تەفسیرە عەرەبیەکان لە (مەکتەبە) جگە لەکوردیەکان گەیشتۆتە زیاتر لە ٧٥ حەفتاو پێنج تەفسیری وەکو (طبری) و (رازی) و (قورطبی) و (بەغەوی) و (ئالوس)، هتد....

وەکو (فتح الباری)و شرح صحیح البخاری) و (عمدة القاری شرح صحیح البخـاری و تُحفَـةُ الأحـوذي) و(عـون المعبـود) و (شـرح الـسنة بەغـەوی)و........هتـد. هـەروەها پـەرتووکی (فقـە) وشـەریعەتەکان وبەتایبەتی هەموو کیتابـەکانی ئیمامی شافعی (ڕەزای خـوای لـێ بـێ)و ڕێبازەکـەی لەگـەڵ هـەر چـوار (مـذهب) و (سـیرەت) و ژیاننامـەی پێغەمبەران و (وەعز) و(ئیرشاد)و (خطبة) ووتارو (تـصوف) و (فلـسفة) و(تـأريخ) مێـژوو هـەموو جـۆرە پـەرتووکێکی تێدایـە هـەتا بگـرە لـە (مخطوطـات)یـش بـەلام لەڕێکـەوتی سـاڵی / ٢٠١٠ی زاینـی یـەکێ لەرۆژنامەنووسـان سـەردانی کتێبخانەکـەمی کـردو ڕۆژنامەنووسـی کوردسـتان ڕاپـۆرت/ ٦٧٧) دووشـەممە ٣/ئـابی/ ٢٠٠٩ی زاینـی بـلاوی کردۆتەوە ئەڵێ (مەلایـەك ٧٠٠٠ کتێـب ئەرشـیف دەکات)و بـەناوی مـەلا (عبدولڕەحمان مەلا تـەها) خـەڵکی شارۆچکەی دارەتـوو سـەر بەقـەزای بەردەڕەش[1].

جا هەروەها بینەوە سەر باسەکەمان ئـەو کاتـە لەبـەر خۆمـەوە گـوتم ئەدی ئەی (فەقیر حاڵ) بۆچی تـۆش- خزمـەتێکی بەهاونیشتیمانەکەت ناکـەیت و(یـادین وئاینەکـەت) هـەروەك بەهـەزاران زانـا ئاییینیـەکانمان خزمەتی ئـەم ئایینـە پیرۆزەیـان کـردووە هـەروەها پـەرتووکیان دانـاوەو چەندەها (تەفسیریان) ڕاڤە کردووە خـوا (ئـەجرە) وپاداشـتیان بداتـەوە ئینجـا لەبـەر ئـەوە منـیش دەسـتم کـرد بەکۆکردنـەوەی هەنـدێك لەفـەرموودەکانی پێغەمبـەرمان (ﷺ) لـەبارەی (تاوانـە گـەورەکان) وئینجا توانیم چـاو بخشێنم بەپـەرتووکی (الزواجـر عـن إقـتراف الکبـائر)

---

(١)هەروەها گۆڤاری (خازریش) ژمارە ٣٠ باسێکی لەم بارەیەوە بلاو کردۆتەوە

لەنووسینی (الشیخ إبن حجر- المکی الهیتمی) و (الکبائر)ی ئیمام (شمس الدین الذهبی) و هەندێ سەرچاوەی تریش.. وەری بگێرم بۆ سەرزمانی کوردی شیرین هەرچەندە خۆمم بەلێهاتوو وچالاك نەدەزانی لەم بارەیە بەڵام داوای یارمەتیم لەخودای گەورە کرد کەرێ نیشاندەرم بێت ودڵیشم بەو فەرموودەیە خۆش بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (إنّ الله تجاوَزَ لي عَنْ أُمّتي الخَطأَ وَالنّسيانَ وما أستكرهُوا عليه) رواه أبن ماجه والبيهقي وَغَيرهما واته: خودا چاوپۆشی لەئومەتەکەم کردووە (لەبەر خاتری من) لەهەڵەو لەبیرچوون وئەوەی بەزۆر پێی دەکەن، ئینجا خوێندەوارە بەرێزەکان ئەگەر هەڵەیەك و کەم وکورتیەکتان بەدی کرد تکام وایە بەخێری خۆتان ئەم هەڵەیە ڕاست بکەنەوە چونکە ئینسان زۆر جار دەکەوێتە هەڵەو ئەمەش شتێکی ڕوون وئاشکرایە. وەکو پەندێکی عەرەبی دەڵێت (الإنسان محلّ النسيان) جا هەروەها (خولاصەی کلام) منی فەقیر حاڵ تەماعی ئەوەمکرد لەدوای (صلاة الإستخارة) ونزاو پاڕانەوەم لەخودای پەروەردگار کە پوختەیەك لەتەفسیری قورئان بنووسم[1]، بەزوبانی کوردی شیرین ئەوجا هەرچەندە من خۆم بەسوار چاکی ئەو مەیدانە نازانم و چونکە بەڕاستی ئەوە بارێکی زۆر قورس وگرانە چونکە (تەفسیر) کردنی قورئان دەریایەکەو مرۆڤ ئەبێ زۆر مەلەوان بێ و چونکە مەلەوانی دەوێ بەڵام ووتەیەکی کوردەواری خۆمان هەیەو ئەڵێ (ئەرك بەگوێرەی توانایەو چیم لەدەست

(١) هەروەها زۆر لەدۆست وبرادەران بەتایبەتی هەندێ (فقێ وقوتابی) ئاینی داوایان لێ کردووە کە تەفسیرێك بەکوردی بنووسم مام ناوەنجی نەزۆر کورت بێ نەزۆر درێژ بێت، هەروەکو گوتراوە (خير الأمور أوسَطُها).

دێ وهەر ئـەوەم لەبارداپـە) هـەروەها پەنـدێکی عـەرەبیش هەیـەو ئـەڵێ (مالا یدرك کلە، لایترك کلُە) واتە: هەرشتێك هـەمووی ئـەنجام نـەدرێ واز لەهــەمووی ناهێنــدرێ، مەبەســت ئەوەیــە مووســڵمانان لــە نەزانیــدا مەمینینەوە جا هەروەها بێگومان لـەو چـەند پەرتووکـەی کەنووسـیبووم لەچەن باسیك وبابەتێك هەندێ ئایەتم تەفسیر کردبـوو بـەڵام بەکـەمی وە دەبوو لەهەندێ جێگاداو سوورەتە کورتەکانیشم (تەفسیر) وراڤە کردبـوو بەڵام بەناتەواوی بوو هـەروەها مـرازم (حاصـل) نـەبوو چـونکە بێگومـان نەگەیـشتوومە بـەئاواتی خـۆم بـۆ ئـەوەی هـەموو قورئانەکـە بەتـەواوی تەفسیرو شی بکەمەوەو هەر سی (جزمی) قورئان بـە (کـاملی) و چـونکە بەڕاستی ماوەیەکی زۆرە لەنیازو دڵمایە کەخزمەتێکی دیکـە بـە قورئـانی پیرۆز بکەم، کەخزمەتیش بـێ بەهاونیـشتیمانانم ولەسـەر زمـانی خۆمـان داڕژرێ تـا هـەموو کـەس سـوودی لێـوەرگرن و[1] ئینجـا داوای یارمـەتیم لەخوای پەروەردگار کـردووە کـەخوای مـەزن سـەرکەووتوم بکـات بـەڵام پـێش ئـەوەی کەدەسـت بـەم کـارە پـیرۆزە بکـەم چـەند تەفـسیرێکی (موعتەبەرم) ئیختیار کردوو بۆ ئەوەی ببێتە (مەرجەع) و سەرچاوە.

---

(١) جـا بێگومـان ئەگـەر خـوا حـەز بکـات بەشـێکی کـەمیش وەربگـرێ ئـەوە (زەخـیرەو تێشووی) قیامەتەو قازانجی یەك بە ٧٠٠ بەڵکوو زیاتریش چونکە بێگومان (خەزێنـەی) خوودا هەموو خێرو بەرەکەتە بۆ مووسڵمانانو خاوەن باوڕانەوە

ئاگاداریەك

خوێنــەری ئــازیزم: ئــەم تەفــسیرە بــەناوی (تەفــسیری ژیــان بــۆ لێكدانەوەی قورئان) شێوەی جیایە لە(تەفسیرە) كوردیەكانی دیكە، ئەوان بەزۆری (قورئانەكەیان)تەفسیر كردووەو بەشێوەیەكی زۆر رێكو پێك بەبەڵگەو پێویستییەكانیەوەو بەڵام من خۆم بەشێوەیەكی دیكە تەفسیرمان كردووەو دەقی قورئانی پیرۆزمان هێناوەو: زۆربەی ئایەتەكانمان و هەندێ رستەی پێویست بەدەقی (عەرەبیەكەی) هێناومانەو لەتەفسیرە (موعتبەرو) مەشهورەكانی زانایانی ئیسلام هەروەها زۆر لەفەقێ قوتابیانی ئایینی ئەوەیان پەسەندكردووەو بۆ ئەوەی سوود لەهەردوولاوە وەربگرێو لەعەرەبیەكەو كوردییەكەی ئەوجا ئومێدەوارم كە سوود بەخش بێت بۆ خوێندەوارەبەرێزەكانم هەروەها ببێتە خزمەتێكی قورئانی پیرۆز..

بەشێك لەناوی تەفسیرەکانی قورئان:

ئەو تەفسیرانەی مأثورن:

کەوا مشهوورن، وەزۆر (قەدیمن) وەکو (تفسیر)ی (مجاهید)ی (تابعین) کەوا لە (عبداللە)ی کوڕی ئیمامی (عەبباسی) وەرگرتووەو یان لە عطای کوڕی رباح و یان لە (زوحاکی کوڕی مەزاهیم)و یان لە (عطیة)ی کوڕی سەعیدی عوفی و...هتد (خوایان لێ رازی بێت). وەلەدوایی ئەمانەش ئەم تەفسیرانە دێن وەکوو.

١- تفسیر مقاتل بن سلیمان البلخي.

٢-تفسیر عبدالرزاق الصنعانی، هو المشهور (أبوبکر الیماني الصنعاني).

٣- التفسیر السمعانی المرُوزي التمیمي، مردووة لةسالَی (٤٨٩ك).

٤- تفسیر ابن إبي زمنین، هو (محمد بن عبدالله بن عیسی بن المرّي أبو عبدالله الاندلسي المَعروف بابن ابي زمنِین، بفتح المیم وکسر النون)

٥- الجواهر الحسان فی تفسیر القرآن- لعبدالرحمن الثعالبی .

٦- الدر المنثور فی التفسیر المأثور- لجلال الدین السیوطی.

٧- فتح القدیر للعلامة الشوکانی، فتح القدیر الجامع بین فني الرّوایة والدرایة من علم التفسیر.

٨- محاسن التأویل للعلامة القاسمی، تحقیق الشیخ احمد بن علي.

٩- غرائب القرآن ورغائب الفرقان للنیسابوری.

١٠- زادا المسیر فی علم التفسیر للعلامة أبی الفرج إبن الجوزی.

١١- تفسیرُ البکري، للشیخ الاسلام محمد بن عبدالرحمن الصدیقي البکري.

١٢- تبصیر الرحمن في تفسیر القرآن، للشیخ المهایمي.

١٣- تفسير الحسن البصري،لەكۆكردنەوەی(الشيخ احمد فريد المزيدي).

١٤- تفسير العز بن عبدالسلام، لەساڵی (٦٦٠ك) وەفاتی كردووە.

١٥-تفسير الهداية إلى بلوغ النهاية، لأبي محمد مكي بن أبي طالب القيسي، المتوفي سنة (٤٣٧هـ)

ناوی ئەو تەفسیرانەی کەوا (عیلمینە) یا (نحوینە)یا (بەلاغینە):

١- الكشاف عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل للعلامة جارالله محمود عمر الزمخشرى

٢- تفسير البيضاوي المسمى أنوار التنزيل وأسرار التأويل للعلامة القاضى البيضاوي.

٣- تفسير النسفى مدارك التنزيل وحقائق التأويل للعلامة عبدالله النسفى.

٤- تفسير أبي السعود (إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم) للعلامة ابى السعود العمادى الكُردي.

٥- تفسير الجلالين/ الجلال الملّحى والجلال السيوطى.

٦- غرائب إلقرآن ورغائب الفرقان للعلامة النسابوري.

٧- یان وەکو تەفسیری پێشەوا (قنوی) لەگەڵ (حاشیەکەی) بەچوار بەرگی مەزنەوە زۆربەکەمی چاپکراوە.

٨- تفسير المراغى/ للعلامة أحمد مصطفى المراغى

٩- حاشية الصاوى على تفسير الجلالين/ للعلامة أحمد الصاوى

١٠- الوسيط فى تفسير القرآن المجيد/ للعلامة الواحدى النيسابورى

١١- السِّراج المنير في الإعانة على معرفة بعض معانى كلام ربنا الحكيم الخبير (للعلامة الخطيب الشربينى).

١٢- اللباب فى علوم الكتاب للإمام المُفسِّر أبى حفص عمر بن على أبى عادل الدمشقى الحنبلي.

١٣- التحرير والتنوير للعلامة محمد الطاهر بن عاشور.

١٤- الأساس فى التفسير للعلامة سيدحوى

١٥- أيسر التفاسير لكلام العلى الكبير للعلامة أبى بكر جابر الجزائيرى وبهامشه (نهر الخير).

١٦- تفسير (أولى ماقيل فى آيات التنزيل) للشيخ رشيد الخطيب الموصلى.

١٧- تفسير الكريم الرّحمن فى تفسير كلام المنّان) للعلامة عبدالرحمن بن ناصر السعدى.

١٨- تفسير القرآن الحكيم الشهير بتفسير المنار للعلامة محمد رشيد رضا

١٩- حاشية محي الدين شيخ زاده/ على تفسير القاضى البيضاوى

٢٠- الفتوحات الإلهية بتوضيح تفسير الجلالين للدقائق الخفية (للشيخ عمر العجلى الشّافعى الشهير بالجمل

٢١-تفسير الخازن لباب التأويل فى معانى التنزيل للشيخ علاء الدين على إبراهيم البغدادى الصوفى المعروف بالخازن[1].

٢٢- التفسير المنير فى العقيدة والشريعة والمنهج/ تأليف الأستاذ الدكتور (وهبة الزُحيلى)

٢٣- كتاب التسهيل لعلوم التنزيل للعلامة الحافظ محمد بن جزى الكلبى الغرناطى

٢٤- المقتطف من عيون التفاسير- للعلامة (مصطفى الحصن المنصوري، تحقيق الدكتور محمد علي الصابوني).

---

(١) جا هەروەها ئەم تفسیرە لەگەڵ ھەندێشداو زۆر (قصص)و (ڕیوایەت)و داستانی هێناوەو بەلام (خالّی نییە لەفوائد).

٢٥- الأكليل فى إستنباط التنزيل (شافعى) مذهب للعلامة جلال الدين السيوطى

٢٦- تنوير المقباس من تفسير إبن عباس للعلامة أبو طاهر الفيروز أبادى، صاحب القاموس المحيط[1].

٢٧- روح المعانى فى تفسير القرآن العظيم والسبع المثانى للآلوس البغدادي.

ئەمەش هەندێ لەناوو ناوەڕۆکی ئەم تەفسیرە پیرۆزانەیە وەکو:

١- جامع البيان فى تفسير القرآن لابن جرير الطبرى وهو شيخ المفسِّرين.

٢- تفسير القرآن العظيم لإبن كثير القرشى الدمشقى.

٣- الكشف والبيان عن تفسير القرآن لأبى إسحاق الثعلبى.

٤- معالم التنزيل للإمام أبى محمد الحسينى بن مسعود الفراء البغوى الشافعى.

٥- بحرُ العلوم لأبى الليث السمرقندى.

٦- المحرّر الوجير فى تفسير الكتاب العزيز لإبن عطية الأندلسى.

٧- الجامع لاحكام القرآن الكريم (تفسير القرطبي) لأبى عبدالله محمد بن أحمد الأنصارى.

٨- تفسير الكبير لأبى حاتم الرازى.

٩- البحر المحيط والنّهر الماد وَهما لأبى حيان التوحيدى.

١٠- التفسير الكبير أو مفاتيح الغيب للإمام فخرالدين الرازى.

---

(١) چونکە بێگومان هەندێ لەزانایان ئەڵێن جەنابی (فیرۆز آبادي) وتەکانی (ابن عەبباسی) کۆکردۆتەوە چاپی کردووە، ئینجا ناوی لێناوەو (تفسیر ابن عباس).

تەفسیرەکانی ئەهلی تەصەوف [1]

١- لطائف الإشارات تفسير صوفى كامل (للقرأن الكريم) للشيخ علامة الأستاذ عبدالكريم القشيرى، تحقيق السيد عبدالغني.

٢- التفسير المنير لمعالم التنزيل المسمى مراح لبيد لكشف معنى(قرآن مجيد) للشيخ محمد النووى الجاوى.

٣- تفسير القرآن العظيم للعلامة التسترى.

٤- حقائق القرآن التفسير للعلامة لابي عبدالرحمن السلّمي.

٥- عرائيس البيان فى حقائق القرآن، لروزبهان البقلي الشيرازي.

٦- التفسير المنسوب للشيخ محيي الدين العربي المعروف بالشيخ الاكبر.

٧- التأويلات النجميّة / للعلامة نجم الدين كبرى.

٨- تفسير الجيلانى الغوث الربانى والإمام الصمدانى سيدى محى الدين الشيخ عبدالقارد الجيلانى تحقيق الشيخ أحمد فريد المزيدى

٩- التفسير المظهرى الشيخ القاضى محمد ثناء الله العثمانى الحنفى المظهرى النقشبندى البانى بيتي المنسوب إلى طريقتى الدهلى[2]

---

(٢) ئەهلی تەصەوف بەو کەسانە ئەڵێن کەوا تێکۆشاون بێ ووچان بۆ گەیاندنی زانستی (حقیقەتی- عرفان) و (علم الروح) علم القرآن وەکو خوای گەورە لەم ئایەتە پیرۆزە ئاماژەی بۆ ئەکاو ئەفەرموێ﴿ فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ ءَاتَيْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ ﴾ الكهف: ٦٥

(١) ئەم تەفسیرە بەڕاستی تەفسیرێکی زۆر بەسوودە چونکە زۆر (نکتە)و (فەوائید)و (مسائیلی شەرعی) تێدایە جگە لەئامۆژگاری و ووتارەکانی (ئەهلی تەصەوفدا) و خودا ئەجرو پاداشتی خێری بداتەوە

١٠-تفسير روح البيان[١] للعلامة للشيخ إسماعيل حقى البروسوى (رحمة الله تعالى عنه).

١١- البحر المديد فى تفسير القرآن المجيد للعلامة أبى العباس أحمد بن محمد المهدى (ابن عجيبة الحسنى).

١٢- مرآة الحقائق في تفسير بعض الآيات والاحاديث الواردات واللطائف للشيخ اسماعيل حقي البرسوي.

١٤- الفوائد الحسان من آيات القرآن، للشيخ (عبدالله بن محمد المعتان).

١٥- تفسير ابن عرفة، هو محمد بن محمد بن محمد بن عرفة، فقيه المالكية بتونس وخطيبها بجامع الزيتونة يعرف بابن عرفة.

هەندێ لەناوەکانی تەفسیرە(عصريەکانی) ئێستاکەی ئەو سەردەمە :

١- الجواهر فى تفسير القرآن الكريم المشتمل على عجائب بدائع المكونات وغرائب الأيات الباهرات للعلامة الأستاذ الحكيم الشيخ طنطاوى جوهرى المدرس بالجامعة المصريّة

٢- تفسير حدائق الروح والريحان فى رَوَابى علوم القرآن للعلامة محمدامين بن عبدالله الأرمى الهَررى الشافعى[٢]

---

(٢) تەفسیری روح البيان تەفسیرێکی نایابەو خاوەنەکەی (صوفی) بووەو زۆر لەپیاوانی ئەهلی تەصەوفی باس کردوە کەلەوەتەو ئامۆژگاری ئەوان مرۆڤ بەهرەمەند دەبێت جگە لەمانەش زۆر پەندوو (شیعریشی) بەفارسی هێناوە

(٢) ئەم تەفسیرە ٣٥سی وپێنج بەرگی گەورەیە، واتە تەفسیرێکی زۆر نایابە و هەروەها درێژترین تەفسیری سەردەمە

٣-التفسير الكبير تفسير القرآن العظيم تأليف الحافظ سليمان بن أحمد أيوب الطبراني [(١)]،

٤-مواهب الرحمن فى تفسير القرآن تأليف الشيخ عبدالكريم محمد المدرس عُنى بنشرِه الشيخ محمد على القرداغى

٥- التفسير الواضح للعلامة الدكتور محمد محمود الحجازى.

٦- المصحف المسّفر الأستاذ محمد فريد وجدى

٧- أضواء البيان في ايضاح (القرآن بالقرآن) للعلامة الشيخ محمدامين بن مختار الشنقطى

٨- صفوة التفاسير تأليف الشيخ محمد على الصابونى

٩-صفوة البيان لمعاني القرآن، تاليف الشيخ حسنين بن محمد مخلوف.

١٠- التفسير الواضح المُيسّر بقلم الشيخ محمد على الصابونى

١١- دُرة التفاسير للشيخ محمد على الصابونى، هەروەها (تاج التفاسير) للعلامة المرغيناني.

١٢- التفسير المقتطف تأليف الدكتور مصطفى خرّم دل، من دولة (ايران سنندج.

١٣- تفسير أساس البيان إعداد (صبرى محمد موسى ومحمد فايز

١٤- زُبدةُ التفسير بهاميش مصحف المدينة النبوية تاليف الدكتور محمد بن سليمان عبدالله الأشقر

١٥- من روائع التفسير (النكت والعيون) تاليف (ابي الحسن علي بن محمد الماوردي)

١٦-تفسير الملا علي القاري المسّمي (أنوار القرآن وأسرار الفُرقان)

---

(١) پێشەوا طبرانی ئەم تەفسیرەی لەزوەوە داناوە بەلام بەم دوایە بەچاپ گەیەندراوە

تاليف (نورالدين علي بن سلطان الهروي المكي الشهير بـ الملا علي قاري).

١٧-تنوير الازهان من تفسير البيان، لەكۆكردنەوەى (الشيخ محمد علي الصابوني.

١٨- الفوائد الحسان من لآيات القرآن، لەنووسينى، الشيخ عبدالله بن محمد المعتاز.

١٩- في ظلال القرآن ، لەنووسينى (سيّد قطب).

٢٠- التفسير ، (السهل المفيد في تفسير القرآن المجيد) لەنووسينى الاستاذ الدكتور عبدالحي القرماوي، (٣/ مجلدات).

٢٢- تفسير النابلسي، تدبر آيات الله في النفس والكون والحياة ، الدكتور محمد راتب النابليسى، (١٠جزء)

٢٢- التفسير البسيط لأبى الحسن علي بن أحمد محمد الواحيدي[1].

ئاگادارييێك: ئەم تەفسيرە نايابە زانايان زۆر (مەدحى) ئەكەن بەتايبەتى پێشينانى ئەهلى تەصووف لەوانە (حجة الاسلام) ئيمامى غەزاڵى ئەفەرمووێ قال الامام الغزالى (عليه الرحمة) (من اراد أن يسمع كتابه تعالى من فم رسول الله (صلى الله عليه وسلم). فعليه بتفسير الواحيدي) بەڕاستى تەفسيرێكى زۆر بەسوودو (بەكەڵكە) (٢٥) بەرگە.

---

(١) بڕوانە (التفسير المفسّرون) لەنووسينى الدكتور(محمد حسين الذهبى) ، لەگەڵ دەستكارى، بەرگى ١-٢-٣، وەهەروەها بڕوانە هەندێ سەرچاوەى تريش كەلێيانم وەرگرتووە.

تێبینیکی گرنگ

خوێنەوارانی ئازیزم ئەوە سەد تەفسیری رێك کە باسم کردن جگە لەتەفسیرە کوردیەکان ئەوانە هەموویان بەزوبانی (عربی) بوون کە قورئانیان تەفسیروو راڤە کردووە خوا (ئەجرو) پاداشتیان بداتەوەو هەروەها هەموو میللەتێکیش بەزوبانی خۆی قورئانی (تەفسیر) کردووە بەتایبەتی کوردی مووسڵمان لەزوەوە خەریکە بۆ وەرگێرانی تەفسیرکردنی قورئان ئینجا هەندێ لەو زانا کوردانەش کە قورئانیان راڤەو تەفسیر کردووە هەندێ لەوانە ئەخەینە بەرچاوی خوێندەواران جا هەروەها چینی یەکەم رێخۆشکەرانمان بوون لەبواری تەفسیری قورئان ئەو مامۆستایانە پایەبەرزوو (قوطبی) زەمان بوون وەکو جەنابی خوالێخۆشبوو-

١- مامۆستا مەلا محمد عبدالکریم قاضي خواهرزاد پێنچوینی کەیەکەم تەفسیری کوردیەو لە(١٠) بەرگی دەستخەتی گەورە پێکهاتووە بەناونیشانی (تیزکاری ئیمان بۆ قەومی کوردان) ئێستا مامۆستا ئازاد گڵەجاڵی لەهەوڵی تەحقیق کردنی دایە.

٢-مامۆستا مەلا (موحەممەدی) جەڵی زادەی کۆیی وناودار بە (مەلای گەورە) کەتەفسیرەکە چاپکراوە بەدەبەرگ(*).

٣- مامۆستا مەلا (حسین الشیخ سەعدی فیض الله)ی هەولێری تەفسیرەکەش شەش بەرگە لەزووەوە چاپکراوە.

٤- هەروەها مامۆستا شیخ (محمد)ی خاڵ کە پێنچ بەرگ لەتەفسیری

(*) خوێنەوارانی ئازەم، ژیاننامەی ئەو زانا لێهاتوانم هەموو نووسیوەو بەتێرو تەسەلی بروانە پەرتووکی (ژیاننامەی ئەهلی عیرفان لە مێژووی زانایانی کوردستان)، بەهەر (٦) بەرگەکانەوە.

خاڵی چاپکردووە. کە کەم وێنەبووەو بەڵام بەداخەوە مەرگ ماوەی نەداوە تەواوی (باقیەکەی) بۆ نەکرا، بەچاپی بگەێنی کۆچی دوایی کرد..

٥- هەروەها مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس تەفسیری نامی نووسیوەو بەچاپی گەیاندووە لەحەوت بەرگ پێك هاتووە بەناوی(تەفسیری قورئانی پیرۆز).

٦- هەروەها مامۆستا مەلا (عبدالعزیز علائەدین) موستەفا کۆیی تەفسیرەکەی لەپێنج بەرگ پێکهاتووە، لەدوایی وەفاتی بۆیان چاپکردووە.

٧- هەروەها مامۆستا (عوسمان هەڵەبجەیی) تەفسیرەکەی لە دە بەرگی گەورە پێکهاتووە، بەناوی (تەفسیری قورئانی پیرۆز).

٨- هەروەها تەفسیری زمناکۆی بەقەڵەمی مەلا سەعیدی زمناکۆی لەدوازدە بەرگ پێك هاتووە

٩- سەیدا مەلا حسێن یوسف کوڕی عبدالقادر ناودار بە المارنووسی تەفسیرەکەی کە بەزوبانی بادینی داناوەو گەیشتۆتە ١٠بەرگ کەلەلایەن شێخ (جیهاد) بارزانی بەچاپ گەیەندراوە بەڵام (طبقە)ی دووەم واتە چینی دووەم لەزانا کوردەکان کە تەفسیریان داناوە وەکو مەلا محمودی گەلاڵی و هەروەها مامۆستای خوالێخۆشبوو (عبدالرحمن شەرەفەکەندی)و ناودار بە مامۆستا (هەژار) و هەروەها وەکو مامۆستا (محمد صالح ئیبراهیم) ناودار بە شەپۆڵ جا هەروەها وەکو مامۆستا (مەلا محمد مەلا صالح بامۆکی) بەناوی (موفرەداتی قورئانو، وەکو تەفسیری گوڵشەنو... وەکو تەفسیری ڕامانو.. یا تەفسیری ڕۆشن)و هەندێکی تریش لەزانایان خوا پاداشتیان بداتەوە ئەوجا هەروەها ئەگەر

یەکێ پرسیار بکاو بڵێ لەدوای ئەو هەموو تەفسیرە ئەم تەفسیرەی تۆ بۆچیە؟! ئێمەش بەدوو وەڵام وەڵامی ئەدەینەوە:

یەکەم: هەروەکو نووسەرێك لەپەندێکی عەرەبیدا دەڵێت و ئەفەرموێت (وَلَكِن أرَدتُ التشبه بالوعاظ– والمرشدين الأعلام فإن التشبّه بالكِرام فَلاَحُ)[1]. واتە بەڵام ویستم لاسای پەندارەکان ڕابەران وزاناکان بکەمەوە چونکە بەڕاستی لاسایی ئەوان مایەی بەختەوەری ورزگاریە.

دووەم: جا هەرەها بەڕاستی قورئان دەریایێکی بێ بنەوئەم سەرووی ئەوسەری نیەو هەرگیزمانای تەواو نابێ و چونکە پڕە لەگەوهەرو دڕو یاقوت و مەرجان ئەوجا بێگومان (تەفسیر وراقەو) ماناکانی تەواو نابێ چونکە بێگومان (کەلامی) خودایە ولەبن نایەو هەروەکو ئەم ئایەتە ئاماژەی بۆ ئەکاو ئەفەرمویت ﴿قُل لَّوۡ كَانَ ٱلۡبَحۡرُ مِدَادٗا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّي لَنَفِدَ ٱلۡبَحۡرُ قَبۡلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّي وَلَوۡ جِئۡنَا بِمِثۡلِهِۦ مَدَدٗا ١٠٩﴾ سورەتی الكهف: ١٠٩. واتە ئەی پێغەمبەر (ﷺ) تۆ بەخەڵکی بڵێ زانین وزانیاری خودا بێ سنوورە ئەگەر دەریا بێت بە(مەرەکەب) واتە (حبر) هێشتا بەشی نووسینی هەموو (کەلیماتی) زانیاری پەروەردگارم ناکات وئاوی دەریاکە تەواو دەبێت پێش ئەوەی زانست وزانیاری پەروەردگارم تەواو بێت تەنانەت گەر ئاوی چەندین دەریای تریش بهێنرێت وبکرێتە (مورەکەب) هێشتا بەشی نووسینی زانیاری خودات واتە پەروەردگارت ناکات.

---

(١) بڕوانە پەرتووکی (ئامۆژگاری بۆ خاوەن باوەڕان) لەنووسینی (عبدالرحمن مەلا طه عبدالعزیز) بەرگی دووەم لاپەڕە٤

چەند تێبینیەکی گرنگ

یەکـەم: (قورئـان نـاوێکی چـەند بـەرزو پـیرۆزەو) جـا هـەروەها (مفسیرین) ئەفـەرموون نـاوی (قورئـان) ئەگاتـە نزیکـەی پـەنجاو پێـنج (ناوی پیرۆز)ی هەیە دوایی بیرکردنەوەیـەکی ڕاسـت ودروسـت هـەموویان بەگوێرەی ماناکانیان ئەگەڕێنەوە بـۆ لای یـەك (نـاو) ئـەویش بریتیـە لـە قورئان ناوە بەناوبانگەکانیش ئەم چوار ناوەن (١)القرآن[1]، واتە خوێندن ناوە بۆ ئەو پەیامەی خوا ناردوویەتی بـۆ پێغەمبـەر (ﷺ) لەدوایـدا (إن شا ءالله) بەدرێژی باسی دەکەین. (٢) الفرقان[2]واتە ئـەو پەیامـەی کـارە ڕاست وپوچەکان لەیەکتر جیـا دەکاتـەوە بـەهۆی بەڵگـەی ڕون وئاشـکرا بێگومانەوە. (٣)الکتاب[3]، واتە کۆکردنەوە یانی ئـەو فەرموودانـەی خـوا

---

(١) راغیبی ئەصفەهانی لە (مفرەداتا): ئەفەرمویت وشەی (قورئان) لەسەر وەزنی (کفران– وَرُجحان) یـا لەسـەر وەزنـی (فعـلان) بـە مانـای (مَقـرُوْ) واتـە خـوێنراوە دێ هـەروەها دەشگونجێ بەمانای (قراْة) واتا خوێندنەوەش بێت وەك خوای گەورە ئەفەرموێت﴿ فَإِذَا قَرَأْنَهُ فَٱتَّبِعْ قُرْءَانَهُۥ ﴿١٨﴾ ﴾ القیامة: ١٨،المعنی/ فإذا تلَوناهُ فاتبع تلاوُته) واتـە هـەر کـات خوێندمانـەوە تـۆ شـوێنی خوێندنەوەکـەی بکـەوە) بڕوانـە پـەرتووکی (مفـردات ألفـاظ القرآن) لەنووسینی زانای بەناوبانگ (راغبی ئەصفەهانی) لاپەڕە/ ٦٦٨

(٢) فرقـانیش واتـە هەرشـتێ کـە هـەق وناهـەق حـەڵاڵ وحـەرام چـاك وخـراپ ڕاسـتی ودرۆ...هتـد) واتـە لەیـەك جیادەکاتـەوە وەك قورئـان ئەفـەرمووێت ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى نَزَّلَ ٱلْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِۦ لِيَكُونَ لِلْعَٰلَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾ ﴾ الفرقان: ١. هەمان سەر چـــاوەی پێشوو.

(٣) کتاب واتە نووسراو– یان نووسراوەو (ئەصلی) وشەی (کتـاب) لـە (کتـب) وە هـاتووە واتە (جمع) کۆی کردووەو هەروەکو قورئـان ئەفـەرمووێت ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ ذَٰلِكَ ٱلْكِتَٰبُ لَا رَيْبَ ۛ فِيهِ ۛ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾ ﴾ البقرة: ١ – ٢، واتـە ئـەو کتێبـە گومـانی تێدا نیـە ڕێنماییکـە بـۆ پارێزکاران

کەناردویتی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) لەودا کۆکراوەتەوە (٤) الذکر[1]، واتە ئەم ووشەیە بەدوو مانا هاتووە هەردوو ماناکە ڕاست وشایستەن بکرێن بەناوی قورئانی پیرۆز (یەکەم) واتە باس وگێڕانەوەی ئامۆژگاری خوای مەزن بۆ بەندەکانی خوای مەزن (دووەم) واتە ڕێزگرتن چونکە قورئان خۆی لەخۆیدا بەڕێزەو یاسایە بۆ ئادەمیزادو چونکە بێگومان هەرکەسێ بڕوای بە (قورئان) بێ ئەوەلای خودا زۆر بەڕێزەزەو....)

دووەم: جا بێگومان ئێمەی ئادەمیزاد بەهەر شێوەیەك خۆمان ماندوو بکەین ئەوەی شایانی گەورەی قورئان بێ یا ڕاقەو تەفسیرەکەی بێ وناتوانین بینووسین بەلام ئەوەی ڕاستی بێت بەسە بۆ گەورەیی (قورئان) کەتەنها- یاسای مووسڵمانان نیە بۆ پێویستی ژیانی هەردوو جیهانەو بەڵکو یاسا نووسان وزانایانی جیهان جگەی موسڵمانانی دوای خۆماندوو کردنێکی زۆری بێ وچان بۆ دۆزینەوەو دیاری کردنی یاسایە بۆ هەموو ئادەمیزاد لەهەموو جێگەیەو لەهەموو کاتێکا ئینجا مێژوو نووسان ئەگێڕنەوە کەوا لەساڵی ١٩٣٣ز هەتا ساڵی ١٩٥٣ زاینی و دوای چەندین کۆڕو کۆبوونەوە پرس وڕاوێژ بڕیاریان دا کە یاسای ئیسلام بکەن بەیاساو دەستووری گشتی بۆ هەموو ڕژێمەکانی جیهان بەموسڵمان وجگەی موسڵمانەوەو بڕیاریشیاندا کە یاسای بەردەوام بێت لەدادگای دادی نێودەوڵەتی (محكمة العدل الدولى) کە بارەگاکەی لەشاری (لاهای- هۆڵەندی)یە چونکە یاسا سەربەخۆیە نەرم ونیانە لەلایەنی هیچ لایەنێك ناگرێ جگە لەڕاستی وبێ لایەنی بۆیە چاریان نەماوە باوەشیان کردەوە

---

(١) الذکر: واتە بیرخەرەوە چونکە قورئان باوەڕو ئیمان دەخاتە بیری ئینسان ﴿ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾ ﴾ الحجر: ٩،

بەدەستوری ئیسلام کەسەرچاوەکەی قورئانی پیرۆزە هەروەها کەتەلۆکی ژیانی ئینسانەو[1].

سێهەم: جا بێگومان هەر لەبەرگرنگی فێربوونی قورئان و (تأویل) و (تەفسیرە)کەیتی کەوا حەزرەت (ﷺ) دەستی پیرۆزی لەشانی (عبدالله کوڕی عباسی) مامیداو (خوا لێیان ڕازی بێت) ئەوجا حەزرەت (ﷺ) دوعای بۆ ئەکاو پێی ئەفەرمووێت ((اللّهمَّ فَقهِهُ فی الدین وَعلمهُ التأویل[2])) واتە ئەی خوایە زانستی ئاینیی وتەفسیری فێر بکە. ئینجا لەزۆر بۆنەو موناسەبەدا هەمان دوعای بۆ دووبارە دەکردەوە. جا (ئیبنو مسعود) (خوای لێ ڕازی بێت) ئەفەرمووێت (باشترین وەرگری قورئان ئیبنو عەباسە)[3]، جا هەروەها حەزرەتی علی کوڕی ئەبی تالیب (خوای لێ ڕازی بێت) ئەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێت ئەو کەسەی قورئان بخوێنێ و ماناکانی ڕوون بکاتەوە ڕاستی ورەواکانی بەڕاست ورەوا بزانێ وئەوانەی خوا قەدەغەی کردوون بەناڕەوایان دانێ خوا ئەو کەسە ئەخاتە بەهەشت).

چوارەم: هەروەها بۆ گەورەیی قورئان حەزرەت (ﷺ) ئەفەرمووێت (ما من قومٍ یجتمعون فی بیتٍ مِن بیوتِ اللهِ –عزوجل یقرءُون ویتَعلَمون کتاب اللهِ عزوجل یتدارسونهُ إلا حَفت بِهِم الملائکةُ وَ غَشَیتهم– الرحمة وذکرهم الله فیمن عنده...) رواه أحمد ومسلم، واتە حەزرەت (ﷺ)

---

(١) بڕوانە تەفسیری زمناکۆیی بەقەڵەمی خوالێخۆشبوو مەلا سعیدی زمناکۆیی بەرگی یەکەم لاپەڕە ١٠، لەگەڵ دەست کاری خۆم.

(٢) رواه الإمام أحمد فی مسنده

(٣) رواه ابن أبي شيبة في مسنده باب فضائیل صحابة النبی (ﷺ)

فەرموویەتی (هەركۆمەڵێ لەهەر مزگوتێكا كۆببنەوەو (قورئان) بخوێنن و فێری ببن ودانیشتوانی تر فێری قورئان بكەن وموتالەعەی بكەن وئارامی ودڵخۆشی لەلایەن خواوە ئەڕژێ بەسەریاناو بەزەیی خۆی دایان ئەپۆشی وفریشتەكان ئەم لاولایان لێ ئەگرن بۆ نرخاندنیان وخوای گەورە ڕێزیان ئەگرێ وباسیان ئەكاو – لەلای ئەوانەی بەڕێزن لای خوا وەك فریشتەكان وگیانی پێغەمبەران وشەهیدان وپیاوچاكانی تر[١]،

پێنجەم: قورئان زۆر گەورەیە چونكە (ئەنەسی كوڕی مالیك (ر) ئەڵێ بیستم لە پێغەمبەر (ﷺ) ئەیفەرموو: (قورئان) لەهەموو شتێ گەورەترە هەركەسێ ڕێز لە (قورئان) بگرێ وەك ڕێزی لەخوا گرتبێ وایە بەڵام ئەو كەسەی – بەسووكی تەمەشای قورئان بكاو گاڵتە بەڕاستیەكانی بكا گاڵتە بەڕاستی خوا ئەكاو (خوای گەورە پەنامان بدات) (قَالَ الإمام الشافعی (رحمة الله تعالی علیه) مَنْ تَعلّم القرآن عُظیمَت قیمتُه...) واتە پێشەوا شافعی (بەزەی خوای گەورە پیا بێتەوە) ئەفەرموێ (هەركەسێك فێری قورئان ببێت مەزن ئەبێ وسەنگ ونرخی زیاد ئەبێ ولەلای خواو لەلای خەڵكاو[٢] هەزار ڕەحمەت لەو كەسە بێ و كە گوتوویەتی :

---

١) بڕوانە پەرتووكی (ئامۆژگاری بۆ خاوەن باوەڕان) لەنوسینی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز) بەرگی یەكەم لاپەڕە ١٤٤.

(٢)بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

قورئان گەورە یاسایە وایە … حەڵی تەواوی موشکیلەی تیایە

فەیزیکە قورئان بەبێ (نموونە … شیفای نەخۆشی دەرو دەروونە

بۆ چەرخێ نییە قورئانی گەورە … بەخشانی نووری بۆ هەموو دەورە

بەڵام چ سوودێ کەقەت نەیخوێنێ … وەیا بیخوێنێ ولێی نەفامێنی

بفامێ وهیچ لێی وورد نەبێتەوە … گەوهەری گووم بووت بێنیتەوە[1]

تۆ دەمێ خەیاڵ دوور بخەرەوە … لەم بابەتەوە بیر بکەرەوە

خۆ- خۆت ئەزانی لەشارەوە یادی … وەختێ کەنامەی دۆستێکت بۆ دێ

چۆن بەتەواوای بیری خۆتەوە … لەووشەکانی وورد ئەبیتەوە

تا باش تێ ئەگەیت مەبەستی چییە … پەرژانت بۆ هیچ ئیشێ تر نییە

ئەی خۆ قورئانیش نامەی خودایە … بەسەدەها پەند وفەرمانی تیایە

بە پێغەمبەرا بۆ تۆی ناردووە … بۆ لەتەماشای مانت گرتووە؟

ئەم گشت ساردییەو گوێ پێی نەدانە … کەی لەخووی پیاوی ژیرو لێزانە؟

قورئان هەروەکو چاتر یاسایە … عیلم وحیکمەتی زۆری تێدایە

ئەقسە ئەگەر بلێی وەك دەریا وایە … دەریا دوایی دێ ئەو دوایی نایە

ئەمە هەر تەنیا بەقەڵەم نییە … هەر بەخەیاڵ و ووتەی دەم نییە

ظاهیر بۆ مەعنای ظاهیر کراسە … ئەویش بۆ چەنەها مانا لیباسە

کەوابوو تەنیا ئەلفازەکانی … پۆشاکە لەبۆ گشت ڕازەکانی

(لا رطبٍ ولاَ یابس) هەتا … (إلاّ فی کتاب) وا لەئایەتا

یانی تەڕوو ووشك نییە بەیان … نەکرابێ لەناو ئایەتی قورئان

ئینجا تۆ لەمە هیچ دامەمێنە … بەمەش تۆ ئیمان وەك باقی بێنە

مەڵێ لەقورئان نابینی ئەمە … ڕزقی کێ زۆرە هی کێ کەمە؟

ئەمە ڕزقە قازانج بکا یا زەرەر … ئاخۆ کەی دەچێ فلان بۆ سەفەر؟

زانینی ئەمە هەروەك بیسراوە … حەواڵەی عیلمی حروف کراوە

ئەوەی فێربوونی ئەو بتوانێ … بەوە لەقورئان ئەوەش ئەزانێ

زۆر شت کە قورئان باسی کردووە … تازە وا عیلم پەی پێ بردووە

---

(١) (الحکمة ضالّةُ المؤمن) ئەمەش (حەدیسی) پێغەمبەرە (ﷺ) مەبەست ئەوەیە حیکمەتی تێدا بینێتەوە) .

ئەویش بۆ هەندێ ئەوەکو بۆ گشت | ڕازی کائینات بۆ کێ دێتە مشت؟!
مەر هەر ئەوانەمە حرمەی ڕازان | بۆ ئەوە جێ بالأشینی پەروازن
بگەن بەلوتکەی ئەو حەقایەقە | بۆی دەربکەوی ئەوەی لایقە[1]
هەرچینێ لەبۆ چینێ لەمەعنای | ئیختیصاصی یە گەر بەمە زانای
هەندێ لەوانە بەوێنەی غەواص | ئەچنە بنکەوە بۆ گەوهەری خاص
دەروون لەدەریای مەعنا پڕ ئەکەن | دڵ بەگەنجینەی پڕ لەدوڕ ئەکەن[2]

(پاشکۆ)

خوای گەورە لەسورەتی (المائدة) ئەفەرموێت﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَا ٱلتَّوْرَىٰةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ ۚ يَحْكُمُ بِهَا ٱلنَّبِيُّونَ ٱلَّذِينَ أَسْلَمُوا۟ لِلَّذِينَ هَادُوا۟ وَٱلرَّبَّـٰنِيُّونَ وَٱلْأَحْبَارُ بِمَا ٱسْتُحْفِظُوا۟ مِن كِتَـٰبِ ٱللَّهِ وَكَانُوا۟ عَلَيْهِ شُهَدَآءَ ۚ فَلَا تَخْشَوُا۟ ٱلنَّاسَ وَٱخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا۟ بِـَٔايَـٰتِى ثَمَنًا قَلِيلًا ۚ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾ المائدة: ٤٤.

واتە: خوای گەورە ئەفەرمووێت (بێگومان ئێمە تەوراتمان ناردووەتە خوارەوە کە (هیدایەت) و ڕووناکیو نیشاندانی ڕێگای ڕاستی تێدا بۆ ئەوەی ببێتە یاسای ژیان بۆ جولەکەکان تاکاتی هاتنی دوا پێغەمبەر (د.خ) هەروەها بۆ ئەوەی ئەو پێغەمبەرانەی کە لەنەوەی

---

(١) بڕوانە پەرتووکی (گەنجینەی گەوهەر) لەهۆنراوەکانی خوالێخۆشبوو مامۆستا مەلا (أحمدی قاضی پێنجوێنی) لاپەڕە٨٢.

(٢) بڕوانە سەرچاوەی پێشوو.

(ئیسرائیلدا)دێن تاکاتی هاتنی حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێ بێت) کە خواناسی راستەقینەبوون، روویان هەر لە (تەورات بێت)و بەپێی (تەورات – حوکم) بکەن بۆ ئەوەی پیاو چاکانی لەخودا نزیکیان زاناکانیان بەپێی ئەو (شەریعەتە) رەفتار بکەن کەلەتەوراتدایە.. وەلەسەریان پێویست کراوە کە وریای بنو بیپارێزن لەراستیدا ئەوانیش ئاگادابیان کردوە پاراستیان بێ ئەوەی شتێکی لێ لابدەن یاخود بیگۆرن.. کەوا بوو لەخەڵك مەترسن بەڵکو دەبێ تەنها لەمن بترسنو بەرفەرمانم بن هەروها (ئایەت) ونیشانەکانی من بە.

بەهایەکی زۆرکەم مەفرۆشن هەق مەشارنەوەو (کیتمانی) مەکەن خوا چۆن فەرمان دەدا مەل کەچ بن و تەسلیم بن بۆ (حوکمی) خودا.

واتە هەرکەسێك بەو یاسایە (داد) نەکات کە خوا ناردوویەتیە خوارەوە ئەوانە (کافرن) واتە بێ باوەڕن بەڵام (عبدالله) یکوڕی ئیمام عەباس (خوا لێیان ڕازی بێت) بەم شێوەیە (تأویلی) ئەم ئایەتەی واکردووە وەکو ئەفەرموێ (مَن لَم يَحكُم بما أنزل الله جاحداً بـه فقد كَفَرَ وَمن أقرأ بهِ ولَم يحكم فهوَ ظالمٌ فاسِقٌ) رواه إبن جرير الطبرى

واتە (إبـن عبـاس) فەرموویەتی (تەفسیری) ئەم ئایەتە ئەوهایە هەرکەسێ باوەڕوو (داد) بەم قورئانە نەکا چونکە باوەڕی نییەو ئەو (کافرە) واتە بێ باوەڕەو بەڵام (ئەگەر باوەڕی پێی هەبێ ورەفتاری پێی نەکاو... ئەوە ئەوکاتە (ظالم) وستەم کارە یا (فاسیقە) واتە لە (شەریعەت) لای داوەو دەرچووە[1]

---

(١) بڕوانە پەرتووکی (ئامۆژگاری بۆ خاوەن باوەڕان) لەنووسینی (عبدالرحمن ملا طە عبدالعزیز) بەرگی یەکەم لاپەڕە ١٣٤

(اللهم إني أسألُكَ أنْ تجعل القرآن رَبيعَ قلبي، ونورَصَدري وَجلاءَ بصري وذَهاب هَمّي وَتجعلِ القرآن حُجةً لي ولاَ عليَّ اللهُّم اجعل خَيْرَ عُمري آخرهُ وخيْرَ عملي خواتِمَهُ وخير أيامي يومَ ألْقاك فيه آمين يارَبّ العالمين سُبحان رِبَك رَبّ العِزّة عَما يَصِفُون وسلامٌ على المرسلين وَالْحمد لله رَبّ العالمين).

سورەتی فاتیحە[1]

جزئی یەکەم

بسم الله الرحمن الرحيم

واتە : بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

ئـەم سـوورەتە مەككییـە(٧) ئایەتـە(٢٥) وشـەیە (٢٢٠) پیتـە/ ئـەم سوورەتە لەبەر ئـەوە لـەدانای ڕیزبەنـدی سـوورەتەكانی قورئانـدا– نـەك لەهاتنـە خـوارەوەدا هـەروەها لەسـەرەتایی قورئانەوەیـە پێـی دەڵـێن سوورەتی (فاتیحە) و (أم الكتاب) **واتە:** دایكی (كتێبان) چونكە بێگومـان ئـەم سـوورەتە گـرنگترین وپیرۆزتـرین سـوورەتە لـەقورئاناو هـەروەها گـەورەترین سوورەتیـشە لـەقورئان (بەنەصـی) فـەرموودەی (صـحیحی) پێغەمبـەر (ﷺ) چـونكە بەڕاسـتی (مانـاو مەبەسـتی بنـەڕەتی خـوا پەرستیە وهەموو مەبەستەكانی قورئان دەگرێتەوە.

بۆیـــەش حـــەزرەتی پێغەمبـــەر (ﷺ) نـــاوی لێنـــاوە (أم القـــرآن)

---

(١) فاتحە واتە: سەرەتا چونكە سەرەتای قورئانی گەورەیە، وە ئاوێنەیەكی باڵا نمایـە بۆ هەموو قورئـان بـەپێی فـەرموودەی پێغەمبـەر (ﷺ) ئـەم سـوورەتە، لەهـەموو سوورەتەكانی تر گەورەترو پیرۆزترە بۆیە خراوەتە ناو نوێژەوەو

گرنگیەکەشی بەوە باشتر دەرئەکەوێ کە بوویتە کۆڵەگەی نویژ- کە نوێژیش (کاکل) وهێوێنی خوا پەرستیە، جا هەروەها هەموو زاناکانی ئیسلام لەسەر ئەو باوەڕەن کە بەبێ خوێندنی (فاتیحە) هیچ نوێژێك درووست نیە بەدەلیل وبەڵگەی ئەم فەرموودانە کەئەگێڕنەوە.... لە (عوبیادەی کوڕی صامت. ڕەزای خوای لێبێت) کە یەکێکە لەهاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) ئەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (لاَ صَلاةَ لَمن لَم يقرأ بفَاتِحَةِ الكتاب- وفي روايةٍ بأم القرآن [1] **واتە**: هەرکەسێك ئەم سوورەتە لەنوێژەکەیدا نەخوێنێتەوە ئەو نوێژەکەی درووست نیە، لەگێڕانەوەیەکی تردا ئەگەر (ئومولقورئان) [2] لەگەڵی نەخوێنی وهەروەها لەفەرموودەییێکی تردا ئەفەرمووێت (مَن صَلَّى صلاةً لَم يَقرأ فيها بِأُمِّ الكتاب فهي خداجٌ [3] **واتە**: هەرکەسێ نوێژێ بکات وفاتیحە نەخوێنێ نوێژەکەی (ناکامل)وناتەواوە، کەواتە خوێندنی (فاتیحە) ڕوکنی نوێژەو هەرکەسێ نەی خوێنی نوێژی پوچەڵ وبەتاڵە) جاهەروەها بێگومان هەموو موسڵمانان لەسەر ئەو ڕایە کۆکن کەخوێندنی سوورەتی (فاتیحە) لەنویژدا فەرزە چونکە پێغەمبەری خودا (ﷺ) لەگەڵ هەموو هاوەڵانی و (تابیعیەکانیش) هەروەها سەرجەم زانایانی ئیسلام هیچ کاتێك بەبێ خوێندنی ئەم سوورەتە نوێژیان نەکردووە، ئیمامی بوخاری لە (ئەبو قەتادە)ەوە دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) ئەم سوورەتەی لەهەموو ڕکاتێکی نوێژدا دەخوێندەوە، دیسان سەبارەت بەگەورەیی ئەم

---

(١) رواه الجماعه

(٢) ئومولقورئان ناوێکە لەناوەکانی (فاتیحە)

(٣) رواه أحمد، وەهەروەها (ئەبو داوودیش) ڕیوایەتی کردووە

سوورەتە ئیمامی بوخاری، ڕیوایەتی کردووە لە (ئەبو سەعیدی کوڕی ئەلموعەللا) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) پێی فەرمووە (لَأُعَلِّمَنكَ سورةً هي أعظمُ السُّور فى القرآن– الحمدالله ربِّ العالمين هي السّبعُ لمثانى والقرآن العظيم– الذى أُوتيتهُ) **واتە:** سوێن بەخوا سوورەتێکت فێر دەکەم کە لەهەموو سوورەتەکانی قورئان مەزنترو گەورەترە[1] کە حەوت ئایەتەو لەنوێژ دووبارە دەکرێتەوەو ئەوەی کە بەمن بەخشراوە)

ناوەکانی سوورەتی (فاتیحە):

جابێگومان ئەم سوورەتە زۆرناوی هەیە هەندێ لە(موفەسرەکان) ئەڵێن: دەناوی هەیە هەندێکی تر دەڵێن دوازدە ناوی هەیە ئینجا لەهەمووان مەشهوورتر (فاتیحە)یە **واتە:** دەرگا کردنەوەی قورئان و (الحمدالله) **واتە:** ستایشی خوا (أم القرآن) واتە: (دایکی قورئان) مەبەست لەدایك لێرەدا ئەوەیە کە پێشەکی قورئانە (أم الكتاب) لێرەمەبەست (لەکیتاب) قورئانە: وەهەمان مەعنای (الصلاة) **واتە:** نوێژ (السبع المثانى) واتە: حەفتی دووبارەکراو چونکە حەفت ئایەتەو لەهەموو رکعاتەکانی نوێژدا دووبارە دەکرێتەوە (الوافیە) **واتە:** هەمووی دابەش دەکات (الكافیە) **واتە:** پێویستی بەهیچی تر نییە چونکە بۆ درووست بوونی نوێژ هەموو سوورەتەکانی تر پێویستیان بە (فاتیحە) هەیە بەلام

---

(١) چونکە ئوبەی کوڕی کەعب (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (والذى نفسى بيده ما أُنزلت فى التوراة ولا في الإنجيل ولا فى الزبور ولا فى الفرقانِ مثلها وَإنها سَبعٌ من المثانى والقرآن العظيم الذّى أعْطَتُهُ) رواه الترمذى والنسائى) واتە: سوێند بەو خوایەی گیانی منی بەدەستە نەلەتەورات نەلە ئینجیل نەلەزەبوور نەلە قورئاندا وێنەی سوورەتی (فاتیحە) دانەبەزیووە بێگومان (فاتیحە) حەوت ئایەتی دووبارە بووەو کە ئەو قورئانە گەورە پیرۆزەیە کە بەمن دراوە).

(فاتیحـە) بەتـەنێ بـەش دەکـات وپێویـستی بەسـوورەتەکانی ترنیـە وە(الأسـاس)ە **واتـە:** بناغەیـە چـونکە (عبـدالله)ی کـوڕی عـەبباس فەرموویەتی (ئەساسی) قورئان فاتیحەیە (الشِّفا) **واتە:** دەرمانـە چونکە پێغەمبـەر (ﷺ) فەرموویـەتی (فاتیحـە) دەرمانـە بـۆ هـەموو دەردان و(الرقیـە)**واتە:** دورخـەرەوە لـەزیانی گیانلەبـەرانی زیانـدار چونکە یـەکێ لـەیارانی پێغەمبـەر (ﷺ) فاتیحـەی خوێندبەسـەر کەسـێکی مـار پێوەداروژانەکـەی شکاوچـاك بـۆوەو (القـرآن العظـیم) ئـەو دوونـاوە پیرۆزەش ئیمامی (قرطبی) لەتەفسیرەکەیدا زیادی کردووە.

ئەبێ هەمو ئیش وکاری هەر بەناوی خواوە بێ:

بـەڵێ خـوای گـەورەو میهرەبـان لـەم سـوورەتە کورتـەدا ئـادەمیزاد تێدەگەیـەنێت کـە دەبـێ هـەموو ئـیش کارێـك بـەناوی ئـەوەوە بـێ وەنەبـەناوی یـەکێکی تـرەوە بـێ چـونکە بێگومـان هـیچ کەسـێك هیـچی بەدەست نیە تەنها ئەو نەبێ، نابێ داوای یارمـەتی لـە (غـەیر)ی خـوداوە بکەین وئەگینا دەبێتە (کوفرو شیرك) چونکە بتپەرستەکانی ئەو دەمەش ناوی خوایان دەهێنا- بەڵام ناوی شـتی تریشیان دەخستە پـاڵی، بۆیـە خوای گـەورە لەسـەرتایی قورئانـەوە فێرمـان دەکـا کـەنابێ ئێمـەش بـە (هەڵەو پەڵەی) موشریکاندا بچین بۆیـە بـەم شـێوەیە دەفـەرمووێ (بسم الله) بەناوی خـوا- **واتـە:** تـەنها بـەناوی خـواوە ئـەم سـوورەتە ئەنێرمـە خوارەوە- دە ئێوەش (ئـەی ئیمانـداران) لەتـەواوی ئـیش وکارەکانتانـدا هەر بەناوی خواوە کار بکەن چونکە بەڕاستی ئەگەر یارمـەتی ئـەو نـەبێ هیچ کارێك ناچێتە سەر، کەوابوو مرۆڤ هەمیـشە پێویـستە بـەداوا کردنـی یارمەتی لەو خوایەی کـە (الرَّحمنِ الرَّحِیم) **واتـە:** بەخـشندەو میهرەبـان

وبەزەییـە بـێ سـنوورەو بـێ ئەنـدازە لـەدونیادا بـۆ هـەموو کەسـێك.
وەهـەروەها دلۆڤـانو بەبـەزەیی یـە لـەدوا ڕۆژدا تـەنیا بـۆ موسـڵمانان
ودەیانخاتـە بەهەشـتەوە، هـەروەها (خووڵاسـەی– ووتـەکانی) (بِسْمِ اللهِ
الرَّحمنِ الرَّحيم) ئەمەیە بەناوی خودای بەخشندەو دلۆڤان خاوەنی ڕەحم
بەزەیی لەجیهاندا بۆ هەموو گیانلەرێك بەخێوکـەرو (ڕزق) وڕۆزیـدەرە بـۆ
(کافر) وموسڵمان لەدنیادا– خاوەنی ڕەحم وبەزەیی بۆ خـودا پـەرسـتانە
لەڕۆژی دواییدا)

چەند ئاگەدارییکی گرنگ:

(**١**) **خوێنەوارانی ئازیزم...** هیچ گومانێك لەوەدا نیە کە ئایەتی (بِسْمِ اللهِ
الـرَّحمنِ الـرَّحيم) ئایەتێکـە لـەقورئان وبەشـێکە لەئایـەتی ژمـارە (٣٠)ی
سوورەتی (نەمل) کە دەفەرمووێت (إِنَّهُ مِنْ سُليمَانَ وَإِنَّهُ بِسم اللهِ الـرَّحمن
الـرحيم) **واتە:** نامـەکم بـۆ هـاتووە لـە سـلیمان– بـەناوی خـوای گـەورەو
میهرەبان ودلۆڤـان دەسـت پێـدەکات) بـەڵام ئایـا ئـەم ئایەتـە ئایەتێکـە
لەهەموو سـوورەتەکانی قورئـان کـە لەسـەرەتایانەوەیە؟ کۆمـەڵێکی زۆر
لەیاروو یاوەران وە چینی (تابیعین) وزانایان وقورئان خوێنـانی گـەورەی
(مەککـەو کوفـە) وهـەروەها ئیمـامی (شـافعی) وشـوێنکەوتوانی ئیمـامی
ئەحمـەدیش لەڕایەکیـدا ڕایـان وایـە کـە ئـەم ئایەتـە بەشـێکە لەهـەموو
سوورەتێك لەسوورەتەکانی قورئانی پیرۆز کە ژمارەیان (١١٤) سـوورەتە
(هـەروەکو لەپێـشەوە باسمـان کـرد) تـەنها سـوورەتی (بەرائـە) نـەبێت،
بەڵام (ئیمامی مالیك وئەبو حەنیفە وشـوێنکەوتوانی لایـان وایـە کـە ئـەم
ئایەتـە بەشـێك نیـە لەهـەموو سـوورەتەکانی قورئـان بـەڵکو ئایـەتێکی

تايبەتييە بۆ جياكردنەوەى سوورەتەكانە لەيەكترى بۆ دياريكردنى نێوان سـوورەتەكان- هاتوەتـە خـوارەوە هەنـدێكى تـر لـە زانايـان دەڵـێن لـە سـوورەتى فاتيحــەدا بەئايـەتێك حيـسابە، بـەڵام لەسـوورەتەكانى تـردا وانيە).

(٢) ئەوانــەى كــە دەڵــێن (بــسم الله) ئايەتێكــە لەهــەموو ســوورەتەكان بەڵگەيان زۆرەو بەڵگەكانيشيان زۆر بەهێزە.. چـونكە بێگومـان قورئـانى پيرۆز لەسەردەمى (ئەبوبەكرى صـديق وئيمـامى عومـەر)دا نووسـرايەوە هــەروەها لەســەردەمى خەليفــە عوسمانيــشدا چــەند نوســخەيەكى لــێ نووسرايەوە.

جـا لـەو نووسينانەوەدا (بـسم الله)يـان لەهــەموو سـوورەتەكاندا وەكـو ئايــەتێك نووســيوەتەوە تــەنها لەســوورەتى (بەرائــە)دا نــەبێت ئەمــەش بەدرێـژايى ســەردەمەكان وتــا ئێــستاش لەهــەموو نوســينەوەو چـاپێكى قورئاندا هەروا ماوەتەوە.. جا ئەگەر (بسم الله) ئايەتێك نەبوايە لەهــەموو سوورەتەكاندا چۆن هاوەڵانى پێغەمبەر (ﷺ) دەيانخستە پـێش هــەموو سوورەتێك ودەياننوسيەوە؟ پێشەوا ئـەبو داوود دەگێڕنـەوە كـە (ئـيبن وعـــەبباس ووتوويـــەتى پێغەمبـــەرى خـــوا (ﷺ) نێـــوانى ســـوورەتێك وســـوورەتێكى تـــرى بـــۆ دەرنەكـــەوت تـــا (بـــسم الله الـــرحمن الـــرحيم) نەهاتايەتـــە خـــوارەوە هـــەروەها (ئـــەبو هـــورەيرە- دەگێڕێتـــەوە كـــە پێغەمبەرى خودا (ﷺ) فەرموويەتى حەزرەتى (جوبرەئيل) هات نوێـژى فێر كردم بە (بِسْمِ اللهِ الرَّحمنِ الرَّحيم) بـەدەنگى بـەرز دەسـتى پێكـرد چونكە لەفەرموودەيێكى تردا ئەفەرمووێت پێغەمبەر (ﷺ) هەنـدێ جـار لەنوێژدا (بـسم الله)ى بـەدەنگێكى بڵنـد دەخوێنـدەوەو هەنـدێك جـاريش

بەدەنگێکی نزم- بەڵام بەزۆری بەدەنگی بەرز خوێندویەتیەوە.

ئینجا ئەو کەسەی دەیەوێت نوێژ بکات پێش ئەوەی دەست بکات بە (فاتیحە) خوێندن سوونەتە (إستعاذة) بکات **واتە:** بڵێت (أعوذ باللهِ من الشيّطْانِ الرّجيم) چونکە خوای گەورە لەسوورەتی (نەحل)دا لەئایەتی(٩٨) ئەفەرموێت: ﴿ فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ ﴾ **واتە:** ئەگەر ویستت قورئان بخوێنیتەوە، ئەوە خۆت لەشەیتانی نەفرەت لێکراوو، دوورخراوە لەڕەحمەتی خودا بپارێزە[1].

٣) جا هەروەها خوای گەورە لەقورئاندا ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَٰكَ سَبْعًا مِّنَ ٱلْمَثَانِى وَٱلْقُرْءَانَ ٱلْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾ ﴾ سوورەتی (الحجر ئایەتی/ ٨٧) **واتە:** بێگومان ئێمە حەوت لەدووبارەکراوەکانمان بەتۆ بەخشیوە (ئەی پێغەمبەر ﷺ) وە قورئانی گەورەشمان پێ بەخشیوی زۆربەی (موففسرەکان) ئەڵێن مەبەست لە (سَبْعاً منَ المثانی) **واتە:** سوورەتی (فاتیحە) کە حەوت ئایەتە لەگەڵ (بِسْمِ اللهِ الرّحمنِ الرّحيم) داو چونکە زۆر جار دووبارە دەبێتەوەو مەبەست لە (والقرآن العظيم)یش **واتە:** قورئانی گەورەو مەزنە.. دیارە خوای گەورە (جلَّ جلالهُ) چەندەخاوەنی مەزنیی وعەزەمەتە ووتەو فەرمایشتە پیرۆزەکانی لە (قەدەر) خۆیەتی لەمەوەش بۆمان دەرئەکەوێ کە سوورەتی (فاتیحە) لەگەڵ (بِسْمِ اللهِ الرّحمنِ الرّحيم) دەبێتە حەوت ئایەت چونکە بێگومان ئەگێڕنەوە لە (أُم سلمه) خوای لیّ ڕازی بێت) کەوا پێغەمبەر (ﷺ) فاتیحەی خوێندووە هەروەها

---

(١) هەندێ لەزانایان دەڵێن ووتنی (أعوذ بالله من الشيطان الرجيم) لەپێش هەموو ڕکاتێکی نوێژدا سوونەتە بەڵام ئیمام ئەبوو حەنیفەو ئیمامی شافعی (ڕەحمەتی خوایان لێبێت) تەنها لەرکاتی یەکەمی هەموو نوێژێکدا بەسوونەتی دەزانن.

(بسم الله الرحمن الرحيم)ی بەئایەتێك لەم سوورەتە ژماردووە.

باسێك لە پەنا گرتنی شەیتانی نەفرەت لێکراو:

خوای گەورە فەرمانمان پێ دەکات ئێوە پەنا بگرن لەشەیتان (هەروەکو لەپێشەوە باسمان کرد) بەڵام لەسوورەتی (الأعراف)دا ئەفەرمووێت ﴿ وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ نَزْغٌ ﴾ ئایەتی/٢٠٠.

واتە: هەرکاتێ لەشەیتانەوە (وەسوەسەیەکت) بەدڵا هات ویان (دووو دڵیت تووش بوو) وهەڵینایت بۆ کردنی کارێکی ناشەرعی وحەرام تۆ پەنا هەر بەخوا بەرەو خۆت بدەلای، بەڕاستی خوا هەرشتێ بڕوا بە دڵتا ئەیبیسێ وئەزانێ بەمەبەستی نالەبارت و تۆ ئەپارێزێ لەخراپەکردن) جا هەروەها زانایان ئەفەرموون گرنگترین (جوملە) ورستە بەکار بهێنرێت بۆ پەنا گرتن لەشەیتان بەهۆی پەروەردگارەوە کە ئەویش (أعوذ بالله من الشيطان الرجيم)ە **واتە:** بەهۆی یاریدەو یارمەتی خواوە پەنا ئەگرم لەشەیتانی دوور خراوەو نەفرەت لێ کراوو رەجم کراو دەرکراو لەمیهرەبانی وبەزەیی خوای گەورە.

چەند ئاگەدارییکی گرنگ:

جا بێگومان هەرچەندە ئێمە شەیتانمان نەدیوە بەڵام خوای گەورە لەقورئانی پیرۆزدا لەهەفتاو هەشت /٧٨/ جێگەدا باسی کردووەو هەریەك بەجۆرێك وەپێغەمبەریش (ﷺ) لەزۆر فەرموودەیدا بەزۆر شێوە باسی شەیتانی کردووە [1]. بۆنموونە لەچەند فەرموودەیێکی

(١) جا بێگومان ئێمەی مووسڵمان هیچ گومانمان لەبوونی (شەیتان) نیە چونکە هەرکەسێ لەبوونی شەیتاندا گومانی هەبێ ئەوە بەبێ باوەڕ دائەنرێ، پێشەوا (قورطبی) لەتەفسیرەکەیدا ئەڵێت (شەیتان) لە لەشەتەنەوە هاتووەو (لأنّه من شَطَنَ إذا بَعَد عَنِ الخير) وەهەروەها هەندێکی تر ئەڵێن (و سُمي الشيطان شيطاناً- لِبعْدهِ عَنِ الحقِّ وتمَرُّدِهِ) بڕوانە تەفسیری (حدائق الرّوحَ والرَّيحان) بەرگی یەکەم، لاپەڕە١٦.

(صحيح)دا حەزرەت (ﷺ) باسی کردووە.

(**١**) عن أبى العلاء عن عثمان بن العاص (رضى الله عنه) أنَّه أتى النَّبِّى (ﷺ) فقَال يا رَسُولَ الله (ﷺ) إنَّ الشَّيْطانَ قَدْ حَالَ بَيْنى وبَين صَلاتي- وقِراءتى يلبسها (أي يخلطها ويشككنى فيها) عَلىَّ فقَال رسُول الله (ﷺ) ذاك شيطانٌ يقال له (خِنزَبٌ) فإذا أحسسته فتعوّذ بالله منْهُ واتْفَل على يسارك قَال ففعلتُ ذَلك فأذهبهُ الله عنّى) رواه مسلم. **واته:** عوسمانی کوڕی ئەبی العاص (ڕەزای خوای لێبێت) چووەتە لای پێغەمبەر (ﷺ) ووتوویەتی ئەی پێغەمبەری خوا (شەیتان) نوێژەکەم لێ تیک ئەداو قورئان خوێندەنەکەم لێ تێکەڵ دەکا پێغەمبەر (ﷺ)فەرمووی ئەوە شەیتانێکە پێی دەوترێ (خنزب) ئەگەر هەستت پێی کرد خۆت بپارێزە بەخوا لێی، دەڵێ وام کرد خوا (دەفعی) کردوو **واته:** ئەوەی لێ لابردم.

(**٢**) عن أبى هُريرة (رضى الله عنه) قالَ قالَ رَسُولُ الله (ﷺ) يأتى الشيّطان أحَدُكمْ فَيَقول مَن خلَق كذا وكذا؟ حتى يقول له من خلَق ربّك؟ فإذا بلغ ذلك فَليَستعذ بالله ولينتَه) رواه مسلم أيضاً، **واته:** شەیتان دێتە لای یەکێك لەئێوەو دەڵێ کێ ئەمەو ئەوەی دروست کردووە؟ تا پێی دەڵێ ئەدی کێ پەروەردگارتی دروست کردووە؟ جا ئەگەر گەیشتە ئەمە با خۆی بپارێزێ وبەخوای مەزن واز بێنێ لەو دوو دڵیەو ووەسوەسەیە.

(**٣**) عن سُليمان بن صُرد (رضى الله عنه) قال أسْتَبّ رجلانِ عندَ النبىٍّ (ﷺ) ونَحن عنده جلوسٌ وأحَدُهما يَسَبُّ صاحبهُ مُغضباً قد احمرَّ وَجههُ فقال النبى (ﷺ) إنِّى لأعلم كلمةً لَو قالها لَذَهب عنه ما يَجد لو قالَ

(أعوذ بالله من الشيطان الرجيم [1] متفق عليه). **واتە:** لەسولەیمانی کوڕی سوردەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەگێڕنەوە کەوا دوو پیاو لەلای پێغەمبەر (ﷺ) کە ئێمەش لەلای دانیشتبووین قسەیان بەیەکتر ووت ئینجا یەکێکیان جنێوی بەهاوەڵەکەیداو بەتووڕەییەوە، سوور هەڵگەراوەیی بوو ئەوجا پێغەمبەریش (ﷺ) کەئەمەیانی لێ دیت وفەرمووی (من قسەیەك دەزانم ئەگەر بیڵێ ئەو حاڵەتەوەو تووڕەییەی نامێنێ ئەگەر بڵێ (پەنا بەخوا دەگرم لەشەیتانی دوورخراوەو نەفرەت لێ کراو.

(٤) بۆ زانینی ئیمامی غەزالی (ڕەحمەتی خوای لێبێت) لەکتێبی (إحياء علوم الدين [2] داو باب وفەصلێکی) تەواوی لەبارەی شەیتانەوە باس کردووە.. جا ئەفەرمووێ (شەیتان) چووە لای حەزرەتی نوح پێغەمبەر (ﷺ) لەپاش خنکاندنی هەموو بێ باوەڕان بەلافاوو ئینجا پاش ووشك بوونەوەی زەوی شەیتان ووتی ئەی (نوح) بەڕاستی تۆ چاکەت بەسەر منەوە هەیە ئەمەوێ پاداشتی ئەو چاکەیەت بدەمەو حەزرەتی (نوح)یش فەرمووی ئەگەر تۆ چاکەتبەسەر منەوە هەبێ پێویستە من داوای لێبوردن لەخوای گەورە بۆ بکەم- شەیتان ووتی (تۆ پاڕایتەوە لە خوا

---

(١) وفي الحديث (إنَّ للوضوءِ شيطاناً يَقالُ له (الولهان) فاستعيذ بالله منه) رواه الترمزی وإبن ماجه

(٢) بڕوانە (احيا علوم الدّين- للامام الغزالی (رضی الله عنه) بەرگی پێنجەم، لاپەڕە ١٠٢، ئاگەداری- ئەم (أحياء العلوم الدين)ە دەبەرگەو (محقق) ولەلایەن (لجنەیێك) زانایانی دار المينهاجەوە، ئەم پەرتووکە بەنرخ ونایابە، بەچاپکەیاندراوە- نزیکەی لەزیاتر (٢٠) بیست پەرتووکی (مخطوطات) وەرگیراوە، هەروەها یەکێك لەم (مەختووتانە) دەستی (خەتی) پێشەوا غەزالیەو لەبەرگی یەکەم (تەصویر) کراوەو (إستنساخ) کراوە بچۆ بیخوێنەوە

کە خزمەکانت هەموو لەناو بچن وببنە بڕین خوا نزاکەی لیٚ وەرگرتی وهەموویانی لەنێوبردن وبنە بڕی کردن، چونکە من لەبەر لەناوچوونیان بەشەوو بەڕۆژ نەئەوەستام بۆ ئەوەی لایاندەم لەڕێگەی هەق وخوا پەرستی، ئینجا چاکە لەوەچاکتر نیە کەمن لەخۆشی ولەپشوو دام، حەزرەتی نوحیش (سەلامی خوای لێبێت) فەرمووی بەچ شتیٚ تۆ پاداشتی من ئەدەیتەوە؟ شەیتان ووتی (من ئامۆژگاریت) ئەکەم هەرگیز تووڕە نەبیت چونکە ئەو کەسەی توڕە ببیٚ و ئالۆز ببیٚ من ئەو کەسە ئەکەم بەژێر دەستەی خۆم... هتد).

(٥) دیسان ئەگێڕنەوە کەوا جاریٚ شەیتان چووە لای حەزرەتی عیسا پێغەمبەر (علیه السلام) وبەعیسای ووت خۆ تۆ ئەزانی تۆ خاوەنی ڕێزو پلەی بەرزی (کەواتە لەسەر ئەو جێگە بەرزە خۆت بخەرە خوارەوە) بزانین خوا ڕزگارت ئەکا لەم ئازارە؟؟ حەزرەتی عیسا فەرمووی ئەوە شایستەی خوایە بەندەی خۆی تاقی بکاتەوە، بەڵام نابیٚ بەندەی خوا پەروەردگاری خۆی تاقی بکەنەوە، وەخوا ئەقڵی بەمن داوە ئەزانم ئەو بڵندایەتیە جێگەی مەترسیە، کەواتە خۆم بەرنادەمەوەو خۆم بخەمە مەترسیەوە.

(٦) ئەگێڕنەوە جارێکی تر شەیتان چووە لای پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ووتی خوا ناوی تۆی بردووە بە (ڕێگەی پیشاندەری ئادەمیزاد بۆ پەرستنی خوداو ناویشت دانراوە بەڕێگەی پیشاندەری ڕاستەقینەو) منیشی نێوبردووە بەڕێگە تێك دەری ئادەمیزاد وبەڕێگەی لیٚ تێك چوو، ئەوانە زۆر ڕاستن و بەڵام هەموویان نەبەدەستی تۆیەو نەبەدەستی منە، هەموویان بەدەستی خوای گەورەن.

پاشکۆ

وفی تفسیر (حدائق الرّوح والرّیحان [1] یقول ومن لطائف (الإستعاذة أنّ قوله (أعوذ بالله من الشیطان الرجیم) إقرار من العبد بالعجز والضعف واعترافُ من العبد بقدرة الباریٔ –عزل وجلَّ وأنه هو الغنیُّ القادرُ علَیَ دفعِ المضّرات والأفات، واعترافٌ من العبد أیضاً بأن الشیّطانَ عَدوٌ مبین..) (فائدةٌ– **واته:** سوودێك)– وأولُ مانزل جبریل (علیه السلام) علی النبیّ (ﷺ) الأستعاذةُ، ثم قوله تعالی (إقرأ بإسمِ ربِّك الذی) **واته:** یەکەم جار جبرائیل (سەلامی خوای لیّ بیّت) استیعاژەی بۆ دابەزاندووە لەلایەن خواوە بۆ پێغەمبەر(ﷺ) دواتر ئایەتی (اقرأ باسم ربّك الذي) ئاوا خاوەنی تەفسیری (روح البیان) باسی کردووە الأیات، هکذا ذکره صاحب (روح البیان).

---

(١) بڕوانە تەفسیری (حدائق الرّوح والریحان– فی روابی علوم القرآن) لەنووسینی (محمد أمین) بن عبدالله الأرمی الهرری الشافعی، ج١، لاپەڕە٢٠.

باسی فەزڵ وگەورەیی (بِسْمِ اللّٰهِ الرّحمنِ الرّحیم):

جا بێگومان پێویستە بزانین بە (تأكید) کە ووشەی (**بسم الله الرحمن الرحیم**) زۆر گەورەو پیرۆزە چونکە بەڕاستی هەرکەسێ ئەم چەند وشەیە لەپێش هەموو شتێکدا ئەنجام بدات وبیڵی ئەوە بە (تەحقیق) ئەجرو سەوابی یەکجار زۆرەوە ئەگاتە (مەقسەد) ومرازی خۆی وەئەگاتە ئامانج ومەبەستی خۆی وەهەرکەسێك دەوامی لەسەر بکات ئەوە بێگومان گەیشتووەتە کۆتایی (ڕاددەی کەماڵ) چونکە ئیش وکاری زۆر لەجێیەوە) جا هەروەها بێگومان تا ئێستا بەسەدان زاناو (عالم) ڕەوشەن بیروخاوەن ژێر لەسەر گەورەیی ئایەتی (بسم الله الرحمن الرحیم) قسەیان لەسەر کردووەو پەرتووکیان لەسەر داناوەو زۆر حەدیسیان لەسەر هێناوە، بەڵام ئەگەر بەووردی بیر لەئایەتی (بسم الله الرحمن الرحیم) بکەیەنەوە ئەوەندە گەورەیەو ئەوەندە (ئەسرار) ونهێنی تێدایە مەگەر هەر خوا خۆی بیزانێ؟ بەڵێ گووتراوە بەخۆڕایی نیە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (کلُّ أمرٍ ذی بالٍ لایبدأُ فیه (بسم الله الرحمن الرحیم) فهوَ أبترَ [(١)] وفي روایةٍ أقطعُ وفی لفظٍ (أجذم) **واتە:** بەڕاستی هەر ئەمرو کارو فەرمان وکردەوەیەکی چاك کە (بسم الله)ی لەسەر نەکرێ ئەوە خێرو سەواب وپاداشتی دوا ڕۆژی کەڵکی دنیایی کەم دەبێتەوە لەڕیوایەتێکی تردا- خێری (نەقوسانە) یا بێ بەرەکەتە جا هەروەها خاوەن باوەڕان (گەورەیی وئەسرار) ونهێنی ئایەتی (بِسْمِ اللّٰهِ الرّحمنِ الرّحیم) ئەوەندە زۆرەو لەژمارە نایەن[(٢)]

---

(١)رواه أبوداود وغيره، عن أبي هريرة- رضي الله عنه)

(٢) بڕوانە پەرتووکی (ئامۆژگاری، بۆ خاوەن باوەڕان) بەرگی دووەم، لەنووسینی (عبدالرحمن ملا طه عزین) لاپەڕە٥٠

سەرنجێکی گرنگ:

جا بێگومان هاتووە لەحەدیسی شەریفدا پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێ (یەکەم شت) کە قەڵەم **واتە:** پێی نووسی (بِسْمِ اللهِ الرَّحمنِ الرَّحيم) بوو هەرکاتێ شتێکیان نووسی لەسەرەتایەوە بنووسن ئەوە (کلیلی) هەموو (کتێبێکە) هاتبێتە خوارەوە، وەکاتێ جوبرەئیل بهاتایەتە خوارەوە سێ جار ئەیفەرموو هەروەها حەزرەتی پێغەمبەریش (ﷺ) وای ئەکرد (بسم الله) بۆتۆو (ئوممەتەکەت) ئەمریان پێ بکە لەهەموو کارێکدا وازی لێ نەهێنن، من هیچ وازم لێ نەهێناوە لەوکاتەی کە دابەزییەو سەر باوکت کە ئادەم (سەلامی خوای لێبێت) ئیمامی علی (خوای لێ ڕازی بێت) ئەفەرمووێ، لەکاتێکدا (بسم الله الرحمن الرحيم) هاتە خوارەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی یەکەم ئایەت هاتە خوارەوە بۆ سەر حەزرەتی ئادەم (عليه السلام) فەرمووی (ئەولادی من لەسزا بپارێزراوە مادام بەردەوام بن لەسەر خوێندنەوەی) هەندێ لە (مفسرەکان) ئەڵێن: ژمارەی پیتەکانی (بسم الله) نۆزدە پیتە، وەژمارەی فریشتە چاودێرانی دۆزەخ نۆزدەن، وەك خوا ئەفەرمووێ لەقورئاندا ﴿ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ﴿٣٠﴾ ﴾ المدثر، ئایەتی(٣٠) **واتە:** نۆزدە فریشتەی بەرپرسیارو کار بەدەستی بەسەرەوەیە ئامادەکراون بۆ سزا دانی تاوانباران، جا هەروەها ئیبن مەسعود، ئەفەرمووێ هەر کەس بیەوێ خوا بیپارێزێ لەو، نۆزدە فریشتەیە با (بِسْمِ اللهِ الرَّحمنِ الرَّحيم) بخوێنن هەموو پیتێکی ئەبێ (بەقەڵغان) بۆی لەو نۆزدە فریشتەی عەزاب [1] وَعَنْ علی (كرّم اللهُ وَجْهَهَ)

---

(١) بڕوانە تەفسیری (الصاوی علی الجلالین) ج٤،ص٢٧٤

قال (شرَح موسى (عليه السلام) التوراة فى سبعين سفراً– ولَو أذن لى– رَسُولُ الله (ﷺ) لأوْقَرْتُ عَلىَ الفاتِحةِ سَبْعينَ بعيراً [1] **واتە:** حەزرەتی علی (خوای لێ ڕازی بێت) ئەفەرمووێت: حەزرەتی مووسا (سەلامی خوای لێبێت) لەمانای (تەوراتا) حەفتا بار (پەراوی) تەفسیر وشەرع کردووە، منیش ئەگەر حەزرەت (ﷺ) إزنم بدات ٧٠ بار شەرع وتەفسیری (فاتیحە) ئەکەم) لەڕیوایەتێکی تردا ئەڵێ (لَوْ شئتَ لأوقرت لكم حمل ثمانين بعيراً من معنى (بِسْمِ اللهِ الرّحمنِ الرّحيم) **واتە:** ئەگەر پشتیەك ڕابخرێ بۆم یانی هەمووی ببێ بەکاغەز لەلێکدانەوەی (بائی– بسم الله) **واتە:** باری هەشتا ووشتر ئەڵێم: لەڕیوایەتێکی تردا ئەفەرمووێ: ئەگەر ئارەزوومبێ لەبارەی مانای (بِسْمِ اللهِ الرّحمنِ الرّحيم) ەوە هەشتا حوشتر بار ئەکەم) ڕیوایەت کراوە لەخاتوو عائیشە (ڕەزای خوای لێ بێت) ئەڵێت جارێك پێغەمبەر (ﷺ) لەناو شەش لەهاوڕێکانیدا– نانی ئەخوارد (ئەعربیەك– **واتە:** عەرەبێکی دەشتەکی) هات وخواردنەکەی بە (دوو پاروو) خوارد، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (أما أنّه لَو سُمّى كَفاكُم)[2] **واتە:** بەڕاستی ئەگەر ئەوپیاوە (بسم الله)ی بکردایە خوا بەرەکەتی دەخستە ناو خواردنەکەو بەشی هەمووتانی ئەکرد، وە لەڕیوایەتی (ئەبو داودوو– إبن ماجه)دا ئەمەش لێی زیادکراوە (فإذا أكَلَ أحدكم طعامَهُ فَليَذكُرْ إسْمُ الله عليه فإن نَسى فى أوّله فَليَقُل بسم الله أوّله وأخره) **واتە:** هەرکاتێ یەکێك لەئێوە نانی خوارد با (بسم الله)ی بکا لەسەری ئەگەر لەیادی چوو لەسەرەتاوە با بڵێ (بِسْمِ اللهِ وأوّلهُ وآخِرهُ) وەهەروەها

---

(١)بڕوانە تەفسیری (البحر المديد– فى تفسير القرآن المجيد، لإبن عجيبة، ج١، لاپەڕە ٤٨

(٢)رواه أبو داود والترمزى وإبن ماجه وإبن حِبّان في صحيحه

حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (ولا وُضوءَ لَمن لم یذکر بسم الله علیه [(١)]
واته: دەستنوێژی تەواونیە بۆ کەسێ (بسم الله)ی لەسەر نەکا.

پاشکۆ

هەروەها پێشەوا (جوردانی) ئەگێڕێتەوە لەشەرحی ئەربەعینەی (ئیمامی نەوەوی)دا ئەڵێت: وتروا‌ه شەیتانێکی قەڵەو دەگات بەشەیتانێکی لاواز ئەوجا قەڵەوەکە ووتی بەلاوازەکە بۆچی وا لاوازی؟ ووتی لای پیاوێکم کاتێ ئەڕواتە ماڵەوەو کاتی نان ئەخوا (بسم الله) ئەکا بەهۆی ئەوەوە لاوازم قەڵەوەکەش ووتی منیش لای پیاوێکم ئەو شتانە نازانێ لەهەموو شتێکدا هاوبەشی ئەکەم، وە سواری ملی بووم وەك ووڵاغ) جا بێگومان حەزرەت (ﷺ) ئەفەرموێت (مَنْ سَرّه أنْ لایجد الشّیطان عنده طعاماً ولامقیلاً ولامبیتاً فَلْیُسَلّمْ إذا دَخَلَ بَیْتَهُ ولْیَسُمْ عَلىَ طعامه [(٢)] **واته:** هەرکەسێ پێی خۆشە (شەیتان) لەلایا نەبێت لەکاتی نان خواردن وئیسراحەت بەیانیان ولەجێگای شەودا با سەلام بکاو کاتێ ڕۆیشتەوە ماڵەوە (بسم الله) بکاو لەسەر خواردنی.

تێبینی:

لەسەر (مەزهەبی) ئیمامی شافعی (بِسْمِ اللهِ الرّحمنِ الرّحیم) ئایەتێکە لەسوورەتی (فاتیحە) جا ئەوسوورەتە (حەوت) ئایەتە لەسەر بیروڕای (قورئان) و زانایانی (مەککە) و(کووفە)و زۆربەی (عالمانی) حیجاز یەکەم

---

(١)رواه أبوو داوود وإبن ماجه والطبرانی والحاکم وقال صحیح الإسناد
(٢)رواه الطبرانی وغیره

ئایەتی (بِسْمِ اللهِ الرّحمنِ الرّحیم) ەو جا هەروەها ئیمامی شافعیش (خوای لیّ رازی بێت) لەسەر ئەم بیرو بۆچوونەیە چونکە لەحەزرەتی (ئەبوو هورەیرە- ڕەزای خوای لیّ بێت) ڕیوایەتکراوە لەحەزرەتەوە (ﷺ) کەوا فەرموویەتی (فاتیحە) حەوت ئایەتە: یەکەمیان (بِسْمِ اللهِ الرّحمنِ الرّحیم)ە[1]

(٤) ئەبوو بورەیدە (ڕەزای خوای لێبێت) لەباوکیەوە ڕیوایەت ئەکا کە حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (پێت ئەڵێم کە ئایەتێ هەیە لەپاش حەزرەتی (سولەیمانی کوڕی حەزرەتی داوود (سەلامی خوای لێبێت) خودا نەیناردووە بۆ کەس بۆ من نەبێ جا عەرزم کرد بەڵێ فەرمووی کەنوێژت دەست پێ کرد چی ئەخوێنیت؟ عەرزم کرد (بسم الله الرحمن الرحیم) فەرمووی ئەو ئایەتە ئەمەیە).

(٥) ئیمام جەعفەری صادق (ڕەزای خوای لێبێت) لەباوکیەوە ڕیوایەتی کردووە ئەویش لەجابری کوڕی عبدالله وە (خوایان لیّ ڕازی بێت) فەرمووتی حەزرەت (ﷺ) کەدەستت کرد بەنوێژ چی ئەخوێنی؟ عەرزم کرد (الحمدُللهِ ربِّ العالمینَ) فەرمووی بڵێ (بسم الله الرحمن الرحیم ئینجا- الحمدُالله ربِّ العالمین) بخوێنە[*].

---

(١) ئەوەی ڕاستی بێت زاناکانی موسڵمانان لەسەری ڕێك نەکەوتوونە کە ئایا پارچەیەکە لەو سوورەتانە یاخود تەنیا ئایەتێکە لە (فاتیحە) وجیاکردنەوەیە لەنێوان سوورەتەکانی تر؟ بەلام هەندێکیان دەڵێن ئایەتێکە لەئایەتەکانی قورئانی پیرۆز بەلام لەهەموو سوورەتەکان ئایەت نیە بەڵکو تەنیا ئایەتێکە لە سوورەتی (فاتیحە) بڕوانە (تەفسیری قورئانی پیرۆز) لەنووسینی عبدالعزیز علاء الدین کۆیی، بەرگی ١، لاپەڕە، ٤٦.

(*) بڕوانە:تەفسیری (الکبیر)لەنووسینی پێشەوا (فخرالدین الرازی)بەرگی١،لاپەڕە،١٧٤.

(٦) هەروەها ئەبوو داودیش لەئیبن عەبباسەوە (خوایان لـێ رازی بێـت) (ریوایـەتی) کـردووەو ئـەڵێ (إن رسـول الله (ﷺ) کـان لایعـرفُ فـصل السُّوَرةِ حتّى ینزل علیه بسم الله .....) رواه أبو داود والحاکم.

واتـە: بەڕاسـتی حـەزرەت (ﷺ) سـەرەتایی سـوورەتەکانی قورئـانی بۆلێك نەدەکرایەوە هەتا (بسم الله...) دەهاتبۆیی. ..

(٧) هەروەها لە(صـحیح)ی (ئـیبن حوزەیمـە)شـدا لـە (ئـوم سـەلەم)ەوە هاتووە (رەزای خوای لێ بێت) ئەڵێت: (إنّ رَسُولُ الله (ﷺ) قرأ البـسملة في اوّل الفاتَحة مـن الـصلاة وَعَـدّ آیـة). **واتـە:** بەڕاسـتی پێغەمبـەر (ﷺ) لەگــشت نوێژەکانیــدا لەســەرەتای (فاتیحــە) وە (بــسم الله...) ی دەخوێندوو وەبەئایەتێکی فاتیحەشی دادەنـاو) چـونکە بێگومـان (ئـیبن عەبباس‌و ئـیبن عومـەرو ئـیبن زوبـێرو ئـەبوو هـورەیرەو حـەزرەتی عـەلی کوڕی ئەبێ تاڵیب (رەزای خوایان لێ بێت) لەپاشانیش (تـابعین)و چـینی هەرە خواریش (رەحمەتی خوایان لێ بێت) وەکو عەتاو تاوس‌و سەعیدی کوڕی جوبـەیر مـەکحوول‌وزەهری‌و عەبـدوڵڵای کـوڕی موبـارەك‌و ئیمـامی شافعی و ئەحمەدی کوڕی حەنبەڵو ئیسحاقی کـوڕی ڕاهوەیـەو زۆرانـی تــریش) بــەڵام پێــشەوا (مــالیکی و ئــەبی حەنیفــە)و هەوالانیــشیان (رەحمەتی خوایان لێ بێت) ئەڵێن نەلە(فاتحە) و نەلـە غـەیری فاتیحـەدا ئایەت نییە هەروەکو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد.

پاشکۆ

(حوکمی) ئەم سوورەتە لەنوێژدا: جا بێگومان مەزهەبی ئیمامی شافعی (ڕەحمەتی خوای لێبێت) لەسەر ئەمەیە (فەرزە) لەسەر هەموو نوێژکەرێ کە سوورەتی (فاتیحە) بخوێنێ لەهەموو ڕکاتێکا بەچاودێری حەرفەکان ومەخرەجیان وگیراویان مەگەر یەکێ لەپێشەوا دوا کەوتبێ ئەوە هەرچەن فریا بکەوێ بیخوێنێ باشەو ئەگەر فریاش نەکەوێ هیچی لێ نەخوێنێ هەر دروستە باشەو مادام لەگەڵ پێشەوادا (ڕکووع) ببا ڕەکاتەکەیشی بۆ (حیساب) ئەکرێ [1] ئینجا هەروەها لەپاش ئەو.باسانە با بچینە خزمەتی لێکدانەوەو ماناکردنی ئایەتکانی سوورەتی (فاتیحە) وووشە پیرۆزەکانی.

مانای سوورەتی فاتیحەو تەفسیرکردنی:

(بِسْمِ اللهِ الرَّحمنِ الرَّحيم)[1] **واتە:** بەناوی خودای بەخشندەو میهرەبان‌و دلۆڤان خاوەنی (ڕەحم) بەزەیی لەدونیادا **واتە:** لەجیهاندا – بۆ هەموو گیانلەبەرێك بەخێو کرو (رزق) وڕۆژیدەرە بۆ (کافر)و موسڵمانان لەدونیادا خاوەنی (ڕەحم) وبەزەیی بۆ خودا پەرستان لەڕۆژی دواییدا [2]

هەروەها خوای گەورە ئەفەرموویت ﴿ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝٢﴾(٢) المعنى: (الثناء بالجميل على جهة التعظيم والتبجيل (الرّب)

---

(١) بڕوانە تەفسیری (نامی بۆ قورئانی پیرۆز) لەدانانی مامۆستا مەلا (عبدالكريمی مدرّس) لێکۆڵینەوەو سەرپەرشتی مامۆستا (محمد علی قەرەداغی)، بەرگی یەکەم، لاپەرە ١٥

(٢) بزانن (بسم الله الرحمن الرحيم) ئایەتێکە لەسوورەتی (الفاتیحە) لەسەر مەزهەبی واتە: ڕێبازی ئیمامی شافعی دا (ڕەحمەتی خوای لێبێت) هەروەکو لەپێشەوە باسمان کرد

مشتق من التربية وهي اصلاح شئون الغير (العالم) اسم جنسٍ لاواحد وهويشمل الانس والجن والملائكة والشياطين). **واتە**: بەڕاستی هەرچی ستایش وسوپاسە بۆ ئەو خوایە کە پەروەردگاری هەموو شتێکە) (ربِّ العالمين) ئەو خوایەی کە پەروەردگاری هەموو جیهانیانە بە ئادەمی وهەموو گیانلەبەرانەوە، کە پەروەردگاری ئادەمیزاد وبەری‌و فریشتەو شەیاتین‌و گشت مخلوقاتە).

سەرنجێکی گرنگ:

جا بێگومان ووشەی (العالمين) مەبەست (ئوممەتە) کەشەش سەدیان لەناو دەریادا ئەژین وچوار سەدیان لەووشکانیدا ئەژین هەروەکو لە (سەعید)ی کوڕی (مسیب)دا خوای لێ ڕازی بێت) ئەڵێ (للهِ ثَمَانُونَ ألفاً اربْعون ألفاً فی البحرِ وأربعونَ ألفاً فی البِّر [1] **واتە**: خوای گەورە هەشتا هەزار– ئومەتی[2] هەیەو چل هەزاری لەدەریایەو چل هەزاری لەووشکانیدا ئەژین (هەروەکو لەکاتی فەقیاتیا –مامۆستایەکانمان وا دەرسیان پێ ئەگۆتین) لەتەفسیری (رب العالمين) جا هەروەها زانای بەناو بانگ (إبن کثیر– ڕەحمەتی خوای لێبێت) لەتەفسیرەکەیدا [3] ئەگێڕێتەوە لە جابری کوڕی عبدالله (خوای لێ ڕازی بێت) هەروەکو

---

(١) بڕوانە تەفسیری (اللباب فی علوم الکتاب) دانراوی (العلامه المفسِّر أبی حفص عمر بن علی أبن عادل الدمشقی، بەرگی یەکەم، لاپەڕە ١٨٤

(٢) **واتە**: مەبەستی (ئوممەت) لێرەدا (جانەوەر)ە.

(٣) بڕوانە تەفسیری (القرأن العظيم– تفسيرُ إبن کثير) دانراوی (الحافظ أبي الفدا إبن کثير القُرشي الدمشقی) لێکۆڵینەوەی (عبدالرزاق المهدی) بەرگی/ یەکەم/ لاپەڕە/ ١١٢

ئەفەرمووێت ئەمەش دەقەکەیەتی (قالَ قَلَّ الجراد فی سَنَةٍ من سَنی عُمر (رضی الله عنه) التی ولّی فیها فسأل عنه فلم یُخبَر بشیءٍ فاغتم لِذلكَ) **واته:** ساڵێك لەساڵەکانی خەلافەتی ئیمامی (عومەر- خوای لێ ڕازی بێت) کولّۆ کەم بوو حەزرەتی عومەر پرسیاری کرد لەبارەی کەمی کولّەوە بەلاّم هیچ هەواڵێکی دەسگیر نەبوو، ئینجا غەمی خواردو (فَارسلَ راکباً یضربُ إلی الیمن وأخر إلی الشّام وأخر الی العراقِ، یسأل هل رؤی من الجرادِ شیءٌ أم لا؟ قالَ فأتاه الرّاکب الذّی من قبل الیمن بقبضةٍ من جرادٍ- فألقاها یدیه فلّما راها کَبّرَ) ئینجا بەم بۆنەیەوە ئیمامی عومەر (ڕەزای خوای لێبێت) سوارێکی نارد بۆ یەمەن ویەکێك بۆ شام ویەکێکی تر بۆعێراق بۆ ئەوەی بپرسن لەئەندازەی کلّلۆو ئایا بینراوە یان نا؟ ئەوجا ئەو سوارەی ڕۆیشت بۆ یەمەن بەمشتێ کلۆوە گەڕایەوە، وەلەبەردەستی حەزرەتی عومەری کوڕی خەتتابی دانا وەکاتێ ئیمامی عومەر بینی وئینجا دەستی کرد بە (الله أکبر)ی کردو (ثُمَّ قَال سَمعت رَسول الله (ﷺ) یقول (خَلَق الله ألف أمة ستمائة فی البَحْر وأربعمائة فی البرِّ فأوّل شیءٍ یُهلك مِن هذه الأُمَمِ الجراد فإذا هَلَك تتابعت مثل النّظام إذا قطع سلکه) رواه أبو یعلی وغیره) **واته:** لەپاشان ئیمامی (عومەر) فەمووی بیستوومە لەپێغەمبەرەوە (ﷺ) ئەی فەرموو خوای گەورە هەزار (ئوممەتی) دروست کردووە شەش سەد لەناو دەریادایەو چوارسەدی لەووشکانیدایە یەکەم شتێك کەلەناو ئەچێت لەو ئوممەتانە کوللەیە هەر کاتێ لەناو چوو دێت بەشوێنیا وێرانی جیهان وعەلامەت ونیشانەکانی.

﴿ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ۝٣ ﴾(٣)، المعنی: (صِفَتانِ لله مشْتَقانِ مِنَ الرّحمةِ،

وَقَالَ بعض المُفسيرين، فَالّرحمنُ بمعنى عظيم الرّحمة والرّحيم بمعنى دائم الرّحمـة) واتـه: بەخـشندەو دلۆڤانـه كانگـای ڕەحمـەت ومیهرەبانییـه (ڕەحمەتی لەدنیادا هەموو شتێكی گرتۆتەوە بەلاّم لەقیامەتدا تەنها بۆ ئیماندارانـه)، هـەروەها بـەزەیی ڕەحمـی خـوا ئێجگـار فراوانـه میهرەبانییەیشی بەردەوامو نەبڕاوەیە.

﴿ مَٰلِكِ يَوۡمِ ٱلدِّينِ ۝٤ ﴾(٤) ، المعنى: (أي مالك يوم الحِساب والمكافاة والجزاء على الاعمال والامرُ كله في قبضيته يـوم القيامـة). **واتـه:** خـاوەنی ڕۆژی تۆڵـەو سـزایە (كـەڕۆژی دوایيـە) **واتـه:** لـەو ڕۆژەدا كـەس هیـچی بەدەست نیە تەنها ئـەو نـەبێ، هـەروەكو لەئایـەتێكی تـردا ئەفـەرمووێت ﴿ يَوۡمَ لَا تَمۡلِكُ نَفۡسٌ لِّنَفۡسٍ شَيۡـًٔاۖ وَٱلۡأَمۡرُ يَوۡمَئِذٍ لِّلَّهِ ۝١٩ ﴾ سـوورەتی (الإنفطار) ئایەتی/١٩) **واته:** ئەوڕۆژە كەس فریای كـەس ناكـەوێت كـەس هـیچ شـتێكی لەدەسـت نایـەت بـۆ كەسـانی تـر ئـەوڕۆژە هـەموو شـتێك بەدەست خوایە فەرمان تەنها فەرمانی پەروەردگاری دادپەروەرە).

﴿ إِيَّاكَ نَعۡبُدُ وَإِيَّاكَ نَسۡتَعِينُ ۝٥ ﴾(٥) (أي نَخـصـّك بالعبـادةِ ولانَعْبُـدَ غَيْـرِكَ –وايّـاك نَـسْتعين الأسـتعانة طلـب المعونـة منـهُ أي نخصـّكَ بطلـب المَعُونة الحقيقة اذ المستعان الحقيقـي هـو الله تعـال امـا غـيره مـن البـشر والملائكـة فهـم وسـائل العـون والاسـناد الـيهم مجـازٌ، ومنـه قولـه تعـالى (وتعاونوا على البر والتقوى) وقوله (ﷺ) (كـان الله في عَـوْن العبـدِ مـادام العبـد في عـون اخيـه). لەبـەر ئـەوە ئایـەتی (ایّـاك نـستعين) حەصـری ئیستعانەی حەقیقی كردوە لەپـەروەردەگاردا، بـاقی جۆرەكـانی دیكـەی (اسـتعانه)ی كەسـبیو تەسـەببوبی وتەوەسـولییە) وەك ئایەتـەكانی (اسـتعنوا بالـصبر والـصلاة) و (اعینـونی بقـوه) دەر دەخـات والتوفیـق

فأنتَ مصْدر العوْنِ والفضل والاحسان) **واتە:** خوایە تەنها هەر ئەتۆ دەپەرستین:تەنها هەر لەتۆداوای یارمەتی وکۆمەکی(حەقیقی) دەکەین هەروەها پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموی بە (ئیبن عەبباس (ڕەزای خوای لێبێت) (وإذا سَئلت فَاسْئلِ اللهَ وإذا أسْتَعَنْتَ فاسْتَعِن بالله..[1] **واتە:** هەرکاتێك ویستت شتێك داوا بکەی هەر لەخوا داوا بکە دەست پان مەکەرەوە لەبەندەو سواڵ مەکە- چونکە بەڕاستی گەنجینەی ئاسمان وزەمین هەر بەدەست ئەوەو بەس[2]. بەڵام ئایەتی پیرۆزی (واما السائل فلا تنهلا) بۆ سوئالی (استعطاء) ولەبابی مەجازەو مەبەست لێی یارمەتیدانی فەقیرو هەژارانە.

﴿ ٱهْدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلْمُسْتَقِيمَ ۝٦ ﴾(٦)، (أي دلنا وأرشدنا يارب إلى طريقكَ الحقّ ودينك المستقيم وَثبتنا على الاسلام الذّي بعثتُ به أنبياءك و رُسُلكَ وأرسلت بِهِ خَاتم المُرسلين) مەبەست (صراط) ئەو ڕیگەیە کەدەتگەیەنێتە مەبەست کەدەڵێ (مستقيم) **واتە:** ڕێگە کەڕاستبێ خوارنەبێت (خوڵاسەی) ووتە: خوایەڕێنمایمان بکە بۆ ڕێگەو ڕێبازە ڕاستەکەی خۆت- کەئاینی پیرۆزی ئیسلامەو شارەزامان بکە، بەڕەنگێکی وا کەهەڵە نەبین، وەلەدەستووری باوی خۆشی وخۆش بەختی لانەدەین. کە ڕێگای ڕاست و دروست ڕێگەی خواناسیی و دینداری ڕێگەی بەهەشتو ئەو ڕێگایەی کە پێغەمبەرانت لەسەر ڕەوانەی کردووەو ناردوەو بەتایبەتی کۆتایی پێغەمبەران (محمد المستەفای) نازدار (ﷺ).

---

(١) رواه الترمزي وقال حديث حسن صحيحٌ

(٢)جا هەروەها (استعانە) بەمانای دروست وپەیداکردنی یارمەتی تایبەتە بەخواوە وەك ئەم ئایەت و (حەدیثە) کەوا بۆمانیان ڕونکردۆتەوە.

چەند ئاگەدارییێك

خوالێخۆشبوو شێخ (محەمەد)ی خاڵ لەپێشەکی تەفسیرەکەیدا [1] ئەڵێ- خوا پێنج جۆری ڕێ نموونی (هدایە) هەیە چواریانی بەخشیوە بەهەموو ئادەمییەك، بەڵام پێنجەمەکەی هەر داوە بەپێغەمبەران وپیاو چاکان (یەکەم) ڕێ نموونیی سرووشتی (فطری)خوا ئەم ڕێ نموونییەی داوە بەئادەمی لەڕۆژێکەوە کە دێتە جیهانەوە جا هەروەها نابینێت مناڵ لەگەڵ لەدایکی کەوتەخوارەوە، هەر چەند برسی بوو دەست ئەکات بەگریان کەلەگەڵ مەمکیان دایێ خێرا دەستئەکات بەمژینی بەڕەنگێکی وا کەپیاوی گەورە نازانێ بەو جۆرە بیمژێ، ئەمەش بەبێ ئەوەی یەکێك پێی بلێ یان فێری بکات. (دووەهەم)ڕێ نموونی هەست (حس) وەئەم ڕێ نموونییە لەگەڵ ڕێ نموونیی یەکەم لەئادەمیش ولەگیاندارانی تریشا هەیە، بەڵکو لەگیانداری تردا زۆرترە.

(سێهەم)ڕێ نموونی ژیرو بیر (عقل وفکر) کەگەلا لەڕێ نموونی هەست وسروشت بەرزترە جا بێگومان خوای گەورە ئادەمیزادی دروست کردووە بۆ ئەوەی کەکۆمەڵیی بژین وەڕێ نموونی هەست وسروشتی بەس نییە بۆ ئەم ژیانە بەکۆمەڵییەی بەڵکو پێویستە بەژیرییەك کەساتمەو هەڵەی بۆڕاستبکاتەوە.

(چوارەم) ڕێ نموونیی ئاینی کەئەمە زۆرپێویستەبۆئادەمیزاد ئەو ئادەمییەی کەزۆر جار ژیریی وبیریشی وەك هەستی بەهەڵەدا ئەچێ هەروەك زۆرجار ئینسان بەگوێی ژیری وبیرو هەستی خۆی ناکات

---

(١) بڕوانە تەفسیری خاڵ- بەقەڵەمی شێخ (محمدی خاڵ) لەگەڵ دەستکاری، بەرگی یەکەم، لاپەڕە٤٠

وەبەهۆی هـەوەس وئـارەزووەوە ڕێگـای خـوارو خـێچ ئـەگرێ، وەلـەڕێی ڕاست لائەدات، بـەڵکوو ئـەم هـەموو ڕێ نموونییانـەش کـە باسمـان کـرد بەکاریان دێنێ لەڕێی خراپەو پاڵ نان بەقازانج وسوودی ئینسان ودەست درێژی بۆ سەر ماڵ وناموسیان، ئەوجا بێگومـان لەبەر ئەمانـە ئـادەمی زۆر پێویستە بەڕێ نموونیی ئـاینی پـیرۆز بـڕوات هـەتا هەمیشە دەست گیرۆیی بکات بۆ ڕێی ڕاست وەلەڕێگای چەوت وخوار بـی گێڕێتـەوە جـا بێگومـان قورئـان لـەزۆر شـوێن ئامـاژە بـۆ ئـەم ڕێ نموونییانـە ئـەکات.

وەلەئایەتی ﴿ وَهَدَيْنَٰهُ ٱلنَّجْدَيْنِ ﴿١٠﴾ ﴾ سوورەتی (البلد) ئایەتی/١٠) **واتە:** ئایا بەمنداڵی ڕێنموویمان نەکردووە بۆ ئەوەی شیر لەمەمکەکانی دایکـی بخوات؟ لەگەورەیشدا بۆ ئەوەی سەر پشك بێـت لەشـوێنکەوتنی ڕێبـازی ڕاست یان چـەوت؟؟ وەهـەروەها لەئایـەتێکی تـردا ئەفـەرمووێت ﴿ وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَٰهُمْ فَٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْعَمَىٰ عَلَى ٱلْهُدَىٰ ﴾ سـوورەتی (فـصلت) ئایەتی/١٧) **واتە:** گەلی سەموودیش ڕێگەی خەیرو ڕێگەی شەڕمان نیشان دان– ڕاسـتیمان بـۆ ڕۆشـن کردنـەوە حـەزرەتی (سـالح) پێغەمبـەرمان (ﷺ) بـۆ نـاردن کەچـی گومڕاییـان بەسـەر هیدایەتـدا هەڵبـژارد) جـا بەڕاستی (هیدایەتی) ئایین وشەریعەت یا ئامۆژگاری پێغەمبەران (سـەلات وسەلامی خوایان لێبێت) ئـەمجۆرە (هیدایەتـە) زۆر پێویـستە بەتایبـەتی بۆکەسێك کە (هەواو– ئـارەزوو عـەقڵی) لـێ سـتاند بـێ بووبـێ بەپەنـدی هـەواو هەوەسـی خـۆی وەهـەروەها ڕێبـازی خواروخێـچی گرتبـێ سـتەم لەخۆی وهاونـشینی وهاوجینـسی خـۆی بکـا هـەر کاتـێ هـەواو هـەوەس بەسەر عەقڵدا زاڵ بـوو هـەر بـەئایین ڕێبازی ڕاسـت دەدۆزێتـەوە هەربـە عەقڵ وژیری زێڕین سـنوور بـۆ هـەموو شـتێك دادەنـرێ (حـەللی) هـەموو

موشکیلاتێك ئەکرێ وسارێژ ئەبێ.

(پێنجەم) جۆرێکی تر لە (هیدایەت) هەیە هەروەکوو خاوەنی تەفسیری ڕەوان [1] ئەڵێ کە پێی دەڵێن ڕێنومایی ویارمەتیدان ودەست بەپشتەوە گرتن (هداية المعونة والتوفيق) ئەم جۆرە (هیدایەتە) بەکەس نادرێ تەنانەت پێغەمبەریش ئەو دەسەڵاتەی پێی نەدراوە ئەوەتا پەروەردگار بەپێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێ ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ﴾ سوورەتی (القصص) ئایەتی/ ٥٦) **واتە:** ئەی محمد ئەتۆ ناتوانی هەرکەسێکت خۆش بوێ بیخەیتە سەر ڕێبازی ڕاست وبەردەوام بی لەسەری بەڵکو خودا دەتوانێ ئەم کارە ئەنجام بداو هەرکەسێکی بوێ بیگەیەنێتە سەر ڕێگای حەق ونەهێڵێ لێی لابدا– ئەوە دەسەڵاتی ئەوە هی کەسی تر نییە ئێمە کە ڕوو دەکەینە بارەگای پەروەردگار وئینجا دەڵێین (إهدنا الصّراط المُستقيم) ئەم جۆرە (هیدایەتمان) مەبەستە **واتە:** خودایە ڕێنمویمان بکە بەشێوەیەك ئەو ڕێنو مایی کردنە لەتەکماندا بێ ڕێنومایی کردنێك بێ دەستی (قودرەتی) غەیبی لەگەڵدابێ نەهێڵی لەڕێگای ڕاست لادەین هەروەها نەهێڵی بکەوینە هەڵەوە بەردەوام بین لەسەر ڕۆیشتن بەڕێگای ڕاستدا بەڵام (هیدایەت) کە بەمانا شارەزایی کردن وڕێگا پیشاندان وئامۆژگاری کردن بێ ئەوە پلەیەکە دراوە بەبندە ڕاستەکانی خودا بەگوێرەی دەقی قورئان ئەرکی هەرە پیرۆزی پێغەمبەری ئیسلام بووە/ وەکو قورئان

---

(١)سەیری تەفسیری (ڕەوان بۆ تێگەیشتنی قورئان) بکەم لەگەڵ دەست کاری خۆم لەنووسینی مەلا (محمود گەلاڵەیی) بەرگی یەکەم لاپەڕە/٣٧)

ئەفەرمووێت ﴿ وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا ۚ مَا كُنتَ تَدْرِى مَا ٱلْكِتَٰبُ وَلَا ٱلْإِيمَٰنُ وَلَٰكِن جَعَلْنَٰهُ نُورًا نَّهْدِى بِهِۦ مَن نَّشَآءُ مِنْ عِبَادِنَا ۚ وَإِنَّكَ لَتَهْدِىٓ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ ﴾ سوورەتی (الشورى) ئایەتی/٥٢) بەڕاستی تۆ ئەی پێغەمبەر ئادەمیزادان شارەزا دەکەی بۆ ڕێگای ڕاست وبانگەوازی دڵسۆزیان دەکەی.

تێبینیەکی گرنگ:

جا هەروەها بێگومان ئەم ڕێ نموونییە وەك چوارەکەی تر بەهەموو کەسێك نەدراوە بۆیە خوا لێرەدا فەرمانمان پێ ئەکات کە پێنج فەرزە لەنوێژدا لێی بپاڕێینەوە وەداوای ئەم ڕێ نموونییەی لێ بکەین وەبڵێین خوایە بمانخە سەر ڕێی ڕاست کام ڕێ؟؟ (صِراطَ الّذينَ أنعَمتَ عَلَيهِم) ڕێنموییمان بکەو بەردەوامان بکە لەسەر ڕێبازی پێغەمبەران و ڕاستگۆیان وپیاو چاکان **واتە:** ڕێی ئەو کەسانەی کەبەخششی خۆتت بەسەرا ڕشتوون لەپێغەمبەران وپیاو چاکانی گەلانی ڕابردوو وەکردووتن بەسەر مەشقی چاکیی وپاکی وڕەوشت وخووی بەرزو جوان، هەروەها ڕێ چاکەکەو گەیشتنە بەمەبەس وەك قورئان (ئیشارەت) بۆ ئەم ڕێ نموونییە ئەکات بەئایەتی ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُ ۖ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقْتَدِهْ ﴾ سوورەتی (الأنعام)/ ئایەتی/٩٠) ئەو پێغەمبەرو ئەوشوێنکەوتوانە بوون خوا بۆخۆی شارەزاو ڕێنوێنی کردن وبەهەق ڕێگای گرتن. سا تۆیش ئەی موحەممەد (ﷺ) هەر لەشوێن ئەوانەوە بچۆو چاو لەسیفەتەکانی ئەوان بکە (خولاسەی) ووتە. **واتە:** ئەوانەی کەباسکران لەپێغەمبەران وپیاوچاکان خوا خستنیە سەر ڕێی ڕاست، وەلەسەر ئەو ڕێیە مانەوەتا

مردن ئینجا ئێوەش چاو لەوانە بکەن) جا هەروەها ئەو خودا پێداوانەی کەنازوو نیعمەتی عیبادەت وخوداپەرستی وحەق ناسینت پێ بەخشیون ودڵیان بەخوا پەرستی پەیوەست بووە. هەموو خۆشیەکیان لەبەندایەتی تۆدا بینیوە، سەرفرازی هەردوودنیان بوون ﴿ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ ﴾ معنى: (أي طَريق مَنْ أنْعَمتَ عليهم من النَّبيّ والصّديقين والشّهداء والصّالحين السّابقين، وحَسُنَ أولئكَ رَفيقاً) **واتە:** رێگای ئەو کەسانەمان پیشان بدە کەخستونەتەبەر رەحمەتی خۆت کەپێغەمبەران و شەهیدان پیاوچاکانی پێشینان و کەئەوانەش بۆ تۆ (صولحاون)و چاکەکاربوون جابێگومان ئەوانە بەڕاستی چاکترین هەواڵو هاورێی بێ وێنەن.

﴿ غَيۡرِ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ۝٧ ﴾(٧) قال عَنْ رَحْمة الله المعاقبون اشدّ العقاب لأنّهم عرفوا الحقّ وتركوهُ وضَلّو الطريق ويَرى الجَمْهُورَ أنّ المغضوب عليهم هم اليهودُ والضّالين هم النصارى فقد رويّ عن عدي بن حاتم قال سألتُ رسول الله (صلى الله عليه وسلم) عن المغضوب عليهم فقال - هُم اليهود وعن الضالين فقال (هم النصارى)[1] رواه الامام احمد بن مسنده/٤/١٩٤.) **واتە:** نەك رێگا ئەوانەی کە بەئارەزووی خۆیان لەرێگای ڕاست لایانداوەو کەوتوونەتە بەر (غەزەبت) ئەوانەی کەفەرمانی ئاینیان بەڕاستی پێ گەیشتووە بەڵام پشتیان تێکردووەو کەوتونەتە شوێن ئارەزووی خۆیان- هەروەها نەك رێگای ئەوانەی کەفەرمانی ئاینیان بەباشی پێنەگەیشتووەو لەبیرو باوەڕیاندا بەهەڵەداچوونوسەریان لێ شێواوە.. هەندێکی ترلە (موففسرەکان) ئەڵێن یانی، نەك رێی

---

(١) بروانە تفسیری (الطبري)، ج١، /١٨٥، وبروانە (الماوردی)، ج١/٦٠، بروانە تفسیری المیسر)، ج١،ل٢١.

ئەوانەی کەخەشم وقینــی تۆیـان بەسـەردا ڕژاوەك گـەلی (یـەهوود) **واتــە:** جوولەکەکان، وەهەروەها نەك ڕێی ئەوانـەیش کـە گـومڕاو سـەر لێـشێواو بـوون وەك گـەلی (گـاوران) **واتـــە:** فەڵــەکان بــەڵام هــەنێکی تــر لــە (موففـسرەکان) دەڵـێن وەنـەبێت ئـەم (ئایەتـە) تـەنها دەربـارەی گـەلو میللەتێکی تایبەت بێت بەڵکو هەموو کـەس ودەسـتەیەك دەگرێتـەوە کـە بەئارەزووی خۆیان پشتیان کردبێتە (حـەق) وڕاسـتی ودەسـتیان دابێتـە گوناه وخراپەکاری یاخود لەڕووکردنـە ڕێگـای ڕاسـتدا سـەر لێـشێواو بـن بگرە هەندێکی زۆر لەموسڵمانەکانیش دەگرێتەوە کەهەر بەناو موسڵمانن وبەس).

(أمين) ووتنـی سووونەتەو لەقورئان نییە!!:

(أمین) **واتە:** خوایە ئەو پاڕانەوەو داوایەمان قەبووڵ بکـە کـەداوامان کـرد ڕێگەی ڕاستمان پیشان بـدەی وڕێگـەی ئـەو کەسـانەش بێـت کەچـاکەت لەگـەڵ کردوونــە.. هەنـدێ لــە (موففـسرەکان) ئـەڵێن: ئــەم ووشــەیەش حــەزرەتی جوبرەئیـل فێـری پێغەمبـەری کـردووە.. هــەروەکو پێـشەوا (طبرانی) لەتەفسیرەکەیدا [1] ئەفەرموێت (وأمّا (أمین) فلَیسَ من السورة ولكن روى عن النّبیّ (ﷺ) أنه كان يقوله ويـأمر بـه وَقـال (لَقّنَّـی جبريـل (عليه السلام) بعد فراغي من فاتحة (الكتاب أمين وقالَ إنـهُ كالطّـابعِ علـى الكتاب: وقيـل معنـى أمـين (اللّهـم أسـتَجِبْ) **واتـە:** خوایـە ئەمپاڕانـەوەو نزایـەمان گـیرا بکـە) ئـەم ووتەیـە لەسـوورەی (فاتیحـە) نیـە (هـەروەکو

---

1) بڕوانە (التفسیر الكبیر- تفسیر القرآن العظیم) دانراوی (الحافظ سلیمان بن أحمد بن أیّوب الطبرانی) بەرگی یەکەم/ لاپەڕە/ ١١٧

لەپێشەوە باسمان کرد) بەڵام هەرچەند پێغەمبەر (ﷺ) (فاتیحەی) بخوێندایە (ئامینی) ئەکرد وەلەنوێژی ئاشکراشا نوێژکەرەکانی دوایەوە هەمووبەجارێك بەدەنگی بەرز لەگەڵ ئەوا ئامینیان ئەکرد) جا بێگومان زۆربەی پەرتووکەکانی (فقه شەریعەت) بەتایبەتی کتێبەکانی (حەدیس) وتەفسیر/ ئەم فەرموودەیان هێناوە کەوا پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (إذا أمن الإمام فأمنوا فإنّه مَنْ وافقَ تأمينُه فأمين المَلائكة غُفر لَهُ ما تَقدّمَ من ذنبه [(١)] **واتە:** ئەگەر ئیمام گوتی ئامین ئێوەش بڵێن ئامین هەرکەسێ ئامینی لەگەڵ ئامینی (مەلائیکەتان) گوتبێ خوا لەگوناهی ڕابردووی دەبوورێ ئەو فەرموودەیە بەڵگەیە کە ئامین (سوونەتە) بۆ ئیمام مەئمووم .... وەهەروەها لەخاتوو عائیشەوە هاتووە کەوا پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (ما حَسَدتكم اليهوُد على شيءٍ ما حَسَدَكُم اليوم على السّلام والتأمين خَلَف الإمام [(٢)] **واتە:** بەڕاستی جوولەکە لەهیچ شتێکدا ئەوەندەی سڵاوکردن ووتنی (أمین) لەدوای ئیمامەوە حەسوودیان پێ نەبردوون).

پاشکۆ

ئیمامی ئەحمەد ومسلیم وئەبوو داودو نەسائی لەئەبو هورەیرەوە (خوای لێ ڕازی بێت) دەگێڕنەوە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) لەفەرموودەیەکی (قودسیدا) خوای گەورە دەفەرمووێت (قالَ الله عزَّ وجل: قَسَمتُ الصلاةَ بين وبينَ عبدي نِصفَين ولِعَبدي ماسأل فإذا قالَ (الحمدالله ربِّ العالمين)

---

(١)رواه الجماعة

(٢) رواه أحمد وإبن ماجه/ وغيرهما

قالَ الله عزَّ وجل حمدني عَبدى/ وَ إذا قال (الرحمن الرحيم) قالَ عَزَّ وَجَل أثنى علَىَّ وإذا قال (مَالكَ يوْم الدّين) قالَ مَجَّدنى عبْدي وفَفَوضَ إلىَّ عبدى وإذا قال (إياك نَعبُد وإياك نَستَعين) قَال هذا بينى وبيْن عَبدى ولِعبدى ماسأل فإذا قال (إهدنا الصراط المستقيم) صِراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوبِ عليهم ولا الضَّالَين) قال هذا لعبدى ولَعبدى ماسال) **واته:** خواى گەورە ئەفەرمووێ (من نوێژم لەنێوان خۆم وبەندەی خۆمدابەش كردووە مەبەستیش (فاتیحەیە كەبەشێكی سەرەكیِ‌نوێژە) ئینجا كاتێك ئیماندار ئەڵێت (الحمدالله ربِّ العالمین) خوا دەفەرمووێت ئەوەتە بەندەم سوپاس وستایشم دەكات، كاتێك دەڵێت (الرّحمن الرَّحیم) **واتە:** ئەفەرمووێت بەندەكەم (مەدح وستایشی كردم، كاتێك دەڵێت (مالِكِ یوم الدّین) خوای گەورە ئەفەرمووێت بەندەكەم گەورەی كردم، وەكاری خۆی دایە دەستم.

وەكاتێ ووتی (إيّاكَ نَعْبدُ وإيّاك نستعين) خوای گەورە دەفەرمووێت (بەندەكەم ڕاست دەكات ئەوەتا هەر من دەپەرستێت وهەر من بەپشتیوان دەزانێت وكاتێك ئایەتی (٦-٧) دەخوێنێتەوە خوا دەفەرمووێت: ئەوبێگومان بەندەكەم هەرچی داواش بكات پێی ئەبەخشم وئەیدەمێ) اللّهم لاتجعلنا من زُمرة أعدائك الحائدين عن صراط المستقيم، السّالكينَ غير المنهج القيوم، مِنَ اليهودِ المَغْضُوبِ عَلَيْهم، أو النّصارى الضالّين، الذّينَ ضَلّوا عَنْ شَريَعتكَ القُدسّيةَ، فَاسْتَحُقوا الغَضَبَ واللّعْنَةَ الأبدّيةَ (اللّهم أمين)

چەند سەرنجێکی گرنگ [1]

خوێنەوارە ئازیزەکانم پێش ئەوەی دەست بەتەفسیری سوورەتی (بقرە) بکەین ئەمەویّ هەندیّ سوودوو حیکمەتەکانی نازل بوونی ئەم سوورەتە باس بکەین هەروەکو خاوەنی (صفوه التفاسیر [2] وەزۆر لەموففسرەکانی تریش نوسیویانە.. جا هەروەها بێگومان ئەم سوورەتە درێژترین سوورەتکانی قورئانەوە هەروەکو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆکرد:

(١) هەروەها ئەو سوورەتە لەو سوورەتانە بووە کەیەکەمجار لەمەدینە هاتە خواریّ ولەهەمان کاتیش شێوەیی (مەککەیی) و (مەدەنی) تێدایە چەنکە ئایەتەکانی (مەککی) بەمەبەستی چەسپانی بیروباوەڕی ئایینی ئیسلامەو دژ بەباوەڕی قورەیشیە بتپەرستەکان وبێباوەڕەکانە کەلەو کاتە بتیان دەپەرست هەروەها زۆریش لەخاوەن (ئەهلی کتاب) وەکو (جولەکەو مەسیحیەکان) لەئاینی خۆیان لایاندابوو ئەوەی کە پێغەمبەرەکانیان پێیان ڕاگەیاندبوون ئەوان خستبوویانە پش گوێیان ولەبیرئانکردبوو یان بەتەواوی گۆڕی بوویان وبزریانکردبوو، ئینجا دەبوایە لەپێشەوە قورئان بەرامبەر ئەوان ڕابوەستی ولەجلەویان بداتەوەو بۆیان دەربخات کە ئەوان لەسەر خراپەو خراپەکاری دەڕۆن ئاینی پێغەمبەرەکانیان بزر کردبووو، بەدەستی خۆیان (بت وسەنمیان) دروست کردبوو ئەشیان پەرستن و(سجدە) وکڕنووشیان بۆ ئەبردن مرۆڤیش لەلایانەوە زۆربێقیمەت وبیّ ڕێز بوو- ئەوجا هەروەها لە (حەقیقەت) وڕاستیدا مرۆڤ و ئینسان بەرزترین شتی سەر ئەو

---

(١) پێش ئەو دەست بەتەفسیری ئەم سوورەتە پیرۆز بکەین چەند وتەیەك پێشکەش دەکەین بەخوێندەوارانی ئازیزم.

(٢)بږوانە (صفوة التفاسیر) لەنوسینی (الدکتور الأستاذ محمدعلی الصابونی) ج، لاپەڕە٣٠

زەویەیە[1] چۆن دەبێ شتێکی لەخۆی نزمتر بپەرستیٚ.

(۲) هەروەها لەلایەکی تریش دەبێ قورئان وابکات کە ئەو بێ باوەڕانە تیبگەن کە پاش مردن زیندووبونەوەو لێپرسینەوە هەیە و بەهەشت وجهنم هەیەو خۆشی وناخۆشی هەیەو ژیانی دوایی ژیانیکی بەردەوامەو نەبڕاوەو بەردەوامەو (ئەبەدیە) وهەتا هەتایێ مردنی لەدوانیە

ئەوجا دەبێ ئەو ڕۆژەیان لەبیربێ و کە کەس ناتوانێ لێی ڕابکات دەبێ سەرنجیان ڕابکیشرێ بۆ بەلگەکانی خوای گەورە و دەسەڵاتەکانی ئەو(کەون)و بۆنەوەرەکە هێناویەتەدی دیسان دەبێ لەجەلەو دەمی ئەم جولەکەو دیانانە بداتەوە کە دینج و ڕەخنە لەقورئان دەگرن وە (توهمە) لە پیغەمبەر (ﷺ) دەگرن کە لەخۆیەوە ئەو قورئانەی هەڵبەستووە و شتی وا دێنی و ڕێکی خستووە ئینجا کە بێغەمبەر(ﷺ) چووە مەدینە جگە لە بت پەرست وجولەکەو دیانەکان دوژمنێکی نوێ پەیدابون کە (منافق)و دووڕوەکان بوون ئەوانە لەدلْدا هەر بت پەرست بوون بەلاْم کردەوەیان وەك بت·پەرستەکانی مەککەنەبوو

چونکە هەرچی (بت پەرستی) مەککە بوو لەو کاتەی کە پیغەمبەر و موسلمانان لە مەککەبوون زۆر بە هێزبوون پیویستیان بەوە نەبوو کە دوو ڕووی بکەن خۆیان لەلای پیغەمبەر (ﷺ) بە ئیسلام دابنێن و لە ناو بت پەرستەکانیش خۆیان بە بت پەرست دابنێن بەلاْم لە مەدینە موسلْمانان بە هێزبوون و بت پەرستەکان نەیاندەتوانی بەئاشکرا بەربەرەکانی پێغەمبەر (ﷺ) بکەن بۆیە خۆیان لە ژێر پەردەی باوەڕهێنانێکی(نیفاقی)و سەرزارەکی شاردەوە بەو جۆرە

---

(۱) چونکە خوای گەورە دەفەرموێت (وَلَقَد كَرَّمنا بنى آدَمَ) سوورەتی (الاسراء) ئایەتی/ ۷۰) **واتە:** ئێمە (قەدرو) ڕێزی نەوەی ئادەممان گرتووەو شەرفدارمان کردوون بەوەی هۆش و بیرمان پێی بەخشیوون.

پیغەمبەر(ﷺ) بەرەنگاری دوژمنێکی نویێ بوو ئەوجا پیغەمبەریان زۆر ئەزیەت دەداو بەشێوەیەکی کوشندە ئینجا پیغەمبەر (ﷺ) بەرەنگاری دوژمنێکی نویێ بوو ئەوجا بێگومان دەبوایە ئیسلام ئەو خەلکە پەروەردەبکات و بەرەو موسلّمانەتیان ببات جا بۆیە ئایەتەکانی قورئان لە مەدینە دەربارەی کۆمەلّێکی ئیسلام هات لە بابەت کۆمەلّایەتی و رامیاری و چۆنیەتی خۆپاراستن لە دووڕوەکان، هەروەها ڕێگەی کاروکردەوەی بۆ موسلّمانان دیار کرد کەپێویستە چی بکەن وچی نەکەن سەرەڕای ئەوە کەدەبێ باوەڕیان وابێ کە لەخوا بەولاوە هیچ خوایەکی تر نیە (شەریك) وهەوالّی بۆ ئەنجام ندەن جگە لەوکەسی تر نەپەرستن.

(۳) جا هەروەها بێگومان سەوورەتی (بەقەرە) کە هاتە خوارەوە باسی یەکەم دروست کردنی مرۆڤی کرد کەحەزرەتی ئادەم بوو لەگەلّ باسی حەزرەتی (ئیبراهیم) کەبەدوای بیرو باوەڕی ڕاستیدا گەڕا لەگەلّ باسی دروست کردنی (کەعبەی پیرۆز) هەروەها باسی هەلّویستی جولەکانیش دەرخست کەلەهەموو کەسێك بۆ ئیسلام دوژمنترن هەروەها خاوەنی (صفوه التفاسیر[1] ئەلّێ (اشتملت هذه السّورة الكريمة على معظم الأحكام التشريعية فى العقائد والعبادات، والمعاملات، والأخلاق- وفى أمور الزواج والطلاق والعِدَّة وغيرها من الأحكام الشرعية... وەهەروەها باسی ئەحکامی نوێژوو ڕۆژوو... زۆرانی تریش هەروەکو ئەفەرموێت (مِثلَ أحكام الصوم مُفصلةً بعض التفصيل أحكام الحجّ والعمرة أحكام الجهادِ فى السبيل الله شئون الأُسرة وما يتعلق بها من الزواج والطلاق والرِّضاع والعدِّة تحريم نكاح المُشركاتِ والتحذير من معاشرة النِّساء فى حالة الحيض إلى غيرما هنالك من أحكام تتعلق بالأسرة.. وكذلك ختمت

(١) بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو

السورة الكريمة– بتوجيه المُؤْمنينَ إلى التّوبةِ والإنابةِ والتّـضرع الى الله جـلّ وعَلا.. وَطَلَبُ النَّصرة عَلى الكُفّار والدّعاء لما فيه سعادة الـدّارين (ربَّنـا ولاَ تُحمِّلنا مالا طاقة لَنا بهِ واعفُ عَنّا واغفر لَناَ وارحَمنا أنت مولانا –فانصُرنا على القوم الكافرين) صدقة الله العظيم. هـەروەها دوای ئەوانـە سـوورەتی (بەقــەرە) باســی ئــەحكامی ڕۆژوو حــەج و مــەی خواردنــەوە و ســوود وەرگـرتن (الربـا)و ژن هێنـان و تەڵاقـدان و شـیردان بـە منـداڵ و كـڕین و فرۆشتن لە ناو موسڵمانان دەكات بەڵام لە مەككە لەو شتانە دەدوا باوەڕ بەیـەك خـوا بێـنن چـونكە (مەككەیـەكان) گـەلێكی بـت پـەرستبوون جـا بێگومان ئـەوەی راسـتی بێـت یەكـەم جـار سـوورەتی (بەقـەرە). باسـی كــارێكی بناغــەیی دەكــات لــە ئیــسلام ئــەویش باوەڕهێنانــە بــە رۆژی(قیامـەت)و لیّ پرسـینەوە كـە لـەو رۆژە خـەڵك زینـدوو دەكرێنـەوە ئەوەش پێویستە هەمووكەس كە خـۆی بـە خـاوەن بـاوەڕ بزانێـت ئـەبیّ ئیمانی پێی هەبیّ و چونكە بێگومان هەركەسیّ باوەڕی بـەو رۆژە نـەبێت بە ئارەزووی خۆی لـە دونیـا رادەبـوێریّ و بـەبیّ ئـەوەی ترسـی لـە هـیچ هەبیّ هەردەم لەدوای هەواو ئارەزووی خۆشی دڵی خۆی ئەگریّ و [1] جـا هەروەها هەندیّ لە (موفەسرەكان) ئەفەرموون بۆیـەش نـاونرا سـوورەتی (بەقەرە)چونكە تاقیكردنەوەیەك لە گەل (جولەكەكان)كـرا خـوای گـەورە زیندوبوونەوەی پیشاندان.كە هێشتا لـە ژیانـدا مـابوون بـەوەی كـە خـوا پیاوێكی كوژراوی بۆ زیندوكرنەوەو ناوی كابرای بكوژ (قاتل)ی پـیّ گـوتن ئینجا (مردەوە) ئەمەش دەقەكەیەتی (التّسمية) سميـت الـسورة الكريمـة (سورة البقرة) إحياءً لـذكرى تلـك المعجـزة البـاهِرة التـى ظهـرت فـى زمـن

---

(١) سەیری تەفسیری قورئانی پیرۆز بكە لەنووسـینی مامۆسـتا (عبـدالعزیز عـلاء الـدین مصطفى كۆیی) لەگەڵ دەست كاری/ بەرگی١ /لاپەرە/٥٨

موسى (عليه السلام) الكليم حَيثُ قُتِلَ شخصٌ من بني إسرائيل ولَم يَعرفوا قاتِلهُ فعرضوا الأمر على موسى لعلّهُ يَعرفُ القاتل فأوحىَ اللهُ تعالى إليه أن يأمرهُم بِذبح بقرةٍ وأن يضربوا الميت بجُزءٍ منها فيحيا باذن الله ويُخبرهم عَن القاتل وتكون بُرهاناً على قُدرةَ الله- جلّ وَعَلا في إحياءِ الخلقِ بعد الموت... وستأتي القِصة كما يلي [1] چیرۆکەکەش ئەمەیە، پیاوێکی جوولەکەی زۆر دەوڵەمەند هیچ کوڕی نەبوو، برازایەکی لەتەماحی ماڵ وسامانەکەی بەشەو مامەکەی خۆی کوشت وتەرمەکەی لەنزیك گوندێك فرێدا- بەڵام لەهەندێ (تەفسیرە گەورەکان) ئەڵێت: پیاوێکی دەوڵەمەند بوو لەناو بەنی (ئیسرائیلدا) تاقە کوڕێکی هەبوو.. جا برازاکانی بەتەماحی وەرگرتنی ماڵ ودارایییەکەی بوون ئینجا بەدزیەوە کوڕەکەیان کوشت وەلەقەراخی ئاوەدانییەکەوە فڕەیاندا تاکو دانیشتوانی گوندەکە تاوانبار بکات، ئینجا بەیانی دانیشتوانی گوندەکە ئاگەدار بوونەوە، دیتیان تەرمی کابرایەك لەنزیك گوندەکەیان فرێدراوە ئەوانیش گوتیان ئێمە لەکوشتنی ئەو پیاوە بێ ئاگاین لەگەڵ خزمانی کوژراو لێیان بووە کێشە وناخۆشی (وەهەر خۆیان بەفێڵ دەستیان کرد بەئاژاوە.. لەناو خەڵکا وەگەلێ کەسیان ناو برد بە (قاتلی) ئەم پیاوە، تائەم کارەساتە گەیشت بەحەزرەتی موسا (ﷺ) لەهەندێ (ڕیوایەتا) وئینجا لەپاشان هەڵسان چوونە لای حەزرەتی مووسا وپێیان گوت ئێمە بەتەواوی بەرامبەر یەکتری وەستاوین ودوعامان بۆ بکە کەخوا کابرای (قاتل) **واتە:** بکوژمان بۆ ئاشکرا بکات حەزرەتی موساش داوای کرد لە (خودای تەعلا) ئەو پیاوە کوژراوەیان بۆ دەربخاو ئاشکرا بکات، خوداش

---

(١) بڕوانە تەفسیری (روح المعانی- تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی) دانراوی (العلامة الألوسی البغدادی) بەرگی/١/ لاپەڕە/٢٩٤)

فەرمانی دا کەمانگایەك سەرببڕن وبەپارچەیی لەگۆشتی مانگاکە بدەن لەلەشی کابرای کوژراوو زیندوو دەبێتەوەو ناوی پیاو کوژەکە ئەبا [1] ئەوجا هەروەك خوا لەو سوورەتە باسی دەکات حەزرەتی موسا (عليه السلام) داوای لە جوولەکەکان کرد کەمانگایەك سەرببڕن ئینجا ئەوانیش دوای سەرکێشەکی زۆر هەتاکو سەریان بڕی گۆشتی مانگاکەیان خستە سەر لەشی کابرای کوژراو- ئینجا کابرا بەفەرمانی خوا زیندوو بۆوەو گوتی (فلان) منی کوشتووە دووبارە مردەوەو ناخۆشیەکە کۆتای هات هەروەکو دوایی (إن شاء الله) بەتەواوی لەشوێنی خۆی باسی لێوە ئەکەین...).

---

(١) ئەمەش موعجیزەیەکی قورئانە هەروەها زیندووبوونەوەی ئەو کوژراوە (موعجیزەیەك بوو خودا بۆ حەزرەتی موسای نواند)و لەسەر دەستی ئەو بکوژی پیاوەکە ئاشکرابوو.

سووره‌تی (البقرة)
(مدنّية- جزئي يه‌كه‌م)
(مه‌ده‌نی یه‌) دووسه‌دو هه‌شتاو شه‌ش ئایه‌ته‌

سوورەتی البقرة

(مدینة)

دووسەدو هەشتاو شەش ئایەتە

واتە: سوورەی (بقرە)یە مدنییـە/ ۲۸٦ ئایەتـە هەنـدێ موففسرین ئـەڵێن ژمـارەی کەلیمـەکانی **واتــە:** ووتــەکانی /٤۱۲۱) جـا بێگومـان سـوورەتی (بقرە) لەسوورەتە درێژەکانی قورئانـە وهـەروەکو لەپێـشەوە ئامـاژەمـان بۆ کرد) هەروەها کورتترین سـوورەتیش سـوورەتی (کەوسـرە) هـەروەها یەکەم سوورەتیشە کە دوای کۆچکردنی پێغەمبەر (ﷺ) لەمەککەوە بـۆ مەدینــە هاتۆتــا خــوارێ، وەهــەروەها ســەبارەت بەفــەزڵ و گـەورەیی سـوورەتی (بەقـەرە) گـەلی فـەرموودە هاتوونـەو ئێمـەش دووفـەرموودە ئەخەینە بەرچاوی خوێنەران (۱) حەزرەت (ﷺ) ئەفەرمووێت (لاتجعَلـوا بیوتکم مَقَابِر فإن الشیطانَ یُنفُرُ من البیت الذی تقرأ فیـهِ سـورةُ البقـرة) رواه مسلم والترمذی) **واتە:** نەکەنماڵـەکانتان وەك گۆڕسـتان لـێ بکـەن، **واتە:** کرِوکپی لـێ بکـەن وقورئـانی تێـدا نـەخوێنن بەتایبـەتی سـوورەتی (بقـرە) چـونکە هـەر ماڵێـك سـوورەتی (بەقــەرە)ی تیـا بخـوێنرێ ئـەوە (شـەیتان) بەپەلـە لێـی هەڵـدێ ولـەو جێگایـەدا ناوەسـتێت. (۲) دیـسان حـەزرەت (ﷺ) ئەفـەرمووێت (إقـرءوا سـورة البقـرة فـإنَّ أخـذها برکـةٌ وترکها حسرةٌ ولا یَستطیعها البطَلَةَ) رواه مسلم في صحیحه.

واتە: هەمیشە سوورەتی (بەقەر) بخوێنن چونکە خوێندنی ئەم سـوورەتە مایەی فـەڕو پیتـە و وازلێهێنانیـشی مایـەی پەشـیمانی وداخ وحەسـەرت وخەفەتە وەهرەگیـز جـادوو بازەکـانیش دەرەقـەتی ئـەو جێگایـە نایـەن وپێی ناوێرن کە ئەوی تێدا خوێنراوە).

تێبینیەکی گرنگ:

جـا بێگومـان ئـەم سـوورەتە یەکێکـە لـە (٢٩) سـوورەتانەی کـە سەرەتاکەیان حەرفی **واته:** بەپیتی (الحروف المُقطعة) **واتـه:** پیتـی پـچڕ پچڕ لەیەك دەست پێ دەکات وەك (ص.ق. ن) یا دوانن وەك (طه. یس. طس. حم.) یا سیانن وەك (الم- الر- طسم) یا چوارن وەك (المص- المر) یا پێنجن وەك (کهیعص- حم عسق).

هەندی لەزاناکانی (تەفسیر) لەدیاریکردنی مەبەست لەم پیتانـەدا قسەی جیاوازیان هەیە بەڵام قسەی ڕاستر ئەوەیە کە ئەو پیتانە ئاماژەن بۆ ئەوەی کە (قورئان موعجیزەیـە) وهـیچ کەسـێکیش ناتوانـێ نموونـەی تەنها سوورەتێکیشی لێ بێنێ، جا هەروەها زانایانی ئیسلام زۆر قسەیان لەم پیتانە کردووە هەریەکە بەشێوەیەك قسەیان لێ کردووە هەنـدێکیان ئەڵێن جفرەیەکن.

واته: (شفرەیەکن) لەناوەندی خواو- پێغەمبـەرا (ﷺ) وەهـەروەها (کلیلی ئـەم شـەفرانە هـەر لـەلای پێغەمبـەر بـووە، وەکـەس نـەیزانیوەو نایزانێ مەگەر یەکێك کەلە پێغەمبەری وەرگرتبێ) ئیمامی غەزاڵی و شێخ (محی الدین) عەرەبی وزۆر لەزانایانی تـر ئـەڵێن ئـەم پیتانـە لەگـەڵ ئـەو مەبەسـتانەی کـە تیانایـە بـۆ بێـدار کردنـەوەی ئینـسانن وەهـەروەها مامۆستا مەلا (محمد) ی کۆیی لەتەفسیرەکەیدا [1] ئەفەرمووێت (ئـەلیف، لام- مـیم) وەك (هەلــەو) لەســەر (تەلــەفۆن) ئــەوەی بیــستی بــە (احضاراتێکـی) تـەواو گـوێ ڕاگـرێ هـەم ڕەمزێکـی تیایـە کـە ئـەو گفـت

(١) بروانە تەفسیری (کوردی- لەسـەر کـەلامی خوداوەنـدی) دانـراوی خـوا لێخۆشـبوو مامۆستا مەلا (محمد)ی کۆیی، بەرگی یەکەم، لاپەرە ١٥

وگۆیە، جا ئەڵێ مەڵێ ئەوە کەلامی خوایە چۆن کەس لەخودا ناگا کەس لەکەلامیشی ناگاو (علمای) تەفسیر گەڵی (ئەسراری) عجایب وغرایبییان لەتەفسیری ئەو حرووفانە فەرمووە.

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ﴾

واتە: بەناوی خوای بەخشندەو میهرەبان.

﴿ الٓمٓ ① ﴾ ١. چەند پیتێک لەسەرەتایی هەندێ لەسوورەتەکانی قورئاندا هاتوون ژمارەیان (١٤) پیتە یان دەمێنێتەوە کە لەم وتەدا کۆکراونەتەوەو کورتەکەی دەبێتە (نصٌ حَكيمٌ قاطِعٌ لهُ سِرٌ) جا پیتەکانی زمانی (عەرەبی) بۆ سەلماندنی (إعجاز) ومەزنی وگرنگی قورئان کەلەتوانای هیچ کەسدا نیە، بەو پیتانە (کتێبێکی) ئاوا بێ وێنەدا بنێت بەڕادەیەك هەتا ئەگەر هەموو گرۆی ئادەمیزاد پەری کۆببنەوە بۆ ئەو مەبەستە بێگومان ناتوانن، هەروەها چەندەها نهێنی تریشی تێدایە، زاناکان لەهەندێکی دواون،هەندێکیش وتوویانە (الله أعلَمُ بِمرادهِ بذلكَ) **واتە:** هەر خوا خۆی زانایە بەنهێنی ئەوپیتانە، بەلام ئەوەی ڕاستی بێت ئەم پیتانەی کەلەسەرەتای هەندێك لەسوورەتەکانی قورئاندا هاتوون تەنها خوای گەورە دەزانێت مەبەستی پێیان چیە؟ ، ئەمە ڕاسترین (تەفسیرە) بۆ ئەم پیتانە کرا بێت) بەلام چەند جۆرێکی تریش تەفسیر کراون) هەروەکو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد.

بەڕاستی قورئان ڕێ نیشاندەری پارێزگارانە [1]

بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت قورئـانی پـیرۆز هیدایـەت وڕێنمـای وشـیفای هەموو دەردو ناخۆشیەکە چونکە ئەم قورئانە چراو ڕێ پیشاندەر وهـۆی شارەزایی کردنـی مرۆڤـی (موتتـەقی) وپارێزگارانـە، ئینجـا ئەفـەرمووێت ﴿ ذَٰلِكَ ٱلْكِتَٰبُ لَا رَيْبَ ۛ فِيهِ ۛ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴾ ٢. (أي هـذا القـرآن المنـزّل عليك يا مُحمّد هو الكتابُ الذّي يدانيه، كتاب (لاَريـبَ فيـهِ) أي لاشَـكَ فيـهِ انّه منْ عند الله لاشَكٌ في انّهُ وَحي الله وكلامهُ اوحاهُ بجبْريلَ الى رَسُولَه (+) (هُدي للْمُتقين) أي هادٍ للمؤمنين المُتقين أي هادٍ للمؤمنين المُـتقين الـذّين يتقونَ سخط الله بامتثاله اوامرهِ واجتناب نواهيهِ ويـدفعُون عذابهُ بطاعتـهِ وَقَالَ بعض المُفسّرون إتقوا ماحُرّم عليهم وادّوْا ما افتُـرّض عـليهم) **واتـە:** بەڕاستی ئـەو قورئانـە کتێبێکـە هـیچ گومـانێکی تێـدا نیـە (کەلەلایـەن خـودای پـەروەردگارەوە ڕەوانـە کـراوە بەحـەزرەتی جوبرەئیلـدا بـۆ پێغەمبـەر (صلى الله عليه وسلم) کـە مایـەی ڕێنمـوویی وسەرچـاوەی (هیدایەتـە) بـۆ خواناسـان وپارێزگـاران (کـە ئەوانـەن فـەرزەکان جـێ بـەجێ دەکـەن لەحەڕام خۆیان دەپارێزن لەڕووی بیرو باوەڕو کردارو گوفتارەوە.

ڕوونکردنەوەیەك:

خـودا لێـرەدا (ذلـك)ی بـەکار هێنـاوە نـەك (هـذا) ئـەوەش لەبـەر پایـەی بەرزیی قورئـانی پـیرۆزە، کـەهیچ کەسـێك توانـای دارشـتنی نوسـینێکی وەکو قورئانی نیە هەر چـەندە نووسـەرێکی زۆر بلیمـەت وبـەتوانا وبـالاّ

---

(١) ئەم ناونیشانە هەموو دانەرێکی تەفسیر نەیانووسیوە، جگە لەتەفسیری (نـامی و– ڕامان وو– ڕەوان وو) ئێمەش لەسەر شێوەی ئەوان ئەینووسین

دەستیش بێت، هەندێ لە (موفەسرەکانی) تر ئەڵێن (ذلك) لێرەدا لەجێی (هـذا) دایـە جـا بۆیـە (هـذا)یـش گـۆڕدراوە بـە (ذلـك) هـەتا گـەورەیی وپایەبـەرزی قورئـان دەرکـەوێ چـونکە هـەر وەکـو لەزانستەکانی ڕەوان بێژیدا هاتووەو ڕوونکراوەتەوە هەروەها لەپەرتووکی (قاموسیشدا) ئـەڵێ (ذا للقریب و (ذاك– للمتوسط (ذلك، للبعید) (ذلـك) ئەمـە پیتـی دەسـت نیـشانکردنە (إشـارة) بـۆ دوور بـەکار دێـت، بـەڵام بـۆ ڕێزگرتنـی قورئـان بەکار هاتووە **واتە:** ئەو (ذلك الكتاب) مەبەست لەقورئانە بۆیە پێی دەڵـێ (کتاب) چونکە دەنوسرێتەوە **واتە:** ئەوقورئانە (لا رَیـبَ فیـهِ) **واتـە:** هـیچ گومـانی تێـدا نیـە وگومـانی لـێ نـاکرێ، بەڕاسـتی وتـەواوی لـەلای خـوا هـاتووە (هـدیً لِلمـتقینَ) ڕێ پیـشاندەرە بـۆ ئەوکەسـانەی کـە خۆیـان لەهەموو خراپەیەك دەپارێزن وخۆیان لەسزای ڕۆژی قیامەت دەپارێزن).

ئاگەدارییکی گرنگ:

جـا هــەروەها بێگومــان ئــەو قورئانــە خــەڵك لــەتاریکایی ونــەزانین وخراپەکاری ستەمی بێ باوەڕی وهاوبەش پەیدا کردن بۆ خـوا دەینێتـە سـەر بـیرو بـاوڕی تـەواوو پەرسـتنی یـەك خـواو جێبـەجێ کردنـی فەرمانـەکانی وکـردەوە بـەگوێرەی ئـەو فەرمانانـەو دوور لەخراپـەو ستەمکاری ڕوون دەکاتـەوەو تێـی دەگەیـەنێ کـە ژیـانی دونیـا کاتیـەو بەرەو نەمان دەڕوات وای لێ دەکات کە هەوڵ بدات کە هـیچ خراپەیـەکی بەرامبەر خواو خەڵکی تر لێ ڕوونەدات بەڵام ئەو کەسانەی کەخۆیان لـەو (قورئانە) بێ ئاگا دەکەن ئینجا ئەوانـە دەکەونـە تاریکـایی ژیـان چاکەو خراپە بەبیری خۆیان پێوانە دەکەن هەموو شتێك بزانن خۆشی ولـەزەتـی

خۆیان لێ وەردەگرن با زیانی ئەوانی تری تێدا بێ دەیکەن، بەڕاستی ئەو جۆرە ژیانەش ژیانێکی (ئاژەڵیە) کە هەر خواردن وخواردنەوەو نوستنی مەبەسەو بەس) خوا لێخۆشبوو مامۆستا شێخ (محمد)ی خاڵ لەتەفسیرەکەیدا [1] ئەفەرمووێت (ووتەی– تقوا) لەقورئانا بەمەعنا (خۆ پاراستنە) لەسزای خوا لەهەردوو جیهانا ئینجا خۆ پاراستن لەسزای جیهان بەوە ئەبێ کەدەستووررو باوی جیهان بزانێت وپێچەوانەی نەکەیت، خۆ پاراستن لەسزای ڕۆژی دوایش بەوە ئەبێ کەبێ فەرمانی ئاینی ئیسلام نەکەیت (خولاسەی کەلام) خوای گەورە بۆ هەموو شتێك دەستوور وباوێکی داناوە کەنابێ لێ لابدرێ ئینجا (قورئان) هەروەك کۆمەڵە دەستوورێکی ئاینییە وەئاگەداریی کردنی مایەی سەرفرازی ڕۆژی دواییە کۆمەڵە دەستوورێکی جیهانیش نیشان ئەدات کە لێ لادانیان مایەی زەرەرو زیانە کەوابوو قورئان ڕێ نیشاندەری ئەو کەسانەیە کەلەترسی خوا نەپێچەوانەی فەرموودەو فەرمانی وەنە پێچەوانەی دەستوور باوی ئەکەن ئەوجا خوای گەورە باسی هەندێك (سفەتی) ئەو پارێزگارانە ئەکات وئەفەرمووێت (الذينَ يؤمِنونَ بالغيبِ) ئەوانەی کەبڕوا دەهێنن بەشتی نادیار **واتە:** ئەو شتانەی کەبەر هەست ناکەوون وەك (خواو فریشتەو (روح) **واتە:** گیان وڕۆژی دوای، هەرکەسێك ئەم سیفەتەی تیا نەبێ ئەوە بەهرە لەقورئان وەرناگرێ، وەهەروەها دوای ڕێ نموونی ئەو ناکەوێ بۆیە بەتایبەتی ئەم سیفەتەی پێش خست ئینجا بڕوا بەخواو ڕۆژیی دوای یەکەم پلەیە بۆ جیابوونەوەی ئادەمیزاد لەگیاندارانی تر بۆیەش لەپێش هەموو سیفەتێکا پێیان ئەڵێ (الذّينَ

---

(١) بڕوانە تەفسیری (خاڵ) لەنووسینی (شێخ محمدی خاڵ) بەرگی یەکەم/ لاپەڕە/ ٤٦)

یؤمِنُونَ بالغَیبِ) وەهــەروەها لــەدوای ئــەوە ئینجـا پێیـان ئـەڵێ (ویُقمُـونَ الصّلاة) **واتە:** نوێژی بەڕاستی ئەکەن لەکاتی خۆیا بە (هـۆش وگۆشـەوە) وەئەزانن چـی ئەکـەن وەچـی ئـەڵێن وەچۆنی ئەکـەن وەبۆچـی ئەیکـەن وەبۆ کێـی ئەکـەن جـا بێگومـان لـەوەتی ئـادەمیزاد هاتۆتـە سـەر ڕووی زەوی هێـشتا خـوا پەرسـتییەك دانـەنراوە وەك نوێـژ کەگـەورەیی خـواو زەبوونی بەندە نیشان بدات بەڕاستی هەرجێکی تیایە لەگوفتارو لـەکردار یەك لەیـەك جـوانترو ڕێـك وپـێکترو بـە (مـەعناترە) هـەروەها لەهـەمووی جوانتر ئەوکاتەی کە نوێژەکە دائەبەسـتی بەووتـەی (الله أکبر) وەدوایـی هێنانیەتی بە ووتەی (السّلام علیکم) دا بەسـتنەکەی ئەگەیـەنێ کـەخوا لەهەموو کەسێك گەورەترە وەبەندە ئەبێ هەر بەندەی ئەوبێ وەهەر لـەو بترسـێ وەهـەروەها ترسـی خـوا لـەدڵ ودەروونیـا بڕووێنـێ تـا بـە گیـان بـەهرەی لـێ وەرگـرێ وەتـا نوێـژی ئاینـدەی خـۆی بپـارێزی لـەگوفتارو کرداری خراپ وەکو قورئـان ئەفـەرموێت ﴿إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ﴾ سـوورەتی (عنکبـوت) ئایـەتی /٤٥) **واتـە:** نوێـژی بەڕاستی ئینسان دەگێڕێتـەوە لـەکاری خـراپ وناپەسـند، کـە**واتـە:** هـەر نوێژێك وانـەبێ ئـەوە نوێـژی پێـی نـاڵێن بـەڵکو کردەوەیـەکی تایبەتییـە کەلەمنداڵیەوە خووی پێوە گرتووە چونکە لەگوفتارو کـردارە نوێژەکـەی بێ گیانە جا باشترین چارە بۆ ئەم نەخۆشییە ئەوەیە کەنوێژکەر هەرچی ئەڵێ لەنوێژەکەیا ئاگای لە مەعناکەی بێ وەبەبێ مـەعنا مەبەسـت نـەڕوا بەسـەریا، چـونکە بێگومـان (نوێـژ) لـەئایینی پـیرۆزی ئیـسلامدا گـەڵێی بەسوودوو گرنگەو هەروەکو لەپێشەوە ئامارەمان بۆ کرد.

ئاگاداری:

جا بێگومان هەر لەبەر گرنگی ومەزنی نوێژ لە (٦٧) جێگادا لەقورئانی پیرۆز خوای گەورە ناوی هێناوەو بردووە جا لەدوای فەریزەی نوێژدا ئەفەرموێت ﴿ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ۝٣ ﴾ (٣) هەروەها ئەوانەن کەلەو سەروەت وسامانەی پێم بەخشیون بەشی هەژاران ونەداران دەدەن ودەستی یارمەتی بۆ دەست کورتان درێژ دەکەن ولەبەخشین بۆ هەموو جۆرە چاکەیەك درێغی ناکەن- **واتە:** زەکاتی خۆیان دەدەن بەتەواوی جا بێگومان لەفەرموودەیەکی (متفقٌ علیە)دا هاتووە حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (بُنیَ الإسلام علی خَمسٍ شهادةُ أن لاإله إلاّ الله وأنَّ مُحمّداً رَسول اللهِ وإقام الصّلاة وإتاءِ الزکاةِ وصوم رمضانَ وحجٌ البیت) **واتە:** ئیسلام لەسەر پێنج بناغەو پایە دامەزراوە ١- شایەتی بەتاك وتەنیایی خوای گەورەو میهرەبان وبەپێغەمبەرێتی محمد (ﷺ) (٢) جێبەجێ کردنی نوێژ بەرێك وپێکی. (٣)زەکاتدان بەو شێوەیە خوا دەیەوێ. (٤) ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان. (٥) حەجی ماڵی خوا. (والذّینَ یُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إلیكَ) **واتە:** ئەوانەی بڕوایان بەو قورئان وکتێبە هەیە کەبۆ تۆ دابەزێنراوە (وَما أُنزلَ مِنْ قَبلِكَ) **واتە:** بەو کتێب ونامە ئاسمانیانەش کە پێش تۆبۆ پێغەمبەران دابەزێنراون- **واتە:** تەورات وئینجیل‌و زەبوورو و(سحوف)ەکان [1] هەروەها (ڕیوایەت) کراوە لە حەزرەت (ﷺ) ئەفەرمووێت (إذا حدَّثکم أهلُ الکتاب فلا تُکذِّبوهُم ولا تُصدِّقوهُمْ ولکنْ

---

(١) بەڵام ئەو (تەورات وئینجیلەی) کە دەست کارییان تێدا نەکراوە، نەك ئەو (تەورات وئینجیل وسحوفەی) کە ئێستا بەدەست جوولەکەو دیانەکانەوەیە چونکە ئەوانە دەست کاریییان کراوەو گۆڕاوون بەبێ شك‌و گومان.

قولُوا أمنّا بالذّی أُنزل إلیْنَا وأُنْـزلَ إلـیْکُمْ [1] **واتـه:** کاتـێ خـاوەن نامـەکان ئاخافتن وقسەیان بۆتـان کـرد (ئـەی ئیمانـداران) نەبـەدرۆیان بخەنـەوەو (نەتەسدیقیشیان) بکەن بەڵکو بڵێن باوەڕمان هێناوە بەو نامەیە بۆ ئێمە وبۆئێـــوە دابـــەزێنراوە ﴿ وَٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَبِٱلْءَاخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۝٤ ﴾ ٤. **واته:** بـڕوای بـەهێز ویەقینیـشیان بـەهاتنی ڕۆژی دوایـی هەیە. بەڕاستی ئەوانە خاوەنی ئەو پێـنج سیفەتانە، لەسـەر ئـەو ڕێگـەو ڕێبازەن لەلایەن پەروەردگاری خۆیانەوە ڕێن مـای کـراون بـۆی ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ۝٥ ﴾ ٥ **واتـه:** بەڕاسـتی ئـا ئەوانـە لەســەر ڕێگــەی (هیــداتی) پــەروەردگاریانن‌و هــەر ئەوانــەش ڕزگــارو سەرفرازن).

ڕەوشتی کافران واته: بێ باوەڕان:

جا بێگومان لەئایەتەکانی پێشوودا هەندێ لە (سیفاتی ئیماندارانی) باس کرد ئێستاش بـەدوو ئایـەت باسـێکی کـورتی خـوا نـەناس وبـێ بـاوەڕان دەکـات تـا خـەڵکی چـاك وخـراپ بـەختیار و کـافر وبـێ ئیمـان بەباشـی بناسرێن ولای هەمووان ڕوون وئاشکرا بن بۆیە خوای گەورە ئەفـەرمووێت ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝٦ ﴾ ٦. **واته:** بێ گومان ئەوانەش سەبارەت بەبەڵگەو ئایەتەکانی خوا نەناس وبێ باوەڕن وەك وایـە بۆیـان ئایـا بیانترسـێنی یـان نەیانترسـێنی

---

(١)رواه أبو داود في سُنَنِه

واتــە: ئاگـەداریان بکـەیت یـان نـا هـەر بـاوەڕ نـاهێنن، کـەوابوو لـەباوەڕ نـەهێنانیان دڵنیابـەو بەتـەمایان مەبـەو خـەریکی کـاری خـۆت بـە ئـەی پێغەمبەر (ﷺ).

سەرنجێکی گرنگ:

مەبەس لەم بێ بڕوایانە ئەوانـەن کـەخوای تـەبارەك وەتـەعالا-زانیـوێتی کەپـەردەی ڕەش بەسـەر دڵ ودەروونیانـا هـاتووە وەدەرگـای ژیریـی وبیریـان داخـراوە بـەڕەنگێکی وا کـەڕێی چـوونە ژوورەوەی بـڕوا نەماوەتەوە ئەم بێ بڕوایانە چەند جۆرێکن

(١) ئەوانەن کە ئاینی ڕاستیان پێ گەیشتووە وەئـەزانن کەڕاسـتە بـەڵام هەر لەبەر لاساریی ولاملـی بـەدرۆی ئەخەنـەوە وەك (أبوجهـل وأبـو لهـب وأُمَیەی کوڕی خەلەف وولیدی کـوڕی مغـیرە و....هتـد) هەروەهاگـەلێك لەخوێنەوارانی جوولەکە لەکاتی پێغەمبەر (ﷺ) کەئەمانە هەموو مـردن لەسـەر بـێ بڕوایـی کـە**واتـە:** بـەم ئایەتـە قورئـان پێشەکی خەبەریـدا لەشتێکی وونی تادیار کە ئەمە جۆرێکە لە (موعجیزەی قورئان).

(٢) ئەوانەن کەنازانن ئاینی بەڕاستی کامەیەوەناشیانەوێ بیـزانن وەهـەر قسەیەکیان لەم ڕووەوە بۆ بکرێ گوێی بـۆ نـاگرن ودڵـی نادەنـێ تـا تـێ بگـەن ئـەم دوودەستەیە هـەردووکیان وەك یـەك سەرچـاوەی چـاوو دڵ وگوێیـان کـوێر بۆتـەوە وەهەرچـی خۆیـان هـۆگری نـەبووبن نـەگوێی بـۆ ئەگرن ونەدڵی ئـەدەنێ وەکـو خـوا ئەفـەرمووێت ﴿ خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰٓ أَبْصَٰرِهِمْ غِشَٰوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ٧ ﴾ ٧. **واتە:** چەنکە بێگومان خوا بەهۆی گوناهوو سـەر پێچیانەوە مـۆری بەدبـەختی بەسەر دڵ وگوێیاندا نـاوە هـەرگیز ڕۆشـنایی بڕوایـان تـێ ناچـێ وەهـەق

نابیستن، بەسەر چاویشیانەوە پەردەیەك هەیە هەرگیزرێگای هەق وڕاستی نابینن چونکە لەئاستی ئەودا خۆیان کوێر کردووە، بۆیە ئەگەر چی بەچاو هەق ببینن بەڵام بەدڵ وەریناگرن ودوای ناکەون، بۆئەوانە هەیە سزای زۆر گەورە.

دوو تێبینی:

یەکەم: سوننەتی خوا وایە کە ئەوکەسانەی (ئەهلی عینادو فەسادن) خۆ بەگەورە دابنێن وسوور بن لەسەر کوفرو بێ بڕوایی لە (هیدایەت) وڕینمایی بێبەشیان دەکا چونکە ئەوان لەئاست ڕێگا ڕاستەکەی ئەودا خۆیان کەڕو کوێر ولاڵ دەکەن وڕێ دەرناکەن

دووەم: وشیاریی ووریایی لەسووربوون وپێدا گرتن لەسەر (کوفر) وستەم وفەساد بۆ دوایش تووڕەبوونی خوا ناردنی سزاو قار لێگرتن.

باسێك لەڕەوشت وئەخلاقی دووڕووەکان:

ئینجا لەدوایی باسی دەستەی یەکەم ودووەهەم کەبڕوادارو بێ بڕوان ئینجا باسی دەستەی سێ هەم ئەکات کە (منافقن) **واتە:** ناپاکن چونکە بەدیمەن موسڵمانن ولەدڵدا بێ باوەڕن وەگەلێ خراپترن لەوانەی کەبەدڵ وبەدیمەن بێ بڕوابوون چونکە ئەمان دوژمنن لەپەردەی دۆستا وەتێکەڵی ناو جەرگەی موسڵمانان ئەمانە لە (مەدینە) زۆر ئازاری پێغەمبەر وهاوڕێیانی ئەداو بۆیە (قورئان) زۆر بێ (حیساب) باسیان ئەکات وەبەپێغەمبەر وموسڵمانانیان ئەناسێ لەبەر ئەوەی لەهەموو کاتێکدا جیهان پڕە لەم ناپاکانە بۆیە خوا بەجۆرێکی تێکڕایی ناویان ئەباو ئەفەرموێت ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلْيَوْمِ ٱلْآخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ ﴾ ٨. **واتە:** هەندێك کەس دەڵێن ئێمە باوەڕمان بەخوداو

بەرۆژی دوایی هەیە وئیماندارین، ئەوان بڕوادار نین- ئەگینا ئەوەندە ناپاك ودووڕوو نەئەبوون، بەڵکو دەیانەوێ ئێوە فریو بدەن ووردە ووردە لێتان نزیك بنەوەو لەدژتان پیلان بگێڕن وپشێووی وناکۆکی بخەنە ناوتانەوەو هەروەها ڕیزەکانتان تێك بدەن بۆیە دەفەرمووێ ﴿ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ ٩ **واتـە:** بەخەیاڵی خۆیان وادەزانن خوداو پێغەمبەرو موسڵمانان دەخەڵەتێنن- یا بە (مەعنایەکی) تر ئەوانە بەنیازی خۆیان دەیانەوێ فێڵ تەڵەکەبازی لەخوداو ئەو کەسانەدا بکەن کەبڕوایان هێناوە ﴿ وَمَا يَخۡدَعُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمۡ ﴾ **واتە:** بەڵام لەڕاستیدا تەنها لەگەڵ خۆیان فڕووفێڵ دەکەن وەزەرەروو زیانەکەش هەر بۆخۆیان دەگەڕێتەوەو تەنها خۆیان دەخەڵەتێنن ﴿ وَمَا يَشۡعُرُونَ ۝٩ ﴾ ٩ **واتـە:** لەحاڵێکدا هەستیش بەو ڕاستیە ناکەن، دیارە هۆی بێ هەستیشیان هەر ئەمەیە کە ئەفەرمووێ ﴿ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ ﴾ **واتـە:** لەناو دڵی ئەو کەسانەدا نەخۆشی هەیە، وەکو (حەسوودی گومانی ناپاکی) کەنەخۆشی دووڕووییە، ئەو نەخۆشییە پیسەش ڕێگای ئیمانی لێ بڕیوون [1] ئینجا خوای گەورەش ئەفەرمووێت ﴿ فَزَادَهُمُ ٱللَّهُ مَرَضٗاۖ ﴾ .

جا خوایش ڕۆژ لەدوای ڕۆژ دەردو نەخۆشیەکەیانی زیاد کردن جگە لەوەیش ﴿ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمُۢ ﴾ **واتە:** ئەوانە لەڕۆژی دواییدا سزایەکی زۆر بەئێش وئازاریان بۆ دانراوە ﴿ بِمَا كَانُواْ يَكۡذِبُونَ ۝١٠ ﴾ ١٠ **واتـە:** لەبەر ئەوە کەدرۆیان کرد بەتایبەت ئەو دەمەی کەدەیانگوت بڕوامان

---

(١) هەروەکو چۆن نەخۆشی ڕێگای کاروبار لەئینسان دەگرێت ودەرفەتی پێ نادات

بەخواو بەڕۆژی دوایی هەیە [1] جا خوای گەورە ئەفەرموویت ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا ﴾ **واتە:** کاتێ پێیان بگوترێ گێرە شێوێنی وئاشووب وخراپەکاری لەم ولات وزەویەدا مەکەن ﴿ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ⑪ ﴾ ١١ **واتە:** ئێمە هەر چاك کەروچاکەکەرین لەولاتداو دوورین لەخراپەکاری وتێکدانی وولات، جا بۆیە خوای گەورە لەم ئایەتەی دواییدا بەدرۆیان دەخاتەوەو دەفەرمووێ ﴿ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ ﴾ **واتە:** بزانن کەهەر ئەوانن خراپ وئاژاوەگێڕ- نەك موسڵمانەکان ﴿ وَلَٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ ⑫ ﴾ ١٢.**واتە:** بەڵام هەستی پێ ناکەن چونکە بەلایانەوە وایە ئەو ڕێیەی کەگرتوویانە ڕێیەکی ڕاستو باشە وەنازانن کەلایان داوە لەڕێی ڕاستی پێغەمبەران وپێشینانی خۆیان- چونکە بێگومان تێکدان وخراپەکاریەکەیان ئاشکرایەوبەچاو ئەبینرێ بەلام ئەوان هەستیان نییە ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ ﴾ **واتە:** کاتێ پێیان بگوترێ ئیمان بێنن وەکو ئەو خەڵکەی کە ئیمانیان هێناوە [2] ﴿ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ ﴾ **واتە:** دەڵێن ئێمە چۆن موسڵمان دەبین ودەچینە ڕیزی ئەو بێ عەقڵ وگێل ونەفامانەوە؟ [3] ئێمە چۆن شتی وادەکەین؟؟ ئیتر

---

(١) عبدالله ی‌کوڕی عەبباس (خوای لێ ڕازی بێت) دەڵێ دووڕووەکانی سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) ٣٥٠ پیاوو ١٧٠ ژن بوون ئەوانیش پێکهاتبوون لەکەسانێکی هۆزی (ئەوس) و(خەزرەج) و جوولەکە هاوڕێ لەگەڵ سەرۆکی دووڕووە موشریکەکانیش (عبدالله کوڕی سەلول) بوو.

(٢) وەکو (عبدالله کوڕی سەلام) کەیەکێکە لەزاناو پێشەوای خۆیان بوو ئیمانی هێناو موسڵمان بوو.

(٣) مەبەستیان حەزرەتی (سەلمان وسوهەیب وبیلال وعەممارو.. هتد) بڕوانە (صفوه التفاسیر) لەنووسینی (شێخ محمد علی الصابونی) ج/١/ لاپەڕە/٣٦

خوای مەزن لەجیاتی موسڵمانان وەڵامی دانەوەو فەرمووی ﴿ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ ٱلسُّفَهَآءُ وَلَٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ ﴾ ١٣ واتە: خەڵکینە چاك بزانن کەئەوانن بێ عەقڵ وگێل ونەفامی ڕاستەقینە، بەڵام نازانن هەست بەگومڕایی خۆیان ناکەن!!

فڕوو فێڵی دووڕووەکان:

جا لەم ئایەتانەی خوارەوە هەندێ لەکارو کرداری دووڕووەکان دەخاتە ڕوو بۆ ئەوەی موسڵمانان ووشیار ببنەوەو بەزمانی ئەو لووسی یان هەڵنەخەڵەتێن ولەسەر ڕێیان نەبن وئینجا ئەفەرمووێت ﴿ وَإِذَا لَقُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا ﴾ واتە: ئەگەر ئەو دووڕوانە بگەیشتنایە بەئیمانداران دەیانووت ئێمە ئیمانمان هێناوە ﴿ وَإِذَا خَلَوْا۟ إِلَىٰ شَيَٰطِينِهِمْ ﴾ واتە: خۆ ئەگەر بەتەنیاش کۆببونایەتەوە لەگەڵ پێشەواو گەورەکانی خۆیانا کەوەك شەیتان دەرسیان دائەدان ودەستکاری بیرو باوەڕیان ئەکردن ﴿ قَالُوٓا۟ إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ ﴿١٤﴾ ﴾ ١٤. واتە: دەڵێن لەڕاستیدا ئێمە لەگەڵ بەرنامەو بیرو باوەڕی ئێوە داین ئێمە هەر گاڵتەیان پێ دەکەین ئەگینا چۆن دەچینە سەر بیرو باوەڕی ئەو بێ عەقڵ وگێل ونەفامانە؟ ﴿ ٱللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ﴾ واتە: بەڕاستی خوا گاڵتە بەوان ئەکات کەبەپێی دەستووری باوی جیهان چەند ڕۆژێك مەیدانیان ئەدات وەچەند ئاواتێکی دنیایان بۆ دەهێنێتە دیی جا لەپاشان لەپڕ ئەیان ڕووخێنێ وەبەدناویی جیهان وسزای پاشە ڕۆژیان بۆ دەمێنێتەوە وەکو ئەفەرمووێ ﴿ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ ﴾ ١٥ واتە: ماوەیەك

ئەیان هێڵینەوە تا لەسەر كێشی ویاخی بوونی خۆیانا سەر كوێر ئەبن ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشۡتَرَوُاْ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلۡهُدَىٰ ﴾ جا بێگومان ئەو دووڕووانە قازانجیان بەزەرەر گۆڕیوەتەوە واتە/ خوداناسی وشوێنكەوتنی ئایینی ئیسلامیان گۆڕیوەتەوە بەبت پەرستی ودووڕوویی/ ڕێبازی ڕاست ودروستیان دۆڕاند ﴿ فَمَا رَبِحَت تِّجَٰرَتُهُمۡ ﴾ **واتە:** بازرگانییەكەیان قازانجی نەكرد ﴿ وَمَا كَانُواْ مُهۡتَدِينَ ١٦ ﴾ ١٦. وەڕێگەی بەختیاریی وهیدایەتیان دەست نەكەوت چونكە ڕێی باشیان نەگرت.

حەزرەت (ﷺ) نیشانەی دووڕووەكانی بەیانكردووە:

هەندێ لەزانایان ئەفەرموون (منافق) دووڕوویان هەیە لەوانەی لەگەڵ كەسێكدا ڕوویەكیان هەیەو لەگەڵ كەسێكی تردا ڕوویەكی تر وەك لەفەرموودەیەكی (متفق علیە)یشدا هاتووەو دەفەرمووێ (شِرارُكم ذو الوجهَين) **واتە:** بەراستی خراپەكانتان دووڕوەكانتانن لەئەبوو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (تَجِدون شرَّ النّاس ذا الوجهَين الذّی یأتی هَؤلاء بوجهٍ وَیأتی هَؤلاء بِوَجهٍ وما كانَ ذااللّسانین فی الدُّنیا فإن الله یجعلُ لهُ لِسانین من نار یوم القیامة) رواه مالك والبخاری ومسلم، **واتە:** لەخراپترین ئینسانان لەڕۆژی دواییدا لەلای خوادا ئەوانە دەبینی كە دووڕوون بەڕووی دەچێتە لای ئەمان وبەڕووی دەچێتە لای ئەوان، ئینجا حەزرەت (ﷺ) فەرمووی هەركەسێك خاوەنی دوو زمان بێ **واتە:** ئامووشۆكەرو نەمامی بكات بەڕاستی خوای گەورە دروست دەكا بۆ ئەو كەسە لەڕۆژی دواییدا دوو زمانان لەئاگر) هەروەها دیسان حەزرەت (ﷺ) ئەفەرمووێت (آیةُ المنافق- ثلاثٌ إذا حَدثَ كذبَ

وإذا وَعد أخلَفَ وإذا اؤتُمِنَ خان) متفقٌ عليـه، **واتـه:** نیـشانەو عەلامـەتی ئینسانی مونافیق وناپاك سێ شتە کە قسەی کرد درۆ دەکات کەوەعـدەو بەڵێنی دا بـەجێی نـەهێنێ وکەئەمانـەتێکیان پـێ سپارد خیانـەتی تێـدا بکا[1]

چەند نموونەیەکی دووڕووەکان کەخوا بۆمان باس ئەکات:

ئەم قورئانە پیرۆزە لەسەر باوو نەریتی عەرەبەکان هاتووە بەتایبـەت بـۆ نموونە هێنانەوەو (تەشبیە) کردن بۆیە لێرەدا دوو جۆرە نموونـەیان بـۆ دەهێنێتـەوەو هەریەکـەیان (تەشـبیە) دەکـات بـەحاڵ وباروذۆخێکـەوە بۆیەکـــــەمیان ئەفـــــەرمووێت ﴿ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ ٱلَّذِى ٱسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّآ أَضَآءَتْ مَا حَوْلَهُۥ ذَهَبَ ٱللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَٰتٍ لَّا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ ﴾ البقرة: ١٧. **واتـە:** کـردەوەی ئەوانـە وەکـو کـردەوەی ئـەو کەسـە وایـە کەلەتاریکاییەکـدا ئاگرێـك دەکاتـەوە کـە ئاگرەکـە دەوروبـەری ڕوونـاك دەکاتـەوە خێـرا خـودا ئاگرەکـەیان دەکوژێنێتـەوەو دەکەونـەوە نـاو تاریکاییـەکی ئەنگوسـتە چـاو– کـەهیچ نـابینن.. جـا حـاڵی ئـەو دوو ڕووانـەش وەك حـاڵی ئەوانـە وایـە: چـونکە سـەرەتا کـەڕووناکی ئـاینی ئیـسلام بڵاوبوویـەوە ڕووناکیـەك کەوتـە نـاو دڵیـان بـەڵام دوایـی بـەهۆی گومانەوە دڵیان تاریك بوویـەوە) جـا بەڕاسـتی ئەوانـە بێگومـان ﴿ صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾ ﴾ البقرة١٨. **واتە:** کەڕوو لاڵ وکوێرن، بۆیە

---

(١) بڕوانە پەرتووکی (تاوانە گەورەکان لەڕوانگەی ئیسلامەوە) لەنووسین وئامادەکردنی (عبدالرحمن ملا طە عزین) لاپەڕە ١٥٧، چاپی دووەم.

لەگومڕایی خۆیان ناگەڕینەوە هەر کەسێ ئەو تاریکاییەی لێ داهات چاوی هیچ نابینێ گوێشی لەهیچ نابێ قسەشی پێ ناکرێ **واتە:** کەڕ دەبێ چونکە ئەوەی فەرمانی خوایە گوێی نادەن ونایانەوێ گوێیان لێی بێت وەك لاڵیش وان هیچ قسە ناکەن وەك کوێریش وان ڕێگەی ڕاست نابینن کەبەرەو باوەڕیان ببات ئەوکاتە (فهم لا یرجعون) گەیشتوونەتە حاڵەتێك پەشیمان نابنەوەو ناگەڕێنەوە بۆ لای وباوەڕ ناهێنن بەخوای گەورەو مەزن) جا هەروەها لەوێنەی دووهەما (تشبیهی- حالّی) ناپاکان ئەکات بەدەستەیەك کەلەشوێکی تارییك ودەشتێکی چۆڵ وبیابانا بارانێکی بەلێشاوو بەخوڕیان لێ هەڵدەکات، لەگەڵ گرمەو ناڵەی هەورو (بریق وباقی) برۆسکەو تشریخ وهوڕەی هەورە تریشقە، بەجۆرێك کەلەترسانا کاس وسەرسام ببن- جا خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿ أَوۡ كَصَيِّبٖ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَٰتٞ وَرَعۡدٞ وَبَرۡقٞ يَجۡعَلُونَ أَصَٰبِعَهُمۡ فِيٓ ءَاذَانِهِم مِّنَ ٱلصَّوَٰعِقِ حَذَرَ ٱلۡمَوۡتِۚ وَٱللَّهُ مُحِيطُۢ بِٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿١٩﴾ ﴾ البقرة ١٩ **واته:** وێنەی ئەو ناپاکانەیان وەك کۆمەڵێ وایە کەباران وڕەهێڵەیەکی بەهێز بێتە خوارەوە: بەسەریاندا وەك لەشوێکی تاریك ئەو شەوە باران دەبارێ زۆر تاریکە هیچ شوێنێك ڕوشنایی نیە.. لەبەر ئەوەی شەوەو هەوریشە تاریکایی بەتێن ترە (چاوو چاوی) نابینێ وەك کوردەواری خۆمان ئەڵێ (ڕەشە باو شەوە ڕەشە) چاو ئەنگوست نابینێ هەورە تریشقەو بروسکەی لەگەڵ دایە لەترسی ئەوەی دەنگەکەی کار نەکاتە سەر مێشکیان بەپەنجە گوێی خۆیان دەگرن وترسیشیان زۆر هەیە بروسکە لێیان بدات وبمرن بەڵام لەفەرمانی خوا دەرباز نابن نەبەگوێ گرتن

ونەبەترسـیان ئـەو دووڕووانـەش بەهـەمان شـێوە کـەگوێیان لـەقورئان وفەرمانەکانی دەبێت وگوێیان لەموژدەو هەڕەشـە دەبێت گـوێی خۆیـان بەپەنجـە دەگـرن نایانـەوێ گوێیـان لـێ بێـت چـونکە بـەجێهێنانی فەرمانـەکانی (قورئانیـان) لـەلا زۆر گرانـە جـێ بـەجێی بکـەن، لەهـەمان کاتیش لەهەڕەشـەو سزاکەشـی دەترسێن کەلـەڕۆژی قیامـەت تووشـیان دەبێت بەڵام ئەو دوو ڕووانە هیچ چارەیان نیە لەسزاو ئازاری خوا دەربـاز نـابن وەخـوا هەمیـشە بـەم ڕەنگـەوە لەهـەموو لایەکـەوە دەوری بـێ بـاوەڕانی داوە وەهــەرگیز دەرچـوونیان نیـە لەدەسـتی، ئـەو خـوای گەورەوە مەزن و بەدەسەڵات.

سەرنجێکی گرنگ:

جا هـەروەها بێگومـان دیـارە تـاریکی شـەوو لێشاوی بـاران وگرمـەو شریخەی هەور کەگەیشت بەم ئەندازەیە ئیتر بروسـکە دانـەوەش کـەلکی نامێنێ بـۆ ڕێ دۆزینـەوە لەبـەر سەرسـامی وەکـو ئەفـەرموێت ﴿ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ ﴾ **واتە:** نزیك ئەو بەرق وچەخماخەیە چاویان لەجێی خۆی بفرێنێ وکوێر بـبن ﴿ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ ﴾ **واتە:** هـەر کەئـەو بەرق وبروسکەیە ڕێگەیان بۆ ڕووناك کردنەوە ئەوان لەبـەر ڕووناکیەکـەدا دەکەونــە ڕێ. ﴿ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ﴾ **واتــە:** کەڕووناکیەکــەش کوژایەوەو نەماو تاریك بوو لێیان ڕادەوەستن وهەڵویستە دەکەن.

س/ ئەگەر یەکێك لێرەدا بڵێ خوایـە کـە سـزا کەگەیشت بـەم ئەندازەیـە بۆچی بەم هەموو شریخەو بروسکەیە کەڕوو کوێریان ناکەیت تا بۆخۆیـان بمرن وڕزگار بن لەکۆڵ خواو خەڵکەکە ببنەوە.

ج/ ئایەتەکە وەڵامیان ئەداتەوەو ئەفەرموێت ﴿ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ واتە: ئەگەر خوا بیویستبایە ﴿ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَٰرِهِمْ ﴾ بیستن وبینینشی لێ ئەسەندنەوە بەڵام شایستەی ئەو میهرەبانیە نین، بەڵکو شایستەی ئەوەن کەچاویان بمێنێ تا تۆڵەی خوای بەدەسەڵاتی پێ بەدەست بێنن وەگوێیان بمێنێ تا سزای خوای ببینن [1] ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾ ﴾ البقرة ٢٠. **واتە:** بێ گومان خوا بەسەر هەموو شتێکدا دەسەڵاتی هەیەو بەتوانایە.

پاشکۆ

جا بەڕاستی خوای گەورە توانایی بەسەر هەموو کارێك وشتێکدا هەیە بیکات وەلەتوانای خوا دەرناچن دووڕووکانیش بەقەد ڕۆشنایی ژیانیان لەو دونیایە دەڕۆن **واتە:** ماوەی ژیانیان وەك ماوەی ڕۆشنایی بروسکەکەیە ئەوانە تەماشای نرخی ڕاستەقینەی ژیان ناکەن ئەوەی لێیان دیارە ئەبینن چونکە ناو دڵیان ڕۆشنایی باوەڕی تێدا نیە وەتاریکە ئەگەر خوا ئارەزووی بکات چاویشیان کوێر دەکات وگوێشیان کەڕ دەکات هەروەکو لەپێشەوەدا باسمان کرد.

---

(١) بڕوانە (التفسیر الكبیر– للإمام– الفخر الرّازی) بەرگی ١، لاپەڕە٣١٨، چاپی چوارەم (دار إحیاء التراث العربی) بیروت

باسێك لە (توحید الألوهیّة) واتە: یەکتا پەرستی:

لەدوای باسی قورئان وگێڕانی بەسەر مەشقی چاکان وەلەدوای باسی دەستەکانی ئادەمیزاد بەرامبەر بە قورئان لەبڕواداروو بێ بڕواوو ناپاکان ئینجا بانگی هەموو ئادەمیزاد ئەکات بەهەموو تیرەکانییەوە بۆ ئاین بەڕاستی کەبنیات وبناغەکەی ئەم سێ شتەیە

(١) خوای گەورە بەتاك وتەنیایی بپەرستی ویەکتا پەرستی وڕوو لەخوا کردن (٢) بڕوا بەپێغەمبەر (ﷺ) ئاخری زەمان کە محمدە (ﷺ) (٣) بڕوا بەڕۆژی (قیامەت) **واتە:** دوایی. جا لەباسی بنیاتیەکەدا ئەفەرمووێت

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱعۡبُدُواْ رَبَّكُمُ ﴾ **واتە:** ئەی خەڵکینە تەنها پەروەردگاری خۆتان بپەرستن ﴿ ٱلَّذِي خَلَقَكُمۡ وَٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ ﴾ **واتە:** ئەو خوایەی کە ئێوەو پیشینانی ئێوەشی بەدی هێناوەو لەنەبوونی دروست کردووە ﴿ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ۝٢١ ﴾ البقرة ٢١.بەڵکوبەم پەرستنە خوای خۆتان بناسن، بۆئەوەی ڕێبازی خواناسی وتەقواو پارێزکاری بگرنە بەر.

ئاگەداری:

جا هەروەها لە دوای (خەلقی ئینسان) وبەهرەی دروست کردن وهێنانە دی ئینجا باسی سیفەتی پەروەردگاری خۆی ئەکات وئەفەرمووێت ﴿ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَرۡضَ فِرَٰشٗا وَٱلسَّمَآءَ بِنَآءٗ ﴾ **واتە:** ئەو خودایەی کە ئەم زەویەی بۆ کردوون بەڕایەخ وتیایدا دەژین وبەئاسانی بەسەریدا دێن ودەچن.. ئەو خودایەی کە ئاسمانی [1] بەشێوەیەك دامەزراندووە بەلای

---

(١) هەندێ لەزانایانی فەلەکیات ئەڵێن ئاسمانیش لەهەزاران ملیۆن ڕۆژو مانگ وئەستێرە دروست کراوە جا بێگومان وەئەم ئەستێرانە با زۆریش لەیەکەوە دوور بن هەموو

سەرتانەوە بەسەریا وەك كۆشك وبالەخانەیەكی گەورە وەكو گوموزێ وخیوەتێك كە ڕازاوەو دامەزراوو بەهێزو ڕێك وپێكەوە بەبێ (عامود) وكۆلەگە ئەوئاسمانی شینی ڕاگرتووە) ﴿وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ﴾ **واتە:** ئەوخودایەی كە لەئاسمانەوە بارانتان بۆ دەبارێنێت كە دەبێتە هۆی سەوز بوونی گشت جۆرە میوەو سەوزەجاتێك تا ببێتە ڕزق وڕۆزی بۆ ئێوە ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾﴾ البقرة ٢٢. **واتە:** ئێوە هیچ هاوەڵ وهاوبەشێك بۆ ئەوزاتە دامەنێن ودیاری مەكەن كەس بەهاوشانی ئەو مەزانن چونكە ئێوەبۆخۆتان ئەوە دەزانن كە ئەو كەسەی دەیكەن بەهاوەڵی خودا نەهیچی پێ دروست دەكرێ وەنە دەتوانێ ڕزق وڕۆزیی بەكەسبدا چونكە لەفەرمودەیەكیی (متفق علیە) داهاتووەو ئەفەرموێت (أيُّ الذّنب أعظَم؟ قال أنْ تجعل للهِ نداً وهو خَلقَكَ..) **واتە:** پرسیار یان لەپێغەمبەر (ﷺ) كردووە چ تاوان و گوناحێك لەهەموان گەورەترە یان گەورەترین گوناح وتاوان لەلای خودا ئەوەیە قایەلبوونە بە (شەریك) بۆی لەحاڵێكدا هەر ئەویش دروستی كردویت.)

چەند تێبینیەك لەبن سێبەری ئەم دوو ئایەتە/ ٢١-٢٢:

(١) پەرستنی ئەوخوایە كە خولقێنەری ئەم ژیانەیە (واجب) وپێویستە.

(٢) ناسینی خوا بە (ئەسماو سیفات)ەكانیەوە (واجیبە).

بەهێزی كێشندە بەیەكەوە بەستراوون) بڕوانە تەفسیری (خاڵ) بەرگی یەكەم/ لاپەڕە/ ٦٣

(٣) شیرك وهاوبەشدانان بەهەموو جۆرەکانیەوە قەدەغەو (حەرامە).

(٤) چەسپاندنی پەیامەکەی پێغەمبەر (ﷺ)

(٥) ئادەمیزاد سەبارەت بە قورئان سێ دەستەو تاقمن پاریزگاران وشوێن کەوتووی هەق/ کەللە رەق وحاشاکەر لەهەق وڕاستی دوودڵی وبەدگومانی[1].

چەسپاندنی پەیامەکەی پێغەمبەر (ﷺ):

جا هەروەها پاش ئەوە لەئایەتەکانی پێشوودا یەکتا پەرستی خوای مەزن وگەورەی چەسپاند ئێستا لەم ئایەتانەشدا ڕاستی قورئان وپێغەمبەرێتی محمد (ﷺ) دەسەلمێنێ ئەوجا ئەفەرموویت ﴿ وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِۦ ﴾ واتە: سەبارەت بەوقورئانەی ئێمە ناردوومانەتە سەر بەندەی خۆمان موحەمەد (ﷺ) ئێوە دوو دڵ وبەگومانن ئاخۆ ڕاستە یان نا؟ سا دەی هەوڵ بدەن هیچ نەبێ بچووکترین سوورەتێك وەك ئەو بێنن ﴿ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُم مِّن دُونِ اللَّهِ ﴾ واتە: لەخوا بەولاوە لایەنگیرانی خۆتان وئەوەی دژ بەو قورئانەیە با یارمەتیتان بدەن وزاناکنیشتان شایەدی بدەن کەئەوەی هێناوتانە وەکو ئەو قورئانەیە ئەمەش وا دەگەینی کە فەرموودەی خوا ئەوەیە، ئەو بێ باوڕانە ناتوانن وەك ئەو قورئانە پیرۆزە بێنن. ﴿ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ ﴾ البقرة ٢٣. واتە: ئەگەر ئێوە ڕاست

---

(١) بڕوانە تەفسیری (ڕامان لەماناو مەبەستی قورئان) لەنووسینی خوا لێخۆشبوو مامۆستا (ئەحمەد کاکە مەحموود) لاپەڕە/ ١٣)

دەکەن کە دەڵێن (محمد) خۆی هەڵیبەستووە، خۆ ئێوەش ڕەوان بێژن دەسا فەرموون وەك کورتترین سوورەتی بێنن.

ئاگەدارییکی گرنگ :

زۆربەی (موففسرەکان) ئەفەرموون وئەگێڕنەوە لەتەفسیرەکانیاندا ئەمە شتێکی ڕۆن وئاشکرایە لەلای هەموو خوێندەوارێکەوە کەهەر پێغەمبەر یَك جۆرە موعجیزەیەکی هەبووە وەموعجیزەکانیان بەپێی ئەو ڕۆژە بووە کەتیا هاتوون، **واتە:** لەو ڕۆژەدا چی باوبووە (موعجیزەکانیان) لەو جۆرە شتانە بووە، بەم ڕەنگە لەکاتی مووسا پێغەمبەر (ﷺ) جادوو (سحر) باوبووە لەبەر ئەوە (موعجیزەکەی) ئەویش شتێك بووە وەك جادووی جادووگەران بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت ئەوان درۆ ئکەن و چونکە جادوویان ئەنجام ئەداو حەزرەتی (موسا)ش (سەلامی خوای لەسەر بێ) ڕاستی ئەکرد چونکە (موعجیزەی) خوای ئەنجام ئەداو. هەرچەند بی ویستایە بەرامبەر بە جادووگەرەکانی فیرعەون کە بەجادوو ئەژدیهایان دروست دەکرد جا هەروەها حەزرەتی موسا (علیە السلام) دار دەستەکەی خۆی فڕێ ئەدا وەئەبوو بەئەژدیهایەکی ڕاستەقینە بەسەر ئەژدیهاو جادووگەرەکانا بەجۆرێك کە جادووکەرەکان بڕوایان پێی ئەهێناو سەریان بۆ دائەنەواند جالەکاتی حەزرەتی (عیسادا- سەلامی خوای لێ بێ) پزیشکی زۆر بوو، هەروەها باویش بووە لەبەر ئەوە موعجیزەکەی ئەویش چاك کردنەوە (بەڵەك وکوێری) زگماك وگەلاّ شتی تری وابووە لەم بابەتانە ئینجا لەکاتی پێغەمبەری ئیسلاما (ﷺ) ڕەوانبێژی (بلاغت) باوبووە لەبەر ئەوە (موعجیزەی) ئەم قورئانێکی ڕەوانبێژ (بلیغ)ە کەهەر خوێندەوارێك لێی وورد ببێتەوە بڕوا ئەهێنێ کەئەمە شێوەو ئاهەنگی ووتاری ئادەمی دا نیە ئەمە لەلایەك لەلایەکی

تریــشەوە هــەموو پێغەمبــەرێکی خــاوەن نامــە چــونکە ئاینەکــەیان بۆماوەیــەکی کــەم بــووە لەپاشــا پێغەمبــەرێکی تــری بــەدوادا هــاتووە، بــەئاینێکی تــازەوە موعجیزەکانیــان بــۆ ناوچــەیەکی بــچکۆلە وەبــۆ ئــەو کەسانە بووە کەبەچاو دیویانە بــەڵام ئەوانــەی کەبەچــاوی خۆیــان نــەیان دیــوە یــا نەیانبیــستووە لــەو کەســانەی کەبەچــاوی خۆیــان دیویانــە- توانیویانە پێی بــاوەڕ نەکــەن وەئــەو موعجیزانــە بــەبێ کــەڵك ماونەتــەوە بــەڵام پێغەمبــەری ئیــسلام چــونکە دواترینــی هــەموو پێغەمبەرانــە وەپێغەمبــەری تــری بــەدوادا نایــەت، وەئایینەکــەی تــا ڕۆژی دوایــی پایەدارە، وەهەموو کەسێکیش پێویستە بــەبڕوا هێنــان پێــی جگەلــەوە ڕۆژگاریش ڕوو لەپێشکەوتنە وەڕۆژ بەڕۆژ زانین وزانیاری لەپێشکەوتنایە وەهەموو شتێك بەترازووی زانین ئەکێشرێ ولەســەنگی مەحکــەم ئــەدرێ لەبەر ئەمانە خوا موعجیزەیەکی علمی دا بەپێغەمبەر (ﷺ) کە قورئانــە کە تاڕۆژگار لەپێشکەوتنا بێ گەورەیی ئەو باشتر دەربکەوێ وەتــا زانــین سەر بکــەوێ زانیــاری ئــەو جــوانتر بدرەوشێتەوە وەتــا نهێنــی بوونــەوەر (کــون) بدۆزرێتــەوە (موعجیزەکــەی) ئــەو چــاکتر دەنــگ بداتــەوە ئــەو (موعجیزەیەش) قورئانە کەبەزبانێکی ڕەوان نووسراوە وەهەموو کەسێك ئەتوانێ تەماشای بکات ولێی وورد ببێتەوە یا بیخوێنێتەوە، ئینجا کاتێك کــە پێغەمبــەر (ﷺ) هــات وفــەرمووی مــن پێغەمبــەری خــوام- وەئــەم قورئانە فەرموودەی خوایە، بەسرووش بــۆم دێ، بــێ بڕواکــان باوەڕیــان پێــی نــەکرد وەئــەیان ووت﴿ لَقُلْنَا مِثْلَ هَٰذَآ إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٣١﴾ ﴾ ســوورەتی (أنفــال) ئایــەتی/٣١) **واتــە:** ئەگــەر بمــان ویستایە ئێمــەش شــتی وامــان ئــەگوت) ئــەوجا بــۆ بــەدرۆ خستنەوەیان یەکەم جار ئایەتی سوورەی (الأسراء) هاتە خــوارێ فــەرمووی ﴿ قُل لَّئِنِ

ٱجۡتَمَعَتِ ٱلۡإِنسُ وَٱلۡجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأۡتُواْ بِمِثۡلِ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لَا يَأۡتُونَ بِمِثۡلِهِۦ وَلَوۡ كَانَ بَعۡضُهُمۡ لِبَعۡضٖ ظَهِيرٗا ﴿٨٨﴾ ﴾ .

ئەمە لەپێشدا لە (إعجاز القرآن)دا تەفسیر کراوە، جا هەروەها ئایەتی سوورەتی (هود) هاتە خوارەوەو فەرمووی ﴿ أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰهُۖ قُلۡ فَأۡتُواْ بِعَشۡرِ سُوَرٖ مِّثۡلِهِۦ مُفۡتَرَيَٰتٖ وَٱدۡعُواْ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿١٣﴾ فَإِلَّمۡ يَسۡتَجِيبُواْ لَكُمۡ فَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَآ أُنزِلَ بِعِلۡمِ ٱللَّهِ ﴾ **واتە:** یا ئەڵێن محمد (ﷺ) خۆی هەڵی بەستووە پێیان بڵێ دەئێوەش دەسوورەتی وەك (سوورەتەکانی) قورئان بێنن بەهەڵبەستراوی وەکێ ئەتوانن بانگی بکەن بێجگە لەخوا ئەگەر ڕاست ئەکەن ئینجا ئەگەر نەیان توانی بیلێن ئەوا بزانن ئەوەی کە نێرراوەتە خوارەوە بەئاگەداری خوایە) کەئەمەشیان نەتوانی ئینجا ئایەتی سوورەی (یونس) هات وفەرمووی ﴿ أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰهُۖ قُلۡ فَأۡتُواْ بِسُورَةٖ مِّثۡلِهِۦ ﴾ یونس: ٣٨ **واتە:** ئایا ئەڵێن (محمد) خۆی هەڵی ئەبەستێ دەتۆش بڵێ دە ئێوەش یەك سوورەتی وەك ئەو بێنن)..

ئاگەدارییێك:

جا هەروەها بێگومان (موففسرەکان) ئەڵێن ئەم ئایەتە هەر سێکیان لەمەککەوە لەناو گەلەکەی هۆزی (قورەیشدا) هاتوونەتە خوارەوە کەخودای مەزن وڕەوانبێژان (بلغاء) وەسەرچاوەی ڕەوانبێژی (بلاغت) بوون لەزوبانی عەرەبیدا لەپاشان لە مەدینەشدا بەئایەتی ئەم

سـووڕەتانە هـانی دان بـۆ ووتنـی سـورەتێکی وەك قورئـان [1] ئەمـە بێگومـان ١٤٠٠ سـاڵە ئـەم (موعجیزەیـە) پایـەدارە تـا ئـەمڕۆ وەکـەس نەیتوانیوە زەفەری پێی بباو بیشکێنێ وەتا ڕۆژی دوایش هـەروا پایـەدار ئەبێ وەکـو ئەفـەرمووێ(فـإنْ لَـمْ تَفْعلـوا) **واتـە:** ئەگـەر نـەتانتوانی تاقـە سووڕەتێکی وەك قورئان بلێن(وَلَنْ تَفعلوا) لەمەولا تـا ڕۆژی دوایـی هـەر نـاتوانن) ئـەوجا کەئەمـەتان بـۆ دەرکـەوت ئـیتر خۆتـان بپـارێزن لـە سەرپێـچی وبـێ بـڕوای کـە مایـەی چـوونە نـاو ئـاگری دۆزەخـە وەکـو ئەفەرمووێت ﴿ فَٱتَّقُواْ ٱلنَّارَ ٱلَّتِي وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلۡحِجَارَةُ ﴾ **واتە:** دەسا وەرن بـاوەڕ بێـنن وخۆتـان بپـارێزن لـەوئاگرەی کەدەسـتەو چـیلەو هەڵگیرسێنەرەکەی جەستەی ئـادەمی وبـەردە، دان بەوەیـشدا بنـێن کـە ئەم قورئانە لەلایـەن خواوەیـە ئـەگینا دەبنـە سـووتەمەنی ئـەو ئـاگرەی ﴿ أُعِدَّتۡ لِلۡكَٰفِرِينَ ٢٤ ﴾ البقرة ٢٤. کە ئێستا بـۆ کـافران وبـێ بـاوەڕان ئامادەکراوە).

پاشکۆ

ئـــەوەی ڕاســـتیبێت ئێمـــە کـــە موســـڵمانین خـــاوەن بـــاوەڕین لەســـەر (عەقیدەی ئـەهلی سـوننەت وجەماعـەتین) کـەبڕوامان هەیـە بـەم ئـاگری دۆزەخـە کـەخوای بەدەسـەڵات داینـاوە بـۆ (کـافران) وبـێ بڕوایـان وەلەئاگری دونیاو جیهان گـەلی گـەرمترو بـەتێن تـرە بەچـەند پلـە بـەڵام چۆنیەتیەکەی (حەواڵەی – عیلمی) خودا ئەکەین هەر خوا خـۆی ئـەیزانێ وچۆن چۆنیە...

---

(١) جا بێگومان هاتنی قورئانی پیرۆز (دەلیل) وبەڵگەیە لەسەر پێغەمبەرێتی موحەمەد (ﷺ) بڕوانە (أیسر التفاسیر لکلام العليّ الکبیر) دانراوی (ابی بکر جابر الجزائری) لاپەڕە/٢٤)

ئەجرو پاداشتی خاوەن باوەڕان:

جا بێگومان لەدوایی باسی سزای بێ بڕوایان وئەو ئاگری دۆزەخەی کەبۆیان ئامادەکراوە ئینجا باسی بڕواداران وئەو نازز نیعمەتانە ئەکات کەبۆیان دانراوە لەبەهەشتاو هەروەك ئەفەرموویت ﴿وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾ **واتە:** مزگێنی بدە ئەی (محمد) بەوانەی کەبڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان کردووە ﴿أَنَّ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ﴾ **واتە:** کەبۆ ئەوان هەیە بەهەشتانێك کەبەژێریانا ئەڕوات جۆگەو ئاوی زۆر [(١)] ﴿كُلَّمَا رُزِقُواْ مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ رِّزْقًا﴾ **واتە:** هەرکاتێ میوەیان بۆ بێ لەو بەهەشتانەوە ﴿قَالُواْ هَٰذَا ٱلَّذِي رُزِقْنَا مِن قَبْلُ﴾ **واتە:** ئەڵێن ئەم میوە ئەو میوەیە لەمەو پێش لەدنیادا پێمان ئەدرا یاخود ئەم میوەیە کەجاری پێشوو لەم بەهەشتەدا بۆمان هێنرا) ﴿وَأُتُواْ بِهِۦ مُتَشَٰبِهًا﴾ **واتە:** هۆی ئەو قسەشیان ئەوەیە کە ئەو میوانە بۆیان دێنن لەوێنەییەکن ولەیەك دەچن بەلام بەتام جیاوازن (ڕیوایەت) کراوە لەو کاتەدا ئەم قسەیە ئەکەن ئەو فریشتەیەە کە میوەکەیان بۆ دێنێ ئەڵێت بخۆن ڕەنگیان یەکێکە بەلام تامیان جیایە. ﴿وَلَهُمْ فِيهَآ أَزْوَٰجٌ مُّطَهَّرَةٌ﴾ **واتە:** لەو بەهەشتەدا چەندین

---

(١) وارید بووە لەپێغەمبەرەوە (ﷺ) کەوا فەرموویەتی (أنهارُ الجنّة تفجّر تحت تلالٍ أو مِن تحت جبالِ المِسكِ) رواه إبن أبي حاتم) **واتە:** ڕووبارەکانی بەهەشت لەبن چەند گردو تەپەڵۆکە یان لەژێر کێوی (میسک) وەلەبەهەشتەوە هەڵدەقوڵێن)

ئـافرەت وهاوســەری پــاك وخاوێنیــان بـۆ ئامـادە کـراوە ﴿ وَهُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٥﴾ ﴾ ٢٥. **واتە:** هەتا هەتایش لەوێ ئەمێننـەوەو ژیـانێکی خۆش دەبەنە سەر.

پاشکۆ

جا هەروەها لەزۆر شـوێن لـەقورئانی پـیرۆزدا باسـی (بەهەشـت ودۆزەخ) دێتن وئەکرێ جا ئێمەی موسڵمان دەبێ باوەڕمـان پێیـان هـەبێ کەهـەن وئامادە کراون بەڵام لەکوێن وچۆنن؟ وەخۆشـی وناخۆشـی یـان چـۆنە؟ ئەوە خوا خۆی ئەیزانی وعالیمە.

یان ئەو خۆشیو شادییە بە چ شێوەیەکەو چۆنە؟! ئەوە مەگەر هەر خودا خۆی بیزنێت وە بەئێمە باس ناکرێت

خوای گەورە لەهێنانەوەی وێنەو (میساڵ) شەرم ناکات:

جا ئەوەبوو لەچەن ئایەتی پێشوودا ڕووبەڕووی بێ بڕوایـان وەسـتایەوەو پێی گۆتن ئەگەر ئێوە دەڵێن محمد (ﷺ) بۆخۆی قورئانی هەڵبەستووە دەفەرموون ئێوەش وەك ئـەو قورئانێـك بێـنن، ئـەوانیش پـەكیان كـەوت وپێیان نەهات وەکو تـەنها سوورەتێکی کـورتیش بـێن و... جـا هـەروەها دیسانەوە ڕەخنەیەکی تر دەگـرن دەڵـێن خـوا بەوگـەورەیی خـۆی نـاوی هەندێ شتی بچووك ئەباوو وەك (مێش هەنگوین وجاڵجاڵۆکەو مێروسـتان وپێشوولە) وشتی وابچووك لەقورئاندا هاتووە ئەگـەر قورئـان وەك ئـەوان دەڵێن فەرموودەی خوایە هەق نەبوو باسی ئەو شتانەی تێدا بوایـە بۆیـە

قورئـان دەفـەرموویت ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَسْتَحْيِۦٓ أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ﴾ **واته:** بێگومان لـەوە کەمەسـەڵ ونموونـه بـه (مێشووله) وبچوکتریش لەو یان گەورەتر لەو بهێنێتەوە شـەرمناکا چـونکە مەبەسـت لەو نموونەهێنانەوە تێگەیانـدنی خەڵکه [1] جـا سـەبارەت بـەم مەسـەله (مرۆڤ) **واتـه:** ئینـسان دەبنـه دوو بەشـەوە بەشـێکی بـاوەڕی پێدەکـەن وەکـو ئەفـەرموویت ﴿ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ﴾ **واتـه:** ئەوانـەی کـەبڕوایان هێنـاوە چـاك دەزانـن ئـەوجۆرە نموونانـە هەقیقەتێکـەو لەلایـەن پەروەردگاریانـەوە **واتـه:** هەرچـۆنێ پـەروەردگاریان بەهـەق دەزانـن هـەروا نموونەکانیـشی بەهـەق وڕاسـت دەزانن وبڕوایان پێدەکەن، بەڵام بەشی (دوەمیش) کەسانی خـوا نـەناس وبێ باوەڕن وهەردەم حاشا لەڕاستی دەکـەن وەك دەفـەرمووێ ﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَيَقُولُونَ مَاذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِهَـٰذَا مَثَلًا ﴾ **واتــه:** ئەوانەشیان کـە (کـافر) وبـێ بـاوەڕن دەڵـێن دەبـێ مەبەسـتی خـوا لـەم نموونە هێنانەوەدا چی بێت واباسـی ئـەو جـۆرە شـتانە دەکـات؟ **واتـه:** ئەگەر (قورئان) فەرموودەی خوا بوایە باسی ئەوانەی تیا نەدەبوو خـوای گـەورەیش لەوەڵامیانـدا ئەفـەرموویت ﴿ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيرًا وَيَهْدِي

---

(١) وەهەروەها خۆی دروستکەری هەموو شتێکە لەگەورەو بچووکەوە موعجیزەیەی کە لەدروست کردنی (فیل وحوشتردا) هەیە لەدروست کردنی (مێش ومێشوولەشا) هەیـە لەگەڵ ئەمیشە کەمەبەس لە (ئەمثال) گەورەیی وبچوکی نیە بـەڵکو نزیکخستنەوەی (مەعنایە) لەژیرو بیرەوە.. هتد

بِهِۦ كَثِيرًاۚ ﴾ واتە:بەڕاستی بەوە خودا ڕێگا لەگەڵێك كەس بزر دەكات چونكە تێنافكرن وتێناگەن هەروەها ڕێگایش بۆ گەڵك كەسی تر ڕووناك دەكاتەوەو ڕێنماییان دەكات (ئەوەش بەهۆی ئەوەو كە تێدەفكرن وباوەڕیان هەیە) جا هەروەها فەرمووی ﴿ وَيَهْدِي بِهِۦ كَثِيرًاۚ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٢٦﴾ ﴾ ٢٦ واتە: بەڕاستی هەر كافرو خوا نەناس بەم پەندانە گومڕاوسەر لێشێواو دەبن چونكە خوا كەس گومڕا ناكا مەگەر ئەو كەسانە لەفەرمانی پەروەردگار دەرچوون. ئینجا دێ بەباسی سیفەتی ناشیرنی ئەو گومڕایانەداو ئەفەرمووێ ﴿ ٱلَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ ﴾ واتە: ئەو فاسقانە كەعەهد وپەیمانەی خودا لەگەڵ ئەوان وپێشینانی ئەوانا كردوویەتی بەهۆی پێغەمبەرایانەوە وەئەو (كتێبەی) كەخودا ناردوویەتی بۆیان هەڵی ئەوە شێننەوەو ڕەفتاری پێ ناكەن لەپاش دامەزرانی ئەوپەیمانە ﴿ وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ ﴾ واتە: بێگومان هەرچی خودا فەرمانی داوە بەبەجێ هێنان وچاو دیرزی كردنی ئەی بڕن وتێكی ئەدەن ﴿ وَيُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِۚ ﴾ واتە: لەزەویشدا (فەساد) بڵاو دەكەنەوەو كاری بەدكاری وناجوامێری ئەنجام دەدەن/وەبەرامبەر بەئارامی وئاسایشی ئادەمیزاد ئاشووب ئەنێنەوەو شۆڕش بەرپا ئەكەن وفەرمانی خودا ئەگۆڕن بەئارەزووی نەفسی خۆیان ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿٢٧﴾ ﴾ ٢٧. واتە: هەر ئەوانن زەرەرمەند لەهەردوو جیهانا كەوابوو

مایـەی گـومڕایی ئەمانـە خراپـی خۆیانـەوە گـومڕا کردنیـان تۆڵـەی کردەوەی خۆیانە)

ڕوونکردنەوەی ئەم ئایەتانەی پێشوو:

(إنَّ الله لايَسْتَحي) **واتە**:خوا پێی شەرم نیە.. ئەمە لەسەر ڕیوایەتی ئیبنـو عەبباس (ڕەزای خوای لێبێت) کاتێ ئایەتی (یـا أیّهـا النّـاس ضُـربَ مثـل فاستَمعوا لَهُ).. لەسوورەتی (حەجدا) نازل بـوو وەخـودا تانەیـدا لـەبتی بـێ باوەڕەکـان وەلەپاشـان عیبـادەتی بتـەکانی وێنـەدار بـەخانوی (جالّجالۆکـە) کـرد..جوولەکـەکان ووتیـان (مـێش وجالّجالۆکـە) قـەدری ئەوەیان نیە خوا باسیان بکاو بیانکا بـە (مُشَبه بـهِ) وەهـەروەها لەسـەر ڕیوایەتێکی تر دووڕووەکان تانەیان دالە (ضرب المثـل) بـەئاگری کـراوەو بـەتاریکی هـەورو هـەورە گرمـەو بروسـکە لەئایـەتی (مَثَلـهُم کمثَـلِ الـذّی اسـتوقد نـاراً) وەلەئایـەتی (أو کـصیبٍ مـن الـسّماءِ) وەلەسـەرهەندێ (ڕیوایەتی) تر ئەم تانەدانە لەلایـەنی (کافرەکـانی) قوڕەیـشەوە بـوو جـا خـودا بـۆ بـەتاڵ کردنـەوەی تانـەکانیان ئـەم ئایەتانەیهـەناردە خوارەوە...هتد.

چەند ئاگەدارییەکی گرنگ:

(عهدُ الله) **واتە**:پـەیمانی خودا لەگەڵ ئـادەمیزاد سـیانە (یەکـەم) پـەیمانێ کەلەگەڵ پێغەمبەرانا کردوویەتی بۆ گەیاندنی فەرمانی ئەو، بـەئادەمیزاد (دووەم) پەیمانی لەگەڵ زانایانی دینا کردوویەتی بـۆ ئـەوە (ئـاینی) وون نەکەنو لەئادەمیزاد بەڕاستی بێ گۆڕاندن نیشانی بدەن وفەرمانی بـدەن

بەوەی کە ڕەوایە، وەهەرچی ناڕەوایە بەقەی دەسەڵات بچن بەگژیا بەدەست یا بەزمان یا دڵ وەخۆشیان لەسەر فەرمانی خودا خۆ ڕاگروودامەزراوو بن. (سێهەمیان) پەیمانێکە بەهۆی (عەقڵ) وهۆشەوە لەگەڵیانا کراوە چونکی مادام خوا عەقڵی دا بەئادەمیزاد مانای وایە هەتا ئەتوانن لەهۆی کارەساتی (دین ودنیا) عەقڵ بەکار بێنن وەڕاوێژ بەژیران بکەن، وەئەو نیشانانە کەخودای تەواناپان پێی ئەدۆزرێتەوە تەماشای بکەن هەروا ئەو نیشانانە کەوا بەسوودن بۆ باوەڕ بەرەهبەرانی عالەم بەکار بهێنرێن بۆ ئەوە کە ڕێگەی ڕاست وون نەکەن وەدووری بکەن لەبیرو باوەڕی زیان دەر وەلەڕەوشتی ناپەسند وەلەکردەوەی خراپ، هەروەها (فاسق) **واتە**:بەمانا لەفەرمان دەرچوو جار جار ئەوترێ (کافر) چونکی لەباوەڕ بەخوداو باوەڕ بەپێغەمبەر (ﷺ) دەرچووەوەجار جار ئەوترێ بۆ موسڵمانی تاوانبار لەبەر تەرکی (واجبات) یا دەرچوو لەشەریعەت یا ئەوەی پێویستە بیکا بەڵام ئەو نەیکات وەکردنی ئیشی بێ (شەرعی وحەرام) ئەوەی کە ناڕەوایە [1] ئەوجا لەدوایی ئەوەی کەیەك بەیەك گوناهی ئەو بێ بڕوایانەی باس کرد کەمایەی خشم وقینی خوایە ئینجا پێیان ئەڵێ وەك ئەفەرمووێت ﴿ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ﴾ **واتە**: چۆن بێ بڕوا دەبن بەخوای گەورە؟ لەکاتێکدا لەپێش ئەوەی بێنە جیهانەوە ئێوە مردوو بوون **واتە**:(عنصرەکانتان) لەناو زەوییدا (پەرش وبڵاو بوو) بەم شێوەیە هەندێکی لەناو خاك وهەندێکی لەناو ئاوو هەندێکی لەهەوادا بوو لەپاشان

(١) بڕوانە تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز/ لەگەڵ دەست کاری) لەدانانی مامۆستا مەلا (عبدالكريمی مدرس) بەرگی یەکەم/ لاپەڕە/٥٧

کـە دروسـتی کـردن وئینجـا گیـانی کـردن بەبـەراو ﴿ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾ ﴾ ٢٨. **واتــە:** لەپاشـان دەتـانمرێنی دوای ئـەو مردنـەش زینـدووتان دەكاتـەوەو هـەمووتان دەگەڕێنـەوە بـۆ گۆڕەپـانی لێكۆڵینـەوە (محـشر) لێكۆڵینـەوەو لێپرسـینەوەتان لەگـەڵ دەكات، شـتێكی ئاشـكرایەكەس نـاتوانی سەرپێـچی لـەو دروسـت بوونـە بكات كەلەنەبوونەوە خـوا دروسـتی كردوونـەو لەخواشبەولاوە كەسـیش داوای نـەكردووەو بڵـێ مـن ئـادەمیزادم دروسـت كـردووە، دوای ئـەوەش ئێمـە بەچـاوی خۆمـان دەبیـنین ئـەو ماوەیـەی كـە دەژیـن وبەچـاوی خۆشمان دەبینین كە دەمرین ودەچینەوە ژێر ئەو خاكـە كەسـیش داوای نەكردووەو بڵێ من دەتانژیێنم ودەتان مرێنم تەنیا هـەرخوا فەرموویـەتی بەو دەكرێ (مردن وژین) بەدەست ئەوەو بەس ئینجـا هەركەسـێ هۆشـی هەبێ دەبێ باوەڕیش بكات كەخوای بەدەسەلات زیندووشی دەكاتەوە.

ڕوونكردنەوەی ئەم ئایەتە بەكورتی:

مەبەسـت لـەو ئایەتـە ئەوەیـە كـە ئـادەمیزاد چـوار شـت وا لەڕێگـەیا (یەكەم) دروستكردنی ئەووەڵ جاری كەلـەلای بـاوك ودایكا تـۆمێكی بـێ گیـان بـووە. (دووەم) لـەپاش ماوەیـێ خـوا گیـانی بەبـەرا كـردووەو هێناویەتە دونیاوەو (سێهەم) گیـان كێشاوە بـۆ گـۆڕ ناردن .(چـوارەم) زیندوو كردنەوەی ڕۆژی قیامـەت وەكـو لـەدنیادا بـەڵكوو باشـتر دروسـت دەكرێتەوەو. بەڵام ئیمام (فخر الرّازی) لەتەفسیرەكەیدا [1] ئـەڵێ هەنـدێ كەس ووتوویانە لەم ئایەتەوە دەر ئەكەوێ كە زیندووبوونەوەی گـۆڕ نیـە

---

(1) بروانە (التفسير الكبير– للإمام الفخر الرّازي) ج/٢/لاپەڕە/٣٧٦

چونکە خودای تەعالا دوو زیندوو کردنەوەی باس کردووە بۆ ئادەمیزاد، یەکەم بۆ ژینی دنیاو دووەم بۆ ژینی پاشەڕۆژ، جا هەروەها وەلامی ئەم (شوبهە) ئەمەیە/ پێویست نیە هەموو مەبەستێ لەهەموو ئایەتێکا هەبێ مادام (دەلیلی خاریجی) هەیە بۆ زیندووبوونەوەی گۆڕ جا باس نەکردنی لەم شوێنەدا زیانی نیە، یانی گەلێ فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) زیندووبوونەوەی گۆڕ ئەگەیەنن وەباسی خۆشی وناخۆشی گۆڕ لەگەلێ فەرموودە یا دیارە ئەمەیش بۆ ئیسپاتی ئەم مەبەستە بەسەو کافیە) بەلام هەندێ لەزانایانی ئاینی فەرموویانە، زیندووبوونەوەی پاش گیان دەرچوون وەپێش هاتنی ڕۆژی قیامەت زیندووبوونەوەی (بەرزەخ) ییە وەئەوەیش بریتیە لەپەیوەندی (ڕوح) بە مردووەوە وەرگرتنی خۆشی وناخۆشی وەکوو ئینسانی نووستووخەو ئەبینێ وەلەخەوەکەیا وائەزانێ مەسەلا- کەلەگەل دۆستانیا لەباخێکا یا لەخانووێکا بەخۆشی ڕائەبوێری وەیاخوود لەژێر دەستی دوژمنێکدا داماوە وەئازار ئەدرێ وە (زەجر) وداخ ئەکرێ ئینجا لەگەل ئەوەشدا ئەوکەسانە وان لەلای نوستووەکە هیچ جموجوولێ یا نیشانەی شین وشادی لێوەنابینن جا بێگومان بەکورتی زیندووبونەوی (بەرزەخ) جۆرێکی تایبەتە وەجیایە لەزیندووبونەوەی ڕاستەقینەی ڕۆژی قیامەت) بەلام بە (ظاهیری) ئایەتی ﴿مِّمَّا خَطِيٓـَٔـٰتِهِمْ أُغْرِقُوا۟ فَأُدْخِلُوا۟ نَارًا﴾ سوورەتی (نوح) ئایەتی/٢٥) کەلەباسی کۆمەلی (فیرعەون) دایە ئەمەیش هەر لەپاش ئەوە لەدەریای نیلدا خنکان خودا خستیە ئاگرەوە دیارە ئەو ئاگرەش ئاگری ڕۆژی قیامەت نیە کەوابێ ئەبێ ئاگری ئازاردانی ماوەی بەرزەخ بێ هەروا ئایەتی (٤٦)سوورەتی(غافر) ئەفەرمووێت ﴿ ٱلنَّارُ يُعْرَضُونَ

عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا ۖ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ أَدْخِلُوٓا۟ ءَالَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ ٱلْعَذَابِ ﴿٤٦﴾ ﴾ دەری ئـەخا. **واتـــە:** ماناکەشـی ئەمەیـە (فیرعــەون) ودارو دەستەکەی لە دوای (مردنیان) بەسوبەینانو ئێواراندا (ئـاگر) بەردەبێتـە (جەســـتەیان) لـــەرۆژی دوایـــشدا فـــەرمان دەکرێـــت بەفریـــشتەکان کەفیرعەونو تێکڕای دارو دەستەو شوێنکەوتوانی بخەنە نـاو ناخۆشـترین سزاو ئازارەوە..

دەسەڵات وتوانایی خوای گەورە لەحیساب نایێ:

جـا بێگومـان خـوای گـەورە لـەم ئایەتانـەدا هێنـدێ ئایـەت ونیشانەی دەســەڵات وتوانـایی خـۆی بـاس دەکـات هـەتا پترسـەرنجی ئـادەمیزاد ڕابکێشێ بۆ ئیدان وباوەڕ هێنـان بۆیـە دەفـەرمووێ ﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ لَكُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ﴾ **واتە:** ئەو خوایە کەلە (زەویدا لەبەر سوودو قـازانجی ئێـوە) هــەموو جـۆرە شـتێکی دروسـتکرد ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ ﴾ **واتە:** لەپاشان کەویستی ئاسمـان دروسـت بکـات ﴿ فَسَوَّىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ ۚ ﴾ ئینجا ڕێکی خـستن بەحـەوت ئاسمـان [1] جـا بێگومـان ئێمە هەر ئاسمانی سەرزەوی دەبینین ئـەویش هـەر ئەوەنـدەی چـاو بـڕ

---

(١)هەنـدێ لەموففـسرەکان ئـەڵێن مەبەسـت لـەم حـەوت ئاسمانـە حـەوت ئەسـتێرە گەڕۆکانەی کەبەدەوری ڕۆژا ئەسوڕێنەوە/وەئاسمـان بـن بـۆ زەویـی کەبەهـەموویان لەگەڵ ڕۆژو مانگ وزەویی و (زهرەو عطاردا) کۆمەڵـەی ڕۆژیـی (مجموعـەی شمـسی) وەجیهانی سـەر زەویی پێك دێنن لەبەر ئەوە هەر ئـەم ئەسـتێرانە ناوئـەبات/ ئـەگینا هەزاران هەزار/ کۆمەڵەی ڕۆژی تر هەن بەڵام لەجیهانی ئێمە نین.

دەکات/ بەلاّم زانیاری نویێ دەریخستووە کەماوەی ئەو ئاسمانە ئەوەندە دوورە کە ئەگەر (سارۆخێك) بهاوێن ماوەی ٢٥ ملیۆن سالّ بڕوات هێشتا ناگاتە کۆتاییەکەی ئەوانی تریشلەبەر دووری هێشتامرۆڤ هیچی لێ نەزانیوە تەنیا هەر ئەو خوایە . ﴿ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾ ﴾ واتە: ئاگەداروزانایە بەهەموو شتێك کە هەر خۆشی دروستی کردووە هیچ شتێك وهیچ کارو بارێك کەلەخوا بزرنابێ ونیە) ئاگەدار بە بێژەی (سەماوات) ١٩٠ جار لەقورئاندا هاتووە.

دروستکردنی حەزرەتی ئادەم (علیه السلام):

ئەوجاپاش دروست کردنی زەوی وئاسمانەکان خوا جێگری دروست کرد بۆ سەر ئەو زەویە کەبەگوێرەی فەرمانی خوا تێیدا بژیبەلاّم پێش دروست کردنی ڕووی کردە فریشتەکان بۆ ئەوەیئاگەداریان بکات کە جێگرێك دروست دەکات وئینجافەرمووی ﴿ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوٓا۟ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّيٓ أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾ ٣٠.ئەوجاهەموو (موففسرەکان) ئەفەرموون (پاش باسی دروست کردنی زەوی باسی چۆنێتی خولّقاندن وژیانی ئادەمیزاد دەکات لەزەویدا خودا بە (مەلائیکەتەکانی) فەموو بەو شێوەی کەخۆی دەیزانێت چۆنی فەرمووە، من جێنشینێك لەسەر زەوی دادەنێم.. جامەبەست لەو جێنشینە (ئادەم) بێت یان ئادەمونەوەکانی ئەوجا فریشتەکانیش وایان بەبیر داهات کە ئەو دروستکراوە نوێیە دەبێت

خاوەن هێزو توانا بێت وشتی خراپەی لێ بوەشێتەوەلەبەر ئەوە بۆ زانین پرسیاریان لەخودا کردو ووتیان ئایا کەسێك دەکەیتە جێنشینی خۆت لەزەویدا کە خراپە دەکات وخوێن دەڕێژێت؟! کەسێك کەوەکو ئێمە نیەو کەهەمیشە بەندایەتیت بۆ دەکەین وهەمیشە باسی پاکی ودووریت لەگشت جۆرە کەمو کورتیەك لەسەر زارمانە؟ ئینجا خودا پێی فەرموون، ئەوەی من دەیزانم ئێوە نایزانن.. ئینجا هەر ڕووی لەخراپە نابێت وهەموویان خراپەکار نابن بەڵکو کەسی چاك وخودا پەرستیان تیا هەڵدەکەوێت وزەوی ئاوەدان دەکەنەوەو دەیڕازێننەوە) ئینجا فریشتەکان، لەو بڕیارو فەرمانە سەرسام بوون هەر چەندە هەموو فەرمانێکی خوایان بەخۆشی وملکەچی وەرئەگرت بەڵام هەروەك هەست بەگەورەیی وترسناکی کردەوەی ئەو مرۆڤە بکەن (وەك چەند کردەوەیەکی تریان لەپێش ئەو مرۆڤە لەخراپەو خوێن ڕشتن دیبووبێ) یا پێیان گوترابێ یابۆیان دیار کرابێ هەندێ لە (موففسرەکان) ئەڵێن خوا خستیە ناو دڵیانەوەو کەجۆری (ئادەمی بەسرووشت بەدکارو خوێن ڕێژیان تێدایە) بۆیە ئەو پرسیارەیان کرد و(ئیبن وکەسیر)یش (ڕەحمەتی خوای لێبێت) ئەڵێ کەفریشتەکان دەڵێن (أتجعلُ فِيَها مَن يُفسِدُ فِيَها) مەبەستیان ڕەخنە گرتن وسووکایەتی وحەسوودی بردن بە (حەزرەتی ئادەم) نەبوو، بەڵکو پرسیارە لە (حیکمەتی) خودا بۆ دروست کردنی ئادەم وجێنشینکردنی لەزەویدا وەك بڵێن ئاخۆ (حیکمەت) چی بێ لەدروست کردنی ئادەمدا لەکاتێکدا فەسادوبەدکاری دەکەن؟ هەندێکی تر لە (موففسرەکان) ئەڵێن فریشتەکان دڵیان بەبەر نەوەستاو خۆیان پێ ڕانەگیراو پرسیاریان کرد گوتیان ئەی خودایە یەکێکی تێدا دروست

دەکەی خوێنی تێدا بڕێژی وخراپەی تێدا بکات؟ ئێمەش هەر خەریکی (تەسبیح وتەحمیدی) تۆین وەستایش وپەرستنی تۆیین. ئینجا خواوەلامی دانەوە هەروەك لەپێشەوە فەرمووی ﴿ قَالَ إِنِّيٓ أَعۡلَمُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾ فەرمووی ئەوەی من دەیزانم کەبەرژەوەندی تێدایە، من بەمەبەس ئامانج دروستی دەکەم وتوانای پێ ئەدەم کەهەمووکارو پێویستیەك جێ بەجێ بکات ئێوە تواناتان نیە بەجێی بێنن وتێبگەن ونایزانن کەهەر توانایەك هەیە، هەمووی خودا داویەتی، **واتە:**ئەوەی ئێوە نایزانن من ئەیزانم زانایی خوا بەسەر هەموو شتێك دایە چونکە خۆی دروستکەرو دانەری مرۆڤە لەیەکەم ڕۆژی تا دوایی تەمەنی دەزانی چ دەکات وچی بەسەر دێت. جا بێگومان فریشتەکان لەوپرسیارە مەبەستیان ڕەخنە گرتن نەبوو لەفەرمانی خودا هەروەها (حەسوودیشیان) بە ئادەمْ هەڵنەبرد (هەروەکو لەپێشەوە باسمان کرد) بەڵکومەبەستیان زانین بوو، چونکە ئەوان بەگوێرەی سرووشتە پاکەکەی خۆیان وایان مەزندە ئەکرد کە هەر ستایشی خوا مەبەستە ئیش وکاری ئەوانیش هەر ستایشی خوایە، ئەوان خەوو خواردنیان بۆ دانەندراوە، هەر فەرمانێکی خوا پێیان بدات بێ بیرکردنەوەو لێکدانەوە بەجێی ئەهێنن لەخوا یاخی نابن هەروەك خوا لەقورئاندا دەفەرمووێت: ﴿ لَّا يَعۡصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمۡ وَيَفۡعَلُونَ مَا يُؤۡمَرُونَ ﴿٦﴾ ﴾(التحريم: ٦). **واتە:** بێ فەرمانی خوا ناکەن لەو-کارەی کە فەرمانیان پێی ئەدات وە هەرچێکیان پێ بوترێ ئەیکەن.

خوای گەورە ڕێزو حورمەتی (ئادەمی) گرت و فێرە هەمووزمانێکی کرد

جا بێگومان خوای گەورە بەدەستی (قودرەتی) خۆی ئادەمی دروست کردو کردیە ئەو ئینسان و (بەشەرە) ڕێکوپێکە وەك قورئان ئەفەرموویت: ﴿لَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ ۝٤﴾ (التین: ٤). **واتە:** سوێند بەهەموو ئەمانە (بێ شك) ئێمە ئادەم و نەوەیمان دروست کرد لە جوانترین ڕێکی قەدو باڵاو شێوەدا-ئەوجا هەروەکو پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموویەتی: (خوا لەرۆژی هەینی (جمعە) ئادەمی لەقوڕ دروست کرد..هتد..).

خوای پەروەردگار هەرخۆشی ئەزانێ چۆنی دروست کردوە، جا هەروەها بێگومان خوای بالادەست ئادەمی کرد بەمرۆڤێکی خاوەن هەست و خوست و بەهۆش و زانا، پایە و ڕێزی لێناو[1] جیای کردەوەو لەگیان لەبەرانی تر، ئینجا بۆئەوەی پتر ڕۆشن و ئاشکرا بێ کە ئەم ئادەمیزادە گەلێ توانای نهێنی و نادیاری تێدایەو دەشتوانی زۆر بەباشی کاروباری زەوی بەڕێوە ببات و چونکە خوای پەروەردگار ئادەمی فێری ناوی هەموو گیانلەبەرێك و بێ گیانێکی کرد وەك دەفەرمووێت: ﴿وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلۡأَسۡمَآءَ كُلَّهَا﴾[2] (البقرة: ٣١). **واتە:** خوا ناوی هەموو شتێکی (پێویست بۆ ژیانی ئادەم خوی و نەوەکانی هەتا ڕۆژەکانی سالیشی-

---

(١) هەندێ لەزانایان ئەفەرموون ڕێزی حەزرەتی ئادەم لەفریشتەکانیش زیاترە و پترە لەلای خوای گەورە.

(٢) موفەسیرەکان ئەڵێن ناوی ئادەم (علیە السلام) لەقورئانی پیرۆزدا (٢٥) جار هاتووە.

فێری (ئادەم)ی کرد و خستیە مێشکیەوە، ئامادەی کرد کەبۆ هەموو سەردەمێ چی بکاو چۆن بژی، چونکە بەڕاستی پەروەردگار ناوی هەموو شتێکی بوونەوەری فێری حەزرەتی ئادەمی کرد، جۆری ئەو شتانەی دروستی کردبوون هەموویانی بەئادەم ناساندن و فێری کردو ئەمە: ئاسمانەو هەورو ئەستێرەیەو مانگەو خۆرە زەویەو ئەمە حوشترە ئەسپە و گوێ درێژەو کاغەزەو دەفتەرەو قەڵەمەو پێنوسە (ئیبن عەبباس-خوایان لێ رازی بێت) ئەڵێ تەنانەت ناوی قاپ و قاچاغ و کەوچکیشی فێرکرد ﴿ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ﴾[1](البقرة: ٣١). **واتە**: پاشان ئەوشتانەی هەموو نیشانی فریشتەکان دا ﴿فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ (٣١)﴾(البقرة: ٣١). **واتە**: فەرمووی: دەسا ئەگەر ئێوە راست ئەکەن لەئادەم بەتواناتر و باشترن بۆ جێنشینیەتی فەرموون ناوی ئەوشتانەم پێ بڵێن.لێرەدا فریشتەکان هەموو تێگەیشتن کە شایستەیی ئەم جێی نشینییە نین وە دانیان نا بەزەبوونی خۆیان و بەرامبەر بەئادەم و ئادەمیزاد ﴿قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا﴾(البقرة: ٣٢). **واتە**: ئینجا ئەوانیش گوتیان خوایە تۆ پاکیت لەهەموو هەڵەیەك ئێمە هیچ زانیاریەکمان نییە مەگەر ئەوەی خۆت فێرت کردین).

﴿إِنَّكَ أَنتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (٣٢)﴾(البقرة: ٣٢).**واتە**: بێگومان تەنها هەر ئەتۆی خوای زۆر زاناو کارجوان و گشت کارەکانیشت پڕ لە (حیکمەت) و لەجێی خۆیدان جا دوای دەرکەوت بێ دەسەڵاتی فریشتەکان و دان پێنانیان) ئەوجا بێ گومان خوای گەورە رووی کردە ئادەم و فەرمووی

---

(١) وشەی (مەلائیکە) لەقورئاندا (٦٨) جار هاتووە.

﴿ قَالَ يَٰٓـَٔادَمُ أَنۢبِئۡهُم بِأَسۡمَآئِهِمۡ ﴾(البقرة: ٣٣). **واته:** خوا فەرمووی ئەی ئادەم دەسا تۆ ناوی ئەو شتانەیان پێ بڵێ ﴿ فَلَمَّآ أَنۢبَأَهُم بِأَسۡمَآئِهِمۡ ﴾ (البقرة: ٣٣). ئینجا کە ئادەم دەست بەجێ ئەوانی ئاگادار کردوو ناوەکانی پێگوتن ﴿ قَالَ أَلَمۡ أَقُل لَّكُمۡ إِنِّيٓ أَعۡلَمُ غَيۡبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾(البقرة: ٣٣). **واته:** خوا فەرمووی ئەی (لەپێشەوە) من پێم نەگوتن کەمن گشت (غەیب) و نادیاریی ئاسمانەکان و زەوی دەزانم و ﴿ وَأَعۡلَمُ مَا تُبۡدُونَ وَمَا كُنتُمۡ تَكۡتُمُونَ ﴾(البقرة: ٣٣). **واته:** چاکیش ئاگادارم بەو شتانەیی کە ئێوە ئاشکرای ئەکەن وە لەوەش دەیشارنەوە.

فریشتەکان بۆ قەدرو ڕێزی حەزرەتی ئادەم (سوجدە)ی بۆ دەبەن

جا هەروەها بێگومان (موفەسرین) ئەڵێن لێرەدا خودای مەزن فەرمان بە فریشتەکان ئەکاو کەلە بەرامبەر ئەوەوە (سوجدە و کڕنووشی ڕێز بۆ ئادەم ببەن و بۆیێ پەروەردگار ئەفەرمووێت ﴿ وَإِذۡ قُلۡنَا لِلۡمَلَٰٓئِكَةِ ٱسۡجُدُواْ لِأٓدَمَ ﴾(البقرة: ٣٤). **واته:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەو دەمەیان وەبیر بێنەوە کە ئێمە بەفریشتەکانمان گوت(سوجدەو کڕنووش) ببەن بۆ حەزرەتی ئادەم وەکو ئەفەرمووێت:

﴿ فَسَجَدُوٓاْ إِلَّآ إِبۡلِيسَ ﴾(البقرة: ٣٤). **واته:** ئەوانیش دەست بەجێ کڕنوشیان برد، مەگەر شەیتان نەبێت ﴿ أَبَىٰ وَٱسۡتَكۡبَرَ ﴾(البقرة: ٣٤).

واته: سەرپێچی کردو خۆی بەزڵ و گەورە زانی ﴿وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٣٤﴾﴾(البقرة: ٣٤). **واتە:** چوە ڕێزی بێ بڕوایانەوە، چونکە خۆی خستە ڕێزی (کافر) و خوانەناسەوە.

چەند ئاگاداریێکی گرنگ

١-ملائکە، **واته:** فریشتە، جا بێگومان جۆرێکە لە دروست کراوانی خوای گەورە کە بەچاو نابینرێن، وە هەرچیش ئێمە نەیبینین (مەعنای) وانییە کە (نییە) چونکە بۆ نموونە ئەو (روح) و گیانەی کە لەبەرمانایە وە لەهەموو شت نزیکترە لێمان نای بینین کەچی (هەشە)، کەوابوو با فریشتەش شتێك بێ ئەوها (فریشتە-(جیسمی) لە (طیف) و ناسکن وە بەچاوو نابینرێن (هەوەکو لە پەرتووکەکانی عەقیدە) رونکراوەتەوە).ئەگەر بشبینرێن، مەگەر بەشێوەی (خارجی-عادەت) وە هەروەها ئەم فریشتانە نێرو مێیان نیە، وە زاوزێیان نیە، وە بەناتەواوەتی پەیدا نابن بەڵکو بەس بە فەرمانی خودا پەیدا دەبن و وەهەموو بێ تاوان و بێ گوناهن وە لەفەرمانی خوای گەورە دەرناچن، چونکە وەك ئادەمی نینەو کەسەربەخۆیی (اختیار)یان بێ بەڵکو هەر جۆرەی بۆ کارێك دروست کراون و فەرمانێکیان پێ سپێردراوەن وە هەرگیز ناتوانن لەو فەرمانە لابدەن وەك قورئان لەم ئایەتەدا بۆمان باس ئەکات ﴿لَّا يَعْصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾﴾(التحریم: ٦).
واتە: نافەرمانی خوا ناکەن لەهەر شتێك فەرمانیان پێ بکاو هەر فەرمانێکیشیان پێ بسپێرێ بەخێراییی ئەنجامی دەدەن، کەوابوو

فریشتەکان هەرباشن و هیچ خراپیان تیا نییە و پاکن[1].

٢-ئیبلّس، **واتە:** شەیتان، جۆرێکن لەپەری جا بێگومان زۆربەی (موفەسیرەکان) و زانایان بیریان لەسەر ئەوەیە کە (إبلیس) فریشتە نەبووە بەڵکو لە گەرۆهی (جن)ە وەکو بەنەسی ئایەت دەفەرمووێ ﴿ وَإِذۡ قُلۡنَا لِلۡمَلَٰٓئِكَةِ ٱسۡجُدُواْ لِأٓدَمَ فَسَجَدُوٓاْ إِلَّآ إِبۡلِيسَ كَانَ مِنَ ٱلۡجِنِّ فَفَسَقَ عَنۡ أَمۡرِ رَبِّهِۦٓۗ ﴾(الكهف: ٥٠). **واتە:** ئێمە وتمان بەفریشتەکان (سەجدەی) رێزو ملکەچی-نەك هی پەرستن) ببەن بۆ ئادەم ئەوانیش هەموو ملکەچیان نواندو (سەجدەیان) برد تەنها (ئیبلیس) دوورخراوە لە (رەحمەتی) خودا نەبێت کەیەکێك بوو لە جنۆکەکان ئەو بڕیارەکەی پەروەردگاری بەجێ نەهێناو، وەلەفەرمانی خوای دەرچوو.

٣-پەری، ئەمەش جۆرێکە لە دروست کراوانی خوا کە هەرگیز بەچاو نابینرێن، وە ئەمانە باشیان هەیە خراپیان هەیە وەك خوای گەورە لەبارەیانەوە ئەفەرمووێت لەسورەتی (الجنّ)دا ﴿ وَأَنَّا مِنَّا ٱلصَّٰلِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَٰلِكَۖ ﴿١١﴾ ﴾ (الجن: ١١). **واته:** ئێمە هەندێکمان باشین و هەندێکمان

---

(١) دوو تێبینی: یەکەم-پێویستە بزانین (فریشتە) زانووزێی ناکا و (نەوەیتی) لەدوا ناکەوێت بەڵام بەپێچەوانە (ئیبلیس) زاوزێ ئەکاو زارۆڵەو نەوەی هەیە، وەکو خوای گەورە دەفەرموێ ﴿ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوۡلِيَآءَ مِن دُونِي ﴾ (الكهف: ٥٠). **واتە:** ئایا ئیتر ئێوە شەیتان و نەوەکانی لەباتی من (خوا) دەکەنە دۆست و پشتیوانیخۆتان..؟

(دووەم) سروشتی فریشتە و ئیبلیس وەك لەم فەرموودە (صحیحە) هاتووە زۆر لێك جیاوازە چونکە پێغەمبەر (+) (خُلقَت الملائكةُ من نُورٍ وَ خُلقَ الجانُّ من مارجٍ مِنْ نارٍ) رواه مسلم، **واتە:** فریشتە لەنور بەدی هێنراوە وە هەروەها (شەیتانیش) لە بڵێسە و گڕی ئاگر (خەڵق) کراوە، جا بێگومان ئەم دوانەش زۆر لەیەك دوورە).

لەخوار ئەوانەوەین لەمەوە دەرئەکەوێ کە خراپەکانیان پێیان ئەڵێن (شەیتان- یائیبلیس)، **واتە:** بەمانای دوورخراوەتەوە لە(رەحمەتی) خودادا.

پاشكۆ

جا بێگومان (جنۆکە) جۆرە دروستکراوێکی دیکەی خودان ژمارەیان بە (ملیۆنەهایە)و دەتوانن خۆیان بخەنە سەرشێوەی (مادده) ئەگەرچی خۆیان (مادده) نین لەهاتووچۆکردنیاندا توانایەکی سەیرو تایبەتیان هەیە هەندێکیان بێ باوەڕو (کافرن) وەکو بێ باوەڕانی مرۆڤ وان، هەندێکیشیان باوەڕدارو موسڵمانن، هەندێك لەزانایان رایان وایە کە (شەیتان) لەمانەبووەو بەنافەرمانی خودا رووڕەشی هەتاهەتایی بۆخۆی هەڵبژاردووە هەبوونی جنۆکەو شەیتان جێگەی گومان نین دەبێت باوەڕمان بە بوونیان هەبێ و ئەگەرچی چۆنیەتیان زانینی و لێمان بزرن..) جا (حیکمەتی) خوای گەورە وابوو کە باوکە (ئادەم)مان بۆ دروست بکاو فریشتە کڕنووشی بۆ بباو لەبەهەشتدا نیشتەجێیان بکا، وەك ئەفەرمووێت ﴿ وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ ﴾ (البقرة: ٣٥). **واتە:** گوتمان ئەی ئادەم خۆت و هاوسەرەکەت (حەوا) لەبەهەشتدا نیشتەجێ ببن و...)

مامۆستا شێخ (محمد)ی خاڵ لەتەفسیرەكەیدا[1].

لە (أبو منصوری ماتریدیی) نەقڵ ئەكاو ئەفەرمووێت (مەبەست لەبەهەشتا (باخێكی پڕە لە دارو درەخت و میوەهاتە) لەسەر زەویی كە (ئادەم و حەوا) لەوێ یا لەنزیكییەوە هاتوونەتە جیهان، نەك ئەو بەهەشتەیە كە جێی پاداشی چاكانە لەرۆژی دواییدا...

چەند ئاگادارییێك

١-خوا یەكەم جار (ئادەمی) لەسەرزەوی دروست كرد تاخۆی و نەوەی بڕن بەجێ نشینی تێیدا، كەوابوو جێنشینی ئەوان لەسەر زەوی مەبەستێكی تایبەتییە نابێ بڵێین لەتۆڵەی گوناها دەركراونەتە سەرزەوی خوا نافەرموێ بەرزمان كردنەوە بۆ ئاسمان ئەگەر ئەمە وابوایە ئەمەی بفەرموایە چونكە شتێكی زۆر گرنگە).

٣-ئەگەر لەزەوییەوە ببرانایە بۆ بەهەشت خوا پێی نەئەفەرموون ﴿ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ﴾(البقرة: ٣٥). **واتە:** خۆت و ژنەكەت دانیشن لەبەهەشتا، بەڵكو پێی ئەفەرموون ﴿أُدخُلْ أنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾ **واتە:** خۆت و ژنەكەت بچنە ناوبەهەشت.

٤-بەهەشتی راستەقینە چاكان نەبێ كەسی تر ناچێتە ناویەوە كەوابوو شەیتان چۆنی توانی بچێتە ناوێ و بۆ لەخەخشتەبردنی ئادەم).

٥-چونكە بێگومان بەهەشتی راستەقینە جێی خۆشی و رابواردنە جێی (تكلیف) نیە كەوابو چۆن خوا (تكلیفیان) لێ ئەكات بەنەخواردن لەدرەختێكیی تایبەتی؟

---

(١) بروانە (تەفسیری) شێخ (محمد)ی خاڵ-بەرگی یەكەم، لاپەڕە ١٠٤، لەگەل دەستكاری.

٦-بەهەشتی راستەقینە جڵەوی کەسی تیا ناگیرێ لەهیچ جۆرە خۆشییەك كەواتە: (ئادەم) و حەوای چۆن تیا جڵەو گیری کران لەخواردن لەو درەختە؟

٧-ئەو بەهەشتە جێی پاداشە **واتە:** ئەوكەسەی كەلە جیهانا باش بێ لەپاداشا ئەخرێتە ناوی كەوابوو چۆن یەكەم جار (ئادەم و حەوا) خرانە ناوی). هەروەها خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٣٥﴾﴾(البقـــــرة: ٣٥). ئینجا خودا پێی فەرموون لەهەر جێگەیەكی ئەو هەوارە خۆشی و فراوان و پڕ چێژەدا كە خۆتان حەزتان لێیەتی بخۆن و رابوێرن بەڵام تەنها توخنی ئەو درەختە مەكەونەوە چونكە بەخواردنی ئەو درەختە كە (خودا بۆی دیاری کردبوون) لەفەرمانی من دەردەچن یاخی دەبن و دەچنە رێزی ستەمكارانەوە[1].

تێبینیەك :

هەندێ لە (موفەسیرەكان) ئەفەرموون: ئەمەش فەرمانێكی تر لەو جۆرەیە كە دەفەرمووێ مەیكەن چونكە داوای خوا لە ئادەمیزاد دوو جۆرە (بیكەو مەیكە) خواش دەزانی ئادەمیزاد توانای كردن و نەكردنی هەیە بۆیە داوای لێ دەكات لێرەدا مەبەس درەختەكە نەبووە بەڵكو مەبەس ئەوەبوو كە ئادەم و حەوا رابێن و فێربن كە هەردەم ئاگاداری

(١) ئایا ئەو درەختە كامەبووەو چۆن درەختێك بووە؟ هەرچەندە ئەو درەختە (قورئان) تەسریحی بەئاشكرا پێ نەكردوە بەڵام زۆربەی (موفەسرین) ئەڵێن ئەو درەختە (داریی-كەنمی) بووەو هەندێكی تر ئەڵێن داری ترێ بووە، بەڵام ئەوەی پێشەوە راسترە)و كە ئەو درەختە داری گەنمبوە.

فەرمان بن بەئارەزووی خۆیان مل لەهەموو شتێك نەنێن، تاخۆگری لەدڵ پەیدا بکەن و بەهێزبن، هەروەها نەتەوەکەشیان هەمان خۆگریان هەبێ چونکە بێگومان بەڕاستی بێ (صەبر)و خۆڕاگرتن جیاوازیان نابێ لەگەل گیان لەبەرانی تر..

جا بێینەوە سەر باسەکەی پێشوو، ئینجا (ئادەم و حەوا) کەوتنە خۆشی و رابواردن لەو بەهەشتە خۆشە[1]. بەلاّم ئەو بەهەشتە ئەو بەهەشتە نەبوو کە خەڵك ئەچێتە ناوی بەیەکجاری تێیدا دەمێنێتەوە (هەروەکو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆکرد) بەڵکو ئەو بەهەشتەی کە خوا بۆی تەرخان کردن بۆ ئەوەبوو تاکو شارەزایی پەیدابکەن بۆ ژیانی سەرزەوی، بەلاّم (حەسوودی) و چاو چنۆکی خۆپەرستن پاڵی بەشەیتانەوە نا کە نەهێڵێ (ئادەم) و خێزانەکەی لەو خۆشیەو لەو ئاسودەییەو بەرزیەتیە بمێننەوە بەقسەی لوس و رێکخراوەکانی و بەسوێندە بەدرۆیەکانی (بەوەسوەسە) لەخشتەی بردن و خەڵەتاندنی، هەروەك خوا دەفەرمووێ ﴿ فَأَزَلَّهُمَا ٱلشَّيۡطَٰنُ عَنۡهَا فَأَخۡرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِۖ ﴾(البقرة: ٣٦). **واته:** شەیتان پێی هەڵخزاندن و لەخشتەی بردن سوێندی بەدرۆی بۆ خواردن و تیخ تیخەی دان، ئیتر لەو نازو نیعمەتە دەری پەڕاندن و بەدەرکردنی دان.

(١) جنّە: بەمانای بەهەشت هاتووە، هەروەها بەمانای (باخی پڕ دارو درەختی پڕ میوەیش) هاتووە، هەروەکو لە (قامووسەکان) بەیان کراوە.

چەند سەرنجێك بۆ رونكردنەوەی ئەم چەند ئایەتانە

(یەكەم) هەروەكو ئیمام (فخرالدین) رازی لە تەفسیرەكەیدا ئەڵێ: هەموو زانایانی ئاینی لەسەر ئەوەن ئەم (سوجدەیە) كەفەرمان درا بە فریشتەكان، بیبەن لەبۆ ئادەم ئەم (سوجدەیە) قەدرگرتن و حورمەت بووە نەك (سوجدەی-عبادەت) بەندەیی وە ئەو جۆرە (سوجدە) لەهەموو ئایینە (قەدیمەكانا) هەبووە..)

(دووەم) بیری زۆربەی (ئەهلی سوننەت و جەماعەت) لەسەر ئەوەیە كە پێغەمبەرانی ئادەمیزاد لە فریشتە گەورەترن لەبەر چەن هۆیێ:

١-ئادەم (سەلامی خوای لێ بێ) زاناتر بووە لە فریشتەكان و زانا لە نەزان گەورەترە.

٢-حەزرەتی ئادەم بوو بەمامۆستای فریشتەكان وە چونكە بێگومان مامۆستا لە (شاگرد) قەدرو رێزی بەرزترە.

٣-خودای مەزن كەفەرمانی بەفریشتەكان كردو كە (سوجدە) ببەن لەبۆ ئادەم وە ئەمەش ئاشكرایە ئەوانەی (سوجدە)ی (ئیحترام) ئەبەن لەكەسێ لەو كەسە پایەیان كەمترو نزمترە.

٤-خودای مەزن ئادەمی كرد بە (خەلیفەی خۆی وە فریشتەی نەكرد بە (خەلیفە) **واتە:** جێی نشینی، وە پایەی خەلافەت پایەیكی بەرزترە لەپایەی (غەیرە) خەلیفە.

٥-عیبادەتی ئادەمی گرانترە لە (عبادەت) كردنی فریشتە چونكە ئادەمی گیرۆدەی ئارەزووی نەفسەو وەصفیاتی وایە (مانیعی عیبادەتن) وە رێگەی (وەسوەسە)ی شەیتان لەسەر ئادەمی هەیە، وە فریشتە نە ئارەزووی نەفسی وە نەرێگەی وەسوەسەی شەیتان لەسەریان هەیە.

٦-خودا فەرموویەتی لەقورئان ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصۡطَفَىٰٓ ءَادَمَ وَنُوحٗا وَءَالَ إِبۡرَٰهِيمَ وَءَالَ عِمۡرَٰنَ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ٣٣ ﴾(آل عمران: ٣٣).

ئەوەی راستی بێت (موفەسیرەکان) ئەڵێن ئەم بەڵگەو نیشانەیە لەسەر ئەمە کە ئەم زاتانە لە (عالەم) گەورەترن وە عالەم (ما سوی الله)یە فریشتەیش ئەگرێتەوە.

٧-خودا لەشانی حەزرەتی (محمد)دا (درودی خوی لەسەر بێت) فەرموویەتی لە قورئان ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا رَحۡمَةٗ لِّلۡعَٰلَمِينَ ١٠٧ ﴾ (الانبياء: ١٠٧). وە لەسەر قسەی پێشوو دەرئەکەوێ کە حەزرەت هۆی (رەحمەت) بووە بۆ فریشتەش وە ئەوانیش لەو رەحمەتە سوودیان وەرگرتوە.

٨-هەروەها (شجرە) لەئایەتەکەدا لەسەر (تەحقیقی) گەلێ زانایان گیای (گەنم) بووە وە هەر گیایێ (ساقی) ببێ لەزمانی عەرەبا بە (شەجەرە) ناو ئەبرێ، جا هەروەها دوورنیە گیای گەنم لەبەهەشتا بەرزو گەورە بووبێ بەجۆرێ کەناو ببرێ بە (شجرە) ٩-وەسوەسەی شەیتان بۆ دڵی (ئادەم و حەوا) لە دەری بەهەشتەوە بووە چونکی پاش ئەوە (شەیتان) سەرکێشی کرد لە (سوجدە) بردن بۆ ئادەم لەبەهەشت دەرکرا، بەڵام لەسەر ئەو هێزە خودا داویە بەشەیتان ئەتوانێ لەهەر شوێنێکەوە ئارەزوی بکا (وەسوەسە) بگەینێ بەهەرکەسێ ئارەزوو بکا[1].

ئینجا کە (شەیتان) زەڵلەی بەئادەم و حەوا کرد، ئەوجا کە لەمیوەی

(١) بروانە (تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز) لەدانانی مامۆستا مەلا (عبدالکریمی مدرس) لەگەل دەستکاری، بەرگی (١) لاپەرە ٦٨.

دارەکەیان خوارد ئەو ڕێزو بەرزیەتیەیان نەماو بەرگی بەهەشتیان لەبەر دامـاردو هەسـتیان بەشـەرمەزاری کـرد ناچـاربوون خۆیـان بەگـەڵای دار داپۆشـن چـونکە شـتێکی سروشـتیە خـوا مرۆڤـی وا دروسـت کـردووە (عەورەتی) بەدەرەوە بێت هەست بەشـەرمەزاری دەکـات (تـەنیا مرۆڤـی بـێ ئـابڕوو—لـەڕێ دەرچـوونە بـێ بـەهیچ شـتێکی شـەرم نییـە)، واتـە: حەیاوشەرمن نیی.

ئینجا خوای مەزن بأسیی چۆنێتی دەرکردنەکەیان ئـەکات و ئەفـەرمووێ ﴿وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾﴾ (البقرة: ٣٦). (موفەسیرەکان) ئـەڵێن (شـەیتان ئـەوەی بەهـەل زانـی هەرچـی فـێڵ و تەڵەکـەو هـەوڵی هەیـە خـستیە گـڕ) تـا تووشـی نافـەرمانی کـردن و هـەڵی خەلیـسکاندن و لەبەهەشـت بـەدەرکردنی دان ئێمـەش فەرمانمانـدا کـە دەبـێ لـەوێ دابـەزن و (لـەو بەهەشـتە بـچنە خوارەوە) تا ڕۆژی قیامەت.

دوژمنایەتی لەنێوانتاند بەر (قـەرارە) ئـیتر دەبـێ لەزەویدا بـۆ ماوەیـەك نیـشتەجێ بـبن و لـەنازوو نیعمەتـەکانی ئـەوێ تـا ماوەیـەکی دیـاریکراو بەهرەمەند ببن) جا هـەروەها پێغەمبـەر (ﷺ) ئەفـەرمووێ: (خَـيرُ يـومٍ طَلَعَتْ فيه الشَمسُ يومُ الجُمعة فيهِ خُلقَ آدمُ وفيه أُدخلَ الجنّةَ وَفيهِ أُخـرجَ منهْا) رواه مسلم.

واتە: ڕۆژیی هەینی لەگشت ڕۆژەکانی دونیا مەزنترەو باشترە چونکە کـە ئادەم دروستکرا ڕۆژی هـەیینی بـوو هـەروەها لـەڕۆژی هـەینی برایـە نـاو بەهەشتەوە هەر لەڕۆژی هەینیش بوو کرایە دەر لە بەهەشت).

تێبینیەکی گرنگ:

جا بێگومـان لێـرەوە (جـەنگ) دەسـت پێـدەکا لەناوەنـدی شـەیتان و ئادەمی و نەوەکانی تا ڕۆژی دوایی چونکە بێگومان ئادەم تێگەیشت کـە گوناهێکی زۆر گەورەی کردووە ئینجا ویستی پەشیمان بێتـەوەو لـەخوا بپاڕێتـەوە ئینجـا ئـادەم[1] پـاش هەڵەکـەیان بـەخۆدا هاتنـەوەو زانییـان تووشـی گونـاه بوونـەو بۆیـە لـەخوا پاڕانـەوە کـە لێیـان ببـورێ وەکـو دەفــەرمووێ ﴿ فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ ﴾(البقـرة: ٣٧). ئینجـا خـوا چەند وتەیەکی پاڕانەوەی خستە دڵی ئادەمەوە چونکە (ئـادەم لەلایـەن پەروەردگاریەوە (بەئیلهام) چەند وشـەو وتەیـەکی پێگەیـشت) وە بـەدڵ ڕووی کــردە بارەگــای خــواو وتــی﴿ رَبَّنَا ظَلَمْنَآ أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿٢٣﴾ ﴾(سوورەتی الاعراف: ٢٣).

ئـادەم بـەم وتـارە پەشـیمانی خـۆیی دەربـڕی ﴿ فَتَابَ عَلَيْهِ ﴾(البقـرة: ٣٧). **واتــە**: خـواش تەوبـەی لـێ وەرگـرت﴿ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾ ﴾ (البقـرة: ٣٧). چـونکە بەڕاسـتی هـەر خۆیـەتی زۆر زوو نـزاو پاڕانـەوە لەتەوبەکەران وەردەگرێت، وە هـەر ئـەوە کـە بـەزەیی بـێ بەبەنـدەکانا چونکە زۆر میهرەبانە.

---

(١) لەتەفسیری (الکبیر)دا ئەڵێ (وإنّما سُميّ آدم لأنهُ خُلقَ مِن التراب) واتە لەبەرئـەوەی ناوی ئادەمە چونکە لەخۆڵ دروستکراوەو هەنـدێکی تـر ئـەڵێن دەربـارەی داڕشـتەی ناوی (آدم) دوو بۆچوون هـاتووە یەکـەمیان لـە (أدیـم الارض)ەوە وەرگـیراوە، واتـە ڕووی زەوی، دووەمیـان لـە (الأدمـة)ەوە وەرگـیراوە کەبـەمانای (ڕەنـگ) و سـیفەت ئەگەیێنێ واتە ڕەنگ خاکی و گەنم ڕەنگی، هەندێ ئـەڵێن (حـەزرەتی آدم ٩٣٠) سـاڵ ژیاوەو کونیەکەشی (أبو (محمد) و (أبو بشیر) بووە، بڕوانە (التفسیر الکبیر-للإمـام الطبراني) بەرگی یەکەم، لاپەڕە ١٥٠.

چەند باسێکی گرنگ:

(یەکەم) مەسەلەی دروستبونی باوکە ئادەم (سەڵات و سەلامی خوای لێ بێ) جا هەروەها لە (أبی موسی)وە ئەگێڕنەوە ئەویش لە پێغەمبەر (ﷺ) کەوا فەرموویەتی: (إن الله خَلَقَ آدمَ مِنْ قبضَةٍ قَبَضها من جَميع الأرض فجاءَ بنو آدَمَ على قَدر الأرضِ فجاء منهم الأبيضَ والأحمر والأسوَدُ وَبيْنَ ذَلكَ الخَبيثَ والطَّيِّبَ والسَّهْلَ والحزن وَبينَ ذلك) رواه الترمذي وأبو داود، **واتە:** خوای گەورە ئادەمی دروستکرد لە مشتێك خۆڵی کۆکراوە لەهەموو بەشە جیاوازەکانی سەرزەوی ئینجا نەوەی ئادەم لەسەر شێوەو رەنگی سروشتی ئەو خاکە هاتن لەوانە پێست سپی و پێست سوورو رەش و رەنگەکانی تر لەنێوانیاندا هاتن کەسانی رەوشت ناپەسەند لەخاکی ناپەسەند و کەسانی پاك و پەسەند لەخاکی پاك و پەسەندو کەسانی نەرم و نیان لەخاکی نەرم و کەسانی توندو تیژ لەخاکی زبرو رەق و لەنێوانیاندا پەیدابوون).

٢-لەئەنەسەوە (خوا لێی رازی بێت) پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (لَما صَوّر الله آدم في الجنّة تركهُ ما شاءَالله أن يُتركه فَيَجعل إبليسَ يطيفُ به يَنظُر ماهوَ فلّما رآهُ أجوَف أنّهُ خُلقَ خَلقاً لا يتمالك) رواه مسلم، **واتە:** کاتێك خوای گەورە دیمەنی ئادەمی کێشا لەبەهەشتا وازی لێهێنا ئەوەندەی کەخوا ویستی وازی لێ بێنێت (شەیتان) بەدەوریدا دەگەڕاو سەیری دەکرد هەتا بزانێت ئەوە چییە. کاتێك بینی کەناوسکی بۆشە زانی کە بەشێوەیەك دروستکراوە کەخۆی ناگرێتو ئیتر ئاسانە هەڵخەتاندنی.

٣-لە (أبی هریرە)وە (خوا لێی رازی بێت) پێغەمبەر (ﷺ)

فەرموویەتی:

(خلقَ الله عزَ وجَلّ آدمَ على صُورتِهِ طولـهُ ستّوُنَ ذرراعـاً فلمـا خَلَقـهُ قـالَ أذهبْ فسلِّمْ عَلَى أولئك النَّفر وَهُمْ من الملائكة جلـوسُ فاسْتَمع مَايحيّوَنـكَ فإنّها تَحَّيتُكَ وَتحيّةُ ذُريَتـكَ) **واته:** خـوای گـەورە ئـادەمی لەسـەر شـێوەی خۆی دروست کردوەو (درێژیەکەی شەست باڵ بـووە)[1] کاتێـك دروسـتی کرد فەرمووی برۆ سەلام بکە لەسەر ئـەو چـەند کەسـە کەچـەند کەسـێك بوون لە فریشتە دانیشتبون گوێ بگرە بزانە چـۆن سـڵاوت دەسـێننەوە، چونکە بێگومان ئەوە دەبێت بەسڵاوی خـۆت و سـڵاوی نـەوەکانت (قـال فَذَهب فقال (السلامُ عَليكم فقـالوا الـسلام عليكمَ ورَحمـة الله قـالَ فـزادُهُ ورحمةُ الله قالَ فَكُلُ مَنْ يَدخلَ الجنّةَ على صورة آدم (عليه السلام) وَطولـهُ ستونَ ذراعاً فلَم يزل الخلقُ ينقصُ بَعدهُ حتى الآن) رواه البخاري ومسلم.

واتــە: ئینجـا رۆیـشت و وتـی (سـەلامتان لەسـەر بێـت) ئـەوانیش وتیـان (سەلام و رەحمـەتی خـوا لەسـەر تـۆیش)، جـا دەفـەرمووێ (رەحمـەتی خوایان) لێ زیاد کرد هەرکەسێك دەچێتە بەهەشتەوە لەسـەر شـێوەی ئادەمە (عليه السلام) کە باڵای (شەسـت) بـاڵ بـەرزبووە ئـیتر دوای ئـەو خـەڵك بەرەو کورت بوون هاتوون هەتا ئێستاکەش هەر کورت ئەبن.

(دووەم) مەسەلەی دروستبونی دایە (حـەوا) لـە پـەراسـوی بـاب (ئـادەم) مانای ئەوەنیە کە هەر لەخودی ئادەم و پەراسوەکەی ئەو دروست کرابی بەڵکو مانا وایە کە (حەوا)ش هەر لەو توخم و (تـەرحـە) و رەگەزەیـە کـە ئـادەمی لـێ دروسـت بـووە وەك خـۆی ئەفـەرمووێت: ﴿وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا

---

[1] هەندێ لەزانایان لەشەرحی ئەم(حەدیسە)دا ئەڵێن مەبەست پێی (بست) بووەو نەك باڵ.

﴾(النساء: ١). بەڵام تەواوی ئایەتەکە ئەوەیە کە قورئان ئاماژەی پێداوەو ئەفەرمووێ.

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَآءً ﴾(سوورەتی النساء: ١). **واتە:** ئەی خەڵکینە لەخەشم و ناڕەزایی ئەو پەروەردگارەتان خۆتان بپارێزن کە ئێوەی لەتاکە نەفسێك دروست کردوە جا هەر لەو نەفسەیش هاوسەرەکەی بەدیهێناوە لەو دوانە پیاوان و ژنانی زۆری خستەوەو بڵاو کردەوە) ئینجا زۆربەی زانایانی (تەفسیر) بۆچونیان وایە کە خوای گەوەر (حواء)ی لەپەراسوی ئادەم دروستکرد.

بەڵگەشیان ئەو فەرموودەیە کە (بوخاری) و (موسلیم) هێناویانەو دەڵێت (واسْتوصُوا بالنسّاءِ خیراً فإنَهُن خُلِقْنَ مِنْ ضِلعٍ أعوج..) **واتە:** هەمیشە بەرامبەر بەژنان چاك بێژو چاك کاربن چونکە ئەوان لەپەراسوویەکی (خوارو لار) بەدیهێنراون پەراسووش وەك دەفەرمووێ (وإنَ أعوجَ شيءٍ في الضلع أعلاهُ فإن ذهَبت تُقيمهُ كَسرتَهُ وَإنْ تَركتَهُ لَمْ يَزَلْ أعوَجَ) **واتە:** بەڕاستی (لارو خێچترینی) بەشی پەراسوو بەشی لای سەروویەتی.

ئەگەر بتەوێ ڕاستی بکەیتەوە دەیشکێنی خۆ ئەگەر وازیشی لێ بهێنی ئەوا هەمیشە بەلارو خوارو خێچی دەمێنێتەوە.

کەواتە: بەردەوام لەگەڵ ژناندا باش و تەباو ڕێکوپێك بن هەتا بتوانن پێکەوە بژین و باری ژیانتان تێك نەچێت.

(سێهەم) سەرپێچی باوە ئادەم و خواردنی لە درەختە قەدەغە کراوەکە، پێش ئەو سات و کاتە بووە ببێتە پێغەمبەر چونکە (پێغەمبەران) سەرپێچی خودا ناکەن و ئەوکارەش بۆ شانی پێغەمبەران دەست نادا.

جا له‌به‌رئه‌وه ده‌بێ خواردنی دره‌خته‌که له‌ده‌ست ئه‌نقه‌ست نه‌بووبێت به‌ڵکو له‌رێی له‌بیرچوونه‌وه بووبێ.

(استنباطي) ئایه‌ته‌کانی پێشوو ئه‌م چوار خاڵه‌ی لێی وه‌رئه‌گیرێ

١-رێزی بابه (ئاده‌م) و رێزی نه‌وه‌کانی له‌لای خواوه زۆر، زۆره‌و وه‌کو ئه‌فه‌رمووێ (ولقد كرمنا بني آدم) (الاسراء:٧٠) واته: به‌ڕاستی ئێمه رێزێکی زۆرمان له‌نه‌وه‌ی ئاده‌م گرتووه.

٢-گوناهو نافه‌رمانی خوا ده‌بێته هۆی له‌ده‌ستدانی نازوو (نیعمه‌ته‌کانی) خوای گه‌وره که پێی داوی.

٣-ده‌بێ تا دونیا مابێ دوژمنایه‌تی شه‌یتان له‌بیر نه‌کرێ.

٤-ته‌وبه‌و په‌شیمانی له‌گشت گوناحێك و هه‌رگیز نه‌گه‌ڕانه‌وه بۆسه‌ر گوناهه‌کان، که پێی ئه‌ڵێن ته‌وبه‌ی (نه‌صووح).

پاشکۆ

بێژه‌و دووباره‌کردنه‌وه‌ی (شه‌یتان) له قورئاندا (٧٠) جار گوتراوه ناوی هاتووه، به‌ڵام (شه‌یاتین) (١٧) جار هه‌روه‌ها (ئیبلیس)یش (١١) جار ناوی هاتووه.

(جا بێگومان موفه‌سیره‌کان) ئه‌فه‌رموون خوای گه‌وره دوو جار فه‌رمان به‌ده‌رچوونی باوه ئاده‌م و دایه حه‌وا له‌به‌هه‌شتدا ده‌دا، چونکه جاری پێشوو به‌ئاده‌م و حه‌وای وت بچنه خواره‌وه بۆ سه‌ر زه‌وی ئیشکردن و هه‌وڵدان ئه‌م جاره پێیان ئه‌ڵێ بچنه خواره‌وه بۆئه‌وه‌ی هه‌ر وه‌خت پێغه‌مبه‌رێکتان بۆهات به‌ئاینێکی خوایه‌وه دوای که‌ون وه‌کو له‌سه‌ر زه‌وی ده‌ستی پێکرد که‌ده‌بێ به‌گوێره‌ی فه‌رمانی خوا په‌یڕه‌و بکه‌ن، جا

خـوای گـەورە ئەفـەرمووێ ﴿قُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ مِنْهَا جَمِيعًا ۖ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى﴾) **واته:** پێمان گوتن هەمووتان لەو بەهەشتە دەرچن بۆ خوارەوە بۆ سەر زەوی (مەبەست ئادەمو حەوداوو شەیتانە) لەگەڵ ئـەو خەڵکـەی لـەئادەمو حـەواوو بـەپاش دەکـەوی جابـەو فەرمانـە جێگیریـەتی ئـادەم لەسەر زەوی دەستی پێکرد کە دەبێ بـەگوێرەی فـەرمانی خـوا پـەیڕەو بکەن).

﴿فَمَن تَبِعَ هُدَاىَ﴾ (البقـرة: ٣٨). **واتـــە:** هەرکـە بـەدوای ئـەو ڕێ نیشاندەرانە کـەوت و بـەگوێرەی فـەرمانی خـوا کـاری کـرد ﴿فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾﴾ (البقرة: ٣٨). **واته:** توشی هیچ مەترسیەك و دڵگیریـەك نـابن و توشـی کـاری وانـابن زیانتـان پـێ بگـەینێ ئەگـەر بەسەریشتان بێت و پێی خەفەتبارو دڵگیر نابن)..

جا هەروەها ئەفەرموێت ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَآ أُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿٣٩﴾﴾(البقـرة: ٣٩). **واتـــە:** ئەوکەسـانەی کـەبێ باوەڕن و لەڕێگا ڕاستەکەی من لادەدەن و پـشت دەکەنـە فەرمانـەکانم و ئایەتەکانم[1] بەدرۆ دەخەنەوە و باوەڕی پێ ناکەن ئەوانە هاوڕێی ئـاگری دۆزەخن و بۆ هەتاهەتایەی تێیدا دەمێننەوە.

---

(١) ئایەت، واته بەهەر بەشێك لەقورئان دەوترێت کە دەکەوێتە نێوان دوو ژمـارەوە وە بەهـەموو (ئـاینێکیش) ئـەگوترێ کەلەلایـەن خـودا نێررابێـت، هـەروەها بەهـەموو شتێکیش ئەگوترێ کە بەڵگە بێت لەسـەر بـوون و تـاك و تـەنهایی و دەسـەلاتی بـێ سـنوری خـودا، بڕوانـە تەفـسیری (گوڵـشەن) لەنوسـینی مامۆسـتا (نظـام الـدین عبدالحمید) بەرگی (١) لاپەڕە ١٦.

باسێك لەهاندانی بەنی ئیسرائیل، بۆ موسڵمان بوون

ئەوەی کە لەپێشەوە تێپەڕی و رابورد باسی دروستکردنی حەزرەتی ئادەم پێغەمبەری کرد (سەلاّت و سەلامی خوای لێ بێت) و لەگەڵ ئەوهەموو (نازو نیعمەتانەش) خستیە پێش چاوو هەروەها لەتەواوی ئادەمیزادیش خواست کە ئیمان و بڕوا بێنن و ئینجا دێتە سەرباسی جولەکەو ئەوهەموو نازو نیعمەتیشیان بەبیردێنێتەوە بەڵکو بەخۆدابچنەوە، بەلاّم بەداخەوەئەوان هەر لەسەر خراپەو (فەسادکاری) خۆیان بەردەوام ئەبن و مەگەر کەمێك لەوان موسڵمان ئەبن.

جا هەروەها ئەوچاکەو میهرەبانییەی کە کردویەتی لەگەڵیانا (یەك بەیەك) باسیان ئەکات و بیریان ئەخاتەوە ئینجا خوا روو لە (جولەکەکان) دەکات و دەفەرمووێ (ئەی بەنی ئیسرائیل) **واتە:** (اسرائیل) نازناو (لەقەب)ی یەعقوب پێغەمبەرە کە کوڕی(ئیسحاق) پێغەمبەرە کە ئەویش کوڕی (ئیبراهیم) پێغەمبەرە کە بەباوکی (پێغەمبەران) ناسراوە (صەلات و سەلامی خوا لەهەموویان بێت) هەندێ لەزانایانی (تەفسیر) ئەڵێن (ئیسرائیل) بەزمانی (عیبری) **واتە:** (عەبدوڵڵا) یان خۆشەویستی خودا مەبەست لەبەنی (ئیسرائیل) نەوەی یەعقوب پێغەمبەرە کە جولەکەکانن ئینجا خوای گەورە بەچاویان دادەداتەوە ئەفەرمووێ ئێوە نەوەو بەرەی پێغەمبەرانن و کەچی خراپە ئەنجام دەدەن چونکە پێیان دەڵێ (ئەی بەرەی ئیسرائیل) مەبەست ئەوەیە کە ئەوان نەوەی ئەو پیاوە هەڵبژاردەن چۆن دەبێ ئەو خراپانە بکەن کەخوا باسی دەکات ئەو قسەیە لەناو (کوردەواریش) زۆر بەکاردێت

کەیەکێك خراپە دەکات بۆ سەرزەنشت کردنی پێی دەڵێن (تۆ لای خۆت وابیّ کوڕی فلاّن کەسی).

یان لە نەتەوەی (فلاّن) سەیدەی یا فلاّن شێخەی، یا فلاّن مەلایەی تۆ چۆن ئەم خراپانە ئەکەی ، وە هەروەهاش لەبەرئەوە خوا لەقورئانی پیرۆزدا گەلیّ باسی (بەنی ئیسرائیلی) کردووە، لەبەرئەوە کە ئەو نەتەوە لە (مەدینەی مونەوەرەوە شیمالی) مەدینەدا زۆربوون و گەلیّ بەربەرەکانی و (عینادیان) لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) کردو زۆر ئەزیەتیان داوە، هەروەها لەپێش پێغەمبەری خۆشمان دژی پێغەمبەران بوونە.

چونکە بێگومان نەوەی ئیسرائیل کەهەر لەنیشتەجیّ بوونی (یوسف) پێغەمبەرەوە رۆڵیان هەبووە لە سەرزەمینی (میسردا) و دواتر لە (فەلەستین)دا، بەلاّم لەسەردەمی (عیسا) پێغەمبەرو پێش ئەویش زۆربەیان دژی پێغەمبەران بونەتەوە، هەندێکیان لیّ (شەهید) کردون بەتایبەت زۆر داخ لەدڵن بۆ ئیسلام و موسڵمانان..).

جا خوای گەورە بانگیان ئەکاو لەبارەیانەوە ئەفەرمووێت:

﴿ يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ ﴾(البقرة: ٤٠). **واتە:** ئەی نەوەی ئیسرائیل بیری ئەوچاکانە بکەنەوە کە رشتوومن بەسەرتانا ﴿وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِيٓ ﴾(البقرة: ٤٠). **واتە:** وەفاش بەو پەیمانە بکەن کەلەگەڵ مندا گرێتاندا وە بەئەمەك بن و بەباشی گوێڕایەڵی بڕیارەکانم بن و بڕوا بە (موحەمەدی پێغەمبەرم (ﷺ) بێنن و بۆ خەڵکیش باس بکەن ﴿أُوفِ بِعَهۡدِكُمۡ ﴾(البقرة: ٤٠). **واتە:** ئەوا منیش بەیەیمانی ئێوەوە وەفا دەکەم بە ئەمەك دەبەم لەگەڵتاندا، **واتە:** پاداشتان دەدەمەوە و

دەتانبەمە ناو بەهەشتەوە.

﴿وَإِيَّٰىَ فَٱرۡهَبُونِ ۝٤٠﴾ البقرة: ٤٠). **واته:** دەبىّ تەنها لەمن بترسن و پەيڕەوى هەر لەفەرمانى من بكەن ﴿وَءَامِنُواْ بِمَآ أَنزَلۡتُ مُصَدِّقٗا لِّمَا مَعَكُمۡ﴾ (البقرة: ٤١). **واته:** دەبىّ بەو قورئانەش ناردوومەتە خوارەوە باوەڕ بكەن.

كە بەڕاستدانەرى ئەو (تەوراتەى) لاى ئێوەيە﴿وَلَا تَكُونُوٓاْ أَوَّلَ كَافِرِۭ بِهِۦۖ﴾(البقرة: ٤١). **واته:** پەلە مەكەن بۆئەوەى بىّ بڕوابن پێى لەكاتێكا كە ئەبو يەكەمين بڕوادارىن پێى، چونكە ئێوە خاوەن (كتێبن) و لەكتێبەكەتاندا باس لەم قورئانە كراوە﴿وَلَا تَشۡتَرُواْ بِـَٔايَٰتِي ثَمَنٗا قَلِيلٗا﴾(البقرة: ٤١). **واته:** بەئايەتانى من شتى كەمى بىّ نرخ مەكڕن **واته:** بۆ قازانجێكى هيچ و پووچ ئەو نيشانانەى كە خوا كردوونى بەبەڵگە لەسەر پێغەمبەرێتى پێغەمبەر (ﷺ) كە گەورەترين يان (قورئانە) چاويان لىّ مەنوقێنن هەروا ئەو ئايەتانەى كەلە (تەوراتا) هاتوون لەباسى پێغەمبەرى ئيسلاما مەيان شارنەوە ﴿وَإِيَّٰىَ فَٱتَّقُونِ ۝٤١﴾ (البقرة: ٤١). **واتە:** بەجۆرێك لێم بترسن كە هەڵتان بنىّ بۆ پابەند بوونتان بەجێبەجىّ كردنى فەرمانەكانم و دووركەوتنەوە لەوەى (نەهى)م لىّ كردوون.

خودا داوا لە جولەکەکان ئەکاو راستیەکان مەشێوێنن

جا بێگومان خوای گەورەو بەدەسەلات فەرمان بە (جووەکان) دەکات کە هەق و ناهەق تێکەڵ نەکەن و سەر لەئیمانداران نەشێوێنن راستەکان ون نەکەن چونکە (تەورات) دوو ئامۆگاری جوولەکە ئەکات ١- ئەڵێ خۆتان بپارێزن لەو پێغەمبەرە درۆزنانەی کەلەناوتانا پەیدا ئەبن، ٢- دیسان ئەفەرمووێ خوا پێغەمبەرێك ئەنێرێ لەنەوەی حەزرەتی (إسماعیل) و (هاجر) و ناونیشانی ئەو پێغەمبەرەی باس کردووە بەرەنگێگ کەلەکەس نەگۆڕێ کاتێك کە پێغەمبەر هات کەلەنەوەی (إسماعیل) و (هاجرە).

ئەوجا زانایانی جوولەکە وتیان ئەمە ئەو پێغەمبەرە درۆزنەیە کە خوا لە (تەوراتا) پێی وتووین بڕوای پێ مەهێنن وە ئەو ناونیشانانەی کە (تەورات) هەڵی ئەدا لەباسی پێغەمبەری ئیسلاما ئەیان شاردەوە ئینجا بەم بۆنەیەوە قورئان پێیان ئەفەرمووێ﴿ وَلَا تَلْبِسُوا۟ ٱلْحَقَّ بِٱلْبَٰطِلِ ﴾ (البقرة: ٤٢). **واتە:** راست دامەپۆشن بەدرۆ ﴿وَتَكْتُمُوا۟ ٱلْحَقَّ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾﴾(البقرة: ٤٢). **واتە:** تا راستەکە بشارنەوە لەکاتێکدا کە خۆتان ئەزانن کە ئەم پێغەمبەرە ئەوەیە کە (تەورات) ناونیشانی هەڵداوە.

قەتادە (رەحمەتی خوای لێ بێ) ئەفەرمووێ: بەلای منەوە تەفسیری ئایەتەکە بەم جۆرەیە (ئاینی جوولەکەو ئاینی (مەسیحی) تێکەڵاو بەئاینی ئیسلام مەکەن لەکاتێکدا ئێوە دەزانن کە ئاینی پەسەند لای خودا ئاینی ئیسلامە) ئینجا بانگیان ئەکات کە بێن تێکەڵی مسڵمانان بن، وە بێنە ریزی ئەوانەوە وە پێویستانی ئاینی بەجێ بێنن ئەوجا

ئەفـەرمووێ ﴿ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ (البقـرة: ٤٣). **واتـە:** لەسەر یاسای ئاینی ئیسلام نوێژەکانتان بکەن یان نوێژەکانتان وەکو موسڵمانان بکەن، چونکە بێگومان نوێژ (روکنی) دووهەمیی ئاینە و مایەی پەیوەندییە لە ناوەندی خواو بەندەکانا لەبەرئەوە قورئان لە (٨٦) شوێن ناوی نوێژ ئەبات وە لەهەر شوێنەی بەجۆرێك فەرمانی پێ ئەدات[1].

وە زەکاتی ماڵ و داراییتان بەشێوەی موسڵمانانە بدەن بەهەژاران و (موستەحەقان) وە زەکات (روکنی) سێهەمی ئاینە وە لەبەر شکۆمەندی زەکات و گرنگی و پێویستی بۆ کۆمەڵگەی مرۆڤ لە قورئاندا خوای میهرەبان (٣٢) جار ناوی بردووە، جا هەروەها خوای گەورە لەکۆتایی ئایەتەکەدا فەرمان ئەکا و ئەڵێ: ﴿ وَٱرْكَعُواْ مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾ ﴾ (البقرة: ٤٣). **واتـە:** لەگەڵ کڕنووشبەراندا کڕنووش بەرن **واتـە:** لەگەڵ موسڵمانەکاندا نوێژ بە (جەماعەت) **واتـە:** (نوێژی) بەکۆمەڵ بکەن، هەندێ لە زانایان ئەم ئایەتەی پێشوو دەکەن بە بەڵگەی (واجبی) نوێژی بەکۆمەڵ بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت نوێژی بەکۆمەڵ (سوننەتە).

---

(١) خوا لێرەدا بەم شێوویە فەرمان ئەکا و نوێژ بکەن و زەکات بدەن (رکوع) و (سوجدە) بەرن وەك موسڵمانان، چونکە ئەوان (رکوع و سوجدە) دەبەن، چونکە بێگومان نوێژی بەڕاستی ئەوەیە کە بەرامبەر خوا بەملکەچی رابوەستی و لێی بپاڕێیتەوە، بەڵام جولەکەکان هەرچەندە نوێژیان هەبوو بەڵام نوێژەکەیان (رکوع و سەجدە)ی تێدا نەبوو، تەنها (دوعایان) دەکرد، هەروەکو ئێستا دەیانبینی رادەوەستن و خۆیان دەهەژێنن بەڵام هەر لەسەر رەوشتی خۆیان ئەڕۆن، وە لەگەڵ هەندێش ئیمانو باوەڕیان بە پێغەمبەر(ﷺ) نەهێناوە هەر لەسەر بیرو باوەڕی خۆیانن، بڕوانە تەفسیری قورئانی پیرۆز، لەنووسینی (عبدالعزیز عەلائەین کۆیی) بەرگی (١) لاپەڕە ١٠٥.

چەند بابەتێکی تر لەخراپەو بەدی جوولەکەکان

جا ئەوەی راست بێت جولەکەکان خەڵکیان هاندەدا بۆ کردنی ئیش و کاری خێرو پیاوەتی و جوامێری و چاکە کەچی خۆشیان نەیان دەکرد بۆیێ خوای گەورە (لۆمەی) **واتە:** سەرزەنشتیان ئەکاو پێیان ئەفەرمووێت: ﴿ أَتَأْمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ ﴾ (البقرة: ٤٤).
واتە: ئایا فەرمان ئەدەن بەخەڵك بەچاکەو کەچی واخۆتان لەبیردەکەن و گوێ نادەن؟ ﴿وَأَنتُمْ تَتْلُونَ ٱلْكِتَٰبَ ﴾ (البقرة: ٤٤). **واتە:** لەگەڵ ئەوەشدا کەئێوە دەوری (تەورات) ئەکەنەوە وە ئاگاتان لەناونیشانەکانی پێغەمبەرە **واتە:** ئەگەر ئێوە بڕواتان بە تەوراتەکەی خۆتان هەیە وە فەرموودەکانی بەڕاست ئەزانن وە ئامۆژگاری خەڵکی پێ ئەکەن ئەدی بۆچی خۆتان کاری پێ ناکەن؟﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾(البقرة: ٤٤). **واتە:** ئایا هێشتا تێ ناگەن؟ یانی تاکەی فام ناکەنەوەو (عەقڵ) و هۆش پەیدا ناکەن..

دوو ئاگاداری گرنگ:

(یەکەم): ئەم ئامۆژگاریە هەرچەندە یەکەم جار بۆ جوولەکەیە بەڵام بەتێکڕایی بۆ هەموو کەسێکە لەهەموو گەلێکا وەلەهەموو چەرخێکا، نەخوزەلا پیاوانی ئاینی و زانایانی (دینی) چونکە بەڵای هەرەگەورەی ئەوەیە کە زانایانی ئایینی وایان لێ بێ وە ئاین ببێ بەپیشەی نان (پەیدا کردنیان) ئەو حاڵە گوفتاریان جوان و کرداریان ناشیرین ئەبێ، وە هەر ئامۆژگارییەك بکەن بەگوفتار خۆیان هەڵی ئەوەشێننەوە

بەکردار، وە ئەبن بەسەرمەشقی خراپی.

وەك ئەوکەسانەی کە بەخەڵك ئەڵێن (خێر بکەن و زەکات بدەن) و کەچی خۆیان بەدرێژایی ساڵ نە خێر ئەکەن و نە (زەکات) ئەدەن با هەزاران (دینار و دۆلاریشیان) ببێ چونکە بێگومان ئەوحاڵە خەڵکانێك سەرسام ئەبن لەکردەوەکانیان لەپاشا بەربەرە رووناکی بیرو باوەڕ لەدڵیانا ئەکوژێتەوە وە تێن و تەوژمی دەرونیان سارد ئەبێتەوە وە بڕوایان نامێنێ نەبەزانایانی ئایینی و نەبە ئایین[1].

(دووەم): ئەم ئایەتە ئەگەرچی ئاراستەی (جولەکەکان) و (حاخانەکانیان) کراوە بەڵام بۆهەموو کەسێکیشە کەوەك ئەوان پیشەی ئەمەبێت داوای چاکە لەخەڵکی بکات بەڵام خۆی نەیکات، بەداخەوە ئەمڕۆ ئاکارە ناشایستە لەناو رێزی زانایانی ئایینی و دەسەڵاتداران و فەرمانڕەوایانی موسڵمانیشدا دەبینرێت، هەندێك لەزانایان مەبەستی خۆنزیك کردنەوە لەدەسەڵاتداران و بەرپرسان خراپەکانیان بەچاکە بۆ لەقەڵەم دەدەن و خەڵکی چەواشە دەکەن بۆیە ئەمڕۆ حاڵی موسڵمانان لەهەموو لایەکی جیهاندا شپرزەیە و پچڕاوە[2].

جا خولاسەی وتەکان هەروەك لەپێشەوە ئایەتەکە فەرمووی (ئێوە داوا لەخەڵکی دەکەن کە چاکە بکەن و خۆیان لەخراپە بپارێزن کەچی خۆتان لەبیرچۆتەوە، هەزار (رەحمەت) لەو شاعیرەش کە (بەعەرەبی) لەم

---

(١) بڕوانە: (تەفسیری خاڵ، لەنووسینی شێخ (محمدی خاڵ) بەرگی یەکەم، لاپەڕە ١١٧.

(٢) بڕوانە: (تەفسیری گوڵشەن) لەنووسینی مامۆستا مەلا (نظام الدین عبدالحمید) بەرگی یەکەم، لاپەڕە ١٩.

بارەیەوە دەڵێت: (وَغيرُ تَقّيٍ يَأمر الناسَ بالتُقى – طَبيبٌ يُداوي النّاسَ وَهُو عَليلُ) **واتە:** مرۆڤێکی بێ (تەقواو) کەمتەرخەم لەخواناسیندا فەرمان بە خەڵك بدا بە (تەقوا) وەکو پزیشکێکی نەخۆشە کە دەرمانی خەڵك بکاو کەچی بۆخۆیشی لەشبەبارەو ناخۆشە.

پاشکۆ

خاوەنی (أيسرُ التفاسير)[1] ئەفەرمووێ (قبح سلُوك مَنْ يأمُر غيرهُ بالخَير وَلاَ يَفعلهُ، السَّيئةُ قَبيحة وكوْنها مِنْ عالمٍ أشدّ قَبحاً).

واتە: وای چەند کارێکی بەدفەڕە کەسێ فەرمان بەچاکە بداو بۆخۆیشی نەیکاو بێگومان گوناح و تاوانکردن کارێکی خراپەو دزێو و ناشیەوە بەڵام بۆ زاناو مامۆستایان (قەبیح) و ناشیاوترە.

بۆ خۆڕاگری هانا بەنوێژ بەرن

جا هەروەها بێگومان دوای ئەوەی کە باسی خراپی (جوولەکەی) کرد ئینجا ئامۆژگاریان ئەکات، وە ڕێگایەکی کورت و بەکەڵکیان نیشان ئەدات و ئەفەرمووێ ﴿وَٱسۡتَعِينُواْ بِٱلصَّبۡرِ وَٱلصَّلَوٰةِۚ﴾ (البقرة: ٤٥).

واتە: داوای یارمەتی بکەن لەخواو لەهەموو کارێکی گرنگاو بەخۆ ڕاگرتنو[2] نوێژکردن ﴿وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى ٱلۡخَٰشِعِينَ ٤٥﴾ (البقرة:

---

(١) بڕوانە (أيسر التفاسير–لِكلام العليّ الكبير) دانراوی شێخ (ابی بكر جابر الجزائری) لاپەڕە ٣٣.

(٢) خۆڕاگرتن شتێکی زۆر گرنگە لە ئیسلامدا و چونکە هەر لەبەر ئەم هۆیانەیە (قورئان) لە (١٠٢) شوێن فەرمانی پێ ئەداو ئامۆژگاری پێ ئەکات خۆڕاگرتن (صەبر) لەسەرکردنی چاکەو نەکردنی خراپە بەدووشت دەست ئەکەوێ: ١– بەبیرکردنەوە لەپاداشی خوا لەسەرکردنی چاکەو نەکردنی خراپە، ٢– بەنوێژکردن، چونکە بەڕاستی هەر نوێژی بەهۆشی و گۆشە کە گەورەیی خوا ئەڕوێنێ واتە (ئەچینی) لەدڵ و دەروونی ئینساندا..).

٤٥). **واتــە:** بێگومــان نوێــژکردن و خــۆڕاگرتن لەسەرشــانی چــاکان و لەخواترسان نەبێ ئەرکێکی زۆر قـورس و گـەورەو گرانـە﴿ ٱلَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَٰقُواْ رَبِّهِمْ ﴾ (البقـرة: ٤٦). **واتە:** ئەوانـەی کـەپێیان وایـە لـەرۆژی قیامەتـدا بەخزمـەت خـوای خۆیـان ئەگـەن بـۆ لێپرسـینەوە﴿ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴿٤٦﴾ ﴾(البقرة: ٤٦). **واتــە:** بـاوەڕی پتەویشیان هەیـە کـە تـەنها بۆلای ئەو دەگەڕێنەوە، **واتــە:** نوێـژ لای ئـەم جـۆرە کەسانە گـران نییـە **واتە:** قـورس نیـە، بـەڵکو زۆر ئاسـانە، وە لەشـیان پێـی سـووك دەبـێ و گیانیان پێی پەرۆز ئەکاتو دڵیان پێ دائەمرکێ.

دووبارە بانگی نەوەی (ئیسرائیل) ئەکاتـەوە چـونکە (جوولەکـەکان) زۆر بـێ ئاگـاو غافـل بـوون وە چـاکەو میهرەبـانی خوایـان بـیر ئەخاتــەوەو ئەفـــەرمووێ ﴿ يَٰبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُواْ نِعْمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٤٧﴾ ﴾ (البقـرة: ٤٧). **واتــە:** ئـەی لەبیرتانـە لەچـاو خـەڵکانی سەردەمی خۆتاندا چۆن ڕێزم لەئێوە نا و لەکاتی حەزرەتی موساو (علیه السلام) دوای ئەو **واتە:** لەباو باپیرانتاندا چەندین پێغەمبەرو پاشاو پیاوی هەڵکەوتەم بەدیهێناو چ ڕێزەکم لەئێوە نـاو چـۆن ئێـوەم هەڵبـژارد لـەناو ئۆممـەتو گەلانـدا، هـەروەکو پێغەمبـەر (ﷺ) ئەفـەرمووێت (ألا إنَكُم وَفَيتُم سَبعْينَ أمةً أنتْمْ خَيرُها وأكرمُها عَلى اللهِ) رواه الترمـذي، **واتە:** ئێـوە بەسەر (حەفتا) ئوممەتدا تێپەڕیون و بەلای خواوە لەهەمووشیان باشترو بەڕێزتربوون).

کەوابوو هەق وایە لە پلەو پایەکەتان شەرمێ بکەن کە ڕێگـەی ژیانم بـەو پێغەمبــەرو کتێبانــە بـۆ ڕون کردنــەوەو دەسـەڵات و گـەورەییم لـەپاش

(فیرعەون) دا بەئێوە چەندین پاشاتان لێ پەیدابوو ماڵ و سامانێکی زۆرتان کەوتەدەست ئەوجا بەو هۆیانە وامەزانن کە ئێوە لەسنووری فەرمانبەری چوینە دەرو لەخۆتان بایی بن (موحەممەدیش) پێغەمبەرێکەو من ناردومە ئەگەر ئێوە چاکەی خواتان لەبەرچاو بێت و باوەڕی پێی دەینن و موسڵمان ئەبن).

کەس بەهانای بێ دین و خوانەناسەوە نایەت

جا بێگومان بەو رەنگە لەپێش ئامۆژگاری یەکەدا هەست بە گەورەیی و رێز (حورمەت)ی دانێ تا شەرم بیانگرێ بەخۆدابچنەوە و بێنەوە سەرخۆیان رێگای راست بگرن و واز لە رێگای چەوت و خوارو خێچ بهێنن، بەڵام هیچ نەهاتنەوە سەرخۆیان و وازیان لەخراپە و خراپەکاری نەهێناو جا خوای خاوەن دەسەڵات (ئینزارو بیم و ترسێکی) وایان ئەداتێ وەك هەڕەشەو گوڕەشێکی لەگەڵ سزای رۆژی دواییدا ئەو رۆژەی کەس ناتوانێ تکا بۆکەسی گوناهبار بکا مەگەر (بەئزنی) خوا بێ.

جا ئەفەرمووێ ﴿ وَٱتَّقُوا۟ يَوْمًا لَّا تَجْزِى نَفْسٌ عَن نَّفْسٍ شَيْـًٔا ﴾ (البقرة: ٤٨).
واتە: خۆتان بپارێزن لەسزای رۆژی دوایی کە کەس لەجیاتی کەس تۆڵە یا پاداش نادرێتەوە. **واتە:** تکاو شەفاعەت و پاڕانەوەی کەسیش بۆکەسی تر وەرناگیرێ، هەندێ لەزانایانی (تەفسیر) ئەڵێن)تکا و (شەفاعەت) لەوکەسانە وەرناگیرێ لەسەر (کوفر) و بێ باوەڕی مردبن).
بەڵام لەفەرمودەیەکی (بوخاری و موسلیم)دا هاتووە پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێت (...إني خَبأتُ دَعوتي شَفاعةً لأُمَتي وَهيَ نائلةٌ إنْ شاءَ الله منهُمْ لا يُشرك بالله شيئاً) **واتە:** بەڕاستی (شەفاعەتی(خۆمم بۆ ئوممەتەکەم دا شاردووەو هەرکەسێك هاوبەشی بۆ خودا نەنابێ بە

(ئیزنی) خوا پێی دەگات، یان پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرموویت (إنّ لكل نَبيّ دَعوةً مُستجابة وإني أُحِبُّ أن أدّخِر دَعْوتي شفاعةً لأُمَتي يوم القيامة) رواه مسلم، **واتە:** بەڕاستی هەموو پێغەمبەرێك داواو داخوازییەكی قبوولكراوی لای خوای هەیە منیش پێم خۆشە ئەو داوایەی خۆم بكەمە (زەخیرە) ڕۆژی دوایی بۆ (شەفاعەتی) ئوممەتەكەم.

﴿وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ﴾ (البقرة: ٤٨). **واتە:** ئەو (كافرانە) هەروەكو شەفاعەتیان بۆناكرێ بەدەڵیشیان لێ وەرناگیرێ ﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٨﴾﴾ (البقرة: ٤٨). **واتە:** یارمەتی نادرێن بەم ڕەنگە كە سزایان لێ دوور بخرێتەوە **واتە:** لەوڕۆژەداهەر بڕوای چاك و كردەوەی پاك كەڵك ئەگرێ.

ڕونكردنەوەیەك لەبارەی شەفاعەتەوە:

جا بێگومان هەندێ ئایەت لە قورئاندا هەیە كە تەماشایان دەكەیت بەڕواڵەت ڕەتی شەفاعەت دەكەنەوەو دانی پیا نانێن بۆ نمونە ئایەتی ﴿لَّا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَٰعَةٌ ۗ وَٱلْكَٰفِرُونَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٢٥٤﴾﴾ (البقرة: ٢٥٤). یان ﴿وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَٰعَةٌ﴾ (البقرة: ٤٨). یان وەكو ئایەتی ﴿مَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ ﴿١٨﴾﴾ (غافر: ١٨).

وە گەلێ ئایەتی تر.. **واتە:** ئەمە ئەگەیەنن كە لەڕۆژی قیامەتا (شەفاعەت) **واتە:** تكاكردنی كەس بۆكەس نیە، كەچی گەلێ ئایەت وە گەلێ (ئەحادیث)ی نەبەوی (شەفاعەت (ئیسبات) ئەكەن وە (ئیجماعی) پێشەوایان بووە لەسەر ئەمە كە حەزرەت (ﷺ) شەفاعەت ئەكاو وە

شەفاعەتەکەی لیّ قبوولّ ئەکریّ[1].

وە هەروەها (خاوەنی تەفسیری (أضواء البیان[2] ئەلّیّت: بەپیّی قورئان و فەرمووده و (کۆی رأی) زاناکن (شەفاعەت) بۆ موسلّمانان هەیە، بەلاّم دەبیّ بەفەرمان و مۆلّەتی خوابیّ وەك دەفەرمووی﴿مَن ذَا ٱلَّذِى يَشْفَعُ عِندَهُۥٓ إِلَّا بِإِذْنِهِۦ﴾ (البقرة: ٢٥٥). یان دەفەرمووی ﴿يَوْمَئِذٍ لَّا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ ١٠٩﴾ (طه: ١٠٩) هەروەك دەلّیّ دەرگای شەفاعەت بۆ خوانەناس و بیّ باوەڕان داخراوە بەلاّم بۆ پیّغەمبەران و بەتایبەتی پیّغەمبەری خۆمان حەزرەتی (محمد) (ﷺ) دەرگای (شەفاعەت) بۆ وان کراوەتەوە (والله اعلم). **واتە:** خواش زانایە.

باسیّك لەبارەی بەنی ئیسرائیل کە لەدەستی فیرعەون رزگاریان ئەبیّ:

جا بەڕاستی خوای گەورە (یەکە یەکە) نیعمەتی چاکەکانی خۆی پتر بۆ (بەنی ئیسرائیل) باس دەکا، کە یەکەمیان رزگارکردنیان لە (فیرعەون) و دەست و پیّوەندی وە لەئازارو سزایان، وەکو خوای گەورە ئەفەرمویّت ﴿وَإِذْ نَجَّيْنَٰكُم مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ﴾(البقرة: ٤٩). **واتە:** ئەی نەوەکانی (یەعقوب) بیر لەوە بکەنەوە کە باوو باپیرانتان لە هەلّمەتی دڕندانەی

---

(١) بڕوانە: تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لەدانانی مامۆستا مەلا (عبدالکریمی مدرس) بەرگی یەکەم، لاپەڕە ١١٨، هەروەها بڕوانە زۆربەی تەفسیرەکانی تریش وا ئەفەرموون.

(٢) بڕوانە (أضواءُ البیان في إیضاح القُرآن بالقرآن) دانراوی شیّخ (محمدامین بن محمدالمختار الجکنی الشنقیطي) لاپەڕە ٣٤، چاپی بەیروت.

(فیرعـــەون و فیرعـــەونیان) ئێـــوەی ڕزگـــار کـــرد ﴿يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ﴾(البقرة: ٤٩). **واته:** پێ یان ئەچەشتن سزای سەخت بەم ڕەنگە ﴿يُذَبِّحُونَ أَبْنَآءَكُمْ﴾ (البقـرة: ٤٩). **واتـــه:** کوڕیـــان ســـەرئەبڕین[1] ﴿وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ﴾ (البقرة: ٤٩).**واته:** کچەکانتانیان دەهێشتنەوە بـۆ کارەکـەری و خزمـەتی خۆیـان بەئەمـەش نـاموس و شـەرەفتانیان دەشـکاندن ﴿وَفِي ذَٰلِكُم بَلَآءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾﴾(البقـرة: ٤٩).
واته: لـەم سـزا سـەختەی کـە بەسـەرتاندرا لـەرزگار کردنتـان لێـی تـاقی کردنەوەیەکی زۆر گەورەو گرانی تیایە بۆئێوە لەلایەن پەروەردگارتانەوە کـە لەلایەکـەوە (فیرعـەون) و دەسـت و پێوەندەکـەی بەسـەر زاڵ کـردن لەپاشان (مووسا)ی بۆ ناردن تا رزگاری کردن.

(مێژوو نووسەکان) بەتێکڕایی ئـەم چیرۆکە ئەگێڕنـەوەو ئـەڵێن (یەکـەم) کـەس لەنـەوەی (ئیـسرائیل) کەچـووە (مـصر) حـەزرەتی (یوسـف) پێغەمبەر بوو لەپاشان (١١) یـانزە براکەشـی چوون بـۆلای وە لـەماوەی ٤٣٠ ساڵا بوون بە (٦٠٠) هەزارکەس ئینجا (فیرعـەون) کەتەماشـای کـرد (جوولەکە) ڕۆژبەڕۆژ زۆرئەبن وەپشتی یەکتری ئەگرن وە پـاڵ ئـەنێن بـە (میسریەکانەوە) لەبەرئەوە فەرمانی دا بەبێکار پێ کردنیان.

وە لەهەرلایەك کـارێکی (قـورس) و گـران ببوایـە بەجوولەکـەیان ئـەکرد،

---

(١) بۆ ئەوەی تەنها ژنو کچەکانیان بمێننەوە تاوەکو نەوەیان ببڕێتەوەو نەمێننو تەنها کچو ژنەکانیان بمێننـەوە هـەروەها دەسـتدرێژیان دەکـردە سـەر ئافرەتـەکانیان بـۆ ئـەوەی نـامووسو (شـەرفیان) بـن، ئینجـا خـوای گـەورە ئێـوەی لەدەسـتی ئـەم ستمکارانە ڕزگار کردو واتە لە(فیرعەون) داروو دەستەکەی

بەڵام لەگەڵ ئەوەشا ڕۆژبەڕۆژ پەرەیان ئەسەند، وە چاودێری دەستوور و باوی کۆمەڵایەتی خۆیانیان ئەکرد وە تێکەڵ (میسرییەکان) نەدەبوون چونکە بڕوایان وابوو کە خۆیان گەلێکی هەڵبژاردەی خوان وەك گوتراوە (شَعبُ الله المختار) وەنەوەی پێغەمبەرانن، وە هاوتایی هیچ گەلێك نین لە (میسرییەکان) زۆر ترسان کە لەپاشەڕۆژدا زۆرببن و وڵاتەکەیان داگیربکەن هاتن بڕیاریاندا کە (نێرینەیان) بکوژن و(مێیینەیان) بهێڵنەوە، هەندێ لە (موفسیرەکان) وتوویانە ئەستێرەناسەکان (قیبطي) وتیان بەفیرعەون کەلەناو بەنی (ئیسرائیلا) منداڵی لەدایك ئەبێ کەتۆ لەسەردەستی ئەودا بە(هیلاك) ئەچی.

ئینجا (فیرعەون) فەرمانیدا بە (مامانەکان) کەهەر کوڕە جولەکەیەك لەدایك بوو بیکوژن، کاتێك کە (موسا) (سەلامی خوای لێ بێ)، بەفەرمانی خوا هاتەسەر (فیرعەون) بۆ بڕواهێنان بەخواو دەست هەڵگرتن لە سزادانی جوولەکە وەبۆ ریدانیان بەچوونە دەرەوە لەخاکی (میسر) فیرعەون (ڕقی) هەستاو فەرمانی دا بە سزادانی جوولەکە گەلێ لەجاران زیاتر وەخوا چەند (معجزەیەکی) دا بە (موسا) وە فیرعەون ویستی بە (جادووی-جادووگەران) بەرهەڵستی بوەستێ بەڵام جادووگەرەکان هەموو بڕوایان بە پێغەمبەرێتی موسا (علیه السلام) هێنا ئیتر (فیرعەون) بەناچاری ڕێی جولەکانی دا کە لەگەڵ موسادا بڕۆن لەمیسر لەپاشان فیرعەون پەشێمان بووەوە و بەخۆی و لەشکرێکی زۆرەوە چوو بۆ گێڕانەوەیان کاتێك کەپێی یان گەیشت بینی وا ئەوان خەریکن لەدەیاری سوور (بحر الاحمر) ئەپەڕنەوە خێرا ئەمانیش دوابەدوای ئەوان چوون لەدەریاکەیاندا کاتێك کە جولەکەکان لەدەریاکە

دەرچوون وە ئەمان هەموو لەناو دەریاکەدا بوون ئاوکشایەوە بەسەریانا وەهەموویانی خنکادند. هەروەکو خوای گەورە ئاماژەی بۆ کردووە وەك ئەفەرموویت ﴿ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ ٱلْبَحْرَ ﴾ (البقرة: ٥٠).**واتە:** یادی ئەوکاتەش بکەنەوە دەریاکەم بۆ شەقکردن **واتە:** ئەو دەریایەبوو بە زەویەکی وشك و ئێوە لەدوازدە جێگاوە لێی پەڕینەوە ﴿ فَأَنجَيْنَٰكُمْ وَأَغْرَقْنَآ ءَالَ فِرْعَوْنَ ﴾(البقرة: ٥٠). **واتە:** ئێوەمان ڕزگارکرد و لەوەودواش (فیرعەون) و شوێنکەوتووەکانیمان (نوقم) کردو خنکاندن ﴿ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٠﴾ ﴾(البقرة: ٥٠). **واتە:** ئێوەش بەچاوی خۆتان بینیتان و تەماشاتان دەکرد.

تێبینیەکی گرنگ:

ئەو دەریایە لێیانداو پەڕینەوە لێی دەریای (قلزم) بوو کە ئێستا پێی دەڵێن: دەریای (سور) خوای گەورە ئەو دەریایەی کردە دوازدە بەشەوە بەئەندازەی ژمارەی ئەولادوو نەوەکانی حەزرەتی (یەعقوب) جا هەروەها باسی خنکاندنی (فیرعەون) و ڕزگاربوونی بەنی ئیسرائیل لەدەستی لەچەندین سورەتی قورئاندا هاتووە وەك ئایەتی (١٦٣)ی سورەتی (ئەعراف) هەروەها ئایەتی (٥٢)ی سورەتی (ئەنفال)، وە هەروەها ئایەتی (١٠٣)ی سورەتی (الاسراء) و (٦٣-٦٦)ی سورەتی (شعراو) و (٥٥)ی سورەتی (زوخروف) و (١٧)ی سورەتی (الدخان).

بەنی ئیسرائیل لەپاش خواپەرستی دەستیان دایە گوێرەکە پەرستی

((موفەسیرین) فەرموویانە پاش ئەوەی لەدەریا پەڕینەوە داوایان لە حەزرەتی (موسا) کرد کە (کتێبێکیان) لەلایەن پەروەردگاریانەوە بۆ بێنی تا کاری پێ بکەن، کەچی سەرگەردان و سەرلێشێواو بوون و لەوماوەیەدا دەستیان کردە (گوێرەکە) پەرستن **واتە:** گۆلك پەرستن ئینجا لەم بارەیەوە خوای گەورە ئەفەرمووێت﴿ وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ (البقرة: ٥١).**واته:** ئایا لەبیرتانە بەڵێنمان بەمووسا دا و گوتمان: دوای چل شەوی تر تەوراتتان بۆ ئەنێرین ﴿ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ﴾(البقرة: ٥١).**واتە:** کەچی هەر کە ئەوهات بەدەم بەڵێنەکەمانەوە خێرا ئێوە گوێرەکەتان پەرست و کردتانە خوا (والعیاذ بالله) ﴿وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٥١﴾﴾ (البقرة: ٥١). دیارە بەم کارە بوونە ستەمکارو سنووری خۆتان بەزاند ﴿ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ﴾(البقرة: ٥٢). **واته:** دوایی ئەو هەموو کارە ناشیاوانەتان هێشتا ئێمە هەر چاوپۆشیمان لە تاوانەکانتان کردو سزامان نەدان﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾﴾(البقرة: ٥٢). **واتە:** بەڵكو سوپاسگوزاری بکەن و جارێکی تر تاوانی وانەکەن ﴿ وَإِذْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾﴾(البقرة: ٥٣). **واته:** ئەی بەرەی ئیسرائیل ئەوەشتان لەبیربێت کە

تەوراتمان بۆ موسا[1] هەنارد کەئەو تەوراتە جیاکەرەوەیە لەنێو راستی و ناڕاستی و باوەڕی تەواو و بێ باوەڕی و (حەڵاڵ و حەرام) و پیسی و پاگژ﴿لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾﴾ بەڵکە رێگەی راستی پێی بناسن و لەسەری بڕۆن و کاری پێ بکەن (البقرة: ٥٤). **واتە:** ئەی بەرەی (ئیسرائیل) ئەوە بێنەوە بیر خۆتان و باس بکەن ئەوکاتەی کە مووسا چوو بۆ وەرگرتنی (وەحی) واتە: پەیام لەخوا لەکێوی (طور) دوای ئەو ئێوە کەوتنە پەرستنی (گوێرەکە) **واتە:** گۆلك، ئینجا کە حەزرەتی موسا (ع) گەڕایەوە دیتی ئێوە گوێرەکە دەپەرستن ئینجا حەزرەتی موسا بەهۆزەکەی خۆی گوت ئەی (قەومی) من **واتە:** ئەی هۆزی من ئێوە (ظلم) و ستەمتان لەخۆتان کرد بەوە کە گوێرەکەتان پەرست کەشتێکی بێ دەنگ و جولەو بێ دەسەڵاتە لەجیاتی ئەو (خوایەی کەئێوەی) دروست کردووە پەروەردەی کردونەو لەهەموو تەنگانەو ناخۆشیاندا دەربازی کردن ئەو کردەوەی ئێوە تاوانێك و ستەمێکی زۆر گەورەیە.

درێژەی وتەکان

هەندێ لەزانایان بەشێوەیەکی تر (راڤەیان) کردوەو هەروەکو ئەفەرمووێت ﴿فَتُوبُوٓاْ إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَٱقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾﴾ لەبەرئەوە داوای لێبوردن لەخوا بکەن و واز لەو کارە خراپە بێنن و مەگەڕێنەوە سەری، لەبەرئەوە خۆتان بکوژن باشترە لەلای خوا لەوکارەی کردتان تا لەتاوان

---

(١) جا هەروەها ناوی پیرۆزی حەزرەتی موسا پێغەمبەر (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) لەقورئانی پیرۆزدا (٣٦) جار ناوی هاتووە.

پاك ببنەوە وەك بەکوردی دەڵێ (بمرن باشترە) بۆئەوە نەك ئەوکارە ناشیرینە بکەن﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ﴾. واتە: خوا پەشیمان بوونەوەتانی (قەبوڵ) کردو لێتان خۆش بوو ﴿إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾﴾. واتە: هەرخوایە پەشێمان بونەوەی بەندەی خۆی قەبوڵ دەکات و خاوەن بەزەییە بۆیان خوا حەز دەکات هەموو کەسێك رەوشتی چاك و پاك بێت و توشی سزاو ئازار نەبێت کەلە تاوان خۆش دەبێ و هیچ منەت لەسەرکەس ناکات و بەچاویان دانادداتەوە..

سەرنجێکی گرنگ

ماموستای خوالێخۆشبوو شێخ (محمد)ی خاڵ لەتەفسیرەکەیدا[1] ئەفەرمووێ (تەورات) لەم باسەدا ئەفەرمووێ (دوای چل رۆژەکە حەزرەتی موسا کەلە (کێوی توورددا) گەڕایەوە و دیتی کەوا گەلەکەی گوێرەکەیەك ئەپەرستن لەمە زۆر (رقی) هەستاو ئینجا گوێرەکەکەی سوتاند وە پێی وتن ئەوەی پەشێمانە بابێتەوە لای من هەرچی نەوەی (لاوی) بوو کە کوڕی سێهەمی حەزرەتی (یعقوب)ە هاتنەوە لای حەزرەتی موسا وە پێی وتن (خوا ئەفەرمووێ: هەموو لایەکتان سەرو (شیر) هەڵگرن وە هەرکەسە خزم و خوێشی بکوژێ لەوانەی کە گوێرەکە ئەپەرستن ئەوانیش ئەوانەیان هەموو کوشت) ئینجا بابزانین ئەوانەی کەمانەوە لەجولەکەکان خوا (تەوبەی) لێ قبووڵ کردن، چ بەهرەیەکیان وەرگرت لەتەورات؟ بخوێنەرەوە تا تێئەگەیت دوای ئەوەی کە حەزرەتی

---

(١) بروانە تەفسیری شێخ (محمد)ی خاڵ، لەگەڵ دەستکاری، بەرگی یەکەم، لاپەرە ١٢٥.

موسا گەلەکەی خۆی پاك كردەوە لە (گوێرەکە) پەرستن ئینجا (حەفتا) کەسی لێ هەڵبژاردن و کەلەگەڵ خۆی بیانبا بۆ (کێوی طور) کەلەوێ پەشێمان بونەوەی خۆیان بەتەواوی دەربڕن دەربارەی ئەو پەرستنی گوێرەکەیە گەیشتە ئەوێ بەمووسایان وت ئێمە پێت باوەڕ (ناکەین) کەتۆ گوێت لەدەنگی خوا بووە وە ئەم تەوراتە ئەو بۆی نادوویت تا خۆمـــان بەئاشـــکرا خـــوا نـــەبینین بـــاوەڕ ناکـــەین و هـــەروەکو ئەفەرمووێ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَٰمُوسَىٰ ﴾ (البقرة: ٥٥). **واتە:** بیربکەنەوە کاتێك کە بەمووساتان وت ئەی موسا ﴿لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً ﴾ (البقرة: ٥٥). **واتە:** باوەڕت پێ ناکەین هەتا بەئاشکراو بەچاوی خۆمان خوا نەبینین هەرگیز بڕوا ناکەین ئەم (کتێبە) **واتە:** ئەم (تەوراتە) لەلایەن خواوە بۆت هاتبێت؟

﴿فَأَخَذَتْكُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٥﴾﴾ (البقرة: ٥٥). **واتە:** لەپڕ هەورە تریشقەیەك-مەبەست بروسکە-لێی دان **واتە:** دای لەوانەی کە ئەم قسە گەورەو زلەیان کرد وە ئەوانیدیکەی تەماشایان ئەکرد، **واتە:** هەمیشە ئەمە پیشەی (جوولەکان) بووە لەگەڵ حەزرەتی موسادا، کە**واتە:** هیچ جێی سەرسوڕمان نییە ئەگەر لەگەڵ ئیسلامیشا ئەمەندە لاسارو گەوج و وەشکن، ﴿ثُمَّ بَعَثْنَٰكُم مِّنۢ بَعْدِ مَوْتِكُمْ ﴾(البقرة: ٥٦). **واتە:** لەپاشان زیندووم کردنەوە لەدوایی مردنتان **واتە:** دوای ئەو بێ

هۆشییەی کەلەترسانا بەسەرتانا هات[1]. جا ئەفەرمووێ ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾﴾ (البقرة: ٥٦). بەڵکو ئێوە (عار) بنێن و بەخۆ دابچنەوەو شوکرو سوپاسی خودا بکەن.

خوای گەورە گەزۆو شێلاقەی بۆ ڕەوانە کردن

دوو تێبینی:

یەکەم/ لەپێشەوە باسمان کرد کەوا حەزرەتی موسا (حەفتا) پیاوی هەڵبژارد لەگەلەکەی بۆئەو ماوەیە کە بۆمان دانابوون لە چل ڕۆژەکە، ئینجا کاتێك لەترسانا (تاو لەرز) گرتبونی حەزرەتی موسا وتی خوایە ئەگەر (بت ویستبایە) لەمەوپێش منیش و ئەوانیشت لەناو ئەبردو بەو بێ (ئەدەبیە)ی کە ئەو (حەفتا) پیاوە لە (بەنی ئیسرائیل)ی کردیان.

دووەم/ ئەوانەی کە بروسکەی بەرکەوت لەش و (جەستەیان) سوتاو زۆر پێویست بون بە سێبەرو جێگایەکی فێنك وە بەخواردنێکی خۆش و بەهێز دیارە لەو چۆڵ و دەشتەدا ئەرزی (سینادا) ئەمانە دەست ناکەون مەگەر خوا بەمیهرەبانی خۆی (رزقێکیان) بۆیان ڕەوانە بکات جا بێگومان پاش باسکردنی لابردنی هەندێ (بەلاو موسیبەت) کەبەسەریان

---

(١) مەبەست لەم لەناوچون و مردنە جۆرە بێهۆش بونێکیان بووە کە کاتێ هەورەتریشقەکە واتە (بروسك) لێی دان لەترسان بێهۆش کەوتن (چونکە) زامداربوون، وەکو لەسورەتی (الأعراف)دا خوای گەورە بۆمان باس ئەکاو ئەفەرمووێ ﴿وَاخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِّمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلُ ﴿١٥٥﴾﴾ (الاعراف: ١٥٥). گەر خوا حەزکات لەجێگای خۆی (تەفسیری) ئەکەین بەتێرو تەسەلی.

هـات جـا بـڕی لـەنازو (نیعمـەتی) خـۆی بـاس دەکـا بۆیـان، وەکـو ئەفەرموویت ﴿ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ ٱلْغَمَامَ ﴾ (البقرة: ٥٧). **واتـە:** بەهـەور سێبەرمان لێ کردن لەگەرمایی دەشتی ئەرزی (سینادا) تـا هـەتاو نـەیان سوتێنێ، ﴿وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ ٱلْمَنَّ وَٱلسَّلْوَىٰ ﴾ (البقرة: ٥٧). **واتە:** گـەزۆو شێلاقەمان (هەوێردە) بەسەرا ڕشـتن **واتـە:** گـەزۆیان بـۆ ئـەباری بەسـەر دارو درەختا و کۆیان ئـەکردەوە وە (شـیلاقەش) کـە جـۆرە باڵندەیەکـە پەلـەوەرێکی خۆشـە بەقـەد (قەتێیەکـە) و یـا بـچووکترە و بـەکوردی شـەلاقەی پێـدەڵێن (باڵـەك دوو بـاڵ) ئـەفڕێ و مانـدوو ئـەبێ و ئـەگیرێ هـەموو ڕۆژێـك بـەزۆری خـوا بـۆی ئـەناردن وە ئـەوانیش ڕاویـان ئـەکرد، هەروەك خۆشیان ئاژەڵیان هەبوو شیرو ماستیان ئەخوارد.

ئینجا پێمان وتن ﴿كُلُوا۟ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقْنَٰكُمْ ﴾ (البقـرة: ٥٧). **واتـە:** گوتمان دەسا لەو (ڕزق) و ڕۆزیەدا کە پێمانـداون بیخـۆن، کەچـی لەگـەڵ ئەوەشدا سەرپێچیان کـردو پاشـگەز بوونـەوەو ستەمیان لـەخۆیان کـرد لەگەڵ ئەوهەموو (نازو نیعمەت) و موعجیزەو یارمەتیدانە وای لێ نەکردن سوپاسـی خـودا بکـەن﴿وَمَا ظَلَمُونَا ﴾ (البقـرة: ٥٧). **واتـــە:** ئــەوان ستەمیان لەئێمـە نـەکرد چـونکە نـاتوانن زەرو زیـان بەئێمـە بگەیـەنن ﴿ وَلَٰكِن كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾ ﴾(البقـرة: ٥٧). **واتە:** بـەڵکو سـتەمیان لــەخۆیان کــرد چــونکە (ســپڵەو بێوەفــا بــوون) بەرامبــەر خــواو پێغەمبەرەکەیان، ئینجا زیانی گوناهەکەیان یەخەگیری خۆیان بوو.

پاشکۆ

جا بێگومـان لـەم فەرموودەیەوە دەرئەکەوێ کەهەرچی (دین و ئـاین) فــەرمانی پــێ بــدات بــۆ بــەهرەو قــازانجی ئینــسانەو وە هەرچــی قەدەغەشیمان لـێ بکات بۆ دوورخستنەوەی زەرەو زیانـە لێـی ئـەگینا خـوای گـەورە خـۆی نەلەچاکی و خواپەرستیمان قـازانج ئـەکات وەنـە لەخراپیمان زەرەمەنـد ئـەبێ چونکە بێگومـان خـوای گـەورە بـێ باکـەو ﴿فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٧﴾﴾. سـورەتی آل عمـران. گـەر خـوا حـەز بکات لەجێگایی خۆی (تەفسیر)و راڤەی ئەکەین.

لا ساری سەرپێچی جولەکەکان:

زۆر (موفەسیرەکان) ئەفەرموون خوای گـەورە باسـی چـاکەو میهرەبـانی خـۆی و خراپـی و سەرپێـچی جولەکـەکان ئـەکات و پـاش ئـەوە لەگـەڵ حەزرەتی موسا لە (میسر) دەرچوون خوا فـەرمانی پـێ کـردن کـە بـچنە (بیــت المقــدس) و جیهــادی (عــەمالیق)ە بێدینــەکان کەچــی لــەوە خۆیانهـەلاوارد و بـەگوێیان نـەکرد ئـەوەتا دەفـەرمووێ ﴿وَإِذْ قُلْنَا ٱدْخُلُوا۟ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ﴾(البقـرة: ٥٨). **واتــە:** دیـسان بـیری بەخـشینێکی ترمـان بکەنەوە (ئەوکاتەیی کە ئەو سەرگەردانیەی تێدابوون لەچۆڵ و دەشـتی ئەرزی سینادا) پێمان گوتن بچنە ناو ئەم شارو ئاواییەی (بیت المقدس) یان (أریحـا) بـووە، وە لـەوێ هـەموو جـۆرە خواردەمەنییـەکتان دەسـت ئەکـەوێ وەکـو ئەفـەرمووێ ﴿فَكُلُوا۟ مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا﴾(البقـرة: ٥٨). **واتە:** حەز لەهەر (نیعمـەتێ) ئەکـەن زۆر فراوانـە لێـی بخۆن **واتــە:**

جۆرەها خواردەمەنی تیا دەست دەکەوێ ﴿وَٱدۡخُلُواْ ٱلۡبَابَ سُجَّدٗا وَقُولُواْ حِطَّةٞ﴾[1](البقرة: ٥٨). **واتـە:** کەچوونە دەرگەی شارەکە بۆ سوپاسی خوا (سوجدە) بەرن مەبەست ئەوەیە بە لووت بەرزی و فیزەوە مەچوونە ناوشار بەملکەچی و سوپاسکردن بچنە ژوورەوەو لەخوا بپارێنەوە و بڵێن خوایە تاوانمان لەسەر لابەو لێمان خۆشبە ﴿نَّغۡفِرۡ لَكُمۡ خَطَٰيَٰكُمۡۚ وَسَنَزِيدُ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ٥٨﴾(البقرة: ٥٨). **واته:** ئەوکاتە لەتاوان و هەڵەتان خۆش دەبین، هەروەها ئەوکەسانەی کە بەردەوام چاکە دەکەن لەسەر کردەوەی چاکە دەڕۆن، پێیان دەڵێن(محسنين) پاداشتیان بۆ زیاد دەکەین، تاکو خەڵکی شارەکە دڵیان بۆتان نەرم بێت چونکە خەڵکی شارەکە کە بێگانە بەملکەچی و پیاوچاکی خۆی پێشان بدات، بچتە ناو شارەکەیان دڵیان بۆیان نەرم دەبێت و دوژمنایەتیان ناکەن، بەڵام هەندێ لە ستەمکار لە جولەکەکان ئەو فەرمانەیان لەلا باش نەبوو گوتیان چۆن دەبێ ئێمە ئەوها بچینە ناو شار ئەمە بێ دەسەڵاتی لێ دەردەکەوێ و خەڵکی ئەوشارە سەرشۆڕمان دەکەن وەك هۆزەکەی (فیرعەون) دەمانخەنە ئەشکەنجەو کۆیلەیی ﴿ فَبَدَّلَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ قَوۡلًا غَيۡرَ ٱلَّذِي قِيلَ لَهُمۡ فَأَنزَلۡنَا عَلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ رِجۡزٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُواْ يَفۡسُقُونَ ٥٩﴾(البقرة: ٥٩). **واته:** بێگومان ئەوانەی ستەمیان کردو فەرمانی خۆیان گۆڕی ئەوەی پێیان گوترابوو وایان نەکردو نەیانگوت، **واتـە:** لەجیاتی ئەوەی لەدەرگەی شارەکە بە (سجدە) بردن بچنە

---

(١) هەروەها (حطّة) واته بەزمانی جولەکە بەمانای لێبوردنە، بڕوانە (تفسير)ی ئیمامی (قورطبي) ج١، ل٤١١.

ژوورەوە سوپاسی خوا بکەن و بڵێن تاوانمان لەسەر لابەو لەسەر سمتیان خشین و لەباتی بلێن (حِطَّةٌ) گوتیان (حَنطة) **واتە:** بەقەشمەری کە هەردوو وشەکە لەگوتن پێك دەچین، هەموو کەس ناتوانێ لێکیان بکاتەوە[1].

هەروەها ئەوان مەبەستیان ئەوەبوو کە یاخی بن و فەرمانی خوا بەجێ نەینن بۆیە خوا سزای دان وەك ئەفەرمووێ: (ئێمەش رشتمان بەسەر ئەوانەی کە ستەمیان کرد، ئینجا لەئاسمانەوە وەکو (مرض) و نەخۆشی بەهۆی ئەو نافەرمانییەی کە کردیان).

حەزرەتی موسا داوای ئاوی خواردنەوەی لە خوا کرد بۆ هۆزەکەی:

دیسان خوای گەورە چاکەیەکی تریان بیرئەخاتەوە کە وەختی خۆی کردوویەتی لەگەڵ باوباپیریانا، ئەویش ئەوەبوو کاتێك کە (جولەکەکان) لەگەڵ حەزرەتی موسادا هاتن بۆ دەشتی عەرزی (سینا) چونکە بێ ئاوییان بەخۆیانەوە دیت، وە هەروەها جولەکەکان دەستیان کرد بە هەراو هۆریا و سەرزەنشتی حەزرەتی موسادا (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) کەتۆ ئێمەت لە (میصر) هێنایە دەرێ وەناوومێدت کردین لەو هەموو خۆشیو گوزەرانییەکی کەلەوێ بوومان، بەزۆری هەبوو ئێمە چی بکەن لەم دەشتە بێ ئاوە.

ئینجا حەزرەتی موساش (سەلامی خوای لێ بێت) پاڕایەوە لەخوای

---

(١) موفسیرەکان: ئەفەرموون (حطة) بەزمانی جوولەکە بەواتایی لێبوردنە بەلام ئەوان گوتیان (حنطة) واتە گەنمان بدەرێو.. هەندێکی دیکە لەباتی ئەوەی بلێن (حطة) بەقەشمەری گوتیان (حبة)..

گەورەو داوای ئاوی بۆکردن و خوا داواکەی گیراکرد، وەکو ئەفەرمووێت ﴿وَإِذِ ٱسۡتَسۡقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوۡمِهِۦ﴾(البقـرة: ٦٠). **واتــە:** لـەبیرتان بێـت ئەوکاتە کە لە میسر دەرچوون و تێنوویەتی و بێ ئاویەکەی زۆرتان توشبوو، ئینجا حەزرەتی موسا بۆ قەوم و گەلەکەی داوای ئاوی کرد﴿فَقُلۡنَا ٱضۡرِب بِّعَصَاكَ ٱلۡحَجَرَ﴾(البقـرة: ٦٠). **واتـە:** ئێمـەش پێمـان گوت دەسا بە (دارەدەستەکەت) لەو بەردەبدە ﴿فَٱنفَجَرَتۡ مِنۡهُ ٱثۡنَتَا عَشۡرَةَ عَيۡنًا﴾. **واتە:** حەزرەتی موساش لەبەردەکەیدا و دەست بەجێ دوانزە کانیاوی لێ هەڵئەقوڵێو، بەژمارەی دوازدە تیرەکەیان (یا دوازدە کوڕەکانی یەعقوب پێغەمبەر) وەکو دەفەرمووێت ﴿قَدۡ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٖ مَّشۡرَبَهُمۡ﴾(البقرة: ٦٠). **واتە:** هەموو تیرەیەك جێی ئاوخواردنەوەی خۆی زانی بێ ئەوەی تووشی دەمەدەمی و قسەو قسەلۆك ببن **واتـە:** بەشــــــەربێن﴿فَٱنفَجَرَتۡ مِنۡهُ ٱثۡنَتَا عَشۡرَةَ عَيۡنًا قَدۡ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٖ مَّشۡرَبَهُمۡ كُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ مِن رِّزۡقِ ٱللَّهِ﴾ (البقرة: ٦٠). **واتە:** ئینجا پێمان وتن دەسا لەو رۆزی و نیعمەتەی خوایە بخۆن و بخۆنەوە، **واتـە:** ئەو گەزۆرو شەلاقە بخۆن ئەویش کانیاوی زۆر بێ ماندوبوون بخۆنەوە.

﴿وَلَا تَعۡثَوۡاْ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُفۡسِدِينَ ٦٠﴾ (البقـرة: ٦٠). **واتــە:** ئیتر لەزەویدا بەدکاری و فەساد مەکەن و یا خراپەکردن لەگەڵ یەکتری، زۆربەیی (موفەسیرەکان)[1] ئەگێڕنەوە کە گەلی ئیسرائیل (٤٣٠) ساڵە

---

(١) بڕوانە (تفسير الخازن–المُسمى لباب التأويل في معاني التنزيل) لەنووسینی (علاء الدين علي بن محمد بن ابراهيم البغدادي) ج١، لاپەڕە٤٤.

مانەوە لەوڵاتی (میسر)دا بەسووکی و ریسوایی لەبن (ظلم) و زۆرداری پادشاهانی ستەمکار تا حەزرەتی موسا پێغەمبەر (علیە السلام) هاتوو خواردنەوەی کردە سەریان و رزگاری کردن لەدەستی فیرعەون و داروودەستەکەی ئینجا هێنانی بۆ دەشتی (سینا) تا (فەلەستین یان) پێ بکرێ هەرچەند لەگەڵیانا خەریك بوو کەڵکی نەبوو، وە هەر لەو چۆڵ و بیابانەدا مانەوە، بەبێ باران تا خوا (گەزۆو[1] شێلاقەی بۆ نادرن وەبە (موعجیزەی) حەزرەتی موسا (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) کانی بۆ هەڵقولاندن بەڵام هەرچاویان لەخزمەتکاریەکەی میسرەوە بوو چونکە بێگومان هەر رۆژەی بیانوویەکیان بەحەزرەتی موسا (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) ئەگرت.

بۆئەوەی وەرسی بکەن تا بیانگێڕیتەوە بۆ (میسر) جا هەروەها لێرەدا تاوانێکی تریان دەخاتە روو ئەوەبوو هەمیشە بڕوو بیانوی زۆریان لەحەزرەتی موسا دەگرت ئەویش پەیتا پەیتا بیانوەکانی دەبڕین بەڵام هەر کۆڵیان نەئەدا چونکە لای (فیرعەون) فێری ببون بۆیە ئەفەرمووێت ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ﴾ (البقرة: ٦١). **واتە:** بیر بکەنەوە کاتێك کەبەمووساتان وت ئەی موسا ﴿لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَٰحِدٍ﴾ (البقرة: ٦١). **واتە:** هەرگیز ئێمە لەچۆڵی (سینایەدا) لەسەر یەك جۆرە خواردەمەنی بەدرێژایی ساڵ خۆمان رابگرین لەسەر یەك جۆرە خواردەمەنی کە گەزۆو شێلاقەیە ﴿فَٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنۢبِتُ

---

(١) مەن: بەزوبانی کوردەواری پێی ئەڵێن (گەزۆ) ئێستاش لەهەندێ کێوەکانی کوردستان لەزستانان جارجارە ساڵی لەسەر دارستانەکان دەنیشێ و ئەکەوێت وەکو (بەفر) ئەبارێ.

ﭐﻟۡﺄَﺭۡﺽُ ﴾ (البقرة: ٦١). **واتـە:** لەبەرئـەوە داوا لەپـەروەردگارت بکـە لـەو رزق و رۆزی بەروبومـــەی زەوی دەیـــڕوێنێ[1] ﴿مِنۢ بَقۡلِهَا﴾ **واتـــە:** سەوزەوات[2] ﴿وَقِثَّآئِهَا﴾ **واتە:** تـرۆزی یـان خیـار ﴿وَفُومِهَا﴾ **واتـە:** گەنم یان ئەو دانەوێڵانەی کەنانیان لێ ئەکرێ وەکو گەنمـە شـامو دەرە، ﴿وَعَدَسِهَا﴾ **واتە:** نیسک ﴿وَبَصَلِهَا﴾ **واتـە:** پیـاز، لەمـە حـەزرەتیی موسـا زۆر تورەبـوو ﴿قَالَ أَتَسۡتَبۡدِلُونَ ٱلَّذِي هُوَ أَدۡنَىٰ بِٱلَّذِي هُوَ خَيۡرٌۚ﴾ (البقرة: ٦١). **واتە:** حەزرەتی موسا لەوەلامـدا گـوتی چـۆن ئێـوە شـتی خـراپ بەچـاك ئەگۆڕنـەوە؟! **واتـە:** سـیرو پیـاز بەگـەزۆو شـێلاقە ئەگۆڕنـــەوە؟ ﴿ٱهۡبِطُواْ مِصۡرٗا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلۡتُمۡۗ﴾ (البقـرة: ٦١). **واتە:** ئەگەر ئەتانەوێ لەم جۆرە خواردنە رزگارتـان بـێ سـەربەرەو خـوار بنەوە بۆ هەرشـارێ پێتـان خۆشـە (بیابـانی سـینا بـەجێ بـێڵن) چـونکە بێگومان لەوێ هەرچیتان بوێ هەیە) یان بۆ وڵاتەکەی جارانتان کە نـاوی (مصر)ە

﴿وَضُرِبَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلذِّلَّةُ وَٱلۡمَسۡكَنَةُ﴾ (البقـرة: ٦١). **واتە:** لەبەرئـەو بیرو باوەڕ لاسـاریانەیان تووشـی سـەرشـۆڕی و نـانی ریـسوایی و زەلیلـی (مەهتووکی) بوون کە ئیتر هەرگیز لە کۆڵیان نابێتەوە چونکە تێناکۆشـن

---

(١) **واتە:** وەکوو (پێفۆکەو گێریەڵەو گەنگرو دومبەلان) و زۆرانی تریش.

(٢) لەگیای بستانی وەك (بامیەو باینجانو تەماتەو بەڵکو وەك گێزەرو شلێمو توور یان پەتاتە) بڕوانە (تەفسیری کوردی لـە کـەلامی خوداوەنـدی لـەدانانی مامۆسـتا مـەلا محمدی کۆیی، بەرگی١، لاپەڕە٨٦.

و (جیهاد) ناکەن تا دوژمن لەوڵات و نیشتمانیان دەرپەڕێنن بۆیە ﴿وَبَآءُو بِغَضَبٖ مِّنَ ٱللَّهِۗ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ كَانُواْ يَكۡفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ﴾ (البقرة: ٦١). **واتە:** بەئەوپەڕی خەشم و قینی خواوە هاتنەوە چونکە زۆر سپڵەو بێ بڕوا بوون بەئایەت و بەڵگەو موعجیزەکانی خوا.

﴿وَيَقۡتُلُونَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّۗ﴾ (البقرة: ٦١). **واتە:** بەناهەق پێغەمبەرانیان دەکوشتن وێنەی (ئەشعیا و زەوکەریا و یەحیا) یان سەربڕی ﴿ذَٰلِكَ بِمَا عَصَواْ وَّكَانُواْ يَعۡتَدُونَ ٦١﴾ (البقرة: ٦١). **واتە:** هەمیشە هەر سەرپێچیان دەکردو خەریکی دەست درێژکردن بوون و هەق و راستیەکانیان ون ئەکرد و وە هەرچی گوناه و خراپە بوایێ لێی نەدەگەڕانەوە چونکە بێگومان سامی گوناهیان لەلا نەمابوو بەهیچ جۆرێ پەیڕەوی شەریعەتیان نەئەکرد).

ئیمان و باوەڕی راستەقینە مایەی بەختیاریە:

زۆربەی (موفەسیرەکان) و زاناکان ئەفەرموون بەڕاستی جولەکە لەهەموو گەلێك دڵڕەقتر و سەرسەختتر بوون لەگەڵ (پێغەمبەرەکانیان) زۆریان لێ (کوشتن) یا سەریان بڕین (هەروەکو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد) لەگەڵ ئەمەشدا دان بەهیچ پێغەمبەرێکی تر دانانێن و بڕوا بەهیچ ئایینێك ناکەن بەلایانەوە وایە کە خۆیان هەڵبژاردەی خوان وە بەڕاستی پیان وایە هەرخۆیان خاوەنی ئایینی بەڕاستین وبەهەشت هەر بۆ ئەوانەو وە میهرەبانی خوا هەر لەگەڵ ئەوانە.

ئینجا قورئان لێرەدا بەدرۆیان ئەخاتەوە وە نیشان ئەدات کە هەموو ئایینێك هی خوایە وە مەبەس لەهەموویان بڕواهێنانە بەخوای گەورەو

پێغەمبەرەکەی وە ئایینی تەواو ئاینی ئیسلامە، هەروەکو قورئان ئەفەرمووێت﴿ إِنَّ ٱلدِّينَ عِندَ ٱللَّهِ ٱلۡإِسۡلَٰمُ ﴾(آل عمران: ١٩). **واتە:** هەر ئاینی ئیسلام لەلای خوا ئاینە، چونکە لەجێگایەکی تردا ئەفەرمووێت﴿ وَمَن يَبۡتَغِ غَيۡرَ ٱلۡإِسۡلَٰمِ دِينٗا فَلَن يُقۡبَلَ مِنۡهُ وَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ مِنَ ٱلۡخَٰسِرِينَ ﴿٨٥﴾ ﴾ (آل عمران: ٨٥). **واتە:** هەرکەسێ لەئاینی ئیسلام بەولاوە ئاینێکی تر بکاتە ئاینی خۆی و لەسەری بڕوات لێی قەبووڵ ناکرێ لەرۆژی قیامەت رەنج بەخەسارە و کردەوەکانی بەکەڵکی نایەت.

جا لەدوای باسکردنی هەندێ لەتاوان و ناپاکیەکانی (جولەکەکان) ئەوسا بەکورتی ئەفەرموێ ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ (البقرة: ٦٢). **واتە:** بەڕاستی ئەوانەی وا بە بەرنامەکەی (موحەمەد (ﷺ) بڕوایان هێنا ﴿وَٱلَّذِينَ هَادُواْ ﴾ **واتە:** پەیڕەوانی حەزرەتی موسا پێش هاتنی ئەو پێغەمبەرە (ﷺ) ﴿وَٱلنَّصَٰرَىٰ ﴾ **واتە:** پەیڕەوانی حەزرەتی عیسا ﴿وَٱلصَّٰبِـِٔينَ ﴾ **واتە:** سائیبی مەزەبەکان ئەوانە لەئاینی موسا و عیسا لایانداوە بونە فریشتە پەرست ﴿مَنۡ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ ﴾ (البقرة: ٦٢). **واتە:** هەرکەسێکیان بڕوای تەواوی بەخواو بەرۆژی دوایی هەبێ ﴿وَعَمِلَ صَٰلِحٗا ﴾ (البقرة: ٦٢). **واتە:** کردەوەی خێرو چاکەی هەبێ و چاکە بکەن ﴿فَلَهُمۡ أَجۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ وَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴿٦٢﴾ ﴾ (البقرة: ٦٢). **واتە:** ئەوانە پاداشتیان لەلای خوایە بەتەواوی وەری دەگرن و هیچ ترس و دڵتەنگ یان لەژیانی دونیا و قیامەت لەسەر نیە.

جولەکە پەیمان ئەدەن و ئەشکێنن:

جا بێگومان دیسان باس هەرباسی جولەکەیە چونکە بەڕاستی ئەوانە لەپاش ئەو هەموو نازو نیعمەت و بەخششانەی کە خوای مەزن پیانی داو هەر سەرپێچیان دەکردو پێغەمبەرەکانیاندەکوشت و بەڵێنەکانیان هەڵئەوەشاندەوە هەروەکو ئەفەرموێت ﴿وَإِذۡ أَخَذۡنَا مِيثَٰقَكُمۡ﴾ (البقرة: ٦٣). **واتە:** بیربکەنەوە کاتێك کە پەیمانمان لێ وەرگرتن کە کار بەتەورات بکەن ﴿وَرَفَعۡنَا فَوۡقَكُمُ ٱلطُّورَ﴾ (البقرة: ٦٣). **واتە:** کێوی توورمان بەرزکردەوە لەژوور سەرتانەوە **واتە:** بێگومان لەپەنای ئەوکێوە جا ئێوەمان حەواندەوە بەم شێوەیە خانووتان لێ ئەنجامداو هەروەها لەئەشکەوتەکانیان ئارامتان گرت وە پێمان گوتن ﴿خُذُواْ مَآ ءَاتَيۡنَٰكُم بِقُوَّةٖ﴾ (البقرة: ٦٣). **واتە:** پێمان وتن ئەو بەرنامەیەی پێماندواون بەهەموو هێزەوە بیگرن ئەگینا ئەم کێوە دەدەین بەسەرتانا.

﴿وَٱذۡكُرُواْ مَا فِيهِ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ٦٣﴾ (البقرة: ٦٣). **واتە:** بیربکەنەوە لەو فەرموودەو فەرمانانەی کە تیایەتی وە باسەکانی بەدەرس بلێنەوەو وە لەبەری بکەن و کاری پێ بکەن بەڵکو پارێزگاری خۆتان بکەن لە نافەرمانییی خوا.

جا هەروەها ئەفەرموێت ﴿ثُمَّ تَوَلَّيۡتُم مِّنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَۖ﴾ (البقرة: ٦٤). **واتە:** دیسان پشتتان هەڵکرد دوای ئەو پەیمانەی کەبەستتان بەڵام ئەم جارەش وەك هەموو جارێك میهرەبانی خوای گەورە بەفریاتان گەیشت وەکو ئەفەرموێت ﴿فَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ لَكُنتُم مِّنَ

﴿ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿٦٤﴾﴾ (البقـرة: ٦٤). **واتــه:** خـۆ ئەگـەر بـەزەیی و فـەزڵ و میهرەبـانی خـوا نـەبووبا لەسـەرتان کـە (تەوبـەی) لـێ وەرگـرتن ئـەوە لەدەستەی زیان لێکەوتوان و زەرەمەندان دەبوون.

جولەکە ڕێزو حورمەتی شەممە دەشکێنن ئینجا دەبنە مەیمون و بەراز:

(موفەسـیرەکان)[1] دیـسان باسـی خراپـی و سەرپێـچی (جولەکـەکان) ئەکـەن کـەوەختی خـۆی خـوای گـەورە لـە (حەفتەیـەکا) شـەش ڕۆژی بۆدانابوون کە (ئیش و کاری) تێدا بکەن، وە هەروەها (تاقە) ڕۆژێکی لێ قەدەغە کردبوون کە ڕۆژی شەموان بوو، وە پێویستی کردبو لەسـەریان کـە لـەو ڕۆژەدا هــەر خواپەرسـتی بکـەن وە تخـونی (کـسب و کـار) نەکەونـەوە بـەڵام بەداخـەوە دیـسان فەرمانەکـەی خوایـان شـکاند بـەم شێوەیە شارێك بوو لەنزیك (ئەیلە) لەسەردەریاری سوور.

بەڵام خـاوەنی تەفـسیری نـامی[2] ئـەڵێت: ئـەم کارەسـاتە لـە (چـەرخی) حەزرەتی (داود)دا ڕووی دا (موفوسیران) ئـەڵێن زەمـانی داود پێغەمبـەر (صەڵات و سەلامی خوای لێ بێت) گەلێ لە (بەنی ئیسرائیل) لەقـەراخی دەریای (ئەیلە)دا نیشتەجێ بوون وە پیـشەیان (ماسـی گـرتن بـوو)، جـا خودای تەعالا، لەسەر ئاین لەو ڕۆژەدا فەرمانی دا کە لـەڕۆژی شـەممەدا خەریکی (عیبادەت) بن وە (ماسی) نەگرن بـەڵام ئـەوانیش ئەمـەیان پـێ

---

(١) بڕوانە تەفسیری (الکشف والبیان-في تفسیر القرآن) دانراوی (العلامة أبي اسحاق احمد بن محمد بن ابراهیم الثعلبي) ج١، لاپەڕە ١٣٠.

(٢) بڕوانە (تەفسیری نـامی) بـۆ قورئـانی پـیرۆز لـەدانانی مامۆسـتا (مـەلا عبدالکریمی مدرس) بەرگی یەکەم، لاپەڕە ١٣٢.

ناخۆش بوو وەچوون لەقەراخی دەریاكەدا چەن گۆكەڵكەیەكیان هەڵكەند وە لەبەینیی ئەو گۆمەڵكەو دەریاكەدا جۆگەلەیان راكێشاو لەرۆژی شەممەدا ماسیەكان ئەڕۆیشتنە ناو گۆكەڵكەكان وە لەرۆژی یەك شەممەدا ئەڕۆیشتن بۆیان دەریان ئەهێناو **واتە:** ئەیان گرتن و بەو فرِوفێڵە لەفەرمانی خودا لایان دا، وە خوای تەعالا قاری گرت لەو كەسانە ئەم فێڵەیان كرد، وەشێوەی گۆرِین بە (مەیمون) و بەراز، وە ئەوكەسانە پاش ئەوە سێ رۆژ ژیان ئیتر مردن وە ئەم باسە دەنگی داوە لەوڵاتا.

ئینجا بەم جۆرە فەرمانەكەی (خواو موسا پێغەمبەریان) شكاندو وەك قورئان بۆمان ئەگێڕێتەوە ﴿وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ ٱلَّذِينَ ٱعْتَدَوْا۟ مِنكُمْ فِى ٱلسَّبْتِ﴾ (سوورەتی البقرة: ٦٥). **واتە:** بەراستی خۆتان ئەزانن ئەی جوولەكە وەدەنگ و باسی ئەو جوولەكانەی كە ستەمیان كرد لەشەممەدا وە لەسنوورەی كە خواو (تەورات) بۆی دانابوون دەرچوون وە شەممەیان شكاند، ئەوجا خوای مەزنیش گەورەترین تۆڵەی لێ سەندن، وەكو ئەفەرموویت ﴿فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا۟ قِرَدَةً خَٰسِـِٔينَ ﴿٦٥﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٦٥). **واتە:** ئێمەش پێمان وتن ببن بەمەیموونە بێ نرخەكان **واتە:** لەپایەی ئادەمیتی وەرنە خوارەوە بۆ پایەی جانەوەران، ئەمەش فەرمانی خوایە كە هەركارێكی بیەوێ بەفەرمانی ئەو دەبێ بێت و گومانی تیا نیە.

جا هەروەها (زاناكان–جیاوازیان) هەیە لەچۆنیەتی بوونی ئەو فەرمانە هەندێك دەڵێن ئەوانەی لەرۆژی شەموو بێ فەرمانیان كرد بەراستی و تەواوی بوونە مەیمونی تەواو، بەڵام ئەوانە لەداخان خواردنیان نەخوارد ماوەیەك ژیان و مردن، چونكە (جەماوەرری زانایان) لەسەر ئەو رایەن وەدەڵێن هەربە (واقعی) ئەوانە بوونە (مەیمون) بەڵام دوای ئەوە تەنها

سـیٚ ڕۆژان ژیـان و لـە (دونیـا) مانـەوە پـاش سـیٚ ڕۆژەكـە ئـیتر هـەموو فەوتان و تیاچوون، جا هەروا (ئـیبنُ جـەرریش) ئـەڵێ: ئەگەرچـی بوونـە (مــەیموون) بــەڵام وێنــەو ســورەتیان لەســورەت و ســیمای ئــادەمی نەسڕایەوە، بـەڵكو هـەر ئـەوەبوو كـە (دڵ كـارو كردەوەیـان) وەك كـارو كردەوەی (مەیمون) دزێو و ناشیرین و پـەست و ریسوا بوو).

جا هەروەها هەندێكی (تریش لەزانایان): دەڵێن بەڕەوشت و خـوو بوونـە مەیموون[1] هەتا ئێستاش زۆر لە (جولەكەكان) وەك مـەیمون دەم و چـاو گرژ و بـیٚ (خولـق) و رووگـرژ و جـا لەراسـت ژنـەكانیان بـیٚ دەسـەڵاتن و لێیان هەڵناگەڕێنەوە، شەرمیان بە ئابڕۆ چوون و داوێـن پیـسی نیـە ئـەو سزایەشمان كەدان (موستەحەقی ئەم حاڵە بوون).

جا هـەروەها لەپێشەوە گوتمـان لەپایـەی ئـادەمی وەرنـە خـوارەوە بـۆ پایەی جانەوەرانەوە، **واتـە:** هـەر هـەوڵ و تەقـەلای گـەدەو زگ پڕكـردن وەكـو ئـاژەڵان و خـووێكی (حـەیوانی) و هـەوڵ و تەقـەلا بـۆ خـواردن و خواردنــەوە نــەبیٚ هــیچ مەبەســتێكی تریــان نیــە، بۆیــە ئەفــەرمووێت ﴿ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا ﴾ (سوورەتی البقـرة: ٦٦).

واته: كردمانـە سـزا بـۆ ئـەو جولەكانـەی ئـەوكات و ئەوانـەی كـە لـەدوای ئـەوان دێـن تـاكو ببنـە پەنـد بۆخـەڵك چـیتر ئـەوكارە خراپانـە نەكـەن و ئەنجام نەدەن).

---

(١) وەنەبێت مەبەست لەم فەرمانە ئەوەبێت كە بەڕاستی ببنە (مەیمون) بەڵكو مەبەست ئەوەیە هەر كەسێك لەسەر ڕێبازی خودا نەڕوات ئەوە لەپلەی ئادەمیزادی دادەبەزێتە خوارەوەو ئەوكاتە وەك (مەیمون) دەوترێت فلانە كەسە بووەتە مەیمون یـان بوەتـە سەگ یان دەوترێت فلان كـەس بـەرازە، بێگومـان مەبەسـت لـەم قـسانە بـیٚ نرخـی ئەوكەســەیە نــەك بەڕاســتی بووبنــە مــەیمون و بــەراز) بڕوانــە تەفــسیری گوڵــشەن لەنوسینی مامۆستا (نظام الدین عبدالحمید) ج١، ل٢٨.

جـا هـەروەها خـوای گـەورە فـەرمووی ﴿وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٦٦). **واتە:** دا ببێتە ئامۆژگاریش بۆ ئەوکەسانەی کە خۆیان لەبێ فەرمانی و خراپە دەپارێزن تاکو چینی داهاتوش لەبیریان بێت چونکە هەر سزایەکی داینـاوە بـۆ تاوانباران هەر بۆ ئەویە تاکو بەربەستی خراپەی پێ بکات و خەڵك لەخراپە دوور بکەنەوە).

باسێك لەچیرۆکی مانگاکەی (بنی إسرائیل) و نەوەی ئیسرائیل:

دوو تێبینی:

یەکەم/ دیسان گۆشەیەك لەلاساری و ملنەدانی جولەکە ئەگێڕتەوە بۆ پێغەمبەر (ﷺ) بەباسی داستانی سەربڕینی ئەو مانگایەی کە ئەم سوورەتەی بەناوەوە ناونراوە تاتێ بگات کەچەندە سەرسەخت بوون لەگەڵ پێغەمبەرەکەی خۆیانا **واتە:** حەزرەتی موسا (صەڵات و سەلامی خوای لێ بێت).

دووەم/ کورتە بەسەرهاتەکە ئەوەیە کە (ئیسرائیل)یەکان پیاوێکیان کوشت لەخۆیان ئینجا هەرکەس کوشتنکەکەی لەمل خۆی ئەکردەوەو ئەیدا بەسەر یەکێتردا[1]، ئینجا خوای گەورە فەرمانیدا بەسەربڕینی رەشەوڵاخێك وە بەگۆشتی ئەو سەربڕاوە بدەن لەمردووەکەتان بەهۆی ئەوەوە خوا زیندووی بکاتەوەو راستی بڵێ لەبکوژەکەی و گومان و

---

(١) هەروەها بە (ریوایەتێکی) تر ئەگێڕنەوە کەلەکاتی حەزرەتی موسادا یەکێك لەناو بیستانێکا ئەکوژرێ لەناوەندی چەند دێیەکا کەس نازانێ کەکێ کوشتویەتی لەپاشا داوائەکەن لەموسا کە بکوژیان بۆ بدۆزێتەوە..

دوودڵی تێدا نەمێنیّ).

ئەوجا پاشان لەچەند ئایەت کەدێن بەخشینی تریان دەخاتـە پـێش چـاو هـەتا باشـتر چـاو لەبـەربن و شـەرمەزاری خـوای گـەورەبن بۆیـە ﴿ وَإِذْ قَـالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦٓ ﴾ (البقـرة: ٦٧). **واتــە:** بیربکەنــەوە کاتێـك کـە حـەزرەتی موسـا بـە قەومەکـەی **واتـە:** بەگەلەکـەیی خـۆی وت ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا بَقَرَةً ﴾ (سوورەتی البقرة: ٦٧). **واتـە:** بەڕاسـتی خـوا فەرماناتن پیّ ئەکات کە مانگایەك سەر ببڕن جـا هـەروەها (موفەسـیرین) ئەڵێن هۆی ئەو فەرمانەش ئەوەبوو کە پیاوێکی زۆر دەوڵەمەندیان هەبوو یەکیّ لە (میراتگرەکـانی) بـۆ ئـەوەی بـەزووترین کـات (سـامانەکەی) بـە (مـیرات) دەسـتکەویّ ئینجـا بەناهـەق کوشـتی و پاشـان تەرمەکەیـشی گواستەوە بۆ گونـدێکی دیکـە ئەوسـاش میراتگرانـی چوونە سـەرخەڵکی گوندەکـەو داوای خوێنیـان لـیّ کـردو دەیـانگوت ئێـوە کوشـتووتانە، حەزرەتی موساش (صەڵات و سەلامی خوای لیّ بێت) بۆ ئاشکرراکردنیی (بکوژەکـە) هـەوڵێکی زۆری لەگەڵـدان، بـەڵام ئـەمان هـەر راسـتیەکەیان نەدرکان و ئەوانیش هەر داوایـان لـە (موسـا) دەکـرد کەلـە خـوا بخـوازیّ بەنیگاو (وحی) بەشکو بۆیان ڕۆن بکاتـەوە ئینجـا ئـەویش فـەرمووی بـۆ ئاشکرابوونی بکوژەکە خوا فەرمانتان پـیّ دەکـات مانگایـەك سـەرببڕن و پارچەیێکی یا ئەندامێکی لەلاشەی کوژراوەکە بدەن ئەوکاتـە بەفـەرمانی خوای گەورەو دەسەلات زیندوو دەبێتەوەو پێتان دەڵیّ کیّ کوشـتویەتی ئـەوانیش لەوەلامـدا گوتیـان ﴿قَالُوٓا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ﴾ (سـوورەتی البقـرة: ٦٧). **واتە:** وتیان ئایا گاڵتەمان پیّ ئەکـەیت؟ چـونکە ئێمـە (پرسـیارت)

لێ ئەکەین کەکێ ئەو زەلامەی کوشتووە کەچی تۆ داوای سەربڕینی مانگایەکمان لێ ئەکەیت ئەمە چی بەسەربەسەرچیەوەیە؟ بەڵام ئەگەر (جولەکەکان) بڕوایان بە پێغەمبەرەکەی خۆیان ببوایە ئەم بیرە نەقولایەیان نەکرد ﴿قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٦٧). **واتە:** حەزرەتی موسایش وتی من پەنا ئەبەمە بەر خوا کەلە نەزان و نەفامانبم و گاڵتەتان پێ بکەم.

﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ﴾ (سوورەتی البقرة: ٦٨). **واتە:** ئەوجا وتیان جا کەوایە لە پەروەردگاری خۆت داوابکە با بۆمان ڕۆن بکاتەوە ئەو (مانگایە) چۆن مانگایەکەو سیفەتەکانی چۆنە؟ ﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ﴾ (سوورەتی البقرة: ٦٨). **واتە:** حەزرەتی موساش وتی خوا ئەفەرمووێ: ئەو مانگایە نە پیرێکی لەکارکەوتەیە و نەجوانێکی کەم تەمەنە، هەروەها ئەفەرمووێ ﴿عَوَانٌ بَيْنَ ذَٰلِكَ﴾ **واتە:** مام ناوەندی بێ بەڵکو ناوەنجی و میانەساڵە.

(خوڵاصەی کەلام): بەزمانی کوردی خۆمان (ئەو مانگایە نە پیرەو نە جاحێڵە هیچ زگی نەکردووە تاکو قەدی گەورەبێ مێنگوینیش نیە دوو ساڵی بێ لەنێوان ئەو دووانەیە و لە ئەوپەڕی هێزو توانایەتی) جا خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٦٨). **واتە:** دەی زوو بەجێی بێنن ئەوەی فەرمانتان پێدراوە، **واتە:** ئەوەندە پرسیار مەکەن.

سەرنجێك:

جـا هــەروەها دەبوایــە لەمــە زیـاتر پرسـیـار نەکــەن وە مانگایــەکی مامناوەندی (وسـط) سـەربڕن وە خۆیـان ڕزگاربکـەن بـەڵام چـۆن ئـەبێ (جولەکـە) زوو بـەزوو فـەرمانی خـوا جێبـەجێ بکـەن و وە ئەمەنـدە پرسـیارنەکەن تـا زۆر بـاری خۆیـان قـورس بکـەن، کەچـی دیـسان بـەو وەلامەش دڵیان ئاوی نەخواردەوە بۆیە ﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوْنُهَا﴾ (سـوورەتی البقـرة: ٦٩). **واتــە:** وتیـان پرسـیارمان بۆبکـە لەپەروەردگارت[1] پێمان ببڵێ و بۆمان ڕون بکاتەوە، ڕەنگی ئەو مانگایـە چــــۆن بـــــێ؟ ﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا﴾ (سوورەتی البقرة: ٦٩). **واتە:** حەزرەتی موسا وتی خوا ئەفەرمووێت ئـەو مانگایــــە ڕەنگــــی تــــەواو زەردی تۆخــــە ﴿تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٦٩). **واتە:** تەماشاکەرانی بەسەیرکردنی دڵخۆش ئـەکا (**واتە:** زەردێکی وایە هەرکەسێ تەماشای بکات دڵـی پێـی خـۆش دەبـێ) بـەو فـەرموودەی پێشوو ئاشـکرای کـرد کەچۆن مانگایەکـەو پێویـستی بەپرسیاری تر نەما بەڵام جولەکـەکان لـەناوخۆیان کەوتنـە پرسـیارکردن لەیەکتری هەریەکە دەیگوت ئەوهایەو ئەوهانیە، مەبەستیان هەر ئەوەبوو کە نەیکەن، دیسان چونەوە لای حەزرەتی موساو گوتیـان ﴿قَالُوا ادْعُ لَنَا

---

(١) ئەمەش یەکێکی ترە لە بێ شەرمی جولەکە، کە بەپێغەمبەرەکەیان ئەڵێن (مەبەست حــەزرەتی موســایە) و کــەوا پرسـیارمان بــۆ بکــە لــە پــەروەردگارت وەك خــوا پەروەردگاری ئەوان نەبێ وایە، بڕوانە تەفسیری شێخ (محمد)ی خاڵ، بەرگی یەکـەم لاپەڕە ٣٨.

﴿ رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ ﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٠). **واتە:** وتیان پرسیارمان بۆبکە لە پەروەردگارت پێیان بڵێ چۆن بێ ئەو مانگایە؟ ﴿ إِنَّ ٱلْبَقَرَ تَشَٰبَهَ عَلَيْنَا ﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٠). **واتە:** بەڕاستی ئەو مانگایە لەبارەی رەنگو گەورەو بچووکیەوە لێمان تێك چووە **واتە:** نازانین ئیشکەربێ یا بەرەڵڵای ناو گاگەڵ و گاران بێ؟ ﴿ وَإِنَّآ إِن شَآءَ ٱللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾ (البقرة: ٧٠). **واتە:** ئێمە ئەگەر خوا حەزبکات لەوانە ئەبین کە مانگایەکی وا بدۆزینەوە کە خوا وەسفی کرد بێ ئەبێ وابێ ﴿ قَالَ إِنَّهُۥ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُولٌ ﴾ (سوورەتی البقرة: ٧١). **واتە:** حەزرەتی موسا وتی خوا ئەفەرموێت ئەو مانگایە نەڕامکراوە **واتە:** ئیشی نەکردووە ﴿ تُثِيرُ ٱلْأَرْضَ ﴾. **واتە:** بۆ ژێر نیرو زەوی کێڵان ﴿ وَلَا تَسْقِي ٱلْحَرْثَ ﴾ **واتە:** نەئاوی کشت و کاڵیشی پێدراوە وەکو ئیشی (ناعوور) ئاوی کێشابی بۆ (زراعەت) **واتە:** هیچ (شۆڵ) و کارێکی پێ نەکراوە.

﴿ مُسَلَّمَةٌ لَّا شِيَةَ فِيهَا ﴾. **واتە:** هیچ (عەیب)و شوێنەواری کارپێکردنی پێوە دیار نییە **واتە:** زەردێکی پەتییە پەڵە و خاڵی لەرەنگی تری پێوە نییە ﴿ قَالُواْ ٱلْـَٰٔنَ جِئْتَ بِٱلْحَقِّ ﴾. **واتە:** وتیان ئێستا بەتەواوی شێوەو نیشانەی مانگاکەمان لەلا ئاشکرا بوو **واتە:** ئێستا هەقت هێناو مەبەستەکەت خستە ڕوو و حاڵی بووین ﴿ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُواْ يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ٧١). **واتە:** مانگاکەیان سەربڕی و دوای ئەو

سەرلێکردنەوەیە مانگایەکی ئاوایان پەیدا کردو سەریان بڕی[1].

بەڵام خەریك بوون کارەکە ئەنجام نەدەن چونکە یان لەبەر گرانی نرخی مانگاکە یان لەترسی ئاشکرابونی تاوانی کوشتنی کوژراوەکە.

چەند مەسەلەو ئاگادارییەکی گرنگ

بەڵێ زانایانی (تەفسیر) چەند (حیکمەت)و بەرژەوەندییەکیان باسکردووە لە (مەسەلەداو) ئینجا بەجوانی دەزانم ئاماژە بۆ کردنیان بکەین هەروەکو زۆربەی خاوەن تەفسیرەکان باسیان کردووە:

یەکەم: سەربڕینی ئەو گوڵکە (زێڕینە) لەسەر فەرمانی خوای مەزن ئەو(عیبادەت) وخواپەرستییەو مایەی پاداشتو رەزامەندیو لێبوردنی خودای گەورەیە.

دووەم: ئەو رووداوە بوو بەتەمێو (دەرس)دادان بۆ هەموو بڕوادارێك کەنابێ بەهیچ رەنگ سەر بکاتەوە لەفەرمانی خواو سستیو گیروگرفتی تیا بکات بەڵکو بەبێ پرسیارو لێکۆڵینەوە چەسپانی بکات بە بەفەرمانی بەریو گوێ رایەڵی وەهەرکەس گیرو گرفت و لاری بەکاربێنێ ئەوە شایستەی ئەوەیە توندو تیژی لەگەڵ بکرێتو فەرمانەکەی لەسەر گرانتر بکرێ.

سێیەم: زۆرێك لەزانایانی مێژوونووسو (موفەسیرەکان) ئەگێڕنەوە کە پیاوێکی خواناس کوڕێکی منداڵی گوێ رایەڵی هەبووەو وەگوێرەگەیەکیشی هەبوو لەپاشان پیاوە خواناسە کە (گوێرەکەکەی) بەرەڵاکردە ناو پاوانو لەوەرگا وتی خوایە ئەمە ئەدەم بەسپاردە بەتۆ

---

(١) ئینجا گەڕان و دۆزیانەوەو سەریان بڕی پاشان ئەوەی بەو هەموو پرسیارو سەرلێکردنەوە (مەسەلەکەیان) لەخۆیان ئاڵۆسکاندو وەخت بوو سەری نەبڕن)

بۆ ئەم کوڕەم ئەگەر مردیشم (وەصیەت) بیّ‌و بۆیی جێگایەکی باشی بگرێتەوەو ئینجا ئەم گوڵکە زێڕینە بە(میرات) بۆ ئەم کوڕە یەتیمەمایەوە.

ئەوجا بێگومان دەرچوو لەسەر ئەوشێوەو نیشانەیەکە خوا فەرمانی دا بەسەربڕیی کەوەصفی کردبوو بۆ (ئیسرئیل)یەکان لە دوایدا ئەگەڕان بەهۆی ئەوەوە ناچاربوون زۆر بەگران لێیان کڕیّ‌و وەکو (موففسرەکان) ئەفەرموون (فاشتروها بِملء جِلْدها ذهباً فذبحُوها فضربوهُ ببِعضِها فَقَام..) **واتە:** بەنی ئیسرائیلی مانگاکەیان کڕی بە ئەندازەی پێستەکەی بەزێڕ لەبنی ئیسرائیلی کە خوای گەورە چۆن وەسفی کردبوو، ئینجا کوشتیانەوە دواتر ئەندامێکی مانگانەکە لەبکوژەکە بدەن ئینجا کوژراوەکە زێندوو ئەبێتەوەو ئەڵێ فلانەکەس منی کوشتووە کە**واتە:** خوای میهرەبان بەو تەگبیرە ئەو سوودو قازانجەی گەیاند بەو(یەتیمە) سالحەو بەهۆی نزای باوەکە خواناسەکەیەوە.

خوا کوژراوەکە زیندوو ئەکاتەوەو ناوی بکوژەکەشیان ئاشکرا ئەکا:

جا ئەم (رووداوە) لەتەفسیرە گەورەکانا[1] ئەڵێت لەباسی کوشتنی ئەو پیاوەی (بەنی ئیسرائیل) کە خەریك بوون دوو (طائیفة) **واتە:** دوو تاقم لەبەنی ئیسرائیلی تێك بەربن و بەشەڕ بێن ئەمەیش ئەوەبوو کە پیاوێکی جولەکەی دەوڵەمەند هیچ کوڕی نەبوو ئینجا خزمەکانی تەمایان وابوو کە ئەو مرد ماڵەکەیان بەمیرات بۆ بمێنێتەوە بەلام لەناو هەموویاندا

---

(١) وەکو تەفسیری ئیمامی (طبري) و (فخرالدین الرّزي، مەشهور بەتەفسیری (الکبیر) و (إبن کثیر) و (قرطبي) و (روح البیان) و (روح المعان) و (بەیضاوي) و هتد..

برازایەکەی (تەماح) گرتی و شەوێك لەشەوان چوو مامەکەی خۆی کوشت و تەرمەکەشی لەنزیك ئاواییەکی تر فڕیدا **واتە:** گوندێك بوو لە قەراغی ئاوێك بوو، کە بەیانی خەڵکی ئاواییەکە لەخەو هەڵستان دیتیان کوژراوە ئەویش و خزمەکانی یەخەی خەڵکی ئاواییەکەیان گرت و پێیان گوتن دیارە ئێوە کوشتوتانە چونکە لەنزیك ئاوایی ئێوە فڕێ دراوە (برازای کوژراوەکە لەهەموو خزمەکانی گەرمتر و رشتر بوو لەیەخەگرتنی ئەو خەڵکە) ئەوانیش گوتیان ئێمە نەمانکوشتووە ئێوە خۆتان کوشتوتانە خەریك بوون بیکەنە شەڕێکی وا چەندکەسی تێدا بکوژرێ و ئینجا لەسەریان بچەسپێنن رەوشتی ئەوکاتەش وابوو ئەگەر یەکێك بکوژرابایە لەنزیك کام ئاوایی فڕێ درابایە ئەو ئاواییەکە تاوانبار دەکرا، ئەگەر بەڵگەش نەبوایە دەبوایە (پەنجا) پیاو لەو ئاواییە سوێند بخوات کە ئەوان نەیان گوشتووە.

دوایی بڕیاریان دا بچنە لای حەزرەتی موسا (صەڵات و سەلامی خوای لێ بێت) کە ئەو چارەیان بۆ بدۆزێتەوە ئەویش وەکو باسکرا فەرمووی (مانگایەك) سەر ببڕن و ئەوجا (زاندرا) کەچۆنیان سەربڕی خواش ویستی لەو کوشتنەیان زیندوو بوونەوەی رۆژی قیامەت پێشانی جولەکەکان بدات و بیکاتە کارێکی لەتوانا بەدەر (معجزە) بوو بۆ حەزرەتی موساو جولەکەش بەچاوی خۆیان ببینن کە چۆن (زیندویان دەکاتەوە) ئەوجا لەپاشان مانگاکەیان سەربڕی[١] جا بێگومان قورئان لێرەدا باسی ئەو رووداوەمان بۆ ئەگێڕێتەوە کەلەسەردەمی (مووسا

---

(١) شێخ (عبدالوهاب نجار) لەکتێبی (قصص الانبیاء)کەیا، ئەڵێت ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا﴾ ﴿فَادَّارَأْتُمْ﴾. **واتە:** کەوتنە مشتومڕ و دەمەقاڵە لەناو خۆیاندا) ئەمە چیرۆکی دووەمە وە پەیوەندی نییە بە چیرۆکی یەکەم، سەربڕینی مانگاکەوە)

پێغەمبەر (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) قەوماوە و ئینجا خوای گەورەش دەیهاتە پێش چاویی جولەکەکانی سەردەمی پێغەمبەرمان محمد (ﷺ) هەروەك قورئان ئەم بەسەرهاتە بۆمان رون ئەکاتەوەو ئەفەرمووێت ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٢). **واتە:** ئەی جولەکەکان بیربکەنەوە کە یەکێکتان کوشت و لەنێو خۆتاندا بوو بەمشتومڕو هەرا و دەمەقاڵەتان، لەسەر ئەوەی کێ کوشتوویەتی؟! خوداش ئەو نهێنیەی کە دەتانشاردەوە ئاشکرا دەکات و دەیخاتە روو.

جا خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٣). **واتە:** پێمان گوتن هەندێ لەلەشی مانگا سەربڕاوەکە لەلەشی کابرای کوژراو بدەن کەلێکتان دا کابرای کوژراو زیندو بۆوەو کەوتە قسەکردن و گوتی برازاکەم منی کوشتووەو دوایی مردەوە، ئا بەوشێوەیە خودا دەفەرموێ چۆن ئەو مردوەمان زیندو کردەوە ئەوهاش هەمووتان لەرۆژی قیامەت زیندو دەکاتەوە، **واتە:** خوای گەورە چەندین بەڵگە دەسەلاتی خۆیتان نیشان ئەدات وەك ئەم رووداوە سەرسوڕهێنەرە تا بەڵکو تێبگەن و بیر لەدەسەلاتی خوای گەورە بکەنەوەو باوەڕی راست و دروست بێنن[١].

---

(١) پێشەوا (مەراغی) لە تەفسیرەکەیدا دەڵێت بۆیە خوا لەناو گیانلەبەرانی تردا فەرمانی بەسەربڕینی مانگادا، چونکە ئەوانە گوێرەکە واتە (گۆلك) پەرست بوون، خوایش ئەیەوێ هۆشیاریان بکاتەوە، تا بزانن (خواکەشیان) پێ سەربڕێ، تا بیربکەنەوە و تێبگەن کەچۆن دەبێ خودا (سەر ببڕێ) چونکە بەڕاستی خوا ئەو خوایە کەکەس زاڵ نابێ بەسەری، دەبێ ئەوەیش بڵێین هەر لەبەرئەوەش بوو کە خوای گەورە هەر لەسەرەتاوە کوژراوەکەی زیندوو نەکردەوە.

سەرنجێکی گرنگ:

جا (بزانن) بێگومان هەروەك ئەو مردووە زیندوو بویەوە ئاواش خودا لەرۆژی دواییدا سەرجەم مردووان زیندوو دەکاتەوە خودا (ئایەت) و شتە سەرسوڕهێنەرەکانی خۆیتان پیشان دەدات بەڵکو هۆشیار ببنەوەو عەقڵتان بخەنە کارو لەرێگای راست لانەدەن جا بێگومان زیندووکردنەوەی ئەو کوژراوە (موعجیزەیەك) بوو خودا بۆ حەزرەتی موسای نواند ئەو زیندوو بوونەوەیە بەو لێدانە هۆیەك بوو بۆ پیشاندانی تواناو دەسەڵاتی خودا کە ئێمەی مرۆڤ نازانین چۆن فەرمانی دەکەویتە کار بەڵکو هێندە دەزانین کە ئەوەی خودا بیەوێت کوتوپڕ دەیهێنێتەدی و هیچ شتێك نیە لەتواناو دەسەڵاتی ئەو بەدەربێت ئینجا ئەمە جێی سەرنجە لەم ئایەتەدا خودا بەجولەکەکانی سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) رادەگەیەنێ.

پاشکۆ

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون لەبارەی ئایەتەکە کە ئەفەرمووێت ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ﴾ کاتێك ئێوە کوشتتان، لەحاڵێکدا خۆ ئەوان نەیانکوشتبوو بەڵکو رووداوەکە زۆر کۆن بوو مەبەست لەو ئاراستەکردنە ئەوەیە کە ئەو جوولەکانەیش هەر لەنەوەی جولەکەکانی سەردەمی موسا پێغەمبەر (صەڵات و سەلامی خوای لێ بێت) بونون و ئاکارو رەوشتیان هەروەکو ئەوان وابوون وەکو گوتراوە لەپەندێکی عەرەبیدا و ئەڵێ (الكُفرُ مِلةٌ واحِدةٌ)، **واتە:** بێ باوەڕەکان لەبێباوەڕیدا سەرتاپە یەك کوتلەن.

باسێك لە دڵڕەقی جولەکەکان:

جا بێگومـان دوای نیـشاندانی ئـەو هـەموو بەڵگـەو (موعجیزانـە) وە ئـەو جولەکانــە هێــشتاش هــەر دڵــڕەق و فەرمانبــەر نــەبوون، وەك خــودا ئەفـەرموویت ﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِىَ كَٱلْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً﴾ (ســوورەتی البقــرة: ٧٤). **واتــە**: دوای ئەوهــەموو (موعجیزانــەش) دڵەکانتان بوونە بەرد بگرە لەبـەرد رەقتریش **واتـە**: نـەوەکانی یـەعقوب هیچ پەندو ئامۆژگاریەکیان وەرنـەگرت ﴿وَإِنَّ مِنَ ٱلْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ ٱلْأَنْهَٰرُ﴾ **واتە**: بێگومان بـەردی وا هەیـە لەچـەندلاوە جۆگـە ئـاوی لـێ هەڵئەقوڵێ چونکە لەناو بەرداهینی واهەیە کە کونی گـەورەیان تـێ ئـەبێ و بەزۆری رووبارەکانی لێ هەڵئـەقوڵێ ﴿وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ ٱلْمَآءُ﴾ **واتە**: هـینی واهەیـە لـەت لـەت ئـەبێت و درزی لـێ پەیدا ئـەبێ لەباری درێژی یا پانی ئینجا ئاوی لێ دەرئەچـێ ﴿وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ﴾ **واتـە**: هەشـیانە لەترسـی خـوا لەچیاکانەوە بەرئەبێتـەوە کەچی دڵی ئێوە (بـەنی ئیسرائیل) بـەهیچ شـتێ نـەرم نابێـت ﴿وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ٧٤﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٤). **واتە**: ئەمەش بزانن کە هەرگیز خوا لەکارو کردەوەکانتان بێ ئاگاو غافڵ نییە.

بەهیچ شێوەیێك بەتەمای باوەڕهێنانی جولەکە مەبن:

ئینجا موسا پێغەمبەر و (صەلات و سەلامی خوای لیّ بێت) هاوەلانی زۆر هەولیان دەدا و زۆریش مکورپبوون لەسەر باوەڕهێنانی جولەکە جا قورئان روون ئەکاتەوە پێغەمبەرو (ﷺ) موسلمانەکان کە بەتەمای موسلمانبونی جوولەکە مەبن و لەبەر رق و قینی دلّ و دەروونی وان، وەك ئەفەرموویێت ﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَن يُؤْمِنُوا لَكُمْ﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٥).
واتە: ئێوە (ئەی ئیمانداران) بەتەمان خەلكێکی ئاوای وەك جولەکە بڕوا بهێنن و ئایینی ئێوە قەبوولّ بکەن؟ ﴿وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٥). **واتە:** لەکاتێکدا کە دەستەیەك لەزاناو پێشەواکانیان فەرموودەی خوا کە (تەوراتە) ئەیان بیست **واتە:** بەڕاستی ئەو جوولەکانە کۆمەلێکیان گوێیان لەفەرمانی تەورات دەبوو بەچاکی تێی دەگەیشتن ﴿ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِن بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ﴾ (**واتە:** لەپاش تێگەیشتن دەستکارییان ئەکرد بەپێی ئارەزووی خۆیان چونکە دەیانگۆڕی دەشیان زانی کە دەیگۆڕن ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٥). **واتە:** ئەشیان زانی کە ئەوە شتێکی ناڕەوایە؟!
ئینجا لەلایەك ئەوان وابن لەگەلّ پێغەمبەر و (تەوراتەکەی) خۆیانا ئەبێ لەگەلّ پێغەمبەری ئیسلام و قورئان چۆن بن؟

دیارە بەهەموو هێزو توانای خۆیانەوە بەرانبەری ئەوەستن وە درۆو

دەلەسەی بۆ هەلئەبەستن[1]، جا هەروەها بێگومان دەیەوێ نیشان بدات کە جولەکە لەگەڵ ئەوهەموو خراپیەیانا ناپاك و (ریاکاریشن) وەکو قورئان ئەفەرمووێت ﴿ وَإِذَا لَقُواْ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا ﴾ (البقرة: ٧٦). **واته:** کاتێك کە جولەکەکان تووشی موسڵمانەکان ببونایە ئەیان گوت ئێمە بڕوامان هێناوە کە ئێوە لەسەر ئاینێکی راست و دروستن وە (محمد) ئەو پێغەمبەرەیە کە (تەورات) موژدەی پێی داوە ﴿وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ ﴾. **واتە:** بەلام کاتێك کەلەناو خۆیاندا هەندێکیان لەگەڵ هەندێکی تریان بگەشتانا بەیەکتری (قالوا) خوێندەوارو (مالمەکانیان) بە(نەخوێندەوارەکانیان) دەگوت ﴿قَالُوٓاْ أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمْ ﴾. **واته:** ئەوە بۆچی ئەوشتانەی کەخوا لە (تەوراتا) بەئێوەی گوتووە دەچن بەموسڵمانەکانی دەڵێن؟ ئەو دەرگا زانینەی خودا بۆ ئێوەی کردۆتەوە ئێوە موسڵمانەکانی لێ ئاگادار دەکەنەوە **واتە:** مەچن ئەوشتانەی کە خودا لە (تەورات)دا بەئێوەی گوتووە هاوەڵانی (محمد)ی لێ ئاگادار مەکەنەوە ئەو ناونیشانەی کەلەتەوراتدا دەربارەی (دوا) پێغەمبەر هەیە بەموسڵمانەکانی مەڵێن ﴿لِيُحَآجُّوكُم بِهِۦ عِندَ رَبِّكُمْ ﴾. **واتە:** هەتا بیکەنە بەڵگە لای پەروەردگارتان لەدوارۆژیشدا زاڵ بن بەسەرتانا؟ ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ ﴾ (سوورەتی

---

(١) بڕوانە (تەفسیری خاڵ) لەنووسینی (شێخ محمدی خاڵ) جزمی یەکەم، لاپەڕە ١٤٩، وەهەروەها بڕوانە (تەفسیری زمناکۆیی) لەنووسینی (ملا سعید زمناکۆیی) (ب١)، (ل١٨٨)

البقرة: ٧٦). **واتە:** تاکەی تێ ناگەن و بیرناکەنەوە؟.

واتــە: بەڕاسـتی ئـەو پەسـندوو (سـیفەتانەی) پێغەمبـەر (ﷺ) کەلـە تەوراتــدا هــاتوون لــە (مــەدحی موحەممــەد) و ئومەتەکــەی لــەلای موسڵمانەکان مەدرکێنن و باسیان مەکەن، ئـەوجا خـوا لەسـەرئەو بـیرو بۆچوونەیان سەرکۆنەو سەرزەنشتیان دەکاو دەفـەرمووێ ﴿أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٧). **واتە:** ئایا نـازانن کـەخوا ئاگاداره بـەوەی کـە پـەنهانی ئەکـەن و ئـەوەی کـە ئاشکرای ئەکـەن؟ **واتــە:** ئاگـای لـە ناپـاکی و دوړوویـی جولەکەکانـە کـە روبەڕووی موسڵمانەکان چـی ئـەڵێن وە لـەناو خۆشیانا چـی ئـەڵێن، جـا بێگومـان لـەم باسـەوە دەرئەکـەوێ کـە کـارو پیـشەی ئەوانـە (ریـا) و رووپامـایی و ناپـاکی فـێڵ و تەلەکەیـە وە هەرکەسـێ ئاوابێـت دووره لـە بڕواهێنانەوە.

جا هەروەها باسی ئەوەش ئەکات کە جولەکە دوو دەسـتەن (یـەکێکیان) نەخوێندەوران و (دووهەمیان) خوێندەواری زۆرزانن و فێڵ بازن و کە درۆ ئەکەن بەدەم تەوراتەوە و (تەحریفی) ئەکەن.

جا خوای گەورە لەبارەیانەوە ئەفـەرمووێت ﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ﴾ (البقـرة: ٧٨). **واتە:** هەندێ لەو جولەکانـە نەخوێنـدەوارو نـەزانن ﴿لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ﴾(سـوورەتی البقـرة: ٧٨). **واتــە:** هـیچ نـازانن لـە تــەورات مەگـەر هێنـدێك هیـوای هـیچ و پـووچ کەلـە خوێنـدەوارەکانیان بیستووە وەك ئەوەی کەئەڵێن جولەکە نەبی کەسی تر ناچێتە بەهەشـت وە ئاگری دۆزەخ جوولەکە ناسوتێنێ، چـەند رۆژێك نـەبێ یـان بەخـەیاڵ

لەناو خۆیاندا دەڵێن ترسی دوارۆژتان نەبێ چونکە باوو باپیرانمان گشت پێغەمبەر بوونەو لەلای خوا تکامان بۆئەکەن خواش لێمان خۆش دەبێ و، هتد..

﴿وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٨). **واتە:** لەگەڵ ئەوەیشدا کە بڕوای تەواویان نیە هەر لەناو خەیاڵ و گوماندا دەژین بۆیە پێیان وایە بەوجۆرە خەیاڵ و ئاواتانە رزگاریان دەبێ.

سزا بۆ ئەوانەیە کە دەسکاری تەورات ئەکەن:

جا بێگومان کۆمەڵێکی زۆر لە (جولەکە) زاناکانیان نامەو تەوراتیان گۆڕی، لەبەرامبەر (تەماحێکی) دونیاوە گۆڕییان و (حەڕامیان) بە (حەڵاڵ) دانا و (حەڵاڵیشیان) بە (حەڕام) دانا، ئینجا خوای گەورە لەبەرامبەر ئەو کارەیانەوە ئەفەرمووێ ﴿فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ ٱلْكِتَٰبَ بِأَيْدِيهِمْ﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٩). **واتە:** سزای سەخت و بەتین بۆ ئەو زانایانەی کە تەوراتە تێکدراوەکەیان ئەنوسیەوەو بەدەستی خۆیان ﴿ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِندِ ٱللَّهِ﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٩). **واتە:** وە لەپاشان دەڵێن ئەمە لای خواوە هاتووە ﴿لِيَشْتَرُوا۟ بِهِۦ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ **واتە:** ئەمەش بۆ خاتری ئەوەی نرخێکی کەمیان دەست بکەوێ چونکە هەرچیەك و هەر چەندێکی دەستیان بکەوێ بەرامبەر بەو تاوانە هەرکەمە (چونکە گۆڕینی فەرمانی خوا بەهیچ شتێك بارتەقای نابێت).

﴿فَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ﴾ **واتە:** دیسانەوە هاوارو سزای سەخت و بەتێنی بۆئەو دەست و قۆڵ بڕانەی کە تەوراتیان گۆڕی و

بەدەستی خۆیان نووسییانەوە ﴿وَوَيۡلٞ لَّهُم مِّمَّا يَكۡسِبُونَ ٧٩﴾ (سوورەتی البقرة: ٧٩). **واتە:** وای هاوار بۆ ئەو زانایانەیە لەوەی کە بەم فرو فێڵە **واتە:** بەو حاڵە پەیدای ئەکەن، ئەوجا لەپاشان باسی هەندێ درۆو دەلەسەیان ئەکات و هەندێ لەو ئاواتانەیان کەبەهیچ رەنگ ناگونجێ لەگەڵ دادوو باوی خوادا، وەکو ئەفەرمووێت ﴿وَقَالُواْ لَن تَمَسَّنَا ٱلنَّارُ إِلَّآ أَيَّامٗا مَّعۡدُودَةٗۚ﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٠). **واتە:** گوتیان چەندە گوناهە بارین هەرچەندە رۆژێکی ژمێردراو کەم نەبێت لەدۆزەخدا نامێنینەوە مەبەستیان لەو چل رۆژەیە کە گوێرەکەکەیان تێدا پەرست.

﴿قُلۡ أَتَّخَذۡتُمۡ عِندَ ٱللَّهِ عَهۡدٗا﴾. **واتە:** ئەی (محمد-دروودی خوای لەسەر بێت) پێیان بڵێ باشە ئێوە لەخواوە هیچ پەیمانێکتان وەرگرتووە کە تەنها چەندرۆژێکی کەم لە دۆزەخدا ئەبن و ئەمێننەوە؟ ﴿فَلَن يُخۡلِفَ ٱللَّهُ عَهۡدَهُۥٓۖ﴾. **واتە:** هەتا هەتا خواش پێچەوانەی بەڵێنی خۆی کارنەکاو ﴿أَمۡ تَقُولُونَ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ٨٠﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٠). **واتە:** یان هەر لەخۆتانەوە شتێکی هەڵبەست و بێ بناغە بەدەم خواوە دەڵێن؟

ئینجا بێگومان خوای گەورە وەڵامی بەراستی یان ئەداتەوە لەوێنەی دەستوورێکی تێکراییداو ئەفەرمووێت ﴿بَلَىٰ﴾ نەخێر وانییە وەکو ئەڵێن ﴿مَن كَسَبَ سَيِّئَةٗ﴾ (سوورەتی البقرة: ٨١). **واتە:** هەرکەسێك کوفرو تاوان بکات ﴿وَأَحَٰطَتۡ بِهِۦ خَطِيٓـَٔتُهُۥ﴾. **واتە:** خراپەو

تاوانەکانیشی گەمارۆی دابێ ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۖ﴾. **واتە:** ئەوانە هاودەمی ئاگرن ﴿هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ٨١﴾ (سوورەتی البقرة: ٨١). **واتە:** تیا ئەمێننەوە هەتاهەتایە لێی جیانابنەوە.

تێبینیەکی گرنگ:

جا بێگومان هەندێ لەزانایان دەڵێن مەبەست بەم تاوانە و (سیئە)یە (شەریك) و هاوبەشدانانە بۆ خوا چونکە (موشریك) و هاوبەش دانەر خوالێی خۆش نابێ و هەتا هەتایی لەدۆزەخدا ئەمێنێتەوە هەروەها هەندێکی تر لەزانایان ئەڵێن مەبەست پێی هەموو جۆرە تاوانەکانی ترە[1] ئەوکاتە وابوو ئەوکاتە تاوانبارەکە ئەگەر موسڵمان بێت بەهەتاهەتایی لەوێ نابێ بەڵکو بەپێی گوناحەکانی دەمێنێتەوەو پاشان دێتەدەر ﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ٨٢﴾(سوورەتی البقرة: ٨٢). **واتە:** ئەوکەسانەی کە باوەڕیان بەدڵ بەخواو بەپێغەمبەرو قورئان هێناوەو کردەوەی چاکە دەکەن و ئەوەی (جوولەکە) دەیکەن‌و دەیڵێن ئەوانە نایکەن و نایڵێن ئەوانە خاوەنی بەهەشت بەهەمیشەیی لەناوی دەمێننەوە هەتاهەتایە.

سەرنجێکی گرنگ:

جا بێگومان چوونە ناو بەهەشت بەستراوە بە (ئیمان و باوەڕی) تەواو و کاروکردەوەی چاکە نەك بەقسەی زڵەوەو (بەهەونتە) یان بەنەسەب و

---

(١) بڕوانە پەرتووکی (تاوانە گەورەکان-لەڕوانگەی ئیسلامەوە) لەنووسینی (عبدالرحمن مەلا طه عزیز) چاپی سێیەم، لاپەرە١٨.

نەژادەوە وەکو پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەر بێت) ئەفەرمووێت (مَنْ بَطَّأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسرع بِهِ نَسَبُهُ) رواه مسلم، **واتە: هەرکەس** کاروکردەوەی خۆی دوای بخا لەکاروانی زانایان و پیاوچاکان جا بێگومان نەژادو بنەماڵەی خۆی بەرەو پێشی ناباو لەرۆژی دوایی ناگاتە پلەی خواپەرستان ئەگەر لەدونیاش بەفروفێڵ و خاترانەی باوك و باپیری پلەیەك بەدەست بێنیٚ.

ئەوەبوو کە (سفیان) ناو (رەزای خوای لیٚ بێت) بەپێغەمبەری (ﷺ) گوت لە (بارەی ئیسلامەوە) شتێکم نیشان بدە کە ئیتر پێویستم نەبیٚ لەکەسی تر پرسیار بکەم ئەویش فەرمووی (قُل آمَنتُ بِاللهِ فَاسْتَقِيم)، رواه مسلم، **واتە:** باوەڕ بەخوابێنەو (استقامەت) هەبیٚ بەولاو بەولادا مەچۆ)[1].

جولەکەکان عەهد و پەیمانیان داو لەپاشان هەڵیان وەشاندەوە:

(موفەسیرەکان) ئەڵێن لەپێشەوە بەکورتی باسی ئەو پەیمانەی کرد کەخوا لەجولەکەی وەرگرت لەژێر سێبەری کێوی توووردا لێرەدا ئەیەویٚ تۆزیٚ بەدرێژتر باسی ئەو پەیمانە بکات کەچۆن شکاندیان ئەوجا ئەفەرمووێت ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٣). **واتە:** لەبیرتانە ئەوەختە پەیمانی بەهێزو پتەومان لەکوڕان و نەوەی یەعقوب وەرگرت؟ ﴿لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ﴾. **واتە:** کە بێجگە

(١) بڕوانە پەرتووکی (فتح الملهم بشرح صحيح الامام مسلم)، بەرگی/١، لاپەڕە/٣٤٨.

لەخوا نابێ هیچ شتێکی تر بپەرستن ﴿وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَانٗا﴾. **واتە:** چاکە لەگەڵ باوك و دایكدا ﴿وَذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينِ﴾. **واتە:** لەگەڵ خزمانی نزیك و منداڵانی هەتیو و خەڵكانی بێنەوا چاكە بكەن ﴿وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسۡنٗا﴾. **واتە:** لەگەڵ هەموو كەسێكدا قسەی چاك و باش بكەن رووخۆش بن دڵفراوان بن خووڕەوشت باش و جوان بن ﴿وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ﴾. **واتە:** نوێژەكانتان بەجوانی و رێكی و پڕ لەماناو ملكەچیەوە ئەنجام بدەن وە (زەكات) بدەن بەشێوەیەكی شەرعی ﴿ثُمَّ تَوَلَّيۡتُمۡ إِلَّا قَلِيلٗا مِّنكُمۡ وَأَنتُم مُّعۡرِضُونَ ٨٣﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٣). **واتە:** رووتان وەرگێڕاو سەرتان دانەنواندو گوێگر نەبوون بۆ ئەم پەیمانەی كەلەمەوپێش دابووتان هەروەها پشتتان هەڵكرد مەگەر كەمێكتان نەبێ، وە ئێوە هەر پشت هەڵكەرن.

ئاگاداریيەكی گرنگ:

ئەوەی راستی بێت لەمەدینەدا دوو تاقم (جوولەكە) هەبوون جولەكەی (بەنی قُورەیزە) و (بەنی نەزیر) (یەكەمیان): هاوپەیمانی هۆزی (ئەوس) بوون (دووەمیشیان): هاوپەیمانی هۆزی (خەزرەج) بوون جا كاتێ ئەو دوو هۆزە جەنگیان بەرپا دەبوو جوولەكەكانیش لەگەڵ هاوپەیمانەكانی خۆیاندا دەچونە جەنگەوە.

ئینجا بێگومان هەر جوولەكەبوو جولەكەی دەكوشت، و سەروماڵیشی بەتاڵان دەبرد، جا لە (تەورات)یشدا ئەم كارە قەدەغەیە و دروست نییە

خۆ (ئەوس و خەزرەج)یش بێ باوەڕبوون نەیاندەزانی (قەبرو قیامەت) چیە؟ کەچی پاش کۆتایی هاتنی جەنگەکە دەستە سەرکەوتووەکە دەچوون (فیدیە)یان بەتاقمە شکستخواردووەکە ئەدا بۆ ئازادکردنی دیلەکانیان بەبیانووەوە کە گوایە (تەورات) پێیان دەڵێ ئەو (فیدیەیە) بدەن لەهەمان کاتدا هەر ئەو (تەوراتە) براکوژیشی لێ (حەرام) کردبوون کەبەئارەزووی خۆیان براکوژییان دەکرد و دواتریش (فیدیەیان) دەدا، جا بۆ راستکردنەوەی ئەو هەڵەیە خوای گەورە و میهرەبان ئەفەرموێت ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَآءَكُمْ﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٤). **واتە:** لەبیرتانە پەیمانی پتەومان لێ وەرگرتن کەخوێنی یەکتر بەفیڕۆ و ناهەق نەڕێژن ﴿وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ﴾. **واتە:** خۆتان دەربەدەر نەکەن لەولاتتان ﴿ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٤). **واتە:** پاشان بڕیارتانداو بۆ خۆشتان شایەدبوون کە دەبێ ئەو پەیمانە نەشکێنرێ و جێبەجێ بکرێ ﴿ثُمَّ أَنتُمْ هَٰٓؤُلَآءِ تَقْتُلُونَ أَنفُسَكُمْ﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٥). **واتە:** دوای ئەوەش ئێوە ئەی (بەنی ئیسرائیلی) سەردەمی پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت) بەربوونە گیانی یەکترو (قەوموو قیلە)ی خۆتان دەکوشت ﴿وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنكُم مِّن دِيَٰرِهِمْ﴾. **واتە:** هێندێك لەخۆتان دەربەدەر ئەکەن لەجێگاو رێگای خۆیان ﴿تَظَٰهَرُونَ عَلَيْهِم﴾. **واتە:** پشتیوانی بێگانەکان ئەکەن بۆ زاڵ بوون بەسەر جوولەکان ﴿بِٱلْإِثْمِ وَٱلْعُدْوَٰنِ﴾. **واتە:** بەگوناه و دەست درێژی وەك کوشتن و تالان و بڕین

و دەربەدەرکردنیان بێ ﴿وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ﴾. واتە: ئەگەر دیلیشیان لێ گیرا گشتتان (فیدیە)یان بۆئەدەن ﴿وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ﴾. واتە: لەگەڵ ئەمیشەکە (تەورات) یەکتری دەربەدەر کردنیشی قەدەغە کردووە کەواتە: بۆچی کار بەوەیان ئەکەن و بەمەیان ناکەن؟

﴿أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾. واتە: باشە چۆن رەوای هەقە باوەڕتان بەبەشێکی بەرنامەکەی (تەورات) هەبێ و بەشێکی تری (کافربن) و حاشای لێ بکەن؟ هەرگیزیش واناگونجێت و نابێ ﴿فَمَا جَزَاءُ مَن يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾. واتە: تۆڵەی ئەوکەسانەی کەوابن لەئێوە هەر ریسوایی و بەدناوییە لەجیهانا ﴿وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ﴾. واتە: لەرۆژی دوایشا ئەیانگێڕنەوە بۆ سزای هەرە سەخت و گران ﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٥). واتە: بەڕاستی هەرگیز خواش لەهیچ کارو کردەوەیەکی ئێوە بێ ئاگا و (غافل) نییە کەوابوو چۆن ئێوە بێ شەرمانە رەفتاری ئاوا ئەکەن و ئەنجامی ئەدەن؟).

جا هەروەها بێگومان روو ئەکاتە موسڵمانان و پێیان ئەڵێ ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٦). واتە: ئەوانەی باس کران و ئەوهەموو سەرپێچی و تاوانەیان هەیە، چونکە ئەو جوولەکانە کەلەجیاتی ژیانی (قیامەت) ژیانی دونیایان هەڵبژاردووە و

وازیان لە خۆشبەختی قیامەت هێناوە بۆ ژیانێکی کورتی فانی بۆ دونیایی پڕوو پووچ بۆیە ئەوانە بەتوندی سزا دەدرێن ﴿فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ﴾. **واتە:** لەبەرئەوە هیچ کات سزایان لێ سووك و کەم ناکرێتەوە ﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ (٨٦)﴾ (سووورەتی البقرة: ٨٦). **واتە:** لەلایەن هیچ کەسێکیشەوە هاوکاری و یارمەتی نادرێ تا لێی بێنەدەرێ.

فیز و تەکەبری جوولەکەو کوشتنی هەندێ لەپێغەمبەرەکان:

جا بێگومان (جولەکە) گەلێکی دلڕەق و ناتێگەیشتوو (مادە) پەرست و پارەپەرست و (کەللە) رەقن و بۆیە پەروەردگار پێغەمبەرانی یەك لەدوای یەك هەناردە سەریان و یەکەمین پێغەمبەرەکەیان حەزرەتی (موسا) بوو ئەوجا باسی ئەوکات لەدوای (موساش) گەلێ پێغەمبەری ترێ بۆ نادروون دوواهەمینەکەیان حەزرەتی عیسا بوو[1]، بەلام ئەمانە لەگەڵ هەموویانا سەر چەوت و خراپ بوون هەروەکو قورئان ئەفەرمووێت ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ﴾ (البقر: ٨٧). **واتە:** ئێمە تەوراتمان دا بەموسا ﴿وَقَفَّيْنَا مِن بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ﴾. **واتە:** دوابەدوای ئەو پێغەمبەرانی ترمان بۆ ناردن تا نۆرەی حەزرەتی (عیسا) هات ﴿وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ﴾. **واتە:** چەن بەلگەو (موعجیزەیەکی)

---

(١) ناوی پیرۆزی حەزرەتی عیسا (سەلات و سەلای خوای لێ بێت) بیست و پێنج (٢٥) جار لەقورئاندا هاتووە.

رونیشمان بە (عیسای کوڕی مەریەم)دا هەتا پێغەمبەرایەتی خۆی بسەلمێنێ ﴿وَأَيَّدْنَهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ﴾. **واتە:** بەفریشتەی سروشتیش (روح القدس–جبریل) پشتیوانیمان لێ کرد کەچی ئەنجامی ناردنی ئەو هەموو پێغەمبەرانە هەر ئەمەبوو کە ئەفەرمووێ ﴿أَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُولٌۢ بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُكُمُ ٱسْتَكْبَرْتُمْ﴾. **واتە:** کەی ئەمە راستەو رەوایە کە هەتا ئێستاش هەرکات پێغەمبەرێکتان بۆ هاتبێ کە بەرنامەو پەیامەکەی لەگەڵ هەواو ئارەزووی ئێوەدا نەگونجابێ ناڕەزاییتان دەربڕیوەو (دەعیە) و فیزوو (تەکەببورتان) بەسەریاندا کردووەو باوەڕتان نەهێناوە؟ ﴿فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾﴾ (البقرة: ٨٧). **واتە:** باوەڕتان بەکۆمەڵێ لەو پێغەمبەرانە نەهێناو هەروەها بەدرۆزنتان دانان وەکو حەزرەتی (عیسا و موحەممەد) (سەڵات و سەلامی خوایان لەسەر بێت) هەروەها دەستەیەکیشتان ئەکوشتن وەك (أشْعيا و زَكَرِيّا و يَحْيى) کە**واتە:** جێی سەرسوڕمان نییە ئەگەر بڕوا بە (محمد) نەهێنن چونکە ئەم لاساریی و سەرپێچییە پیشەی خۆتانە لەزۆر کۆنەوە تەنانەت ئێستا هەوڵی ئەوەتانە کە حەزرەتی (محمد) بکوژن و شەهیدی بکەن.

جا بێگومان خۆ ئەگەر پارێزگاری و چاودێری خوای گەورە نەبوایە ئەوە لەمێژە لەناوتان ئەبردوو ئەدی هەر (جولەکە) نەبوون کە گۆشتی حەیوان و ئاژەڵی ژەهراویتان دایێ وەکو چۆن (سیحرتان) لێ کرد، هەروەها چەندەها پیلان و (موئامەرەتان) بۆ ئەنجامدا، بەڵام بەمیهرەبانی خودای مەزن و خاوەن دەسەڵات پاراستی و بە (عینایەت)ی خۆی وەك قورئان لەجێگای خۆی باسی ئەکات.

جولەکە چاوەنواڕی پێغەمبەریان ئەکرد ئەو جا کە هاتیش باوەڕیان پێنەکرد:

بەڕاستی جولەکەکان پێغەمبەرەکانی خۆیان زۆر ئەزیەت ئەداو بگرە لە (موساوە تا عیسا) ئینجا باسی حاڵیان ئەکات لەگەڵ پێغەمبەری ئیسلاما کە تەماشا ئەکەین ئەم جوولەکانەی (مەدینە) و دەوروبەری هەروەك ئەو (جولەکانەی) پێشوو وان، چونکە جولەکەکان پێش هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) هەڕەشەیان لە (موشریکەکان) دەکرد کەبەم زوانە پێغەمبەرێ دێ و لەژێر بەیداخی ئەودا جەنگتان لەگەڵ دەکەین کە هاتیش درۆیان لەگەڵ کردو باوەڕیان پێی نەهێنا، وە لەگەڵ هەندێشدا هەرچەندە پێغەمبەر (ﷺ) بانگی دەکردن بۆ بڕواهێنان ئەیان وت قسەکانت ناچێتە دڵمانەوە وەکو ئەفەرمووێت ﴿وَقَالُواْ قُلُوبُنَا غُلۡفُۢ﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٨). **واتە:** جولەکەکان بەپێغەمبەریان دەوت دڵمان لەناو پەردەو کالاندایە و هیچ وەرناگرێ وە لەقسەکانیشت تێناگەین خواش لەبەرامبەر ئەو خووە ناپاکەیانەوە ئەفەرمووێ ﴿بَل لَّعَنَهُمُ ٱللَّهُ بِكُفۡرِهِمۡ﴾. **واتە:** نەخێر ئەوە وانییە کەئەوان ئەیڵێن بەڵکو هەر لەبەر بێ باوەڕییان خوای گەورە لەمیهرەبانی خۆی دووری خستنەوەو نفرینی لێ کردوون ﴿فَقَلِيلٗا مَّا يُؤۡمِنُونَ ٨٨﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٨). **واتە:** بۆیە کەمیان هەیە بڕوا بێنن.

بەڕاستی وابوو وەکو (قورئان) ئەفەرمووێت لەجوولەکەکان زۆرکەم موسڵمان بوون لەگەڵ ئەمیشە کەلەپێش هاتنی پێغەمبەر (+) بەدڵ و

بەگیان چاوەڕوانی هاتنی پێغەمبەری ئیسلامیان ئەکرد ئەو پێغەمبەرەی کە (تەورات و ئینجلی) بەناونیشانە مزگێنی پێدابوو تا بەهۆی ئەوەوە زاڵ ببن بەسەر (بت پەرستەکانا) وەکو ئەفەرمووێ ﴿وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَٰبٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ﴾ (سوورەتی سوورەتی البقرة: ٨٩). **واتە:** کاتێ هات بۆیان نامەیەك لەلایەن خواوە **واتە:** (قورئان) کە ڕێك بوو لەگەڵ ئەو نامەی کەلای ئەوان و بەدەست ئەوانەوە بوو، **واتە:** نامەکەی ئەوانی بەراست دانە ناودەقی ئەوە بوو لە بنەڕەتی ئایین و لەمەبەست و لە ئامانجدا ﴿وَكَانُواْ مِن قَبْلُ﴾. **واتە:** لەکاتێکدا لەپێش هاتنیدا ئەوانە ﴿يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾. **واتە:** بەهۆی ئەم پێغەمبەرەوە (ﷺ) داوای سەرکەوتن و زاڵ بوونیان ئەکرد لەخوا بەسەر ئەوانەی (بت پەرست) و بێ بڕوا بوون ئینجا بەم ڕەنگە لەکاتی جەنگکردن لەگەڵیان ئەیان ووت ئەی خوایە تەمەنمان درێژ بکە تابگەین بەو پێغەمبەرەی کە دواترین ڕەوانە کراوە، ئێمە بڕوای پێ ئەهێنین و شوێنی ئەکەوین و ئینجا پێکەوە جەنگتان لەگەڵ ئەکەین و لەناوتان ئەبەین وەك لەگەلی (عاد) و گەلی (ثمود) و (إرم) لەناوبران ئەو جولەکانە ئاوابوون و بەتەمای ئەوەبوون کەچی ﴿فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُواْ﴾. **واتە:** ئینجا کاتی هات بویان ئەو نامەی کە ئەیان ناسی بەهۆی ناسینی پێغەمبەرەوە (ﷺ) کەناونیشانی لە (تەوراتدا) هاتبوو کاتێ ئەو پێغەمبەرەیان حەزرەتی (محمد) بۆهات (كَفَرُواْ بِهِۦ) **واتە:** بڕوایان پێی نەهێنا ﴿فَلَعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ۝٨٩﴾ (سوورەتی البقرة: ٨٩). **واتە:**

کەواتە: (نەفرینی) خوا لەسەر ئەوبێ ئیمان و بێ بڕوایانەبێت ئەم جولەکانە لایان وابوو کە ئەم دواترین پێغەمبەرەش هەر لەوان ئەبێت ئینجا کاتێ کەهات و دەرکەوت لەوان نییە و بەڵکو لەگەلی (عەرەبە) حەسادەت داگیری کردن و بەهۆی ئەوەوە سەرکێشیان بەکارهێنا و دانیان پێیا نەنا وەك دەرئەکەوێ کەلەبارەیانەوە **ئەفەرمووێ** ﴿ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنفُسَهُمْ أَن يَكْفُرُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَن يُنَزِّلَ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ ۚ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩٠﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ٩٠). **واتە:** ئەو جولەکانە بەوەی کە باوەڕیان بە (پێغەمبەرو قورئان) نەهێنا بەوە خۆیان بەخراپترین شت گۆڕیەوە چونکە (حەسادەتیان) برد بەوەی خودا بە (لطفي) خۆی قورئان بۆیەکێك لەبەندەکانی خۆی بنێرێتە خوارەوە کەخۆی دەستنیشانی دەکات و دەیەوێت ئەوانە لەدوو چەندانەی خشم و تورەیی خودا زیاتر هیچی تریان پێی نابڕێت و بێ باوەڕان سزایەکی ریسواکەرو مایەی سەرشۆڕیان بۆ تەرخان کراوە.

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ۗ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنبِيَاءَ اللَّهِ مِن قَبْلُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ٩١).
واتە: ئەگەر بەوانە بوترایە، باوەڕ بەقورئان بێنن دەیانگوت باوەڕمان بەوە هەیە کە هەرچەندە ئەوە (مەبەست قورئانی پیرۆزە) حەق و راستەو بەبێ گومان لەلایەن خوداوە نێرراوەتە خوارەوەو باوەڕیشی بە

تەورات هەيە، ئينجا خودا بەپێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموويت (پێيان بڵێ- جا كەوايە بۆچى لەمەوپێش پێغەمبەرەكانى خوداتان دەكوشت ئەگەر راست دەكەن ئيماندارن؟).

﴿وَلَقَدْ جَآءَكُم مُّوسَىٰ بِٱلْبَيِّنَٰتِ ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ۝٩٢﴾ (سوورەتى البقرة: ٩٢). **واتە:** ئێوەی جولەكە پيشەتان هەر لاڕێيى و خراپەكارييە ئەوەبوو كە ئێمە موسامان بەچەند (موعجيزەيەكى) روون و ئاشكراوە ناردو ئەويش فەرمانى پێ كردن لە خودا زياتر كەسێكى تر نەپەرستن كەچى پێش ئەوەی موسا لێتان دوركەوتەوە ئێوە دەستتان كردە (گوێرەكە) پەرستى و ستەمتان لەخۆتان كرد، خولاسەی وتەكان كەچى پاش ئەوە كە بە (دەعوەتى) خوا چوو بۆ كێوی توور ئێوە گوێرەكەتان پەرست و كردتانە (خواى خۆتان) و بەوەش ستەمتان لەخۆتان كرد.

جولەكە پاش پەيماندان و جارێكى تر ياخى ئەبنەوە:

ديسانەكە بۆ جارێكى تر هەندێ لە سەرپێچييەكانيان بەروويانـدا دەداتەوە تا بەڵكو تەمێ خوارد ببن بۆيە ئەفەرموويت ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ ٱلطُّورَ﴾ (سوورەتى البقرة: ٩٣). **واتـە:** لەبيرتانە پەيمانێكى بەهێزو پتەومان لێ وەرگرتن كە (بەتەورات) كار بكەن كێوی (توور)يشمان بەسەرتانەوە راگرت و پێمان گوتان ﴿خُذُوا۟ مَآ ءَاتَيْنَٰكُم بِقُوَّةٍ وَٱسْمَعُوا۟﴾. **واتـە:** هـەرمانفێكمان پـێ داون لـە (تەورات)دا دەبێ زۆر بەتوندى بيگرن و ببيستن و گوێ رايەڵيشى ببن.

واتە: بەوردی کردارو رەفتاری پێ بکەم ﴿قَالُوا۟ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا﴾. **واتە:** گوتیان بەڵێ بیستمان و گوێڕایەڵیش نابین **واتە:** بەزبان وتیان بیستمان و بەکردەوەش وتیان نافەرمانیمان کرد ﴿وَأُشْرِبُوا۟ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ﴾. **واتە:** بەهۆی بێ بڕواییانەوە دڵیان ئاودرابوو بەخۆشەویستی گوێرەکەکە-یانی گۆلکەکە، **واتە:** خۆشەویستی ئەو گوێرەکە کە**واتە:** خۆشەویستی ئەو گوێرەکەیە لەگەڵ خوێن و رەگ و دەماریانا تێکەڵ بوبوو.

﴿ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُم بِهِۦٓ إِيمَٰنُكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾ ﴾

(سوورەتی البقرة: ٩٣). **واتە:** ئەی محمد (+) بڵێ ئەگەر بڕوادارین بێ شك بڕواکەتان تووشی شتی زۆر خراپ و ناڕەوای کردون، ئەوجا قورئان رووبەڕوویان ئەوەستی و ئەفەرمووێت ﴿قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمُ ٱلدَّارُ ٱلْءَاخِرَةُ عِندَ ٱللَّهِ خَالِصَةً مِّن دُونِ ٱلنَّاسِ فَتَمَنَّوُا۟ ٱلْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٩٤﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ٩٤). **واتە:** ئەی محمد (ﷺ) هەروەها پێیان بڵێ ئەگەر ئێوە راست دەکەن کە دەڵێن (بەهەشت) بەتایبەتی هەربۆ ئێمەیەو دانراوە لەلای خواوە[1]، بۆ ئێمە وەکو خۆتان

---

(١) ئینجا ئەم داواکردنی (مردنە) بەگوفتاریێ یا بەکرداریێ وەك جەنگ کردن لەرێی خودا داو نەترسان لە (کوشتن) چونکە یەکێك بزانێ کە (مرد) ئەچێتە بەهەشت ئەبێ وەك هاوڕێکانی پێغەمبەر (ﷺ) حەز لە مردن بکات تا زوو بەو (بەهرەیە) بگات جا کەداوای مردنتان نەکردوە زۆر بەپەرۆش بوون بۆ ژیانی جیهان ئەوە بزانن کە درۆنەکەن چونکە پێغەمبەر(+) فەرموویەتی (لَو أنَّ اليَهودَ تَمنَّوا الموتَ لَمَاتُوا) رواه البخاري، **واتە:** ئەگەر جوولەکە ئەو ئاواتەیان بخواستایە ئەمردن) بڕوانە (تەفسیری قورطبي) ج٢، ل٣٣.

ئەڵێن بێ ئەوەی کە یەکێکی تر ببێ بەهاوبەشتان کە**واتە:** داوای مردن و چوونە بەهەشت بکەن ئەگەر ڕاست ئەکەن ﴿وَلَن يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾﴾ (البقرة: ٩٥). **واتە:** بێگومان ئەوان هەرگیز داوای مردن ناکەن چونکە بۆخۆیان دەزانن چەند تاوانبارو ستەمکارن و دەزانن چییان کردووەو چەند (گوناهیان) هەیە **واتە:** بەڕاستی پەروەردگار زانایە بەستەمکاران دەزانێ چی دەکەن و چی ناکەن، ئەوجا باسی ئەوە ئەکات کە جولەکە لەهەموو کەسێك زیاتر حەزی لەژیانی جیهانە، هەروەکو ئەفەرموویت ﴿وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاةٍ﴾ (البقرة: ٩٦). **واتە:** تۆ دەبینی جولەکە لەهەمووکەس زیاتر حەزیان لەژیانەو دژی (مردنن) چونکە دەزانن کە مردن ڕاپێچی سزای بەئێش دەکرێن ﴿وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾. **واتە:** لەوانەش کە (بت پەرستی) و هاوبەشیان بۆ خودا بڕیارداوە ﴿يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ﴾. **واتە:** هەرکام لەوانە ئاواتەخوازەو پێی خۆشە کە (هەزار ساڵ) تەمەنی هەبێ و بژی ﴿وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَن يُعَمَّرَ ۗ﴾. **واتە:** بەڕاستی خۆ ئەگەر ئەو تەمەنە درێژەشی بدرێتێ کاتی مردو گەڕاوە لای خوا بەو تەمەنە درێژەی لەسزای خوا دوور ناخرێتەوەو ڕزگار نابێ.

﴿وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾﴾ (البقرة: ٩٦). **واتە:** خواش بەوکارو کردەوەی ئەوان دەیکەن زۆر بینایە کەوابوو ئیتر ئێوە هەرگیز ناتوانن هیچ شتێکی لێ بشارنەوەو درۆی لەگەڵدا بکەن.

باسێك لەبارەی جولەکەکانەوە کە حەزرەتی (جبریل) بەدوژمنی خۆیان دائەنێن:

جا هەروا تا ئێستا چەند بیانوویەکی جولەکەی هێناوە وەك ئەمە کە ئەیان وت ئێمە هەر بڕوامان بەو نامەیە هەیە کە بۆخۆمان هاتووە کە (تەوراتە) وە هەروەها چەند پڕوپاگەندەیێکی تریشیان بەلاوکردەوە وەکو ئەمانە کە گوایە (بەهەشت) هەربۆ ئێمەیە وەك خوای گەورە ئەوەی لەسەر زوبانی ئەوانەوە بلاوئەکاتەوە و ئەفەرمووێت ﴿وَقَالُوا۟ لَن یَدْخُلَ ٱلْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا﴾ (سوورەتی البقرة: ١١١). **واته:** کەس ناچێتە بەهەشت مەگەر جوولەکە نەبێ، یان ئەیانگوت ئێمە کوڕی خواو خۆشەویستی ئەوین (العیاذُ باللە) وەك ئەو ئایەتە ئاماژەی بۆئەکاو ئەڵێ ﴿نَحْنُ أَبْنَـٰٓؤُا۟ ٱللَّهِ وَأَحِبَّـٰٓؤُهُۥ﴾ (سوورەتی المائدة: ١٨). **واته:** ئێمە کوڕانی خواین و دۆستانی ئەوین.

جا هەروەها ئەم ناماقولییەیان ئەکرد، ئینجا باسی بیانوویەکی تریان ئەکرد کەگوایە حەزرەتیی (جبریل-ع) کە (وەحی) **واته:** سروشی بۆ (محمد) ئەهێنێ ئەوە دوژمنی ئێمەیە چونکە هەرچی نهێنی ئێمە هەیە بەوی ئەڵێ، وە هەروەها ئەڵێن (جوبرەئیل) فریشتەی سزاو بوومەلەرزەو رۆچوونە بەلام (میکائیل) بیهێنایە ئەوە بڕوامان پێی ئەهێنا، ئینجا قورئان لەم بارەیەوە ئەفەرمووێت ﴿قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِیلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ مُصَدِّقًا﴾ (سوورەتی البقرة: ٩٧). **واته:** پێیان بڵێ هەرکەسێك دوژمنی (جوبەرئیل) بێ دیارە دوژمنی خودایە چونکە

(جوبرەئیل) فریشتەی خودایەو خودا کردویەتی بەفریشتەی هاتووچۆو هێنان و بردنی (وەحی) **واتە:** نیگا لەنێوان خۆی و پێغەمبەرانیدا هەرکەسێك دژایەتی ئەو بکا دژایەتیی خودا دەکا بێگومان (جوبرەئیل) بەفەرمانی خودا ئەو قورئانەی بۆتۆ هێناوەو بۆی خوێندویەوەو تێی گەیاندووی ﴿ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ٩٧). **واتە:** ئەو قورئانەش ئەو دەیهێنێ پشتگیری لەکتێبەکانی بەردەستیان ئەکا وەکو (تەوراتەو ئینجیل و زەبووره) رێگە نیشاندەرو موژدەدەر بۆ موسڵمانانی خاوەن باوەڕی تەواو کەوابوو بڕوانە نەبوونی ئەوانە بەقورئان ئەوە هەر لەبەر ئەوەبێ کە جوبرەئیل هێناویەتی ئەوە بێگومان شتێکی زۆر خراپە و ناڕەوایە.

جا هەروەها ئەفەرموێت ﴿ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَىٰلَ ﴾(سوورەتی البقرة: ٩٨). **واتە:** هەرکەسێك دوژمنی خواو فریشتەی و پێغەمبەرانی و جبرەئیل و میکائیل بێ ئەوە بێ بڕوایە وە هەرکەسێکیش بێ بڕوابێ ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَٰفِرِينَ ﴿٩٨﴾ ﴾(سوورەتی البقرة: ٩٨). **واتە:** لەبەرامبەر ئەوەیشەوە بێگومان خوا ناحەزو دوژمنی بێباوەڕانە و مامەڵەی دوژمنایەتیان لەگەڵ ئەکات چونکە هەرکەسێك دوژمنایەتی لەگەڵ دۆستەکانی خودا بکا وەك دوژمنایەتی لەگەڵ خودی خوادا کردبێ وایە.

دەلیل و بەڵگەی پێغەمبەرایەتی حەزرەتی محمد (ﷺ):

دیسانەکه جارێکی تر ڕووئەکاتە پێغەمبەر (ﷺ) و دڵنیای ئەکات لەسەر ئەو قورئانەی کەبۆی نێرراوە وە لەسەر ئەوئایەتانەی کەبۆی هاتووەو ئەفەرمووێت ﴿وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍۢ ۖ وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ إِلَّا ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٩٩﴾﴾(سوورەتی البقرة: ٩٩). **واتە:** بەڕاستی ئەو قورئانمان بۆ نادروتیە خوارەوە کە پەراوێکی زۆر ڕاست و ئاشکراو ڕوونە کەس بێ بڕوا نابێ پێیان مەگەر بەدکاران **واتە:** ئایەتانی قورئان وەك ڕۆژ ڕووناکەو هەمووشتێك ڕووناك ئەکاتەوە.

﴿أَوَكُلَّمَا عَٰهَدُوا۟ عَهْدًا نَّبَذَهُۥ فَرِيقٌ مِّنْهُم ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾﴾(سوورەتی البقرة: ١٠٠). **واتە:** ئەو جولەکانە هەرکاتێك پەیمانێك گرێ دەدەن لەگەڵ ئیمانداراندا دەستەیەکیان هەڵی دەوەشێنێتەوە پشتگوێی دەخات (ئەوانە چاوەڕوانی خێریان لێ ناکرێ) چونکە زۆربەیان بەهیچ ئاین و بەرنامەیەك باوەڕیان نییە، یان بەشی زۆریان بڕوا ناهێنن بەپێغەمبەری ئیسلام.

پاشکۆ

جا بێگومان ئەووەی ڕاستی بێت بەشی زۆری جولەکە نەلەکاتی پێغەمبەرا موسڵمان بوون وە نەلەدوای پێغەمبەر (ﷺ) تا ئەمڕۆکە ئەمە یەکێکی ترە لە (خەبەردانی) قورئان لە (غەیبەو) کە شتی وا لەخواوە نەبێ نابێ ئینجا کاتێك کە پێغەمبەر (ﷺ) لەلای خواوە نێراوە سیفەتەکانی ڕێکی ئەو ناونیشانانە بوو کە (تەورات) دابووی کە

نــەوەی (حــەزرەتی ئیــسماعیل) پەیدائــەبێ جــا هــەروا هەنــدێ لــە (جولەکەکان) گوێیان نەدایە ئەو ناونیشانانە وە بڕوایان پێ نەکرد.

جا بێگومان ئەمەش یەکێکە لە پــەیمان شـکاندنی جولەکـە وەکـو خـوای گەورە ئەفــەرمووێت ﴿ وَلَمَّا جَآءَهُمۡ رَسُولٞ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٞ لِّمَا مَعَهُمۡ ﴾(سووڕەتی البقرة: ١٠١). **واتە:** کاتێك کە پێغەمبەری ئیسلامیان بۆهات لەلای خواوە بەڕێکی ئـەو ناونیـشانانەی کـە تەوراتەکـەی خۆیـان بۆی هەڵدابوون کەچی لەجیاتی ئەوەی کـە بـڕوای پـێ بێـنن وە بـەگوێی بکەن ﴿ نَبَذَ فَرِيقٞ مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ كِتَٰبَ ٱللَّهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمۡ ﴾. **واتە:** بێگومان دوای ئەوەش کەخوا ئەم پێغەمبـەرەی نـاردە لایـان و پشتگیری لەتەوراتەکەشیان دەکا هەروەها دەستەیەك لەخاوەن (کتێـب) و نامەکانی خوایان پشتگوێ خست و خۆیانیـان لـێ بـێ ئاگـاکرد، **واتــە:** لەبەرئەوەی کە (کتێبی) تەورات (مەدح) و پەسەندی پێغەمبەری تێدابوو لەگەڵ (قورئاندا) یەکیان دەگرت زاناکان ئەویشیان فرێدایە پشتەوە بۆی خــوای گــەورە ئەفــەرمووێت ﴿ كَأَنَّهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ١٠١ ﴾(ســووڕەتی البقـرة: ١٠١). **واتە:** هــەر دەڵێیت هــەواڵ و نیـشانەی وایـان (لەتەوراتـدا) نەزانیوە، جا هەر بەوەیشەوە نەوەستان بەڵکو بە (جـادوو) و شـتی واوە خۆیان سەرقاڵ کرد گوتیان کـاتی خۆشـی (سـولەیمانی کـوڕی داودیـش) هــەر بەجادووگــەری و (ســیحر) دەســەڵاتەکەی خــۆی ڕاگرتبــوو ئــەوجا بێگومــان خــوای گــەورە بــدرۆی خــستنەوە وەك لەمــەدا بۆمــان ڕوون ئەکاتەوە.

باسێك لەجادوو بازی جولەكەكان و سەرگوزشتەی (هاروت و ماروت):

دیسان جارێکی تر بابزانین ئەم جولەکانە ئەم (تەورات و قورئانەیان) بۆچی پشت گوێ خست؟ ئایا لەوانیانا باشتر دۆزیوەتەوە؟ نەء، لەبەر ئەوە نییە بەڵکو ئەوانیان فڕیدا تا دوای قسەی پڕوپووچی وابکەون، وەکو ئەفەرمووێت ﴿ وَٱتَّبَعُواْ مَا تَتْلُواْ ٱلشَّيَـٰطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَـٰنَ ﴾(سوورەتی البقرة: ١٠٢). **واتە:** هاتن دوای ئەوشتانە کەوتن کە زانا فێڵبازەکانیان ئەیان گێڕایەوە دەربارەی (پادشایی سولەیمان) کە گوایە جادووگەر بووە[1]، وە پاشاییەکەی بەهۆی (تەڵسیم) و جادووەوە وێستاوە ئینجا قورئان جادووگەریی سولەیمان (صەڵات و سەلامی خوای لێ بێت) بەدرۆ ئەخاتەوەو ئەفەرمووێت ﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَـٰنُ ﴾. **واتە:** سولەیمان بێ بڕوا نەبوو، وە جادوویشی نەکردووە بەڵکو پاشایەکی دووهەمی بەهێزی چاکی بەنی ئیسرائیل بووە ﴿وَلَـٰكِنَّ ٱلشَّيَـٰطِينَ كَفَرُواْ ﴾. **واتە:** بەڵکو شەیاتینەکان جادوویان داهێناو (کافر) و بێ بڕوا بوون و لەسنوور دەرچوون، یان زانا نالەبارەکانی جوولەکە کە جادووگەری پاڵ ئەدەنە پاڵ سولەیمان ئەوان بێ بڕوا بوون ﴿يُعَلِّمُونَ ٱلنَّاسَ ٱلسِّحْرَ ﴾. **واتە:** خەڵكیان فێری جادوو ئەکرد.

---

(١) هەندێ لەنەوەکانی (یەعقوب) ئیسرائیل کەوتنە شوێنی ئەو جادووە شەیاتینی سەردەمی پاشایەتی و دەسەڵاتی سولەیمانی (علیه السلام) دایان هێناو دەیانخوێند واتە کەوتنە شوێنی ئەو فڕو فێڵانەی دەربارەی (حکومەتەکەی) حەزرەتی سولەیمانیان دەکرد.

تێبینییەکی گرنگ:

جولەکە ویستیان بە (تەورات) پێغەمبەر (ﷺ) درۆ بخەنەوە کە زانییان (تەورات) و قورئان یەکەن لە زۆرشتەکە یەکێکیان پێغەمبەریەتی پێغەمبەرە(ﷺ) هاتن لەلاوە بەدرۆی بخەنەوە بەم رەنگە ئەو سولەیمانە کە قورئان ناوی ئەبات بە پێغەمبەر ئەمان بیکەن بەجادووگەرێکی بێ دین وەلەم رووەوە داستانی (هاروت) و (ماروت) یان هەڵبەستاو کە گوایە دوو فریشتە بوون و هاتوونەتە سەرزەوی لەشاری (بابل) کەلە خوارووی عێراقدایە لەنزیك شاری (حلە)ی ئێستاوە تا خەڵك فێری جادوو بکەن، وە تاقییان بکەنەوە بزانن کێ بەهۆی فێربوونی جادووەوە بێ بڕوا ئەبێ وە ئەم فریشتانە لەپێشەوە ئامۆژگاری ئەو کەسانەیان ئەکرد کە فێری جادوو ئەبوون وەپێیان ئەوتن ئێمە خوا ناردووینی بۆ تاقیکردنەوەی خەڵکی جا ئێوە بێ بڕوا مەبن بەهۆی فێربوونی ئەم جادووە وە تا وەك ئێمەتان لێ نەیەت ئینجا خەڵك لێیانەوە فێری جادوو وەبوون بەجۆرێك کە ژن و مێردیان لەیەك ئەکرد، ئەوجا قورئان ئەم چیرۆك و داستانە پڕوپووچە بەدرۆ دەرئەکات و ئەفەرمووێت ﴿وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلۡمَلَكَيۡنِ بِبَابِلَ هَٰرُوتَ وَمَٰرُوتَۚ﴾.

واتە: هیچ جۆرە جادوویەك نەنێردراوەتە خوارەوە بۆ (هارووت و ماروت) کە گوایە دوو فریشتەبوون لە (بابل) وەك (جوولەکە ئەڵێن) بەڵام هەندێك لە تەفسیرنووسان (ما)ی ﴿وَمَآ أُنزِلَ عَلَى ٱلۡمَلَكَيۡنِ﴾ بە (ئیسمی مەوصول) دادەنێن، زۆربەی موفەسیرین دەڵێن ئەو (ما)یە (ما)ی نەفییەو (ئیسمی مەوصول) نیە ئەو دوو کەسە لەشاری (بابل)دا خەڵکیان فێری (سیحر) **واتە:** جادوو دەکرد واچووبوویە مێشکی خەڵکی کە ئەو دوو کەسە فریشتەی خودان چونکە جوولەکەکانیش باوەڕیان

وابوو کە بەڕاستی فریشتەن لەلایەن خوداوە نێراون تا خەڵکی فێری (سیحر) بکەن، جا هەروەها (خولاصە)ی وتە لەو سەردەمەدا خەڵك زۆر پیشەیان بەجادوو و فرۆفێڵ لەگەڵ یەکتردا دەکرد.

جا لەوکاتەدا خوای گەورە ئەودوو فریشتەی نارد تا جادوویان بۆ رون بکەنەوە، هەروەها خەڵکی تێبگاو بەهەڵە نەچن و بزانن کە جادوو لەگەڵ (موعجیزە)ی پێغەمبەرێتیدا دووشتن لێك جیاوازن وە لەهەمان کاتیشدا ئەو دوو فریشتەیە بەخەڵکەکەیان ئەوت: ئێمە تەنها مایەی تاقیکردنەوەین و هاتووین بۆ بەتاڵکردنەوەو هەڵوەشانەوەی (سیحر) **واتە:** جادوو ئینجا (رجاءً) ئێوە نە فێری ببن و نە رەفتاریشی پێ بکەن بەڵێ کاری ئەو دوو (فریشتەیە) هەر ئەمەبوو ئیتر لەمە بەولاوە شتێکی تر نەبوو هەرچەندە بەداخەوە قسەی زۆر (تەنانەتی) بەدەم ئیبن و عەبباسەوە و هەندێ لە (ئەسحابی و تابعینەوە) دەربارەیان ئەگێڕنەوە ﴿وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ﴾. **واتە:** ئەمانە کەسیان فێری جادوو نەکردووە وەلەهەمان کاتدا هەر کەسێکیان فێری جادوو ئەکرد لەسەرەتاوە پێیان دەگوت ئەمکارەی ئێمە تەنها بۆ تاقیکردنەوەو فێربوونی جیاکردنەوەی (موعجیزە) و (سیحرە) و لەلایەن خواوە نێردراوین.

کەوابوو ئاگاداربە خۆت (کافر) و بێ باوەڕ مەکەو فێری جادوو بیت[1].

---

(١) قال الامام النووي (عَمل السِّحرِ حرام وهو من الكبائر بالاجماع) **واتە:** پێشەوا (نەوەوی ئەفەرموێت: کارو پیشەی جادووگەری دروست نیە و بەڕای کۆمەڵی هەموو زانایان چونکە یەکێکە لە تاوانە گەورەکان) ئیمامی (ئەحمەد) و ئیمامی (مالیك) دەڵێن (ساحیر) واتە جادوو ئەبێ بکوژرێ ئەگەر واز نەهێنێ و تۆبەی نەکات، وەك حەزرەت (ﷺ) دەفەرمووێ (حَدُّ السَّاحر ضَربةٌ بالسيفِ) رواه الترمذي، بڕوانە تاوانە گەورەکان، لەنووسینی (عبدالرحمن ملا طه عزين) لاپەڕە ٣٠.

واتە: هەرکەسێك فێری جادوو ببێ و کاری پێ بکات بێ بڕوا ئەبێ، وە هەرکەسێك فێری ببێ کاری پێ نەکات لەسەر بڕوای خۆی ئەمێنێتەوە ﴿فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ﴾. **واتـە:** بەڵام هەندێك هەر (کۆڵیان) نەدا تا لەو دوو فریشتەوە فێری ئەمە بوون کەبتوانن بە (سیحر) ژن و مێرد لێك بکەنەوە، **واتـە:** خەڵکەکە بەگوێی فریشتەکانیان نەکردو فێری جادوو و (سیحریان) لەیەك دەکردو جۆرەها کاری ناپەسەندو ناشەرعیان ئەنجام دەدا.

﴿وَمَا هُم بِضَآرِّينَ بِهِۦ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ﴾. **واتـە:** بڕیاری خوانەبوو ئەو جادوو گەرانە توانایان نەبوو زیانێك بە هیچ کەسێ بکەیەنن ﴿وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ﴾. **واتـە:** ئەوانە هەرفێری شتێك دەبوون کەهیچ قازانجێکی نەبوو بۆیان بەڵکو هەرمایەی زەرەرو زیان بوو ﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ ٱشْتَرَىٰهُ مَا لَهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ﴾. **واتە:** ئەوکارە ناپەسەندەشیان ئەکرد وەنەبێ لەرووی نەزانینەوە بێت بەڵکو ئەو (جولەکانە) چاك دەشیانزانی ئەوکەسەی کڕیاری جادووگەری بێ لەرۆژی دواییدا هیچ کەڵك و سوودێکی پێی ناگاو لەبەهرەی خوا بێ بەشە.

﴿وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١٠٢). **واتە:** بەڕاستی ئەگەر تێگەیشتبان ئەوشتەی کە ئەوان خۆیانیان پێی فرۆشت دەیانزانی چ کارێکی زۆر خراپە و ناپەسەندبوو.

ئاگادارییەکی گرنگ:

جا هەروەها هەندێ (تەفسیرنووسان) دەربارەی (هاروت و مارووت) و (ئەنگوستیلەکەی سولەیمانی) (صەڵات و سەلامی خوای لێ بێت) هەندێك لەو (ئیسرائیلیاتانەیان) خستووەتە ناو (تەفسیرەکانیانەوە) کە سەرپای درۆو (خورافیاتەو) دەمهەڵبەستی ئەنجام دەداو خراپترین شتیان بۆ خۆیان دورست کردووە لەراستیدا ئەگەر فامیان هەبوایە ئەمە هەموو فرووفێلی جوولەکەکانە یەکێك بوو لەو درۆیانە کە (جولەکەکان) هەڵیان بەستوە ئەویش ئەوەیە (دەڵێن مەلائیکەکان رەخنەیان لە (حوکمدانی) نەوەی ئادەم گرت و وتیان ئەگەر لەجیاتی ئادەمیزاد ئێمە لەزەویدا بووینایە بەپێی فەرمانی خودا دەجوولاینەوە (حوکممان) دەکرد، خوداش پێی فەرموون تا- دەی دوو کەستان هەڵبژێرن تا بچنە زەوی و لەوێ (حوکم) بکەن ئینجا فریشتەکان لەناو خۆیاندا (هاروت و ماروت)یان هەڵبژارد جا کە هاتنە سەرزەوی و دەستیان کرد بە (حوکم) کردن ئینجا ئافرەتێك هاتەلایان و سکاڵایەکی لەلاکردن کاتێك سەیری ئافرەتەکەیان کرد زۆر جوان بوو داوای داوێن پیسییان لێکرد ئافرەتەکەش پێی وتن شتی وا نابێت تا (عارقە) نەخۆنەوەو کەسێکیش نەکوژن، ئینجا (هارووت و ماروت)یش (مەی) خواردەوەو کەسێکی بێ گوناهیشیان کوشت پاشان ئافرەتەکە لێی پرسین باشە ئێوە کاتێك دەتانەوێت بەرز ببنەوە بچنەوە بۆ ئاسمان چی دەڵێن؟ ئەوانیش ئافرەتەکەیان فێری ئەوقسەیە کرد، ئیتر ئافرەتەکەیش ئەوقسەیەی کردو یەکسەر بەرەو ئاسمان بەرزبوویەوەو لەوێ بوو بەئەستێرەی (زوهرە) هەروەها دەڵێن گوایە ئەودوو فریشتەیە سزادانی دنیایان

هەڵبژارد بەسەر ئەوەدا گەلەڕۆژی دواییدا سزا بدرێن بۆیە ئێستاكەش لەژێر زەمینێكی قووڵی ئەم زەویەدا هەڵواسراون، لەتاو ئێش و ئازاری ئازاردا بەڵەفرکێیانە، جێی دڵخۆشییە كە زۆرێك لە (موفەسیرانی) گەورەو (موحەقیق) و داناو زاناو بەتوانا جا ئەوانە بەتوندی بەگژی ئەم (خورافیاتانەدا) چوونەتەوەو (تەفسیرەكانیان) خاوێنە لەو جۆرە درۆو قسە بێ بایەخانە، وەكو ئیمامی (طبري و فخرالدین الرازی و روح المعانی و قورطبي و شێخ زادەو قاسمی و ئیبن و كثیر و منیر و بەغەوی و بەیضاوي و ئەبوو سعوود و قاضي عیاض و خطبي و شێخ محمد عەبدەو رەشید رەزاو صاوی و مدارك و بَحرُوو نَهرُو سید قوطب) و جگە لەمانیش و زۆرانی تریش..

ئەفەرموون ئەو قسانەی دەربارەی (هارووت و مارووت) وتراون هیچیان راست نین، چونكە لەگەڵ رواڵەتی (حەدیس و ئایەتدا) یەك ناكەوێ تا ئەو رادەیە (شهابی عیراقی) ئەفەرمووێ (هەركەسێ بڕوای ببێ لەئیسلام دەرئەچێ (والعیاذ بالله) بزانن ئەوەش كەلە ئیمام (عەلی و ئیبن و عەبباسەوە) خودایان لێ رازی بێت، دەگێڕنەوە ئەمە قسەی ئەوان نیەو (مەدسووسە) و جا هەروەها زۆر نەكەم ئەوباسە لە پێغەمبەر (ﷺ) نەبیستراوە.

بەڵام ئەم هەموو قسەو باسە درۆو دەلەسەی جوولەكانەو خستوویانەتە ناو تەفسیری (كتێبەكان) خاوەنی تەفسیری (المنار)یش دەڵێت ئەو درۆو دەلەسانەی دەربارەی حەزرەتی سولەیمانیش هاتوون و وتراون هەندێ لە (بنی ئیسرائیلیەكان) لەكاتی خۆیدا رێكیان خستوون و هەڵیانبەستوون و داویانە بەگوێی موسڵمانەكانداو ئینجا خزێنراونەتە ناو

هەندێك لە تەفسیرەكانەوە، بەڵام بەپێویستم زانی چونكە هەندێك لە موسڵمانان كە خۆشباوەڕن و ئاگاداری و شارەزاییان لە (تەفسیردا) نیەو كەمە.

ئینجا كاتێك چاویان بەوجۆرە قسەو باسانە دەكەوێ لەتەفسیرێكدا یەكسەر بەڕاستی دەزانن و باوەڕی پێ دەكەن و بگرە لەناوخەڵكیشدا ئەگێڕنەوەو باسی دەكەن[1].

پاشكۆ

مامۆستایی خوالێخۆشبوو (مەلا عبدالكریمی مدرس) لەتەفسیری نامی[2]دا ئەڵێت ئەوشتانە كە (مەشهورن) لەناو خەڵكدا لەهەندێ لەبابەتی ئەم دوو فریشتەوە كە گیرۆدەی گوناهو تاوان بوون وەخودای تەعالا (موخەیەری) كردوون لەبەینی عەزابی دنیا یا عەزابی قیامەتا وە ئەوانیش عەزابی دنیایان (ئیختیار) كردووەو ئەوانە ئێستا لەچاڵێكا هەڵواسراون لە (بابل)دا، وە تا قیامەت بەوجۆرە دەمێننەوە، لەسەر فەرموودەی زانایانی (تەفسیر) ئەسڵ و ئەساسیان نیە وە لە (ئەحادیسی صەحیحدا نیە وە (موخالفی) نەصی قورئانە چونكی خودا لەباسی فریشتەدا ئەفەرمووێت ﴿لَّا يَعۡصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمۡ وَيَفۡعَلُونَ مَا يُؤۡمَرُونَ ٦﴾ (سوورەتی التحریم: ٦). **واتە:** هەروەكو لەپێشەوەئەم

---

(١) بڕوانە تەفسیری گوڵشەن، لەنووسینی (نزام الدین عبدالحمید) لەگەڵ دەست كاری بەرگی یەكەم، لاپەڕە ٤٠.

(٢) بڕوانە تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لەدانانی مامۆستا مەلا عبدالكریمی مدرس، بەرگی یەكەم، لاپەڕە ١٧٥.

ئایەتە (تەفسیر) کراوە.

جا هەروەها بزانن تەفسیری (بیضاوي-رەدی) ئەم شتانە ئەکاتەوە هەروا تەفسیری (فخری رازیش) بەوقسانە رازی نییە.

ئینجا خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُواْ وَاتَّقَوْاْ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٠٣). **واتە:** ئەگەر ئەم (ئیسرائیلییە) بەدبەختانە ئیمانیان بهێنایی بە پێغەمبەری (ئاخر زەمان) و لە عەزابی خوداو نافەرمانی ئەو خۆیان لابدایێ ﴿ لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ خَيْرٌ ﴾. **واتە:** ئەوە جەزایەکی گەورەو پاداشتێکی باشیان دەس ئەکەوت لەدنیادا و قیامەتا وە دیارییە پاداشی باشی خودایی چاکە نەك (عاجر) بوون و (قاری ئەبەدی) ﴿ لَوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٠٣).

واتە: ئەگەر بیانزانیباو زانستی ژیرانەیان بخستایەتە کار.

تێبینی:

لەو سەردەمەدا جادووگەرێکی زۆر پەیداببو جادووگەرەکانیش کاری زۆر سەرسوڕهێنەریان دەکردو زۆرکەسیش وایدەزانی ئەوکارەی ئەوان (موعجیزەیەو) خۆشیان پێغەمبەرن، جا لەبەرئەوە خوای گەورە ئەودوو فریشتەی نادروو جۆری جادووەکەی فێرکردن تا بتوانن (جادو و موعجیزە) لێك جیا کەنەوەو بزانن ئەوانەی کەداوای پێغەمبەرێتی ئەکەن بەلگەیەکی زانستانەو باوەڕپێکراو کارێکی زۆر ناپەسەند ئەکەن و جادووبازن نەك پێغەمبەر[1].

---

(١) بڕوانە تەفسیری رامان، لەماناو مەبەستی قورئان، لەنووسینی (ئەحمەد کاکە محمود) لاپەڕە ٣٥، لەگەڵ دەستکاری.

ئەبێ وشەو ئاخاوتنی ناسك لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) بكرێت:

جا بێگومان لێرەدا دیسان تاوانێكی تری (جولەكە) ڕون ئەكاتەوە ئەوجا ئەفەرمووێت ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقُولُواْ رَٰعِنَا ﴾ (البقرة: ١٠٤). **واتە:** ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە بە پێغەمبەر مەڵێن (راعنا) **واتە:** گوێمان بۆبگرە بزانە ئێمە چ پرسیارێكتان هەیە؟ چونكە جولەكەكان كاتێك لەگەڵ پێغەمبەری خودا دا قسەیان دەكرد لەوكاتەدا كە ئەو وشەیان دەوت **واتە:** (راعنا) زمانیان خواردەكردەوەو بەشێوەیەك دەیانوت كە دەبوو بەوشەیەكی (عیبری) كە جۆرە جوونێكە دەیاندا بە پێغەمبەر (ﷺ) ئینجا خوا فەرمووی ﴿وَقُولُواْ ٱنظُرۡنَا ﴾. **واتە:** لەجیاتی وتەی (راعنا) پێی بڵێن (أنظُر) **واتە:** پەلەمان لێ نەكەو چاوەڕوانیمان لەسەر بكە ﴿وَٱسۡمَعُواْۗ ﴾. **واتە:** باش گوێ بگرن بۆ دەرس و ئامۆژگارییەكانی ﴿وَلِلۡكَٰفِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٞ ١٠٤﴾(البقرة: ١٠٤). **واتە:** هەیە بۆ ئەو بێ بڕوایانەی كە ئەو قسە سووكە بە پێغەمبەر (ﷺ) ئەڵێن سزایەكی سەخت و گران.

دیسان جارێكی تر باسی ناپاكی دڵ و دەروونی جولەكەكان ئەكات لەگەڵ موسڵمانەكانا كە تاچەند (حەسادەتیان) پێی ئەبردن لەسەرئەوەی كەخوا ئەم ئایین و قورئانەی بۆ ناردوون تا ئاگاداریان بكاتەوە وە خۆیان بپارێزن لە فرو فێڵ و چاوو راویان وە سوپاسی خوابكەن لەسەر ئەو ئاینە پیرۆزەی كەپێی داون، وەكو ئەفەرمووێت ﴿مَّا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ وَلَا ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴾ سوورەتی

(البقـرة: ١٠٥). **واتــە:** ئەوانــەی کـەبێ بـڕوان بـە پێغەمبـەر لـە (گـاور و جوولەکە و هاوبەش پەیداکەرەکان) حەزناکەن ﴿أَن يُنَزَّلَ عَلَيۡكُم مِّنۡ خَيۡرٖ مِّن رَّبِّكُمۡۚ﴾. **واتە:** هیچ شتێکی باشتان لەخواوە بۆ بێتە خوارەوە بە (وەحی) **واتە:** سروشت، ﴿وَٱللَّهُ يَخۡتَصُّ بِرَحۡمَتِهِۦ مَن يَشَآءُۚ﴾. **واتە:** مەیلی خۆیەتی هەرکەس خۆی حەزبکا (رەحمەت) و سۆزی خۆی بۆ تایبەت دەکا و دەیکاتە پێغەمبەر ﴿وَٱللَّهُ ذُو ٱلۡفَضۡلِ ٱلۡعَظِيمِ ١٠٥﴾ (سوورەتی البقـرة: ١٠٥). **واتــە:** دیـارە خـوا خـاوەنی فەزڵ و بەخششی زۆر گەورەیە.

باسێك لەبارەی ناسخ و مەنسوخەوە
یا (النسخ) واتە: لەکارخستن:

ئەوەی راستی بێت جوولەکە و (موشریکەکان) **واتـە:** هاوبەشکەرەکان دەیانگوت سەیری (محمد) ناکەن چۆن ئەمڕۆ شتێك ئەڵێ و سبەینێ شتێکی تر؟ ئینجا خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿ ۞ مَا نَنسَخۡ مِنۡ ءَايَةٍ أَوۡ نُنسِهَا﴾ (سوورەتی البقـرة: ١٠٦). **واتـە:** ئێمـە هـەر ئایـەتێك نەسـخ[1] بکەینەوە **واتە:** بسڕینەوەو لەکاری بخەین یان فەرامۆشی بکەین و لەبیری

---

(١) نسخ، لەزوبانی عەرەبی و (لوغەتدا) واتە لابردن ئەڵێن بەڵام لە (شەرعیشدا) بەمانای (لابردنی فەرمان و حوکمێکی) ئایەتیەکە بە (حوکم) و فەرمانی ئایەتێکی تر ئەویش لەبەرکارێکی پێویست، بڕوانە (البَحر المَدید في تفسیر القرآن المجید) دانراوی زانای بەناوبانگ (إبن عجیبه الحسینی) بەرگی (١) لاپەڕە ١٢٤.

ببەینەوە ﴿نَأۡتِ بِخَيۡرٖ مِّنۡهَآ﴾. **واتە:** ئێمە لەباتی ئەوە ئایەتێکی چاکتر و ئاسانتر یان هەروەکو ئەو دەخەینە جێی تا لەپاشەڕۆژدا ببێ بەمایەی پاداشتی گەورەترو زیاتر ﴿أَوۡ مِثۡلِهَآۗ أَلَمۡ تَعۡلَمۡ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ١٠٦﴾ (سوورەتی البقرة: ١٠٦). **واتە:** ئایا نەتزانیوە کە خوا ئاوا توانو زۆردارە بەسەر هەموو شتێکدا؟ **واتە:** خوا کە ئاوا تواناو زۆرداربێت ئەبێ توانابێت بەسەر سڕینەوەی ئایەت و هێنانی چاکتر لەو ئایەتەیان وێنەی لەجێگایدا، هەرچیش بکات ئەیکات ئەمڕۆ بڕیارێکەو بۆ سبەینێ بڕیارێکی ترە.

چەند نموونەیەك لەگۆڕین:

١-گۆڕینی قورس بۆ ئاسان وەك لابردن و سڕینەوەی شەونوێژ لەسەر موسڵمانان.

٢-گۆڕینی ئاسان بۆ قورس وەك گۆڕینی چەند ڕۆژێ ڕۆژوو کەلەسەرەتاوە هەبوو بۆ ڕۆژووی مانگێکی ڕەبەق ئەمە هەرچەندە قورسترە بەڵام لەرووی پاداشتەو گەورەترەو باشترە.

گۆڕین و سڕینەوەی بڕیارێك بۆ بڕیارێکی تر وەکو خۆی ئەویش گۆڕینی رووگە (قبلە) لە (بَیت المقدس)ەوە بۆ (کەعبە) جا هەروەها ئاگاداربە لەم (مسائیلانە) وەك سڕینەوەی تەنها خوێندنەوەکەی بە قورئانی وە هێشتنەوە (حوکم) و بڕیارەکەی وەك ئەو چەند نموونەیش ئەخەینە بەرچاوی خوێندەواران.

٤-سڕینەوەی تەنها خوێندنەوەکەی بەقورئانی وە هێشتنەوەی (حوکم)

ببەینەوە ﴿نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ﴾. **واتە:** ئێمە لەباتی ئەوە ئایەتێکی چاکتر و ئاسانتر یان هەروەکو ئەو دەخەینە جێی تا لەپاشەڕۆژدا ببێ بەمایەی پاداشتی گەورەترو زیاتر ﴿أَوْ مِثْلِهَآ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ١٠٦﴾ (سوورەتی البقرة: ١٠٦). **واتە:** ئایا نەتزانیوە کە خوا ئاوا توانو زۆرداره بەسەر هەموو شتێکدا؟ **واتە:** خوا کە ئاوا تواناو زۆرداربێت ئەبێ توانابێت بەسەر سڕینەوەی ئایەت و هێنانی چاکتر لەو ئایەتەیان وێنەی لەجێگایدا، هەرچیش بکات ئەیکات ئەمڕۆ بڕیارێکەو بۆ سبەینێ بڕیارێکی ترە.

چەند نموونەیەك لەگۆڕین:

١-گۆڕینی قورس بۆ ئاسان وەك لابردن و سڕینەوەی شەونوێژ لەسەر موسڵمانان.

٢-گۆڕینی ئاسان بۆ قورس وەك گۆڕینی چەند ڕۆژێ ڕۆژوو کەلەسەرەتاوە هەبوو بۆ ڕۆژووی مانگێکی رەبەق ئەمە هەرچەندە قورسترە بەڵام لەرووی پاداشتەو گەورەترەو باشترە.

گۆڕین و سڕینەوەی بڕیارێك بۆ بڕیارێکی تر وەکو خۆی ئەویش گۆڕینی رووگە (قبلە) لە (بَيت المقدس)ەوە بۆ (کەعبە) جا هەروەها ئاگاداربە لەم (مسائیلانە) وەك سڕینەوەی تەنها خوێندنەوەکەی بە قورئانی وە هێشتنەوە (حوکم) و بڕیارەکەی وەك ئەو چەند نموونەیش ئەخەینە بەرچاوی خوێندەواران.

٤-سڕینەوەی تەنها خوێندنەوەکەی بەقورئانی وە هێشتنەوەی (حوکم)

و بڕیارەكەی وەك خوێندنەوەی﴿ فَٱقۡطَعُوٓاْ أَيۡدِيَهُمَا ﴾ (المائدة: ٣٨).
واتە: پیاو و ئافرەتی (دز) دەستی ڕاستیان ببڕن لەجومگەی پشتی پەنجەكانەوە كە سڕایەوە و (نەسخ) بووە بە ﴿أَيۡدِيَهُمَا﴾ یا خوێندنەوەی (الشيَخ والشَيخة إذا زَينا فَرجموهما البتة). **واتە:** پیاو و ئافرەتی پیرو گەورەو بەتەمەن كاتی زینایانكرد بەردبارانیان بكەن، چونكە بێگومان ئەو دووانە خوێندنەوەكەیان بەقورئان (نەسخ) كراوەتەوە **واتە:** سڕاوەتەوە بەڵام بڕیارەكەیا هەرهەیەو ماوەتەوە، ئەوەتا (دز) یەكەم جار دەستی ڕاستی ئەبڕیٚ و پیاو و ئافرەتی ئاواش بەرد باران ئەكرێن.

٥- پێشان ئەگەر منالێكی شیرخۆریٚ ئافرەتێك ئەگەر دەجار شیری خواردبا لێی (حەرام) نەدەبوو. بەڵام ئەمە (نەسخ) بۆوەو بووە (پێنج) جاروو ئەوەش وەك دایكی ئیمانداران خاتوو عائیشە (خوا لێی ڕازی بێت) ئەفەرمووی (كانَ فيما أنْزَل عَشرَ رَضَعاتٍ يُحرمنَ فَنَسخْنَ بِخَمسٍ مَعْلوماتٍ) **واتە:** لەپێشەوە (ئایەت) هاتە خوارەوە بەوەی كە دەجار شیر خواردن (مەحرەمێتی) پەیدا ئەبێت لەپاشان ئەو ئایەتە (سڕیەوە) بەپێنج جاری زانراو بەبیٚ گومان وە ئەم سیٚ جۆرە سڕینەوە وەرئەگیرێن لەئایەتەكە بەچەند شێوەیەك[1].

---

(١) بڕوانە (التفسير المنير-في العقيدة والشريعة والمنهج) لەنووسینی دكتۆر (وهبە الزحيلي) بەرگی (١) لاپەڕە ٢٩٠.

ئاگادارییەك:

(مَعرفـة النَاسـخِ وَالمَنـسوخ ضَـرّورية للعـالِم). **واتـه:** زانـینی (ناسـیخ و مەنـسوخ) زۆر زۆر پێویـسته بـۆ خـەڵكانێك **واتـه:** بـۆ موسـڵمانان ئینجـا وەرگـیراوە لەحـەزرەتی عـەلی و (عبـدالله)ی كـوڕی ئیمـامی عەبباسـەوە (خوا لێیان رازی بێت) وەكو ئەفەرموێت (رُوِيَ أنّ علياً (رضـي الله عنـه) أرسَـلَ إلى رَجـلٍ كـان يُخـوّفَ النّـاسَ في المَـسجدِ فجـاءهُ فقـال لَـهُ أتَعـرفُ (النّاسخَ مِنَ المَنسوخ؟) فَقال لا قالَ فَاخْرجْ مِـن مَـسْجدنا وَلا تَـذْكر فيـه.. وعن إبن عباسٍ مِثلهُ وَقال لَهُ هَلكتَ وأهلكْتَ)[1]، ریوایەت كراوە لـەئیمامی عەلی (خـوای لـیّ رازی بێـت) نـاردی بەشـوێن پیاوێـك دا كـەوا تەفـسیری قورئـانی ئـەكردوو خـەڵكی ئەترسـاندو ئینجـا پیاوەكـەیان هێنـا لایـی فەرمووی تۆ (ناسخ)و (مەنسووخ) ئەزانیّو ئویش گوتی نەخێر فـەرمووی بـڕۆ لەمزگـەوتی ئێمـەدا هـیچ جـارێكی تـر ئـەو(تەفـسیرە(مەكـە ئـیبن عەبباسیش بەم شێوەیە باسی كردووە. **واتـه:** فـەرمووی خـۆت بـەهیلاك بردۆوە خەڵكەكەشت بەهیلاك بردوە.

---

(١) بڕوانە تەفسیری (نهر الخير على أيسر التفاسير) لەنووسینی (الشيخ أبي بكر جابر الجزائري) لاپەڕە ٥٥. هەروەها بڕوانە پەرتووكەكانی (الناسخ والمنسوخ).

پاشکۆ

جا خوێنەوارە ئازیزەکانم بەڕاستی ئەم مەسەلەی نەسخ و سڕینەوە لەکۆنەوە (موفەسیرەکان) قسەیان لەسەر کردووە هەروەها بۆتە هەراو کێشەی ناو زانایان و چەندەها (کتێب) و نووسراوی زۆریان تێدا نووسیوەو هەر یەکە بەباری راو بۆچوونی خۆدا رایدەکێشێ و پەسەندی دەکات ئەگەرچی لەتەفسیر و (کتێبەکانی) خۆماندا دەڵێ جەماوەری زانایان لەسەرئەوەن کە (نەسخ) لە (ئەوامیر) و (نەهیدا) هەیە و، هتد..

هەروەکو لە (ئایینی ئیسلام) بەشوێن دینی (عیسا) دا هاتووە وەلەگەڵی (ئەحکامی) ئایینی حەزرەتی موسا گەلێ ئەحکامی دینە پێشووەکانی لابردوە وە زانایانی (کتێبی) ئاسمانی ئەمە دەزانن هەروا لەدینی ئیسلامیشا (قابیلە) گەلێ لەو (حوکمانە) کەلە ئەوەڵەوە بڕیاردراوە لەپاش ماوەیی بگۆڕێ بە (حوکمێکی) تر کە بۆ ڕۆژو چەرخ (موناسب) رێکە کەوابوو کەس لەم هۆوە (حەقی) رەخنەی نیە[1].

پرسیاری ناشەرعی لە پێغەمبەر (ﷺ) مەکەن:

خـودای گـەورەو مـەزن و باڵادەسـت ئەفـەرموێت ﴿ أَلَمْ تَعْلَمْ ﴾ (سـوورەتی البقـرة: ١٠٧). **واتـە:** ئایـا نازانیـت ﴿أَنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾. **واتـە:** دەسـەڵاتدارێتی و موڵکایـەتی گـشت ئاسمانـەکان و زەوی هـەربۆ خودایـە؟ چـونکە لەهـەر کارێکـە بیـەوێ

(١) بڕوانە (تەفسیری نامی) بەرگی (١) لاپەرە ١٧٩، وەبڕوانە (تەفسیری زمناکویی) بەرگی (١) لاپەرە (٢٥٥).

(موعجیزەیـەکی) تـازەی نـویٚ ئـەدات بـە پێغەمبـەری خـۆی؟ ﴿وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ١٠٧﴾ (سـوورەتی البقـرة: ١٠٧). **واته:** ئێوە هیچ گەورەو یاریدەدەرێکتان نییە خوا نەبیٚ کە**واته:** بۆ قسەی ئەم بیٚ بیڕوایانە نەگرن کە ئەیانەویٚ لاتـان بـدەن چـونکە ئەمانـە هیچیان لەدەست نییە ناتوانن قازانجتان پـیٚ بگەیـەنن و نـە زیـان بـەڵکو ئـەوەی کـە قـازانج و زیـانی ئێـوەی بەدەسـت بـیٚ هەرخودایـە ، ئـەوجا هەروەها ئەفەرموویٚت ﴿ أَمْ تُرِيدُونَ أَن تَسْـَٔلُوا۟ رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ ﴾ (سوورەتی البقـرة: ١٠٨). **واتـه:** ئایـا ئەتانـەویٚ داوای (موعجیزەی) ناقۆڵا بکەن لە پێغەمبەرەکەتان وەکـو لەمـەوپێش داواکـرا لەحەزرەتی موسا و پێیان گوت ﴿أَرِنَا ٱللَّهَ جَهْرَةً﴾ (سوورەتی النساء: ١٥٣). **واته:** خوامان بەئاشکرا پـیٚ نیشان بدە، هەروەکو لەپێشەوە بـاس کراوە..

ئینجـا هـەروەها بەمـە ئامۆژگـاری موسـڵمانەکان ئـەکات کەلـە قـسەو وتـەکانی پێغەمبەرەکـەیان دەرنەچـن وە (ئـیعترازی) لـیٚ نـەگرن چـونکە هەرکەسیٚ بەگوێی پێغەمبەر نەکا بەبەر هەڕەشەی خوای گەورە ئەکەویٚ وەکـو ئەفـەرموویٚت ﴿وَمَن يَتَبَدَّلِ ٱلْكُفْرَ بِٱلْإِيمَٰنِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ١٠٨﴾ (سوورەتی البقرة: ١٠٨). **واته:** هەرکەسـێك (کـوفر) بـە (ئیمان) بگۆڕێتەوە دین و باوەڕی راستی خۆی بدا بەبیٚ ئاییني بێگومـان ئەوە رێگای راست و دروستی بزر کردوە سەرلیٚ شێواوە لـەدوای ئـەوەی دیسان فەرمان بەموسڵمانەکان ئـەکاو ئەفـەرمووی گـوێی لـە جوولەکـە و گاورەکان دەگرن و ئینجـا لەپاشـان ئەفـەرموویٚت ﴿ وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ

﴿أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٠٩). **واتە:** بێگومان زۆر لەخاوەن نامەکان چ گاور چ جوولەکە حەز ئەکەن ﴿لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنۢ بَعْدِ إِيمَٰنِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنفُسِهِم﴾. **واتە:** کەلێك لەخاوەن نامەکان لەبەر دەردی (حەسوودی) و ناپاکی خۆیان پێیان خۆشە دوای بڕوا هێنانتان (کافرتان) بکەنەوە.

﴿مِّنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلْحَقُّ﴾. **واتە:** دوای ئەوەی کە پێغەمبەریەتی (محمد) یان بۆ دەرکەوت چ بەقورئان و چ بە ناونیشانەکانی تەورات و ئینجیل[1] ئەوجا ئەم ئایەتەی خوارەوە وەکو ئەفەرمووێت ﴿فَٱعْفُوا۟ وَٱصْفَحُوا۟ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦٓ﴾. **واتە:** ئێوە لێیان ببوورن و چاوپۆشیان لێ بکەن تا فەرمان و بڕیاری خوا بەسەرکەوتن و رزگاربوون دێت ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ۝١٠٩﴾ (سوورەتی البقرة: ١٠٩). **واتە:** بەڕاستی خوا بەسەر هەموو شتێکدا زاڵەو تواناو دەسەڵاتدارە.

شێخ (محمد)ی خاڵ لە (تەفسیری) ئەم ئایەتەدا ئەڵێت: (ئەو خوایەی کە ئەم ئایینەی داونێ و ڕێی راستی نیشانداوون ئەتوانێ وا بەهێزیان بکات کە هەموو (دەوڵەتێك) شەرمیان لێ بکات کە ئەمە بەڕاستی هاتەدی وە

(١) ئوسامەی کوڕی زەید (خوا لێی رازی بێت) ئەگێڕێتەوە و ئەڵێ جارێك پێغەمبەر (ﷺ) سواری گوێدرێژێك ببوو (عبدالله)ی کوڕی ئوبەی (سەرۆکی دووڕووەکان) بەلای تێپەڕبوو تانەو تەشەرەی لە پێغەمبەرداو وتی بۆنی گوێدرێژەکەی چەند ناخۆشە، (سەعد)یش عەرزی کرد ئەی خۆشەویست بیبەخشەو قسەکەی پشتگوێ بخە، پێغەمبەریش (ﷺ) کە هەردەم کاری لێبوردنە- فەرمووی ئەوا بەخشیم، جا بەم بۆنەیە ئەم ئایەتە دابەزی.

دەوڵەتی ئیسلام وای لێ هات کە (حکم رانی) ئەکرد لە ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوادا).

ئینجا دوایی بەڵێن دان بەیارمەتی موسڵمانان و ئامۆژگاری یان بەپشت بەستن بەخوا، ئینجا لەپاشان فەرمان ئەکا بەنوێژ کردن و زەکات دان و خێرکردن بۆ دوارۆژت وەکو ئەفەرمووێت ﴿ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ (البقرة: ١١٠). **واتە:** بەردەوام نوێژەکانتان بەرێك و پێکی ئەنجام بدەن و کەمتەرخەمییان تیا مەکەن و زەکاتیش بدەن بەوانەی پێیان دەشێ ﴿ وَمَا تُقَدِّمُواْ لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾. **واتە:** هەرکارێکی خێرو چاکە بۆخۆتان پێش خەر بکەن **واتە:** (پێش خۆتان ڕەوانی بکەن) ئەکەوێتە لای خوا﴿ إِنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾ ﴾(البقرة: ١١٠). **واتە:** بەڕاستی خوا بەگشت کارو کردەوەتان بینایەو ئاگادارە.

جولەکەو گاور هەردوولا زەمی یەکتر ئەکەن:

دیسان قورئانی پیرۆز پڕوپاگەندەکانی جوولەکەو گاورەکان ئەباتە دواوە کە هەریەکە پێی وایە خاوەنیی (هیدایەتە) و بەهەشت هەربۆ ئەوە کەسی تر ناچێتە ناوی لەغەیری ئەوانەوە، وەکو ئەفەرمووێت ﴿ وَقَالُواْ لَن يَدْخُلَ ٱلْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ ﴾ (البقرة: ١١١). **واتە:** جوولەکە و گاورەکان وتیان کەس ناچێتە بەهەشت، جولەکە یا گاور نەبێ **واتە:** جوولەکە ئەی وت هەر جوولەکە و گاوریش ئەی وت هەر گاور

ئەچێتە بەهەشت.

دیارە بەردەوام هەردوولا هەوڵیان دەدا یەکتر بەدرۆ بخەنەوە، ئینجا ئەفەرمووێ کە ئەم قسەیە هیچ بەڵگەو پاڵپشتێکی نییە لەنامەکانی خۆیانا ئەڵێ ﴿تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ﴾. واتە: ئەمە ئاواتی پڕوپووچی خۆیانە لەبەرئەوە خوا بە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمووێ داوای بەڵگەیان لێ بکە ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١١١). **واتە:** بەو جوولەکەو (مەسیحیانە) بڵێ ئەگەر ئێوە راست ئەکەن هەرئێوە دەچنە بەهەشت بەڵگەتان بێنن بۆ چەسپانی ئەو قسەیەتان ئەم داوایەش لەکاتێك دەبێ کە هەر دولا لەگەڵ یەك بکەونە دەمەتەقێ، بەڵگەش لەیەکێك داوا دەکرێ کە بزانی ناتوانی بەڵگە بێنێتەوە بۆ داوایەکەی خواش دەزانی (مەسیحی و جوولەکە) هیچ بەڵگەیەکیان نیە دەنا داوای لێ نەدەکردن لەهەمان کاتیش خوا وەلامیان ئەداتەوە و ئەفەرمووێ ﴿بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِندَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١١٢). **واتە:** نەخێر وانیە و ئەو جوولەکەو (مەسیحیانە) ناچنە بەهەشت بەڵکو کەسێك دەچێتە بەهەشت کە رووی خۆی لەخوا کردوەو بەزیادەوە چاکە دەکات و خراپەیان لێ روونادات ئەوانە پاداشی ئەو چاکانە لەلای خواوە وەردەگرنەوە ئەوجا هەرکارێك بۆ خواو بەفەرمانی خوابێ پاداشەکەش لەلای خوایە ئەوانە نەترسیان لەسەرەو نەتووشی خەمیش دەبن، چونکە پاداشەکەیان هیچ مەترسی لەسەر نیە و نەترس و بیمێکیان دەبێت لە قیامەتدا نە خەم و خەفەتیش دەخۆن بۆ دونیا.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم چەند ئایەتە:

هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن ئایەتی (١٣) دەربارەی جولەکەکانی مەدینەو وەفدی (نەصرانیەکانی) نەجران هاتۆتە خوارێ کە (نەصرانییەکانی) نەجران هاتنە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) قەشەو جوولەکەش هاتن لەوێ بوو بە دەمەقاڵێ و دەنگیان لێك بەرز کردەوە بوو بەهەراو هۆریایان (موجادەلە) ئینجا جولەکەکان وتیان ئێوە لەسەر هیچ دینو ئایینێك نین بڕوامان بە (عیسا) و ئینجیل نیە.

ئەوجا (نەصرانیەکان)یش وتیان ئێوەش لەسەر هیچ دین و ئایینێك نین ئێمەش بڕوامان بە (موسا) و تەوراتەکەی نیە، هەرکام لە (جوولەکەو گاور ئەولافە درۆینەیان لێ ئەدا کە باسکرا ئینجا باسی ئەوە ئەکات کە هەرکام لەمان و بت پەرستەکانیش لەناوخۆیاندا ئەوانی تر بەگومڕا دائەنێن وەك ئەفەرمووێت ﴿وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ لَيْسَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ عَلَىٰ شَىْءٍ﴾ (البقرة: ١١٣). **واتە:** جوولەکە دەیانگوت (مەسیحی) و گاورەکان لەسەر هیچ بنەماو ئاینێکی بڕواپێکراو نین ﴿وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَىٰ لَيْسَتِ ٱلْيَهُودُ عَلَىٰ شَىْءٍ﴾. **واتە:** گاورەکانیش دەیان گوتە جولەکەکان ئێوەش لەسەر هیچ بنەماو راستیەك نین ﴿وَهُمْ يَتْلُونَ ٱلْكِتَٰبَ﴾. **واتە:** بەمەرجێ کە هەردوولاشیان (کتێب) و نامەی ئاسمانی دەخوێننەوە جولەکە (تورات) ئەمانیش (ئینجیل) کە هەردووکیان قسەو باسی راست و باشیان تیایە کەچی لەگەڵ ئەوەشدا یەکتریان بە (کافر) و بێ باوەڕ دادەنا ﴿كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾. **واتە:** خۆ ئەوانەیش کەهیچ نەزانن

وەك ئەوانەی کە تەنها (ماددەیان) بەلاوە شتەو بەس ﴿فَٱللَّهُ يَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُواْ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَ ١١٣﴾(سووورەتی البقـرة: ١١٣). **واتە:** ئەوجا سەبارەت بەو (ئیختلاف) و مشت و مڕەو کێشە و (مونازەعەیان) خوا لەڕۆژی قیامەتدا دادگەیان دەکات و بڕیاری دروست دەدات تا دەرکەوێ ئاخۆ جوولەکە راستە یان فەلەو گاورەکان ئەوکاتە خۆیان دەبیننەوە.

جا هەروەها مامۆستای خوالێخۆشبوو شێخ (محمد)ی خاڵ لەتەفسیرەکەیدا[1] تەعلیقێکی لەسەر ئەم ئایەت و باسەدا هەیە ئەڵێت: جێی داخ و خەفەتە کە ئێستا موسڵمانەکانیش لەناو خۆیانا وایان لێ هاتووە هەر دەستەیەك خۆی بە(موسڵمان) ئەزانێ و دەستەکەی تر بەهیچ لەگەڵ ئەمیشە کە هەموولایەکیان دەوری قورئان ئەکەنەوە وە قورئانیش فەرمان ئەدات بەیەکێتی و برایەتی، وە جلەوگیری ئەکات لەجیاوازی و دووبەرەکی وە ئەفەرمووێت ﴿وَٱعۡتَصِمُواْ بِحَبۡلِ ٱللَّهِ جَمِيعٗا وَلَا تَفَرَّقُواْۚ﴾ (سوورەتی آل عمران: ١٠٣). (أي تَمسّكُوا بدين اللهِ وكتابه جميعاً ولاتفرّقوا عنه ولاتَخْتَلَفوُا في الدين كما اختلف من قبلكم من اليهود والنصارى). **واتە:** هەموو دەست بگرن بە کەمەندی خوا وە لەیەك مەپچڕێن و لەنێوان خۆتاندا ناکۆك مەبن و لەسەر برایەتی یەکتر رابێن، هەندێ (موفسیرانی تریش) ئەفەرموون: بەتێکڕا گشتیان دەست بەرشتەی ئایینی خواو قورئانەکەیە وەربگرن‌و قەت لێی مەترازێن‌و ناکۆك مەبن‌و وەکو ناکۆکی جوولەکەو گاورەکان لەپێش ئێوەدا.

---

(١) بڕوانە تەفسیری خاڵ لەنووسینی (شێخ محمدی خاڵ) بەرگی یەکەم، لاپەڕە ١٨٦.

قەدەغەکردنی مزگەوتەکان لەیادی خودا تاوانێکی گەورەیە:

(موفەسیرەکان) لەم باسەی پێشودا باسی (بت پەرستەکانی کرد لەگەڵ جوولەکەو گاورەکاندا) ئینجا لێرەدا باسی پیستری تاوان و گوناه و گەورەترین ستەم و (تاوان) ئەکات کە بریتییە لە بەرگری کردنی مزگەوتەکانی خوا لەوەی یادو باسی خوایان تیا بکرێ وە هەوڵدان بۆ وێران کردنیان جا هەڵ ئەگری ئەمە ئاماژە بێت بۆ ئەو کردەوە پیسەی کە (نەصرانیەکان) کردیان لەپاش نەمانی حەزرەتی عیسا (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) لەناویاندا ئەوەبوو چون پەنایان بردە بەر (تیطس)ی رۆمانی کە (بت پەرست) بووە کە پاشای رۆم بوەو ئینجا هێرشی کردنە سەر جولەکەکاندا لەولاتی شامدا ئەویش هات (إبادەی) کردن و بە کوشتن و برین و بەدیل گرتن و وێرانکردنی جێ و شوێنیان وە (بیت المقدس)ی رووخاندو بەردی بەسەر بەردییەوە نەهێشت وە هەیکەلی **واتە:** پەیکەری (سلێمان پێغەمبەر -صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) رووخاند[1]، هەروەها چەند دانەیەك لە (توراتی) سوتاند.

وە هەڵئەگرێ مەبەست بەم ستەم و تاوانە بەرگری کردنی قورەیش بێت لەساڵی شەشەمی کۆچیدا قەدەغەی پێغەمبەر (ﷺ) و یارەکانیان کرد

---

(١) مێژوو بۆمان ئەگێڕێتەوە لەوەختی (کۆمۆنیستەکان) کە تەنها لە (سەمەرقەندا) و شارێکە ئەکەوێتە رووسیاوە کەوا (١٤) هەزار مزگەوتیان وێران کردو لەناوی پیرۆزی خودا دایان خست و شوێنەواریان نەهێشت، رۆمانەکانیش دوای (٧٠) ساڵ لەبەرزکردنەوەی عیسا (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) بۆ ئاسمان چوونە (بیت المقدس) و وێرانیان کرد، بەشێوەیەکی حەشوائی (ظلم) و ستەمیان ئەنجامداوە.

لەوەی بچنە مەككەو تەواف (كەعبە) بكەن لەسەر ئەم بارە مەبەست بە هەوڵدانیان بۆ وێرانكردن ئەوەیە كە ئەیان وێست ماڵی خوا هەر جێگەی بت پەرستی بێت و بەرگری خوا پەرستانیان ئەكرد لەوەی خوا پەرستی تیا بكەن كە وێرانكردنی راستەقینە ئەوەیە وە هەڵئەگرێ ئەمە دەست نیشان و ئامـاژە بێت بەو هەموو پیلان و (فـاك و فێڵ) و هەوڵ و تێكۆشانەی مەرجەكانی جوولەكە پێی هەڵسان لەبارەی گۆڕانی رووگە لە (بیت المقدس)ەوە بۆ (كەعبە) كە یەكەم مـاڵی خوابوو بۆ ئادەمیزاد و ئینجا ئەو جوولەكانە ئەیان ویست بەرگری خوا پەرستان بكەن لەروو تێكردن و خوا پەرستی تیایدا جا بێگومان قورئـان دەربارەی یەكەمیان ئەفـەرمووێ ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ أَن يُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ ﴾.

واتــە: دەبێ كێ لەو كەسە ستەمكارترو تاوانبارتر بێ رێگە نەدا لەمزگەوتەكاندا یادی خوا بكرێ.

دەربارەی دووهەمیان ئەفەرمووێ ﴿ وَسَعَىٰ فِى خَرَابِهَآ ﴾. **واتــە:** بۆ وێرانكردنیشیان تێ بكۆشێ و نەهێڵێ و خواپەرستیان تێدا بكرێ یان هـەر بیـانرووخێنێ ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَن يَدْخُلُوهَآ إِلَّا خَآئِفِينَ ﴾. **واتــە:** ئەوانەی كە قەدەغەی مزگەوتەكان ئەكەن لەخواپەرستی یا هەوڵ ئەدەن بۆ وێرانی یان هەر نەدەبوو بچنە ناو مزگەوتەكانەوە مەگەر بەترس و بیمەوە نەبێت **واتە:** لەباتی ئەوان ئەمرۆ ئاوا بەمزگەوتەكان بكەن دەبوو موسڵمانان ریسوایان بكەن و ملیان پێ دانەوێنن چ جای ئەوە كەبتوانن مزگەوتەكان بڕوخێنن؟ پێویستە رێزی

لیّ بگرن و هەق و مافی خۆی بدەنیّ[1].

﴿لَهُمْ فِي ٱلدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي ٱلْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾﴾ (البقرة: ١١٤). **واتە:** بێگومان بەشی ئەوانە لەدونیادا هەر ریسوایی و بەدناویە لەپاشەڕۆژیشدا تووشی سزایەکی گەورەو گران دەبن.

ئاگادارییەکی گرنگ

هەندێ لە (موفەسیرین) ئەڵێن هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە ئەمەبوو لە شانی (ڕۆمییەکانا) کە هاتن غەزای (قودسیان) کردوە (بیت المقدس) یان وێران کرد وەقەدەغەی (اهلی کیتابیەکانیان) لەوەکرد کەخواپەرستی تێدا نەکەن‌و بەڵام هەندێکی تر لە (موفسرەکان) ئەفەرمووێ ئەم ئایەتە لە (شأن) بتپەرستەکانا هاتووتە خوارێ کەئەوکاتەی حەزرەت‌و (ﷺ) یارانیان (مەنع) کرد لەساڵی (واقیعە) ی حودەیبیەدا کەبروا بۆ (عومرە) کردن لە مەککەداو هەروەکو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد.

---

(١) بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) پاش ئازادکردنی مەککە فەرمانی دا کە ساڵی ئایندە نابێ (کافر) و (مشرك) حەج بکەن و بیچنە ماڵی خواوە، هەروەها (حەدیسەکەی) کە (ئەبو هورەیرە –رەزای خوای لیّ بێ) ئەگێڕێتەوە کە حەزرەت (ﷺ) ئەبوو بەکری سەددیقی نادروو پێی فەرموو بانگەواز بکە لەمەوبەدوا (ألاّ يحجَّ بَعْدَ العامِ مُشرك ولا يَتطوّفَ بالبَيْتِ عُريان) متفق عليه، **واتە:** لەم ساڵە بەدواوە ئیتر نابێ بێباوەڕان ئەوانەی بەرووتی ئەسووڕێنەوە بەدەوری (کەعبەدا) نابێ تەواف بکەن قەت، بڕوانە (مەوسوعەی فیقهی حەج و عومرە) لەنووسین و کۆکردنەوەی (عبدالرحمن مەلا طە عزین) لاپەڕە ٢٨٦.

پاشکۆ

هەندێ تر لە (موففسرەکان) لەواتایی (ماکان لَهُم أن یدخُلوها الاّ خائِفین) دا فەرموویانە(حەق) و مافی ئەو (کافرانە)و هابوو کەنەچنە ناو ئەو مزگەوتانەوە مەگرە بە(ترس و لەرزەوە) نەبێ و ئینجا لەموسڵمانان ئەمڕۆکە قەدەغەی ئەکەن و وەلەگەڵ هەندێشداو وێرانی ئەکەن و کەچی ئیمڕۆ (زرووف) وەهایە ئەوان (مەنعی) موسوڵمانان ئەکەن لەچوونە ناو مزگەوتەوە.

وەهەندێکی دیکە لەزانایانی (تەفسیر) فەرموویانە لە (عیلمی) خودادا واربووردووەکەئەم (کافرانە)وا کزو داماو ئەکەون کەنەتوانن بڕۆنە ئەو مزگەوتانە ئیللا بەدزی و پەنامەکی و ترسەوە لەموسڵمانان وەلەسەر ئەم(تەفسیرە) ئەبی بەموژدەی (زاڵ بوونی) موسڵمانان بەسەر (کافرانا) لەمەولا —**واتە:** (حاڵیان) وای لێ دێ ناتوانن بڕۆنە مزگەوتی موسڵمانەوە مەگەر بەترس و لەرزەوە نەبێ[1].

مەرجە لەنوێژدا رووبکەنە (قیبلە) واتە: رووگە:

لە شەریعەتی ئیسلامدا ئەفەرمووێت، هەرکاتێك موسڵمانان مزگەوتیان لێ تێك دراو یا لەمزگەوت گەڕاندیانەوە ئەوە بەڕاستی ئەوە ئەگەینێ لە موسڵمانان بێهێزن و (غیرەتی) دەستەوکەریان تێدانییە لەهەمان کاتیش ئەگەر لە مزگەوتیش رێگەی خواپەرستیان نەبوو ئەمە واناگەینی کە شوێنێکی تریان نیە نوێژی لێ بکەن چونکە گەلانی پێش ئیسلام لایان وابووە کە خواپەرستی ئەبێ هەر لەپەرستگە (معبد) دابێ.

---

(١) بڕوانە تەفسیری نامی ، بۆ قورئانی پیرۆز، لەدانانی مامۆستا مەلا (عبدالکریم مدرس) لەگەڵ دەست کاری بەرگی١، لاپەڕە١٨٨.

یا تەنها لە (دێر) و یا (کنیسە)کاندا خواپەرستی ئەکرێ، ئینجا بۆئەوەی نیشان بدات کە ئاینی ئیسلام وانییە وە دروستە بۆ هەمووکەسێك لەهەموو شوێنێك خواپەرستی بکات وەبۆ هەرلایەك کە بەروگەی بزانێ کەوا (رووکەیە) وە رووی تێ بکات و ئەوجا ئەفەرمووێت ﴿وَلِلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا۟ فَثَمَّ وَجْهُ ٱللَّهِ ۚ﴾ (سوورەتی البقرة: ١١٥). **واتە:** خۆرهەلاّت و خۆرئاوای دونیا هەرهی خوایە، خۆی خاوەنیانە جا کەوابوو لەنوێژەکاندا روو لە هەرجێگەیەك بکەن رووگەیە و خوا لەوێیەو رووی لێتانە ﴿إِنَّ ٱللَّهَ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١١٥). **واتە:** خوا لەهەموو شوێنێك هەیە وە هەروەها ئاگادارە بەوانەی کە بەدڵ رووی تێ ئەکەن کە**واتە:** لەهەرلایەك بوون خواپەرستن لەهەرشوێنێك بوون رووبکەنە (قیبلە) **واتە:** رووگە.

موشریکەکان واتە: بێ باوەڕەکان کوڕو کچ بۆ خودا دادەنێن:

جا هەروەها بێگومان قسەیەکی زۆر ناڕەواو وتەیەکی زۆر (قەبیح) و پیس و بێ جێی ئەخاتە بەرچاو و کە خوا قرار دراوە بە (جەهالەت) و نەفامی و نەزانییەوە ئەوجا ئەم ئایەتە نازل بووە لە (رەددی) جوولەکەکانا کەوتوویانە (عوزیر) کوڕی خودایە وە لە (رەددی) گاورەکانا کەوتوویانە (عیسا) کوڕی خودایە (العیاذ بالله) وە بت پەرستەکانیش ئەڵێن (فریشتە) کچی خوایە ئینجا خوا بەدرۆیان دەخاتەوە و وەلامیان ئەداتەوە و دەفەرمووێت ﴿وَقَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا ۗ﴾ (البقرة: ١١٦). **واتە:** دەڵێت خودا کوڕی بۆخۆی بڕیارداوەو

کوڕی هەیە، جولەکەکان دەیان گوت (عوزەیر) کوڕی خودایە و گاورەکانیش دەیانگوت (عیسا) کوڕی خودایە هاوبەش پەیداکەرانیش دەیانگوت فریشتەکان کچی خودان ﴿ سُبۡحَٰنَهُۥ ﴾ **واتە:** پاك و بێ خەوشی بۆ خودایە بێگومان پەروەردگار دوورە لەوە منداڵی هەبێ چونکە منداڵ بۆکەسێك پێویستە کە یارمەتی بدا هەروەها دوای مردنی شوێنی بگرێتەوە کە پێویستی بە یارمەتی دان بێ و لەکاروباری ژیانی رۆژانەیدا چونکە بەڕاستی خوای باڵادەست پێویستی بەوەنییە ﴿ بَل لَّهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ كُلّٞ لَّهُۥ قَٰنِتُونَ ١١٦ ﴾ (البقرة: ١١٦). **واتە:** بەڵکو هەرچی لەئاسمانەکان و زەویدا هەیە بە حەزرتی (عوزێر و عیسا و فریشتەیشەوە) هەموو موڵکی خوان هی ئەوەو بۆ ئەوە مەخلووقی ئەون وە هەمووشیان (ملکەچی) فەرمان و ئیرادەو ویستی ئەون جا ئیتر بۆچی پێویستی بەوانەیە؟

﴿ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ وَإِذَا قَضَىٰٓ أَمۡرٗا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ١١٧ ﴾ (البقرة: ١١٧). **واتە:** ئەو خودایە کە ئاسمانەکان و زەوی بەشێوەیەکی وا ڕازاندوەتەوە کە ئادەمیزاد پێی سەرسام دەبێت تەماشای ئاسمان بکە کەچۆن ملیارەها (ئەستێرە و بونەوەری) تێدا درووست کردووە کەبە شەواندا هەموویان دەدرەوشێنەوە، تەماشای زەوی بکە کەچۆن بەجوانترین دارو درەخت و گوڵ و گوڵزار و دەشت و کێو و رووبارو دەریا کە بەملیارەها بێ گیان و گیانداریان تێدا رازاندوەتەوە، بەراستی خودا خاوەنی دەسەڵاتێکی بێ ئەندازەیەو ئیرادەی هەر شتێك بکات کتوپڕ دێتەدی.

پاشکۆی تەفسیرەکە

هەندێ لە زانایانی (تەفسیر) ئەم ئایەتەشیان بەم شێوەیە تەفسیر کردووە ﴿وَإِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا﴾. **واتە:** هەرکاتێك ویستی کارێك بکات ئەفەرمووێ ﴿فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن﴾ (سوورەتی البقرة: ١١٧). **واتە:** هەر ئەوەندەی پێ ئەوێ کەپێی بڵێ ببە ﴿فَيَكُونُ﴾ **واتە:** ئیتر ئەبێ بەورەنگەی کەخۆی ئەیەوێ بێ ئەوەی کە هەناسەیەك دواکەوێ لێرەدا جێی ئەوەیە کە باسی (قەزا و قەدەر) بکەین (قەدەر) **واتە:** ئامادەکردنی شتێکە بۆ بوون (قەزا) **واتە:** هێنانەدی ئەوشتەیە **واتە:** خۆ پاراستن لە (قەدەر) ئەبێ بەلام لە (قەزا) نابێ.

ئەگێڕنەوە کە جارێك پێغەمبەر (ﷺ) لەبەر ئەشکەوتێکا ئەوەستێ کە ورگی دابوو خێرا لێی دوور ئەکەوێتەوە لێی ئینجا لێی ئەپرسن تۆ لەدەست (قەزا) رائەکەیت؟ ئەفەرمووێ لەدەست (قەزا) رائەکەم بۆلای (قەدەر) ئەوەی راستی بێت تائێستا قسە لەو هاوبەش پەیداکەرانە بوو کە دەیانگوت خوا (کوڕو منالّی) هەیە ئینجا قسە لەوکەسانە ئەکات کە بڕوایان بە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەر نییە وە داوای موعجیزەی ناقولای لێ ئەکەن وەکو ئەفەرمووێت ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (سوورەتی البقرة: ١١٨). **واتە:** نەزانە بت پەرستەکانی (عەرەب) کەبێ نامەبوون وتیان ئەگەر خوا بڕوای لەئێمە ئەوێ ﴿لَوْلَا يُكَلِّمُنَا ٱللَّهُ﴾. **واتە:** بۆچی خۆی قسەمان لەگەڵ ناکات و پێمان ناڵێت کەتۆ پێغەمبەریت؟ ﴿أَوْ تَأْتِينَآ ءَايَةٌ﴾ **واتە:** یا نیشانەیەکمان بۆ نایەت لەو نیشانانەی کە

داوامن كردووه[1].

﴿ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِم مِّثۡلَ قَوۡلِهِمۡ ﴾. **واته:** هەر بەوێنەی ئەم وشەیان ئەووت بەرامبەر بەپێغەمبەرەكانیان ئەوانیش كەلەپێش ئەم (كافرانە)دا بوون ئەوەبوو كۆمەڵێ لە بەنی ئیسرائیلی داوای ئەوەیان ئەكرد لەموسا كە خودایان پیشان بدا بەئاشكرا هەروەكو لەپێشەوە تەفسیر كرا.

﴿ تَشَٰبَهَتۡ قُلُوبُهُمۡۗ ﴾. **واته:** دڵەكانیان وەك یەك وان و بەوێنەی یەكتر لەكوێری و گومڕایی و نەفامیدا و لەشانی قورئان و پێغەمبەردا ﴿ قَدۡ بَيَّنَّا ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يُوقِنُونَ ١١٨ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١١٨). **واته:** بەڕاستی ئێمە بەڵگە و (موعجیزەكانی) خۆمانمان روونكردەوەو كەلكی دەبێ بۆ خەڵكێكی یەقیندار، بەڵام دیارە ئەوانە چونكە دڵیان نەخۆشەو هەروەها دوودڵن بەهیچ بەڵگەیەك قایەڵ نابن و بەهرە وەرناگرن ﴿ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ بِٱلۡحَقِّ بَشِيرٗا وَنَذِيرٗاۖ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١١٩). **واته:** ئێمە تۆمان بەڕاست و رەوان نارد ئەی (محمد-دروودی خوای لەسەر بێت) كە مژدە بەخەڵكانی ئیماندارو چاكان بدەیت هەروەها كافرو بێ باوەڕیش

---

(١)﴿ وَقَالُواْ لَن نُّؤۡمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفۡجُرَ لَنَا مِنَ ٱلۡأَرۡضِ يَنۢبُوعًا ٩٠ ﴾ (الاسراء: ٩٠). **واته:** وتیان بڕوات پێ ناهێنین تا كانیەكمان لەزەوی بۆ هەڵنەقوڵێنیت، یا بە حەزرەتی عیسایان وت: ئایا خوای تۆ پەروەردگاری تۆ ئەتوانی خوانێكمان لەئاسمان بۆ بنێرتە خوارەوە، وەكو ئەفەرمووی﴿ هَلۡ يَسۡتَطِيعُ رَبُّكَ أَن يُنَزِّلَ عَلَيۡنَا مَآئِدَةٗ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ١١٢ ﴾ (المائدة: ١١٢).

لــــەقاری خـــوا بترســـێنێت ﴿وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ أَصْحَـٰبِ ٱلْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١١٩). **واتە:** تۆ پرسیارت لێ ناکرێ لە دۆزەخیەکان کەبۆچی بڕوایان نەهێنا لەپاش ئەوەی پێت ڕاگەیاندن **واتـە:** ئەوانـەی ئەوجۆرە وتانە ئەدرکێنن ئەهلی دۆزەخن و هیچ کاتیش ڕزگاریان نابێ لێی.

هەتا نەچێتە سەر ئایینی جوولەکەو گاور لێت ڕازی نابن:

خـــوای گـــەورە ئەفـــەرموێت ﴿وَلَن تَرْضَىٰ عَنكَ ٱلْيَهُودُ وَلَا ٱلنَّصَـٰرَىٰ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٢٠). **واتە:** جولەکە و گاور هەرگیز لەتۆ ڕازی نابن ﴿حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ﴾. **واتە:** تاکو دوای ئاینیان نەکەوێت **واتە:** هـەتا نەچێتە سـەردینی ئـەوان هـەرگیز بەتـەمای ڕەزامەنـدی ئـەوان مەبـە بـاوەڕیش ناهێنن لەپلان و ئاژاوەگێڕی و فەساد و خراپەکاری کۆتا ناکەن.

﴿قُلْ إِنَّ هُدَى ٱللَّهِ هُوَ ٱلْهُدَىٰ﴾. **واتــە:** ئـەی (محمـد-دروودی خـوای لەسـەر بێـت) پێیـان بلـێ بێگومـان ڕێبـازی ڕاسـتی ئیـسلام و بەرنامـەی خودایە خودا بۆ ئادەمیزاد کـە بریتیـە لـە پـەیامی قورئـان، چـونکە هـەر قورئانــە ڕێنماییــەکانی ئــەو ڕاســتە ڕێ و ڕێنیــشاندەرە، جـا هــەروەها ئەفـەرموێت ﴿وَلَئِنِ ٱتَّبَعْتَ أَهْوَآءَهُم﴾. **واتـە:** ئەگـەر دوای ئـارەزووی ئەوان بکەوێت ﴿بَعْدَ ٱلَّذِى جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ﴾. **واتە:** دوای ئەو زانینەی کەلە خواوە بۆت هاتووە تـۆ هـەرگیز سـەر ناکـەویت وە بەپایـەو پلـەی خـۆت

ناگەیت.

جـــا هـــەروەها ئەفـــەرمووێت ﴿مَا لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ١٢٠﴾ (سوورەتی البقـرة: ١٢٠). **واتـە:** هـیچ سەرپەرشتیکەرێك و یاریدەدەرێك نابێ لەلایەن خواوە.

ئاگادارییێك

جا هەروەها بێگومان لەهەموو (سەردەمێکدا) جوولەکە گـاور هەرچـەند ناوبـەناو لـەناو خۆشـیاندا نارێـك بـووبن بـەڵام بـۆ پێشێل کردنـی ئـاینی ئیـــسلام و لاوازکردنـــی پەیامەکـــەی خـــوا یـــەکیان گرتـــووە و هـــەر لەهەوڵدابوون دیارە هەرجارەش بەشـێوازێك خـەریك بـوون، بۆیـە خـوای گەورە بەم ئایەتە باوەڕداران ئاگادار دەکاتەوە کە ئەوانە نەتانخەڵـەتێنن و نەچنە سەر ئاینەکەیان و وریای پیلانەکانیان بن.

خوێنەوارانی ئازیزم... تـائێرە باسـی ئـەوەی کـرد کەباشـی زۆری گـاورو جوولەکە کە هیوای موسڵمانان بوونیـان لـێ نـاکرێ، ئـەوجا ئەفـەرمووێ ئەم (خاوەن نامانە) هەرچەند بەشـی زۆریـان وان لەسـەر ئـاینی خۆیـانن بەڵام هی واشیان کە هیوای (موسڵمان بونیان) لێ ئەکرێ وە ئەوانـە ئـەو گاورو جولەکانـەن کـە وردەوردە ئەبنـەوە لەنامـەکانیان وە راسـت و درۆ لەیەك جیا ناکەنەوە، وەکـو ئەفـەرمووێ ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يَتْلُونَهُۥ حَقَّ تِلَاوَتِهِۦٓ﴾ (سوورەتی البقـرة: ١٢١). **واتـە:** ئەوانـەیان کـە (کتێـب) و نامــەمان پێــدان (تــەورات و ئینجیــل) و بەراســت و دروســتیش دەوری دەکەنـەوەو دەیخوێننـەوە و کـاری پـێ دەکـەن ﴿أُوْلَٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِۦۗ﴾. **واتـە:** دیـارە ئەوانـە بـاوەڕی تـەواویان پێـی هەیـە و لای خـوا پەسـەندن

کـەوابوو دەبـێ پـەیڕەوی لـەتۆش بکـەن چـونکە تەوراتـە دەسـکاری نەکراوەکەیان فـەرمانیان پـێ دەکا کە بـاوەڕ بەو پێغەمبـەرە بێنن لـە (ئاخری زەمانەدا) دێت ئەمانە یان راست و ئیماندارن نـەك ئەوانـەیان کـە تەوراتیان گۆڕی و کاریان پێ نەکردو لەتۆش یاخی بوون ﴿وَمَن يَكْفُرْ بِهِۦ﴾. **واتە:** هەر کەسیش (کـافر) و بـێ بـاوەڕ بـێ ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿١٢١﴾﴾ (البقـرة: ١٢١). **واتـــە:** بەڕاسـتی هــەر ئــەوانن زەرەمەنــدو خەسارەتمەندی دونیاو قیامەتن و بەدبەخت و چارەڕەشن.

جارێکی تر نازو نیعمەتەکانی خۆی بۆ بەنی ئیسرائیلی باس ئەکا و دوارۆژیان بەبیر دێنێتەوە:

دیسان جارێکی تر لـەپاش ئەوهـەموو قـسەو بـاس و لێکۆڵینـەوە لەگـەڵ ئیسرائیلیەکاندا وە لەپاش نیشاندان و خستنە بەرچاوی مێژوویان لەگەڵ خواو پێغەمبەرەکانیان لەپاش هەموو ئەوانە قورئان روویان تێ ئەکاو بۆ لایـان بـانگی تریـان لـێ ئەکاتـەوە وەك دواتـرین بـانگ کـە ئاراسـتەیان ئەکات، بۆئەوەی فریای خۆیان بکەون با بەتەواوی بێ بەش لەبڕوا نـەبن لەو سپاردە مەزنەی کەلە کۆنەوە درابووە دەستیان هەروەها (سـپاردەی عەقیـدە و ئـاینی خـوا) وە بـانگ کردنەکـەی یەکـەم جـارو سـەرەتای باسـەکەیان بـۆ دووبـارە ئەکاتـەوە و ئەفـەرمووێت ﴿يَٰبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱذْكُرُواْ نِعْمَتِيَ ٱلَّتِيٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٢٢﴾﴾ (البقـــرة: ١٢٢). **واتە:** ئەی نەوەی ئیسرائیل **واتە:** ئـەی نـەوەی یـەعقوب پێغەمبـەر (علیـە السلام) یادی ئەو هـەموو نـازو نیعمەتانـە بکەنـەوە کـە داومـە بـەئێوە و

رشتم بەسەرتاندا و ئەو هەموو خۆشبەختییەم پێ دابوون بەتایبەتی کە زێدە رێزم دابوونێ بەسەر ئادەمیزادانی هەموو دونیا ئیتر لەگەڵ هەندێیشدا یاخی دەبن و موسڵمان نابن؟

دیسان ئەوجارەش خوای گەور پێیانی گوتبوون ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَن نَّفْسٍ شَيْئًا﴾ (سوورەتی البقرة: ١٢٣). **واتە:** خۆتان بپارێزن لەسزاو تۆڵەی رۆژێك كەوا (نەفسی نەفسیە) هەركەس بۆخۆیەتی ئەورۆژەی كەكەس گوناهی كەس هەڵناگرێ و لەجیاتی سزا شتێكی دیكەی لێ وەرناگیرێ ﴿وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنفَعُهَا شَفَاعَةٌ ﴿١٢٣﴾﴾.
واته: هیچ بەدەل و بریتییەكی لێ وەرناگیرێ وە هیچ تكاو لایەك سوودی پێ ناگەیەنێ مەگەر كردەوە باشەكانی خۆی نەبێت.

﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾ (البقرة: ١٢٣). **واتە:** كەس ناتوانێ بەرگرییان لێ بكاو عەزابی خودایان لێ دور بخاتەوە و رزگاریان بكات.

باسێك لەبارەی حەزرەتی ئیبراهیم و ئیمامەت و تاقیكردنەوەو دروستكردنی كەعبەی پیرۆز:

مێژوو نووسان جارێكی تریش ئەدوێن لەباس و دەربارەی هۆزی (جولەكە و گاورەكان و لاسارییان) **واته:** ئەوانەی كە نامەیان بۆهات و نافەرمانی خوایان كرد لەگەڵ ئەو هەموو نازو نیعمەتانەی پێی بەخشین و ئەوان كوفرانی نیعمەتەكانیان كرد لەخودا یاخی بوون ئەمجارەش داستانی حەزرەتی (ئیبراهیمیان) بۆ دەگێڕتەوە كە باوكی پێغەمبەرانە ئینجا جولەكە و (نەصارا) خاوەن نامەكان خۆیان بە شوێنكەوتووی ئەو

دەزانن و گەر راست دەکەن دەبوایە شوێن ئەو پێغەمبەرە نازدارە محمد المصطفى (ﷺ) بکەوتنایەو کە نەتەوەی حەزرەتی ئیبراهیمە (صەلات و سەلامی خوای لەسەر بێت) چونکە بێگومان گاور و جولەکەکان خۆیان بەنەوەی (اسحاق کوڕی حەزرەتی ئیبراهیم) ئەزانی وەشانازیان ئەکرد ئینجابەو پەیوەندییەوە وە بەو بۆنەیەوە پێیان وابوو کە ڕێ نموونی و سەرۆکایەتی ئاین ئەبێ هەر بۆ ئەوان بێ هەتاهەتایی و وەلەناو ئەوان نەچێتە درەوە هەروەك هاوبەش پەیداکەرەکانی (عەرەبیش) خۆیان بەنەوەی حەزرەتی (اسماعیلی کوڕی ابراهیم) و چاودێری (کعبە) دەزانێ وە سەرۆکایەتی ئایینی یان بەهی خۆیان ئەزانی و دائەناو لەناو (عەرەبەکانی) قورەیشا، ئینجا بەم بۆنەیەوە باسێکی حەزرەتی (ابراهیم و اسماعیل و اسحاق) ئەکات لەگەڵ باسی دروست کردنی (کەعبە) و گۆڕینی ڕووگە لە (بیت المقدس)ەوە بۆ (کعبە) و یەکێتی ئایینی لە حەزرەتی (نوح و ابراهیمەوە تا موسا و عیسا و محمد-سەلامی خوایان لەسەر بێت) **کەواتە:** نابێ سەرۆکایەتی ئایینی هەر لەناو گەلێکا بێ بەڵکو بڕوا بەفەرمانی خواو بنیاتی ئاینی لەناو هەر گەلێکا بێ کەخوا بیەوێ ئینجا ئەوانە لە کوڕو نەوەی پێغەمبەران شایستەترن بەو سەرۆکایەتیە چونکە بێگومان ئاینی خوای مەزنە[1].

ئینجا ئەمانەمان بۆ باس ئەکات لەکاتێکەوە کەخوا حەزرەتی ئیبراهیمی هەڵبژاردو کردی بە پێشەوای هەموو بەشەر تا پێغەمبەری ئیسلام هات و موسڵمانێتی بڵاوکردەوە لەهەموو جیهان، ئینجا خوا

---

(١) بڕوانە تەفسیری خاڵ بەقەڵەمی شێخ محمدی خاڵ، لەگەڵ دەستکاری، بەرگی یەکەم، لاپەرە ١٩٥.

لەقورئانـــدا ئەفـــەرمووێ﴿ وَإِذِ ٱبْتَلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ رَبُّهُۥ بِكَلِمَٰتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٢٤). **واتە:** ئەوکاتـە بەبیربینـەوە خـوای پـەروەردگار ئیبراهیمی بەچەند (کەلیمەی) وشەو کاروکردەوەی فەرمان (لا اله الا الله) و ئیمتیحان کردن و قوربـانی کـردن بـە (اسمـاعیلی کـوڕی) تـاقیکردەوە ئینجا ئەویش زۆر بەچاکی و جوامێرانە گشت فەرمانەکانی جێبەجێ کـرد ئەنجامیـدان وەك لەسـوورەی (نجـم) شـایەدی بـۆ ئـەداو ئەفـەرمووێ ﴿ وَإِبْرَٰهِيمَ ٱلَّذِى وَفَّىٰٓ ﴿٣٧﴾ ﴾(ســوورەتی الــنجم: ٣٧). **واتـــە:** ئـــەو ئیبراهیمەی کە (فەرمانی خوای) بەجێ هێناوەو زۆر بەوەفابووەو.

ئـەوجا لەبـەر ئـەوە حـەزرەتی (ابـراهیم) بـوو بـە شایـستەی ئـەم مژدەخۆشەی کە ئەفەرمووێ ﴿ قَالَ إِنِّى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ﴾ (سوورەتی البقـرة: ١٢٤). **واتـە:** خـوا پێـی فـەرموو (مـن تـۆ ئەکـەم بـە پێغەمبـەرو پێشەوای ئادەمیزاد، بەڵێ کردی بە پێغەمبەرێکی مەزنی خاوەن نامە وە قـەلای بـت پەرسـتی پـێ رووخانـد وە بـازاڕی ئەوەنـەی پـێ کزکـرد کـە هاوبەش و (شەریك) بۆ خودا پەیدا ئەکەن وە هـەروەها شایانی باسـەکە حەزرەتی (إسحاق و إسماعیلی کوڕی) و (یـەعقوبی) کـوڕەزای و دوانـزە کوڕەکانی (یعقوبی) کرد بە پێغەمبەر کە یـەکێکیان حـەزرەتی (یوسـف) بوو لەپاش هەر لەنەوەی ئەو حەزرەتی (موسا و هاڕوون و زەکریا و یحیا و عیسا) و گـەلێك پێغەمبـەری تـری تیـا هـەڵ خـست تـا لـەدوای دا هـەر لەنەوەی ئەو دواترین پێغەمبەری نارد کـە حـەزرەتی (محمـد)ە (دروودی خـوای لەســەر بێــت) وە دوای ئــەو دەرگــای پێغەمبــەرێتی داخــست لەبەرئەوە (ابراهیم) ناوبراوە بە باوکی پێغەمبەران.

ئاگاداربیەکی گرنگ:

ئـەوجا حـەزرەتی ئیـبراهیم لەهـەموو تاقیکردنەوەکانـدا دەرچـوو خـوای گەورە پێـی فـەرمووو بەڕاسـتی لەپاداشـی گوێڕایـەڵی و جێبـەجێ کردنـی فەرمانەکانمدا بڕیارمـدا بتکەمـە پێـشەواو ڕابـەری خـەڵکی هـەموو دونیـا ﴿قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِي﴾. **واتە:** ئیبراهیمیش[1] فەرمووی حەزدەکەم وەچەوزا ڕۆڵەکانیـشم بەهرەمەنـدبن و ببنـە ڕابـەری خـەڵکی (وەك پێغەمبـەر و پێشەوای مرۆڤایەتی؟)

﴿قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾﴾ (سوورەتی البقـرة: ١٢٤). **واتـە:** خـوا فـەرمووی (پـەیام و پـەیمانی مـن بەپێغەمبـەرێتی و پێـشەوایەتی) هەرگیز بەخەڵکانی بێ باوەڕو سنوور بـەزین نـادرێ ئینجـا زاناکانیـشمان دەڵێن (الظالمُ لايُصلَح أنْ يَكون خَليفةً وَلا حاكماً ولا مُفْتياً وَلا شاهداً ولا راوياً)[2] **واتە:** مرۆڤی (ظالم) و ستەمکارو ناهـەقیکار بـۆ خەلیفـەیی و بـۆ دادوەری و بـۆ (موفتیـاتی) و بـۆ شـایەد و بـۆ گێڕانـەوەی هـەواڵ و فەرموودە دەس نادات بـەکورتی پیـاوی (کـافر) و سـتەمکار لەتـەرازووی ئیسلامدا بەکەڵکی هیچ ئیش و کارێکی ئایینی و کۆمەڵایـەتی موسـڵمانان نایەت.

---

(١) تێبینی: (موفەسیرین) ئەڵێن ناوی حەزرەتی ئیبراهیم (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) لە (٢٥) سورەتی قورئاندا (٦٩) جار هاتووە.

(٢) بڕوانە تەفسیری ڕامان لەماناو مەبەستی قورئان، لەنووسینی مامۆستا (ئەحمەد کاکە مەحمود) لاپەڕە ٤٠.

فه‌زڵ و گه‌وره‌یی كه‌عبه‌ی پیرۆز:

مامۆستا (احمد فرید) له‌په‌رتووكی (تیسیر المنان-في قصص القرآن)دا ئه‌ڵێ، حه‌زره‌تی ابراهیمی خه‌لیل (علیه السلام) له‌گه‌ڵ (ساره)ی هاوسه‌ری له (فه‌له‌ستین) دائه‌نیشت له‌پاشان خاتوو (هاجر)ه‌شی ماره‌كرد وه هه‌روه‌ها حه‌زره‌تی اسماعیلی لێ بوو ئینجا خوا كردی به پێغه‌مبه‌رو ئه‌وجا ویستی شوێنێكی كه‌ناری پاكی دوور له‌هه‌موو شارستانێتیه‌ك بكات به (مه‌ركه‌زی) پێغه‌مبه‌ریه‌تیه‌كه‌ی، ئه‌وجا چوو جێگای شاری (مه‌ككه)ی هه‌ڵبژارد وه هاجر و ئیسماعیلی برد له‌شوێن بیری (زه‌مزه‌م)ی داینان و وه‌خواش ئاوی (زه‌مزه‌م)ی بۆ هه‌ڵقوڵاندن[1] وه‌كو موعجیزه‌و ئه‌وجا حه‌زره‌تی ابراهیم (صه‌لات و سه‌لامی خوای لێ بێت) ده‌مێ له (حجاز) دائه‌نیشت دوای ئه‌وه‌ی كه (اسماعیل) گه‌وره‌بوو خوا (وه‌حی) **واته:** سورشی بۆ حه‌زره‌تی (ابراهیم) كردكه‌له‌گه‌ڵ (اسماعیل)دا (كعبه) دروست بكه‌ن ئینجا هه‌ردووكیان به‌جووته دروستیان كرد، ئینجا ابراهیم له‌خوا پاڕایه‌وه كه ئه‌و شوێنه بكات به‌شارێكی پڕ له ئاسایش و دڵنیایی وه هه‌موو جۆره خوارده‌مه‌نییه‌كیان بۆ بنێرێ وه پێغه‌مبه‌رێكی خاوه‌ن نامه‌و ئاینییان بۆ تیا ره‌وانه بكا.

جا بێگومان به‌ڕاستی خوا دوعاو نزاكه‌ی گیراكرد وه خیلی بنی (جورهه‌م) هات و له‌وێ هه‌ڵیدا وه حه‌زره‌تی ئیسماعیل ژنی لێ هێنان وه له‌و وه‌خته‌وه (كعبه) زیاره‌تگایه تا خوا له‌سه‌ر نزای حه‌زره‌تی (ابراهیم) پێغه‌مبه‌ری ئیسلامی نارد له‌نه‌وه‌ی ئیسماعیل) وه ئاینی ابراهیمی پێ

---

(١) بنۆڕه په‌رتووكی (مه‌وسووعه‌ی فیقهی حه‌ج‌و عومره) له‌نوسینی (عبدالرحمن ملا طه عزیز ، لاپه‌ره٦٥.

تازە کردەوە وە لەو کاتەوە لە هەموو ساڵێك بە ملیۆنەها کەس لە هەموو قوڕنەیەکی جیهانەوە ئەچچن بۆ زیارەتی (کعبە) و تازە کردنەوەی بیرو باوەڕیان وە ئەو فەریزە گەورەیەش جێبەجێ ئەکەن هەروەکو خوای گەورە بۆمان باس ئەکا و ئەفەرمووێ ﴿وَإِذْ جَعَلْنَا ٱلْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا﴾ (سوورەتی البقرة: ١٢٥). **واتە:** باسی ئەوکاتە بکە کە ئێمە (کەعبەمان) گێڕا بەشوێنی هێمن و ئارام و ئاشتی.

﴿وَٱتَّخِذُوا۟ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى﴾. **واتە:** گوتمان پێیان کە جێگەی نوێـژێك بۆخۆتان دابنێن لە شوێنەکەی ئیبراهیمدا شوێنی وەستانی بەسەر ئەوبەردەی کە بەوە بەناوبانگەو کەپێی دەڵێن: (مقام)ی ئیبراهیم (علیه السلام) ئێستا (جێگای هەردوو پێی پێوە دیارە)

(پێشەوا بوخاری) ئەگێڕتەوە لە عومەری کوڕی خەتتاب (خوایان لێ رازی بێت) ئەڵێ بە پێغەمبەرم وت خۆزگە جێ وەستانەکەی ئیبراهیمت دەکردە نوێژگە، ئینجا خوا ئەم ئایەتەی نازل کردووە﴿وَعَهِدْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ﴾. **واتە:** فەرمانماندا و ڕامان سپارد بۆلای ئیبراهیم و ئیسماعیل[1] بەمەی کە ماڵەکەم پاك بکەنەوەو بەپاکی رابگرن لەهەرشتێ کە شایستە نییە ئیتر، چ لەهەر (بتێ) کە (عەرەبەکانی بەنی (جورهم) لەو هۆزو بەرە دایان نابێ یا هەرشتێکی پیسدا) ﴿أَن طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَـٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿١٢٥﴾﴾ (سوورەتی البقرة:

---

(١) هەروەها وشەی ناوی ئیسماعیل (سەلامی خوای لێ بێت) لەقورئانی پیرۆزدا (١٢) جار هاتووە قورئان ناوی پیرۆزی هێناوە.

١٢٥). **واته:** ماڵەکەم (کەعبە) بۆئەوانەی (تواف) ئەکەن و بەدەوریان دێن و دەچن، وە بۆئەوانەش (ئیعتکاف) تێدا دەکەن و لەوێ دەمێننەوە وە بۆ کڕنووشبەران و سوژدەبەران لە (بت و بتپەرستی) پاك بکەنەوە.

پێویستە ماڵی خوا پاك رابگرن:

﴿ وَإِذۡ قَالَ إِبۡرَٰهِـۧمُ رَبِّ ٱجۡعَلۡ هَٰذَا بَلَدًا ءَامِنٗا ﴾ (البقرة: ١٢٦). **واته:** بیربکەرەوە کاتێك کە ابراهیم وتی و دوعای کرد و وتی پەروەردگارەکەم ئەم جێگایە **واته:** (کەعبە) بەشارێکی بێوەی و هێمن و ئاسایش رابگرە﴿ وَٱرۡزُقۡ أَهۡلَهُۥ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ مَنۡ ءَامَنَ مِنۡهُم بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۚ ﴾. **واته:** رزق و رۆزی و میوەو خواردەمەنییان پێ ببخشە بەتایبەتی ئەوانەیان باوەڕیان بە خواو بەرۆژی دوایی هەیە ﴿ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُۥ قَلِيلٗا ﴾. **واته:** فەرمووی ئەوانەی (کافرن) لەژیانی دونیادا هەندێ خۆشییان دەدەمێ ﴿ ثُمَّ أَضۡطَرُّهُۥٓ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلنَّارِۖ ﴾. **واته:** ئەمجار راپێچیان دەکەم بۆ ناو سزای دۆزەخ ﴿ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ١٢٦ ﴾ (البقرة: ١٢٦). **واته:** ئاگری دۆزەخیش خراپترین شوێنێکە کە ئادەمیزاد تێی بچێ ناخۆشترین شوێنی حەوانەوەیە.

دروستکردنی کەعبەو نزاو پاڕانەوەی ئیبراهیم و ئیسماعیل (صەڵات و سەلامی خوایان لێ بێت):

جا بێگومان خوای گەورە دیمەنێکی حەزرەتیی (ابراهی و اسماعیل)مان نیشان دەدات کەچۆن دەستیان کردووە بەدروست کردنی (کعبە)ی پیرۆز وەك ئەفەرموویت ﴿ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٢٧). **واتە:** بیربکەرەوە کاتێك کە (ابراهیم و اسماعیل) بناغەکانی[1] کەعبەیان بەرزکردەوە لەگەڵ هەندێشدا ئەیان وت ﴿ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٢٧). **واتە:** ئەی پەروەردگارمان لێمان قەبووڵ و گیراکە ئەم کردەوەیەمان کەبۆتۆیە چونکە هەرتۆ بیسەری نزای ئێمەی کە ئاگاو زانای بەنیازمان﴿ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ ﴾. **واتە:** ئەی پەروەردگارمان وابکە کەهەردووکمان لەتەواوی ئیش و کارەکاندا هەر ملکەچ و بەرفەرمانی تۆبین تا بتوانین هیچ شتێك نەکەینە (شەریك) و هاوبەشت ﴿ وَمِن ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ ﴾. **واتە:** وە لەناومنداڵ و نەوەکانیشماندا ئوممەت و گەل و کۆمەڵێك رابێنە کە ئەوانیش ملکەچ و دڵسۆزبن و تەنها روو لەتۆ بکەن ﴿ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا ﴾. **واتە:** رێورەسمی

---

(١) دیارە پێشتر بناغەیێکی هەبوو ئینجا بەهۆی لافاو و (فەیزان) و باووباران کەوتیتە ژێر خۆڵ و لیمیی بیابان ئەوجا حەزرەتی ئیبراهیم و ئیسماعیل)سەلاوتو سەلامی خوایان لەسەر بێ) بڵندیان کردەوە لێرەدا دەرئەکەوێ کە بەیت بناغەی هەبووەو حەزرەتی ابراهیم و ئیسماعیل لەسەر ئەو بناغەیە دروستییان کردۆتەوە، هەندێ مێژوونووس ئەڵێن پێشی حەزرەتی ئادەمیش (علیه السلام) هەبووە بنەشای بەیت چونکە فریشتە دروستیان کردووە بەفەرمانی خودای مەزن.

حەجی ئەو شوێنە پیرۆزەشمان نیشان بدە تا بزانین چۆن بەڕێك و تەواوی بتپەرستین و حەجت بۆبکەین ﴿وَتُبْ عَلَيْنَآ إِنَّكَ أَنتَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ۝١٢٨﴾ (سوورەتی البقرة: ١٢٨). **واتە**:یارمەتیمان بدە بۆ گەڕانەوە بۆلای خۆت و تەوبەمان لێوەرگرە چونکە بەڕاستیی تەنها هەر تۆی تەوبە وەرگرو گیراکەری پەشیمانی بەزەیی و دلۆڤانی.

جا هەروەها ابراهیم دەیزانی کەلە دوارۆژدا کۆمەڵە و نەوەو گەلێکی لێ ئەکەوێتەوە ئینجا بەم بۆنەیەوە لەخوا ئەپاڕێتەوە کە (بەرەکەتیان) تێ بخات و وە پێغەمبەرێکیان تێدا هەڵخات وەکو ئەفەرموویت ﴿رَبَّنَا وَٱبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتِكَ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٢٩). **واتە:** خودایە لەناو نەوەکانم کەلەم شوێنە ئەکەونەوە پێغەمبەرێك بنێرە لەخۆیان ئایەتەکانی تۆیان بەسەر بخوێنێتەوە ﴿وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ﴾. **واتە**:نامەو زانیارییەکی وایان فێربکات کە دڵ ودەروونیان پاك بکاتەوە لەهەموو ژەنگێك ﴿إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ۝١٢٩﴾(سوورەتی البقرة: ١٢٩). **واتە:** بێگومان هەر تۆیت توانای داناو زانایی چونکە بەڕاستی تۆ خاوەنی دەسەڵاتیو هەموو ئیشەکانت بەحیکمەتە.

پاشکۆ

بەڵێ دوعاو نزاکەی حەزرەتی ابراهیم (علیه السلام) قەبووڵ بوو چونکە خوای میهرەبان پێغەمبەرێکی نازدارو (شەریف) و دڵسۆزو رەوشت بەرزو پاك وەکو پێغەمبەرمان محمد (صلى الله عليه وسلم) بۆ ناردین خوایە گیان (ملیار)

هەزار جار ماڵت ئاوا بێ وەلە (بەحری جودوو سەخاوەتت بەزیاد بێت کە ئەو پێغەمبەرە(ﷺ) نازدارەت بۆ رەوانە کردین.

باسی نەفامی ئەوکەسانەی کەلەدینی حەزرەتی ئیبراهیم لادەدەن:

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون دوای ئەوەی کەباسی راستی و شیاوی دین و ئاینەکەی حەزرەتی (ئیبراهیمی) کرد ئینجا دێتە سەر لۆمەکردن و سەرکۆنەی ئەوانەی پشتی لێدەکەن بەدبەختی بۆ ئەوانە، جا هەروەها زانایی بەناوبانگ پێشەوا (ئەبی الفرج عبدالرحمن بن علی (ابن الجوزی) لە تەفسیرەکەیدا بەناوی (زاد المسیر[1])دا ئەڵێ هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە ئەمە بوو ئەمەش نەسسەکەیەتی (سَبَبُ نُزولها) أن عبدالله بن سلام دَعا إبن اخیه (مُهاجراً وَسَلَمة) إلی الإسلام فأسلَم (سَلَمة) ورَغب عَنْ الإسلام مُهاجرٌ، فنَزَلت هذه الآیة..) ئینجا (مقاتل) لە ئیبنو عویەینە ئەگێڕێتەوەو ئەڵێ عەبدوڵڵای کوڕی سەلام و برازاکانی کە ناویان (سەلەمە و موهاجیر) بوو ئینجا بانگی کردن بۆ موسڵمان بوون و پێی گوتن ئێوە دەزانن خوای گەورە لە (تەورات)دا فەرموویەتی (من لەنەوەی حەزرەتی ئیسماعیل) پێغەمبەرێك رەوانە ئەکەم و دەنێرم ناوی (ئەحمەدە) هەرکەسێك بڕوای پێ بکا ئەوە سەرفرازوو (هیدایەتدراوە) کەسێك بڕوای پێ نەکا ئەوە نەفرین لێ کراوە، ئینجا (سەلەمە) موسڵمان بوو (موهاجیر)یش (بەجوولەکەیی) مایەوە ئیتر ئەم ئایەتە نازل بوو هاتە خوارەوە، وەك ئەفەرمووێت ﴿وَمَن يَرْغَبُ عَن مِّلَّةِ

---

(١) بڕوانە (زادُ المسیر فی علم التفسیر) دانراوی (الحافظ أبی الفرج إبن الجوزی) لێکۆڵینەوەی (عبدالرزاق المهدی) بەرگی (١) لاپەڕە ١١٤.

إِبْرَٰهِـۧمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفۡسَهُۥ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣٠). **واتە:** کێ هەیە روو وەرگێڕێ لەئاینی (ابراهیم) کەخۆی گێل و گەوج بکا و لابدا لێی (لەو ئاینە پاك و بێ خەوشە) مەگەر کەسێ سووکایەتی بەخۆی بکاو حورمەت و رێزی خۆی نەگرێ بت پەرستی بکا؟

﴿ وَلَقَدِ ٱصۡطَفَيۡنَٰهُ فِي ٱلدُّنۡيَاۖ ﴾. **واتە:** سوێند بێ بەخوا ئێمە لەم دونیایەدا (ئیبراهیم)مان هەڵبژاردو پایەی پێغەمبەرێتی و پێشەوایەتیمان پێی بخشی ﴿ وَإِنَّهُۥ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ١٣٠ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣٠). **واتە:** بێگومان و بەڕاستی ئێمە (ئیبراهیممان) لەدونیا لەناوخەڵك بۆ پێشەوایەتی هەڵبژاردو پلەو پایەی پێغەمبەریمان پێی بەخشی و لەپاشەرۆژیشا یەکێکە لەو بەندە راستگۆیانەی خواو لەرێزی پیاوچاکان و سالحاندایە.

جا هەروەها ئەفەرموێت ﴿ إِذۡ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسۡلِمۡۖ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣١). **واتە:** ئەوکاتە کە پەروەردگاری هەڵبژاردوو پێی فەرموو دەبێ ملکەچی بڕیارو فەرمانی من بی و (تەسلیمی) ئێمە بکەیت ئەوجا ئەویش فەرمووی ﴿ قَالَ أَسۡلَمۡتُ لِرَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ١٣١ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣١). **واتە:** گوتی واخۆم تەسلیم و ملکەچی فەرمانەکانی پەروەردگاری جیهان کردو تەنیا روو لەو دەکەم.

وەسیەتی ئیبراهیم بۆ کور و نەوەکانی:

حەزرەتی ئیبراهیم (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) هەر بەخۆی دەستی هەڵنەگرت بەڵکو ئەم بیرو باوەڕەی بەجێ هێشت بۆ کوڕوو نەوەکانی وەکو ئەفەرمووێ ﴿ وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبۡرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعۡقُوبُ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣٢). **واتە:** ئیبراهیم و یعقوبی کوڕەزای (وەسیەت) و ئامۆژگاری کوڕانی خۆیانیان کرد بە (ئیسلامییەت) بەم رەنگە هەردوولا بەکوڕەکانی خۆیانیان وت ﴿ يَٰبَنِيَّ ﴾. **واتە:** ئەی کوڕەکانی خۆمان ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصۡطَفَىٰ لَكُمُ ٱلدِّينَ ﴾. **واتە:** گوتیان رۆڵەکانم بێگومان بن کە خوا ئەم ئایینی ئیسلام و یەکتاپەرستیەی هەڵبژاردوە بۆتان ﴿ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٣٢ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣٢). **واتە:** کەواتە: مەمرن مەگەر بەموسڵمانێتی **واتە:** راگیرو دامەزراوبن تا ماون هەرگیز لێی جودا مەبنەوە ئەگەر ساتێکیش بێت لەم ئاینە پیرۆزە دوور مەکەونەوە لێی.

سەرنجێکی گرنگ:

ئەمە ئامۆژگاری وەسیەتی حەزرەتی (إبراهیم و یعقوب) بوو بۆ کوڕەکانیان تا یعقوبی کوڕی (اسحاق) کە باپیرە گەورەی جوولەکەیە، هەتا سەرمردن لەپێش (سەکەراتا) ئەو وەسیەت و ئامۆژگاریەی لەبیر نەچۆوە وەکو ئەفەرمووێت ﴿ أَمۡ كُنتُمۡ شُهَدَآءَ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣٣). جا بێگومان زۆر لە (سیرەت نووس و مێژوو نووسەکان)

ئەگێڕنەوە کە جولەکەکان بە پێغەمبەریان وت ئایا نازانیت کە (یعقوب) وەسیەتی کردووە بۆ کوڕەکانی کە جولەکەبن و لەسەر ئاینی جولەکەبن[1]، ئینجا خوای گەورە بەدرۆیان ئەخاتەوەو ئەفەرموویت ﴿ أَمْ كُنتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ ﴾. **واتە:** ئایا ئەی (خاوەن نامەکان) لەسەرەمەرگی یەعقوبدا ئێوە ئامادەبوون تا بزانن لەوکاتەدا چی گوت بەکوڕەکانی؟ ﴿إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنۢ بَعْدِى ﴾. **واتە:** بەتایبەتی ئەوکاتەی کە پێی گوتن کوڕەکانم دوای مردنی من کێ ئەپەرستن؟ ﴿قَالُوا۟ نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ ءَابَآئِكَ إِبْرَٰهِۦمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ إِلَٰهًا وَٰحِدًا ﴾. **واتە:** هەموو گوتیان ئێمەش هەر خواکەی تۆ و خواکەی باوباپیرانی تۆ (ئیبراهیم و ئیسماعیل و ئیسحاق) بەتاك و تەنیایی دەپەرستین و هیچ شتێ ناکەینە (شەریك) و هاوبەشی ﴿وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾﴾ (البقرة: ١٣٣). **واتە:** هەمووشمان تەنها بۆ ئەو تەسلیم و ملکەچ دەبین[2].

---

(١) هەروەها (ابن صوريا)ش کە جولەکەیێکی (مالم بوو) بە پێغەمبەری گوت (ﷺ) رێگای (حەق) ئەوەیە کە ئێمە لەسەری دەڕۆین ئەی (محمد) تۆش شوێن پێغەمبەری ئێمە بکەوە گاورەکانیش هەمان قسەیان ئەکرد و ئینجا خوای گەورە (ڕەددی) لێ دانەوەو، هتد.

(٢) لەجێگایەکی تر خوا ئەفەرموویت ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِىٓ إِلَيْهِ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾﴾(الانبیاء: ٢٥). جا هەروەها پێغەمبەرمان (ﷺ) دەفەرمووێ (نَحنُ مَعْشَرَ الأنبياءِ أولادُ عَلاتٍ دِيْنُنَا واحدٌ) رواه البخاري، **واتە:** ئێمەی پێغەمبەران گشت وەکو کوڕی باببێکین تەنیا دایکمان جیایە، مەبەست ئەوەیە کە هەموو لەبنەڕەتدا ئیش و کارمان یەکە مەگەر لەهەندێ لق و پۆپیدا جیاوازیەکی کەمی هەبێ، بڕوانە تەفسیری رامان، لاپەڕە ٤٣.

تێبینی:

هەندێ لە زانایانی (تەفسیر) ئەڵێن دوای (وەسیەتی ئیبراهیم و یەعقوب) بۆ کوڕەکانی ئەگونجێ ئەم کوڕانەو کوڕەزایانە لەدڵی خۆیانا بڵێن ئەم باوو باپیرە گەورانەی کەئێمە هەمانە لەڕۆژی دوایی تکامان بۆبکەن لای خوا، وە بەهۆی خزمایەتی ئەوانەوە رزگارمان ببێ ئینجا بۆ لابردنی ئەم (بیر و باوەڕە) خوای گەورە فەرمووی ﴿ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ﴾ (البقرة: ١٣٤). **واتە:** ئەوانەی باس کران لە (ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب) دەستەیەك بوون رۆین بەڕێی خۆیانەوە بەڕاستی ئەوانە کۆمەڵێك بوون خاوەن بیرو باوەڕی تەواو بوون پەیوەندی نێوانیان بەهۆی خوێن و پشت نەبوو بەڵکو بەهۆی بیرو باوەڕ بوو ئەوانە کاتیان رۆیشت و ئەوەی کردیان لەچاکە و خراپە بەگوێرەی بیرو باوەڕیان بۆخۆیانە ﴿ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ ﴾. **واتە:** هەرشتێکیتان کردبێ چاك یان خراپ هەربۆ خۆیانە ئەوەش ئێوە کردووتانە هەربۆ خۆتان ئەبێ، یان ئێوەش ئەوەی دەیکەن لەچاکە و خراپە بەگوێرەی بیرو باوەڕ بۆخۆتانە[1].

﴿ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣٤). **واتە:** ئێوە بەرپرسار نین لە کردەوەی ئەوان **واتە:** ئێوە ئەگەر خراپ بن

---

(١) دەگێڕنەوە لە مامۆستا مەلا (محمد)ی کۆیی (خوا عەفووی کات) بەردەوام ئم ئایەتەی ئەگوت لەسەر زاری بوو ﴿ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾ (البقرة: ١٣٤).

لەکردەوەی باشی ئەوان بەهرەمەند نابن کەوابوو هەر پشت بەخۆتان ببەستن نەك بەباوو باپیران چونکە پێشەوا غەزالی (خوا لێی رازی بێت) لە (أحیا)دا دەفەرمووێ: (برسی چەند تێر ئەخوات بەنان خواردنی باوکی) وە تێنوو چەند تێر ئاو ئەبێ بەئاو خواردنەوەی باوکی گوناهباریش هەر ئەوەندە بەهرەمەند ئەبێ لەباشی باوکی[1].

هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن حەزرەتی (براهیم) باپیرەی (عەرەب) و جوولەکەیە وە باپیری (موساو عیسا و محمد) دوای ئەوەی کەلەگەڵ ئیسماعیلی کوڕیا (کعبە)ی دروست کرد پاڕایەوە لەخوا ئەولاد و نەوەکانی کە (بەرەکەتیان) تێ بخات ئینجا لەپاشان ئەوە بوو باسی (وصیەتی) ئیبراهیم و یعقوبی کرد بۆ کوڕەکانیان کەپێیان وتن مەمرن بە موسڵمانێتی وە لەسەر ئاینی ئیبراهیم نەبێ.

وە هەروەها وەسیەت و ئامۆژگاریان کردن وە بەهەرسێ تاقیمان راگەیاندن و بە جوولەکەو گاور و عەرەبەکانی قوڕەیش کە موسڵمان ببن و لەغەیری ئاینی حەزرەتی ئیبراهیم نەبێ چ دین و ئاینێکی تر قەبووڵ نەکەن، بەلام جولەکە و گاورەکان بەپێچەوانەوە جووڵانەوە وەکو قورئان ئەفەرمووێت﴿ وَقَالُواْ كُونُواْ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ تَهْتَدُواْ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣٥). **واتە:** خاوەن نامەکان بە موسڵمانەکانیان دەگوت وەرن ببنە جوولەکە یا (فەڵە) ئەوسا دەکەونە سەر ڕێی ڕاست جا بۆ ڕاستکردنەوەی ئەو بۆچوونەو هەڵەیان خوا فەرمووی ﴿ قُلْ بَلْ مِلَّةَ

---

(١) بڕوانە تەفسیری خاڵ لەنووسینی شێخ ومحمدی خاڵ، بەرگی یەکەم، لاپەڕە ٢٠٦.

إِبْرَٰهِـۧمَ حَنِيفًاۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ ﴾ (سـوورەتی البقـرة: ١٣٥).

واته: ئەی محمد(+) پێیان بڵێ نەخێر (یەهوودییـەو نەصرانییەتی) نـاوێ بەڵکو ئێمە لەئاینی پاك‌و بێ گەردی (ئیبراهیم) پەیڕەوی دەکەین چونکە ئەو لەهەموو بەرنامەیەکی لارو خێچ لایداوە هەرگیزیش لەهاوبەشدانەران نەبوو.

پاشکۆ

دیسان (موفەسیرەکان) ئەڵێن: چەند جوانـە ئـەم وەرامـی قورئانـە کـەوا ئەیەوێ برایەتی بخاتە ناو هەموو خاوەن نامەکان بـێ ئـەوەی یـەکێکیان بڵێ وەرنە سەر ئاینی (محمد) بەڵکو پێیان ئـەڵێ وەرنـە سـەر ئـەو ئاینـە گەورەیـەی کـە پێغەمبـەرانی پێشوو لەسـەری بـوون کـە ئـەویش ئـاینی حەزرەتی (ابراهیم)ە (صەڵات و سەلامی خوای لێ بێت).

موسڵمانانی تەواو ئەبێ باوەڕی بەگشت کتێب و پێغەمبەرێك هەبێ:

ئەوجا بانگی گشت موسڵمانان ئەکات بۆ (إعلان) کردنـی یـەکێتی ئـایینی لەحەزرەتی ئیبراهیمـەوە تـا حـەزرەتی (موسـا و عیـسا و محمـد) ئینجـا ئەفـەرمووێت ﴿ قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْنَا ﴾ (سـوورەتی البقـرة: ١٣٦). **واته:** ئەی بڕواداران بڵێن ئێمە باوەڕمان بەخواو بەو قورئانەی کـە بۆمـان دابـەزیوە هەیـە ﴿ وَمَآ أُنزِلَ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ وَإِسْحَـٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ ﴾. **واته:** بەو نامەیەی کە نێرراوە بۆ (ئیبراهیم و ئیسماعیل و ئیسحاق و یـەعقوب و کـوڕانی یـەعقوب هەیـە کـە بـریتی بـوون لـە (١٢)

کوڕەکەی یەعقوب) یان ئەوانیش و نەوەیان و هەر لقێ تر لە (ئیسحاق) بوویتەوە کە ئەو نامەیانەی هات بۆ ئیبراهیم بۆ ئەمانیش بوون ﴿وَمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ﴾. **واتە:** بەو (کتێبانەش) بە (موسا و بە عیسا) دراوە لەپێشدا و یان بەو تەورات و ئینجیل و (موعجیزانەی) کە دراوەو بەخشرا بە(موسا و بە عیسا)دا ﴿وَمَآ أُوتِيَ ٱلنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمۡ﴾. **واتە:** بەوەی کە دراوە و بەخشراوە بە هەموو پێغەمبەران لەلایەن پەروەردگاریانەوە ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّنۡهُمۡ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣٦). **واتە:** لەکاتێکدا ئێمە هیچ جیاوازیەك ناخەینە نێوان هیچ کام لەوان بەم رەنگە بڕوامان بەهەندێ ببێ و بێ بڕوا بین بەهەندێ وەك جولەکە بڕوای بە (عیسا و محمد) نییە وە یا گاور کە بڕوای بە (محمد) نییە (سەلامی خوای لە هەمووان بێت) بەڵکو بڕوامان بە هەموو پێغەمبەرانی خوا هەیە بەتێکڕایی.

﴿وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ ١٣٦﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣٦). **واتە:** وە بەتەنیاش ملکەچی فەرمانەکانی ئەوین **واتە:** هەر فەرمانێ بەسەرماندا بدا ئامادەین و سوپاسیشی دەکەین، جا هەروەها بێگومان دوای ئەم (أعلان)ی یەکێتی ئایینە ئیتر ئەم خاوەن نامانە یا هەموو مسڵمان ئەبن وەیا لەسەر کۆنی خۆیان دەمێننەوە یا لەسەر دوژمنایەتی ئیسلام درێژە دەسێنن جا پەنا بەو خوایە و یارمەتی هەر لەوەیەوە لەپیلان گێڕانی ئەوانەی کە دژی ئیسلام ئەنجامی ئەدەن داوا لەخوای گەورە ئەکەین کە موسڵمانان بپارێزێ لە فڕوفێڵیان بەتایبەتی لە پیلانی دەوڵەتانی (کوفر) و لادین ئینجا خوای گەورە ئەفەرموێت ﴿فَإِنۡ ءَامَنُواْ بِمِثۡلِ مَآ ءَامَنتُم

بِهِۦ ﴾ ﴿ (سوورەتی البقرة: ١٣٧). **واتــە:** ئەگـەر خـاوەن نامـەکان بڕوایـان هێنـا بـەو رەنگـەی کـە ئێـوە بڕواتـان هێنـاوە لـە فەرمانبـەری خـواو بڕواهێنان بە هەموو پێغەمبـەران بـەخۆیان و نامەیانـەوە بـەبێ جیـاوازی ﴿ فَقَدِ ٱهْتَدَوا۟ ﴾ ﴿. **واتە:** ئەوا بێگومان رێی راستیان دۆزیـەوە ﴿ وَّإِن تَوَلَّوْا۟ ﴾ ﴿. **واتە:** ئەگەر پـشتیان هـەڵکرد لـەم بـیرو بـاوەڕە ﴿ فَإِنَّمَا هُمْ فِى شِقَاقٍ ﴾ ﴿. **واتە:** وا ئـەوان لەلایەکـەوە لەگـەڵ یەکـەوە لەلایـەکی تـرەوە لەگـەڵ ئێـوەدا لـەدوو بـەرەکی دان، وە بەورەنگـە ئەمێننـەوە، وە هەمیـشە چاووڕاو و دوژمنایـەتی تـان لەگـەڵ ئەکـەن ﴿ فَسَيَكْفِيكَهُمُ ٱللَّهُ ۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾ ﴾ ﴿ (سوورەتی البقـرة: ١٣٧). **واتــە:** بەڕاسـتی خـوا ئاگاداری تۆ ئەکات لەخراپەی ئەوان **واتە:** موسـڵمانانیش تـا لەسـەر بـیرو باوەڕی پێغەمبەربن وە لـەرێی راسـتی ئـەو لانـەدەن خـوا ئاگـاداری یـان ئەکات وە ئەیان پارێزێ وەتۆش زاڵ دەکا بەسەر بێ باوەڕانـدا و زۆریـش بیسەرو فراوانە **واتە:** بەهەموو سرپـەو چـرپـەیەکیان ئاگـادارە. جـا خـوای گــەورە ئەفــەرمووێت ﴿ صِبْغَةَ ٱللَّهِ ﴾ ﴿[1]. **واتــــە:** ئــەی پێغەمبــەری

---

(١) ئاگاداریيەك: ئەم ئايەتە مەبەست لەم وتەيە بەچوار پێنج شێوەی تـر باسـكراوە و تەفسیر كراوە ئەمەش جۆرێکی ترە وەکو ئەفەرمووێت (واتە رەنـگ و رشـتنی خـودا جوانترین رەنگە کە بەپێغەمبەرەکانیدا ناردوویەتی و ئەمیش بریتییە لـە پیـشاندانی رێگای خواناسی و ئاینی، جا ئایا رەنگرێژانی کێ لـەهی خـودا جـوانتر و چاکترە؟! ئینجا ئێوە ئەی موسڵمانینە بڵێن:
ئێمە هەر بەندایەتی خودا دەکـەین و هـەر ئـەو دەپەرستین و بـەس، بڕوانـە تەفـسیری (گوڵشن) لەنووسینی (نظـام الـدین عبدالحمیـد) بـەرگی یەکـەم، لاپـەڕە (٥٠) لەگـەڵ دەستکاری.

خۆشەویست بڵێ خودا ئێمەی رەنگ کردووە بەڕەنگی ئیمان و باوەڕ ﴿وَمَنۡ أَحۡسَنُ مِنَ ٱللَّهِ صِبۡغَةٗ﴾. **واتە:** کێیە ئەوکەسە کە جوانتریو دامەزراوتر بێ لەخودا لەهۆی ئەو رەنگەوە کە دڵی بەندەکانی خۆی پێ رەنگ ئەکا بەبیرو باوەڕی روونـاك و کـارو کـردەوەی چـاك هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم ئایەتـە ئەمـەبوو وەك (حـبر الأمـة) عەبـدوڵڵای کـوڕی عـەبباس (خوایـان لێـی رازی بێـت) ئەفـەرمووێ (نەصـرانییەکان) **واتـە:** گاوەرکان یا فەلەکان، کە منداڵێکیان دەبوو دوای حەوت رۆژ لـە ئاوێکـدا کەناوی (موعموودی)یە منداڵەکەیان رەنـگ دەکـرد و پێیـان وابـوو پـاك دەبێتەوە ئینجا ئەبێتە (نەصرانی) تەواو، جا خوای گەورە ئەم ئایەتـەی نـاردە خـوارەوە کەلەپێـشەوە (تەفـسیر) کـراوە ﴿وَنَحۡنُ لَهُۥ عَٰبِدُونَ ١٣٨﴾ (سـوورەتی البقـرة: ١٣٧). **واتـە:** ئێمـە هـەموو موسـڵمانان و خۆشەویستی ئیسلام و پەیڕەوەکانی هەر بۆ خودای مـەزن عیبـادەت و خواپەرسـتی و بەندایـەتی ئەکـەین وە هـەرگیز شـەریك و وێنـەی بـۆ دانـانێین، بـەلام ئێـوە ئـەی کۆمـەڵی (جولەکـە و گـاور) بـیرو باوەڕتـان (ساف) نیە چونکی هاوەڵ دائەنێن بۆ خوای گەورە وە کردەوەتـان چـاك نیـە چـونکی (کتـێبی) خواتـان گـۆڕی (تـەحریف)تـان کـرد لەسـەر (تەبیعەتی) خۆتـان وە دڵتـان لەگـەڵ موسـڵمانان و (بـاقی) ئـادەمیزاددا خراپەو ناڕێکە.

درۆو دەڵەسەی گاور و جولەکەکان ئەیان وت پێغەمبەران هەموو لەئێمە بوونە:

جا هەروا بێگومان گاور و جولەکەکان ئەیان وت پێغەمبەران هەموو لەئێمە بوون وە پێغەمبەر لە (عەرەب) هەڵنەکەوتووە و هەڵناکەوێ، وە بەم بۆنەیەوە قسەی ناماقوڵیی تریشیان ئەکرد و ئەیان گوت ﴿ وَقَالُوا۟ لَن يَدۡخُلَ ٱلۡجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوۡ نَصَٰرَىٰۗ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١١١). لەپێشەوە (تەفسیر کراوە)، یان ئەیان گووت ﴿وَقَالُوا۟ كُونُوا۟ هُودًا أَوۡ نَصَٰرَىٰ تَهۡتَدُوا۟ۗ قُلۡ بَلۡ مِلَّةَ إِبۡرَٰهِـۧمَ حَنِيفًاۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ١٣٥﴾ (البقرة: ١٣٥). لەپێشەوە تەفسیر کراوە.

ئینجا خوا بە پێغەمبەر (ﷺ) **ئەفەرموێت ﴿ قُلۡ أَتُحَآجُّونَنَا فِي ٱللَّهِ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٣٩). واتە:** پێیان بڵێ ئەی (محمد) ئایا بۆئێوە رەوایە لەبارەی خواو پێغەمبەر و دین و ئایینی خواوە ململانێ و دەمەقاڵێم لەگەڵ بکەن لەکاری خودادا کەوا پێغەمبەرێکی وەك (محمد)ی هەڵبژاردووە لە (عەرەب) لەنەوەی ئیسماعیلی کوڕی ئیبراهیم، وە لەگەڵ ئەوەشدا خۆتان بەکوڕو خوشەویستی ئەوان ئەزانن؟! (العياذ بالله).

﴿ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمۡ ﴾. واتە: لەکاتێکا کە ئەو خوایە پەروەردگاری ئێمەش و ئێوەشە وەنەبێ هەر خوای لایەك بێ وە میهرەبانی هەربۆ ئەولایەبێ بەڵکو چاکی و خراپی هەر بەکردەوەیە وە هەرکەسە بەری کردەوەی خۆی دەچێنێ، وەکو ئەفەرموێت ﴿ وَلَنَآ أَعۡمَٰلُنَا وَلَكُمۡ أَعۡمَٰلُكُمۡ ﴾. **واتە:** کردەوەی خۆمان بۆخۆمانەو کردەوەی خۆتان

بۆخۆتانه ﴿وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾﴾ (سـوورەتى البقـرة: ١٣٩). **واتـه:** ئێمه لەبۆ خوا دڵسۆزو پاكین **واته:** خوا پەرستیمان تەنیا بـۆ رەزامەنـدی خوایه بۆهیچ شتێكی تر نییه، چونكه لەگەڵ خودادا ساغین لـه كـردەوەو بیرو بڕوامان دا، وەكو ئێـوه نـه (عـوزیر و نـه عیـسا) بـەكوڕی نـازانین و دەی پێمان بڵێن ئەم داوا پڕو پووچانه لەسەرچ یاسـایێ ئەكـەن؟ ئەگـەر لەسەر میهرەبانی خودایه ئەوە خودا خودای هەموومانه و بۆئێمه و ئێوه بێ جیاوازیه، وەكـو پێغەمبـەر لەنەتـەوەی ئیـسرائیلدا رەوانـه ئـەكاو لـه نەتـەوەی ئیسماعیلیـشا (صـەڵات و سـەلامی خـوای لـێ بێـت) رەوانـەی ئەكا، وەكو لەنەتەوەكانی تریشتا هەر رەوانەی كردووه.

بەڵام ئێوه هەموو هیوایەكتان هەر بەباووباپیرو پێشینانتانه وائـەزانن كـه سبەینێ لای خودا تكاتان بۆئەكەن وه بەتكای ئەوان رزگـار ئـەبن لەگـەڵ ئەمیشه كه ئێوه لەرێی ئەو پێشینانەش لاتان داوه وه لـەكردەوەی پـاك و بیرو باوەڕی چاكییان دووركەوتونەتەوه.

تێبینیەكی گرنگ:

شایانی باسه تائێستا به گاور و جولەكەكانی وت بۆچی دەبێ پێغەمبەر هەر لەئێوه بێ ئەگەر ئەڵێن ئەمه لەخواوەیه خوا هەروەك خوای ئێوەیه خوای ئێمەش و پەروەردگاری هەردوو لایەكمانه ئەوجا لەمەولا بەجۆرێكی تر كێشەو دەمەقاڵێیان لەگەڵا ئەكات و رەددیان لێ ئەداتەوه ئەیانباتەوه دواوه، وەك ئەفەرمووێت ﴿ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطَ كَانُوا۟ هُودًا أَوْ

﴿نَصَـٰرَىٰۗ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٤٠). **واتە:** یان بەلاتانەوە وایە دەڵێن (ابراهیم و ئیسماعیل و یەعقوب و کوڕەکانی-الابساط) وە نەوەکانی ئەو جولەکەیان گاوربوون؟ ﴿قُلْ ءَأَنتُمْ أَعْلَمُ أَمِ ٱللَّهُۗ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٤٠). **واتە:** پێیان بڵێ ئەی (محمد- (ﷺ) باشە خوا چاکتر دەزانێ یان ئێوە؟ دیارە کەخوا لەهەمووان چاکتر بەئاگایەو دەزانێ.

(ئایا ئێوە زاناترن کەوانە چ بوون یان خوا زاناترە) ئەمەش پرسیارێکی تەنگاویە لەوەڵامدا، ناتوانین بڵێین ئێمە زاناترین ئینجا بەوە دەرئەکەوێ کە قسەکەیان راست نیە کەواتە: ئەوانە نە جوولەکە بوونەو نەمەسیحی **واتە:** گاور یا فەلە بوون؟!

زۆربەی مێژوونوسان ئەڵێن و ئەگێڕنەوە ئەوەی راستی بێت جولەکەیەتی و گاورێتی لەدوای (موسا عیسا) پەیدابوون وە ئیبراهیمیش لەپێش ئەوانا بووە وەك خوا لەسوورەتی (آل عمران)دا لەئایەتی (٦٥) ئەفەرمووێت﴿ يَـٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَـٰبِ لِمَ تُحَآجُّونَ فِىٓ إِبْرَٰهِيمَ وَمَآ أُنزِلَتِ ٱلتَّوْرَىٰةُ وَٱلْإِنجِيلُ إِلَّا مِنۢ بَعْدِهِۦٓۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾﴾. **واتە:** ئەی خاوەن نامەکان بۆچی (دەمە قاڵی) ئەکەن لەئیبراهیم ئەم ئەڵێ جولەکەو ئەو ئالی گاور بووە لەکاتێکا کە تەورات و ئینجیل دوای ئەو هاتونەتە خوارەوە؟ نابێ تێ بگەن یا لەجێگایەکی تردا لەهەمان سورەتا ئەفەرمووێت ﴿ مَا كَانَ إِبْرَٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَـٰكِن كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾﴾ (سوورەتی آل عمران: ٦٧). **واتە:** ابراهیم نە جوولەکە بووەو نە گاور بەڵکو موسڵمانێکی پاك بووە، وە لەهاوبەش پەیداکەران نەبووە.

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَتَمَ شَهَٰدَةً عِندَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ﴾ (سووورەتی البقرة: ١٤٠). **واتە:** دەبێ کێ لەو کەسە (ظالم) و ستەمکارتر بێ شایەتیەکی لابێ و لەخوای بشارێتەوە؟ خاوەننامەکان لەکتێبەکانیاندا هاتبوو کە دینی پەسەند و (قەبوڵ) لای خوا هەر دینی ئیسلام و موحەمەددیش (ﷺ) پێغەمبەری خوایە ئەو بەڕێزانەش کە ناوبراون و هیچکامێکیان نەجوولەکەو نە گاور بوون.

ئاگاداریێکی گرنگ

لەبارەی مێژووی لەدایك بوونی حەزرەتی ئیبراهیم (علیه السلام) زۆربەی مێژوونووس‌و (سیرەت) نووسەکان ئەڵێن حەزرەتی (ئیبراهیم)ی خەلیل (علیه السلام) کوڕی (تارخ) کوڕی (ناحور) کوڕی (شاروخ) کوڕی (ارغو) کوڕی (فالغ) کوڕی (عابر) کوڕی (شالخ) کوڕی (أرفخشذ) کوڕی (سام) کوڕی حەزرەتی (نوح)ەو (سەڵاتو سەلامی خوایان لێ بێت) مامۆستا مەلا (عەبدولکەریم مدرس لەتەفسیری نامیی دا(*)،ئەفەرمووێت (حەزرەتی ابراهیم) (علیه السلام) سێ هەزار ساڵ لەپێش (میلادی حەزرەتی عیسادا) (علیه السلام) لەوڵاتی عێراقدا لەدایك بووە، هاوچەرخی پاشای ستەمکار (نمرود) پاشای (بابل) بووە کەلە (جنووبی عێراقەوە تاسنووری تورکیا ئیمڕۆ فەرمان ڕەوابوو،هەروەها دەربارەی شوێنی لەدایك بوونی چەند (ریوایەتی) هەیە بەهێزیان ئەمەیە کە لە(ورکا) لەنزیکی (شرقات) ی ئیمڕۆدا، لەدایك بووە وەهەندێ ئەڵێن لە (کوثي) و لەنزیك (شرقات) دایەو وەهەندێ ئەڵێن لە (شۆش) نزیك ئاکری

(*) بڕوانە تەفسیری (نامی) بەرگی یەکەم، لاپەڕە۲۰۲ لەگەڵ دەست کاری.

هەندێ ئەڵێن لە(سوس) لە(اهواز) لەدایك بووە بەڵام ئەوەراست نییە.

ئینجا بە(هەرحاڵ) ئەمزاتە کەخوای گەورە پایەی پێغەمبەرایەتی پێداو ئینجا چوو بەگژ (بت پەرستەکانە) وەدوژمنایەتی لەگەڵ بتو بت پەرستیاردەربڕی وەهەڵی بۆ هەڵکەوت بتەکانی لەبتخانەی (بابڵدا) شکاند جگە لەبتە گەورەکەیان ئەوی هێشتەوەو ئەو(تەوەری) کە پێی ئەشکاندن نای بەسەر شانی ئەو بتە گەورەکەیان بۆ ئەوە کەپێشانی (بت پەرستەکانی بدا کەبتە گەورەکە زوێر بووە لەوە لەگەڵ بوونی ئەودابتی (بچووك) بپەرستن.

سەرنجێکی گرنگ

لەم بیرەو خەڵك تێگەینێ کە لەگەڵ بوونی (خوای تەبارەك وەتەعالا) کەپەروەردگاری (عالمە)و ئاسمانو ڕۆژو مانگ و وەستێرەو زەویو دەریای دروست کردووە چۆن عاقڵ باوەڕ ئەکا بەوە ئادەمیزاد بکەونە شوێنێ (بت پەرستی)و خۆیان (بت) بتاشنو خۆشیان سەری بۆ شۆر بکەن.

لەپاش دەربڕینی ئەم بیری خۆیە (پاشای -بابل- نەمردوود)و میللەتی بابل (ڕەقیان) گرت لەحەزرەتی (ئیبراهیم) و لە(ئۆرفە) دا کەشارێکە لەسنووری کوردستانی (تورکیە)ی ئیمرۆدا ئاگرێکی گەورەیان کردەوە هەندێکیش ئەڵێن ئەو ئاگرە لە(بێتواتە)ی کوردستانی عێراق بووە.

بە(مەنجەنیق) ئیبراهیمان هاوێشتە ناویەوە ئینجا لەپاشان حەزرەتی ئیبراهیم ڕزگاری بوو بەسەلامەتی هاتە دەرەوە (ان شاءالله) لەجێگای

خۆی باس ئەکەین.

جاکاتی (نەمردوود) ئەم کارەساتەی چاوپێکەوت لەتێکچوونی یاسای ولآتەکەی ئینجا فەرمانی دا کە (ئیبراهیم) لەگەڵ خزمو خۆیشی و دەستەو بەستەیا ئەبێ دەرچن لەعێراقو لەوڵاتی ئێمە جێگایان نابێتەوە[1].

ئینجا حەزرەتی ئیبراهیم (علیه السلام) لەگەڵ (هاران)ی برای‌و (لوط) پێغەمبەری (علیه السلام) برازای (سارا) ی خێزانی ئەوانەی کەباوەڕیان پێ هێنابوو لە(عێراق) دەرچوون بۆ (حەران) لەجەنووبی (شام) وەلەپاش ماوەی لەوێش دەرچوون بۆ شاری (فەلەستین) وەلەوێش بۆ (میسر)و ئینجا لەلایەن گەورەی (میصرە)وە جارییەیەکی (هاجەر)ەناو بەخشرا بە(سارە)ی خێزانی‌و ئەوجا هاتنەوە(فەلەستین)و (سارەش) جاریەکەی بەخشیی بەحەزرەتی (ئیبراهیم)و ئەویش مارەی کردو لەدوایی ماوەیەك خوا کوڕێکی پێ بەخشی بەناوی (ئیسماعیل)و دوایی لەگەڵ هاجەرەی خێزانی‌و ئیسماعیل کوڕی بە فەرمانی خوای گەورە چوونە ولآتی حجازوو لەوێ جێگیر بوون‌و هەروەکو لە (قصص الانبیاء) داو بەدوورو درێژی باسی کراوە.

﴿وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعۡمَلُونَ ١٤٠﴾ (سوورەتی سوورەتی البقرة: ١٤٠). **واته:** خوا بێ ئاگا نیە لە کردەوەکانی ئێوە دەسا بزانن هەرچۆنێ ئێوە هەق و راستیەکان بشارنەوە هەرگیز خوا لەکارو کردەوەتان غافڵ و بێئاگا نییە و حسێبی وردتان لەگەڵ دەکات ﴿تِلۡكَ أُمَّةٞ قَدۡ خَلَتۡۖ لَهَا مَا

(١) بڕوانە: هەمان سەرچاوەی پێشوو لەگەڵ دەست کاری.

﴿كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾﴾

(سوورەتی البقرة: ١٤١). **واته:** خوا دەفەرمووێ ئەوانەی کەباس کران ئیبراهیم و کوڕو نەوەکانی ئەگەر ئێوە لەنەتەوەی ئەوانیش بن هیچ کەڵکی نییە بۆئێوە و ئەوانە میللەتێك بوون نەمان و ڕۆیشتن و هەرچی کردیان پاداشی کردەوەکەیان بۆ خۆیانە ئێوەش هەر کردەوەیەکی دەیکەن پاداشی بۆخۆتانە، ئێوە پرسیاری کردەوەی ئەوانتان لێ ناکرێ ئەوەی کردیان بۆخۆیان بوو ئێوە هیچتان لەکردەوەی ئەوان پێنابڕێ، دەبێ ئەوە بزانین کە ئایەتە کە دووبارە نییە و مەبەس و (مەعنای) جیایە چونکە جولەکەکان دەیانگوت ئیبراهیم و کوڕوو نەوەکانی (جوولەکە یا مەسیحی) بووبن ئەوجا هەرکامیان بووبن هیچ لە کردەوەی ئەوان نەبە (جولەکەکان) و نەبە (مەسیحییەکان) نابڕێ (پێش کەمێك تەفسیری ئەم ئایەتە کرا بەشێوەیەکی تر.

کۆتایی جوزئی یەکەم:

ئەوسا بەیارمەتی و پشتیوانی خودای مەزن (تەفسیری) جزمی یەکەم لـە (تەفسیری ژیان لەتەرجەمەی) تەواو بوو داوا لەخودای گەورە دەکەم کـە تەوفیقمان بدات بۆ نووسینەوەو ڕاڤەکردنی هەموو بەشەکانی قورئان.

لەرێکـەوتی رۆژیـی دووشـەممە (٢٥/ مـانگی شـەعبانی سـاڵی ٢٠١٢ی زایینی، لەی (حوجرەو مەکتەبەی) خۆم لەناحیەی دارەتوو سەربە قەزای بەردەڕەش پارێزگای دهۆك کوردستانی عێـڕاق)، لەنووسـینەوەی جزمـی یەکەم بوومەوە.

ناوەرۆك

لاپەڕە	بابەت
٣٥	سوورەتی (فاتیحە)
٣٧	ناوەکانی سوورەتی (فاتیحە) ئەبێ هەموو ئیش و کاری هەربەناوی خواوە بێ
٤٢	باسێك لەپەناگرتنی شەیتانی نەفرەت لێکراو و هەندێ بابەتی تر.
٤٧	باسی فەزڵ و گەورەیی (بسم الله الرحمن الرحيم) ئەکا.
٥٣	مانای سوورەتی فاتیحە و تەفسیرکردنی، سەرنجێکی گرنگ
٦٣	ئامین وتن سوننەتە لەقورئان نییە..!!
٦٦	چەند سەرنجێکی گرنگ
٧٤	**سورة البقرة مدينة وهي مائتان وست وثمانون آية (٢٨٦) تێبینیەکی گرنگ**
٧٧	بەڕاستی قورئان ڕێنیشاندەری پارێزگارانە، روونکردنەوەیەك
٨٢	رەوشتی (کافران) **واتە:** بێ باوەڕان
٨٤	باسێك لەرەوشت و ئەخلاقی دوو رووەکان..
٨٧	فڕو فێڵی دووڕووەکان
٨٨	حەزرەت (ﷺ) نیشانەی دووڕووەکان بەیانکردووە
٨٩	(چەند نمونەیەکی دووڕووەکان کەخوا بۆمان باس ئەکات)
٩٣	باسێك لە (توحيد الالوهيه) **واتە:** یەکتاپەرستی
٩٤	چەند تێبینیەك لەبن سێبەری ئەم دوو ئایەتە (٢١-٢٢) ئاگاداریيەکی گرنگ

(چەسپاندنی پەیامەکەی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)	٩٥
ئەجرو پاداشی خاوەن باوەڕان	١٠٠
خوای گەورە لەهێنانەوەی وێنە و میسال شەرم ناكات	١٠١
روون كردنەوەی ئەم ئایەتە بەكورتی	١٠٦
دەسەڵات و توانای خوای گەورە لە حیساب نایێ	١٠٨
دروست كردنی حەزرەتی ئادەم (عليه السلام)	١٠٩
خوای گەورە رێزو حورمەتی (ئادەمی) گرت و فێرە هەموو زمانێكی كرد	١١٢
فریشتەكان بۆ قەدرو رێزی حەزرەتی ئادەم (سوجدە)ی بۆ دەبەن	١١٤
چەند سەرنجێك بۆ رونكردنەوەی ئەم چەند ئایەتانە	١٢١
(استنباطي) ئایەتەكانی پێشوو ئەم چوارخاڵەی لێ وەرئەگیرێ	١٢٨
باسێك لەهاندانی بەنی ئیسرائیل بۆ موسڵمان بوون	١٣٠
خودا داوا لەجولەكەكان ئەكا راستیەكان مەشێوێنن	١٣٣
چەند بابەتێك لەخراپە بەدی جولەكەكان، دوو ئاگاداری گرنگ	١٣٥
بۆ خۆڕاگری هانا بەنوێژ بەرن	١٣٧
كەس بەهانای بێ دین و خوانەناسەوە نایەت،	١٣٩
رونكردنەوەیەك لەبارەی (شەفاعەتەوە)	١٤٠
باسێك لەبارەی بەنی ئیسرائیل كەلەدەستی (فیرعەون) رزگاریان ئەبێ	١٤١
بەنی ئیسرائیل لەپاش خواپەرستی دەستیان دایە گوێرەكە پەرستی	١٤٥

خوای گەورە گەزۆو شیلاقەی بۆ رەوانكردن	١٤٩
لاساری سەرپێچی جولەكەكان	١٥١
حەزرەتی موسا داوای لەخوا كرد ئاوی خواردنەوە بۆ هۆزەكەی بنێرێ	١٥٣
ئیمان و باوەڕی راستەقینە مایەی بەختیارییە،	١٥٧
جولەكە پەیمان ئەدەن و ئەیشكێنن.	١٥٩
جولەكە رێزو حورمەتی (شەممە دەشكێنن ئینجا دەبنە مەیمون و بەراز	١٦٠
باسێك لە چیرۆكی مانگاكەی (بنی ئیسرائیل) نەوەی ئیسرائیل	١٦٣
خوا كوژراوەكە زیندوو ئەكاتەوە و ناوی بكوژەكەشیان بۆ ئاشكرا ئەكا	١٦٩
باسێك لە دڵڕەقی جولەكەكان	١٧٣
بەهیچ شێوەیەك بەتەمای باوەڕهێنانی جولەكە مەبن	١٧٤
سزا بۆ ئەوانەیە كە دەسكاری تەورات ئەكەن	١٧٧
جولەكەكان عەهدو پەیمانیان داو لەپاشان هەڵیان وەشاندەوە	١٨٠
فیزو تەكەبری جولەكەو كوشتنی هەندێ لە پێغەمبەرەكان	١٨٤
جولەكە چاوەنواڕی پێغەمبەریان ئەكرد كە هاتیش باوەڕیان پێنەكرد	١٨٦
جولەكە پاش پەیماندان جارێكی تر یاخی ئەبنەوە	١٨٩
باسێك لەبارەی جولەكەكانەوە كە حەزرەتی (جبریل) بەدوژمنی خۆیان دائەنێن	١٩٢
دەلیل و بەڵگەی پێغەمبەرێتی (ﷺ) حەزرەتی محمد (ﷺ)	١٩٤

باسێك لەجادووبازی جولەکەکان و سەرگوزشتەی (هاروت و ماروت)	١٩٦
ئەبێ وشەو ئاخاوتنی ناسك لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) بکرێت	٢٠٤
باسێك لەبارەی (ناسخ و مەنسووخەوە) چەند نمونەیەك لەگۆڕین	٢٠٥
پرسیاری ناشەرعی لە پێغەمبەر (ﷺ) مەکەن.	٢٠٩
جولەکە و گاور هەردوولا زەمی یەکتر ئەکەن	٢١٢
هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم چەند ئایەتە	٢١٤
قەدەغەکردنی مزگەوتەکان لەیادی خودا تاوانێکی گەورەیە	٢١٦
مەرجە لەنوێژدا روو بکەنە (قیبلە) **واتە:** رووگە	٢١٩
موشریکەکان **واتە:** بێ باوەڕەکان کوڕو کچ بۆخودا ئەنجام دەدەن	٢٢٠
هەتا نەچیتە سەر ئاینی جولەکە و گاور لێت رازی نابن	٢٢٤
جارێکی تر نازو نیعمەتەکانی خۆی بۆ بەنی ئیسرائیل باس ئەکاو دوارۆژیان بەبیر دێنێتەوە	٢٢٦
باسێك لەبارەی حەزرەتی ئیبراهیم و ئیمامەت و تاقیکردنەوەو دروستکردنی کەعبەی پیرۆز	٢٢٧
فەزڵ و گەورەیی کەعبەی پیرۆز	٢٣١
پێویستە ماڵی خوا پاك رابگرن	٢٣٣
دروستکردنی کەعبەو نزاو پاڕانەوەی (ئیبراهیم و ئیسماعیل (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت)	٢٣٤
باسی نەفامی ئەوکەسانەی کە لەدینی حەزرەتی ئیبراهیم لادەدەن	٢٣٦
وەسیەتی حەزرەتی ئیبراهیم بۆ کوڕو نەوەکانی	٢٣٨

موسڵمانانی تەواو ئەبێ باوەڕی بەگشت کتێب و پێغەمبەرێك هەبێ	٢٤٢
درۆو دەلەسەی گاورو جولەکەکان ئەیان وت پێغەمبەران هەموو لەئێمە بوونە	٢٤٦
کۆتایی جوزئی یەکەم	٢٥٣

سوورەتی البقرة
جوزئی دووەم

بسم الله الرحمن الرحيم

باسێك لەگۆڕینی (قِبلە) واتە: (ڕووگە) و حیکمەتەکانی

زۆربەی (موفەسیرەکان) ئەڵێن: لەشەوی چوونی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ (میعراج) نوێژ پێویست کرا لەسەر موسڵمانان لەمەککە بەر لەکۆچی پێغەمبەر (ﷺ) بەنزیکەی ساڵ و نیوێ هەتا لە مەککە بوون ڕوویان دەکردە (کەعبە) ئینجا کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) کۆچی کرد بۆ (مەدینە) فەرمانی پێ درا ڕوو بکات بۆ (بیت المقدس) بۆ دڵچنەوایی کردنی (جولەکەکان) کە زۆریان لە (شاری مەدینە) و ئەملاو ئەولای (مەدینە) دانیشتبوون، چونکە زۆربەی کاروباری دانیشتوان بەوان هەڵئەسوڕا.

هەروەها بەوجۆرە مانەوە بەڵام پێغەمبەر و هاوڕێکانی دڵیان ئەکولا بۆ روکردنیان بۆلای ڕووگە **واتە:** لای (کەعبە)ی پیرۆز کە (قیبلە) و ڕووگەی

باپیرە گەورەی خۆی (ئیبراهیم و اسماعیل) بووە چونکە حەزرەت (ﷺ) بەدڵ ئەپاڕایەوە و چاوی بۆ ئاسمان بەرز ئەکردەوە چاوەڕوانی پەیام و فەرمانی خوای ئەکرد ئینجا لەناکاو خوای گەورە بۆی گۆڕی ئەوسا بۆ وەڵامی ئەم مەبەستە، وەك پێشەوا (قورطبي) و (سيوطي) و (ئیبنو کەسیر) دەڵێن ئایەتی ﴿ قَدۡ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجۡهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبۡلَةٗ تَرۡضَىٰهَاۚ فَوَلِّ وَجۡهَكَ شَطۡرَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۚ وَحَيۡثُ مَا كُنتُمۡ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمۡ شَطۡرَهُۥۗ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ لَيَعۡلَمُونَ أَنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّهِمۡۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا يَعۡمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ ﴾ (البقرة: ١٤٤). **واتە:** هەتا خوارەوە، هەروەها (ئیمامی مالیك) و (بوخاری) و (ترمذي) حەدیسی ئەهێنن لە(بەڕای کوڕی عازبەوە (خوا لێی رازی بێت) دەفەرمووێت پێغەمبەری خوا (ﷺ) کەچوو بۆ (مەدینە) شازدە یا حەڤد مانگ رووی دەکردە (بيت المقدس) بۆ نوێژ بەڵام پێغەمبەری خوا (ﷺ) حەزی دەکرد کە (قیبلەکەی کەعبە) بێ (ماڵی خوا کە ئیبراهیم و ئیسماعیلی کوڕی دروستیان کردبوو وە یەکەمین نوێژێك کە پێغەمبەر (ﷺ) کردی دوایی ئەوەی کە رووی پێ وەرسوڕێنرا بەرەو (مەککە) نوێژی (عەصر) بوو ئێوارە کۆمەڵێك لە خزمەتیدا نوێژیان کرد بەڵام یەکێك لەو پیاوانەی کە نێژی لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) کردبوو بەلای مزگەوتێکی دیکەدا کەئێستا پێی دەگوترێ مزگەوتی (ذو القبلتين) دوو قیبلە هەن بەلایی خەڵکی ئەو مزگەوتەدا تێپەڕی کەلە (رکوع) دابوون گوتی من شایەدی دەدەم بەخوا کەلەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) نوێژی (عصر)م کرد رووی لە (مەککە) بوو **واتە:** (قیبلە) گۆڕدراوە ئەوان دیارە نوێژەکەیان تۆزێك

دەرەنگتر بوو ئەوانیش یەکسەر لەشوێنی خۆیانەوە رووی خۆیان وەرسوڕاند بەرەو مەککە، دیارە (ئیمامەکەیان) هاتۆتە ئەولا چونکە لە مەدینە (بیت المقدس) و کەعبە راست و پێچەوانەی یەکترن یەکیان لای راست و ئەوی دیکە لای چەپ.

ئاگاداریەك:

جا هەروەها بێگومان (موفەسیرەکان) ئەفەرمووی یەکەم نوێژی پێغەمبەر (ﷺ) کە کردی بەرەو (کەعبە) نوێژی (عەسر) بوو، وە کۆمەڵێك لەگەڵی ئەو نوێژەیان کرد ئینجا یەکێ لەوانە تێپەڕی کرد بەلای (ئەهلی) مزگەوتێکدا کەلە نویژدابوون وتی بەوانە شایەتی ئەدەم بەخوا کە نوێژم کرد لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) بەرەو (کەعبە) ئەوانیش لەنوێژەکەدا رووی خۆیان وەرسوڕاند بەرەو (کەعبە) بەڵام جولەکەکان زۆریان پێ ناخۆش بوو هەروەها ئەم کارەیان بەهەل زانی و دەستیان کرد بەبڵاوکردنەوەی پڕو پاگەندەی ژەهراوی لەدژی پێغەمبەر (ﷺ) ئەیان وت موحەممەد نازانێ چی بکات و بۆچ جێگەیەك رووبکات لەنوێژدا، بگرە ساویلکەو ئەوانەی کە باوەڕ لەدڵیاندا نەچەسپابوو بەتەواوەتی لەئاینی ئیسلام وەرگەڕانەوە بۆیە خوای گەورە ئەم ئایەتەی نارده خوارەوە هەروەکو ئەفەرموویت ﴿سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٤٢). **واتە**: بێگومان خەڵکە دەم بتاڵ و گێل و نەزانەکان لە جولەکە و (کافرەکانی) مەککە (مونافیقەکانی) مەدینە رەخنەدەگرن و دەڵێن ﴿مَا وَلَّىٰهُمۡ عَن قِبۡلَتِهِمُ ٱلَّتِي كَانُواْ عَلَيۡهَاۚ﴾. **واتە** : باشە دەبێ چ شتێ وای لێکردبن کەواز لەم رووگەیە بێنن چونکە جاران

لەسەری بوون و گشت جاری روویان تێدەکرد **واتە**: (بیت المقدس) کە رووگەی پێغەمبەرانی پێشووە؟

ئینجا خوا وەرامیان نیشان ئەدا ئەفەرمووێت ﴿قُل﴾. پێیان بڵێ ئەی موحەممەد ﴿لِّلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ﴾. **واته** : رۆژ هەڵات و رۆژئاوا بۆ خوایە وە بۆ ئەو هەیە هەرلایەك بكا بەرووگە بیكات ﴿يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١٤٢). **واتە**: خوا رێنموونی هەرکەس ئەکات کەخۆی بیەوێ بۆ رێگەی راست، کەواتە: ئەگەر خوا هەرلایەك و هەر رووگەیەك هەڵبژێرێ بۆ بەندەکانی رووبکەنە هەرلایەك کە بیەوێ هەرشتێ ئەو بیكا كەس تواناى پرسیارى نییە.

هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن لەدوای دامەزراندنی ئەم (قیبلە) بەهێزە کە هیچ شوێنێك بەشایستەی خۆی نەبووە بەرووگە بەڵکو خوا کردوویەتی وەهەرلایەك بكا ئەیكا ئینجا قسە لەگەڵ گەلی ئیسلاما ئەکات لەبابەت گەورەیی ئومەتی (محمد) (ﷺ) هەروەکو ئەفەرمووێت ﴿وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾ (سوورەتی البقرة: ١٤٣). (أي كما هَديناكم الى الاسلام كذلك جَعَلناكم يا مَعْشر المؤنين أمةً عدولاً خياراً) **واته**: چۆنێ بۆ ئاینی پیرۆزی ئیسلام رێنماییمان کردن هەر ئاواش لەتەواوی ئیش و کاردا کردومانن بە (ئوممەت) و گەلێکی (میانەڕەو) دادپەروەرو هەڵبژێراو **واتە**: ئێوە ئەی موسڵمانان نەوەکو (مەسیحییەکان) زێدە رەون نەوەکو (جولەکەش) کەمتەرخەمن کەوابوو ئێوە (ئومەتێکی) خێرخوازو هەڵبژێردراون ﴿لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ﴾. **واتە**: بۆ

ئـەوەی کـە بەسـەر خەڵکـەوە چـاودێربن یـاخود شـایەدبن وە بەڵگـەبن بەسەریانەوە بەڵگەی ڕاست و دروستی دینی خـوابن یـاخود (شـایەد) بـن بەسەریانەوە بۆ (قیامەت) کە پێغەمبەرەکانییان (تەبلیغیان) کردووە[1].

﴿وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيۡكُمۡ شَهِيدٗاۗ﴾. **واتە:** پێغەمبەریش (ﷺ) چاودێر بێ بەسەر ئێـوەوە چـونکە دواتـرین پێغەمبـەر (ﷺ) بۆهـەموو ئـادەمی وەیەکەمین سـەر (مەشـقە) چـونکە بەڕاسـتی پێغەمبـەری ئێـوەش بێتـە (شـاهد) لەسـەرئێوە کـە تـەبلیغی ئێـوەی کـردووە، ئینجـا بەبۆنـەی گۆڕاندنی رووگە لە (بیت المقدس)ەوە بۆ (کەعبە) لەپێشەوە باسی هۆی رووکردنە (بیت المقدس) ئـەکات و ئەفـەرمووێت ﴿وَمَا جَعَلۡنَا ٱلۡقِبۡلَةَ ٱلَّتِي كُنتَ عَلَيۡهَآ﴾. **واتە:** ئەو رووگەیەی کـە جـاران رووت تێـی ئـەکرد نـەمان گێـڕرا بەرووگـەو لەپاشـان گۆڕیمـان بـە (کەعبـە) ﴿إِلَّا لِنَعۡلَمَ مَن يَتَّبِعُ ٱلرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيۡهِۚ﴾. **واتـە:** تـەنها بۆئـەوەی بزانـرێ و ئاشکرا ببێ بۆهەمووان کەکێ لـەگۆڕینی رووگـەدا دوای پێغەمبـەر (ﷺ) ئەکـەوێ تـا جیاببنـەوە لەوانـەی کەپاشـکەزئەبنەوە **واتـە:** لـەگۆڕینی رووگەیە دەرکـەوت بـۆ هـەموو مرۆڤێـك کـێ بەڕاسـتی موسـڵمانە و دوای پێغەمبەر ئەکەوێ وەکێش دوو دڵە لە پێغەمبەر هەڵئەگەڕێتەوە.

﴿وَإِن كَانَتۡ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُۗ﴾. **واتـە:** بەڕاسـتی ئـەو رووگەیـەیان بەسـەرهات و گـۆڕانی شـتێکی گـران و گـەورە بـوو مەگـەر

---

(١) ئـەم ئایەتـە هـەموو موسـڵمانانی سـەردەمی پێغەمبـەر و هـەموو سـەردەمێکی تـر دەگرێتەوە هەتا ڕۆژی دوایی. (ماشاء الله) ئەم قورئانە چ (موعجیزەیەکی) گەورە بۆ پێغەمبەر(ﷺ)و ئوممەتەکەی.

لەسەر ئەوانەی کەخوا رێنموونی کردن و خستنیە سەر رێگەی راست و دامەزراوی کردن لەسەری بۆ ئەو خوا پێداوانە هیچ ئەرك و گرانی نەبوو چونکە ئەوانە بەرامبەر فەرمانی خوا بێجگە لە ملکەچی گوێ رایەڵی هیچی تر نیە هیچی تر نازانن.

هەروەها بڕواداریش ئەبێ هەمیشە رووبکاتە ئیسلام و هەر بەرەو ئیسلام بوەستێ، ئەوجا موسڵمانەکان دڵ ئارام ئەکات لەمەترسی دروست نەبوون و وەرنەگرتنی ئەو نوێژانەیان کەبەرو (بیت المقدس) کردیان جا ئەفەرمووێت ﴿وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَـٰنَكُمْ﴾. **واتە:** خواش پاداشتی ئەو نوێژو بڕوای جارانتان بەفیڕۆ نادات **واتە:** لەوەپێش رووتان لەهەر جێگایەك کردبێ ئێستا خوا بێ پاداشتتان ناکات، چونکە تازە ئەوە رۆیشتووەو تێپەڕیوە بەڵام ئەگەر لەمەودوا روو نەکەنە ئەو رووگە تازەیە ئەوە بەرپرسیار دەبن ﴿إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٣﴾﴾ (البقرة: ١٤٣). **واتە:** بەڕاستی خوا ئەوپەڕی نەرم و بەزەییە بۆ ئادەمیزاد زۆر (میهرەبانە) لەگەڵیاندا و لێیان خۆش ئەبێ، کەواتە داوای شتێکیان لێ ناکات کەلە توانایاندا نەبێت وە رێنموونی بڕواداران ئەکات وە یارمەتی و کۆمەکیان ئەکات بۆ دەرچوون لەتاقی کردنەوەدا کاتێ بەدڵ راست بکەن لەگەڵ خوادا.

جولەکەو گاورەکان دەزانن ئەم رووگەیە راستەو حاشاشی لێ دەکەن باوەڕ بەگۆڕینی ناکەن:

وەك لەپێشەوە وتمان پێغەمبەر (ﷺ) بۆماوەی (شانزە) مانگ و دوای کۆچکردنی بۆ مەدینە لەنوێژدا رووی ئەکرد بۆ (بیت المقدس) بەلام لەدڵیا لەخوا ئەپاڕایەوەو وە رووی بەرزئەکردەوە بۆ ئاسمان و رووانگەکەی بۆ بگۆڕێ بۆلای (کەعبەی پیرۆز) هەتا رێکەوتووبێ لەگەڵ ئاینی (ئیبراهیم و ئیسماعیل) دژی جولەکەکان بێت ئینجا خوای گەورە نزاکەی لێ وەرگرت و فەرمووی ﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِ ﴾ (البقرة: ١٤٤). **واتە:** بەڕاستی ئێمە ئەزانین و ئەبینین بەبەرزی روومەتت و چاوت بۆلای ئاسمان چاوەڕوانی و پێت خۆشە گۆڕینی رووانگە بۆلای (کەعبە) ئارەزووت وایە فەرمان دەرچێت ئاواتت بێتەدی ﴿ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا ﴾. **واتە:** جا دڵنیابە ئێمە لەنوێژەکاندا رووت بەرەو رووگەیەك وەردەگێرین کەخۆت پێت خۆشەو رازی بەم گۆرینە **واتە:** (مسجد الحرام) (موفەسیرەکان) ئەڵێن: ئەمە مانای وایە کە ئەگەر چاوت لە (کەعبە) بوو دەبێ لەنوێژدا بەرێك و پێکی رووی تێبکەی.

هەندێکی تر دەڵێن: لەبەرئەوەی خوای گەورە ناوی ئەو مزگەوتەی بردووە بە (الحرام) بۆئەوەی پێویست بێت رێزی لێ بگیرێو قەدەغەبێت بەبێ رێزی بەچاوی سووك سەیربکرێت بەلام (کەعبە) **واتە:** خانەی خوا بەشێکە لە مزگەوتی (حەرام).

جا هەروەها خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾. **واتە:** کەواتە یەکسەر رووبکە لای مزگەوتی حەرام (کەلە

دەوری کەعبەیـە) جـا ئەفـەرموویت ﴿وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾. **واتـە:** ئێـوە موسـڵمانان لەهـەر جێگەیـەك هـەن دوای روو وەرگێڕن بۆلای بەشێك لە (کەعبە) لەدەشتان یا لـەکێو و دەریـاو هـەوادا لەرۆژهەڵاتن یان لەرۆژئاوا، پێویستە لەسەرتان رووبکەن بۆلای مزگـەوتی (حەرام) بۆ موسڵمانان ئەگۆڕێت بە گوێرەی گۆڕانی هـەرێم، **واتە:** ئـەبێت روو ئەکرێتە رۆژهەڵات یان رۆژئـاوا واش ئـەبێت روو ئەکرێتـە باشـوور یـا باکوور، بۆیـە موسـڵمانان نرخێکـی تایبـەتیان بـەکاروباری روانگـەداوە، زانیارییـەکێ تایبـەتییان دانـاوە نـاوی نـراوە (سمـت القبلـە) بەپێـچەوانە (جولەکەکان) روو ئەکەن بۆلای (رۆژئاوا) بـەڵام گاورەکـان رووئەکـەن بـۆ رۆژهـەڵات ئـیتر بـا (بەیتولموقـەدەس) لەپـشتیانەوە بێـت گـرنگ نیـە بەلایانەوە.

سەرنجێکی گرنگ:

خـوای گـەورە جـارێکی تـر ئەفـەرموێت بـە پێغەمبـەر (ﷺ) ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ﴾ **واتە:** ئەی (محمد) روووەربگێڕە، هـەروەها جـارێکی تـر بـە موسـڵمانان دەفـەرموێ ﴿فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ﴾. **واتـە:** ئـەی موسـڵمانان ئێوەش رووتان وەرگێڕن بۆلای ئـەو مزگەوتـە[1] ئـەوجا باسـی چۆنیەتی خاوەن نامەکانمان بۆئەکات بەرامبـەر بـەم رووگـە تازەیـەو ئەفـەرموێت

---

(١) مەبەست (مەسجیدو لحەرام)ە واتە: مزگەوتی کەعبەی پیرۆزە

﴿وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ﴾. **واتــه**:ئەوانـەی کـە نامـەی خوایـان پـێ دراوە، لەگاور و جوولەکە ﴿لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ﴾. **واته** : چاك دەزانـن کـە ئـەو گۆڕانکارییـە فـەرمانێکی هـەق و راسـتە و لەلایـەن پەروەردگاریانەوەیـە وە لەکتێبەکانیـشیاندا هەیـەو ئامـاژەی پـێ کـراوە مـوژدەدراوەو لەسـەردەمی پێغەمبـەر ی (ئـاخر) زەمانـداو ئـەم گۆرینـە (حەقیقەتـە)و خـوای گـەورە فـەرمانی پێـدەدات. ﴿وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾﴾. **واته**: خـوا بێئاگا نییـە لـەو شـتانەی کـە ئـەو خـاوەن نامانە ئەیکەن کە بڕوایان بەگۆڕینی رووگە نیە وە گێرەشێوێنی ئەکـەن و ئەزانن ئەوان لەسەر رێگای ناهەقن و وە پێغەمبەر (ﷺ) لەسـەر رێگـای (هەقە) و راست دەکات.

دوو ئاگاداری گرنگ:

یەکـەم–بێگومـان خـاوەنی نامـەکان زۆرچـاك دەزانـن کـە ئـەم (رووگـە) گۆڕینە لەخواوەیە چونکە لـە (تـەورات) و (اصـحاحی) ٣٣ **واتــه**: سـی و سێ، لە (سفری تثیە)دا ئەفەرمووێ (خوا هـات لەسـیناوەو) روونـاکی بـۆ دانەوە لە (سەعیر) و شەوقی بڵاوکردەوە لەشاخی (فـاران) جـا بێگومـان ئەم ئایەتی (تەوراتـە) مـژدە ئـەدات بـە پێغەمبـەرێتی (موسـا و عیسـا و محەمەد) (دروودی خوایان لەسـەر بێ) چـونکە خـوا تـەوراتی ناردۆتـە خوارەوە بۆ (موسا) لەکێوی (تور) کەلە (سـینایە) وە ئینجیلـی نـادرووە بۆ عیسا لەشـاخی (سـەعیر) لـەدێی (ناصـرە) وە قورئـانی نـادرووە بـۆ (محمد) لەشاخی (فاران) کە (مەککەیە) بۆ سەر موسـڵمانان و گاورەکـان

و جوولەكەكانەوە.

دووەم–حەزرەت (ﷺ) لەدلا بەتەمای خاون نامەكان بوو كەلەپێش بت پەرستەكانا بڕوای پێ بێنن، چونكە ئەوان نامەی ئاسمانی و پێغەمبەریان لەوەپێش بۆ هاتووە بەڵام (بت پەرستەكان) نەیان ئەزانی ئەمانە چین ئینجا هەرچەند خاوەن نامەكان لاساریيان ئەنواند، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) زۆر دڵ تەنگ ئەبوو وەنەی ئەزانی چۆنیان بێنێتە سەر ڕێ تا رووگە گۆڕراو وە جوولەكەو گاورەكان دەستیان كرد بە پیلان و فێڵ و پڕو پاگەندە دەربارەی ئەم گۆڕینە وە بەهەموو هێزو توانایی خۆیانەوە هەوڵیان ئەدا بۆ ساردكردنەوەی دڵی موسڵمانەكان، ئەوجا بەم ئایەتە خوا پێغەمبەری (ﷺ) تێ ئەگەیەنێ كە ئەم خاوەن نامانە وەك تۆ ئەزانن كە ئەم گۆڕینی (رووگە)یە شتێكی راستە و دروستە و لەخواوەیە[1].

بەڵام هەر بەئارەزوو بڕوای پێ ناهێنن وەكو ئەفەرموێت ﴿ وَلَئِنۡ أَتَيۡتَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ بِكُلِّ ءَايَةٖ مَّا تَبِعُواْ قِبۡلَتَكَۚ ﴾ (البقرة: ١٤٥). **واتە:** خوای گەورە پێغەمبەر (ﷺ) دڵنیا دەكاتەوە و ئەفەرموێت ئەگەر ئەوانەی (كتێبیان) پێدراوە هەموو بەڵگەیەكیان بۆ بێنێتەوە بەدوای رووگەی تۆ هەرناكەون و رووناكەنە رووگەی تۆ ﴿وَمَآ أَنتَ بِتَابِعٖ قِبۡلَتَهُمۡۚ ﴾. **واتە:** تۆش دوای (قیبلەی) ئەوان ناكەویت هەرچەندە هەندێ

---

(١) بڕوانە تەفسیری خاڵ، بەقەڵەمی شێخ محمدی خاڵ، بەرگی دووەم، لەگەڵ دەستكاری، لاپەرە ٩، وەهەروەها (تەفسیری زمناكۆیی) بەرگی (٢)، لاپەرە(١٢)، وەهەروەها بڕوانە (تەفسیری گوڵسەن) بەرگی (١) لاپەرە٥٤.

لەخاوەن نامەکان ئاواتەخوازبوون و لایان وابوو تۆ بگەڕێتەوە بۆ لای رووانگەی ئەوان ئیتر با بەداخەوە (بمرن) و بەتەما نەبن ئاواتیان بێتەدی.

﴿وَمَا بَعْضُهُم بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ﴾. **واتە:** هەندێ لەخاوەن نامەکانیش دوای روانگەی هەندێ تریان ناکەون **واتە:** (جولەکەکان) بۆ رۆژئاوا، روئەکەن لەنوێژیاندا، (گاوەرکانیش) روو بۆلای رۆژهەلات ئەکەن هیچ تاقمێکیان واز لەو روانگەیە ناهێنن، لەسەرینی و دوای رووانگەیەکی تر بکەون ئەوان کە ئەمە کردەوەیان بێت چۆن شوێن روانگەی تۆ ئەکەون، بگرە ئەو ناکۆکییەی جولەکەکان هەیانە لەناو خۆیاندا زۆر ئالۆزترە وە هەروەها گاورەکانیش زۆر زۆر ناکۆکییان لەگەڵ یەکتری هەیە ﴿وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُم﴾. **واتە:** ئەگەر تۆ ئەی (محمد) دوای ئارەزووی خاوەن نامەکان بکەویت و بتەوێت لێت رازی بن، چونکە ئەڵێن بەخۆت و هاوڕێکانت ببن بە (جولەکە) یان (گاور) هەتا رێنموویی وەرگرن ئەگەر تۆ دوای (قیبلە)ی واتە رووگەی ئەوان بکەویت.

﴿مِّنۢ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ﴾. **واتە:** لەدوای ئەو شتەی هاتووە بۆتۆ لەو زانینەی بێگومان ئاگادارم کردوویت کە ئەو خاوەن نامانە لەسەر کاری پڕوپووچن، وە بڕوایان بەکاری رەواو راست نییە وە لەلایەکی ترەوە ئەوان ئەزانن ئەو ڕووگەی تۆیە هەر ئەوە پێویست کراوە لەسەر حەزرەتی (ئیبراهیم) و هەموو نەوەکانی.

﴿إِنَّكَ إِذًا لَّمِنَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿١٤٥﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١٤٥). **واتە:** بەڕاستی تۆ ئەوکاتە لەستەمکارانیت وەبێ فەرمانی منت کردووە وە

زیانت بەخۆت گەیاندووە و وازت لەپەرستنی من هێناوە وە ئەوجۆرە کارانیش لە پێغەمبەرەوە دوورن ولێتان ناوەشێنەوە.

سەرنجێکی گرنگ:

جا بێگومان ئەوەی راستی بێت ئەم هەرەشە (قورس) و گرانە بەم شێوە توندو تیژە، هەرچەندە بەدیمەن لەگەڵ پێغەمبەرە (ﷺ) بەڵام مەبەس (موسڵمانانە) کە بەئارەزووی ئەم و ئەو دوای شتی ناڕەوا نەکەون وە پشتیوانی شتی ناڕاست نەکەن، ئەگینا دیارە کە پێغەمبەر (ﷺ) دوای هەوەس و ئارەزووی کەس ناکەوێ لەشتێکا کەخوا قەدەغەی کردبێ، **واتە:** هەرکەسێك شتی وابکا ئەوە ستەمێکی زۆر قورس و گرانی کردووە با پێغەمبەریش بێ (ﷺ) جابێگومان هەندێ موفسیرەکان ئەفەرموون لەدوو ئایەتی خوا سێ جار دەفەرمووێ (فول وجهك شگرالمجد الحرام). مەبەست لەیەکەم جار فەرماندانە بۆ رووکردنە ئەو رووگەیەی کە پێغەمبەر (ﷺ) خۆی حەزی لێ دەکرد، وەدووەم جار مەبەست ئەو رووگەیەیەو کە(حەققە)و شایستەی رووتێکردنەو بەڵام سێیەم جاریش بڕینی ئەنجەتو رەخنەگرتنی جوولەکەکانو بتپەرستەکانە کەدەیان گوت ئایینی ئێمە راستەو ئەوی نابینن (محمد)و ئیماندارەکان ڕوو دەکەنە (قیبلەکەی) ئێمەو وەهەروەها ئەوەشیان ئەگوت ئەگەر پێغەمبەرێتی (محمد) راست بوایێ ئەوە رووی دەکردە رووگەو (قیبلەکەی) ئیبراهیمی باپیرە گەورەکەی خۆیی.

پاشکۆ

هەندێ (موفەسیرەکان) ئەفەرموون (رووگەی جولەکەو گاور) بە (وەحی) **واتە:** سروشتی خوانەبوو چونکە نە (تەورات) ڕووگەی داناوە بۆ جوولەکەو نە (ئینجیل) بۆ گاور، بەڵکو حەزرەتی موسا بە (إجتهادی) خۆی (صَخرةُ الله)ی کرد بە رووگە وە حەزرەتی عیساش (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) تا لەسەر رووی زەوی بوو رووگەی هەر بوو (صَخرةُ الله) دوای ئەو زاناکان لایاندا لەرووگەی حەزرەتی موسا (صەلات و سەلامی خوای لێ بێت) وە روویان کردە رۆژهەلات ئی جولەکەکانیش رۆژئاوا.

جا هەروەها لەئایەتی پێشوودا فەرمووی خاوەن نامەکان ئەزانن کە ئەم گۆڕینی رووگەیە شتێکی راست و دروستە و لەخواوەیە ئینجا ئەیەوێ لێرەدا باسی هۆی ئەم زانینە بکات و ئەفەرمووێ ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يَعۡرِفُونَهُۥ كَمَا يَعۡرِفُونَ أَبۡنَآءَهُمۡۖ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٤٦).
واتە: ئەوانەی کە نامەمان پێی داوون پێغەمبەر ئەناسن هەروەك چۆن کوڕەکانی خۆیان ئەناسن[١].

---

(١) عەلّلامەی (نیاسبووری) لەتەفسیری (وەسیطا) ئەگێڕێتەوەو ئەڵێ ئەم ئایەتە دەربارەی خاوەن کتێبەکان هاتە خوار بەتایبەتی ئەوانەیان کە بڕوایان بە پێغەمبەری (ﷺ) خوا هێنا وەك عبداللەی کوڕی سەلام و هاوەڵەکانی، هتد.. بڕوانە تەفسیری (الوسیط في تفسیر القرآن) لەنووسینی (النیسابوری) ج١، لاپەڕە ٢٢٩.

فائده ، واته: سوودێك:

ئەگێڕنەوە لەئیمامی عومەر-ڕەزای خوای لێ بێ) بە (عبدالله)ی کوڕی سەلامی گوتووە (أتَعرفُ مُحمداً كما تَعْرف وَلَدك)؟ **واتە:** ئایا (محمد-ﷺ) دەناسی وەك چۆن کوڕی خۆت دەناسی؟ ئەویش گوتی بەڵێ زیاتریش لە کوڕەکەم (محمد) دەناسم کە پێغەمبەری خوایە چونکە خوا بەئەمینی ئاسمانێدا کە بریتیە لەحەزرەتی (جبریل) سەلامی خوای لێ بێت، ناردوویەتی بۆ ئەمینی سەرزەوی کە (محمد)ە (ﷺ) نیشانەکانی هەموو لە (کتێبەکانی) ئێمەدا هاتوون لەبەرئەوە من زیاتر لەوەی کە دەزانم کوڕەکەم کوڕی منە دەزانم کە (محمد) پێغەمبەری خوایە[1].

﴿وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ﴾. **واتە:** بەڕاستی تاقمی لەوانە نامەیان دراوەتێ پێغەمبەر و رووگەو قورئان ئەناسن بێجگە لە (عبدالله)ی کوڕی سەلام و هاوڕێکانی ﴿لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ﴾. **واتە:** ئەو راستییە ئەشارنەوە لە مرۆڤ ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾﴾ (البقرة: ١٤٦). **واتە:** لەکاتێکدا کە ئەوان ئەش زانن کە ئەم (پێغەمبەرە) راستە وە (کەعبە) رووگەیەتی، ئینجا روو ئەکاتە پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێ ﴿الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٤٧). یاني دلّنیابة (حةق)ء حةقیقةتء راستی هەر ئەوەیە کە لەلایەن پەروەردگارتەوە پێت راگەیەنراوە. **واتە:** راست و دروست ئەوەیە کە (بەوەحی) **واتە:** سروش بۆت هاتووە لەخوای خۆتەوە نەك ئەوەیە کە گاورو جوولەکە ئەڵێن.

---

(١) هەروەها زۆربەی (تەفسیرەکان) ئەم پرسیار و وەڵامەی نێوان حەزرەتی (عومەر و عەبدوڵلا کوڕی سەلامیان هێناوەو باسیان کردووە (خوا لێیان رازی بێت).

﴿ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾ ﴾ (سـوورەتى البقـرة: ١٤٧). **واتـە**: تـۆ لەوكەسانە مەبە گومانيـان هەيـە لەفـەرمانى ئێمـە كـە گـۆڕينى رووگەيـە بۆلاى (كەعبە) وەبزانە ڕووگەى حەزرەتى ئيبراهيم و پێغەمبەرانى تـريش بووە، لێرەدا پێويستە بزانرێ پێغەمبەر (ﷺ) گومـانى نـەبووە بـەلاّم دەستوورى قورئانى پيرۆز وايە رووئەكاتە پێغەمبـەر (ﷺ) لەفەرمانـدان و قەدەغەكردنا مەبەسـت ئـادەميزادانى تـرە لـەو سروشـەدا، **واتـە**: ئـەم (نەهيە) وەك هەڕەشەى پێشوو هەرچەندە بەديمەن بۆ پێغەمبەرە بـەلاّم وەكى تر بۆ هەموو موسڵمانانە.

ئاگادارييەك:

جـا هـەروەها هـەموو گـەلێك رووگەيـەكيى بـووە كـە لەنوێـژ رووى تێكـردووە ئـەوە (ابـراهيم و اسماعيـل) روويـان كردۆتـە (كەعبـە) ئـەوە نەوەى ئيسرائيل روويان كردۆتە (بيت المقدس) ئـەوە گاورەكـان روويـان كردۆتە رۆژهـەلاّت، كەواتـە رووگـە لـەئايينا شـتێكى بنـەڕەتيى نيـە كـە نـەگۆڕێ كەواتـە بـا ئيـسلاميش رووگەيـەكى بـێ وەكـو ئەفـەرمووێت ﴿ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا ﴾ (سـوورەتى البقـرة: ١٤٨). **واتـە**: بۆهـەموو گەلێك لايەك هەيە كە رووى تێ ئەكا لـە (نوێـژا) وە رووگـە شـتێككى زۆر گرنگ نييە بەڵكو ئەوەى گرنگ بێ خواپەرستى و چاكە كردنە وەكو خـوا ئەفـەرمووێت ﴿ فَٱسْتَبِقُوا۟ ٱلْخَيْرَٰتِ ﴾. **واتـە**: دەسـت پێـشكەرى بكـەن لەكارى چاكە كەيەكێكيان رووكردنە (كەعبەيە) چونكە سبەينێ ئەچنەوە لاى خـوا ﴿ أَيْنَ مَا تَكُونُوا۟ يَأْتِ بِكُمُ ٱللَّهُ جَمِيعًا ﴾. **واته**: ئەگـەر لەهـەر

شـوێنێ بـبن لەجیهانـدا خـوا گیانتـان ئەکێـشێ و لـەپاش دا هـەمووتان کۆئەکاتــەوە لای خــۆی بــۆ (حیــساب) و پرســیارو تۆڵــە و پاداشــتان ئەداتــەوە ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ١٤٨﴾ (ســوورەتی البقــرة: ١٤٨).

واتە: بەڕاستی خوا توانایە بەسەر هەموو شتێکدا وەهێنـدەی لـەو شـتانە مرانـدن و زینـدوو کردنــەوەو کۆکردنـەوە تـا نـە لـەڕۆژی دواییـدا ئینجـا دووبارە خوای گەورە فەرمان ئەداتەوە بە رووکردنە (رووگـەی) تازە بـۆ بــەهێزکردن و دڵنیــایی کــردن لەســەر فەرمانەکــەو ئــەوجا ئەفــەرمووێت ﴿وَمِنۡ حَيۡثُ خَرَجۡتَ فَوَلِّ وَجۡهَكَ شَطۡرَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۖ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٤٩). **واتــە:** لەهــەر جێیەکــەوە دەرچـوویت هاتیتـە دەرێ دەبـێ لەنوێژدا روو هەر لە (مسجد الحرام) بکەیت.

﴿وَإِنَّهُۥ لَلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَۗ﴾. **واتە:** دڵنیاشبە روو لە (کەعبە) کـردن راسـت و دروسـتە و لەلایـەن پەروەردگارتـەوە بڕیـاردراوە ﴿وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعۡمَلُونَ ١٤٩﴾(سوورەتی البقرة: ١٤٩). **واتە:** لەو کارو کردەوەش ئێوە دەیکەن هەرگیز خوا بێ ئاگا نییە.

﴿وَمِنۡ حَيۡثُ خَرَجۡتَ فَوَلِّ وَجۡهَكَ شَطۡرَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۚ وَحَيۡثُ مَا كُنتُمۡ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمۡ شَطۡرَهُۥ﴾ (ســوورەتی البقــرة: ١٥٠). **واتــە:** لەهــەر جێیەکەوە دەرچوویت هاتیتە دەرێ دەبێ لەنوێـژدا روو هـەر لـە (مـسجد الحرام) بکەیت وە ئێوەش ئەی موسڵمانان لەهەر جێیەك بوون لەماڵ یان رێبـوار و سـواربن یـا پیـادە دەبـێ لەنوێـژدا رووتـان هـەر لەمزگـەوتی (حەرام)ەوە بێ، بەڵێ دووبارە و سێ بارەکردنەوەی فەرمان بە (روو) لـە

کەعبەکردن ئەوە دووجار فەرمووی ﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ﴾.

هەروەها جارێکی تر فەرمووی ﴿فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ﴾. بۆ گرنگی و بایەخدانە بەگۆڕانی (قیبلە) **واتە:** ڕووگە لە (بیت المقدس)ەوە بۆ (کەعبە) بێجگە لەوەش ئەمەش دەگەینێ کە چ لەمەککە دابن چ لە دەرەوەی مەککە دەبێ لەنوێژدا ڕوو هەر لە کەعبە یان (جیهەت) و سووچی ئەو بکەن **واتە:** بێگومان بەهیچ شێوەیەك خۆ دەربازکردن نیە لەم بڕیارەوە ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾. **واتە:** بۆئەوەی ئادەمیزاد بەسەر ئێوەوە هیچ بەڵگەیەکی نەبێت **واتە** بۆئەوەی دوژمنایەتی ئێوە هیچ بیانویەکیان نەمێنێت و دەم کوت بن، پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی ئەکرد بۆلای (بیت المقدی) بت پەرستانی (عەرەب) ئەیان گوت (محمد) چۆن ئەبێت ڕوونەکات بۆلای (کەعبە) کەچی ئەڵێت من لەسەر ئایینی ئیبراهیم؟ هەروەها خاوەن نامەکان ئەیانوت لەنامەکانی ئێمەدا هاتووە ئەو پێغەمبەرەی لەنەوەی ئیسماعیل ئەنێردرێت پێویستە لەنوێژ ڕوو بکات بۆلای (کەعبە) نەك بۆ لای (بیت المقدس) ئیتر ئێمە چۆن بڕوای پێ بکەین؟

بۆیە خوای گەورە فەرمانی دا بە حەزرەت (ﷺ) ڕوو وەرگێڕێ بۆلای (کەعبە) و بیکات بە قیبلە واتە ڕووگە بۆخۆی و هەموو موسڵمانان هەتا هەتایە، هەتا هیچ لایەکیان بیانویان نەمێنێت لە (بت پەرستان) و خاوەن نامەکان ﴿إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنْهُمْ﴾. **واتە:** مەگەر ئەوانەیان لاسارو ستەمکاربن دیارە پروپاگەندەی ئەمانە هەر ئەمێنێ بۆنموونە (جولەکە) دەڵێن بۆیە (محمد) ڕووی لە (کەعبە) کرد چونکە مەیلی بۆ

خـزم و کەسـوکاری خـۆی هەیـە بەتایبـەتی (قـورەیش)و جولەکـەکان ئەیانوت (موحەمەد) وازی لەرووگەی پێغەمبـەران هێنـاوە، (عەرەبـەکانی مەککـەش) ئـەیانوت بـۆی دەرکـەوتووە لەمـەوە ڕاسـت نـەبوو بۆیـە گەڕاوەتەوە بۆلای روانگـەی باوبـاپیرانی، نزیکـە لەمـەودواش بگەڕێتـەوە بـۆلای ئاینەکـەمان جـا خـوای گـەورە ئەفـەرمووێ ﴿فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَٱخْشَوْنِي﴾. **واتـە**: ئێـوە لـەو پیلانـی ستەمکارانە مەترسـن هـەر لـەمن بترسـن، **واتە**: لـەخوای گـەورە بترسـن و لەنوێـژەکانتانا رووبکـەن بـۆلای (کەعبە) و بـێ فـەرمانی مـن مەکـەن بەڕاسـتی لەکـەس نەترسـن هـەرمن خاوەنی پاداشت و تۆڵەم وەیارمەتیتان ئەدەم ﴿وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ﴾. **واتە**: بۆئەوەی نازو نیعمەتی خۆمتان بۆ تەواو بکەم چونکە رووکـردن لـە رووگـەی (حـەزرەتی ئیـبراهیم) و پـەیڕەوی لـەئاینی ئـەو گـەورەترین دەسـکەوت و نیعمەتـە جـا ئەفـەرمووێت ﴿وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ۝١٥٠﴾ (البقَرة: ١٥٠). **واتە**: بـەڵکو بەتـەواوی ڕێـی ڕاسـت بگـرن وەبـەهۆی ئـەو رووگەیەوە بگەن بە دواترین پلەی بەرزی و ڕێنموونی.

ئاگادارییەکی گرنگ

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون لەم ئایەتەوە دەرئەکەوێ کەخوا لەپێشەوە کەعبەی بۆیە نەکرد بە (قیبلە) **واتـە**: رووگـە چـونکە پـڕ بووە لـەبت وە شاری مەککەش پڕ بووە لە (بت پەرستی) وە لەوکاتەشا هـیچ دەسـەلات و هیوایەك نەبووە بۆ گرتنی (شاری مەککـە) و پـاك کردنـەوەی (کەعبـە) لە بت و بتپەرستی ئەو کەعبەیەی کەخوا فەرمانیدا بەحەزرەتی ئیبراهیم

و ئیسماعیل (سەلامی خوایان لێ بێت) بەپاك كردنەوەی بەڵام دوای ئەوەی كە موسڵمانان دامەزران لە مەدینەوە لە (غەزای بدریشا) سەركەوتن ئیتر كەعبەیان بۆ كرا بە رووگە تا دەمار بیانگرێ وە شەوو رۆژ لەبیری ئەوەدابن كەچۆن مەككەو كەعبە پاك بكەنەوە تا ساڵی هەشتەمی كۆچی هێرشیان بردەسەری و گرتیان وە (٣٦٠) بتیان لە دەورەبەری كەعبە هێنایەدەرێ وە بەئێجگاری پاكیان كردەوە بۆ خواپەرستی[1]. هەناردنی پێغەمبەر (ﷺ) لەلایەن خوداوە شوكری دەوێت.

رەوانكردنی پێغەمبەر (ﷺ) شوكرو سوپاسی دەوێت: كە ئەو پێغەمبەرە مەزنەی (ﷺ) رەوانە كرد بە (رەحمەت) بۆ سەر هەموو گەلانی دنیاو بەتایبەتی بۆ سەر ئوممەتەكەیداو.

(موفەسیرەكان) ئەڵێن دوای ئەوە كە پتر لە سێیەكی سورەتەكە باسی نازو نیعمەتەكانی هۆزی جولەكەی كرد ئێستاش دێتە سەر گفتوگۆ لەگەڵ موسڵمانەكاندا و گەلێ نازو نیعمەتیان بۆ باس دەكا یەكێ لەوانە رەوانەكردنی حەزرەتی (فەخری عالەم)ە (ﷺ) وەكو (قورئان) ئەفەرمووێت ﴿ كَمَآ أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ ﴾ (البقرة: ١٥١).

واتە: هەروەكو ئەو نیعمەتی (قیبلەیەم) پێدان هەرئاواش لەناو خۆتاندا پێغەمبەرێكمان بۆ رەوانە كردن و هەنارد **واتە:** هەر بۆ تەواوكردنی (نیعمەتەكانم) ئەو پێغەمبەرەشم بۆ ناردن ﴿يَتْلُواْ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتِنَا ﴾.

واتە: ئایەتانی ئێمەتان بەسەردا بخوێنێتەوە لەقورئانی پیرۆز ئەو

---

(١) بڕوانە (اللباب في علوم الكتاب) لەنووسینی (ابن عادل الدمشقي) ج٣، ل٧٠، وە بڕوانە (تفسيری البغوی) لەنووسینی (الحسين بن مسعود البغوی) ج١، لاپەڕە ٨٧.

ئایەتانەی کە رێی راستتان نیشان ئەدات بۆ هەردوو جیهان وە رەوشت و خووی بەرزتان فێرئەکات.

سەرنجێك

زۆرێـك لـە (موففسیرەکان) لەتەفـسیرەکانیاندا ئـەم (ریوایەتەشـیان) هێناوەو ئەڵێن ئێی واش ﴿وَيُزَكِّيكُمْ﴾. **واتـە**: لەهـەموو خوویـەکی ناپەسەند دڵ و دەرونتان پاکژ دەکا ﴿وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ﴾. **واتـە**: ئێوە فێری نامەی ئێمە ئەکات کە یاسایەکی خواییەو بنچینەی یەکسانی و دادپەروەرییـە لـەنێوان ئـادەمیزاد ﴿وَالْحِكْمَةَ﴾[1]. **واتـە**: فێـری هـەموو شـتێکی دانـراو لەشـوێنی خۆیـدا لـە گفتوگۆکردنتانـا ئـەکا کـە بەچاکی تووشی بـبن، وە وازبێـنن لـە نـەزانی و خراپـەکاری، هەنـدێ لـە زانایان ئەفـەرموون.. بـەس لـە (حکمـة) فـەرموودەی پێغەمبـەرە (ﷺ) چونکە بێگومان کەشتێکی جیایە لە (قورئان) شتێکیش کە پێویست بـێ (عمـل)ی پـێ بکـەی دوای قورئـان هـەر فـەرموودەی پێغەمبـەرە (ﷺ) ئەمە (رأی) ئیمامی (شافعی)یە (رەحمەتی خوای لێ بێ).

جـا هـەروەها ئەفـەرموێت ﴿وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ (١٥١)﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥١). **واتە**: شتی واتـان فێرئـەکات کـە نـەتان ئـەزانی لەسەر گوزەشـتی پێغەمبـەرانی رابـوردوو لەگـەڵ گەلـەکانیان و مێـژووی گەلانی رابوردوو کە لەورۆژەدا کەم کەس ئەیزانی.

---

[1] حەزرەت (ﷺ) ئەفەرموێ (الحکمة ضالة المؤمن اذا وجدها فهو أحق بها) رواه الترمذي، **واتە**: هەموو کاروو شتێکی راستو رەواو دروست بـەدوا گـەراوی بـرواداره لەهەر شوێنی دەست کەوتو دۆزیەوە ئەوەشایانو شایستە ترە پێی و هیی ئەوە

دوو تێبینی گرنگ:

یەکەم– ئەوەی راستی بێت ئەوشتانەی کە خوای گەورە فەرمووی هەمووی هاتنەدی پێغەمبەر (ﷺ) مزگەوتی مەدینەی کرد بە (مەدرەسە) و زانکۆیەکی بێ وێنە بەهەزاران یارو یاوەران و زاناو گەورەپیاوانی لێ دەرچوو هەریەکەیان شایستەی پێشەوایەتی نەوەیەکیان هەبووە لەبەرئەوەی فێری ئەو یاسایانە بوون کەلە قورئانی پیرۆزدا هاتووە وە ماوەیەکی زۆرکەم ئەو ئاینە پیرۆزە دەسەڵاتی دادپەروەری خۆی کێشا بەسەر نیوەی ئاوەدانیدا زمانی قورئان پەرەی سەند و نرخی بەرزبویەوە، ئایەت بەئایەت بە هەواڵەکانیی راگەیاند.

دووەم– ئەوەی راستی بێ بێگومان ئەگەر پێغەمبەر (ﷺ) نەبوایە (عەرەبەکان) نەمێژوو نە کەلەپوریان نەئەبوو جگە لەباسی بت پەرستی و داوێن پیسی و نەزانین و تاوان و کوشتن و برین و زیندەبەچاڵ کردنی کچان هیچی تریان بەجێ نەهێشت، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) خەڵات و چاکەیەکی زۆر گەورەی کرد بۆ (عەرەبەکان) بەتەنها بەڵکو بۆ هەموو ئادەمیزاد بەبۆنەی ئەوەوە فێری زانین و پێشکەوتن و شارستانی و مرۆڤایەتی و رێزی مرۆڤ بون وازیان هێنا لە ستەم و درەندەیی و نرخ دانەنان بۆ ئادەمیزاد[1].

جاکاتێك کەمن ئەم هەموو چاکەیەم لەگەڵ کردن وە ئەم هەموو بەهرەو میهرەبانییەم بەسەر رشتن کەواتە ﴿ فَٱذۡكُرُونِيٓ أَذۡكُرۡكُمۡ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٢). **واته**: ئێوەش یادی من بکەن بەفەرمانبەری تا منیش یادی

---

(١) بروانە تەفسیری زمناکۆیی لەنووسینی خوالێخۆشبوو مەلا سەعید زمناکۆیی، لەگەڵ دەستکاری، بەرگی دووەم، لاپەڕە ٢٢.

ئێـوە بکـەم بەچـاکەو بەخـشش ﴿وَٱشۡكُرُواْ لِي وَلَا تَكۡفُرُونِ ١٥٢﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٢). **واتە**: ئێـوە سوپاسـی مـن بکـەن لەسـەرئەوەی ئاینی ئیسلامم بۆ نادروون وە (موحەممەد)م کـردووە بـە پێغەمبـەر و بـە رابەرتان، وە ئێوە ئەبێ سوپاسی مـن مەکـەن و دژم مەوەسـتن و پـشت لەبەرنامەکەم مەکـەن، وە هـەروەها سوپاسـی (نیعمەتـەکانم) بکـەن کـە پێمداون، وە بێ باوەڕی و ناسوپاسـی نیشان مـەدەن هـەتا هـەموو ئـەو نیعمەتانـــەتان بـــۆ پایـــەدارو زیـــاتر بکـــەن، پێغەمبـــەریش (ﷺ) لەفەرمودەیەکدا ئەفەرمووێ (مَن أنعَم الله عليْه نعمةً فإن يُحب أن يَرى أثر نعمتـه علـى خَلقـه) رواه احمـد، **واتـە**: خـوای گـەورە کـە (نیعمـەتێکی) بەکەسـێك بەخـشی و دایـێ هــەروەها خـوای گـەورە حـەزدەکا بــە بەندەکانیەوە دیاربێ، وەك قورئـان ئەفـەرمووێ ﴿وَأَمَّا بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثۡ ١١﴾ سوورەتی الضحی: ١١ **واتە**: ئەو نازوو نیعمەتانەی کە خودا پێـی بەخشیویت باسیان بکەو (حەمد)و ستایشی خودا بکە لەسەریان.

چەند باس و مەسەلەیەکی گرنگ:

مەسـەلەی یەکـەم-(شـطر) [1].واتــە: وتـەی (شـطر) بـەمانای نیـوە لەهەرشتێ وە بـەمانای بـازی لەهەرشـتێ وەبـەمانا (جانیـب و تەنیـشت) هاتووە لەسەر ئەم **واتە**: پێشەواکان بیری خۆیان بەچەند جۆر دەربڕیـوە پێـشەوا (شـافعی-رەحمـەتی خـوای لـێ بـێ) ئەفـەرمووێ (پێویـستە ئینـسانی موسـڵمان لەنوێـژدا رووبکاتــە ناوەڕاسـتی (مـسجد الحـرام) تـا یەکسەر (کەعبەتوڵڵا) بگرێتەوە بەڵام ئەو رونکردنە لە (عەینی کەعبـەیـە)

(١) شطر/ الشّطر (نصب الشيء، وجزؤه.. الشّطر-النحو، والجهةُ والنّاحية) بروانە (لسان العرب) لەنووسینی (ابن المنظور) بەرگی ٧، لاپەڕە ١٢٣.

بۆ ئەوانە کەوان لەلایا ئەبێ بە (یەقین) و راستی بێ، وەبۆ ئەوکەسانە کە (غائیبن) بەشێوەی (ظەن) **واتە:** گومان باوەڕی بەهێزبێ.

وە هەروەها (ئیمام)ی شافعی (رەحمەتی خوای لێ بێ) لەفەرموودەیەکی راستی تردا ئەڵێ (شطر) بەمانای (جیهەت و جانیبە) وە هەروەها پێشەوا (ئەبو حەنیفە) وئەحمەدی کوڕی حەنبەل، لایان وایە کە (شەطر) بەمانا (جیهەت و جانیبە) ئەوجا لەگەڵ ئەوەشدا هەرکەسێ حازری (کەعبە) بوو (واجبە) **واتە:** پێویستە رووبکاتە کەعبە و بە (ئیجماعی) هەموو زانایان بەڵام ئەگەر (غائب) بوو رووبکا لە (جیهەتی) کەعبە و ئەمە دروستە.

مەسەلەی دووەم- کەیەکەم نوێژی (قیبلە)ی تێدا گۆڕاوە لە (بیت المقدس) وەبۆ (مسجد الحرام) نوێژی نیوەڕۆ بووە وە ئەو مزگەوتەیش کە نوێژیەکەی تێدا گۆڕاوە مزگەوتی (بەنی سەلەمە) بووە کە ناوبراو بە (مَسْجِدُ القِبلَتين) وە یەکەم نوێژی کەبەتەواوی کرابێ بەرەو رووی (مسجد الحرام) نوێژی (عەصر) بووە، وە مزگەوتەکەش مزگەوتی حەزرەت (ﷺ) بووە لە مەدینەی موننەوەرەدا، وە ئەو (عوباد) ناوەیش کەلەپاش نوێژەکەی لەگەل حەزرەتا رابورد بەلای کۆمەڵی لە (ئەنصاردا) و لەکاتی (عەسردا) بوو رۆیشت خەبەربدا بەوانە کە حازر نەبوون لەگەڵ پێغەمبەرو (ﷺ) لەنوێژی عەسردا بوو، ئینجا (خەبەری) دا کە نویژەکانیان بەرەو (کەعبە) بکەن، وە هەرهەمان مرۆڤ بوو بەیانی رۆیشت بۆ مزگەوتی (قوبا) لکاتی نوێژ (سبەینێدا) بوو خەبەری دا بە (ئەهلی قوبا) روویان لە (بیت المقدس)ەوە هەڵسوورێنن بۆ کەعبەی پیرۆز[1].

---

(١) بڕوانە (تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لەنووسینی خوالێخۆشبوو مامۆستا مەلا (عبدالکریم مدرس) بەرگی یەکەم، لاپەڕە ٢٣٥، لەگەڵ دەستکاری.

مەسەلەی سێیەم- خوای گەورە سێ جاران فەرمانی بە ڕووکردنە (کەعبە)ی پیرۆز کردووە کە بێگومان هەرکام لەو سێ جارانە (حیکمەت) و هۆکارێکی تایبەتی خۆی هەیە جاری (یەکەمیان) دەفەرمووێ رووی تێبکەن ئەوە تەنیا بۆ رووتێکردنی ئەوانەیە کەلە (مەککەو) دەوروبەرین.
جاری (دووەمیان) باسی ئەوە دەکات کەکاتێك لەماڵ دەرچوون و بەسەفەر چوون رووی تێ بکەن بۆئەوەی وانەزانن کە ئەوە تەنیا کاتێك کەلە مەککەو دەوروبەری و لەماڵی خۆیانن دەبێ ڕوو لە (کەعبە) بکەن بەڵکو دەبێ کە دەریشچوون لەماڵ هەر ڕووی تێبکەن.
جاری (سێیەمیان) بەبۆنەی بەرپەرچدانەوەی پڕوپاگەندەی ناحەزو نەیارەکانیانە وەیە هەم (جولەکەو نەصرانیەکان) و هەم هاوبەش بۆ خودا دانەرەکان کەخوا (سُبحانهُ وَتعالی- پاكو موننن)ە فەرمان بە پێغەمبەر و موسڵمانان دەکات و جەختیان لەسەر دەکاتەوە کە هەر روو بکەنە کەعبەو گوێ بەقسەو قاڵی ناحەزانیان نەدەن[1].

فەرمانکردن بە خۆڕاگری و نوێژەکان:

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسْتَعِينُواْ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٣). **واتە**: ئەی گەلی خاوەن باوەڕ پەنا بەرنە بەر خۆڕاگری و نوێژ چونکە بێگومان نوێژ گەورەترین خواپەرستیە، جا قورئان ئەفەرمووێ داوای یارمەتی بکەن بەهۆی کردنی نوێژەکەوە گەورەیترین بنچینەی ئیسلامە لەپەرستنی خودادا، جا هەروەها لەکاتی ناخۆشی و نارەحەتیدا خۆڕاگربن و بەجوانی نوێژ بکەن

---

(١) بڕوانە تەفسیری قورئانی بەرزو بەبێز، لەنووسینی مامۆستا (عەلی باپیر) لەگەڵ دەستکاری، لاپەرە ٥٤٩.

ئەوجا پاداشتان لەلای خوای گەورە زۆر دەبێت، وفي الحديث (أنَ رَسول الله (ﷺ) كانَ إذا حَزَبهُ أمرٌ صلّى)[1] رواه ابوداود واحمد.

﴿إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ١٥٣﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٣). **واتە**: بەڕاستی خودا لەگەڵ ئەوانە دایە کەبە (صەبرن) و لەتەنگانەدا خۆیان ڕادەگرن، زۆربەی زانایان ئەفەرموون (صەبر) سێ جۆری هەیە:

١- (الصَبرُ عَلَى الطّاعة) **واته**: خۆڕاگری لەبەرانبەر فەرمانبەری.

٢- (الصَبر عَن المَعْصية) **واته**: خۆڕاگری لەبەرانبەر گوناهدا.

٣-(الصَبرُ على المُصيبة) خۆڕاگری لەبەرانبەر بەلادا[2].

باسێك لەپلە و پایەی شەهید:

خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿وَلَا تَقُولُواْ لِمَن يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتٌۢ بَلْ أَحْيَآءٌ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٤). **واتە**: بەوکەسانەی کە لەڕێی خودا ئەکوژرێن و (شەهید) دەبن هەرگیز پێیان مەڵێن مردوون، بەڵکو ئەوکەسانە زیندوون یان پاداشتیان وەکو زیندووان بنەبڕنەبووە لەوەرگرتنی پاداشت وەك زیندووانن بەوێنەی مردوانی ترنین بەشیان لەکارکردندا نەمابێت چونکە ئەوکەسانە بۆ پشتیوانی کردنی لەئاینی کوژراوان هەتا ئەو ئاینە بەردەوام بێت هەتا ڕۆژی دوایی هەرکەسێ تر

---

(١) **واته**: پێغەمبەر (ﷺ) هەرکاتێ تووشی ئاستەنگێك بووبێ و کارێکی قورس هاتبێتە پێشی خێرا پەنای بۆ نوێژکردن بردووەو دەستی بەنوێژ کردووە،بڕوانە (تفسير القرآن العظيم) لەنووسینی (إبن كثير) بەرگی یەکەم لاپەڕە ٣٦٢.

(٢) بڕوانە: تأويلات أهل السنة.. المشهور (تفسير المتريدي) لەنووسینی زانای بەناوبانگ ابی منصور (محمد) الماتريدى، بەرگی١، لاپەڕە٢٣٩.

خۆی بدات بەکوشت لەو ڕێگەیە ئەوان بەشداری چاکەی ئەوانن بێگومان (زیندوون) بۆیە نایان شۆن وە لەو بەرگانەی تیایدا کوژراون، هەربەوەیش ئەنێژرێن، شۆردنی ناویّ چونکە شۆردن بۆ پاك کردنەوەیی مردووانە ئەوان پاکن بۆ کوشتنیان دلگیر مەبن زیندوون و هاوبەشی خێران و دۆست و (حۆریەکانن) جودا بوونەیان لاتان گران نەبێت و ناخۆش نەبیّ ﴿ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٤).

واتە: بەڵام ئێوە هەستی پیّ ناکەن، **واتە:** هەست بەو ژیانە تایبەتییە ناکەن[1].

ئاگادارییەك:

جا بێگومان لەفەرموودەیەکی (صەحیح)دا و باوەڕپێکراودا هاتووە کە حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (شەهید لەلایەن خوای گەورە حەوت جۆرە خەڵات دەکرێت:

١-هەر لەکاتی رژانی یەکەم دڵۆپی خوێنینیەوە خوا لەتەواوی گوناحەکانی دەبووریّ.

٢-لەبەهەشتدا پلەوپایەی خۆی دەبینیّ.

٣-لەسەزای گۆڕەشاری ناوگۆڕ پارێزراو دەبیّ.

---

(١) پێشەوا (نیسابووری سیوطی و واحیدی) ئەڵێن ئەم ئایەتە دەربارەی کوژراوەکانی جەنگیی بەدر هاتوتە خواریّ کە (هەشتیان) لە یاریدەدەران بوون و (شەشیان) لە کۆچەران بوون، **واتە** چواردەکەس بوون (خوا لێیان رازی بێت). یەکەم (عبیدە)ی کوڕی (حارس) کوڕی عەبدولموتەلیب (عمر)ی کوڕی أبو وقاص (عەمری کوڕی نفیل و ..هتد...) بڕوانە پەرتووکی (سیرەت و ژیاننامەی زاتی راهبەر لەنووسینی (عبدالرحمن مەلا تەها عبدالعزیز) بەرگی ١، لاپەڕە٥٥٧.

٤–ترسی (نەفخەی) دووەمی نابیّ.

٥–بەجوانی و زینەتی ئیمان ئەڕازێنرێتەوە.

٦–چەندین (حورەلعین)ی پیّ ئەبەخشریّ.

٧–بۆ (٧٠) کەس لەخزم و کەس و کاری خۆی (شەفاعەت) ئەکا، ئەم فەرموودەیە پێشەوا (ترمذي) و (ئیبن و ماجە و ئیمام ئەحمەد) ریوایەتیان کردووە (رەحمەت خوایان لیّ بێت).

سەبرگرتن لەسەر بەڵاو موصیبەت:

قورئان باسی ئەو سەختی و ناخۆشییانە ئەکات کە دووچاریان ئەبیّ لەو رێگایەدا وەپێشەکی ئاگاداریان ئەکات پێیان ئەڵیّ ﴿ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ ٱلْخَوْفِ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٥). **واتە:** بەڕاستی ئێمە ئێوە تاقی ئەکەینەوە بەشتێکی کەم لە ترسانتان لەجەنگی دوژمناندا ﴿وَٱلْجُوعِ ﴾. **واتە:** برسێتی بەهۆی گرانی و هەژارکەوتنتان لەورێگایەدا ﴿وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلْأَمْوَٰلِ ﴾. **واتە:** بەکەمێکیش لەکەم بوونەوەی دارایی و سامانتان بەهۆی دزین و پەلاماردان و تالانی ستەمکاران و لەناوچوونی داراییتان بەکۆچ و دەربەدەریتان.

﴿وَٱلْأَنفُسِ ﴾. **واتە:** وە بە کەمێکیش لە کەمبوونەوەی خۆتان بەکوشتن و مردنتان و نەخۆشی و پیری و جەنگتان لەرێگای خودادا ﴿وَٱلثَّمَرَٰتِ ﴾. **واتە:** کەم بوونەوەی بەروبووم لەدانەوێڵە و میوەهات بەهۆی وێران بونی وڵاتەوە **واتە:** لەمەولاوە بەهۆی جەنگ کردنتانەوە لەپێناوی سەربەستێتی خۆتان و ئایینیتانا تووشی ئەم و تەنگانانە

ئەبن.

وە ئەوان کەسان ئەو سیفەتانەیان هەبێ هەروەها بەدڵ و دەروون رازی بوون بەشی خوا ئەوانە بەپلەی هەرە بەرزی خۆیان ئەگەن وەکو ئەفەرمووێ ﴿ وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٥). **واتە:** مژدەبدە بەوانەی کە خۆیان رائەگرن لەبەر تەنگانەی کە تووشیان ئەبێ ﴿ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٞ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٦). **واتە:** ئەوانەی تووشی هەربەڵاو (موصیبەت) نەهامەتیێ هاتن یا تووشی سەختی و ناخۆشییەك بوون خێرا خوایان بیرئەکەوێتەوە و ئەڵێن وەکو ئەفەرمووێت ﴿ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٦). **واتە:** ئەڵێن ئێمە بەفەرمانی خوا هاتووینەتە (جیهانەوە) وە ئێمە هەر بۆلای ئەو ئەگەڕێینەوە ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ صَلَوَٰتٞ مِّن رَّبِّهِمۡ وَرَحۡمَةٞۖ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٧). **واتە:** مژدەیان بدەرێ دەکەونە بەردرودو (رەحمەتی) پەروەردگاری خۆیان ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُهۡتَدُونَ ﴿١٥٧﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٧). **واتە:** هەرئەوانن کەرێی راستیان دۆزیوەتەوە.

پاشکۆ

ئیمامی عومەر (خوا لێی رازی بێت) لەسەر ئەم (ئایەتە) وتەیەکی زۆرجوانی فەرمووەو، دەربارەی (نعم العدلان) زۆر چاکە هەردوو تای بارەکە **واتە:** (سەڵاوات و رەحمەت) نِعْمَ العَلاوة، وە زۆر چاکە سەربارەکەش **واتە:** ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُهۡتَدُونَ ﴿١٥٧﴾ ﴾. ئەوجا پێویستە لەسەر تێکۆشەرانی رێی خوا لێرەدا بوەستن و بیرێك بکەنەوە لەمەی

کەخوای گەورە ئەو هەموو بەڵاو بەسەرهاتە سەختەی خستە تایەکی تەرازوو کە بەرامبەر ئەوە ئەم مزگێنییەی خستە ئەو تاکەکەی تری.

هەروەها هەندێ لە (موفسیران) نەقل لەئیمامی (شافعی) ئەکەن لەبن سێبەری ئەم ئایەتەی پێشوودا کە ئەفەرمووێ ﴿وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِ﴾ سورەتی‌البقرة: ١٥٥ وعن الشافعی (رحمة الله علیه) قال (الخوف خوف الله، والجوع صوم رمضان. والنقص من المال الزكاة والصدقّات ومن الانفس الامراض ، ومن الثمرات موت الاولاد[1].

باسێك لە هاتووچۆی سەفاو ناو مەڕوەدا:

هەندێ (موفەسیرەکان) ئەڵێن (صفا و مروە) دووگردن لە (مەککە) کەبەرامبەری یەکەن وە لەوێنەی پیاوێکا بووە ناوی (أساف)ە ئەویتریان لەسەر کێوی (مروە) وە لەوێنەی ژنێکا بووە ناوی (نائلە) بووە پێیان وابووە کە ئەمانە ئیشێکی ناشیرینیان کردووە لە (کەعبەدا) وە خوا کردوونی بە (بەرد) لەپێشەوە بۆ پەندو ئامۆژگاری دایان ناون لەو دوو شوێنە لەپاشان چەند چەرخێکی بەسەردا تێپەڕی و کۆن بوو، ئینجا ئەیان پەرستن نەخوازەلا لەکاتی (حەج و عومرەدا کەلەناوەندی ئەو دوو گردەدا ئەهاتن و ئەچوون کە ئیسلام هات وە هەرچی بت بوو هەمووی شکاند موسڵمانەکان نەیان ئەوێرا وەك جاران لەکاتی حەج و عومرە دابێن و بچن لەناوەندی (صفا و مروە)دا بەگوناهیان ئەزانی تا ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە).

([1]) بروانە: (تفسير الملا علي القارئ، المسمى، انوار القرآن واسرار الفرقان) لەنووسینی بەڕێز (نورالدين علي بن سلطان الهروى (المشهور بر الملا علي القارئ)، بەرگی ١، لاپەڕە١٣٩

بەڵام ئیمامی (بوخاریی و موسلیم) لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە (خوایان لێی رازی بێت) ئەگێڕنەوە دەڵێن ئێمە لەسەرەتای هاتنی ئیسلامدا هاتووچۆی نێوان (سەفاو مەروە)مان بەکارێکی (جاهیلی حەرام) ئەزانی تا خوای گەورە ئەم ئایەتەی (نازل) کردوو فەرمووی ﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٨). **واتە**: بەڕاستی هاتووچۆی نێوان (سەفا و مەروە) لەدروشم و نیشانەکانی ئایینی خوای گەورەن ﴿فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ﴾. **واتە**: هەرکەسێك چو بۆ (حەج) و زیارەتی ماڵی خوای کرد یان هەر بۆ بەجێهێنانی عومرە چوو عومرەی کرد ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾. **واتە**: هیچ گوناهێکی ناگات کە هاتوچۆی نێوان هەردوو تەپۆلکەی (سەفا و مەروە) بکا **واتە**: ئەگەرچی کاتی خۆیشی هاوبەشدانەرەکان (سەعی) ئەو جێگایەیان کردبێ و دەستیان بەبتەکاندا هێنابێ و ماچیان کردبن ئەمڕۆ بەفەرمانی خوا بۆ ئێوە رەوایە (تەوافیان) بکەن و هاتوو چوو لەبەینان‌دا بکەن..

﴿وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٨).

واتە: هەرکەسێك بەئارەزووی خۆی کردەوەیەکی باش بکات بەم رەنگە (تەواف) یا (حەج) یا (عومرەیەکی) زیاد بکات یا سەفاو مەروە کردن یا هەرکردەوەیەکی چاك بکات **واتە**: بەڕاستی، خوا سوپاسگوزاری ئەو کەسەیە وە پاداشی بەزیادەوە ئەداتەوە، هەروەها خوای گەورە دانایە بەکردەوەکانی بەندەکانی خۆی.

لەدنیاو لەقیامەتدا ڕووڕەشە ئەوەی حەق دەشارنەوە،

بەهاوڕێکانی لەهەرێکان پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) پرسیاریان کرد لە چەند کەسێ لە (زاناکانی) جولەکە دەربارەی هەندێ لە فەرمانەکانی خوا لە (تەوراتدا) ئەوانیش شاردیانەوەو پێیان نەوتن گوتیان شتی وا لەتەوراتا نییە کەچی هەشبوەو ئینجا خوای گەورە بەدرۆی خستنەوە جا فەرمووی ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡتُمُونَ مَآ أَنزَلۡنَا مِنَ ٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلۡهُدَىٰ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٩). **واتە**: بەڕاستی کەسانێ کە ئەو ئایەتە ڕوونانە ئاشارنەوە کە ئێمە ناردوومانەتەوە خوارەوە و بەڵگە و نیشانەیەکی ئاشکران لەسەر (حەق) و ڕێی ڕاست کە هەندێ لەوانە ئەو ئایەتانەیە کەلە (تەورات و ئینجیل)دا هاتوون لەبارەی ڕاستی پێغەمبەرێتی (محمد)ەوە، وە ڕێنمونیانە ئەشارنەوە کە ڕێی ڕاست نیشان ئەدەی و پێویست ئەکەن بەبڕواهێنان و شوێن کەوتنی (محمد) کەئەوانەش ئەشارنەوە ﴿مِنۢ بَعۡدِ مَا بَيَّنَّٰهُ لِلنَّاسِ فِي ٱلۡكِتَٰبِ ﴾. **واتە**: لەپاش ئەوەی کە بەڕوونی ئێمە باسمان کردووە بۆ ئادەمی لەنامەی خۆماندا ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ يَلۡعَنُهُمُ ٱللَّهُ ﴾. **واتە**: ئەوکەسانەی کە ئەوە ئەکەن خوا دەریان ئەکات لەمیهرەبانی خۆی و نەفرینیان لێ ئەکات ﴿ وَيَلۡعَنُهُمُ ٱللَّٰعِنُونَ ١٥٩ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٥٩). **واتە**: تەواوی نەفرینکەرانیش نفرینیان لێ دەکەن.

ئاگادارییەك:

جا بێگومان دیارە ئەمە تایبەت نیە بە جولەکەو گاورەکانەوە ئەگەرچی لەبارەی ئەوانیشەوە هاتبێت بەڵکو هەرکەسێك هەق و ڕاستی لەم

ئوممەتەی پێغەمبەرە (ﷺ) بشارێتەوە یان بیگۆڕێ و خەڵکی چەواشە بکاو ئەوانیش هەر بەو (نەعلەتە) **واتە:** ئەو نەفرەتە دەکەون و بەبە(قهر)و غەزەبی خودا ئەکەونو مەگەر پەشیمان ببنەوە.

جا هەروەها ئەفەرمووێت ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ وَأَصْلَحُواْ وَبَيَّنُواْ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦٠). **واتە:** تەنها ئەوانەیان نەبێت کەلە کردەوە خراپەکانی خۆیان پەشیمان دەبنەوەو ڕێگای ڕاست دەگرن، وە پێغەمبەرێتی پێغەمبەر ئاشکرا دەکەن و خۆشیان ئیمانی پێ دەهێنن و ڕوودەکەنە چاکەرێیی ئەنجامدانی ئەرکەکانی سەرشانیان ﴿فَأُوْلَـٰٓئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنَا ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦٠). **واتە:** منیش لەمانە (تەوبە) وەردەگرم و لێیان خۆش دەبم چونکە من (تەوبە) وەرگرم و خاوەن بەزەییەکی بێ ئەندازەم.

پاشکۆ

لەم ئایەتە دەرئەکەوێ هەر (زانایەکی) موسڵمانیش ئەگەر شتێك بشارێتەوە وە (لەدین) لەوانەی کەپێویست بێ بەباسکردنی ئەمە گوناهێکی زۆر گەورەی پێ ئەگات ئەگەر دەری نەخات بۆ موسڵمانان.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦١). **واتە:** بەڕاستی ئەوانەی بێ بڕوابوون ﴿وَمَاتُواْ وَهُمْ كُفَّارٌ ﴾. **واتە:** هەربەبێ باوەڕیش مردن ﴿أُوْلَـٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ ٱللَّهِ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦١). **واتە:** ئەوانە (نەعلەت) و نەفرەتی خوداو فریشتەکان و سەرجەم خەڵکیان لەسەرە، ﴿خَـٰلِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلَا هُمْ

يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦٢). **واتە**: ئەوانە هەتا هەتایە لەدۆزەخدا دەمێننەوە بەبێ ئەوەی ئازارو ئەشکەنجەیان لەسەر کەم بکرێتەوە یاخود رێگای تەوبەو پەشیمان بونەوەیان هەبێت، چونکە ژیانی دنیا جێگای تەوبەو پەشیمانبونەوەیە نەك رۆژی دوایی.

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون لەدوای باسی گۆڕینی قیبلە و ئەوشتانەی کرد کە بەدوایا هاتن ئەوجا ئەیەوێ (ئیمان و بڕوات) بۆ دابمەزرێنێ لەسەر دوو بناغەی (قایمی) گەورەی بەهێز (یەکەم) بناغەی تاك و تەنیایی خوای گەورە (دووەم) بناغەی بیرکردنەوە لە (عەجایبی) ئاسمان و زەوی کەتا بیر کردنەوە قوولتربێ تاك و تەنیایی خوا باشتر دەرئەکەوێ.

وە ئەم دووباڵە ئادەمیزاد دەتوانێ بەرزبێتەوە لەتاریکی (مادده) وە بۆ رووناکی (رۆحی) و گیان، جا هەروەکو ئەفەرمووێت ﴿وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦٣).
واتە: ئەی خەڵکینە خودای ئێوە کە ئێوەو هەموو (کائیناتی) بەدیهێناوە یەك خودایە لەو زیاتر هیچ خودایەکی دیکە نیە، **واتە**: خوایەکە ئەوپەڕی بەخشندەو میهرەبانە بۆ هەموو گیانەوەران وە ئەوپەڕی خاوەن بەزەیی.

ئاگاداریێکی گرنگ

جابێگومان (پێشەوا ئەحمەدوو ئەبوو داوودو ترمزی) بەسەنەدێکی (صەحیح)و درووست(ریوایەتیان) کردووە لەپێغەمبەرەوە (ﷺ) کەوا (ئیسیمی ئەعظەمی) **واتە**: ناوی خوای مەزن لەم دوو (ئایەتەدا):

١- ﴿ وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾ ﴾ سوورەتی البقرة: ١٦٣

٢- لەئایەتی یەکەمی (ئالی عیمران) دا ﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ اللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿٢﴾ ﴾ سوورەتی آل عمران: ١ – ٢، بەڵام ئیمامی (طبراني)و ئیسمی (أعظم)ی خودا کە دوعاو پاڕانەوەی پێی بکرێ لەخودا (قەبووڵی) بکاو والەو سێ سوورەتەدا هەنەو لەقورئانانداو (١-سورەتی البقرة) ٢- ال عیمران. ٣- طه) والله اعلم خوداش زانانایە

سەرنجێکی گرنگ:

هەندێ لە زانایانی (تەفسیر) دەڵێن ئەگەر خودایەی تر هەبوایە (العیاذ بالله) ئەوە کاروباری ئەم دەنیا و بوونەوەرە تێك ئەچوو ئاوا جوان و ڕێکوپێك بەڕێوە نەدەچوو وە هەر ڕۆژی لایەکی ئەم گەردوونە وێران ئەبوو ئینجا ئەوکاتە هەر خودایەك لەو خودایانە بۆخۆی دەیەویست کاروبارەکان بەجۆرێك هەڵبسوڕێنێت جیاواز لە خوداکەی تر هەر یەکەیان مەرامێکی تایبەتی خۆی دەبوو، جا بێگومان (سەرنج) بدە ئەگەر لەوڵاتێك دوو پاشا هەبێت ئەوە بێگومان ئەو وڵاتە دەشێوێت و تێك دەچیت وە پشێوی رووی تێدەکات، بەڵام ئەو خودایە مەزنە خودایەکی میهرەبان و خاوەن بەزەییەکی بێ سنوور و کۆتانەهاتووە (سُبحان الله عما یشرکون) پاکی و بێخەوشی بۆئەو خوایە لەوەی ئەوانە دەیکەن (بەشەریك) بۆی.

بەڵگەی بوونی خوداو تاك و تەنیایی لەسەر ئەم كەونە:

هەندێ لە زانایانی ئاینی ئەفەرموون جا بێگومان ئەوەی راستی بێت ئەم بوونــەوەرە لەهــەموو گۆشــەیەكییەوە كــەلێی ورد ببیــەوە گــەورەترین نیشانەیە لەسەر ئـەم تـاك و تـەنیایی و میهرەبـانی ئـەو خودایـە مـەزن و گەورەو بەدەسەڵاتەیە.

جـا هــەروەها ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾ (ســوورەتی البقــرة: ١٦٤). **واتە**: لەدروستكردنی ئاسمان و زەویدا بەوهەموو ئەستێرەو[1] كە زانایانی (ئەستێرە) ناسیی سەرسامو حەیران كردووە بەهۆی ژمـارەی بێشومارو بێ حیساب ﴿وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ﴾. **واتە**: جیـاوازی و گۆڕانكـاری و هاتووچـۆی شـەوو رۆژانـدا، چـونكە گـۆڕانی شـەو و رۆژ و هـاتنی یـەك بـەدوای یەكیانـدا شـەودێ و رادەبـرێ رۆژ دێتـە شـوێنی رۆژ دەڕواو شەو جێگای دەگرێتـەوە، رۆژ درێـژدەبێ شـەو كـورت دەبـێ یـان بەپێـچەوانەوە ﴿وَٱلْفُلْكِ ٱلَّتِي تَجْرِي فِي ٱلْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ﴾. **واتــە**: لەو كەشتیانەشدا كـە بـەناودەریادا هاتووچـۆ دەكـەن بـۆ بەرژەوەنـدی و قازانج بەخەڵك گەیاندن وەكو خواردەمەنی و پۆشاك و شتیتر ﴿وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن مَّآءٍ﴾. **واتــە**: لـەو ئـاوەدا خـوای گـەورە لەعاسمانـەوە دەیبـارێنێ بەوهــەموو ســوودانەیەوە ﴿فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾.

---

(١) لەم ئەستێرانەی كە هەزاران هەزار ملیـۆن بـە زوور سـەرمانەوە ئەدرەوشـێنەوە وە بەسەدەها ملیۆن ساڵی تیشك لێمانـەوە دوورن وە هەریـەك بەدرێـژایی سـاڵ لەسـەر چەمەرەی خۆی ئەسووڕێتەوە وەبێ بروا بڕوا نـەهێنی بـەو (خوایـەی) كە ئەمانـەی دروست كردووە وە خستوونیەتیە كـەڕو وە هەمیـشە ئاگـاداری یـان ئـەكات، بڕوانـە تەفسیری خاڵ، بەرگی دووەم، لاپەڕە ٢٩.

واتە: بەهۆی ئەو ئاوەوە زەوی دوای مردن و وشك هەڵگەڕانی زیندووی کردەوە ﴿وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ﴾. **واتە**: خوا لە زەویدا بڵاوی کردۆتەوە لەهەمووشتێ ئەڕوا بەسەر زەویدا لەگیانەوەرەکان هەندێکیان بۆ بارلێنان و سواری هەندێکیان بۆ سوودوەرگتن لەشیری و خوری و شتی تر، وەکوو وشترو مانگاو ئاژەڵ.

﴿وَتَصْرِيفِ ٱلرِّيَـٰحِ﴾. **واتە**: لەبڵاوە پێکردن و گۆڕینی بایەکان لەجێگەی هەڵکردنیانەوە و ناردنیان بۆ باکوور و باشوور و رۆژهەڵات و رۆژئاوا، خۆرئاوا بەرەو باکوور و باشوور، جارێك گەرم و سارد و دەمێك بەهێز و کاتێك بێ تاوێك گێژەڵوکەو زریان ماوەیەك شەماڵ و نەسیم و لەسەرخۆ جارێك تەلقیح و جارێك نەزۆك و گەردەلوول و رەشەبا و هتد..

﴿وَٱلسَّحَابِ ٱلْمُسَخَّرِ بَيْنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ﴾. **واتە**: لەهەورەی رام کراوەو راگیراوە لەنێوان ئاسمان و زەویدا دروست کراوە بۆ بارینی باران هەروەها (با) راپێچی دەکاو پەروەردگار چۆنی بوێ ئاوا باران دەبارێنی ﴿لَأَيَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ١٦٤﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦٤). **واتە**: بێگومان ئەوشتانە چەندی بەڵگەن بۆ تاقمێ بیربکەنەوەو خاوەنی ئەقڵ بن **واتە**: خوا رانمویی کەسانی تێگەیشتوو ئەکات بۆ ناسینی خواو توانای خواو دانانی هەمووکارێ لەجێگەی شیاوی خۆیدا،جا هەروەها لەگشت ئەوانەدا چەندین نیشانەو بەڵگەی بەهێز هەیە بۆئەوانەی تێدەگەن و تێدەفکرن و دەزانن ئەم هەموو شتانە لەخۆوە دروست نەبوونە و نەخوڵقاون هەروەها لەخۆیانەوە پەیدا نەبوونە و (إيجاد) نەبوونە سەربەخۆ جا حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (وَيلٌ لِمَن قَرأ هَذه الآية فَمَجَّ بها) وفي روايةٍ وَلَمْ يتفكَّر فِيها)، **واتە**: دۆزەخ بۆ ئەوکەسانەیە کە ئەم (ئایەتە) ئەخوێننەوە تەنها

دەمی دەجولێتەوە کەڵك لەماناکەی وەرناگریَ و مەبەست لەو کەسانەیە کەتیَ نافکریَ بیرناکەنەوە.(هەتا خوا بدۆزنەوەو بەتاك وتەنیایی بیپەرستن بەحەقیقەت) بیناسن[1].

حاڵ و چۆنیەتی کافرەکان لەگەڵ بتەکانیان:

ئەوجا پاشەڕۆژی ئەوانە باس دەکا لەنیشانەکانی ئەم بوونەوەرە تیَ نافکرن و شەریك بۆخوا دادەنێن و (بت و صەنەم) دەپەرستن، بۆیە ئەفەرمووێت ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَندَادًا ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦٥). **واتە**: لەناو ئادەمیدا هینی واهەیە کە چەند هاوبەش و وێنەیەك (وەکو بت و صەنەم) ڕەواو بڕیار ئەدات بۆ خوا لەکاتێکدا تێپەڕئەکات لەخوای تاك و تەنیا پەرستنی بەتەنیا ئەو وێنەیانە ڕەوائەدەن ﴿يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ ٱللَّهِ﴾. **واتە**: لەکاتێکدا خۆشیان ئەوێن وەك خۆشەویستی خودا **واتە:** ئەوانیش هەر ئەوەندە بت و بەرنامەکانیان خۆش دەویَ ﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَشَدُّ حُبًّا لِّلَّهِ﴾. **واتە**: ئەوانەش وا باوەڕیان هێناوە خوایان لەهەموو شتێك زیاتر خۆش ئەویَ ﴿وَلَوْ يَرَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓاْ إِذْ يَرَوْنَ ٱلْعَذَابَ أَنَّ ٱلْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾. **واتە**: ئەوانەی وا ستەمیان کردوو هاوبەشیان بۆ خودا دانا کاتیَ ئەورۆژە سەخت و سزایە دەبینن کەلە (قیامتدا) دووچاریان دەبیَ ئیتر چاك بۆیان دەرئەکەویَ و دەزانن کە هەرچی هێز و توانا هەیە هەرهەموو بۆ خوایە ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ

---

(١) بروانە: تەفسیر (حدائق الرّوح والرّيحان– في روابي علوم القرآن) لەنووسینی (محمد امین بن عبدالله الهرری الشافعی) بەرگی(٣)، لاپەڕە٧٩.

﴿شَدِيدُ ٱلۡعَذَابِ ١٦٥﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦٥). **واتە**: سزای خواش توندو قورس و سەختە ئیتر ئەمڕۆ لەدونیادا لەو (شیرك) و سەرلێشێواویە دەهاتنە دەرێ ﴿إِذۡ تَبَرَّأَ ٱلَّذِينَ ٱتُّبِعُواْ مِنَ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُواْ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦٦). **واتە**: ئەوكاتە كە سەرۆك و پێشەواكان لەپەیرەوانی خۆیان بێزار دەبن و حاشا دەكەن ﴿وَرَأَوُاْ ٱلۡعَذَابَ وَتَقَطَّعَتۡ بِهِمُ ٱلۡأَسۡبَابُ ١٦٦﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦٦). **واتە**: كە بەچاوی خۆیان سزاكە دەبینن هەمو پەیوەندی و هۆیەكی نێوانیان پچڕا و لێك ترازا و بەخزم و كەسوكارو پەیوەندەكانیان هیچ هیوایەك نەما ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُواْ﴾(سوورەتی البقرة: ١٦٧). **واتە**: شوێنكەوتووەكان بە سەرۆكە گومڕاكان دەڵێن ﴿لَوۡ أَنَّ لَنَا كَرَّةً﴾. **واتە**: ئەگەر هەر تەنیا جارێ دەگەڕێنەوە سەر دونیا ﴿فَنَتَبَرَّأَ مِنۡهُمۡ كَمَا تَبَرَّءُواْ مِنَّاۗ﴾. **واتە**: تا بەهۆی ئەوەوە خۆمان بەری ئەكرد و یەخەی خۆمان هەڵئەتكاندا لەوانە هەرچۆنێ ئەوان ئاوا خۆیان لێ بەری كردین و بێزاریان دەربڕی لێمان.

﴿كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ ٱللَّهُ أَعۡمَٰلَهُمۡ حَسَرَٰتٍ عَلَيۡهِمۡۖ﴾. **واتە**: هەروەها خوا بەوجۆرە ئەوانە زاناو ئاگادار ئەكات بە كردەوەكانیان بەچەند داخ و ئێش و ئازارێكی دەروونی بەسەریانەوە چونكە بێ گومانن لەوە كە هەموو خۆی سزا و خەشمی خوان (خوا پەنامان بدات) ﴿وَمَا هُم بِخَٰرِجِينَ مِنَ ٱلنَّارِ ١٦٧﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦٧). **واتە**: ئەوانە بێ گومانن بەهیچ رەنگ دەرناچن لەئاگرو هەر ئەمێننەوە تیایدا.

رزقی حەڵاڵ بخۆن
بەشوێن هەنگاوی شەیتاندا مەچن:

جا بێگومان لەمەوپێش فەرمووی خوای ئێوە خوایەکی تاك و تەنیایە وە هەر ئەوە دروستکەری ئاسمانان و زەوی وە ئەوانەی کە هاوبەشی بۆ پەیدا ئەکەن تووشی سزای خۆیان ئەبن وە ئەو قازانج و سوودەی کەسەرۆکەکانیان ئەیانکرد وە ماڵی (حەرام) بێ شەرعیان ئەخوارد بەناڕەوا، وە هەندێ کەسیش لەسەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) لەموسڵمانان قەدەغەیان کردبوو لەسەرخۆیان خواردن و خواردنەوەی خۆش و بەتام هەروەها بەرگ و پۆشاکی جوان و بەنرخیان نەئەکردەبەر، هەندێ کاری وایان ئەکرد خوا قەدەغەی کردبوو لێیان بەڵام ئەوان قەدەغەیان نەکردبوو لەخۆیان ئینجا بەبۆنەی ئەمانەوە ئەم چەند ئایەتە دابەزی هەروەکو ئەفەرمووێت﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ كُلُواْ مِمَّا فِى ٱلۡأَرۡضِ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٦٨). **واتە**: ئەی ئادەمیزاد ئێوە بخۆن و لەوشتەی لەزەویدا لەهەموو جۆرە خواردەمەنیەکانی.

﴿ حَلَٰلٗا طَيِّبٗا ﴾. **واتە**: ئەوشتە ڕەوایە پاك و خاوێنە یانی ئەوشتەی ڕەوایە گومانی خراپی لێ ناکرێ هەروەها یاسای ئیسلام بەپاکی دائەنێ و مێشکی ڕێك و پێك وەری ئەگرێ لەخواردن و خواردنەوەدا، دوای فەرمانی خوا بکەون لەخۆتانەوە هیچ شتێ قەدەغە مەکەن لەخواردەمەنیدا بەڵکو قەدەغەکراوەکان لە دەستووری خواو لەئیسلامەوە وەربگرن ﴿ وَلَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِۚ ﴾. **واتە**: دوای هەنگاوەکانی (نەفس) و شەیتان مەکەون ئەوکارانە ئەو ئەیکات لاتان چاك نەبێ کاری (قەدەغە) و ڕەوا هەر لەخواوە وەربگرن نەك لەکاری

شــەیتانەوە وەری بگــرن ﴿إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿١٦٨﴾﴾ (ســوورەتی البقـرة: ١٦٨). **واتــە**: بەڕاسـتی شـەیتان بۆئێـوە دوژمنێکـی ئاشـکرایە بـەئاواتی خـۆی ئەیـەوێ بتانخاتـە نـاو گوناهـەوە ئەوشـتەی خـوا پێـی ناخۆش بێ بۆتان ئەڕازێنێتەوە چونکە دوژمنایەتی ئـەو بـۆ ئێـوە کۆنـەو لـەباپیرە گەورەتانـەوە دەسـتی پێکـردووە ئەیـەوێ بـەرەو گـومڕایی و دۆزەخ بتانبات[1].

تێبینیەکی گرنگ:

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون پاش ئەوەی خوای گەورە باسیخواردەمەنی پـاکی بـۆکردبن دەشمـان ترسـێنێ کـە دەسـت نەدەینـە خـواردن و خواردنـەوەی حـراپ و کـارە قەدەغـەکراوەکان ئەوشـتانەی (شـەیتان) لەبەرچاوماندا ئەیڕازێنێتەوە وەکو (عارەق و زینا) **واتــە**: داوێـن پیسی و دووڕوویــی و درۆکــردن و خــواردنی مــاڵی هــەتیوان و (ریبــا) **واتــە**: ســووخواردن، بۆیــە خــوای گــەورە ئەفــەرمووێت ﴿إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِالسُّوٓءِ وَالْفَحْشَآءِ﴾ (البقرة: ١٦٩). **واتە**: هەر فەرمانی بەدی و خراپیتـان پـێ ئـەدات ﴿وَأَن تَقُولُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾﴾. **واتــە**: فـەرمانتان پـێ ئەدات کـە بـەدەم خواوەشـتی وا هەڵبەسـتن لـەئایینا ﴿مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ (سوورەتی البقـرة: ١٦٩). **واتــە**: کـە نـەزانن خـوا فـەرمانی پێـداوە. جا بێگومـان (حوکـەما گوتوویانـە) هـەموو ئاینێـك کـە لەسەرچاوەی خـۆی

---

(١) جا بێگومان ئەو ئایەتە هەموو ئادەمیزاد ئەوانەی سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) و دوایی ئەوانیش ئەگرێتەوە.

دوورکەوتــەوە (لــێڵ) ئــەبێ وە شــتی پڕوپووچــی تێکــەڵ ئــەبێ ئــەو پڕوپووچانە بە ئایینیو دینی ئەزانن، خوا پـەنمان بداو لەشتی ناڕەواو بێی (شەرعی) و(مخالفە)ی دین.

نەفام و نەزانەکان کوێرانە شوێنی پێشینانیان کەوتن:

خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ۗ أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ ﴾ (سـوورەتی البقـرة: ١٧٠). **واتــە:** ئەوانـەی کـە شـوێن (نفـس و شــەیتان) کـەوتوون لــە بتپەرسـتەکان و جولەکـەکان و ئـەو موسڵمانانەی کە باوەڕی بێهێزبـووە ئەگـەر پێیـان بووترێـت وەرن تـەنها شوێن ئەوە بکەون کە خـودا ناردوویەتیـە خـوارەوە کـە (قورئانـە) و بـۆ پێغەمبەرو موسڵمانانی رەوانە کـردووە، ئـەوان لەوەڵامـدا دەڵـێن نـەخێر ئێمە دەکەوینـە شـوێن ئـەوەی کـە باوباپیرانمـان لەسـەری بـوون، باشـە ئەگەرچی باب و باپیرانیشیان هیچیان لەراستەڕێ نـەزانیبێ و (هیدایـەت) و رێنمانــەبووبن؟ ئەوانــە هەرشــوێنیان دەکــەون؟ بــەڵێ شــوێنکەوتن و چاولێکەری لەباتڵ و پڕوپووچ بەهیچ شێوەیەك جێگەی قسەو بـاس نییـە کە چەندە کارێکی نـاڕەواو خراپـە بـەڵکو دەبـێ هـەر لەهـەق و راسـتی و (حەقیقەت) پەیڕەوی بکرێ و هەرئەمەش کارێکی دروست و ڕەوایە.

﴿ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا ﴾ (سـوورەتی البقـرة: ١٧١). **واتــە:** نمونـەی ئــەو (کــافر و بــێ باوەڕانــە) ﴿ كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً

﴿وَنِدَآءً﴾. **واتە**: هەروەکو نموونەی ئەو ئاژەڵەیە کە دەنگ دەدرێ بۆ رزگارکردنیان لەو مەترسیانە دێنە رێیان کەچی جگە لە لێخوڕین و دەنگێك شتێ تر نابیستن و تێناگەن دیارە بێ باوەڕەکانیش لەگێلی و شوێنکەوتنی باب و باپیرانیاندا بێ هیچ لێکۆڵینەوەیەك وەکو ئەو مەڕو ئاژەڵەیە کە شوانێك دەنگی دەداو هیچ شتێك نابیسێ جگە لە دەنگ و هاوارێك نەبێ ئەمانیش هەرچەندە گوێیان لە قورئانەوە دەبێت راستەکەی وەرناگرن و نابیستن جا ئەفەرمووێت ﴿صُمٌّۢ بُكۡمٌ عُمۡيٌ فَهُمۡ لَا يَعۡقِلُونَ ١٧١﴾ (سوورەتی البقرة: ١٧١). **واتە**: ئەوکەسانە کەڕولاڵ و کوێرن چونکە ئام و ژیریان لەدەست داوەو هیچ لەهەق حاڵی نابن بۆیە بەکوێرانە دوای هەموو کەسێك دەکەون.

جا هەروەها (موفەسیرەکان) ئەڵێن تائێستا باسی ئەوانەی کرد کەبۆ قازانجێکی هیچ و پووچ دوای سەرۆك و گەورەکانیان ئەکەون، وەك ئاژەڵ کە دوای شوان ئەکەوێ وەبانگی هەموو ئادەمی کرد کە چاوتان لەم جۆرە فرۆفێڵانە نەبێ وە بەرەنجی شان و مل و عەرەقی نێو چاوانی خۆتان بژین، وە لەبەروبوومی سەرزەوی بخۆن بەمەرجێ کە حەلاڵ بێ، ئینجا بەتایبەتی ڕووئەکاتە موسڵمانان و پێیان ئەڵێ ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقۡنَٰكُمۡ وَٱشۡكُرُواْ لِلَّهِ إِن كُنتُمۡ إِيَّاهُ تَعۡبُدُونَ ١٧٢﴾ (سوورەتی البقرة: ١٧٢) وەکو لەپێشەوە باسمان کرد هەندێ کەس هەر لەخۆیانەوە چەند جۆرە خواردنێکیان لەخۆیان (حەرام) کردبوو ئەوجا لێرەدا خوای مەزن و میهرەبان بەتایبەتی روو بە

موسڵمانان دەفەرمووێ لەو رزق و رۆزییە پاك و خاوێنەی كەپێمان بەخشیون بخۆن بە بەجێهێنانی (ئەمر) و فەرمانەكانی و بەزمان سوپاسگوزاری خودا بكەن ئەگەر ئێوە بەڕاستی ئەو دەپەرستن.

گۆشتی مردارەوەبوو ناخووریٚ قەدەغەیە:

(موفەسیرەكان) ئەفەرموون ئەم چەند (ئایەتە) باسی ئەوشتانە ئەكات كە (حەرامن) **واتە:** قەدەغەن وە بەم بۆنەیەوە باسی هێندێ یاسا و ئەحكامی ترمان بۆئەكات وەك ئەفەرموویٚت ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٧٣). **واتە:** خوای گەورە تەنها هەر ئەمانەی لیٚ قەدەغە كردووی كەلاكی مردارەوەبوو خوێنی ڕاژوو ڕەوان **واتە:** ئەو خوێنەی لەهەر ئاژەڵ و گیانلەبەرێك دێتەدەریٚ و دەڕوا مەیخۆن[1]. هەروەها گۆشتی بەرازیش لەگەڵ هەموو شتەكانی تریدا هەروا ﴿ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ ﴾. **واتە:** هەر ئاژەڵێكیش كە بۆ سەربڕین ناوی غەیری خوای لیٚ هێنرابێت، وەك لەبۆ (بت و صەنەم یا بەناوی پاشایەكی زۆردار كوژرابیتەوە هتد..) جا ئەفەرموویٚت ﴿ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ ﴾. **واتە:** هەركەسیٚ لەبەر

---

(١) ئەم خوێنەی ناوبراو ئەم ئایەتە ئەگەیەنیٚ ﴿ أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا ﴾ (الانعام: ١٤٥). **واتە:**خوێنەكە وەسفف دەكا بەوشەی ﴿ مَّسْفُوحًا ﴾. **واتە:** خوێنی رژاو چونكە پیسەو پڕە لە (میكرۆبات) كواتە جگەرو سپڵ خوێنێكی خەستی وەستاوی (حەرام) نین وەكو ئەم (حەدیسە) ئەفەرمووێ (حلت لنا میتتان ودمان السمك والجراد والكبد والطحال) **واتە** حەلاڵ كراوە بۆمان دوو (مردارەوەبوو) وە دوو خوێن (ماسی و كوللە و جگەر و سپڵ).

ناچاری و بێ ئارەزوو هەر بەئەندازەیی پێویست بخوات وە زیادەخۆری نەکات بەلاّم وشەی ﴿غَيْرَ بَاغٍ﴾ واتە: بەئارەزووەوەنەبێ و ﴿وَلَا عَادٍ﴾ واتە: لەسنووریش تێپەڕێنێ ﴿فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ﴾. واتە: هیچ تاوان و گوناهێکی ناگات لەخواردنی ئەوشتانەدا (لەکاتی ناچاری)دا هەروەکو زاناکانی (شەرعی) لەکتێبەکانیان باسیان کردووە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٧٣﴾﴾ سوورەتی البقرە: ١٧٣ **واتە**: بەڕاستی خوا زۆر گوناح پۆشە دلۆڤانو میهرەبانە ئەوەتە لەکاتی تەنگانەدا خواردنی (حەرامتان بۆ (حەلاّل) دەکات.

چەند باسێك و مەسەلەیەکی گرنگ:

یەکەم-بۆ روونکردنەوەی سورەی (المائدة) ئایەتی (٣) خوای گەورە ئەفەرمووێ ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةُ وَٱلدَّمُ وَلَحْمُ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيْرِ ٱللَّهِ بِهِۦ وَٱلْمُنْخَنِقَةُ وَٱلْمَوْقُوذَةُ وَٱلْمُتَرَدِّيَةُ وَٱلنَّطِيحَةُ وَمَآ أَكَلَ ٱلسَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى ٱلنُّصُبِ وَأَن تَسْتَقْسِمُوا۟ بِٱلْأَزْلَٰمِ ذَٰلِكُمْ فِسْقٌ﴾ سوورەتی المائدة: ٣ **واتە**: حەرام کراوە لەسەرئێوە مردارەوە بوو خوێن وە گۆشتی بەراز[(١)] وە هەروەها سەربڕاوی کە دەنگ بەرزکرابێتەوە لەسەری بۆ غەیری خودا، وە هەر (حەیوانێ) خنکاو بێ یا بەکوتەك کوژرابێ یا

---

(١) **واتە** گۆشتی بەراز هۆی قەدەغەکردنی گۆشتی بەراز زۆر شتە ئەوەی زۆر گرنگ بێ ئەمانەی خوارەوەن:

١-گۆشتی بەراز دوو جۆرە (کرمی) زۆر خراپ پەیدا ئەکات لەلەشا ٢- کرمە تاقانەکە (الدودە الوحیدە) کەزۆر مەشهوورە ٣-کرمێك پەیا ئەکات ناوی (مووە) پێنج پێچەکە (الشَّعَرةُ الحَلَزونيّة) کەئەم دوو کرمە زۆر پیسن و خراپن) بڕوانە تەفسیری خالّ بەرگی (٢) لاپەڕە ٤٠.

لەبەرزاییـەوە هەڵـدێرابێ، وە ئـەوەی درِنـدە خـواردبێتی (ئـیلا ئـەوەی لەکاتی ژیانی دامەزراودا بەچەقۆدا بگا و سەری ببڕن) وە ئـەو حەیوانـەی لەسەر بتەکان سەربڕابێ وە هەر (حەیوانێ) گۆشتەکەی لەناو خۆتانا بـە (ئـەزلام) بـەش بکـەن چـونکی ئـەوجۆرە بەشـکردنە لادانـە لەهـەق و راستیدا.

دووەم-دیـسان سـووورەتی (المائـدة) ئەفـەرمووێ ﴿ ٱلْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُ وَطَعَامُ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ حِلٌّ لَّكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَّهُمْ ﴾ سـوورەتی المائدة:٥ سورەتی (مائدە) ئایەتی:٥ **واتە**: ئیمڕۆ (حەڵاڵ) کـرا بـۆ ئـەوان وە بە (حوکمی) ئەم ئایەتـە گۆشـتی (حـەیوانی) سـەربڕاوی جوولەکـە و (حەڵاڵە) چونکی لە (عورف) ئیسلامایە (ئـەهلی کیتـابی ئەناسرێن بـەڵام گۆشتی سەربڕاوی (مەجووسی) ناخورێ). هەروەها خواردنی ئێوەش بـۆ وان حەڵاڵەو ڕەوایە.

سێهەم-وە دیـسان لەسوورەی (المائـدة) ئایـەتی (٩٦) فەرموویـەتی ﴿ أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ ٱلْبَحْرِ وَطَعَامُهُۥ مَتَٰعًا لَّكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ ۖ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ ٱلْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا ۗ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ٱلَّذِىٓ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾ ﴾ (سـوورەتی المائدة: ٩٦). **واتە**: حەڵاڵ کراوە بۆئێوە نێچیرێ کەهەر لەدەریادا بـژی و خـواردنی گۆشـتی ئـەو نێـچیرە بۆئێـوەو بـۆ کـاروانی (حـەرام) کـراوە لەسەرتان نێچیری وشکان لە ئیحرامی (حەج یا عـومرە) دابـن وە خۆتـان بپـارێزن لـە (عـەزابی) ئـەو خودایـە کـەبۆلای ئـەو ئەگەڕێتـەوە) هەنـدێ فەرموودەی پێغەمبەریش (ﷺ) لەم بارەیەوە هاتووە.

چوارەم-حەزرەت (ﷺ) لەباسی دەریادا فەرموویەتی (هُوَ الطَّهورُ مَاؤُهُ الحِلُّ مَيتَةُّ) رواه ابن حِبان في صحيحه، **واتـە**: دەریـا ئاوەکـەی شـت پـاك

ئەکاتەوەو مردارەوەبووشی حەڵاڵە.

پێنجەم-هەر (حەیوانێ) کە حەزرەت (عليه السلام) فەرمانی بەکوشتنی دابێ (حەرامە) خواردنی (إبن عەبباس (خوا لێی رازی بێت) ریوایەت ئەکا لە حەزرەت (عليه السلام) کەوا فەرمویەتی (خَمسٌ يَقتُلنَ في الحِلّ وَالحَرَام، الحيّةُ وَالفأرَةُ والغرابُ الأبْقع والحِدأة وَالكَلْبُ العَقُورُ) رواه الشيخان، **واتە**: پێنج جانەوەری زیانبەخش هەیە لەمەککە و سنووری دەوروبەری (مەککە) دەکوژرێن ئەگەر لەبن پۆشینی ئیحرامیشدا بێ‌و واتە بیانیش کوژێ (فیدیەی) ناکەوێتەسەر وەك ماروو (مشك و دووپشك و کۆلارە و قەلەباچکە سەگی هار، لەریوایەتی (ئیمام ئەحمەدیش) ماروو دووپشکیش باس ئەکا، جا بێگومان ئەوان دەکوژرێن چونکە زیان بەخشنو هەروەها خواردنیشیان حەرامەو قەدەغەیە [1].

شەشەم-هەروەها مامۆستای خوایخۆشبوو لەتەفسیری نامی دا[2] ئەڵێت بە (قیاس) لەسەر ئەم (حەدیسەی) پێشوو لەسەر مارو دووپشك و هەر (حەیوانێ) ژاری هەبێ (حەرامە) خواردنی وەکو (هەنگ و مێش و مێشوولە و زەردەواڵە و مارمیلکە و قومقومەو قۆڕی و کیسەڵ و رەقە و قرژاڵەو بۆق و مشك و مشکەکوێرە و وێنەی ئەوانەی هەمووی (حەرامن) شەرعاً.

هەروەها (حەیوانێ) کەڵبەی بەهێزی راوی ببێ وەکو (سەگ و گورگ و ورچ و فیل و مەیمون و کەرکەدەن و شێرو پڵنگ و چەقەڵ و پشیلە..

---

(١) بڕوانە (مەوسوعەی فیقهی حەج و عومرە) لەنووسینی (عبدالرحمن ملا طە عزیز) لاپەڕە ٢٣٣.

(٢) بڕوانە تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز لەنووسینی مەلا (عبدالکریمی مدرس) بەرگی(١) یەکەم لاپەڕە ٢٨٠، لەگەڵ دەستکاری.

هەموو ئەمانە (حەڕامن)، لەباسی پشیلەدا پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (الهرةُ سَبعٌ) **واتە:** پشیلە دڕندەیە، فەرموویەتی (الكَلبُ خبيثٌ خَبيثٌ ثمنهُ) **واتە:** سەگ پیسە و نرخەكەشی پیسە **واتە:** فرۆشتنی نیە، دیسان ئەو پەلەوەڕەی كە دەنووكی قولابی بێ و چنگاڵی نێچیرگرتنی ببێ (حەڕامە) وەكو (باز و شینەشاهۆ و هەڵۆ و كونەبەبۆ) وە هەروەها ئەم (حەیوانەی) كە (كەڵبەی) بەهێزنیە وەكو (كەمتیار و ڕێوی و دەڵەك) و ئەو جۆرە شتانە حەلاڵە.

جا هەروەها (حەیوانی) چوارپێی خانەكی وەكو (گاو وشتر و مەڕو بزن و ماین هەموو حەلاڵن) بەڵێ هیسترو كەری خانەكی (حەڕامن)، جابر (خوا لێی ڕازی بێت) ریوایەت ئەكا ئەڵێ لەڕووداوی بەدروو (حنین)دا ماین و هێستر و كەرمان سەربڕی جا حەزرەت (ﷺ) مەنعی كردین لەگۆشتی كەرو هێستر بەلام لەگۆشتی ماین (مەنعی) نەكردین.

حەوتەم—مردارەبوو، خوێن گۆشتی بەراز و هەرشتێكی دیكە كە قەدەغە كراوە بۆ وێنە (شەراب) دروست نیەوەك دەرمان بەكاربهێندرێ بۆ چارەسەر ئەوە زۆربەی زانایان (رایان) وایە وەك ئەو فەرموودەیە لەوبارەوە هاتووە (إن الله لَمْ يَجعَل شفاءكُم فيما حَرّم عليكمُ) أخرجه الحاكم، جا هەروەها خاوەنی تەفسیری قورئانی پیرۆز، چەند فەرموودەیەكی تری هێناوە وەك:

١-(عَن أبي ثعلبة الخُشنيَّ (رضي الله عنه) قال، نَهى النبيّ (ﷺ) عن أكل كَلّ ذي نابٍ مِن السبّاع) رواه البُخاري، **واتە:** پێغەمبەر (ﷺ) قەدەغەی كردووە كە هەرخاوەن كەڵبەیەك لەدڕندەكان وەك شێر و پڵنگ و گورگ و چەقەڵ و كەمتیار كە گۆشت خۆرن) و دوڕندەن نابێ گۆشتیان بخورێ و قەدەغەیە (شەرعا) دروست نییە.

٢-عن أبن عباس (رضي الله عنه) قال: نَهى رَسُول الله (ﷺ) عَن كُلَّ ذي نـابٍ مـن الـسّباع وَعـن كُـلّ ذي مِخلَـب مـن الطَـير) أخرجـه أحمـد، **واتـه:** پێغەمبـەر (ﷺ) قەدەغـەی کـردووە خـواردنی (هـەر خـاوەن کەڵبەیـەك لەدڕندەکان وە هەر خاوەن چڕنووکێك لە پەلەوەڕەکان.

٣-عَن جابر بن عبدالله (رضـي الله عنـه) أنّ رسـَوُلَ الله (ﷺ) نَهـى يَـومَ خَيْبَر عَنْ لُحومِ الحُمرِ الأهليةِ وأذَن في لُحومِ الخيلِ) رواه البخـاري ومـسلم، **واته:** جابری کوڕی عبدالله (خوا لێـی ڕازی بێـت) دەڵـێ پێغەمبـەر (ﷺ) لەڕۆژی جەنگی خەیبەردا قەدەغەی کرد کە گۆشتی کـەری مـاڵی بخـورێ بۆیە وایانگوتووە تا جیای بکەنەوە لەکەری (کێوی) کە ڕەنگی بەڵەکـە و گۆشـتی دەخـورێ (حـوکمی) بـاقی ئـاژەڵانی گیـاخۆری هەیـە، بـەلام مۆڵەتیـدا کـە گۆشـتی وڵاخـە (بـەرزە بخـورێ) **واتـە:** مـاین و ئەسـپی (حدود)[1].

ئەهلی کیتاب نیگای حەق و ڕاستی دەشارنەوە:

(موفەسیرەکان) تائێستا باسـی ئـەوەی کـرد کـە هەرچـی خواردەمـەنی هەیە لەسەرزەوی هەمووی بۆ موسڵمانان (حەڵاڵە) مەگەر چـەند شـتێکی کەمی تایبەتی نەبێ کەلە پێشەوە ناوبران، ئینجا بەم بۆنەیە جولەکەکان دەمـەقاڵێیان ئـەکرد لەگـەڵ مـسڵمانەکانا چ لەبابـەت ئـەو شـتانەی کـە قورئـان حـەڵاڵی کـردووە بۆیـان وەچ لەبابـەت ئەوانـەی کـە قەدەغـەی کردووە لێیان.

---

(١) بڕوانە (تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز) لەنووسینی بەڕێز مەلا عەلی باپیر، لاپـەڕە ٦٣٩، وەهەروەها خاوەنی (تەفسیری)نامیش بەهەمان شێوە باسی کردووە.

چونكە هەندێ شت لەوانەی كە لەموسڵمان قەدەغە كرابوو ئەوان ئەیان وت بۆچی قەدەغەكراون؟ لەگەڵ ئەمیشە كە (تەوراتیش) قەدەغەی كردبوو لەوان بەڵام جولەكەكان ئەیان شاردەوە ئەو (حەقیقەتە) و هەربۆ (كرمی) كردنی دڵی موسڵمانەكان و دوودڵی كردنیان لەفەرموودەكانی قورئانی پیرۆز ئەوجا لێرەدا خوای گەورە هەڵمەتێكی زۆر توندو تیژ ئەباتە سەر ئەوانەی كە فەرموودە و فەرمانی نامەی ئاسمانی دەشارنەوە هەروەك ئەفەرموێت ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡتُمُونَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلۡكِتَٰبِ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٧٤). **واتە**: بەڕاستی ئەوانەی ئەو ئایەتانە ئەشارنەوە كەخوا ناردوویەتیە خوارەوە ﴿وَيَشۡتَرُونَ بِهِۦ ثَمَنٗا قَلِيلًا ﴾. **واتە**: بە نرخ و بەهایەكی كەم دەیفرۆشن **واتە**: هەق و راستیەكان لەئادەمیزاد دەشارنەوە هەتا لای سەرۆك و دەسەڵاتداران كەمێ دونیایان دەسكەوێ ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ مَا يَأۡكُلُونَ فِي بُطُونِهِمۡ إِلَّا ٱلنَّارَ ﴾. **واتە**: ئەوانە لەزگی خۆیاندا جگە لەئاگر شتێكی دی ناخۆن ﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمۡ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ ١٧٤﴾ (سوورەتی البقرة: ١٧٤). **واتە**: خوا لەرۆژی (قیامەتدا) قسەیەكی خۆشیان لەگەڵ ناكا و تورەیە لێیان وە لەگوناح و تاوان پاكیان ناكاتەوەو لێیان خۆش نابێت وە ئازارێكی بەئێشیان بۆهەیە لەناو دۆزەخدا ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱشۡتَرَوُاْ ٱلضَّلَٰلَةَ بِٱلۡهُدَىٰ وَٱلۡعَذَابَ بِٱلۡمَغۡفِرَةِۚ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٧٥). **واتە**: ئەوانە كەسانێكی گومڕاییان بەرێنمایی كڕیوە ئەو گومڕاییەی كە بریتییە لەشاردنەوەی ئایەتەكانی خواو ناوو سیفەتەكانی پێغەمبەر (ﷺ) لەتەورات هەبوو

جووله‌كه‌ لەخەڵكیان شاردەوەو گومڕابوون ﴿فَمَآ أَصۡبَرَهُمۡ عَلَى ٱلنَّارِ ١٧٥﴾ (سووره‌تی البقرة: ١٧٥). **واته‌:** ده‌بێ چۆن بتوانن له‌سه‌ر ئاگر خۆڕاگرن؟!

﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ نَزَّلَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّۗ﴾ (سووره‌تی البقرة: ١٧٦). **واته‌:** بێگومان خوا ته‌وراتی به‌هه‌ق نارد بۆ روونكردنه‌وه‌ی (حه‌قیقه‌ت) و راستیه‌كان وه‌ ده‌رخستنی سیفه‌ت و ره‌وشته‌كانی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) كه‌ئه‌وان شاردیانه‌وه‌ ﴿وَإِنَّ ٱلَّذِينَ ٱخۡتَلَفُواْ فِي ٱلۡكِتَٰبِ﴾. **واته‌:** به‌ڕاستی ئه‌وانه‌ش له‌سه‌ر ئه‌م (كتێبه‌ —ئیختلاف) و جیاوازی ناكۆكیان هه‌یه‌ **واته‌:** جووله‌كه‌و گاور چونكه‌ هه‌رئه‌وان بوون كه‌ هه‌رشتێكیان به‌دڵ بوو به‌ ده‌ریانده‌خست، وه‌ هه‌رشتێكیشیان به‌دڵ نه‌بووبا ده‌یانشارده‌وه‌ بزریان ده‌كرد ﴿لَفِي شِقَاقِۭ بَعِيدٖ ١٧٦﴾ (سووره‌تی البقرة: ١٧٦). **واته‌:** خۆیان له‌دووبه‌ره‌كییه‌كی وادان كه‌ دوورن له‌یه‌ك كه‌وتن **واته‌:** هه‌رگیز یه‌ك ناكه‌ونَ، چونكه‌ دوور له‌راستی و هه‌قخوازی دان ئینجا شیاوی سه‌خترین سزان.

هه‌ر رێبازی كرداری چاكه‌ هه‌ڵبژێره‌:

جا بێگومان له‌مه‌وبه‌ر خوا باسی گۆڕینی ڕووگه‌ی نوێژی كرد بۆلای (كه‌عبه‌) كاتێ پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) كۆچی كرد بۆ (مه‌دینه‌) موسڵمانان بۆماوه‌ی ١٦ مانگ له‌نوێژدا روویان ئه‌كرده‌ (بیت المقدس) هه‌روه‌كو له‌پێشه‌وه‌ باسه‌كه‌مان به‌تێرو ته‌سه‌لی باسكرا.

ئینجا له‌دوواییدا خوا فه‌رمانی ده‌كرد بۆ گۆڕینی (قیبله‌) **واته‌:** رووگه‌ بۆلای (كه‌عبه‌) بۆیه‌ روویان وه‌رگێڕا بۆلای (كه‌عبه‌)، وه‌ گاوره‌كان روویان كرده‌ رۆژهه‌ڵاتی (بیت المقدس) وه‌ جوله‌كه‌كان بۆلای رۆژئاوای

(بيت المقدس) ئەوجا لەوکاتـەدا موسـڵمانەکان روانگـەیان گۆڕدرا ئینجـا گاورەکـان جولەکـەکان دەسـتیانکرد بـە بڵاوکردنـەوەی پڕوپاگەنـدەو گێرەشـێوێنی هەریەکـەیان ئـەیان وت هەرچـی چـاکە هەیـە لەرووکردنـە بۆلای (بيت المقدس) و بەس بەڵام هەریەکیان بۆ خۆیـان دایـان ئەتاشـی بۆیە خوای گەورە ئەم چەند (ئایەتەی) دوایی نارده خوارەوە، بۆئـەوەی نـەزانی و نـەفامی جولەکـەو گاورەکـان دەربخـاو روونـی بکاتـەوە چـاکە لەوەدانیە روبکرێ بۆ هەر شوێنێ و بۆ هەرلایێ وەکو ئەفەرمووێ ﴿ لَّيْسَ ٱلْبِرَّ أَن تُوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٧٧).

واته: چاکە تەنها بەوە نابێ کەلەکاتی (نوێژ) کردنـا رووبکەنـە رۆژهـەڵات وەکو گاورەکان یا رۆژئاوا وەك جوولەکـەکان ﴿ وَلَـٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ ﴾. **واته**: بێگومان بەڵکو چاکەی راسـت و دروسـت ئەمەیـە کـە بـاوەڕی راسـتەقینەی بـەخواو بـەرۆژی دوایـی ﴿ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ وَٱلْكِتَـٰبِ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ ﴾. **واتـە**: بەفریـشتە و (بـەکتێبی) ئاسمـانی و بـە پێغەمبـەرانی خـوا هـەبێ ﴿ وَءَاتَى ٱلْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِۦ ذَوِى ٱلْقُرْبَىٰ ﴾.

واتـە:مـاڵی بەخـشیبێ لەگـەڵ خۆشویـستنی ئـەو ماڵـەدا بەخـشیبێتی بەخزمـەکانی ﴿ وَٱلْيَتَـٰمَىٰ وَٱلْمَسَـٰكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ ﴾. **واتـە**: بەهەتیوەکان وە بـە هـەژاران و بـەرێبوارو (سـەفەری) کـە دامـابن بۆئـەو ماڵە.

﴿ وَٱلسَّآئِلِينَ وَفِى ٱلرِّقَابِ ﴾ **واته**: بەسواڵکەران ئەوانەی ناچارن بەسواڵ و دەسـت پانکردنـەوە وە بەیەخـسیران و کۆیلـەکان **واتـە**: لـەپێناو

ئازادکردنی بەندەو دیلەکاندا ببەخشن﴿ وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ ﴾.
واتە: نوێژی بەڕێك و ڕاستی بەدی هێنابێ وە (زەکاتی) دابیێ بەو جۆرە کە (شەرع) پێویستی کردووە.

﴿ وَٱلْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَٰهَدُوا۟ ﴾ **واتە**: ئەوانەی کەکاتێ بەڵێن و پەیمان بدەن هەڵئەستێ پێی و ئەیبەنەسەر، **واتە**: بەڵێن و پەیمانێك کە شەرعی بێت ﴿ وَٱلصَّٰبِرِينَ فِى ٱلْبَأْسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَحِينَ ٱلْبَأْسِ ﴾. **واتە**: لەکاتی نەبوونی و دەستکورتی و نەخۆشی بەربەرەکانێ لەگەڵ دوژمندا خۆراگر بن ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٧٧). **واتە**: ئەوکەسانەن ڕاستیان کردووە بە بێگومان لەکاتی ئاین و پەیمان و پەیڕەوەکردنیان بۆبەرزی ئاین ئەوکەسانە هەر ئەوانن خۆیان پاراستووە لەبێ باوەڕی لەهەموو کارو بیروباوەڕی خراپ و نالەبار بەکورتی (ئەوانەن کە ڕاستیان کرد لەبیرو باوەڕیانا وە هەرئەوانەن پارێزگارن[1].

---

(١) عەبدولرزاق لە موسنەدا لەقەتتادەوە دەگێڕتەوەو دڵێ (جولەکەکان) لەنوێژدا ڕوویان دەکردەلای خۆرئاوا (مەسیحییەکان) ڕوویان دەکردە لای خۆرهەڵات ئیتر پەروەردگار ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە کە ئەفەرمووێ ﴿ لَّيْسَ ٱلْبِرَّ أَن تُوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ هتد..

باسێك لەتۆڵەسەندنەوەو دادگەرانەو حیكمەتەكەی:

ئەگێڕنـەوە لـەپێش ئیـسلاما بـاوبوو بەتایبـەتی لەسـەردەمی نەفامیـدا (عەرەبەكان) عادەتیان وابووئەگەر كەسێك كەسێكی بكوشتایە لەتۆڵەیدا دووكەس یان زیاتریان دەكوشتەوە، ئەگەر بكـوژ (قاتـل)ەكـەیان دەست نەكەوتایە كوڕێكی یـان بـاوكی یـان برایـەكی بكوژەكـەیان دەكوشـتەوە، هەروەها (عادەتیان) وابوو ئەگەر ژنێـك كەسـێكی بكوشـتایە بەكوشـتنی ژنەكـە (قایـل) نـەدەبوون دەبـوو كەسـێكی خزمـی نزیكـی ئـەو ژنـەیان بكوشتایەتەوە.

بەداخــەوە تائێـستاكەیش ئــەم تاوانــە ناشـیرینە لــەناو هەنــدێك لــە (عەشایەری عەرەب) و بگرە لەكوردەواری خۆشماندا باوە جا خـودا لـەم بارەیـــەوە دەفـــەرمووێ ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَىۖ ﴾. **واتــە**: ئــەی ئەوانــەی بــاوەڕدارن لــەبارەی كوژراوانــەوە بەشـێوەیەكی دادگەرانـەو یەكسانی و بـێ دەسـت درێـژی و زیـادەڕۆی تۆڵەمان لەسەر داناون ﴿ ٱلۡحُرُّ بِٱلۡحُرِّ وَٱلۡعَبۡدُ بِٱلۡعَبۡدِ وَٱلۡأُنثَىٰ بِٱلۡأُنثَىٰۚ ﴾. **واتە**: ئەكوژرێتەوە ئازاد بەئازاد، بەندە بەبەندە، مێینە لەتۆڵەی مێیینە.

جا هەروەها بێگومان زۆربـەی (موفەسـیرەكان) ئـەڵێن كوشـتنەوە ئـەبێ بەم رەنگەبێ كێ بكوژ بوو ئەبێ هەر ئەو بكوژرێتەوە وە هەروەها یەكێك ناكوژرێتەوە كە بكوژ نەبێ ئەوجا ئەگەر پیاوێك پیاوێكی كوشت هەرئـەو پیاوە ئەكوژرێتەوە نەك سەرۆكەكەی وە ئەگـەر ژنێـك ژنێكـی كوشـت یـا بەندەیەك بەندەیەكی كوشت هەرئەو بكـوژە ئەكوژرێتـەوە نـەك یـەكێكی گەورەتر.

تێبینی:

دوای ئەوەی کە باسی پێویستی تۆڵە سەندنی کرد لەکوژراوانا کە ئەمە بنەڕەتی دادە، ئینجا باسی لێخۆشبوون ئەکات هەروەك ئەفەرمووێ ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ﴾. (أي فمن ترك كم دَم أخيه المسلم المقتول شئٌ واسقط القصاص راضياً بِقُبولِ الدّيه) **واتە:** هەرکەسیش لەلایەك برای هاودینی خۆیەوە **واتە:** لەلایەن کەسوکاری کوژراوەوە (عەفو) چاوپۆشی لێ کرا لە کوشتنەوە بەخوێن رازی بوو﴿فَٱتِّبَاعُۢ بِٱلْمَعْرُوفِ وَأَدَآءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَٰنٍ﴾. أي فعل العافي اتباعُ للقاتل بالمعروف بأن يطالبه الدية بلاعنف ولاارهاق كما ابن عباس وقتادة ومجاهدِ (رضي الله عنهم) **واتە:** دەبا خوێن وەرگرەکە رێی چاك بگرێتەبەرو لەپیاوانەو بەبێ باوو نەرێتی ناوچەکە رەفتار بکا و بجولێتەوە لایەنی بکوژەکەش بەجوامێرانە و مردانە خوێن بەکەس و کاری کوژراوەکە بدەن، وەك (ئیبن و عەباس و قتادە و مجاهد) ئەفەرموون (خوا لێیان رازی بێت).

سەرنجێك:

خوای گەورە و میهرەبان (منەتی) نا سەر ئەم ئوممەتەدا بەدانانی یاسای (خوێن سەندن) نەك وەك یاسای (تەورات) کەهەر کوشتنی تیا پێویست کرابوو وە نەك وەك یاسای (ئینجیل) کەهەر لێبوردنی پێویست کردبوو لەخۆڕایی و بەبێ خوێن سەندن بەڵام لەم شەریعەتدا یەکێ لەسێ شت دانرا، ١- خوێن سەندن، ٢-لێبوردن بەخۆڕایی، ٣-وە عەفوو

لەرێی خوادا[1].

جا هەروەها بەدانانی ئەم یاسای خوێن سەندن کارەکەی سووك و ئاسانکرد لەسەرمان هەروەکو خوای گەورە ئەفەرمووێ ﴿ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ﴾. **واتە**: ئەو بڕیاری لێبوردن و خوێن سەندنە سووك کردنێك بوو لەلایەن پەروەردگارتانەوە چونکە بارسووکی و بەزەییەکە بۆتان، بێگومان کاری وابو جولەکەو گاور نەکراوە هەندێ (موفەسیری) تر ئەڵێن بەم (صُلح) و ئاشتیە بکوژ رزگاری ئەبێ لەکوشتن و لەهەمان کاتدا ئاشتی و برایەتی پەیدا ئەبێتەوەو هەقداریش بەهەرمەند ئەبێ بەو ماڵ و دەسکەوتە زۆر جا لەبەرئەوە هەرکەس بەپێچەوانەی ئەو میهرەبانیە رەفتار بکات شایستەیە بۆئەوەی ئەم هەرەشە سامناکەی ئاراستە بکرێ ﴿فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ﴾. **واتە**: لەپاش ئەم خوێن وەرگرتنو (عەفو)و لێبوردنە هەرکەس دەست درێژ بکات **واتە**: لەسنووری (شەرعی) خوا دەرچی بەم رەنگە کەسی تر بکوژێ غیری بکوژ یان هەربکوژ بکوژێتەوە لەپاش وەرگرتنی خوێن ﴿فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١٧٨). **واتە**: بۆ ئەوکەسە هەیە (سزایەکی) سەختی ئێش ئازاردەر **واتە**: هەرکات بکوژ لەتۆڵە و (قیصاص) عەفوو کرا یان خوێنیدا کەچی پاش ئەوە دەست درێژی کرایەسەری بێگومان ئەو دەست درێژیکاریە تووشی سزایەکی دەردناك ئەبێ لەدونیاو قیامەتدا.

---

(١) تەفسیری قورئانی پیرۆز، لەنووسینی (مامۆستا مەلا عثمان عبدالعزیز) بەرگی یەکەم، لاپەرە ٢٨٠، هەروەها بڕوانە (تفسیری ئیمامی) (قورطبي) بەرگی١، لاپەرە ٥٥٥.

﴿ وَلَكُمْ فِي ٱلْقِصَاصِ حَيَوٰةٌ يَٰٓأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٧٩).
واتە: ئەی خاوەنی فام و ژیر لەم تۆڵە وەرگرتنەوەدا ژیانی خۆش و مەزنتان هەیە **واتە:** ئەم یاسایە دەبێتە مایەی مانەوەی ژیانی مرۆڤ و خۆورگرتن لە (کوشت و کوشتار) چونکە کابرای بکوژ بزانێ کەسێ بکوژێ دەکوژرێتەوە، ئیتر دەست درێژی بۆسەر گیانی ئەم و ئەو ناکات ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ١٧٩﴾ (البقرة: ١٧٩). **واتە**: بەڵکو لەبەرئەو (قیاس) و یاسایە لەسنوورەکانی خوا بپارێزن، ئاسوودەیی و بەختیاری بۆ وڵات و ناوچەکانتان بگەڕێتەوەو چیتر خوێن رێژی نەکرێ.

چەند روونکردنەوەیەك و ئاگادارییەك:

یەکەم—تەنها دەوڵەت مافی وەرگرتنەوە (قیصاص) و تۆڵەی هەیە ئینجا پێویستە لەسەر موسڵمانان هەوڵ بدەن (دەوڵەتێکی) موسڵمانی وا دروست بکەن بڕوای بە (قیصاص) بێ و بشتوانی ئەنجامی بدا بەتایبەت ئەمڕۆکە ئەم جۆرە بڕیارانە لەدونیادا پشتگوێ خراون.
دووەم—مەسەلەیکی تریش شایانی باسکردنە ئەویش ئەوەیە کەسوکاری کوژراو خۆیان (حەقی) تۆڵەوەرگرتنەوەکەیان هەیە بەڵام پێویستە (حکومەت) بۆیان وەربگرێتەوە نەك خۆیان چونکە ئەگەر خۆیان (حەقی) خۆیان بکەنەوە دەبێتە مایەی تونبوونی دوژمنایەتی و دووبەرەکی لەنێوان هەردوولادا رەنگە رووداوو کارەساتی تری لێ بکەوێتەوە.
سێیەم—ئایا کۆمەڵێك دەکوژرێنەوە بەیەك ئەگەر کۆمەڵێك لەسەر کوشتنی یەکێك رێککەوتن و بەشداربوون تێیدا ئایا هەموویان

دەکوژرێنـەوە، ئـەوەش بزانـە موسـڵمان بـەهۆی کوشـتنی کافرێکـەوە ناکوژرێتەوە[1].

هەموو زانایان جگە لە هەندێکی کەم نەبێ لەسەر ئەوە یەك دەنگن، چونکە ئیمامی (بوخاری) گێڕاویەتیەوە ئەفەرمووێ (قَتَلَ عُمَر بن الخطّاب (رضي الله عنه) خَمسةً أوْ سبعةً برجل واحدٍ وقال عمرَ لَوْ تمـلأ عليـهِ أهـلُ صنعاءَ لَقَتلتُهم به جميعاً) **واتە:** عومەری کوڕی خەتتاب پێنج یان حـەوت پیاو لەخەڵکی (صـنعاء) **واتە:** (یەمـەن)ی کـە پیاوێکیـان کوشـتبوو هـەر حـەوتیانی کوشـتەوە گـوتی ئەگـەر هـەموو خـەڵکی (صَـنعاء) لەسـەری رێککەوتبان بیکوژن هەموویانم پێ دەکوشتنەوە[2].

دیسان ئەفـەرمووێت (وَقَتـل عَلـيّ (کـرم الله وجهـه) الحُروريـة بِعبـدالله بـن الخباب (رضي الله عنه) **واتە:** عـەلی کـوڕی أبـی طالیـب (خـوای لـێ رازی بێت) جەنگی لەگەڵ (خەواریج) کرد زۆری لێ کوشـتن لەسـەر (عبـدالله)ی کوڕی (خەبباب) کەیەکێك بوو لە هاوەڵان (خوای لێ رازی بێت).

چوارەم—چۆنیەتی کوشتنەکە ئەبێ چۆن بێـت، چـۆنی کوشـتووە ئـەبێ وابێت (بەدەلیل) و بەڵگەی ئەم فەرموودەیە وەك ئەنەس ئەگێڕێتەوە (أنَّ النبيَّ (ﷺ) رَضَّ رأسَ يَهـوديّ بـيِن حَجَـرين كـانَ قَتَـل بهمـا جاريـةً مـن الأنصار) رواه الشيخان، عن أنس (رضي الله عنه) **واتە:** پێغەمبـەر (ﷺ) سـەری جوولەکەیـەکی لـەنێوان دوو بـەردان پـانکردەوە چـونکە ئـەو جولەکەیـە سـەری (کـچێکی ئەنـصاری) لـەنێوان ئـەو دوو بـەردەدا

---

(1) پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (لا يُقتَلُ مُسلمٌ بكافرٍ) رواه احمد وابن ماجه، **واتە** موسڵمان بە (کافر) ناکوژرێتەوە، **واتە** ئەگەر موسڵمانێك (کافرێکی) کوشت نابێ موسڵمانەکە لەجیاتی (کافرەکە) بکوژرێتەوە،

(2) بڕوانە (الجامع الاحكام القرآن، تفسير القرطبي) لەنووسینی (محمد بن احمد الانصاری) بەرگی یەکەم، لاپەڕە ٥٥٢.

پانکردبۆوە.

پێنجەم- هەندێ زانایان لەپەرتووکە (فیقهیەکاندا) ئەفەرموون، پێیان وایە پیاو لەباتی (ژن) ناکوژرێتەوە بەڵام (جەماوەری) زانایان ئەڵێن پیاو بەژن ئەکوژرێ هەندێکی تر لەزانایان ئەڵێن (ئایا بەکوشتنی کوڕی خۆی دەکوژرێتەوە؟ بۆئەمەش جەماوەری زانایان ئەڵێن (نەخێر) بەڵام پێشەوا (مالیك) بۆئەم وەڵامە رونکردنەوەیەکی هەیە دەڵێ ئەگەر ئەو باوکە (کوڕەکەی) خۆی خست و سەری بڕی ئەمە دەکوژرێتەوە خۆ ئەگەر بەردێکی بۆ هەڵدا وەیا دارێکی یان بەئامێرێکی وا کوشتی کوشندە نەبوو ناکوژرێتەوە[1].

وەسیەت کردن بۆ موسڵمانان پێویستە:

جا هەروەها بێگومان لەو ئایەتانەی پێشوودا باسی (قیصاص) و تۆڵە ستاندنەوەی کوشتن کراو کەخۆی جۆرێکە لە جۆرەکانی مردن کەوابوو گونجاوە کە دوابەدوای ئەوە باسی شتێك بکرێ کە پەیوەندی بەمردنەوە هەبێ ئەمیش وەسییەتکردنی کەسێکە کەبزانێ مردنی نزیك بۆتەوە (وەصیەت) بکا و بۆ دواخۆی بەم جۆرە کەهەندێ لەماڵ و دارایی خۆی تەرخان بکا بۆ هەندێ لە (میراتگران) یا خزمی هەژاری، (میرات) نەگری هەیە لەوکاتانەدا واچاکە راسپاردە بکا ئەوکەسانە بەشیان بدرێ لەداراییەکەی بەو ئەندازەیە بۆیانی دیاری ئەکاو بۆیە خوای گەورە ئەفەرمووێ﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ ﴾ (البقرة: ١٨٠). **واتە**: لەسەرتان نووسراوە هەرکە کەوتە سەرەمەرگ ﴿إِن تَرَكَ خَيْرًا

---

(١) هەمان سەرچاوە.

﴿ٱلْوَصِيَّةُ لِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ بِٱلْمَعْرُوفِ﴾[1]. **واتــه**: مـالٙ و دارایـیـەکی لەپاش بەجێما دەبێ بەشێوەیەکی پەسـەند (وەسـیەت) بکـا کـە بـاوك و دایـك و خزمـانی هەرکەسـە بەشـی خـۆی پـێ بگـا تـا ببێتـە مایـەی خۆشەویـستی و دڵخۆشـکردنیان ﴿حَقًّا عَلَى ٱلْمُتَّقِينَ ١٨٠﴾ (البقـرة: ١٨٠). **واتــه**: ئـەم (وەسـیەتە) پێویـست کـراوە لەسـەر پارێزگـاران و لەخواترسان.

تێبینییەك:

ئـەوەی راسـتی بێـت ئـەم ئایەتـە پـێش ئایەتـەکانی (مـیرات) هاتووتـە خـوارەوە بۆیـە زۆربـەی زانایـان دەڵـێن (حـوکمی) ئـەم ئایەتـە بەهاتنـە خوارەوەی ئایەتەکانی (میرات) نەسخە **واتــه**: سڕاوەتەوە چونکە وەکو لەسـوورەتی (نـساء)دا بـاس کـراوە (بـاوك و دایـك و خزمـانی نزیـك هەریەکەیان بەشە (میراتـی) خـۆی بـۆ دیـاری کـراوە کـەوابێت وەسـیەت بۆئەمانە نیـە بـەڵکو بـۆ غـەیری میراتگرانـە، جـا چ خـزم بـن و میراتیـان بەرنەکەوێت یاخود بێگانەبن، چـونکە پێغەمبـەر (ﷺ) فەرموویـەتی (لا وَصّية لِوارثٍ) **واته**: وەسیەت بۆ میراتگر نابێت.

---

(١) هەندێ (موفسرین) وتەی (مەعروفیان) راڤە و تأویل کردووە بەم شێوەو رەنگـە وە هەروەها وەسیەتەکەی لەسێیەکی ماڵی زیاتر نەبێ، خۆ ئەگەر (چواریەك) بـێ ئـەوە باشترە.

ئاگاداریەکی گرنگ:

مامۆستای خوالێخۆشبوو مەلا (عبدالکریمی مدرس) لەتەفسیری نامیی داو[1] ئەڵێت: ئەم ئایەتە هاتوتە خوارەوە لە (صەدری) ئیسلامدا بۆ تێکدانی ئادابی (جاهلییەکان) لەو کاتەدا ئەو (جاهیلانە) عادەتیان وابوو لەکاتێکا نزیکی مردن ئەبوونەوە (وەصیەتیان) ئەکرد بەمیقدارێ لەماڵی خۆیان بۆ بێگانە لەبەر خۆبەزل گرتن و دەمارکردن بەسەر خەڵکدا جا خودای تەعالا ئەم ئایەتەی نازل کرد هەتا موسڵمانەکان نەکەونە شوێنیان و ئەو جۆرە (وەصیەتە) نەکەن بەڵکو وەصیەت بۆ باوك و دایکیان و بۆ خزمە نزیکەکانیان بکەن هەتا لەو ماڵە بێ بەش نەبن چونکی لەیاسای جاهیلیەدا ماڵی مردوو هەر کوڕەکانی داگیریان ئەکرد، وە هەتا بەشی باوك و دایکی مردووەکەیان لێ نەئەدا، وە خودای تەعالا هێنانیەوە بۆ باری موساعەدەو یارمەتی باوك و دایکیان و خزمە نزیکەکانیان لەباتی بێگانە و خەڵکی دوورە پەیوەند، وە ئەم وەزعە دەوامی کرد هەتا عالەمی ئیسلام (تەطەوری) کرد خودای تەعالا ئایەتیی نارده خوارەوە بۆ بەشکردنی (میرات).

جا پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بەسواری وشترەکەیەوە فەرمووی (إن الله قَدْ قَسَم لِكلّ أنسانٍ نَصيبهُ من الميراث فَلا تَجُوزُ لِوارث وَصية) **واتە:** خوای تەعالا بەڕاستی بەشی هەر ئینسانێکی میراتبەری دا لەمیرات ئیتر (وەصیەت) بۆ میراتبەر ڕەوانیە وەکو لەمەوپێش باسکرا.

هەروەها حەزرەت (درووی خوای لەسەر بێت) لەحەجی (ئاخری) حەیاتیا

---

(١) بڕوانە تەفسیری نامی، بۆ قورئانی پیرۆز، لەدانانی مامۆستا (مەلا عبدالکریمی مدرس) بەرگی یەکەم، لاپەڕە ٢٩٦ز

کە مەشهوورە بە (حجة الوداع) لەو (خوطبە) وتاری ئامۆژگاری (ئەصحابەکانا) فەرمووی (خوای تەعالا بەشی هەموو خاوەن حەقی دا بەقەی (حەقی) خۆی ئیتر لەمەولا وەصیەت بۆ (واریث) نیە).

جا هەروەها دروست نیە بۆ وەسیەت بۆ کراوەکان یا شاهێدەکان کە وەسیەتەکە بگۆڕن بەم رەنگە لەپارەکە زیاد بکەن یا لێی کەم بکەنەوە یان یەکێکی لێ بکەنەدەرەوە یا لێی زیادکەن، وەکو قورئان ئەفەرمووێ ﴿ فَمَنۢ بَدَّلَهُۥ بَعۡدَ مَا سَمِعَهُۥ ﴾ (البقرة: ١٨١). **واتە**: هەرکەسێك وەسیەتەکەی گۆڕی لەدوای ئەوەی ویستی گوێی لێ بێت ﴿ فَإِنَّمَآ إِثۡمُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۥٓۚ ﴾. **واتە**: ئەوە گوناهێك هەر لەملی ئەوکەسانەیە کە وەسیەتەکە ئەگۆڕن، **واتە**: وەسیەتکەر بەخێری خۆی ئەگات، وەهیچ گوناهێك ووناکاتە ئەو، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (١٨١) ﴾ (البقرة: ١٨١). **واتە**: بێگومان خوا گوێی لەقسەی وەسیەت کەریش و ئەوانەش کە وەسیەتەکە (ئەگۆڕن) چونکە ئاگادارە بەکردەوەیان.

جا هەروەها ئەفەرمووێت ﴿ فَمَنۡ خَافَ مِن مُّوصٖ جَنَفًا أَوۡ إِثۡمٗا ﴾ (البقرة: ١٨٢). **واتە**: هەرکەسێك ترسا لە وەسیەتکەر کە هەڵەیەك بکا یا گوناهێك بکات، بەم ڕەنگە وەسیەتی لەسێیەکی ماڵی زیاتر بوو وەسیەتەکە یا هیچی دانەنا بۆ خزمێکی نزیکی بێ بەش کەلەپوور یا زۆری بۆ یەکێکی کەم خێزان و کەمی بۆ یەکێکی خێزان زۆری دانا، وە بەم بۆنەیەوە ناکۆکی کەوتە ناو (وەسیەت) بۆ کراوەکان لەو حەلەدا پێویستە یەکێکی دەم راست بکەوێتە ناویانەوە وە بەئامۆژگاری بیانهێنێتە سەر رێیەکی (شەرعی) هەروەکو ئایەتەکە ئەفەرمووێ

﴿فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ﴾. **واتە:** هەوڵیدا میراتگرانی پێك بێنێت لەو حاڵەتەدا ئەوكەسە بەوگۆڕینە گوناهبار نابێت بەڵكو خێری پێ دەگات.

﴿إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٨٢﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١٨٢). **واتە:** بەڕاستی خوا لەگوناه دەبووریٚ و بەبەزەیی و دلۆڤانە.

چەند باس و مەسەلەیەكی گرنگ:

١-حیكمەتی (وەسیەت) چییەو بۆچی خوا وەسیەتی دانا كە دروستە پێش مەرگ ئینسان وەسیەت بكات لەماڵ و سامانیدا بۆئەوەی كە بیدات بەهەندیٚ كەس، جا هەروەها لەئایەتەكەی پێشوودا كە پەروەردگار فەرمووی ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ﴾ (سوورەتی البقرة:١٨٠). **واتە:** لەسەرتان پێویست كراوە (كُتِبَ) و (فُرِضَ) **واتە:** لەسەرتان پێویست كراوە[1]، حەزرەتیش (ﷺ) فەرموویەتی (ما حَقُّ إمْرِئٍ مَسلمٍ لهُ شيءٌ يُوصي فيهِ يَبيتُ لَيْلتينِ إلاّ وَوَصيتهُ مَكتُوبٌ عندهُ) رواه البخاري ومسلم، **واتە،** هەقی هیچ موسڵمانێك نیە شتێكی هەبیٚ (ماڵ و سامانێكی هەبیٚ) كەبەكەڵكی ئەو بێت وەسیەتی تێدا بكات دوو شەوان لەسەریەك بمێنێتەوەو وەسیەتەكەی بەنووسراوی لەلانەبیٚ).

٢-جا هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێت (إن الله قَدْ أعْطى لكُل ذي حَقٍ حَقهُ فَلا وَصيّة لِوارثٍ) رواه ابوداود وإبن ماجة، **واتە:** بێگومان خوای گەورە مافی هەموو خاوەن مافێكی داوەو میراتگر وەسیەتی بۆ ناكریٚ وە لێرەدا مەبەست كەسێكە كە (میرات) بگریٚ دروست نیە وەسیەتی بۆ

[1] تەواوی رستەكە لەپێشەوە (تەفسیر) كراوە.

بكرێ.

٣-ديسان حەزرەت (ﷺ) ئەفەرمووێ (إن الله تَصَدقَ عَليكم عِندَ وَفاتِكم بِثُلثِ أموالِكم زِيادةً لَكم في أعمالِكم) رواه إبن ماجة وغيرها، **واته**: بێگومان خوا خێرى پێكردوون كەسێكى ١/٣ى ماڵتان ببەخشێت بۆئەوەى ببێتە زيادە بۆ كردەوەكانى ديكەتان كە كردووتانن، ئێستاش كەكاتى سەرەمەرگتانە بۆتان هەيە سێيەكى ماڵەكەتان ببەخشن.

پاشكۆ

جا هەروەها بێگومان ئايا ئەگەر كەسێك وەسيەتێكى كرد بەشتێكى (ناشەرعى) و نادروست جێبەجێ دەكرێ؟ بۆ وێنە وەسيەتى كرد بەدروستكردنى (مەيخانەيەك) ياخود كڕينى (شەراب) ياخود فلانە (ناشەرعى) بكەن يان فلانەكەس بكوژن؟ لەوەدا هيچ كام لەزانايان قايل نابن و رازى نابن كە وەسيەت لەشتى (حەرامدا) جێبەجێ ناكرێ[1].

رۆژووى مانگى رەمەزان فەرزو پێويستە لەسەر هەموو بڕوادارێك:

زۆربەى مێژوونووسان ئەڵێن رۆژوو لەساڵى دووهەمى كۆچيدا ٢/١ بەرامبەر بە /٢٦ شوبات ساڵى ٦٢٤ زاينى بۆيەكەم جار موسڵمانان بەرۆژو بوون وتراويشە لەرۆژى دووشەممەى (١)ى شەعبانى ساڵى دووى (هيجرى) رۆژوو لەسەر موسڵمانان فەرز كرا، هەندێكى تر لەمێژوو

(١) بڕوانە (تەفسيرى قورئانى بەرزو بەپێز) لەنووسينى بەڕێز مامۆستا عەلى باپير، لەگەڵ دەستكارى، بەرگى يەكەم، لاپەڕە ٦٩٩.

نووسان ئەڵێن ڕۆژوو بەچەند مانگێك لەپێش پێویست کردنی (جەنگ) لەڕێی خودا (فەرز کراو) ئەمە شتێکی ئاشکرایە کە ڕۆژوو ئەبێ دابنرێ لەسەر گەلێك کە جەنگی لەسەر دابنرێ لەڕێی خودادا.

تا بەو ڕۆژووە لغاوی خۆی بگرێتەوە وەخۆی بەپارێزی لەهەموو ئارەزوویێکی خراپ وەدوور بکەوێتەوە لەهەموو تاوان و گوناهێکی خراپ چونکە ڕۆژوو بەهێزترین (عیبادەتێکە) بۆ جڵەوگرتنەوەی (شەهوەت) و ئارەزووی خراپ جگە لەمەش ڕۆژوو باوبووە لەناو هەموو گەل و نەتەوەیەکدا تەنانەت لای بتپەرستەکانیش ڕۆژوو هەبووە، ئەوەتا (یۆنانیەکان و ڕۆمانیەکان و هیندییە) بتپەرستەکانیش تا ئەمڕۆ ڕۆژوو دەگرن، (تەوراتیش) ئەوەی تێدا نیە کەڕۆژو فەرز بێ بەڵکو هەرئەوەندەی تێدایە کە ڕۆژوو شتێکی باشە ئەوەش چەسپاوە کە حەزرەتی (موسا-سەلامی خوای لێ بێت) چل ڕۆژ بەڕۆژوو بووە، لە (ئینجیلشدا) ئەوەی تێدا نییە کە ڕۆژو فەرزبێ بەس ئەوەی تێدایە کە ڕۆژوو (عیبادەتە) (مەدحی) ڕۆژەوانانی تێدایە بەناوبانگترین ڕۆژووی (گاورەکان) و کۆنترینیان ڕۆژووی جەژنی (فُصْحە)یە ئەو ڕۆژەی کە حەزرەتی مووسا گرتوویەتی و دوایێ حەزرەتس عیسا و حەواریەکانیش، گرتوویانە دوایی لێپرسراوانی (کەنیسە) چەند جۆرە ڕۆژووی جیاجیایان داهێناوە[١].

جا هەروەها بێگومان ڕۆژو لەئاینی پیرۆزی ئیسلامدا ڕۆژووگرنگییەکی زۆری پێدراوە و هەروەها یەکێکە لەپایەکانی ئایین و بەشێکە لە بنەما

---

(١) بڕوانە: (تەفسیری ڕەوان بۆ تێگەیشتنی قورئان)، لەنووسینی مامۆستا (مەحمودی کەلالەیی) بەرگی یەکەم، لاپەڕە ٥٤.

سەرەکیەکانی ئیسلام، هەروەکو خوای گەورە لەقورئاندا ئەفەرمووێ ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلصِّيَامُ ﴾ (سوورەتی البقرة:١٨٣). **واتە:** ئەی ئەوانەی کە باوەڕتان هێنا ڕۆژوو گرتنتان لەسەر (فەرز) کراوە ﴿كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ﴾[*]، **واتە:** هەروەکو لەسەر خاوەن ئایینەکانی پێش ئێوە فەرزکرابوو دیارە هەر هۆزو (ئوممەتێك) جۆری ڕۆژووی بووە، ﴿لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ١٨٣﴾ (سوورەتی البقرة: ١٨٣). **واتە:** تاوەکو خۆتان بپارێزن و بەندایەتی خودای بکەن، بەمانایەکی تر بەڵکو بە تەقوا بن و سنوورەکانی خوا بپارێزن و دەرگای گوناح لە خۆداخەن و دەرگای هەموو خێرێ لەخۆ بکەنەوە[1].

چەند ئاگادارییەکی گرنگ:

١-باشترین شت کە ئادەمیزاد فێری لەخواترسان بکات ڕۆژووە چونکە بێگومان کەس ئاگای لەڕۆژوو نییە خوا نەبێ چونکە (سر و) نهێنیەکەو هەر خوا خۆی ئەزانێ ئایا بەڕۆژووە یا نا؟ هەر لەبەر ئەمەشە خوا فەرموویەتی (ڕۆژوو بۆمنە و من پاداشتی ئەدەمەوە) وەك لە حەدیسی قودسیدا ئەفەرمووێ (كُلُّ عَمَل إبنِ آدمَ لهُ ألاّ الصيامَ فإنهُ لي وَأنا أجْزي بِه) متفق علیە، **واتە:** هەموو کردەوەیەکی ئادەمیزاد بۆخۆیەتی بەئەندازەی کردەوەکەی پاداشی دەدرێتەوە، جگە لە ڕۆژو ئەوە بۆ منەو

(*) قاضي (بيضاوي) لەتەفسیرەکەیدا ئەڵێت (يعني الأنبياء والامم من لدن آدم (عليه السلام)

(١) بڕوانە: تەفسیری ڕامان لەنووسینی احمد کاکە محمود، لاپەڕە٥٢..

خۆم دەزانم چەند پاداشی دەدەمەوە.

٢-رۆژوو خۆگرییەو لەسەر خواپەرستی هەروەها ئادەمیزاد دڵ نەرم ئەکاو فێری بەزەیی هاتنەوەی ئەکات بەهەژارو کەم دەستانا هەروەها رۆژو (صەبرە) و خۆڕاگرییە هەروەکو پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (الصّيامُ نِصفُ الصّبر) رواه القضاعي[1]، **واتە:** رۆژوو نیوەی سەبرو خۆڕاگرییە) چونکە بێگومان کە (فەرز کراوە) بۆ سوود و قازانجی ئێمەیە سوودی (ماددی و مەعنەوی) لیَ دەکەین.

٣-جا بێگومان رۆژوو (شەهوەت) ئارەزووی ئادەمیزاد دەشکێنیَ و نەفسی سەرکەشی جڵەوکێش دەکا هەروەك پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمویَ (يامَعشَرَ الشَّباب مَن استطاعَ الباءَةَ فَليَتزوَّجْ فإنهُ أغَضّ للبَصرِ وأَحصنُ لِلفَرج ومَن لَمْ يَسْتَطِع فَعليهِ بالصّومِ فإنهُ لَهُ وِجاءٌ) رواه البخاري ومسلم، **واتە:** ئەی کۆمەڵی گەنجان هەرکامێك لەئێوە توانی (توانای جەستەیی توانای دارایی بوو) با هاوسەر بگریَ ژن بێنیَ بۆچاوی باشترە کە چاوناگێڕیَ لەئافرەتان کە کابرا حەڵاڵیخۆی هەبێت مادام ئیمانێکی باشی هەبیَ چاوی (لەحەرام) نابیَ، وە بۆ داوێن پاکیش چاترە وە هەرکەسێك نەیتوانی با رۆژوو بگریَ ئەوە دەبێتە مایەی ئارەزوو و کەمبوونەوەی (وِجاءٌ) بەمانای خەساندن دیَ هەڵبەتە ئەوە شتێکی (تەجرەبەکراوە) کە رۆژووگرتن دەبێتە هۆی ئەوە کە ئینسان ئارەزووی (جینسی) کەمبێتەوە دیسان رۆژووگرتن دەبێتە هۆی ئەوەی کە (ئیرادە)و ویستی بەهێزبیَ و زیاتر خۆی کۆنترۆڵ بکات.

---

(١) بڕوانە (مسندُ الشّهاب) لەنووسینی (القاضي محمد بن سلامة القُضاعي) بەرگی یەکەم لاپەڕە ١٢٦، وە هەروەها تەواوی فەرموودەکە ئەمەیە (الصيامُ نصفُ الصبرو على كلِّ شيءٍ زكاة و زكاةُ الجسدِ الصيامُ).

٤-ڕۆژوو لەرووی (مەعنەوییەوە) سوودی زۆرمان پێدەگەیەنێ چونکە (روحی ئینسان) صاف دەکات و دڵی ئینسان خاوێن دەکاتەوە و ئینسان هەست دەکات لەوکاتەدا کە بەڕۆژوویە ئینسانێکی دیکەیە چونکە هەست دەکات رۆشنایی (رووحی) و (قەڵبی) زۆرە.

جا هەروەها لەرووی (ئەخلاقییەوە) بەڕاستی رۆژوو کاریگەری زۆری هەیە بۆ جوانکردنی (ئەخلاقی) ئینسان چونکە خوو ئەخلاق و رەوشتی باش لەهەمو شتێك باشترە بۆ ئینسان چونکە (إبن ماجە) ریوایەتی کردوو لە (ئوسامەی کوڕی شەریك) دەڵێ گوتمان ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) چ شتێ باشترین خێرێکە و بەهرەیەکە درابێ بەئادەمیزاد، فەرمووی خورەوشتی جوان و باش هەروەکو حەزرەت (ﷺ) لەفەرموودەیەکی تردا ئەڵێت (إنما بُعثتُ لأتمّمَ مَحاسَنَ الأخلاقِ) رواه أحمد، **واته**: من نێردراوم بۆ تەواوکردنی خورشەوشتە جوان و چاکەکان. (ﷺ)

٥-هەروەها رۆژوو لەرووی تەندروستییەوە هەموو پزیشکەکان لەسەر ئەوە یەك دەنگن کە رۆژووگرتن دەبێتە هۆی کە ئەو (مادده) زیادانەی لەجەستەدا کۆبوونەوە وەکو (چەوری) یەك کەلە لەشیا چین چین کەوتبێتە سەریەك، وە تەنگی بەدڵی هەڵچنی بێ هەموو ئەتوێتەوە، هەر لەبەرئەوەیە کە پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێ (صُومُوا تَصِحّوا) رواه الطبراني، **واته**: بەرۆژووبن تا تەندروستبن **واته**: لەش ساغ بن.

جا با بگەڕێینەوە سەر (تەفسیرە راڤەکان)، ئینجا باسی ئەوە ئەکات کە ئەو رۆژووەی لەسەرمان دانراوە چەند رۆژێکی کە لەگەڵ ئەوە ئەوەشا کە رێی نەخۆشی و (سەفەری) دراوە بەرۆژوو نەبن ئەوەی بەڵگەی شەرعی هەبێ تا چاك ئەبنەوە، یا ئەگەڕێنەوە بۆماڵی خۆیان.

ئەوجا هەروەها خوای گەورە ئەفەرمووێ ﴿ أَيَّامًا مَّعْدُودَٰتٍ ﴾. **واتە:** چەند ڕۆژێکی ژمێردراو و دیاریکراوە یانی زۆرینە مانگی ڕەمەزان کەیان ٢٩ یان ٣٠ ڕۆژە ﴿فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ﴾. **واتە:** هەرکەسێك لەئێوە نەخۆشبوو یا لەسەر (سەفەربوو) وە بەڕۆژو نەبوو (چونکە ئەگەر ڕۆژووەکەی گرتبا نەخۆشیەکەی (زیادی) دەکرد، یان درەنگ چاك دەبوویەوە ﴿فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾. **واتە:** با لەباتی ئەو ڕۆژانەی کە تیا بەڕۆژو نەبووە چەند ڕۆژێکی تر بگەڕێتەوە، جا هەروەها خاوەنی تەفسیری (في ظلال القرآن[1]) ئەڵێت (وَفي أول الأمْرِ كانَ تكليفَ الصّومِ شَاقّاً علـى المُسْلِمينَ) **واتە:** ڕۆژوو لەپێشەوە لای موسڵمانەکان قورس و گران بوو لەبەرئەوە لەسەرەتاوە پێویست کراوە کە ئادەمیزاد بەدەست خۆبێ بەم ڕەنگە ئارەزووی بوو بەڕۆژوو بێ و وەئارەزووی نەبوو با بەڕۆژوو نەبێ لەدواییدا (فدیە)ی بۆ بدا هەروەکو قورئان ئەفەرموێت ﴿وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾[2]. **واتە:**

---

(١) بڕوانە (في ظلال القرآن) لەنووسینی (سید قطب) بەرگی یەکەم لاپەڕە ١٧١، چاپی (دار الشروق—القاهرة).

(٢)هەندێ لە زانایان بەسێ هۆ (تەفسیریان) کردووە، (یەکەم) ئەوانەی کە زۆر بەزەحمەت ئەتوانن ڕۆژوو بگرن ئەگەر نەیانتوانی و نەیانگرت پێویستە (فیدیە) بدەن کە ئەویش خۆراکی هەژارێکە (دووەم) لەسەر (ڕای) هەندێ لە زانایانی تر ئەفەرموون لەووشەی (يُطيقُونَهُ) (لا) تەرکە (واتە): (لايُطيقُونَهُ) جا بێگومان مانای ئایەتەکە ئاوای لێدێت ئەوانەی کە توانای ڕۆژوو گرتنیان نییە بارۆژ نەگرن تەنها (فیدیة) بدەن کە خواردنی فەقیرێکە **واتە** هەژارێکە (سێیەم): دەگونجێت ئەمە ئاماژەیێك بێت بۆ (زەکاتی) فیترە **واتە** ئەوانەی کە توانای ڕۆژووگرتنیان هەیەو دەیگرن باخواردنی هەژارێکیش بدەن کەفەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) کەئەفەرمووێ (فَرَضَ زكاةَ الفِطرِ صَاعاً من تمرٍ أو صاعاً من شعيرٍ على كلٍّ أو عبْدٍ أوْ أنثى مِنَ المُسْلِمينَ) (متفق على).

ئەوکەسانەش کە ناتوانن بەئاسانی بەرۆژوو بن و زۆر بەسەختی بۆیان دەگیرێ وەك پیرو نەخۆشی سەرجێگەو ئافرەتیی شیردەر و ژنی دووگیان ئەوە پێویستە لەباتی هەر رۆژەی خواردنی جەمی خۆراك یا نرخەکەی بدەنە هەژارێ.

تێبینییەك:

جا بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت زانایانی ئێسلام لەسەر ئەم ئایەتە زۆر قسەیان کردووە وە هەرکەسە بەجۆرێك (تەفسیریان) کردووە مامۆستا جەلی زادە مەلای گەورەی کۆیی[1] ئەلێت: (بناءً علیە) مەعنای ئەو ئایەتە وایە (لەسەر ئەوان کەسانەی کە ناتوانن بەڕۆژو بن ئیللا بە (مشقتی)یەوە کە نهایەتی (قوەی) لێ (صەرف) بکەن، هەندێکی تر لەزانایان دەلێن (وَعَلى الذينَ يُطيقُونَهُ) ئەوە دەگەیەنێ (وَعلىَ الّذينَ لا يُطيقُونَهُ) **واتە:** ئەوانەی رۆژویان دەکەوێتە سەرو توانای گرتنیان نیە دەبێ تۆلە بدەن، بەلام دوایی خوا پێویستی کرد بەوەی فەرمووی ﴿فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهۡرَ فَلۡيَصُمۡهُۖ﴾ (سوورەتی البقرة: ۱۸۵). أي مَنْ حَضَرَ منكم الشّهر فليصُمه **واتە:** هەرکەسێ مانگی رەمەزانی دیت **واتە:** هەرکەسێ گەیشتە ئەومانگە دەبێ بەرۆژوو بێت، ئەو رێگەیە نەما وای لێ هات هەرکەسێ کە لەتوانایدا هەیە و نەخۆش نەبوو لەسەفەریش نەبوو دەبێ ڕۆژوو بگرێ[2].

جا هەروەها خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿فَمَن تَطَوَّعَ خَيۡرٗا﴾ (سوورەتی

---

(۱)بڕوانە: (تەفسیری کوردی لەکەلامی خوداوەندی) لەدانانی (مەلای گەورە–مەلا محمدی کۆیی) بەرگی ۱، لاپەڕە ۲۰٦.

(۲) بڕوانە تەفسیری قورئانی پیرۆز بەزوبانی کوردان، لەنووسینیی (عەبدولعەزیز عەلائەدین موستەفا کۆیی) بەرگی ۱، لاپەڕە ۲۵۵.

البقرة: ١٨٤). **واتە:** هەركەسێك لەم ئەندازەیە زیاتر خۆراكی (فیدیە) بدات بەم رەنگە لەجیاتی یەكێك دووكەس یا زیاتر تێركات ﴿ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُۥ ﴾. **واتـە:** ئـەوە بۆخـۆی باشـترە خێـری زیـاترە و زیادەكەشـی ئەدرێتـەوە لای خـوا ون نـابێ ﴿ وَأَن تَصُومُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾. **واتـە:** بـەرۆژوو بوونیـان باشـترە ئەگـەر بـەجوانی سـەرنجیی بـدەن و لێـی وردبینەوە چونكە بەرۆژوبوون مایـەی نزیكبونەوەیـە لـەخودا ﴿ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٨٤). **واتە:** ئەگەر بـزانن، بـەم خێـرە قەت تەركی ناكەن.

باسێك لەگەورەیی مانگی رەمەزانی پیرۆز:

ئەوجا لەپاشان خوای گەورە (وەسف) و سەنای مانگی پیرۆزی رەمـەزان دەكـــاو ئەفـــەرمووێت ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٨٥). **واتە:**مانگی رەمەزان ئەو مانگەیـە كـە قورئـانی تێدا نێردراوەتە خـوارێ، **واتە:** لەرەمەزانـدا (دەسـت بـەناردنی قورئـان[1] كراوە) ﴿ هُدًى لِّلنَّاسِ ﴾. **واتە:** رێنمایی ئادەمیزاد دەكا بۆ گشت كارێكی چاك ﴿ وَبَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْهُدَىٰ وَٱلْفُرْقَانِ ﴾. **واتە:** چەندین بەڵگەو نیـشانەی زۆر روونیـی تێدایـە بـۆ شـارەزایی رێـی هـەق و جیاكردنـەوەی

---

(١) خوا لەسوورەی (البقرە)دا بە ئایەتی ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ ﴾ (البقرة: ١٨٥). نیشانی دا كەلەمانگی رەمەزانا دەست كراوە بە ناردنیی خوارەوەی قورئان **واتـە** لەومانگـەدا پێغەمبـەر (ﷺ) بـوو بـە پێغەمبـەر وە (وەحـی) سروشـیی بۆهاتووە.

راست و ناڕاست.

﴿فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهۡرَ فَلۡيَصُمۡهُۖ﴾. **واته**: کەواتە: هەرکەس لەئێوە ئامادەی ئەو مانگە بوو بەم ڕەنگە (مانگی بینی یان زانی) کەبینراوە بۆی دەرکەوت کە ڕەمەزان هاتووە وە ڕێبوارو نەخۆش نەبوو بڕوبیانووی (شەرعی) نەبوو دەبێ بەڕۆژوو بێ، ﴿وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٖ فَعِدَّةٞ مِّنۡ أَيَّامٍ أُخَرَۗ﴾. **واته**: هەرکەسێ لەئێوە لەمانگی ڕەمەزاندا نەخۆش کەوت یان لە (سەفەردابوو دەتوانێ بەڕۆژوو نەبێ و دوایی کەلە نەخۆشیەکەی چاك بوەوە یان لە سەفەرەکەی گەڕایەوە لەجیاتی ئەم ڕۆژووە خوراوانە لەمانگەکانی تردا بەئەندازەی ئەو ڕۆژوانە با ڕۆژوو بگرێتەوە) ﴿يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلۡيُسۡرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلۡعُسۡرَ﴾. **واته**: خودا دەیەوێ کارتان بۆ ئاسان بکات و تووشی (زەحمەتی) و ناخۆشی نەبن، بەوەی کەماوەتان پێئەدات کەلەنەخۆشی و سەفەرر بەڕۆژوو نەبن چونکە نەخۆشی ناتوانێ بەبرسیەتی بەرگری نەخۆشی بکات.

هەروەها پیاوی کەلە سەفەربێت ناتوانێ هاتوچۆ بەچاکی بکات و کاری سەفەر بەدروستی جێ بەجێ بکات وەکو گوتراوە (السَفَرُ قِطعَةٌ مِن العّذاب).

﴿وَلِتُكۡمِلُواْ ٱلۡعِدَّةَ﴾. **واته**: دەیەوێ بەئاسانی ڕۆژووی ئەوماوە تەواو ببکەن تاکو مانگیی ڕەمەزان بەژمارەی خۆی بەچاکی بگرن ﴿وَلِتُكَبِّرُواْ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمۡ﴾. **واته**: ناوی خودا بەرزی رابگرن لەسەرئەوەی کە (هیدایەتی) داوان وە بەگەورەیی خودا بزانن و قایل بن

کەئێوەی ڕێنماییکرد ئەوجا لەپای ئەم ڕێنومایییەدا (الله اکبر) بکەن و خودا بەگەورە و مەزن بزانن لەسەرئەوەی ڕێنومایی کردوون بۆیە بەڕۆژوو بوون و یارمەتی داون بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە گرنگە و هەربۆیەشە شەو و ڕۆژی (جەژن) موسڵمانان (الله اکبر) دەکەن.

جا هەروەها ئەفەرموێت ﴿وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾﴾. **واتە:** بەڵکو بۆخۆتان (شوکری نازو نیعمەتی) خودا بکەن چونکە پێویستە سوپاسی بکەن لەبەر ئەم هەموو چاکەو مۆڵەتدانە..

چەند باس و مەسەلەیەکی گرنگ لەبارەی ڕۆژووەوە:

یەکەم-(الصّیام) **واتە:** ڕۆژوو گرتن، بەڵام لەشەرعدا هەروەکو ئەفەرموێت (وأما الصّومُ في الشّرعِ فَهوَ الامْسَاكُ عَنِ الطّعامِ وَالشّرابِ والجِماعِ)[1]، **واتە:** ڕۆژوو لە (عورف) شەرعدا بریتییە لە خۆڕاگرتن لە خواردن و خواردنەوەو جووتبوون لەگەڵ خێزانیدا.

هەروەها بۆیە ئەڵێن (رمضان) چونکە لە (رَمض)ەوە هاتووە (الرّمض أي شِدةُ وَقع الشمسِ) **واتە:** تیشکی خۆر کەلە شتێك دەداو گەرمی دادێنێ پێی دەگوترێ (رَمض) یان (سُميَ بِذلك لأنّه يَرمض الذّنوبَ ويحرقهَا)، واتە: لەبەر ئەوە ئەوە ئەوناوەی پێی ئەڵێن چونکە گوناح هەڵئەوەرێنو ئەیسووتێنێ.

دووەم-مانگی ڕەمەزان یەکێکە لەروکنەکانی ئیسلام **واتە:** پێنج پایەکانی ئیسلام، هەروەك پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (بُني الاسلام

---

(١) بڕوانە (البيان في فقه الامام الشافعي) لەنووسینی (يحيى) بن سالم بن عبدالله بن موسى عيمران الشافعي) بەرگی ٣، لاپەڕە ٤٦٥.

على خمسٍ: شَهادة أن لا إلـه الا الله وأن محمداً رَسـولُ الله وإقـام الـصلاة وإيتاء الزكاةِ والحجّ وصَوم رَمَضان) رواه البخاري ومسلم، **واتـه:** ئيسلام لەسەر پێنج شتان بنيادنراوە يەكەم شايەتی بدەی كەوا لە خـوا بـەولاوە هيچ خوايەكی تر نيە وە محەمەد (ﷺ) رابەرو نێردراوی خوايە، وە نوێژ ئـەنجام بـدەی وە زەكـات بـدەی وە حـەج كـردن وە وە گـرتنی ڕۆژووی مانگی رەمەزان).

سـێهەم-خێـرو پاداشـی رۆژو لـەلای خـودا، جـا حـەزرەت (ﷺ) ئەفەرمووی (ما منْ عَبدٍ يَصومُ في سَبيل الله إلاّ باعدالله بِذلكَ اليـومَ وَجهـهُ عَن النار سَبعينَ خريفاً) متفق عليه، **واتە:** هـەر (عبدێك) **واتـە:** بەنـدەيێك يەك ڕۆژو لەرێی خودادا لەپێناوی خودادا بـەڕۆژوو بـێ خـوا حـەفتا سـاڵە رێـی بـەهۆی ئـەو ڕۆژوە دەم و چـاوی لـەئاگری دۆزەخ دوور دەخاتـەوە، چونكە پێغەمبەر (ﷺ) لەفەرموودەيەكی تريشدا فەرموويـەتی (إذا جـاءَ رَمضان فُتحت أبوابُ الجنةِ وغُلِقت أبواب النار وَصُـفدت الـشياطين) متفـق عليە، **واتە:** ئەگەر مانگی (رمضان) هات دەرگاكانی بەهەشت ئەكرێنـەوە هـەروەها دەرگاكـانی (جهـنم) دادەخـرێن وە شـەياتينەكانيش زنجـير دەكرێن جا بێگومان ئەو فەرموودەيەش (متواتر)ە.

چوارەم-باسی ئەوە ئەكات ئەو (سەفەرەی) كـە رۆژوو شـكاندنيی تێـدا دروسـتە، جـا هـەروەها زانايـان ئـەڵێن ئـەبێ سـەفەرێك بـێ كـە كـورت كردنەوەی نوێژی تێدا دروست بێ، چونكە پێشەوا (ئەحمەد و موسـليم و ئەبوداود) لەئەنەس كـوڕی ماليـك (خـوا لێيـان رازی بێـت) دەگێڕنـەوە و ئەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) هەركاتێ سەفەرێكی كردايـە (سـێ ميـل يـان سـێ فەرسەخ) دوور بوايێ ئـەوجا نوێـژی تيـا كـورت ئـەكردەوە) جـا كەسـێك بەنەخۆشـی يـان لەسـەرفەردا مـانگی رەمـەزان بـەڕۆژوو بـوو ئـەوە

(واجبەکەی) لەکۆڵ دەکەوێ بەڵام ئەگەر شکاندیشی دەبێ دوایی بگرێتەوە چونکە بێگومان پێغەمبەر و هاوڕێیانی بەم شێوەیان کردووە ئەوجا لە (حەدیثي–صحيح)دا هاتووە کە هاوڕێیانی لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) لەرەمەزاندا سەفەرو غەزاواتیان کردووە هەیان بوو بەرۆژوو دەبوو هەیان بوو دەیشکاند کەسیان رەخنەی لەوی تریان نەدەگرت هەر کاتێکیش رۆژووانەکان ئەگەر زۆر تێنویان بوایە حەزرەت (ﷺ) فەرمانی پێ دەکردن هەموویان رۆژوەکەیان بشکێنن جا ئەبو سەعیدی خودری (خوا لێی رازی بێت) ئەگێڕتەوە و ئەڵێ (سافرنا مَعَ رَسول الله (ﷺ) إلى مكّة وَنحنُ صيامٌ فَنَزلنا مَنزلاً فقال رسول الله (ﷺ) إنكُمْ دَنَوْتُم مِن عَدوِّكُم والْفِطرُ أقْوى لَكُمْ) رواه مسلم واحمد، **واتە**: لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) سەفەرمان کرد بۆ مەککە و بەرۆژوو بووین گەیشتینە شوێنێك پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئێوە لەدوژمنەکانتان نزیك بوونەوە ئەگەر رۆژوەکانتان بشکێنن باشترە چونکە هێزو تواناتن زیاد دەکا (ئەمە بووبە (روخصەت) بۆئێمە وەهەمان بوو نەیشکاند و هەربەرۆژوو بوو، هەشمانبوو شکاندی چونکە لەسەفەرەکە بێتاقەت بوو[1].

پێنجەم–عَن أبي الدرداءِ (رضي الله عنه) قالَ خَرَجنا مَعَ النَبي في بَعضِ أسفارِه في يوم حارّ حتّى يَضَع الرجلُ يَدَه عَلى رأسهِ مِن شدةِ الحرَّ وما فينا صائمٌ ألاّ ماكانَ مِنَ النَبيّ (ﷺ) وإبن رَواحه) متفق عليه، **واتە**: لەئەبوو درداوە (خوا لێی رازی بێت) دەڵێ: لەیەکێك لە سەفەرەکاندا لەخزمەت پێغەمبەر (ﷺ) بووین رۆژێکی هێندە گەرمابوو پیاو دەستی دەخستە سەرسەری خۆی بۆئەوەی تیشکی خۆر لێی نەدا لەبەر

---

(١) بڕوانە تەفسیری رەوان، بۆ تێگەیشتنی قورئان، لەگەڵ دەستکاری، لەنووسینی (مەلا محمودی گەلاڵی، بەرگی ١، لاپەڕە ٦٠.

گەرمایی و ئەوجا هیچ کاممان بەرۆژوو نەبووین جگە لە پێغەمبەری خواو عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە، دەگێڕنەوە لەخاتوو (عائشە)ەوە (خوا لێی ڕازی بێت) کە (حەمەزەی ئەسلەمی (خوا لێی ڕازی بێت) زۆر بەڕۆژوو دەبوو، ئینجا ڕۆژێك عەرزی پێغەمبەری کرد (ﷺ) فەرمووی قوربان من خۆت دەزانی لەسەفەردام ئایا ڕۆژوو بگرم؟ پێغەمبەر (ﷺ) لەوەڵامدا فەرمووی کەیفی خۆتە حەزت لێبوو بەڕۆژووبە حەزت لێبوو بیشکێنە، دەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) لەوەڵامدا فەرمووی (ڕۆژوو شکاندن لەسەفەردا (ڕوخسەتێکی) خودابیە کەسێك بیەوێ بیشکێنێ کەیفی خۆیەتی کەسێکیش بیەوێ بەڕۆژوو بێ کوناهی ناگاتێ بەڵکو خێری دەگاتێ.

پاشکۆ

زۆربەی زانایان و پێشەوایانی ئیسلام وەکو ئیمامیی ئەبوو حەنیفە و مالیك و شافعی (خوایان لێ ڕازی بێت) لەسەر ئەوەن کە کەسێك بەتوانایی و زیانیی پێ نەنگاو ڕۆژوو گرتنەکە باشترە لەشکاندنەکەی بەلام ئیمامی ئەوزاعی و ئیمامی ئەحمەد، پێیان وایە شکاندنەکەی باشترە لەگرتنی چونکە ڕوخسەتێکی خودابیە.

شەشەم–لەکتێبی (البیان)دا[1] ئەڵێت (وكانَ في أوّل الاسلام يَخيرُ المطيقُ منهم لِلصّوْم بينَ أنْ يصومَ أوْ يفطر ويُفتدي عن كلّ يومٍ مداً مِن طعامٍ لقوله ﴿وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾ (البقرة: ١٨٤) ثم نُسخَ ذلكَ بقوله تعالى ﴿فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾ ئەمە لەپێشەوە ماناکراوە پێویست بەمانایەکی تر ناکات) بەڵام مامۆستا مەلا

---

(١) بڕوانە (البيان فى فقه الامام الشافعى) لەنووسینی (پێشەوا يحيى سالم بن اسعد بن موسى بن عمران العمرانى) بەرگی ٣، لاپەڕە ٤٦٨.

(عبدالكريمی مدرس) لەتەفسیری نامی دا[1] ئەڵێت: (جمهوری) زانایان لەسەرئەوەن کەئەم ئایەتی ﴿وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدۡيَةٞ طَعَامُ مِسۡكِينٖۖ﴾ (البقرة: ١٨٤). ثابتەو (مەنسووخ) نیە مەعنای (یطیقونە) ئەوەیە کە بە(صەرفی) هەموو تاقەتیی خۆیان جا ئەتوانی بەرۆژوو بن کە ئەوانیش ئەو پیرە ناتەوانانەن بێ هێزن وە ئا ئەو نەخۆشانەن کە چارەیان ناکرێ و بەناساغی ئەمێننەوە تا ئەمرن وە (دەلیلە) لەسەر ئەم مەعنایە (قیرایەتی-یطوقونە) لەسەر صیغەی (موضاریعي) مەجهولی (جەمعی) موزەککەری غائیبیی تەفعیل وە قیرائەتی (یتوقونە) لەسەر (صیغەی) موضاریعي بینا فاعیلی (جەمعی) مزەککەری بابی (تَفعُّلْ) چونکی مەعنای یەکەم ئەمەیە رۆژووەکە ئەکرێ بەگەردن بەندی ناچاری بۆیان، وە مەعنا دووەم ئەمەییە کە بەزەحمەت و کولفەت تاقەتی رۆژوەکەیان هەیە.

حەوتەم-لەهاتنە خوارەوەی (قورئان) لەمانگی رەمەزانا دوو قسە هەیە (یەکەم) ئەمەیە هەموو قورئان لە (لیلة القدر)دا لە (لوح المحفوظ)ەوە هاتووەتە خوار بۆ شوێنێکی تایبەتی لەئاسمانی یەکەمدا کە مەشهوورە بە (بَيت العِزة) وەلەپاشان بە (بەشبەش) لەسەر پێویست نازل بوو بۆسەر حەزرەتی (محمد- ﷺ) (دووەم) ئەمەیە دەستکردن بەهاتنە خوارەوەی قورئان لەو شەوەدا لە (واقیعا) یەکەمجار چەن ئایەتێ لەقورئان هاتە خوارەوە بۆسەر پێغەمبەر (ﷺ) کە بریتی بوو لە

---

(١) بڕوانە تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لەدانانی مامۆستا مەلا (عبدالكريم مدرس) لێکۆڵینەوەو سەرپەرشتی شێخ (محمد علی قەرەداغی) بەرگی ١، لاپەڕە ٣١٤.

ئایەتەکانی ئـەوەڵی سـوورەتی (علـق) **واتــە:** ﴿ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴾ (العلـق: ١). وە لـەدیاری کردنــی شــەوی (نــازل)بــوونی قورئانـا گـەلێ (ریوایەت) هەیە جا هەروەها لەلای ئیمامی شـافعی (رحمـەتی خـوای لـێ بـێ) قورئـان لەشـەوی ٢١ بیـست و یەکداو لـە رەمـەزانی پـیرۆز هاتۆتـە خوارێ.

خوای گەورە (دوعا) و پاڕانەوەی بەندەکانی خۆی دەبینێ:

پێشەوا (تەبـەری) ئـەڵێ پیـاوێکی دەشـتەکی هاتـە خزمـەت پێغەمبـەر (ﷺ) کوتی ئاخۆ خوا نزیك بێت تابەچرپەو هێواشی بانگی لـێ بکـەین؟ یان دوورە تادەنگی لێ بەرزبکەینـەوە؟ جـا خـوای گـەورە لەئایەتـەکانی پێشوودا داوای کرد لەبەنـدەکانی کـەخوا بەگـەورە رابگـرن وە سوپاسـی بکـەن لەسـەرگرتنی رۆژووی رەمـەزان جـا بێگومـان لێـرەدا ئەفـەرمووێ ئەوەی ناوی ئەبەن و هاواری لێ ئەکەن بانگی لێ ئەکـەن و بەهاناتانـەوە دێ وەکو ئەفـەرمووێت ﴿ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ﴾[1] (سـوورەتی البقـرة: ١٨٦). **واتــە:** هــەرکاتێ بەنـدەکانم لـەبارەی مـن

---

(١) (موفەسیرەکان) دەڵێن هۆی هاتنـەخوارەوەی ئـەم ئایەتـە ئـەوەبوو کـە پێغەمبـەر (ﷺ) گوێی لێبوو موسڵمانان لەغەزای (خەیبەر)دا بەدەنگی بـەرز لـەخوا دەپاڕانـەوە ئیتر پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (یا أیّها النّاس أربِعُوا أنفُسَکم فإنَکم لاتَدعُون أصمّ وَلا غائباً إنّکم تَدعونَ سَمیعاً قریباً وهـو مَعکم أینمـا کُنـتم) رواه البخـاری، **واتـە:** ئـەی خەڵکینە تۆزێك بەخۆتان دابچنەوە ئەوەندە دەنگ بەرز مەکەنەوە خۆ ئێوە بانگ لە کەڕناکەن بانگ لە کەسێکی دوورو بێ ئاگا لەئێوە ناکەن ئێوە لخودایەك دەپاڕێنەوە گوێی لێتانە و هەمیشە لەگەڵتاندایـە و لەهـەر شـوێنێك بـن و جێگایـەك بـن) ئاگـایی لێتانە.

پرسیارت لێ دەکەن ئایا من دوورم لێیانەوە یا نزیك؟ دەبێ بزانن من زۆر نــزیکم لێیانــەوە ﴿أُجِيبُ دَعْوَةَ ٱلدَّاعِ إِذَا دَعَانِ﴾. **واتــە**: بــەهانا و پاڕانــەوەی دوعــا گۆیانــەوە دێــم و وەلامیــان ئەدەمــەوە هــەر کــە لــێم بپاڕێنــەوە ﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا۟ لِى﴾. **واتــە**: دەبــا ئــەوانیش فــەرمان و داخــوازی مــن وەڵام بدەنــەوە وە فەرمانــەکانم پــشتگوێ نەخــەن ﴿وَلْيُؤْمِنُوا۟ بِى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾﴾ (ســوورەتی البقــرة: ١٨٦).
واتە: با ئەوانیش بڕوام پــێ بێــنن بــەڵکو ئــەوانیش ڕێــی ڕاســت بدۆزنــەوە لەژیانا).

چەند فەرموودەیەکی حەزرەت (ﷺ) لەبارەی پاڕانەوە نزاوە:

(یەکەم) فەرمووده پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێت (إن الدُعاءَ هُو العبادةُ) رواه ابـن ماجـه، **واتــە**: پاڕانــەوە و دوعــاکردن خواپەرستییە، **(دووەم)** پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (مَن لَم يَدع الله سُبحانهُ غَضَب عليـه) رواه ابن ماجه،واتە: هەرکەسێك لـەخوا نەپاڕێتـەوە خـوا لێـی تـووڕە دەبـێ. **(سێهەم)**پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی (لا تُعجزوا في الدُعَّاءِ فإنهُ لايَهلك مـع الدُّعاءِ أحدٌ) رواه الحاكم، **واتــە**: ئێـوە دەستەوەسـتان مـەبن و تەمبـەڵ مــەبن لەپاڕانــەوە چــونکە لەگــەڵ دوعــا کردنــدا هــیچ کــەس نافــەوتێ، **(چوارەم)** پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (لا يَرد القَدر ألاّ الـدُعاءُ ولا يُزيـدُ في العُمرِ ألاّ البرُ وإنّ الرّجلَ لَيُحرم الرّزقَ بالذنبِ يُصيبهُ) رواه الحاكم، **واتە**: هیچ شتێك (قــەدەری خــوا ڕەت ناکاتــەوە جگــە لــەدوعا، دوعــا (قــەدەر) ڕەت دەکاتــەوە چــونکە دوعــاش بەشــێکە لەقــەدەری خــوا خــوا شــتێکی بڕیارداوە کە ئەوشتە ببێ لەهەمان کاتدا بڕیاریـشی داوە کـە ئەگـەر ئـەو

بەندەیە دوعای کرد ئەو شتە نابێ.

وەهیچ شتێك تەمەن زیاد ناکا جگە لەچاکەکاری وەجاری وا هەیە ئینسان لە (رزقێك) بێبەش دەبێ بەهۆی گوناحێکەوە کە کردوویەتی دیارە بەهەمان شێوە جاری واش هەیە بەهۆی چاکەیەکەوە بەهۆی دوعایەکەوە دەیکات خوا بەڵایەکی لێ لادەدا یاخود شتێکی باشی (بەنسیب) دەکات.

پاشکۆ

(دوعاو نزا) چەند مەرجێکی هەیە وەکو لە (حەدیس)دا هاتووە چەند مەرجێکی بۆ دانراوە: ١-نزاکەر هەڵستی بەفەرمانی بە چاکەو جڵەوگیری لەخراپە، ٢-نزاکەر (حەلاڵ) بپۆشێ ٣-نزاکەر پەلە نەنێتەوە لە خواو راوێژی بۆنەکات، ٤-داوای گوناهو (قەتعی سیلەی رەحم) نەکات، ٥-ئیمامی غەزالیش ئەفەرمووێ گیرابونی (دوعا) دووباڵی هەیە (صِدق المقال-وأكْلُ الحَلال) صَدقَ الغزالي، رحمه الله الملك العالى).

واتە: ئەگەر قسەی کرد راستگۆبی، وەئەو خواردنەی ئەیخوا ڕەواو حەلاڵ بێ.

باسێك لەبارەی سەرجێگای ئافرەتان لەشەوانی رەمەزاندا:

لەدوای باسی دانانی رۆژوو لەسەر هەموان کەوا پێویست کراوە وەکو چۆن لەسەر گەل و نەتەوەکانی پێشوو پێویست کرابوو ئینجا باسی هەندێك لە (ئەحکامی) رۆژوو ئەکات لەگەڵ ئەو عوزرانەی کرد کە دەبنە بیانوو بۆئەوی موسڵمانان بە رۆژوو نەبێ و لەرەمەزاندا رۆژو بشکێنێ

ئەوجا دێتە سەر ئەوە کەوا باقی حوکمەکانی ڕۆژو ڕوون بکاتەوە بۆ موسڵمانان.

ئاگاداربیەکی گرنگ:

زۆر لەئەوانەی کەوا (تەفسیری) قورئانیان کردووە و ئەگێڕنەوە کە هاوڕێکانی پێغەمبەر (ﷺ) لەمانگی ڕەمەزانا کە بەربانگیان بکردایەوە ئەوجا ئەیان خواردوو– ئەیانخواردەوە هەتا دەنوستن وە لەگەڵ ژنی خۆیان دروست ئەبوون بەڵام ئەگەر بنوستایەو خەبەریان ببوایەتەوە باچەند کاتژمێرێکی شەویشی بمایە پێیان وابوو کە دروست نییە هیچ بخۆن یا لەگەڵ ژنی خۆیان دروست ببن ئەمەش لەبەرئەوەبوو بیستبویان کە ڕۆژووی خاوەن نامەکان وایە وە ئەوان وا بەرۆژوو ئەبن ئەمە بیرو باوەڕیان بوو کەچی بێگومان لەگەڵ ئەوەشا هەندێکیان لەشەوی ڕەمەزانا دوای خەبەربوونەوە لەگەڵ ئافرەتەکانی خۆیانا دروست دەبن ئەوجا بەو بۆنەیەوە ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە هەروەکو ئەفەرموێت﴿ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ ﴾[1] (سوورەتی البقرة: ١٨٧). **واتە**: چونەلای ژنانتان و تێکەڵاوی کردن لەگەڵیاندا لەشەوانی ڕەمەزان بۆتان (حەڵاڵ) کراوە لەگەڵ خێزانەکانتان پێک بگەن ﴿ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٨٧). **واته**: چونکە بێگومان ئەوان پۆشاك و جلکن

---

(١) پێشەوا (إبن جرير الطبري) لەتەفسیرەکەیدا ئەڵێت (وَذلكَ أنّ المُسلمين كانُوا في شهر رَمضان اذا صلوا العِشاءَ حرّم عليهم النساء والطعام الى مثلها من القابلة) **واتە** موسڵمانان پێشوو نەدەبوو لە مانگی ڕەمەزانا دوای نوێژی خەوتنان ئاو و خواردن بخۆنەوەو هەروەها بچنەلای ژنەکانیان، بڕوانە تەفسیری (جامع البيان عن تأويل القرآن) لەنووسینی (ابن جرير الطبري) بەرگی ٢، لاپەڕە ٩٣٩.

بۆئێـوە ئێـوەش وەك جلـك و پۆشـاك و بـەرگ وان لـەبۆ ئـەوان چـونكە هـــەردوولاتان چـۆن جلـك لـەش دادەپۆشـىٚ ژن و مێـرديش يـەكترى لەبەدڕەوشتى و داوێن پيسى دادەپۆشن).

سەرنجێكى گرنگ

ئەگێڕنەوە موسڵمانەكان پێش ئـەو فەرمانـە بەدرێـژايى مـانگى رەمـەزان نەشەو نە رۆژ تخون ژنەكانيان نەدەكەوتن ئينجا رۆژووش وادەگەينى كـە بەرۆژو خـواردن و خواردنـەوە رابگـيرىٚ و كـردەوەش لەگـەڵ ژن رابگـرىٚ بــەلاّم موســڵمانەكان ئەگــەر پــێش رۆژو شــكاندن بخــەوتبان دوايــى خواردنيـان نـەدەخوارد و لەگـەڵ ژنەكانيـشيان كۆنەدەبوونـەوە جـا بـۆ نموونـە يـەكێكى وەك (قـەيس كـوڕى صـيرمەى ئەنـصارى) دواى نوێـژى هێواره چووە ماڵەوە هـەروەها كـارى كـردووە لـەنێو بـاغى دارخورمـاداو بەرۆژووش بووە هەرروەكو لـە (حەديـسى-صـەحيحدا) هـاتووە ئەمـەش دەقەكەيەتى (كان يَعمَل في النّخيل في النهار وهو صائمٌ فلما حضر الإفطار أتى إمرأته فَقال لها أعندكِ طَعامٌ؟ قالت لا..) رواه البخـاري، **واتـه**: كـاتىٚ بەربانگ بووە چۆتە ماڵـەوە بـەخێزانى گوتـووە خواردنـت لايـە بـەربانگ بكەمــەوە؟ ئـەويش گوتويـەتى نـەخێر، بـەلاّم دەچـم بـۆت دێـنم جـا لەبەرئەوەى ئەو رۆژە كارى كردووە ديارە زۆر ماندوو بووە.

ئينجا خەوى لىٚ كەوتووە كە خێزانى هاتۆتـەوە گوتوويـەتى (مـاڵ وێـران لــەخۆت) چــونكە ديــارە شەوەكەشــى هــيچ خــواردنێكى نــەخواردووە رۆژەكەشى هيچى نەخواردوە بۆيە كە گەيشتۆتە نيوەڕۆ لەهۆشـى خـۆى چووەو ئەوەبوو ئەم رووداوەيان بۆ پێغەمبەر (ﷺ) باسكراو خواش ئەم ئايەتــەى نادرۆتــە خــوارەوە ﴿أُحِلَّ لَكُمۡ لَيۡلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمۡۚ .إلخ﴾ (سوورەتى البقرة: ١٨٧). **واته**: وە هـاوەلاّن زۆريـان دڵ

خۆشبوون دوایی خوایی گەورە ئەم ئایەتەشی ناردە خوارەوە کە دەفەرمووێ ﴿وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ...إلخ﴾ (البقرة: ١٨٧). **واتە**: ئەم بەسەرهاتەی پێشوو لەحەزرەتی عومەریش (خوا لێی رازی بێت) ئەگێڕنەوە ئەمەش دەقەکەیەتی و هەروەکو پێشەوا (تەبەری) لەتەفسیرەکەیدا ئەگێڕتەوە (فَرَجع عمر بن الخطاب من عند النبي (ﷺ) ذات ليلة وقد سمر عنده فوَجدا إمرأته قد نامت فأرادها فقالت إني نمتُ فقال مانمت ثم وقعَ بها[1] رواه احمد في المُسند، **واتە**: ئیمامی عومەر (خوا لێی رازی بێت) گەڕاوەتەوە لەخزمەت پێغەمبەر (ﷺ) شەو چووە ماڵەوە بانگی خێزانەکەی کردووە ژنەکەی خەوتبوو کە هەڵستا بەدوو دەنگیەوە چوو بەئیمامی عومەری گوت من خەوتبووم ئیمامی عومەر گوتی نەخەوتبووی و ئینجا لەگەڵی کۆبۆوە، جا بەیانی ئیمامی عومەر ئەو باسەی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) گێڕایەوە ئەوجا خوای گەورە ئەو ئایەتەی هەنارد کە بەشەو ڕێگەیدا لەگەڵ ژنەکانیان کۆببنەوە زۆرانیش پێش هاتنی ئەم ئایەتە خۆی بۆ نەدەگیرا بەشەو یا بەڕۆژ لەگەڵ خێزانەکەی کۆدەبۆوە، خوای گەورەش لەوبارەیەوە دەفەرمووێ ﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ﴾(سوورەتی البقرة: ١٨٧). **واتە**: بەڕاستی خوا بۆخۆی دەیزان کەئێوە هەرگیز خۆتان پێ ناگیردرێ و ئەوسنووورە دەشکێنن و لەگەڵ خێزانەکانتانا دروست ئەبن﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا

---

(١) هەندێکی تریش لە هەواڵان تووشی ئەم حالە ببوون لەوانە (کعبی کوڕی مالك) و چەند کەسێکی تریش، بڕوانە (جامع البيان عن تأويل آي القرآن) لەنووسینی (إبن جرير الطبري، جزء٢، لاپەڕە ٩٣٩

عَنكُمْ ﴾ (سوورەتى البقرة: ١٨٧). **واتە**: بەوپەشیمان بونەوەتان تۆبەی لێ وەرگرتن وە چاوپۆشی لێ كردن و لێتان خۆش بوو، لەكردەوەی پێشووتان خۆش بوو كەدەچونە لای ژنەكانتان ﴿فَٱلْـَٔـٰنَ بَـٰشِرُوهُنَّ ﴾ (سوورەتى البقرة: ١٨٧). **واتە**: هەر لەئێستاوە ئازادن و دەتوانن بچنە لایان ﴿وَٱبْتَغُوا۟ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمْ ﴾ (سوورەتى البقرة: ١٨٧). **واتە**: مەبەستتان ئەوەبێ لەژن هێنان چوونەلایان كەخوا (ئەولادی سالْحتان) پێ ببەخشێ و ئەوەی بۆی نووسیون لەمندالْ بوون.

هەولْ بۆ ئەوەبدەن نەك هەولْی دیتنی خۆشیەكی كاتی بدەن و رابوێرن لەهەمان كاتیش هردوولایان **واتە**: پیاو و ژن لەخراپە دوروبكەونەوە بۆیە حەزرەت (ﷺ) دەفەرمووێت (كە پیاو بەژنەكەی خۆی دەگات پاداشتی لەلای خوا هەیە (سەحابەكان) گوتیان ئەی پێغەمبەری خوا پیاو خۆشی لەژەن دەبینی و پاداشیش وەردەگرێ؟ (قالَ أرأیتُم لَو وَضَعَها في حَرام أكان علیهِ وزرٌ؟ قالوا بلىٰ قالَ فكذلكَ إذا وَضَعها في الحلالِ كانَ لَهُ أجرٌ) **واتە**: ئەویش فەرمووی ئەگەر پیاو ئەوكارە لەگەلْ ژنێكی بێگانە بكات ئایا گوناهی ناگاتێ؟ ئەگەر لەگەلْ (حەلاْلی) خۆی بیكات پاداشتی هەیە.

﴿وَكُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلْخَيْطُ ٱلْأَبْيَضُ مِنَ ٱلْخَيْطِ ٱلْأَسْوَدِ مِنَ ٱلْفَجْرِ﴾ (سوورەتى البقرة: ١٨٧). **واتە**: بخۆن و بخۆنەوە هەر لەئێوارە هەتا هێلْی رەش و سپی لەبەرەبەیاندا لێك جیادەكەنەوە، **واتە**: حەلاْلە بۆتان خواردن و خواردنەوە و نزیك كەوتنەوە لەژنەكانتن لەشەوگاری رەمەزاندا هەر لەكاتی (شەبەق)دا لێك جودا دەكرێتەوە ئەویش بەئاشكرابوونی ئەو هێلْە سپییە كە بەكەناری ئاسماندا بلاْو دەبێتەوە و پێی دەلْێن (الفجر الصادق) ئەو هێلە سوورەكەی پێش ئەو پێی دەلْێن:

(الفجـر الكـاذب) (خولاصـه‌ی کـه‌لام) به‌شـه‌و بخـۆن و بخۆنـه‌وه تـاکو رۆشنایی به‌یانیتان شه‌به‌قی به‌یان له‌گه‌ڵ تاریکی شه‌و (خیط الاسود) لێ ئاشکرا ده‌بێ بۆیه له‌کات زه‌مـانی پێغه‌مبـه‌ر (ﷺ) بـۆ نوێـژی بـه‌یانیان دوو بانگیان ئه‌دا بیلالی حه‌به‌شـی (خـوا لێـی رازی بێـت) هێـشتا شـه‌وی ده‌ما که‌بانگی ئـه‌دا ده‌یـانتوانی بخـۆن و بخۆنـه‌وه بـه‌ڵام کـه (عبداللـه‌ی کوڕی مه‌کتوم) **واته:** پیاوێکی (حافظ) بـوو کـوێر بـوو بـانگی ئـه‌دا کـاتێ خواردن و خواردنه‌وه نه‌ده‌ما و نوێژ ده‌ستی پێ ده‌کـرد ﴿ثُمَّ أَتِمُّوا۟ ٱلصِّيَامَ إِلَى ٱلَّيْلِ ۚ﴾. **واته:** پاشان رۆژوه‌کـه‌تان ببه‌نه‌سـه‌ر و تـه‌واوی بکـه‌ن هـه‌ر له‌شه‌به‌قه‌وه تا شه‌و دێت خۆرئاوا ده‌بێـت ئینجا (عـه‌دی کـوڕی حاتـه‌م) ده‌ڵێ له‌وکاتی دووداوم هێناو یه‌کێکی ره‌ش و یه‌کێکی سپی له‌تـه‌ك خـۆم دانا هه‌ر تـه‌ماشام کردن تاکو بۆم ده‌رکه‌وت کامیان ره‌شه‌و کامیان سـپیه ئه‌وجا به‌خۆشم به پێغه‌مبه‌رم راگه‌یانـده‌وه فـه‌رمووی مه‌به‌ست له‌وه‌نیـه بـه‌ڵکو مه‌به‌ست لـه‌وه ره‌شـایی شـه‌و و روونـاکی رۆژه، ئینجـا له‌پاشـان رۆژوه‌کـه‌تان تـه‌واو بکـه‌ن تـا شـه‌وی دوایـی ﴿وَلَا تُبَـٰشِرُوهُنَّ وَأَنتُمْ عَـٰكِفُونَ فِى ٱلْمَسَـٰجِدِ ۗ﴾. **واتـه:** ئه‌وکاتـه‌ی که‌لـه مزگه‌وتـدا ئه‌مێننـه‌وه‌و خه‌ریکی (ئیعتیکاف) ده‌بن و تێکـه‌ڵی ژنانتـان مه‌کـه‌ن **واتـه:** چـوونه‌لای ژنانتان له‌ته‌واوی شه‌وه‌کانی ره‌مه‌زان و غه‌یری ره‌مه‌زانـدا بۆتـان ره‌وایـه مه‌گه‌ر که‌سێك له‌مزگه‌وتدا نییه‌تی (ئیعتیکاف) و خه‌لوه‌ی هێنابێ دیـاره نـابێ ئه‌وکه‌سـه بـه‌هیچ شـێوه‌یه‌ك له‌ژنه‌کـه‌ی نزیـك بێتـه‌وه ئـه‌گینا (ئیعتکافه‌که‌ی) هه‌ڵئه‌وه‌شێته‌وه.

باسێك لەبارەی ئیعتیكافەوە:

بەمانا خەڵوە كێشان و مانەوەیە لەژووری مزگەوتا بۆ خواپەرستی ئینجا ماوەكەی كەم بێ یا زۆر بێ چونكە پێغەمبەر (ﷺ) هەموو رەمەزانێك لەشەوی ٢١ **واتە:** بیست و یەكەوە ئەچووە ژووری مزگەوت تەشریفی ئەهاتە دەرێ مەگەر بۆ دەست نوێژ نەبایێ و **واتە:** دەستنوێژی نووبكردایەوە ئینجا ئەمایەوە تا شەوی جەژن[1].

ئەوساڵەی كەكۆچی دوایی تیا كرد بیست رۆژەی دوایی لە رەمەزان چووە ژوورەی مزگەوت تا شەوی جەژن[2].

﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا﴾. **واتە:** ئەمانەی باسكران گشت سنووری خوان ئەوجا ئێوەش لێیان نزیك مەبنەوەو ئەو سنوورانە مەشكێنن ﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾﴾ (البقرة: ١٨٧). **واتە:** ئابەو شێوەیە خوا نیشانەو بەڵگەكانی خۆی بۆ ئادەمیزاد رۆشن ئەكاتەوە بەڵكو خۆ بپارێزن لە هەواو ئارەزووی خراپ دووربكەونەوە و خۆبپارێزن لە بێفەرمانی.

---

(١) وەبەلای (ئیمامی شافعی) ئیعتیكاف سوننەتێكی گەورەیە بەتایبەتی بۆ رۆژووان و بێ رۆژوو وەلەكاتی كەم و زۆردا بەلام لە (جامع- مزگەوت) خێری زۆرترە.

(٢) سوود لەم (تەفسیرانە) وەرگیراوە ١-تەفسیری نامی لەدانانی مەلا (عبدالكریمی مدریس) ٢-تەفسیری خاڵ لەنووسینی شێخ (محمد)ی خاڵ ٣-تەفسیری رەوان لەماناو مەبەستی قورئان) لەنووسینی خوالێخۆشبوو مامۆستا (ئەحمەد كاكە مەحمود).

ماڵی کەس بەناحەق مەخۆن (حەرامە) و قەدەغەیە:

لەئایەتی پێشوودا باسی ڕۆژوو و (حوکم) و یاسای ڕۆژوگرتن کرا پاش ئەوەی کەخوا خواردنی حەلاڵی لەکاتی ڕۆژوو قەدەغەکرد، ئینجا لاپاشان ئەو باسە ئەکات کە دروست نیەماڵی خەڵکی بخۆی بەناڕەوا بەناهەق، هەروەکو قورئان ئەفەرموویێت ﴿ وَلَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ ﴾ (البقرة: ١٨٨). **واتە**: ماڵی یەکتر لەناو خۆتانا مەخۆن بەشێوەی ناحەق و ستەمکاری سەروەت و سامانی یەکتری مەخۆن جا بەداگیرکردن بێت یان بەدەست بەسەرداگرتنی بێت بە فروفێڵ بێت یاخود بەشێوەی بەرتیلدان بێت﴿وَتُدْلُوا۟ بِهَآ إِلَى ٱلْحُكَّامِ ﴾. **واتە**: مەشیدەن بە(حاکمان) و کاربەدەستان ﴿لِتَأْكُلُوا۟ فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ (١٨٨) ﴾. **واتە**: تا بەناڕەوا بەشێك لە ماڵ و دارایی ئادەمیزاد بخۆن هەروەها بۆخۆشتان چاك ئەزانن کە ئەو جۆرە کارانە نادروست و ناڕەوان.

چەند ئاگادارییەك:

خواردنی ماڵی خەڵك بەناڕەوا زۆر جۆری هەیە لەوانە:

١-ریبا **واتە:** سوو خواردن، چونکە ئەو زیادەی وەردەگیرێ لەبەرامبەر هیچ دانیە.

٢-ئەوماڵەی دەدرێ بەکاربەدەستان بەشێوەی بەرتیلٚ و (ڕەشوە) خوای گەورە قەدەغەی کردووە.

٣-سەرقەڵەمانەو یا کرێ (خەتم)ی قورئان بەمامەڵە بەلام ئەگەر بەبێ مامەڵە بێ ئەوە دروستە و کاربرا هەرشتێکی لەدەست بێت و بیدات ئەگەر سەرقەڵەمانەی نووشتەش بێت.

٤-ماڵ و سامانێکە کە بەخێر بدرێ بەچوار پەڵ (قەوییەکی) ساغ کە بتوانێ ئیش و کاکربکات وەخۆی بەخێو بکات و بژێنێ.

٥-هەروەها بێکارکردن و ماڵ و سمانا وەربگری یان بەفێڵ و غەشکردن و هەڵخەڵەتاندن و چاووڕاو لەخەڵك کردن بەناڕەوایی (شەرعی)، ئەمەش دروست نییە.

تێبینییەك:

خوالێخۆشبوو شێخ (محمد)ی خاڵ لەتەفسیرەکەیدا [1] ئەڵێ لەم ئایەتەی پێشوودا پەندو ئامۆژگاری هەیە بۆ (محامیەکان) کەئەبێ (دعوای) ڕات بگرێ وە ئەگەر لەناوەڕاستی (دعوادا) بۆی دەرکەوت کە دەعواکەی ناڕەوایە ئەبێ دەستی لێ هەڵگرێ نەك پارێزگاری ناڕەوا بکا وە هەوڵ بدا بۆ پۆشینی ڕاستەکە ئەمانە ئەگەر ئمڕۆ بتوانن قورگ درێژی بکەن سبەینێ لە بەردەمی خودادا چی ئەکەن وەچی ئەڵێن؟!

فائدە-واتە سوودێك:

لێرەدا کە ئەفەرموویت ﴿ وَلَا تَأۡكُلُوٓاْ أَمۡوَٰلَكُم ﴾ (البقرة: ١٨٨). **واتە:** ماڵی خۆتان مەخۆن بە (تەئکید) مەبەست پێی ماڵی یەکدییەو بەلام بۆچی نافەرمووێ (ولا يأكل بَعضَكم مال بَعضٍ) **واتە:** بۆئەوەی وەبیرت بێنێتەوە کە ماڵی خوشك و برا موسڵمانەکەت کە دەیخۆی وەك هی خۆت وایە و کە زیان بەو دەگەینی بەخۆتت گەیاندووە ئەگەر ڕاست بکەی لەگەڵ موسڵمانەتیتدا چونکە ئەویش وەك خۆت وایە تۆش وەك ئەوی[2].

---

(١) بڕوانە (تەفسیری خاڵ) بەقەلەمی شێخ (محمد) ئەندامی کۆڕی زانیاری عیراقی، بەرگی دووەم، لاپەڕە ٧١.

(٢) بڕوانە (تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز) بەرگی یەکەم، لەنووسینی بەڕێز مامۆستا عەلی باپیر، لاپەڕە ٧٦٧.

پاشکۆ

لە ئەبوهورەیرەوە (خوا لێی رازی بێت) گێڕاوەتیانەوە ئەڵێ حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (لَعَنَ اللهُ الرّاشي وَالمُرتَشي في الحُكم) رواه الترمذي والحاكم في صحيحه، **واتە:** خوای گەورە نەفرینی کردووە لەم جۆرە کەسانە کە (بەرتیل) دەدەن و وەردەگرن لەدادگا (دەوائیردا) و بەناڕەواو ناشەرعی.

لەفەرموودەییەکی تردا حەزرەت (ﷺ) دەفەرمووێت (ان لَعنة اللهِ عَلى الراشي أيضاً وهو (الساعي بينهما) رواه ابوداود والترمذي وأحمد، **واتە:** لەوکەسەش نەفرەتیکردووە کە ڕابەری (بەرتیل) دەکات لەنێوانیانا و دەکەوێتە ناوەندیان بۆ رێکخستنیان و ئاموشۆیان[1].

باسێك لەحیکمەتی مانگ نوێبوونەوە:

دەگێڕنەوەو دەڵێن (موعازی کوڕی جەبەل و سەعلەبەی عونەیمە) عەرزی پێغەمبەریان کرد (ﷺ) وتیان ئەی پێغەمبەری خودا ئەوە هۆی چیە مانگ ئەو هەموو گۆڕانکارییەی بەسەردادیێ؟ ڕۆژێك باریکە دەڵێی داوە دەزووە دوایی زیاد دەکا تا گەورە ئەبێ جا خڕدەبێ ئەمجار وردە وردە بچووك دەبێتەوە تاکو(ﷺ) پێشووی لێ دێتەوەو هیچ کاتێ لەسەر شێوەیەك نامێنێتەوە؟ ئینجا ئەم ئایەتە نازل بوو وەکو

---

(١) بڕوانە (تاوانە گەورەکان لەروانگەی ئیسلامەوە) لەنووسینی (عبدالرحمن ملا طه عەبدولعزیز) لاپەڕە ١٣٨، چاپی دووەم.

ئەفــەرمووێ﴿ ۞ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡأَهِلَّةِۖ ﴾[1](ســوورەتی البقــرة: ١٨٩).
واته: لەبارەی مانگ نوێ بونەوەش پرسیارت لێ دەکـەن ئـەی موحەمـەد (ﷺ) دەڵێن بۆچی لەسەرتاوە زۆر باریك و بچووکە لەپاشـان وردەوردە گـەورە ئـەبێ و پــڕ ئەبێتــەوە بــۆ دوایــیش بــچوك ئەبێتــەوە ئــەوجا بــۆ ماوەیەك لەچاو ون ئـەبێ ﴿قُلۡ هِيَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلۡحَجِّۗ ﴾. **واته:** ئـەی پێغەمبەر لەوەڵامیان بڵێ ئەوانە نیشانەن بۆ ئادەمی کە کـاتی کاروبـاری جیهانی خۆیانی پێ دیاری بکەن وەك کاتی کشتوکاڵ و بازرگانی و کـڕین و فرۆشتن و فەرز و مامەڵەیان وە هەروەها کاروباری ئاینیان وەك کـاتێ گــرتن و نــەگرتنی ڕۆژوو و مــاوەی (عیــدەو) سـك پــڕی ژنــەکانیان وە

---

(١) جا هەروەها بێگومان لەچەند لایەك لەم ئایەتەو لەچەند ئایەتێکی تردا موسڵمانەکان پرسیار ئەکەن لە پێغەمبەر (ﷺ) لەچـەند شـتێك وەك ﴿ ۞ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡأَهِلَّةِۖ ﴾ (البقرة: ١٨٩). و ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَۖ ﴾(البقرة: ٢١٥). و ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهۡرِ ٱلۡحَرَامِ قِتَالٖ فِيهِۖ ﴾(البقرة: ٢١٧). و ﴿ ۞ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡخَمۡرِ ﴾(البقـرة: ٢١٩). و ﴿وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡيَتَٰمَىٰۖ ﴾(البقـرة: ٢٢٠). هــەروەك لەچــەند ســورەتێکی تــردا چــەند پرسیارێکی تری لێ ئەکەن بەئایـەتی ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡمَحِيضِۖ ﴾(البقـرة: ٢٢٢). و ﴿يَسۡـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمۡۖ ﴾ (المائــــــــدة: ٤). و ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرۡسَىٰهَاۖ ﴾(الاعــراف: ١٨٧). و ﴿يَسۡـَٔلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ ﴾(الاعــراف: ١٨٧). و ﴿يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡأَنفَالِۖ ﴾ (الانفـال: ١). و ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ ﴾ (الاسـراء: ٨٥). و﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَن ذِي ٱلۡقَرۡنَيۡنِۖ ﴾ (الکهف: ٨٣). و ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡجِبَالِ ﴾ (طـه: ١٠٥). **واتـه:** جا بێگومان ئەمانە نیشان ئەدەن کە موسڵمانەکان لەو حەلانەدا بێداربوونەتەوە چاویان کردۆتەوە هەروەها ویستویانە ئاگادارین بەوشتانەی کە پەیوەندی هەیە لەگەڵ بـیرو باوەڕیانا و جا ئەو پرسیارانە هەرچەندە موسڵمانەکان ئەیانکرد بەڵام هەندێکـیشیان جوولەکەو گاورەکـانیش بـوون لەگـەڵ هاوبەشـکەران و ناپاکانـدا، بڕوانـە تەفـسیری الکبیر (الطبراني ج١، لاپەڕە ٣٨٤.

بەتایبەتی نیشانەن بۆ (حەج) کەکاتی تایبەتی خۆی هەیە و لەوکاتەدا نەبێ دروست نییە.

(پێشەوا بوخاری) لە (بەڕاء) ئەگێڕێتەوەو ئەڵێ ئەم ئایەتەی ﴿تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ﴾. لەبارەی ئێمە (ئەنسار)ەوە هات چونکە هەرکاتێ کەێکمان حەجی کردبا و بهاتبایەتەوە دەبوو لەدەرگاوە نەچووبایە ماڵەوە جا رۆژێ پیاوێکمان کاتێ گەڕایەوە لە (حەج) گوێی بەوە نەداو لەدەرگاوە چوویە ماڵەوە ئەوجا بۆ دوایی خەڵکەکەمان لێیان کردە هەرواوهۆریا جا بۆ رەتکردنەوەی ئەو هەرایە ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ﴿وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا﴾. **واتە**: واش چاك نیە ئێوە لەپشتەوە بچنە ناو ماڵەکانەوە بەتایبەت کە (ئیحرام) ئەبەستن و حەج ئەکەن جا کاتێ ئەگەڕێنەوە لەسەربانەوە ئەڕۆنە ژوورەوە ﴿وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ﴾. **واتە**: بەڵکو چاکە چاکەی کەسێکە کە لەترسی خوا پارێزگاری بکات ﴿وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا﴾. **واتە**: بچنە خانووەوە لەدەرگاوە **واتە**: بۆ هەموو شتێك لەدەرگای خۆیەوە بچنە ژوورەوە ﴿وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾﴾ (سوورەتی البقرة: ١٨٩). **واتە**: خۆتان بپارێزن لەپرسیاری نابەجێی بەڵکو سەرکەون لەکردارتانا و بگەن بەئاواتتان بەختەوەرو رزگاربن لەهەردوولا.

ئەوەی شەڕتان پێ ئەفرۆشن شەڕیان لەگەڵ بکەن:

جا هەروا لەئایەتی پێشوودا فەرمووی کە مانگە نوێکان نیشانەی کاتن بۆ ئادەمیزاد لەئیش و کارو خواپەرستیانا بەتایبەتی (حەجیان) کەلە سێ مانگی تایبەتی دا ئەکری جەنگ کردن لەو مانگانەدا قەدەغە بووە چ لەئیسلامەتیەت چ لەپێش ئیسلامیەتا لێرەدا باسی ئەوە ئەکات کە جەنگ کردن لەو مانگانەدا دروستە ئەگەر بۆ پاراستنی بێ بەبەر هێرشی دوژمنانی دییندا نەك بۆ خوێن رێژی و تالآن و وێران کردنی ولات و ئارەزووی.

جا بێگومان (سیرەت نووسەکان)[1] ئەگێرشنەوە کە حەزرەت (ﷺ) لەساڵی شەشەم لەگەڵ (١٤٠٠) کەس لە هاورێکانی چوو بۆ مەککە بۆ (عەمرە) کردن لە (حُدیبیە)[2] دابزین و ئینجا بێ بڕواکانی (مەککە) جوابیان بۆ نادر کەنابێ بێنە ناوشاری مەککە لەپاش رێکەوتن لەسەرئەوەی کە ئەو ساڵە بگەڕێنەوە وەساڵی ئایندە بچنەوە وە هەروەها (مەککەییەکان) سێ شەو و سێ رۆژان مەککەیان بۆ چۆڵ بکەن و ئەوجا لەسەر ئەو بڕیارە پێغەمبەر و هاوەڵانی گەڕانەوە ئینجا لەساڵی دواییدا پێغەمبەر و هاورێیانی خۆیان ئامادە کرد بۆ زیارەتی (کەعبە) بەڵام موسڵمانەکان ئەترسان کەبێ بڕواکان لەناو شاری مەککەدا بیان کوژن وە ئەمانیش ناتوانن دەست بکەنەوە چ لەبەر رێزو (حورمەتی) شارەکە و چ لەبەر رێزو (حورمەتی) کاتەکەو کەکاتی

---

(١) بڕوانە (سیرەت) و ژیاننامەی زاتی رەهبەر لەرەوشت و ئەخلاق و غەزاواتی پێغەمبەر (ﷺ) لەنووسین و ئامادەکردنی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزيز) بەرگی دووەم، لاپەڕە ١٥٧-١٥٧).

(٢) حُديبية ناوی بیرێکە لەنزیك مەککەوە.

(حەجە) ئەوجا بەم بۆنەیەوە ئەم ئایەتە دابەزی کە دەستووریکی تێکڕایشن بۆهەموو جەنگێك لەئیسلاما وە فەرمان ئەدەن بە موسڵمانان بەجەنگ کردن لەگەڵ ئەوانەی کە شەڕیان پێ ئەفرۆشن و جەنگیان لەگەڵ ئەکەن لەهەموو شوێنێك وە لەهەمووکاتێکدا ﴿وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٩٠). **واتە**: ئێوەش لەرێی خودا لەگەڵ ئەوکەسانەدا بجەنگن کە لەگەڵتان بەجەنگ دێن و ئەیانەوێ لەزیارەتی ماڵی خوا رێتان بگرن ئەگەرچی لە مانگە خاوەن رێزەکان (الاشهر الحرم)یشدا بێت ﴿وَلَا تَعۡتَدُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ١٩٠﴾ (سوورەتی البقرة: ١٩٠). **واتە**: وریابن نابی دەست درێژی و زیادەرەوی بکەن لەکاتی روبەڕوبوونەوەو جەنگدا چونکە کێ جەنگی لەگەڵ کردن هەر لەگەل ئەوەدا بجەنگن (هەروەها ژن و منداڵ پیرو نەخۆش و پیاوی دینی مەکوژن، وە ئەوانە مەکوژن کە بەگژتانا نایەن، وە هەروەها خانوو مەسووتێنن وە دار مەبڕن و زیان بەکەس مەگەیەنن، چونکە بێگومان خوا ئەوانەی خۆش ناوێ کە دەست درێژی دەکەن و لەسنوور دەرئەچن.

﴿وَٱقۡتُلُوهُمۡ حَيۡثُ ثَقِفۡتُمُوهُمۡ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٩١). **واتە**: هەرکاتێك کە جەنگ هەڵگیرسا لەنێوانی ئێوەو هاوبەش پەیداکەرەکانا ئەگەرچی لەزەوی (مزگەوتی حەرام)یشدا بن بیان کوژن ﴿وَأَخۡرِجُوهُم مِّنۡ حَيۡثُ أَخۡرَجُوكُمۡۚ﴾ (سوورەتی البقرة: ١٩١). **واتە**: لەو شوێنەش کە ئێوەیان دەکردوو، **واتە**: وەکو ئەوان لە مەککە ئێوەیان دەکرد، وە ئێوەش لەوێ ئەوان دەرکەن) ئەوجا باسی مایەی رێدانی جەنگ ئەکات وە فیتنە

نانەوەی بێ باوەڕەکان ئەکات هەروەکو ئەفەرمووێ ﴿وَٱلْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ ٱلْقَتْلِ﴾ (أي فتنة المُسْلم عَنْ دينهِ حتّى يردوه إلى الكفر بعد ايمانه أكبر عدالله من القتل). **واته:** ڕێی ئاینی گرتن لە موسڵمانان و ئازاردانی بۆ پەشیمانکردنەوە و دەربەدەرکردنی لە جێگا و ڕێگای خۆی گەلێ قورس و سەخت ترە لای خوا لە کوشتن خراپترەو).

﴿وَلَا تُقَٰتِلُوهُمْ عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ حَتَّىٰ يُقَٰتِلُوكُمْ فِيهِ﴾ **واته:** ئێوە جەنگ مەکەن لەلای مزگەوتی (مەسجید ولحەرامدا) نابی جەنگیان لەگەڵ بکەن هەتا ئەوان جەنگتان لەگەڵ نەکەن لەوێدا ئینجا لەو کاتەدا جەنگ کردنتان لەگەڵیاندا ڕەوایە و دروستە).

﴿فَإِن قَٰتَلُوكُمْ فَٱقْتُلُوهُمْ كَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿١٩١﴾﴾ **واته:** ئەگەر ئەوان لەگەڵتان جەنگان و (شەڕیان) کرد ئێوەش جەنگیان لەگەڵدا بکەن و بیانکوژن چونکە سزا و تۆڵەی (کافر) و بێ باوەڕان هەر ئاوایە.

﴿فَإِنِ ٱنتَهَوْا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٩٢﴾﴾ **واته:** بەڕاستی ئەگەر ئەوان دەستیان هەلگرت لە هاوبەشی پەیداکردن بۆ خوا وە لە کوشتنی ئێوە وە پەشیمان بونەوە لە هەموو خراپەیەك ئەوە بێگومان خوالێخۆشبو و میهرەبانە) ئینجا مەبەست لە جەنگ و کوشتارەکەمان بۆ ڕۆن ئەکاتەوە و ئەفەرمووێ ﴿وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ﴾ **واته:** شەر لەگەڵ ئەو بێباوەڕ و بتپەرستانە بکەن تاکو هێزیان نەمێنێ و نەتوانی ئاژاوە و شەڕ و شۆڕ بەرپا بکەن و بەربەرەکانی ئاینی ئیسلام بکەن و خەڵك لە ئیسلامەتی بگێڕنەوە تا ئاینی خواش سەربکەوێ و هەرچی ئاینی تر هەیە نەمێنێ ئاینی ئیسلام بێتە شوێنی (ئەمەش چاکەیەکی گەورەیە کە خوا لەگەڵ (کافر) و بتپەرستێك و بێباوەڕێکی دەکات لە

ڕێگەی چەوت و خوار و بێ سوود دەیهێنێتەوە سەر ڕێگەی ڕاستی ئیسلام) هەتا بۆ خۆیان لە ژیان بەختەوەر دەبێ ﴿فَإِنِ انتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾﴾ **واته:** ئەگەر وازیان لە بتپەرستی هێنا و وازیان لە شەڕکردن هێناو موسڵمانیان بۆ سەر بتپەرستینە گێڕایەوە و ڕێگەشیان لە خەڵك نەگرت و ببنە موسڵمان ئێوەش وازیان لێ بێنن شەڕیان لەگەڵ مەکەن **واته:** دەبێ شەڕ هەر لەگەڵ پیاوی (ظالم) و ستەمکار و دەستدرێژکەر بکرێت (ئەبێ ڕێز لە چوار مانگە (حەرامەکان) بگیرێ و جەنگی تیا نەکرێ)

تا ئێستا باسی ڕێز و حورمەتی (مسجد الحرام)ی کرد کەوا نابێت شەڕی تیا بکرێ و مەگەر ئەوان شەڕی تێدا بکەن و لەگەڵ پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) و هاوەڵانی و یان موسڵمانەکانی ئیمانیان هێنا بوو، ئەوجا باسی ڕێز و حورمەتی مانگی حەرام[1] ئەکات و ئەفەرموێت ﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ﴾ **واته:** ئەگەر لە مانگی ڕێزدار (الاشهر الحرام) شەڕیان لەگەڵ کردن ئێوەش لە هەمان مانگ شەڕیان لەگەڵ بکەن ﴿وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ﴾ وە هەمو شتێکی ڕێزدار یەکسانن بۆ تۆڵە سەندنەوە **واته:** (حورمەتیان) گرتن، حورمەتیان بگرن، حورمەتیان شکاندن حورمەتیان

---

(١) مانگی حەرام ئەمانەن (١-ذي القعدة. ٢-ذي الحجة. ٣-محرم. ٤-رجب) وە خوای گەورە شەڕ و جەنگی لەم چوار مانگەدا قەدەغە کردوە لەسەر زار و زوبانی حەزرەتی ئیبراهیم خەلیل و ئیسماعیلی کوڕی (سەلامی خوایان لەسەر بێت) چونکە بێگومان چوون بۆ حەج و گەڕانەوە لێی لەو سێ مانگەی پێشوویانە ئەبێ.
مانگی (ڕەجەبیش) کە لە ناوەڕاستی ساڵایە، بۆ ئەوەیە ئادەمیزاد پشوویەکی تیا بدا و هەندێ بحەسێتەوە، ئیمامی شافیعیش (ڕەزای خوای لەسەر بێ) وای فەرموو بڕوانە: (تەفسیری حدائق الرّوح والرّيحان في روابي علوم القرآن) لە نووسینی (محمد الهرري الشافعي) ج٣، لاپەڕە٢٠٨).

بشكێنن بەڵام بێ ئـەوەی لـە سـنوردا بـچنە دەرەوە، وەكـو ئەفـەرمووێ ﴿فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَٱعۡتَدُواْ عَلَيۡهِ بِمِثۡلِ مَا ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ﴾ **واتــە:** هــەر كەسێك دەست درێژی بۆ كردن ئێوەش دەستدرێژی بۆ بكـەن بـە وێنـەی دەستدرێژی یەكەی ئەو بۆ ئێوە بەبێ زیاد و كەم تۆڵەی خۆتان بكەنەوە ئەگەر چی مانگی قەدەغەكراویش بێ، جا هەروەها لە ژێر ڕۆشـنایی ئـەم ئایەتەدا پێشەوا شافیعی (رەزا و رەحمەتی خوای لێ بێت) ئەڵێت (دەبێ بكوژ بـەو شـتە بكوژێـت كـە بـەكاری هێنـاوە بـۆ كوشـتنی كوژراوەكـەی ئەگەر ئەو خەڵكی سەربڕی بـوو دەبـێ ئـەویش سـەر ببڕێتـەوە، خـەڵكی خنكانـدبو دەبـێ بخنكێندرێتـەوە) ئینجـا ئایەتەكـە كـە ئەوەشـی لـێ وەردەگـیرێ كەشـەڕ كـردن لەگـەڵ دوژمنـدا وەك تۆڵـە سـەندنەوە لـە گوناهباران وایە، بە چ چەك و ئامێرێك لێت دەدەن دەبێ تووش بە ئـامێر و چەكە لێیان بدەیەوە و، وەكـو گـوتراوە(قیـساس¯بـە قیـساس) **واتــە:** تۆڵە بەتۆڵە[1].

﴿وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلۡمُتَّقِينَ ١٩٤﴾ أي بالنّـــصْرِ والمَعُونَـــةِ، **واته:** لە هەموو كردەوەیەكیان خواتان لە بیر بێت لەسەر دوژمنـدا و هـەر ئـەوە یارمـەتیمان بـدا خۆتـان لـە سـزای خـوا بپـارێزن سـنووری خـوا مەبەزێنن و بزانن كـە خـوا لەگـەڵ ئـەو كەسـانەیە كـە خۆیـان لـە خراپـە دەپارێزن)

---

(١) بڕوانە: (تفسير إبـن بَرّجـان) المـسمّى تنبيـه الافهـام، لەنووسـینی (عبدالـسلام بـن عبدالرحمن بن محمد إبن برّجان اللخمي الاشبيلي) بەرگی(١) لاپەڕە، ٣٨٨.
هـەروەها بڕوانـە پـەرتووكی (تاوانـە گـەورەكان) لەنووسـینی: (عبـدالرحمن مـلا طـه عبدالعزيز).

ماڵ و سامان له‌ ڕێگه‌ی خوادا ببه‌خشن

ئه‌وجا بێگومان له‌ دوای فه‌رماندان به‌ جه‌نگ له‌ ڕێگه‌ی خوادا–ئینجا فه‌رمان ئه‌دا به‌ ماڵ و سامان به‌خت کردن له‌وڕێیه‌دا و ئه‌وجا خوای گه‌وره‌ ئه‌فه‌رمووی ﴿وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾ **واته‌:** تا ده‌توانی دارایی خۆتان به‌خت بکه‌ن و هه‌روه‌ها گیان‌و سامانی خۆتان له‌ ڕێی خوادا (خه‌رج) بکه‌ن، **واته‌:** هه‌موو جۆره‌ چه‌ك و پێداویستیه‌کی جه‌نگ بکڕن وه‌ خۆتانی بۆ ئاماده‌ بکه‌ن ﴿وَلَا تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ﴾ **واته‌:** خۆشتان به‌ ده‌ستی خۆتان (هیلاك)و فه‌ته‌رات مه‌ده‌ن چونکه‌ بێگومان خوانه‌ناسان زۆرن و هه‌میشه‌ له‌ که‌مین دان زۆر پڕچه‌ك و به‌هێزن ئه‌گه‌ر موسڵمانان پاڵی لێ بده‌نه‌وه‌ و خۆیان بۆ (جیهاد) و به‌رگری ئاماده‌ نه‌که‌ن دوژمنانیان زه‌فه‌ریان لی ده‌بینن و قه‌لاچوویان ده‌که‌ن ئیتر ئه‌وکاته‌ وه‌کو ئه‌وه‌ وایه‌ به‌ ده‌ستی خۆیان خۆیان بخه‌نه‌ ناو تـوونی فه‌وتانه‌وه‌ و خۆ به‌ هیلاك ببه‌ن و[1].

﴿وَأَحْسِنُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ١٩٥﴾ **واته‌:** خێر و چاکه‌ بکه‌ن یانی کرده‌وه‌کانتان به‌ چاکی بکه‌ن چونکه‌ بێگومان خوا ئه‌و چاکه‌که‌ر و کرده‌وه‌ چاککه‌رانه‌ی خۆش ئه‌وێ، جا له‌به‌ر ئه‌وه‌ خۆش به‌ختی بۆ که‌سانێ که‌خوا خۆشی بوێن و له‌ قورئاندا هه‌واڵ بدا به‌و خۆشه‌ویستییه‌یان و جا هه‌روه‌ها حوزه‌یفه‌ (خوای لێ ڕازی بێت) ئه‌ڵێ ئایه‌تی ﴿وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾ له‌ باره‌ی ئینفاق و به‌خششه‌وه‌ له‌ ڕێی خواداهات، ئینجا پێشه‌وا بوخاری له‌ (ڕیوایه‌تێکی) تردا ده‌ڵێ له‌و

---

(١) بڕوانه‌ (ته‌فسیری ڕه‌وان بۆ تێگه‌یشتنی قورئان) له‌گه‌ڵ ده‌ست لێدان له‌ نووسینی (مه‌لا مه‌حمودی گه‌لاڵه‌ی)به‌رگی ٢، لاپه‌ڕه‌ ٨٨.

دەمەدا هەندێ کەس بە هەڵە لەمانای ئەو ئایەتەیان کرد تا حەزرەتی (ئەبو ئەییووبی) ئەنساری وتی مانای ئەو ئایەتە بە هەڵە مەکەن چونکە لە بارەی ئێمەوە هاتووە، ئەوەبوو کە دوای سەرکەوتنی ئیسلام و دەسەلات بە دەستگرتنی هەندێ لە خەڵکەکەمان وتیان ئێمە ئەو ماوەیە زیانێکی زۆرمان دیتووە لە بەر دینی ئیسلام و ئێستاش ئیسلام سەرکەوتووە چاك وایە ئێمەش دەس بکەین بە پڕکردنەوەی کەم و کوڕیەکانی رابردوومان و بۆخۆمان دانیشین و بحەوێینەوە، جا خوای گەورەش ئەو ئایەتەی ناردو و تێی گەیاندن کە ئەو کارەی ئێوە خۆ لە ناوبردن و وازهێنانە لە (جیهاد) و غەزاکردن[1]. دەهێنن.

باسێك لە بەجێهێنانی حەج و عومرە بە تەواوی

جا لە پاش ئەوەی پرسیار کرا لە پێغەمبەر (ﷺ) لە مانگی نوێ، وە وەڵام درایەوە کە ئەمە مانگە نوێ یانە نیشانەی کاتن بۆ ئادەمیزاد و بۆ هەموو ئیش و کارێکیان کە یەکێك لەوانە (ڕەمەزان و حەجە) پاشانیش باسی (جیهاد) کرا و ئێستاش باسی بەجێهێنانی (حەج و عومرە) بە تەواوی ئەکا و هەروەها هەندێك لە (ئەحکامەکانی) پۆشینی ئیحرام بەستن و پێویستیەکانی ئەکا و هەروەك ئەفەرموێت ﴿ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ ﴾[2].

---

(١) بڕوانە تەفسیری ڕامان، لەگەڵ دەست لێدان لە نووسینی مامۆستا مەلا ئەحمەد کاکە مەحمود، لاپەڕە ٥٨.

(٢) وشەی (للّٰه) واتە بۆ خوا تەواویان بکەن و بەجێ یان بهێنن بۆیەش وا دەفەرمووێ چونکە لە سەردەمی نەفامیدا (عەرەبە) بتپەرستەکان هەندێ لە خواپەرستیەکانیان بۆ (بت و صەنەمەکانیان) ئەنجام دەدا، تاکو بەو هۆیەوە (بت و صەنەمەکانیان شەفاعەتیان بۆ بکەن لەلای خوا (العیاذ بالله).

واتە: ئەی موسڵمانینە، (حەج وعومرە) بە تەواوەتی بۆ خودا بەجێی بهێنن وتەنها مەبەستتان پەرستنی ئەو بێت و چیتر ناو)، **واتە:** هاوبەشی بۆ پەیدا مەکەن.

ئاگادارییەکی گرنگ

جا بێگومان ڕای زانایان و (موفەسیرەکان) جیاوازە لە بارەی ئەمەوە، ئایا (حەج) بەم ئایەتی ئێرە پێویست کرا، یان بە ئایەتی سوڕەتی (آل عمران) کە لە پاشان دێت، ئایەتەکەش ئەمەیە کە ئەفەرموێت ﴿وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلْبَيْتِ﴾ئەو جا بە گوێرەی ئەوە (ڕایشیان) جیانە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا بەم جۆرەی کە دێت ئەو کەسە وەك (شافیعی و شافیعیەکان) کە لایان وایە بەو ئایەتە (حەج) فەرز و پێویست کراو، چونکە لە تەفسیرەکەی دا ئەفەرموون (حەج) وعومرە بەجێی بێنن بە تێر و تەواوی لەبەر خوا و هەڵسن پێیان بە هەموو مافێکیانەوە، وە لەسەر ئەم ڕایە (عومەریش) وەك حەج فەرز و پێویستە لەسەرتان و هەر بەم ئایەتەی پێشو، جا هەروەها باسی چۆنیەتی (حەج و عومرە) بە درێژی کراوە لە کتێبەکانی فیقهیدا و بەتایبەتی (مەوسوعەی فیقهی حەج و عومرە[1] کە لەوێ بە تێر و تەسەلی باسمان کردووە، کەواتە: لێرەدا پێویست نیە لەو بارەیەوە بدوێین، ئەگەر دەسەڵات و توانا بوو ئەبێ (حەج و عومرە) بە تەواوی بەجێبهێنن و هەروەکو خوا و پێغەمبەر (ﷺ) بەیانیان کردوە، ئینجا هەر کاتی نەتوانین و لەبەر بێ دەسەڵاتی

---

(١) بڕوانە پەرتوکی (مەوسوعەی فیقهی حەج و عومرە) لە نووسین و ئامادەکردنی (عبدالرحمن ملا تەها عبدالعزین) جا بێگومان (شافی و کافیە) بۆ ئەم باس و بابەتە.

فەرمانی خوا جێبەجێ بکەین ئەوجا بەم شێوەیە خوای گەورە بۆمان روون ئەکاتەوەو ئەفەرمووێ: ﴿ فَإِنۡ أُحۡصِرۡتُمۡ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِۖ ﴾ **واتە**: ئەگەر هەر ڕێگەشیان نەدان بچنە (حەج یان عومرە)، یانی ئابلووقەی دوژمن کران، وەیا نەخۆشی ڕێی پێنەدان و نەتانتوانی (ئەرکەکانیان) تەواو بکەن ئینجا ئەو کاتە چەندە دەتوانی ئاژەڵ بکەنە قوربانی و لە (ئیحرام) بچنە دەرێ (چونکە پێغەمبەریش (ﷺ) ئەو کاتە کە لە ساڵی ڕووداوی حودەیبییەدا (هەروەکو لە پێشەوە باسکراوە) ڕێگەیان پێ گرت قوربانی دا وئیحرامی شکاند ﴿ وَلَا تَحۡلِقُواْ رُءُوسَكُمۡ حَتَّىٰ يَبۡلُغَ ٱلۡهَدۡيُ مَحِلَّهُۥۚ ﴾ **واتە**: نابێ سەرتان بتاشن و ئیحرام بشکێنن هەتا ئاژەڵی قوربانی و (هەدیەکانتان) نەگاتە جێگەی دیاریکراوی خۆی **واتە**: لەو جێگایەدا کە ڕێتان لێ گیراوە ئەو جێگایە (حەرەم) بێت یان دەرەوەی (حەرەم) بێت دەبێ ئێوەش هەر لەوێ قوربانیەکانتان سەر ببڕن ئیحرامەکانتان بشکێنن[1] ﴿ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوۡ بِهِۦٓ أَذٗى مِّن رَّأۡسِهِۦ ﴾ **واتە**: ئەگەر یەکێك لە ئێوە لە حەجدا نەخۆش کەوت ئینجا نەخۆشییەکەی وابوو پێویستی بە سەرتاشینی بوو یان سەری بریندار بوو (یان ئەسپێی) تێدابوو یان تووشی سەرئێشەیەکی (کوشندە) بوو، ئەوە دەتوانێ سەری بتاشێ و﴿ فَفِدۡيَةٞ مِّن صِيَامٍ أَوۡ صَدَقَةٍ أَوۡ نُسُكٖۚ ﴾ **واتە**: ئەبێ یەکێ لەم (کەفارەت) و بریتیانە بدات **واتە**: ئەگەر کەسێ

---

(١) بەلام ئەوەی ڕاستی بێت لەلای (شافیعیەکان) پێویست نیە (حەج و عومرە) بگێڕێتەوە بە قەزا بەلام لای حەنەفیەکان پێویستە بکرێتەوە، بڕوانە (الجامعُ الأحكام القرآن) ناودار بە تەفسیری (قرطبي) بەرگی ٢، لاپەڕە ٩٤.

پێش ئەوە قوربانیەکەی بگاتە جێگەی خۆی ویستی سەر بتاشێ با بەرۆژوو بێت وە یان (سەدەقە) و خێرێك بکات، کە خوارکی شەش هەژارە، وە یان مەڕێك یان بزنێك بکاتە خێر هەر لەوێ دا و ﴿فَإِذَآ أَمِنتُمۡ﴾ **واتە:** کاتێك کە دڵنیابوونەوە لە دوژمن یا لە نەخۆشی ﴿فَمَن تَمَتَّعَ بِٱلۡعُمۡرَةِ﴾ **واتە:** کەسێك ئیحرامی بەست بە (عومرە) وە دوای لێبونەوە ئیحرامەکەی شکاند وە رایبوارد ﴿إِلَى ٱلۡحَجِّ﴾ **واتە:** کاتی ئیحرام بەستن بە (حەج) قەیناکات کاتێکیش کە هاتە سەر ئیحرام بەستن بە حەج هەر لە شاری (مەککە) ئیحرام ببەستێ بێ ئەوەی کە بچێ بۆ میقات[1] لە ناو شاری مەککەدا ﴿فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِۚ﴾ **واتە:** پێویستە چی بۆ هەڵسوڕا لە قوربانی بیکات و بەلام ئەگەر چوو بۆ میقات و ئیحرامی بەست لەمیقات ئەوە (فیدیەی) لەسەر نیە و ﴿فَمَن لَّمۡ يَجِدۡ فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ أَيَّامٖ فِي ٱلۡحَجِّ﴾ **واتە:** هەر کەسێك بۆی نەکرا و دەستی نەڕۆیشت ئاژەڵ بکڕێت و دەبێ لە باتی ئەوە بەر لە رۆژی عەرەفە سێ رۆژان لە رۆژەکانی حەج بەرۆژوو بێت ﴿وَسَبۡعَةٍ إِذَا رَجَعۡتُمۡۗ تِلۡكَ عَشَرَةٞ كَامِلَةٞۗ﴾ **واتە:** حەوت رۆژیش هەرکە گەڕانەوە بۆ ماڵەوە، بەمە دەبێتە دە رۆژی تەواو، ئەوجا پێویستە ئێوەش ئەمە پشتگوێ نەخەن.

﴿ذَٰلِكَ لِمَن لَّمۡ يَكُنۡ أَهۡلُهُۥ حَاضِرِي ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِۚ﴾ **واتە:** ئەوەی باسکرا

---

(١) میقات، بەچەند شوێنێکی تایبەتی ئەڵێن لە دەوروبەری (مەککە) هەر کەسێك لە هەر لایەکەوە بچی بۆ حەج یا عومرە ئەبێ لە یەکێك لەو شوێنانە ئیحرام ببەستێ ئێمە بۆ نموونە خەڵکی عێراق لەبیر (عەلی) ئیحرامی لێ ئەبەستین.

له (تمتع) و كەفارەت بۆ كەسێكه كه خۆی و ماڵ و منداڵی دانیشتوی شاری (مەككه) نەبن بەڵكو له دوورەوه هاتبن.

﴿وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾﴾ **واته:** ئەبێ به چاكی له خوابترسن و باش بزانن كه بەڕاستی خوا له تۆڵه سەندنا توند و تیژ و سەختگیره ئینجا ئەبێ هیچ كاتێ سەرپێچی لێ نەكەن و بەرنامەكەی نەگۆڕن.

بۆ كاتی ئەنجامدانی حەج چەند مانگێكی دیاریكراون

جا بێگومان پاش ئەوه خوای گەوره باسی حەج و عومرەی بۆ كردین بۆمانی روون ئەكاتەوه له یەك جودان هەموو كاتی ساڵ كاته بۆ بەستنی عومره، بەڵام نیاز بەستن به (حەج) ساڵی جارێك و پێویسته له مانگەكانی حەجدا بێ وەكو ﴿ٱلْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَـٰتٌ﴾ **واته:** بەڕاستی بۆ كاتی ئەنجامدانی حەج چەند مانگێكی تایبەت بۆ ئادەمیزاد دیاریكراون و دەیانزانن كه مانگی (شەشەڵان و ذوالقعدة و ذوالحجة)ن.

هەر له رۆژگاری حەزرەتی ئیبراهیم و ئیسماعیلەوه (سەلامی خوایان لێ بێت) هەتا ئێستا هەروابووه، **واته:** كاتی ئیحرام به حەج بەستن تەنها له مانگەكانی ناوبراو بووه و، كەوابو پێش ئەوانه یا دوای ئەوانه ئیحرام به حەج دانامەزرێ ﴿فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ ٱلْحَجَّ﴾ **واته:** هەر كەسێك لەم مانگانەدا حەجی لەسەر خۆی پێویست كرد، **واته:** ئیحرامی به حەج

بەست ﴿فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾[1] **واتـە:** ئـيتر نزيكى هاوسەرەكەى نەكەويتەوە، خۆى لەهەموو بىٚ (شەرعيەكى بەدوور بگرىٚ)و وەكو جنيٚودان و ئازاردانى خەلٚك و ناو و نـاتۆرە لێـك هەلٚـدان و دەمەقالچى و قرەلەگەلٚ يەكتر كردن و شەڕ و هەرا لەحەجدا نابىٚ و **واتە:** ئەبىٚ دسەت لەو كردەوانە هەلٚگرىٚ هـەتا رێـزى مـالٚى خـوا و رێـزى كـارو كردەوەكـانى حـەج و عـومرەى تيـا دەركـەوىٚ ﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ﴾ **واتە:** هەر چاكەيەكى بيكەن خوا پێى ئاگادارە و ئەيزانى و لێى بزر نابىٚ و پـێش ئـەوەى بيكـەن ئاگـادارە كـەوابو لـە هـەموو كاتـا خێرخواز بن و بە تايبـەتى لـە كـاتى حەجـدا ﴿وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ﴾ **واتـە:** توێـشوى پارێزگـارى و كـردەوەى بـاش هـەلٚگرن چـونكە باشـترين توێـشە پارێزگارييـە لــە خراپــە ﴿وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾﴾ **واتە:** ئەى خاوەنانى ئـارەزوو بـير دەبـىٚ لـە ياسـاكانى من پارێز بكەن **واتە:** فەرمانەكانم جێبەجىٚ بكەن و سەرپێچى مەكەن)

---

(١) چونكە حەزرەت (درودى خواى لەسەر بىٚ) فەرموويـەتى (مَنْ حَجَّ هـذا البيْـت فَلَمْ يرْفثْ ولم يفسقْ خرجَ من ذنوبِه كيوم ولَدَتْهُ أمُّـهُ) رواه الـشيخان، **واتـە** ئـەو كەسـەى حەجى ئەم مالٚەى خواى كرد و هيچ گوناهى تێدا نەكرد و ئەوا لـە هـەموو گونـاهێكى پاكژ دەبێتەوە وەكو ئەو رۆژەى تازە لە دايك بووە)

بازرگانی لە حەجدا قەدەغە نیە و ڕەوایە[1]

جا بێگومان ئادەمیزاد بەر لە هاتنی ئاینی ئیسلام بازرگانی و مامەڵەیان ئەکرد لە ڕۆژانی کردنی حەج و عومرەدا هەندێ لە موسڵمانان وایاندەزانی بازرگانی قەدەغەیە ئینجا خوای گەورە گومانی بڕین و بۆی ڕۆنکردنەوە کەوا بازرگانی دژی یاسای خوا نیە دڵسۆزی بەکارهێنانە بۆ جێبەجێ کردنی کار و کردەوەی حەج و عومرە زیانی نیە بازرگانی وەکو پێشەوا بوخاری لە ئیبن عەبباسەوە (خوایان لێ ڕازی بێت) ئەڵێ لە سەردەمی جاهیلیەتدا لە بازرگانی (عوکاز و میجەننە و زولمەجار)دا خەڵك کۆ دەبوونەوە بۆ بازرگانی ئەوجا کاتی ئیسلام هات ئەو کارەیان بە گوناح دادەنا و نەدەبوو بچنە ئەو شوێنانە مادام بۆ حەج هاتوونە ئینجا خوای گەورە لەم بارەیەوە ئەم ئایەتەی نازل کردو و فەرمووی ﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ﴾ **واتە:** گوناحتان پێ ناگات ئەگەر لە ماوەی حەجدا لە پەروەردگارتان (رزق) و ڕۆزی داوا بکەن و هەروەها بازرگانی بکەن **واتە:** کە هاتی بۆ ئەنجامدانی حەج هەر بە مەبەستی خواوە بێن ئەوجا لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر کڕین وفرۆشتنیش بکەن بۆ ژیانتان و گوزەرانتان هیچ قەدەغە نیە، ئینجا ئەفەرموێت ﴿ فَإِذَا أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِندَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ﴾ **واتە:** کە لە کێوی (عەرەفات) هەڵڕژانە خواری و ڕاگەڕان بۆ موزدەلیفە و ئەوجا هەرکە گەیشتنە (مەشعەر الحرام) کە

---

(١) بازرگانی لە حەجدا قەدەغە نیە و ڕەوایە بە مەرجێك (روکن) و (واجبیاتەکانی) لەسەر بازرگانی نەفەوتێن و بەزایە نەداو بۆ بەرووبومێکی کەمی دنیایی..

کێوێکە لە خوارەوەی (موزدەلیفە) **واتـە:** کێـوی (قـوزەح) لـەوێ زیکـری خوا بکەن و خـەریکی شـوکر و سوپاسـی خـوادابن و یـادی خـوا بکـەن و وەکو (لبیّك اللّهـم لبیّـك...) کـردن و (لا الـه الا الله) و (الحمـد لله) دوعـا و پاڕانـەوە بـۆ (دیـن) و (دونیـا) لـە خـوای پـەروەردگار بپاڕێنـەوە لـەلای (المشعر الحرام) دا هەروەها نوێـژی مـەغریب بـە (جمـع التـأخیر) لەگـەڵ نوێژی عیشادا بکـەن لـەو شـوێنەدا ﴿وَٱذۡكُرُوهُ كَمَا هَدَىٰكُمۡ﴾ **واتە:** یادی خوا بکەن بە ڕێك و پێکی ناوی ببەن بەشێوەیێکی (شەرعی) و وەکو چۆن ئەو ڕێنموونی کردوون و ڕێگای ئیسلامەتی فێر کردون، نەچن وەکو سـەردەمی نـەزانی و (جاهیلیـەت) هاوبەشـی بـۆ دابنـێن و چـونکە بێباوەڕەکان دەیانگوت (لبیك لا شریك لك الاّ شـریکاً هـي لَـكَ تملکـهُ ومَـا ملك) ئینجا خودای پەروەردگار ئـەم جـۆرە وتنـەی لـێ قەدەغـە کـردن و فـەرمووی ﴿وَإِن كُنتُم مِّن قَبۡلِهِۦ لَمِنَ ٱلضَّآلِّينَ ١٩٨﴾ **واتـە:** بێگومان ئێوە پێش ئـەو ڕێنمـویی کردنـە گـومڕا و سـەرلێ شـێواو بـوون چونکە کرداریان (شیرك) و بتپەرستی بوو هەمیشە ناوەنـد و واسـیتەیان لە نێوان خۆیان خودا دادەنا وەکو دوعا گومڕایەکەی پێشو.

تێبینێکی گرنگ :

شێخ محمدی خاڵ لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەفـەرمووێ (هـۆزی قـوڕەیش لـە پـێش هـاتنی ئیـسلاما خۆیـان لـە هـەموو (عەرەبـەکانی) تـر بـە زیـاتر و بەرزتر ئەزانی وە لـە هـیچ کۆبوونەوەیـەکا و لەگـەڵیان تێکـەڵ نەئـەبوون

(١) بڕوانە تەفسیری خاڵ بە قەڵەمی شێخ محمدی خـاڵ، بـەرگی دووەم، لاپـەڕە ٨٧ لەگەڵ دەستکاری.

عەرەبەکانی تر ئەگەر لە کاتی حەجا لە (عەرەفات) بوەستانایە ئەوان ئەچوون لە (موزدەلیفە) ئەوەستان کاتێك کە ئاینی پیرۆزی ئیسلام هات هەموو جیاوازییەکی هەلگرت لە ناوەندی ئادەمیزاد —وە هەمووی کردن بە برا و یەکسانی وە جلەوگیری قورەیشی کرد لە وێستان بە جیا وە فەرمانی پێدان کە هەموو وەك یەك لە عەرەفات بوەستن لە پاشا هەموو وەك یەك دەگەڕێنەوە خوارەوە بۆ موزدەلیفە وە ئەم جیاوازییە لە ناوا وە لە هەموو کۆبوونەوەیەکا لەگەڵ ئادەمیزاد بوەستن و بگەڕێنەوە لایەك بە یەکسانی تەبایی و برایەتی هەروەکو قورئان ئەفەرمووێت ﴿ ثُمَّ أَفِيضُواْ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ ٱلنَّاسُ ﴾ **واتە:** لە پاشان لەهەر کوێوە خەڵك دا گەڕان بۆ (مینا) دەبێ ئێوەش هەر لەوێوە داگەڕێن **واتە:** ئێوە ئەی قورەیش و دەوڵەمەندەکان خۆتان لەو خەڵکە جیا مەکەنەوە با هەمووتان یەکسان بن و خۆ بە گەورە دامەنێن و گشت پێکەوە ئاداب و پایەکانی حەج جێبەجێ بکەن.

﴿وَٱسْتَغْفِرُواْ ٱللَّهَ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٩٩﴾﴾ **واتە:** لەو نافەرمانی و سەرپێچیەتان داوای لێبوردن لە خوا بکەن چونکە بەڕاستی خوا لە تاوان و گوناحان زۆر لێبوردە و میهرەبانە (ئەگەر مەناسیکتان بەجێ هێنا و زۆر زیکری خوا بکەن) هەندێ لە مێژوونووسان ئەڵێن گەورەکانی عەرەب لە پێش ئیسلامیەتا کۆئەبونەوە دوای حەج لەلای مزگەوتی (منی) وە شانازیان ئەکرد بەسەر یەکتر دا وە هەریەکە ئەهات بە باسی باو و باپیری خۆیا وە باوی خۆیانیان ئەدا بەسەر ئەوانیکەی تر تا خوا ئەم باوە ناشیرینیەی هەلگرت لەناویانا وە پێی فەرمووی﴿ فَإِذَا

قَضَيْتُم مَّنَٰسِكَكُمْ فَٱذْكُرُواْ ٱللَّهَ ﴾واتــه: كـه ئـەرك پايـەكانى حەجتان جێبەجێ كرد ﴿فَٱذْكُرُواْ ٱللَّهَ كَذِكْرِكُمْ ءَابَآءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ﴾ واته: هرچۆنی باس و خواسی بـاو و باپیرانتـان ئەكـەن هـەر بەم جۆرەش بگرە لەوەش بتر ناوی خوا بێنن و یادی بكەن).

﴿فَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ﴾ واته: هەندێ كەس هەیە لەكاتی دوعا و پارانەوە ئەكا و كە ئەچێ بۆ حـەج هـەر داوای (دنیـا) ئـەكات لـە خـوا و ئەڵێ ﴿رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِى ٱلدُّنْيَا وَمَا لَهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ مِنْ خَلَٰقٍ ﴿٢٠٠﴾﴾.

پوختەی ووتەكان، هەندێ كەس لە خەڵكی بێباوەڕ پـاش حـەج لـە مینـا لەبەر خوا دەپا ێنەوە و دەیانگوت خوایە چاكەی دونیامان ئـەوێ لـە ژن و مەڕ و ماڵات و باران و كوڕ و هەرزانی پێ بدە، بـۆ چـاكەی دوای ژیـان، هیچ نەدەپاڕانەوە بـۆ دوارۆژو و قیامـەت) چـونكە بێگومـان داوای شـتێك دەكەن كە نامێنێ، بەڵام موسڵمانان وەك ئەوان نـین، ئـەوان بـۆ هـەردوو ژیان لەبەر خوا دەپارانەوە و دەڵێن: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ حَسَنَةً ﴾ واتـــه: هەنـــدێكیش كـــه موسڵمانن دەڵێن: پەروەردگارا لەدنیادا چـاكەمان بـدەرێ‌و لەقیامـەتیش دا هەرچاكەمان بدەرێ‌و بمانپـارێزە لـە ئـاگری دۆزەخ) ، هەنـدێ تـر لـە زاناكان دەڵێن (چاكە وەك ژنی چاك و خانووی چاك و ئەخلاق و ڕەوشتی چاك و هەندێكی تریش دەڵێن (عیلم و زانین) لە هەموو چاكەیەك باشـترە هەروەها دەڵێن لە دوای ژیانیش چـاكەمان پـێ بـدە و شـتی چـاكیش لـە دوای ژیان لێخۆش بون و بـەزەیی خـوا وە چـوونە (بەهەشـت) بـەكورتی

ئەو موسڵمانانە لە ژیان و دوای ژیان هەرچی چاکە لە خوای داوا ئەکەن، هەروەها دەڵێن ﴿وَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴿٢٠١﴾﴾ **واتـە:** خودایـە لـە ئـاگری دۆزەخمان بپارێزە و تووشی نەبین)

﴿أُوْلَـٰٓئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا۟ ۚ﴾ **واتـــە:** بەراسـتی ئەوانـەی کـە لەخودادا داوای ژیانی خۆشو بەختـەوەری کامـەرانی دەکـەن لەهـەردوو جیهاندا ئەوانـە بـەگوێرەی هـەوڵو تێکۆشـانی خۆیـان (بـەهۆی کـردەوە چـاکەکانیان) بەشـیان دەدرێو سـتەمیان لـێ نـاکرێ. ﴿وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾﴾ **واتە:** خێرایە لە لێکۆڵینەوە و لێپرسینەوە لەگەڵ خـەڵك، خێرایش ئەوە دەگەیەنێ پێویستی بە کات نیە تاکو کارەکە تەواو ئەکات و **واتە:** هیچ شتێکی لێ تێك ناچێ و بەپەلەش (حیسابی) هەرکەسـە ئـەدا بەدەستیەوە، بەڵام مرۆڤ تاکو کارێك تەواو دەکات پێویستی بەکات هەیە چونکە مرۆڤ کە خەریکی کارێك بوو ئاگای لە کـارێکی تـر نامێنـێ، بـەڵام خوا لـە یەکسات هـەموو کارێـك جێبـەجێ دەکـات چـونکە لێپرسـینەوە خودایش گەلێك خێرایە).

زیکری خودا بکەن
لە ڕۆژانی جەژن و پاش جەژنا

﴿ وَٱذْكُرُواْ ٱللَّهَ فِيٓ أَيَّامٖ مَّعْدُودَٰتٖۚ ﴾ **واتە:** لە چەند ڕۆژێکی ژمێردراو —دیاریکراو کە ئەکاتە (دەیەمین و یازدەمین و دوازدەمین و سێزدەمین)ی مانگی (حەج) لە سەر یادی خوادا بەردەوام بن، **واتە:** هەردەم خەریکی وتنی (الله اكبر) کردن بن، هەندێ لە زانایان ئەڵێن (زیکرەکانی خودا لە ڕۆژی (عەرەفە) و چەژندا بۆ کەسێکە لە حەج نەبێ (الله اكبر) کردن بۆ حاجیش (الله اكبر) کردنە و (لبيك)کردنە ئەمەش دەقی ئەو زیکرانەیە کە لە حەزرەتەوە (ﷺ) گێردراوەتەوە کە ئەفەرموێت: (الله أكبر—٣جار، لا اله الا الله، الله أكبر[1] ولله الحمد) لَبَّيْكَ کردنیش بەو جۆرەیە بۆ حاجیان (لَبَّيْكَ اللّهم لَبَيْك، لَبَّيْكَ لاشَريكَ لَكَ، لَبَّيْك إنّ الحَمْدَ والنِّعْمَةَ لَكَ والمُلْكَ لاشَريك لك) ئەوجا ئەفەرموێت: ﴿ فَمَن تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ﴾ **واتە:** هەر کەسێك پەلەی کردو لە دوو ڕۆژاندا (جەمەرەکانی) بەردباران کردوو، **واتە:** هەر دوو ڕۆژان لە دوای ڕۆژی یەکەمی جەژن مایەوە (دوای ڕەجمی شەیتانەکان) نەیکردە سێ ڕۆژ ئەوە گوناحی ناگاتێ، بەڵام ئەوەی مایەوە تاکو ڕۆژی دوایی جەژنی قوربان ئەوجا ڕۆیشت گوناهی لەسەر نیە و ﴿ لِمَنِ ٱتَّقَىٰ ﴾ **واتە:** هەر کەسی لە خوا ترسی بێت و کردەوەی باش بکات، مانەوە دوو ڕۆژ یا سێ ڕۆژ (مەرج) نیە بەڵکو لەخوا ترسان و بەجێهێنانی فەرمانەکانی مەرجە و کە بە دڵسۆزی و بە پاکی بێ (ڕیایی) جێبەجێیان بکەن

---

(١) سوننەتیش وایە (الله أكبر) دوو جاران (تیکرار) بکەیت **واتە** بیڵێیەوە؟

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (٢٠٣)﴾ **واته:** پارێز لەخوا بکەن و بزانن هەموو بۆ لای وی کۆدەکرێنەوە، چونکە بێگومان پێویستە مرۆڤ خۆی لە کردەوەی خراپ و بێ فەرمانی خوا بپارێزێ و لە خوا ترس بێت و بزانی هەروەك خوا ئەو هەموو خەڵکەی لەهەر چوار کناری ئەو زەویە کۆکردەوە، هەمویان بە ئارەزووی خۆیان هاتن دەبێ بشزانن کە ڕۆژی قیامەتیش بەو جۆرە کۆیان دەکاتەوە و لە بەرامبەر خوای گەورە رادەوەستن‌و ئارەزوو بکەن، نەکەن لێکۆڵینەوەیان لەگەڵ دەکرێ.

ڕوونکردنەوەیەك بە حەدیس

ئیمامی (ترمزی-ریوایەت) ئەکا بەسەنەدێکی (صەحیح) لە عەبدولرەحمانی کوڕی یەعموورەوە (خوای لێ ڕازی بێت) کە ئەویش لە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی (الحَجّ عَرفاتٍ، الْحَجُّ عرفات، أيّام منى ثلاث، فَمنْ تعجّل في يَوْمين فَلا إثم علَيْهِ ومَنْ تأخر فَلا إثمَ عليه، وَمَنْ أدْرَكَ (عَرفةَ) قَبلَ أنْ يطلع الفَجر فَقَد أدركَ الحَجّ) رواه الترمذي، **واته:** گەورەترین (ئادابی) حەج و زۆرتریان لە هۆی (ئەجر و سەوابەوە) ڕاوەستانە لە ئەرزی عەرەفاتا و چونکی ئەو ڕاوەستانە گشتییە لە ڕاوەستانی هەموو ئادەمیزاد ئەچی لە حوزوری خودا لە ڕۆژی قیامەتا، وە لەم عەرەفاتەدا خوای (تەبارەك و تەعالا) کەرەم و میهرەبانی و بەخششی خۆی بەسەر ئەوانەدا کە ڕاوەستاون و لێیان ئازاد ئەکا لە ئاگری دۆزەخ، ئەو ژمارەیە کە لە ڕۆژی ترا نایکا وە هەرکەس فریای راوەستانی عەرەفات بکەوێ لە پێش بەرەبەیانی ڕۆژی جەژنا، با ئەندازەیەکی کەمیش بێ ئەوە، ئەو راوەستانەی دروستە بە

(حەجەکەیان گەیشتوە) جا لە (شەرحی) ئەم حەدیسە ئەفەرموێ (هەر ڕاوەستانی عەرەفاتە کە وەختی ئەڕوا، ئەگەرنا تەواوف و گەڕانی بەینی (سەفا و مەڕوە) وەختیان نافەوتێ هەرچەن زۆریش پاش بکەون، ئەوەندە هەیە بە (عەمدەن) بێ عوزوری (شەرعی)، باش نیە بکەونە پاش ڕۆژانی (أيام التشريق)ەوە، هەروەکو لەپەرتووکە (فیقهیەکان).دا ئاوا باس کراوە.

دوو ئاگاداری :

یەکەم: کە لەپەرتووکەکانی (فیقهی) شافیعی (ڕەزای خوای لەسەر بێت) ڕوونکراوەتەوە و ئەفەرموێ (مانەوەیەش لە خاکی (مینادا) پاش ڕۆژی، سێ ڕۆژە ئەگەر هەرسێ ڕۆژەکە لەوێدا بمێنێتەوە و هەموو ڕۆژانی پێش زەوال (ڕەجمی) هەرسێ کوگاکانی تیا بکا ئەوە تەواوە، وە ئەگەر یەکێ پەلە بکا و پاش (ڕەجمی) شەیتان لە ڕۆژی دووەما دەرچێ ئەوە دروستە و تاوانی لەسەر نیە مادام لە پێش مەغریبدا دەرچێ.

دووەم: پێویستە بزانین ئەسڵی (مەزهەبی ئیمامی شافیعی (ڕەزای خوای لێ بێت) ئەوە کە (واجبە) لەم سێ ڕۆژەدا (ڕەجمی) شەیتان لە هەرسێ کۆگاکانا لە پاش زەوال بێ، بەڵام لەلای پێشەوا (ئەسنەوی) کە یەکێکە لە زاناکانی (مەزهەبی) ئیمامی شافیعی دا و فەرمویەتی ئەم سێ (ڕەجمە) لە پێش زەوالیشا دروستن، **واتە:** هەر لە بەرەبەیانەوە دەس بکا بە (ڕەجمی) شەیتانەکان دروستە، جا ئەم فەرموودەیە دروستە بۆ کارپێکردنی ئینسان خودی (نەفسی) خۆی و بۆ ئیرشادی موسڵمانان دروستە، بەتایبەتی لە بۆکەسێ ناساغ و نەخۆشی بێت یا لاواز و بێهێز

بێ یا بۆ ژنی کە بەهۆی (حەملەوە) یا پیرییەوە لەبەر قەرەباڵغیەوە و ئیزدیحامەوە تووشی ئازار و نەخۆشی ببێ و یاخود گومانی (فیتنە)ی لێ بکرێ لەبەر جوانی، وەڵام وایە ئەم فەرمودە بۆ ئەم چەرخە کە قەرەباڵغە و کەوا ژمارەیان ئەگاتە دوو (سێ ملیۆن) بەشەر جا ڕەجام وایە ئەم (فتوایە) بۆ ئەم چەرخە زۆر بە سوود بێ و ئەمە لە (توحفەدا) وەرگیراوە[1].

ئادەمیزاد لەسەر دوو جۆرن
یا خوانەناس یا موسڵمان

خوای پەروەردگار لە ئایەتەکانی پێشوودا ئەوەی ڕۆن کردەوە کە ئادەمیزاد لە کاتی حەجکردندا دوو جۆرن هی وایان هەیە لە خودا دەپاڕێتەوە کە ژیانی دونیای بۆ خۆش بکا و هی واشیان هەیە لە خودا دەپاڕێتەوە کە لە قیامەتدا بەختەوەری بکات ئینجا ئەوەشی ڕوون کردەوە کە مەبەست لە هەموو خوداپەرستی و عیبادەتێك تەقوا کردن و لەخوا ترسانە چونکە ئەوە سەری هەموویەتی، خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعۡجِبُكَ قَوۡلُهُۥ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾ **واتە:** لەناو ئادەمیدا کەسی وا هەیە کە وتەو وتاری لەم ژیان و جیهانەدا سەرسامت دەکات هەروەها سەرسوڕئەهێنێ لە قسەی لووس و دەمی شیرینی وە لاف خۆشەویستی و دۆستایەتی و بڕوا و موسڵمانێتی و خۆشەویستی پێغەمبەر (ﷺ) لێ ئەدات.

---

(١) بڕوانە (تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز)، لە دانانی مامۆستا مەلا عەبدالکریمی مدرس، لەگەڵ دەستکاری، بەرگی١، لاپەڕە٣٥٣.

﴿ وَيُشْهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِى قَلْبِهِۦ ﴾ واتـه: خـوا ئـەكات بـە شـايەت لەسـەر ئەوەی كـە لـە دڵيايـەتی و ئـەڵێ خـوا ئـەزانێ كـە دەم و دڵـم يـەكن لـەم قسانەدا كـە ئەيانكـەم ﴿ وَهُوَ أَلَدُّ ٱلْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ ﴾ واتـــه: كەچـی لـە دژايەتی كردنـدا زۆر بـێ ويـژدان و سەرسـەختە و ﴿ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ واتــه: هەركـە پـشتی لـێ هـەڵكردی و دووركەوتـەوە دەسـت دەكات بە كاری خراپـەكاری و بـەد لـەم سـەر زەوييـەدا ﴿ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ ٱلْحَرْثَ وَٱلنَّسْلَ ﴾ واته: بۆ ئەوەی خراپەی تێدا بكا و مـەزرا و كـشت و كێڵگـە و گيانلەبـەر لەناوبـەرێ يـا لـەناو ببـا ﴿ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ ﴾ واته: هەرگيز خـوا لـە بەدفـەڕی خۆشـی نـابی و چـونكە خوا خراپەی خۆش نـاوێ، پوختـەی وتـەكان خـوای پـەروەردگار حـەزی لە(فەساد) وخراپەو گوناهو تاوان نييە.

هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئايەتانە

(اسباب النزول) قوله تعـالى ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُۥ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾ (الآية أخرج أبـي جريـر عـن الـسُّدى قـال: نزلـت في الاخـنس بـن شُريق أقبلَ الى النبي (ﷺ) وأظهرَ لهُ الإسلام فأعْجبهُ ذلك منْـه ثُـمَ خـرج فمرّ بزَرع لقومٍ من المُسلمين وَحُمُرِ فـأحرقَ الـزَرع وَعقـرَ الحُمُـرِ فـأنزل الله

الآیـة[1]. **واتــە:** ئـەڵێت (ئەخنـەس ی کـوڕی شـورەیقی دووڕوو هاتـە لای پێغەمبەر (ﷺ) ئیمان و باوەڕی خۆی دەربڕی سوێندی خوارد کە تـۆم لەخۆم خۆشتر ئەوێ و لەگەڵ ئێوەم و ئینجا لە گەڕانەوەی دا بۆ شـوێنی خۆی بەلای زەوی و زار و کشتوکاڵی موسڵمانان و مێگەل و حوشترێکیان دا تێپـەڕی ئـاگر لـە کـشتوکاڵەکە بـەردا و وشترەکانیـشی سـەربڕین و لەریوایەتی هەمووی کوشتن ئـیتر ئـەم ئایەتـە بـەم بۆنـەوەوە دابـەزین و هاتنەخوارەوە.

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ ﴾ **واتــە:** هـەر کـە پێـشی بگوترێ دەبێ لەخوا ترست هەبێ ئەو کاتـە لـووتی بـەرز ئـەبێ و سـورتر ئەبێ لەسەر گوناه و تـاوان، ﴿ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ ﴾ **واتە:** چارەنووسی ئەو کەسە دۆزەخە کە خراپترین شوێنە بۆ حەوانـەوەو مانـەوە چـونکە پیـاوی لـووت بـەرز و لـەخۆ بـایی دوا خـانووی ئـاگری دۆزەخە و سزای کردەوەکانی خۆی وەردەگرێت.

جا هەروەها ئەمەی تا ئێستا کە باسمان کرد نموونەی یەکەم لە ئـادەمی بێبـاوەڕ بـوو، ئینجـا باسـی نموونـەی دووەم ئـەکات ئەفـەرمووێ :

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ ﴾ .

واتە: هی واش هەیە لە ئادەمیزاد کەوا گیانی خـۆی بـەخت ئـەکات و بۆ ڕەزامەندی خودا **واتە:** سـەر و مـاڵی خـۆی دائـەنێ لـە پێنـاوی ڕەزای

---

(١) بڕوانـە (تەفـسیری (حـدائق الـروح والریحـان في روابـي عُلـوم القـرآن)، لـە نووسـینی (محمدامین بن عبدالله الارمی العلوی الهرری الشافیعی المکی)، بەرگی سێهەم، لاپەڕە ٢٣٤، چاپەمەنی (دار المنهاج) یا (دار طوق النجاة).

خوا[1] قال إبن عباس (رضي لله عنهما) نزلت هذه الآية في صهيب بن سنان الرومّي وعمّار بن ياسر وأمهُ سُمية وأبيهِ ياسر وبلال وخبّاب بن الأرث وغيرهم[2] **واته:** عبدالله ی کوڕی عەبباس (خوایان لیّ رازی بیّت) ئەڵیّت هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم (ئایەتە) ئەمە بوو کەوا هاتووتە خواریّ و لەبارەی ئەم بەڕیّزانەوە وەکو (سوهەیبی رۆمی و عەمماری کوڕی یاسر و دایکی سومەییە و باوکی یاسر و بیلالی حەبەشی و خەبابی کوڕی ئورس و ویّنەی ئەوانەوە و (خوایان لیّ رازی بیّت) ﴿وَٱللَّهُ رَءُوفُۢ بِٱلۡعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾﴾ **واته:** خوا بە زیادە و بەزەیی بەو کەسانەدا دیّتەوە کە خۆیان و ماڵیان لە پیّناوی ئیسلام دادەنیّن) جا هەروەها دوای ئەوەی لە ئایەتەکانی پیّشوودا فەرمووی مرۆڤ لە چاکیی و خراپیدا دوو دەستەن، یەکیّکیان بۆ ڕەزامەندی خوا و ئەوەی تریان بۆ ئارەزووی خۆی ئیش ئەکات و (فەساد) بڵاو دەکەنەوە وەڵات ویّران ئەکەن، ئینجا ڕیّنموونیان ئەکات بۆ ئەوەی ببنە یەك ڕیّز و پشتیوانی یەکتریی بن و جەڵەوگیریی مان لیّی ئەکات لە ناکۆکی و دووبەرەکی هەروەك ئەفەرمویّت: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱدۡخُلُواْ فِي ٱلسِّلۡمِ[3] كَآفَّةً﴾.**واته:** ئەی ئەوانەی کە

---

(١) زانایان بۆ هۆی هاتنەخوارەوەی ئەو ئایەتە زۆر هۆیان باس کردوە بەڵام هەموویان ئەگەڕیّنەوە بۆ لای ئەو کەسانەی فەرمانیان بە چاکە کردووەو ڕیّگە لە خراپە ئەگرن و گیانی خۆیان بۆ بەرزی ئیسلام بەخت ئەکەن بۆ ئەو مەبەستە واز لە خۆشی جیهان ئەهیّنن)

(٢) بڕوانە (التفسير الكبير، تفسير القرآن العظيم للإمام الطبراني)، لیّکۆڵینەوەی (هيشام البدراني) بەرگی ١، لاپەڕە ٣٥٥.

(٣) السّلم بە دوو واتایان دیّت **واتە** گردنکەچی و ئاشتی گردنکەچی بۆ خواناشتی لەگەڵ خودا، وەهەروەها بە واتایی (ئیسلام)یش دیّت.

بڕواتان هێناوە وەرنە ناو ئیسلامەوە بە تەواوی گشتان ببنە موسڵمانی ڕاستەقینە و هەروەها فەرمانەکانی خوا بەجێ بێنن، نەکەن فەرمانێك بەجێ بێنن و ئەوی تریش وازی لێ بێنن وەك هەندێ کەس (نوێژ) ئەکەن و بەڕۆژوو ئەبن وە لەگەڵ هەندێشدا دزی و درۆش لەگەڵ خەڵکی ئەکەن یا وەك هەندێك بەردەوام ئارەق دەخۆنەوە و لە کاری خراپەش لانادەن ئینجا کە ڕەمەزانیش هات بەڕۆژوو ئەبن و نوێژ ئەکەن، بەڵام کە ڕەمەزانیش ڕۆیشت ئەگەڕێنەوە سەر هەمان ڕەوشتی پێش ڕەمەزان یان هەندێ کەس دەڵێ من (موسڵمانم) و نوێژ ئەکات و ڕۆژو ئەگرێ و لەهەمان کاتیش دەچێ یارمەتی کۆمەڵێ بێباوەڕان ئەدات و خۆشیان بۆ بەکوشت ئەدات[1].

خوێنەوارە ئازیزەکانم قورئان فەرمانمان پێ ئەکات پێویستە بە تەواوی بەرنامەی ئیسلام وەربگرین، بە هیچ شێوەیێك نابێ بێ فەرمانی خوا و پێغەمبەر (ﷺ) و ئاینی پیرۆزی ئیسلام بین، چونکە ئەو خەڵکە ئەگەر موسڵمان نەبن و ملکەچ نەبن و بۆ ئیسلام و موسڵمان نەبن ئەو کاتە دژ بە خەڵکی ئیسلام دەوەستن، دەیانەوێ بۆ سوودی تایبەتی خۆیان مل بە خەڵك شۆڕ بکەن، ئەو کاتە شەڕ و شۆڕ دەقەومێ و (شەیتانیش) هاندەرێکی باشە بۆ ئەوەی خەڵك لە (ئیسلام) دوور بکاتەوە بۆیە خوای گەورە ئاگادارمان دەکاتەوە و دەفەرموێ ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا۟ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ ۚ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٢٠٨﴾﴾ واتە: بەدوایی هەنگاو و پیلانی شەیتان مەکەون چونکە (شەیتان) دوژمنێکی

---

(١) بڕوانە تەفسیری قورئانی پیرۆز، لە نووسینی (عبدالعزیز علاءالدین موستەفا کۆیی، بەرگی ١، لاپەڕە ٢٩٤، هەروەها بڕوانە (تەفسیری ڕۆشنیش) لاپەڕە٥٠.

ئاشکرا و ناسراوە بۆ ئێوە.

﴿ فَإِن زَلَلْتُم مِّنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْكُمُ ٱلْبَيِّنَٰتُ ﴾ **واتە:** ئەگەر لاتاندا لەڕێی ڕاست کە (ڕێی ئیسلامەتیە) و ڕێ شەیتان بگرن کە ڕێی ئاژاوە و دووبەرەکی یە دوایی ئەوەی کە نیشانەی زۆرتان بۆ هات لەلای خواوە لەسەر ڕێی ڕاست وە تێگەیشتن کە ڕێی (شەیتان) ڕێی چەوت و خوارە، (شەیتان) دوژمنێکی ئاشکراتانە.

﴿ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾ ﴾ **واتە:** باش بزانن کە خودا بە توانا و دەسەڵاتە کەس نییە بتوانی بەربەرەکانی بکا و لە ژێر دەستی دەربچێت هەر ئەو خاوەن (حیکمەتە) لە کردەوەکانیا.

ئەوجا خوای گەورە بە (تەوسەوە) ئەڵێ بەو موسڵمانەی کە ڕێی یەکێتی یەك کەوتن پشتگوێ ئەخەن وە شەڕ و ئاژاوە ئەنێنەوە ﴿ هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن يَأْتِيَهُمُ ٱللَّهُ فِى ظُلَلٍ مِّنَ ٱلْغَمَامِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَقُضِىَ ٱلْأَمْرُ ۚ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرْجَعُ ٱلْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾ ﴾. **واتە:** ئەوانەی لاڕێی دەگرن و لە فەرمانەکای خودا یاخی دەبن چاوەڕێی چی دەکەن؟ ! چاوەڕێی هاتنی سزای خودا دەکەن کە لە شێوەی چەند پەلە هەورێکی گەورە و مەیلەو تاریکدا لەگەڵ مەلائیکەی سزداندا بێت بۆیان ئەو کاتە ئیدی هەموو شتێك کۆتایی پێ دێت و گشت ڕێگایەکی پەشیمانبونەوە دەبڕێت و هەموو کارێك دەکەوێتە دەستی خودا و سەرەنجامیان هەر بۆ لای ئەو دەگەڕێتەوە.

تێبینییەکی گرنگ :

جا بێگومان ڕەنگە مەبەست لەمە ڕۆژی قیامەت بێت کە بناغـەی دنیـا تێکدەچێت و ئاسمان و زەوی هەموو دەکەون بەسەریەکتراو دەبنە چەند جۆرە گازێك کە بەشێوەی پەڵە هەورێکی گەورە و فراوان و مەیلەو تاریك دەردەکەوێت هەندێ لـە (موفەسـیران) دەڵـێن مەبەسـت لـە ﴿أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ﴾ (أي يأتيهم أمْرهُ وبأسَهُ)، واتـە: هـاتنی فـەرمانی خودایـە وەکـو وتمان هەندێکی تر دەڵـێن مەبەسـت هـاتنی خـودا خۆیـەتی بـە هـاتنێکی تایبەتی کە ئێمە نازانین ئەو هاتنە چۆنە و لە ئاستی تێگەیشتن و زانـینی ئێمـەوە دوورە[1] یـان هەنـدێکی تـر دەڵـێن (یـد الله) **واتـە:** دەسـەڵات و توانای خودا ئـەوجا پێویسـتە بـە هـیچ جۆرێـك بـیر نەکەینـەوە کـە هـیچ شـتێکی وەك ئـادەمیزاد بێـت، چـونکە هەرچـی بـەبیری دادی خـوا بـە پێچەوانەوەی مەزەندەی ئادەمیزداە.

چونکە ئەوەی کە ئـادەمیزاد دێتـە بەرچـاوی هەرئەوەیـە کـە دەیزانـی لەولاو لەولاوە نایێتە بەرچاوی ئەوەی نەشهاتە بەرچاوی ئاگای لێ نییەو نایزانی..هتد.

---

(١) بڕوانە تەفسیری گوڵشەن، لە نووسینی (نظام الدين عبدالحميد)، لەگەڵ دەسکاری، لاپەڕە٧٤، هەروەها بڕوانە (صفوة التفاسير) بەرگی١، چاپی بیروت، لاپەڕە/١٣٤.

بەنی ئیسرائیل سفڵەنە و بە چاکەی خوا نازانن

﴿سَلۡ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ كَمۡ ءَاتَيۡنَٰهُم مِّنۡ ءَايَةِۭ بَيِّنَةٖۗ﴾ **واتە:** لە بەنی ئیسرائیل و نەوەکانی (یەعقوب) بپرسە ئەرێ دەزانن کە چەندین بەڵگە و نیشانەی ڕوونمان بۆ ناردوون، دەبوایە پاش ئەو بەڵگانە (عیبرەتیان) گرتبا و سوپاسگوزاری خوایان کردبا کەچی زۆرێکیان پشتیان لێ هەڵکرد و گۆڕیانەوە بە (کوفر) جا ئەفەرمووێ ﴿وَمَن يُبَدِّلۡ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَتۡهُ﴾ **واتە:** کاتێك ووشەی (کم) بەکاردێت کە شتێکی زۆر لەگۆڕێ هەبێ کە نەژمێردرێ خوا دەفەرمووێ لە (جوولەکەکان) بپرسە کە چەندین بەڵگە و نیشانە و کاری لە توانابەدەری ئاشکرامان بۆ پێداون (ئەمە ئاماژەیە بۆ دارەکەی حەزرەتی موسا(سەلامی خوای لێ بێ) و دەربازبوونیان لەخنکان لە دەست فیرعەون و سێبەرکردن لەسەریان لە بیابانی خاکی (سینا) بەهۆی هەورەوە، هەروەها گەزۆمان لە ئاسمانەوە بۆ باراندن بۆ سەرکێو و دار و دەرەوەکانی بیابان، هەروەها تەیرە باڵندەی شەلاقەو بۆ خۆیان بە چاکی پێ دەژیان و هەڵقوڵینی ئاو لە بەرد ﴿فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ٢١١﴾ **واتە:** بێگومانیشە سزا و تۆڵەی خوا زۆر گران و سەختە بۆ ئەوانو چونکە خوای گەورە بە بەڵگە و نیشانەیەکی زۆریدا بە جوولەکەکان لەسەر دەستی مووسادا (سەلامی خوای لێ بێ) کەچی باوەڕیان پێ نەکردن و لە باتی ئەوە پشتیان لە حەزرەتی موسا کرد (سەلامی خوای لێ بێت)، هەرکەسێی بێڕێزی بکاو لەگەڵ (پێغەمبەرەکانم) (صەلاا و سەلامی خوایان لێ بێت) هەروەها (عەزاب)و سزای ئەدەم لەدنیاو قیامتداو.

سەرنجێکی گرنگ:

شێخ محمدی خاڵ لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەفەرموێ: مەبەس لێرەدا پرسیارکردن نیە لە جوولەکە، بەڵکو (مەبەستی) بیرخستنەوەی موسڵمانانە بەو هەموو نیشانانەی کە خوا، وەختی خۆی ناردوونی بۆیان بە مووسادا و بەو هەموو (موعجیزانەی) کە نیشانی داوون کەچی چاکی نەکردوون وە لە بێ بڕوایی و سەرپێچی و زۆر و ستەم نەگێرانەوە کە ئەمە سەرەتایی نەهاتی هەموو گەلێك مایەی لەناوچونێتی ئەم ئایەتە گەورەترین (ئامۆژگارین) بۆ موسڵمانان، بەڵام ئاخۆ تێبگەن و پەندی لێ وەربگرن؟ وە حاڵی بن کە ئەو خاك و ئاوەی بەسەریەوە ئەخوڵێنەوە ڕۆژ بە ڕۆژ لە کەمبوونەوەدایە، وە ئەو نرخ و ڕێزەی کە لە ژێر سێبەرەکەیا دانیشتوون دەم بەدەم لە کشانەوە و کەمبوونەوە دایە ئەمانەش خوا لێی نەگۆرین تا خۆیان لە خۆیان گۆڕی، وەك قورئان ئەفەرمووێ: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ ﴿٥٣﴾﴾ (الأنفال: ٥٣)[2] .

بەڵام بەخوا تێ نەگەیشتن با هەموو ڕۆژێکیش دەوری قورئان بکەنەوە یا بەیانی و ئێوارە گوێی بۆ بگرن تا ئەمانیش وەك (جوولەکەی) جاران لە دینەکەی خۆیان لایان دا، وە هەزاران شتیان لێ (زیاد) کرد، وە هەزاران زانای بەرز و خوێندەواری ئاین یان کوشت لەسەر ئەوەی کە

---

(١) بڕوانە تەفسیری خاڵ بە قەڵەمی شێخ محمدی خاڵ، بەرگی دووەم، لاپەڕە ٩٨ لەگەڵ دەسکاری، هەروەها بڕوانە (تەفسیری قورئانی پیرۆز) لەنووسینی (عبدالعزیز علاء الدین) کۆیی بەرگی١،، لاپەرە٢٩٧.

(٢) **واتە:** ئەم تۆڵەیە بەهۆی ئەوەی خوا کە بەهرێکی ڕشت بەسەر گەلێکا لێیان تێك نادات تا خۆیان لە خۆیانی تێك نەدەن.

ئامۆژگاری ئەکردن، وەك ئەو پێغەمبەرانەی کە (جوولەکەکان) کوشتیان، تا خواش ئەمانی وەك ئەوان پارچە پارچە کرد، وە دوژمنی بەسەر زاڵ کردن، بەڵکو کردنی بە خوار دەستی جولەکەش.

ئینجا وەك لێرەدا یەکێك بڵێ ئەی خوێندەواران و پیاوانی گەورە بۆ قسە ناکەن؟ چاووڕاو بۆ ناکەن بەرامبەر بەم هەموو زۆر و ستەمەی کە سەرۆك و کاربەدەستان ئەیکەن و لە شەریعەتی ئیسلام لائەدەن و کار بە قورئان و بەرنامەکەی ناکەن، ئینجا وەڵام ئەدات و ئەفەرمووێ ﴿ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ﴾ **واتە**: ژیانی ئەم دونیایە بۆ (کافران) و بێباوەڕان جوان کراوە و رازێندراوەتەوە بەشێوەیەك بۆ خۆیانی بۆ دادەنێن ﴿ وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا ﴾ **واتە**: گاڵتە و گەپیش بەو کەسانە دەکەن کە باوەڕیان هێناوە پێتان دەڵێن سەیرکە ئەمانە ژیانی ئەم دونیایەیان چۆن لەخۆ (حەرام) کردووە؟

﴿ وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾ **واتە**: ئەوانەی لە خواترسن خۆیان لەماڵی (حەرام) و کاری خراپ دەپارێزن ئەوانە لە ڕۆژی (قیامەت) بەرزتر و بەڕێزترن لەو کەسانەی کە بێباوەڕن و لە کردەوەی خراپ لانادەن و ماڵ بە (حەرامی) پەیدا ئەکەن و ئیتر بەو ماڵە (حەرامە) لە خۆیان بایی ئەبن و گاڵتە بە خاوەن باوەڕان ئەکەن.

﴿ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (٢١٢) ﴾ **واتە**: خوا بۆ هەر کەسێك خۆی بیەوێت ڕزق[1] و ڕۆزۆ فراوانی ئەداتێ لە دونیا و لە قیامەتدا بێ ژمارە و لێپرسینەوە و لێکۆڵینەوە، وە هەرکەسێ خوا بیەوێ بیداتێ.

---

(١) الرزق: **واتە** رۆزی چونکە هەر شتێکی کە سوودی لێ وەربگیرێ بۆیە بەشتێ (حەرامیش) دەڵێن (رزق) چ حەلاڵ چ حەرام بێ.

ئادەمیزاد هەموو یەك بەرەبوون

ئیمام (ئیبن جەریر –الطبري له تەفسیرەکەیدا[1] ئەڵێت: (هُمْ الذّين كانو بين آدم ونوح وهُمْ عشرة قرون كُلّهم كانوا على شَريعةٍ الحقّ فاختلفوا بعْدَ ذلكَ) **واته:** ئەوانەی له نێوان حەزرەتی ئادەم و نووحدا دە (سەدە) بوو ئەو خەڵکه هەموو لەسەر هەق و راستی بوون پاشان هەرا و ناکۆکییان بوو ئینجا لێك ترازان و ئەوجا بۆ یەکخستنەوەیان لەم ماوەیەدا چەند پێغەمبەرێکی هەنارد، جا هەروەها خوای تەعالا ویستی دڵخۆشی پێغەمبەر (ﷺ) و ئەصحابەکانی بداتەوە بۆ ئەوەی خەمخۆر نەبن لە (عەنادی–موشریکەکانو) ئاژاوەو ئاشوب نانەوەی (کیتابییەکان) چونکە هەر پیلانیان ئەگێرا و ئاژاوەیان ئەنجامدا لەگەڵ پێغەمبەرەکانا، ئەوانیش هەر خۆیان گرتووە و ئارامیان گرت هەتا خوا ئەم پیغەمبەرەیشی (ﷺ) بۆ ڕەوانە کردن، وە ئەم ئایەتەشی ناردە خوارەوە وەك ئەفەرموێت ﴿ كَانَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً ﴾ **واتە:** لە سەرەتاوە هەموو خەڵك یەك دەست و یەك بەرە بوون گشت لەسەر ئاینێکی پاك و راست و دروست بوون، بەبێ یەکتر نەدەژیان کەچی وردە وردە لە ئەنجامدا جیاوازی و ناکۆکی کەوتە نێوانیانەوە و لێکترازان، هەندێکی تر لە زانیانی (تەفسیر) ئەلێن (ئادەمیزاد) لە زەمانی (حەزرەتی ئادەمەوە) تا زەمانی حەزرەتی شیت (سەلامی خوایای لێ بێت) وە لە زەمانی ئەوەوە تا زەمانی حەزرەتی (ئیدریس) و نزیکی

---

(١) بڕوانە (جامع البيان عن تأويل أى القران) دانراوی پێشەوا (ابن جرير الطبري)، بەرگی دووەم، لاپەڕە ٤١١.

زەمانی نووح (سەلامی خوایان لەسەر بێت) هەموو یەك چین و یەك دین بوون (ئیختیلافیان) لە حەقدا نەبوو، چونکە لەسەر فەرمانی پێغەمبەرەکانیان ئەڕۆیشتن بەرێگادا و هەندێکی تر لە زانایانی (تەفسیر) ئەڵێن (مەبەست لەم ئایەتە پیرۆزە ئەوەیە کە ئادەمیزادەکان پێش ئەوەی زۆرببن هەموو یەك بیرو باوەڕیان هەبوو لە ڕێگای ڕاست لایانداو جیاوازی کەوتە نێوانیان﴿ فَبَعَثَ ٱللَّهُ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ﴾ (ئەوجا خوای تەعالا پێغەمبەرانی بە زۆری ناردو ڕەوانەی کرد چەندین پێغەمبەر (درودی خوایان لێ بێت) کاتی نەتەوەکان دەستیان دابووە جیاوازی لە نێوان خۆیاندا هەر حەزرەتی (شیت پێغەمبەر هەتا ئیدریس پێغەمبەر و لەویشەوە هەتا نوح پێغەمبەر (درودی خوایای لەسەر بێت) لەویشەوە هەتا حەزرەتی ئیبراهیم (ﷺ) لە ئیبراهیمیشەوە هەتا پێغەمبەرانی ئیسرائیل (درودی خوایان لەسەر بێت) هەتا کۆتایی هات بە پێغەمبەری ئیسلام (ﷺ) پێغەمبەری ئیسلام (ﷺ) بە نامەییەکەوە نێراوە شایانی ئەوەیە بکرێ بە یاسا و دەستور بۆ کۆکردنەوەی هەموو ئادەمیزاد لەژێر ئاڵای قورئان.

ئینجا خوا پێغەمبەرانی نارد موژدە دەر بن (بەپاداشت بۆ ئەوانەی بڕوایان هەیە) هەروەها ترسێنەریش بێ بۆ ئەوانەی جیاوازی و ناکۆکی ئەکەن ﴿ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ بِٱلْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ ٱلنَّاسِ فِيمَا ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ﴾ **واتە:** نامەی هەق و ڕاستیشی لەگەڵ ناردن (چونکە هەر ماوەیەك خودا پێغەمبەرێکی دەنارد بۆ گەلێك) بۆ ئەوەی بیانگێڕێتەوە بۆ سەر ڕێگای ڕاست و ئەویش بە موژدەدان بە هەندێکیان و هەڕەشە کردن و ترساندنی هەندێکی تریان وە لەگەڵ هەر پێغەمبەرێکدا (کتێبێکی)

دەنارد کە (حەقی) لە ناهەق بۆ جیا دەکردنەوە، تاپێغەمبەرەکەیان لەناویاندا (حوکم) بە کتێبەکە بکات[1].

﴿وَمَا ٱخۡتَلَفَ فِيهِ إِلَّا ٱلَّذِينَ أُوتُوهُ مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَتۡهُمُ ٱلۡبَيِّنَٰتُ بَغۡيَۢا بَيۡنَهُمۡۖ﴾ **واته:** هەر ئەوانەیان لەو بەرنامە و کتێبەدا ناکۆك بوون کە لە پێشدا (کتێبیان) پێ درابوو، ئەویش پاش ئەوە هەموو بەڵگە و نیشانە ڕوونە بۆیان هاتن چونکە بێگومان جیاوازی و دژایەتیەکەشیان هەر لەبەر دەردی (حەسادەتی) ناوخۆیان بوو تاوای کرد پێك نەیەن، **واته:** وەنەبێ ڕاستیەکانیا لێ ون بووبێت، نەخێر بەڵکو تەنها (حەسادەت) بوو دەستە دەستەی کردن و وەرووبەڕووی یەك وەستان و هەقیان لێ گوم بوو﴿فَهَدَى ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِمَا ٱخۡتَلَفُواْ فِيهِ مِنَ ٱلۡحَقِّ بِإِذۡنِهِۦۗ﴾ **واته:** ئەوانەی باوەڕیان هێنابوو خوای گەورە بە فەرمانی خۆی شارەزا و ڕێنموونی کردن و تێی گەیاندن کە هەق و ڕاستی لە چیدایە و قسە و بۆچوونی کێ ڕاستە ﴿وَٱللَّهُ يَهۡدِي مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾﴾ **واته:** خوا ڕێنمایی کەسێ ئەکا و کە ئارەزووی هەبێ بۆ لای ڕێگەی ڕاست کە ڕێگەی پێغەمبەران (درودی خوایان لەسەر بێت) و دۆستانی خوایە کە ڕێگەیەکی ڕاستە و دەیگەینیتە بەهەشت (انشاءالله)

---

(١) ئەوەش دەبووە مایەی ئاسوودەیی بۆ ئەو گەل و کۆمەڵانە، بەڵام گەلەکان (پاش پێغەمبەرەکانیان) لە ڕێنماییە ئاینییەکانیان لایاندەدا و زانایانی ئایینەکە لەبەر ئارەزووە خراپکاریی خۆیان زانیاری و فەرمانەکانی ئاینەکەیان دەگۆڕی وەکو (حاخامی جوولەکەکان و قەشە و مەترانەکان) وایانکردووە و هەروەها (تەوڕات و ئینجلیشیان گۆڕی) و هاویشتیانە سەر (تەبیعەتی) خۆیان.

ئینسان لەو گۆڕەدا
بە خۆڕایی ناچنە بەهەشتەوە

(أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُو الجنّةَ) ئینجا گەلێ لە (موفەسیرەکان) فەرموویانە ئەم (ئایەتە) هاتە خوارەوە لە (غەزای خەندەقدا) لەو کاتەدا کە موسوڵمانەکا کەوتنە ناڕەحەتی دا و چونکە دە هەزار کەس لەشکری (کافرەکان) لەگەڵ جوولەکە ناپاکەکان گەمارۆی شاری مەدینەیان دا و ئینجا موسڵمانەکان کەوتنە ترس و لەرزەوە بەڵام خوای گەورە بایەکی بە(شدەتی) هەنارد هەموو سەنگەر و چادرەکانی بەسەریەك داخست و تێکی شکاندن ئەوجا هەر ئەو شەوە بە فەرمانی خودا ئەم لەشکرە (دە) هەزار کەسیە گەڕانەوە بە سەرشۆڕی مەدینەیان بەجێهێشت و ئینجا بەیانی موسڵمانەکان کە چاویان بەمە کەوت هەناسەیەکیان دا لە خۆشیانا زۆر سوپاسی خوای گەورەیان کرد و هەندێکی تر لە (موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە لە (غەزای ئوحود) دا وە هەندێکی تر ئەلێن ئەم (ئایەتە) هاتووتە خوارەوە بۆ دڵخۆشی و دڵدانەوەی (موهاجیرەکان) لە کاتێکا خانوو و دارایی خۆیان بەجێهێشت لە مەککەدا و کەوتە دەستی (موشریکەکان) و چونکە ئیختیاری ڕەزای خوایان کرد بەسەر هەموو شتێکدا ئەوجا بە هەر حاڵ وەکو (قازی بەیزاوی) ئەفەرموێت (خودا بەم ئایەتە خیتاب و فەرمایش) ئەکا لەگەڵ حەزرەتا (ﷺ) وە یارەکانیا و هەروەها هێز ئەدا بەدڵیان لەسەر خۆگرتن و دەوام و سەبر و (تەحەمول) چونکە دوژمنیان گەلێ زۆرە و چونکە دوژمنەکانیان بەردەوامن لەسەر پیلان و ئاشوب گێران بەڵام خوا (نەسرەتیان) ئەدا لەسەر (کوفر) و بێ دینی، ئەوانە (انشاء

الله) وە هــەروەها خــوای گــەورە ئەفــەرموێت﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُم ﴾[1] واتــە: ئایا وادەزانن هەروا بە ئاسانی دەچنە بەهەشتەوە بەبێ ئەوەی دووچاری ئـەو ئـازار و مەینەتیانــە بــبن کــە شــوێنکەوتوانی پێغەمبــەرانی پێــشو بەدەســت دوژمنەکانیانەوە دووچاری بوون؟!

﴿ مَّسَّتْهُمُ ٱلْبَأْسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُوا۟ ﴾ واتە: ئەوان تووشی گەلێ سـەختی و هەژاری و ناخۆشی و برسیەتی و چەوسانەوە بوون کەتەنگی پێ هەڵچنی بوون ﴿ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِ ﴾ .

واتە: ئەو قۆناغە سـەخت و نالـەبارە ئەوەنـدە درێـژەی کێشا پێغەمبـەر (صلى الله عليه وسلم) ئەو بڕوادارانەش کە لەگەڵیا بوون دەیانگوت دەبـێ یارمـەتی خـوا کەی بێت و کەی بێت بە هانامانەوە؟ چونکە حاڵیـان ئەوەنـدە نـاخۆش بووبوو ئارامیان نەمابوو، هەتا داوای یارمـەتیان لـە خـوا کـردوە خـوایش فەرمووی ﴿ أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ (٢١٤) ﴾ .

واتــە: بــەڵێ ئاگــادارین و مــزگێنی بــێ کــە بەراســتی یارمــەتی خـوا بـۆ موسـڵمانان نزیکـە و بـەم زوانـە دێ و هـیچ گومانتـان لـەوەدا نـەبێ کـە یارمەتی خودا بۆ ئیمانداران نزیکە و پێتان ئەگا و ڕزگار ئەبن)

---

(١) جـا بێگومـان خـوای گـەورە لێـرەدا لۆمیـان دەکـا و (عتابیـان) لـێ دەگرێـت و ئەفەرموێت: ئایا ئێوە واگومـان ئەبـەن کـە دەچنـە نـاو بەهەشـتەوە بەئاسـانیو هێشتا نەهاتووە لەسەرتاندا ئەو بلاو سزاو زەحمەتانەی گەلانی خۆتان چیان بەسەر هاتووەو مەبەست ئێوە لەچاو ئەواندا هیچتان بەسەر نەهاتووە.

ماڵ و سامان بەکێ دەبەخشرێت و خێری زۆرە..؟

فـەرموودەی خـودا (جـل جلالـه) ئەفـەرمووێ ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَۖ ﴾ هەندێ لە زاناکانی (تەفسیر) ئەڵێن هـۆی نـازل بوونیـا ئەمـە بوو (ریوایەتکراوە) لە عبدالله ی کوڕی عەبباس (ڕەزای خوایان لێ بێـت) فەرمویـەتی ئـەم ئایەتـە دەرهـەق کەسـێکا هاتـە خـوارەوە و عـەرزی پێغەمبەری (ﷺ) کرد گوتی ئەی پێغەمبـەری خۆشەویست دینـارێکم هەیـە فـەرمووی بیبەخـشە لەنەفـسی خۆتـا و ووتـی دوو دینـارم هەیـە فەرمووی بیبەخشە بەخێزان و منالەکانت.

وتی: (سێ دینارم) هەیـە فـەرمووی بیبەخـشە بەخزمەتکارەکـەتا و وتـی چوار دینـارم هەیـە فـەرمووی بیبەخـشە بـە دایـك و باوکتـا و وتـی پێـنج دینارم هەیە فەرمووی بیبەخشە بە خزمەکانتا و وتی شەش دینارم هەیـە فـەرمووی سـەرفی بکـە لـە ڕێگـەی خـودا دا و لـە (غـەزا و جیهـادا) وە فـەرمووی ئـەو دینـارە لـە هـەموان خێـری زیـاترە ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَۖ ﴾ **واته:** ئەی پێغەمبەری خۆشەویـست موسـڵمانەکان پرسـیارت لێ ئەکەن چی ببەخشین و بەکێی ببەخشن؟

﴿ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾ ﴾ **واته:** ئەی محەمەد تۆیش پێیان بڵـێ هەرچیـەك ببەخـشن پـێش هـەموو کەسـێك بـۆ دایـك و باوکە پاشان بۆ خزمانی نزیك و بێ باوکان و **واته:** هەتیوانی بـۆ هـەژارانی

دەستکورتە هەروەها بۆ ئەوانەیە کە لەسەفەردا خەرجییان لێ دەبڕێت، جا هەرچاکە و خێرێك کە ئێوە بیکەن بێگومان خودا ئاگای لێیەتی و پاداشتان دەداتەوە (وە پێویستە بزانین ئەم ئایەتە (نەسخ) کراوەتەوە بە ئایەتی (زەکات).

چونکە پێشەوا (قورگبی) لەتەفسیرەکەیدا ئەفەرمووێت (سودێی وە)و ئەڵێت: (نَزَلَتْ هذه الآية قبل فرض الزكاة ثُمّ نَسَخْتها الزّكاة المفروضة[1].

واتە: ئەم ئایەتە هاتووتە خوارێ‌و پێش فەرزبوونی زەکات بەڵام زەکاتی پێویست نەسخی کردووتەوەو چونکە هەندێ لە(موفسیرنی) : ئەڵێن ئەم ئایەتە دابەزیوە سەبارەت بە بەخشینی سوونن‌ەتەوە.

جیهاد لەگەڵ کافراندا لەسەر موسڵمانان فەرزە

(سیرەت) نووسەکان ئەفەرموون لە دوای کۆچکردنیان بۆ مەدینە بە دوو ساڵ ڕێ دران بۆ جەنگ کردن بە ئایەتی سوورەی (حج) کە ئەفەرمووێ ﴿ أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَـٰتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا۟ ۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ ﴾[2]. لە پاشان هەر لەو ساڵەدا جەنگ دانرا لەسەر موسڵمانان بە ئایەتی ﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ ﴾ **واتە**: جەنگتان لەسەر پێویست کرا

---

(١) بڕوانە: (الجامع الأحكام القرآن) تفسیری (قورطبـي) لەنووسینی (محمد احمد الانصاری بەرگی٢، لاپەڕە ١٦٦.

(٢) **واتە** ڕێی جەنگ درا بۆ ئەوانەی جەنگیان لەگەڵ ئەکرێ چونکە ستەمیان لێکراوە بێگومان خوا لەسەر یارمەتی دانیان بەتەوانایەو بەدەسەڵاتە.

لەگەڵ ئەو دوژمنانەی کە لەگەڵتانا ئەجەنگن وەك لە پێشەوە فەرمووی ﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوٓاْ ﴾[1].کەواتە ئەم ئایەتە یەکەمین (ئایەتێکە) کە جەنگی تیا پێویست کراوە لەسەر موسڵمانان، چونکە جەنگ پێویستێکی (دینییە) لەسەر هەر موسڵمانێك ﴿ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ﴾ **واتە:** جەنگ کردن ناخۆشە لاتان چونکە (قورسە) و نارەحەتە و دڵ و دەروون حەزی پێ ناکا چونکە کوشتن و بڕین و ئیبادەکردنی مرۆڤی تێدایە و بەڵام ئەگەرچی ئاوایش بێت هەر (جیهاد) هۆی سەرفرازیتانە.

﴿ وَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُواْ شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾ **واتە:** لەوانەیشە لە شتێك حەز نەکەن و ناخۆش بێت لاتان بەڵام خێر و چاکە تێدا بێت بەخێریش گەڕێ ﴿ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّواْ شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ﴾ **واتە:** ڕەنگەحەزتان لە هەندێ شت بێ و پێشتان خۆش بێت کەچی شەڕ و خراپ بێت و ئاکامەکەی باش نەبێ چونکە مرۆڤ بە سروشت هەردانیشتنی پێ خۆشە بەڵام دانیشتن و خۆشاردنەوە و دزینەوە لە (جیهاد) ڕیسوایی و ژێر دەستەیی بەدواوەیە.

﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾ ﴾ **واتە:** بێگومان خوا چاکیی و خراپی ئێوە هەموو ئەزانێ بەڵام ئێوە نایزان.

---

(١) **واتە** جەنگ بکەن لەڕێی خودا لەگەڵ ئەوانەی کە جەنگتان لەگەڵ ئەکەن و بەڵام دەستدرێژی مەکەن خوا دەستدرێژیکەری خۆش ناوێت.

تێبینیكی گرنگ:

پێویستە بزان هەندێ لە (موفەسیرەكان) فەرموویانە لەو ئایەتەی ناوبراو كە باسی (جیهادی) كرد، هەندێ لە زانایان ئەڵێن (فەرزی عەینە) وە ئەو فەرزە (عەینەیش) بەس لەسەر پێغەمبەر (ﷺ) بووە و وە لەسەر (ئەصحابەكانی) چونكی پێغەمبەر (ﷺ) هەتا لە مەككەدا بوو فەرمانی جەنگ كردنی پێ نەدرابوو، وە پاش كۆچكردنی بۆ مەدینە ئینجا ئیزنی ئەوەی پێدرا كە جەنگ لەگەڵ هەركەسێ كە دەست بكا بە شەڕ و جەنگ لەگەڵیا، ئەوجا لەپاش ئەوە ئیزنی پێدرا بۆ جەنگ كردن لەگەڵ (كافر) و موشریكەكانا بە شێوەی گشتی جا لەسەر ئەم شێوەیە لە ئەوەوە دەرئەكەوت جەنگ (فەرزی عەین) بوو، لەسەر حەزرەت و (ﷺ) هاوەڵانی بەڵام لەسەر باقی موسڵمانەكان (فەرزی كیفایەیە) ئەگەر هەندێ لە موسڵمانەكان شەڕ بكەن لەگەڵ (كافرەكانا) ئەوە كیفایەتە و گوناهەكە لەسەركەس نابێ مادام هەندێك لە موسڵمانەكان بەو كارە هەڵسان و بەڵام (جمهوری موفەسیرین) لەسەر ئەو بیرەن كە جەنگ لەگەڵ (كافرانا) بۆ ئەوان وە بۆ پاش زەمانی ئەوان (فەرزی عەینە) ئەگەر (كافر) داخلی وڵاتی موسڵمانەكان ببن وە لەغەیری ئەو حاڵەدا (فەرزی كیفایەیە) ئەوەندە هەیە لەوەختی خۆیا كاتی حەزرەت (ﷺ) هەر كەسێ بانگی بكردایە بۆ (جیهاد) ئەوە (واجب) ئەبوو لەسەر ئەو كەسە ئامادە ببێ بۆ (جیهاد) و پەیڕەوی حەزرەت (ﷺ) بكات و لە (ئیتاعەی) دەرنەچێ و جا بێگومان (مەفهومی) ئەو ئایەتە پیرۆزە سەر مەشقە بۆ بەختیاری ئادەمیزادی موسڵمانان وە هەركەس ڕەفتاری پێ كردبێ بەختیار بووە، وە هەركەسێ ڕەفتاری پێ نەكردبێ ئەمە

بەدبەخت و داماو بووە، وە هەتا موسڵمانان ئازاد و ئامادە بوون بۆ (جیهاد) و مەردانە ڕۆیشتوونەتە ناو کۆڕی جەنگەوە سەربەرز بوون لە چەن لاوە:

یەکەم: خۆیان گرتەوە بە جەنگەوە و لە ڕۆژی ڕەشا چاویان لەچوونە مەیدان نەترساوە.

دووەم: لەبەر چاوی هەموو دوژمنەکانا خاوەن (هەیبەت) بوون بە مەترسییەوە تەماشایان کردوون.

سێیەم:لە زۆربەی کاتا دەسکەوتی دنیاییان زۆر بووە و شارەکانی (کافرەکانیان) دەردەست کردووە.

چوارەم: لە هەمووی گەورەتر جەزای بەهەشت و پایەی (شەهادەتیان) دەستکەوتووە[1].

پاشکۆ

جا بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت هەر گەل و ئوممەتی (حەربی) نەبووبێ ئەوەندەی پێ نەچووە دوژمن داگیری کردوون و بە ئارەزووی خۆی لێی کوشتوون، وە ئەگەر کەسێکیان ڕزگاربووبێ لە کوشتن ئینجا کراون بە بەندە و بەوێنەی (حەیوان) و ئاژەڵ دایما لە (سوخرەی) دوژمنا ژیاون حاشا لەو ژیانە کە بۆ ئادەمیزادی بێ پایە و بێ شانە، وەکو مامۆستا مەلا (محمد)ی کۆیی دەڵێت:

(ژیانی وابەئالاّمو بەمحنەت بەلەعنەت بێ بەلەعنەت بێ بەلەعنەت)[2]

---

(١) بڕوانە تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لە دانای (مامۆستا عبدالکریمی مودەریس) لەگەڵ دەسکاری، بەرگی ١، لاپەڕە ٣١٠

(٢) بڕوانە دیوانو یادگاری مامۆستا مەلا (محمد)ی کۆیی، چاپی یەکەم هەولێر، لاپەڕە٦.

شەڕ کردن لە مانگی قەدەغەکراوەکاندا

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون دوای ئەوەی لە ئایەتی پێشوودا فەرمووی جەنگ پێویست کرا لەسەر موسڵمانان ئینجا باسی مەسەلەیەك ئەکات کە پرسیاری لێکراوە لە پێغەمبەر (ﷺ) کە ئەویش جەنگ کردنە لە مانگی (حەراما)، جا هەروەها ئەفەرموێ ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ئەو مانگانەی کە شەڕ کردنیان تێدا (حەرامە) کە مانگی (ذو القعدة و ذو الحجة و محرم و رجب)ە ئایا دروستە شەڕیان تیا بکرێت؟!

(سیرەت) نووسەکان ئەگێرنەوە[1] کەوا حەزرەت (ﷺ) هەشت کەسی لە هاوەڵانی کۆچەران (مهاجرين) هەنارد بە سەرۆکایەتی (عبدالله)ی کوڕی (جەحش) (خوای لێ رازبێت) ئەویش لە دوایی مانگی (جمادی الاخره) بوو، وە لە پێش جەنگی بەدردا بە دوو مانگ ناردنی بۆ شوێنێك کە پێیان ئەگوت (بطن نخلة) لە بەینی (مەککە) و شاری (تائیف) دا بوو کە لەسەر ڕێی کاروانی قوڕەیش بوو تا دەنگ و باسی ئەو کاروانەی بۆ بێننەوە کە بەڕێوە بووە ئینجا لەوێ ئەبێ بە هەرا و شەڕ لە بەینی ئەوان و کاروانەکەدا، وە سەرۆکی کاروانەکە ناوی (عەمری حضرمي) بوو، ئەکوژرێ و هەروەها دووکەسیش لە هاورێکانی بە دیل ئەگیرێن و لەگەڵ کاروانەکەدا وە نازانی کە ئەو رۆژە یەکەم رۆژی مانگی (رەجەبە) کە جەنگی لێ قەدەغەیە، وەکاروانەکە و دیلەکان ئەهێننەوە بۆ

---

(١) بڕوانە سیرەت و ژیاننامەی رەهبەر لە ڕەوشت و (ئەخلاق و غەزەواتی) پێغەمبەر (ﷺ) لە نووسین و ئامادەکردنی (عبدالرحمن مەلا تەها عبدالعزيز)، بەرگی ١، لاپەڕە ٣٣٥.

(مەدینە)، ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێ ئەدی پێم نەووتوون کە ئێوە لە مانگی (حەراما) جەنگ مەکەن و پیاو مەکوژن کە حەزرەت (ﷺ) ئەمەی فەرموو ئەو هەشت کەسە هێشك لە جێگای خۆیان ڕاوەستان و هیچ قسەیان پێ نەکرا و لەبەر ئەوەی کە گوناهێکی زۆر گەورەیان کردبێ و هەندە خەجاڵەت بوون ئینجا بێ بڕواکانی قورەیشیش ئەمە ئەکەن بە چاو و ڕاو و ئەڵێن ئەوە (محەمەد) ڕێز و (حورمەتی) مانگی (حەرامی) شکان و وە فەرمانی بە خوێن ڕشتن دا لە مانگی (ڕەجەبا) و ئینجا بەم بۆنەیەوە موسڵمانەکان پرسیاریان ئەکرد لەجەنگ کردن لە مانگی حەراما هەروەها بێ بڕواکانیش بە تەوسەوە ئەو پرسیارەیان ئەکرد تا وەرام لەخواوە هات نازل بوو هەروەك ئەفەرمووێ ﴿ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ﴾ **واتە:** لەوەڵامدا بڵێ جەنگ کردن لەم جۆرە مانگانەدا کارێکی زۆر گەورە و گوناهە ﴿ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ ﴾ [1] **واتە:** ڕێگرتن لە ڕێگەی خوا و بێ بڕوایی بە خوا و ﴿ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللَّهِ ﴾ **واتە:** قەدەغەکردنی موسڵمانان لە (مسجد الحرام) وە لە (حەج و عومرە) و سوڕانەوەی (تەواف) بە دەوری کەعبەدا وە دەربەدەرکردنی دانیشتوانی ئەو مزگەوتە لێی وەك پێغەمبەر و یارانی کە دەریان کردن لەمەککە

(١) جا بێگومان لە (إعراب القرآن) دا ئەفەرمووێت (وَصَدّ عَنْ سَبيل الله) مبتدایە، خەبەرەکەی (أكبر عند الله)ی یە، جا هەروەها (المسجد الحرام) یش (عطف)ە و دەگەڕێتەوە سەر (سبيل الله) **واتە** (وَصدّ عَنْ المسجِدِ الحرامِ) و (خبر الثلاثة (اكبر عند الله) بڕوانە (التفسير المنير في العقيدة والشّريعة والمنهج) لە نووسینی (الدکتور وهبة الزحيلي)، بەرگی یەکەم، لاپەڕە ٦٢٧.

ئەوە گوناهێکی گەورەترە لە جەنگ کردن لە مانگی حەراما کەوابوو ئەو کارە کە لە دەستی (عبدالله ی کوڕی جەحشی) کەوتەوە لە ڕێگرتنە لە دینی خوا و (کافربوون) بەخوا و ئەشکەنجەدای و ئازاردانی موسڵمانان لەلایەن قوڕەیشەوە ئەو کارەی عەبدوڵلاش لەوەی قورەیش گەورەتر نییە ﴿ وَٱلۡفِتۡنَةُ أَكۡبَرُ مِنَ ٱلۡقَتۡلِۗ ﴾ **واتە**: هەوڵدان بۆ پەشیمانکردنەوەی موسڵمانان لە دین و ئاینەکەیان بە ئازار و سزادانیان یا بەهەر هۆیەکی ترەوە گەورەترە لە کوشتنی (عەمری حەزرەمی) لە مانگی ڕەجەبا و حەرەمەکانە.

جا بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت (قورئان) باسی دوژمنایەتی دوژمنانی ئیسلام ئەکات کە هەرگیز پاك نابنەوە و قەت دەست لە دوژمنایەتی خۆیان هەڵناگرن، هەروەك ئەفەرموێت ﴿ وَلَا يَزَالُونَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ ﴾ **واتە**: بێباوەڕان دەستتان لێ هەڵناگرن وە هەمیشە لەگەڵتا شەڕ ئەکەن ﴿ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمۡ عَن دِينِكُمۡ إِنِ ٱسۡتَطَٰعُواْۚ ﴾ **واتە**: لە ئاینتان وەردەگێڕن ئەگەر بۆیان بگونجێ و بتوانن، ئەوجا خوای گەورەش موسڵمانان ئەترسێنێ و هەڕەشەیان لێ ئەکات و ئەفەرمووێ ﴿ وَمَن يَرۡتَدِدۡ مِنكُمۡ عَن دِينِهِۦ فَيَمُتۡ وَهُوَ كَافِرٞ ﴾ **واتە**: هەرکەسێکتان لە دین و ئایینی خۆی پاشگەز بێتەوە و بچێتەسەر بتپەرستی وە بە (کافرییش) بمرێ ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتۡ أَعۡمَٰلُهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِۖ ﴾ **واتە**: ئەوانە بە (کافری) دەمرن و کار و کردەوەیان لە هەردوو دنیا بە فیڕۆ ئەڕوا و لەم دینایەدا لە خێر و بێری ئیسلام بێبەش ئەبن و مامەڵەی بێ بڕوایان لەگەڵ ئەکرێ هیچ پاداشتێکی خۆیان نابێت ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ

أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢١٧﴾ **واتــە:** ئــەو کەسـانە کـە هەڵگەڕانەوە و لە سـەر بـێ باوەڕی و (کـافری) مـردن و نەگەڕانـەوە بـۆ سـەر ئیـسلامەتی ئەوانـە خـەڵکی نـاو ئـاگرن و هـەتا هـەتایێ و تێـدا دەمێننەوە.

روونکردنەوەیەکی بە سوود

جا هەروەها ئیمامی (ئەبو حەنیفە) و پێشەوا (مالیـك) ئەفـەرموون (هـەر کەسێ (بەکافری) **واتە:** بەبێ باوەڕی وە یـا بـە (مورتـەدی) مـرد، ئینجـا هەرچـی کـاروکردەوەیێکی چاکیـشی هـەبێ هـەمووی بـەفیڕۆ ئـەڕوا و هـەروەها (ئیمـامی شـافیعی) و زۆربـەی زانایـان ئـەڵێن تەنانـەت ئەگـەر تۆبەش بکـا پـاش (دیـن) وەرگەڕانەوەکـەی و موسـڵمانان بێتـەوە دەبـێ هەموو کارە چاکەکانی بکاتـەوە و قـەزایان بکاتـەوە، بـۆ نموونـە ئەگـەر حەجی کردبێ دەبێ ئێستا دووبـارە بیکاتـەوە، بـەڵام لـە وتەیـەکی تـری ئیمـامی شـافیعی دا دووبارەکردنـەوەی نـاوی **واتــە:** (قـەزا) و گێڕانـەوە، (ئیمام مالیك) ئەڵێ ئەگەر کەسـێ جـوێنی بـە پێغەمبـەر (ﷺ) دا ئـەوە دەسبەجێ بێ ئەوەی داوای (تـەوبەی) لێ بکـرێ و یەکسەر ئـەکوژرێ[1].

چونکە بێگومان تاوانێکی گەورەی ئەنجامداو چونکە ئەفـەرمووێ: (رُوِي عَنْهُ انه يَقْتُل دون استتابة و به قال الشافعي في احد قوليه)[2].

---

(١) بڕوانە تەفسیری رامان لە مانا و مەبەستی قورئان، لە نووسینی مامۆستا (ئەحمەد کاکە مەحموود)، لاپەڕە ٦٤.

(٢) بڕوانە: تەفسیری قورگبی، بەرگی٢، لاپەڕە١٧٤.

پاشکۆ

ئینجا هەروەها قورئان دڵخۆشی ئەو هەشت کەسە ئەداتەوە کە بە هەڵە جەنگیان کرد لە مانگی (حەراما) و هەروەها پیاوێکیان تیا کوشت وە زۆر نائومێد و بێ هیوا مابوون، هەروەك قورئان ئەفەرموێ ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ **واتە:** ئەوانەی بڕوایان هێناوە و بە خوا و بە پێغەمبەر ﴿ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ ﴾ وە ئەوانەی کە بۆ ڕەزامەندی خودا کۆچیان کرد و دەستیان لە جێگا و رێگا و شاری خۆیان هەڵگرت.

﴿ وَجَـٰهَدُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أُو۟لَـٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ ٱللَّهِ ۚ ﴾ **واتە:** لە رێی خودا جیهادیان کرد و تێکۆشان ئەوانە چاوەڕوانی میهرەبانی خوان **واتە:** ئەو بڕوایەی کە هێناویانە ئەو کۆچەی کە کردوویانە وە ئەو تێکۆشانەی کە نواندویانە لە رێی خودا دا هەمووی بە هیوای میهرەبانی خواوە بۆ ڕەزامەندی ئەو بوو ﴿ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢١٨﴾ ﴾ **واتە:** خوالێخۆشبو و میهرەبانە نایان گرێ لە سەر ئەو هەڵەیەی کە کردوویانە) یەکێ لە دوعایەکانی پێغەمبەری خۆشەویست ئەمە بووە و (اللّهُمَ إني أستغفرُكَ عَنْ كُلّ عَمَلٍ أردتُ بهِ وجهَكَ فَخالطني ما فيهِ ما لَيْسَ لكْ) **واتە:** خوایە داوای لێبوردنت لی دەکەم لە هەر کردەوەیەکی بۆ تۆم نەکردبێ مەبەستم ڕەزامەندی تۆ بێ و مەبەستێکی تری تێکەڵ بووبێ، منی گوناهباریش ئەڵێم ئەی خوای مەزن و میهرەبانم، بم بوورە لەتاوانم، بەبەر تکاو نزای خۆشەویستەکەت بم بەخشە لەعەمل و کارم.

باسێك له بارەی قوماركردن و عەرەق خواردنەوە

خاوەنی تەفسیر (المظهري)[1] ئەڵێت ئیمامی (ئەحمەد) ئەم فەرموودەی هێناوە و وەك ئەفەرموێت (أَخْرَجَ احمد عن ابي هريرة (رضي الله عنه) قَالَ قَدِّمَ رَسُولُ الله (ﷺ) المدينة وُهمْ يَشْرَبُوْن الخَمْرَ وبالكون الميسر فسألوا رَسُولُ اللهِ (ﷺ) عَنْهُمَا فَانْزَل اللهُ ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ﴾ **واته**: ئەفەرموێت (حەزرەتی پێغەمبەر (ﷺ) كاتی تەشریفی رۆیشتە (مەدینە) و خەڵكێكی زۆر عەرەقخۆر و قومارچی بوون، بۆیە هاتن پرسیاری (حوكمی) ئەم دوانەیان لە پێغەمبەر (ﷺ) كرد ئینجا هەروەها بۆ ئەم وەڵامە ئایەتی ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ﴾ دابەزی و جا هەروەها لە أيسر التفاسير[2] ئەڵێت (كان العربُ في الجاهليةِ يَشْربون الخُمر ويُقامِرون) **واته**: لە زەمانی (جاهیلیەتاو) **واته**: نەفامی بە تایبەتی لە سەردەمی (عەرەبەكاندا) مەیان ئەخواردەوە و قوماریان ئەنجام ئەدا و ئیتر هەتا ئاینی پیرۆزی ئیسلام هات و بەتەواوی قەدەغەی كرد، هەروەها لە تەفسیری المنير[3] دا ئەڵێت (فقال النّاس ما حُرِّم علينا إنّما قال إثمٌ كبيرٌ وكانوا يشربَون الخَمْر حتى كان يوم صلّى رجُلٌ منِ المُهاجِرينَ وأمّ النّاس في المغرب فَخَلَّط قراءة فأنزلَ الله

---

(١) بڕوانە (التفسير المظهري) لە نووسینی (الشيخ القاضي محمد ثناء الله) المشهور (الباني بيتي) ج١، لاپەڕە ٢٦١، لەگەڵ دەستكاری

(٢) بڕوانە أيسر التفاسير لكلام العلى القدير، لە نووسینی أبی بكر جابر الجزائری، لاپەڕە ١١.

(٣) بڕوانە تەفسیری (التفسير المنير في العقيدة والشريعة والمنهج) لە نووسینی (دكتور وهبه الزحيلی) بەرگی یەكەم، لاپەڕە ٦٤١.

آية أغلظ منها ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمۡ سُكَـٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعۡلَمُواْ مَا تَقُولُونَ ﴾ (سوورەتی النساء: ٤٣) ثم نزلت آية أغلظ من ذلك ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَـٰمُ رِجۡسٌ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَـٰنِ فَٱجۡتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ﴿٩٠﴾ ﴾ (سوورەتی المائدة: ٩٠) الى قوله تعالى ﴿ فَهَلۡ أَنتُم مُّنتَهُونَ ﴾ (سوورەتی المائدة: ٩١) قالوا أنْتَهينا ربّنا.

واتە: هەندێ لە خەلکا و گوتیان (عەرەق) قەدەغە نەکراوە لە ئێمە و بەڵکو خواردنەوەی تاوانێکی گەورەیە و **واتە:** هێشتا ئەو خەڵکە بەتەواوی قەناعەتیان نەئەکرد کە (شەراب) خواردنەوە و قومار قەدەغەیە...تا جارێك پیاوێکی کۆچەری سەرخۆش پێشنوێژی ئەکرد و قورئانەکەی بە (غەڵەتی) تێکەڵ ئەکرد ئینجا بە توندی ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمۡ سُكَـٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعۡلَمُواْ مَا تَقُولُونَ ﴾ (سوورەتی النساء: ٤٣) لە پاشان سەختر لەمیش ئایەتی ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَـٰمُ رِجۡسٌ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَـٰنِ فَٱجۡتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ﴿٩٠﴾ ﴾ (سوورەتی المائدة: ٩٠) هات و دابەزی ئەوسا ئیتر بە تەواوی دەستیان لە شەراب خواردنەوە و قومار کردن هەلگرت و ئینجا موسڵمانەکان وتیان پەروەردگارا وا ئێمە بەتەواوی وازمان لێهێناو جا هەروەها بێگومان خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡخَمۡرِ وَٱلۡمَيۡسِرِ ﴿٢١٩﴾ ﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر لە بارەی خواردنەوەی (عەرەق) و خواردنی قازانجی قومارەوە پرسیارەت لێ دەکەن ﴿ قُلۡ فِيهِمَآ إِثۡمٞ كَبِيرٞ ﴿٢١٩﴾ ﴾ (يعنی الخمروالميسر) **واتە:**

ئەی پێغەمبەر تۆیش لە وەڵاما و پێیان بڵێی ئەو دووانە گوناھ و زیانێکی گـەورەیان تێدایـە) بـەڵام پێـشەوا (بـە غـەوی) لـە تەفـسیرەکەیدا[1] ئەفەرمووێ ئەمەش دەقەکەیت بە عەرەبی (الآية نزلت في عمر بن الخطـاب ومعاذ بن جبل ونفر من الأنصار أتوا الى رسول الله (ﷺ) فقالوا يا رسـول الله أفْتِنا في الخَمْرِ والمَيْسَر فإنّهُما مذهبـةٌ للعقـلِ مَـسْلبَةٌ للمـالِ فـأنْزَل الله هـذهِ الآيـة...) **واتـە:** هەنـدێ لـە (موفەسـیرەکان) ئـەم ئایەتـە دەبـارەی (عومــەری کــوڕی خــەتتاب و موعــازی کــوڕی جــەبل و کۆمــەڵێك لــە یارمەتیدەران و هەندێ لە هەواڵەکانی تریش کە هاتنە خزمەت پێغەمبـەر (ﷺ) وتیان ئەی پێغەمبـەر (ﷺ) دەربـارەی خواردنـەوەی (عـەرەق و قومار) کردن چ .ەفەرمووی چونکە هەردووکیان (عەقل) دەبەن و مـاڵ و سامان بەرباد دەکەن ئەوجا خوای گەورە ئەم ئایەتەی هەنارده خوارێ و ﴿ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَآ أَكۡبَرُ مِن نَّفۡعِهِمَاۗ ﴾ **واتە:** بۆ خـەڵکیش بـرێ قازانج و کەڵکیان بۆ هەیە خۆشی و لەزەتێکی تێدا بۆیان بـاری ئـابووری و بازرگــانیش بــۆ هەنــدێ کــەس دەس دەدا ﴿ وَإِثْمُهُمَآ أَكۡبَرُ مِن نَّفۡعِهِمَاۗ ﴾ بەڵام تاوان و زیانەکانیان لە سوود و بەهرەکەیان زۆرترە.

دوو تێبینی گرنگ

جـا هـەروەها (عـەرەق) و (قومـار) وەك قورئـان دەفـەرمووێت زەرەر و زیانیان گەلێ زۆرە:

یەکەم: عەرەق **واتە:** مەی چەند زیانێکی ئاشکرای هەیە.

---

(١) بڕوانە تەفسیر البغوی، المسمی معالم التنزيل، دانراوی پێشەوا (الحسين بن مـسعود الفراءُ البغوی الشّافعی) بەرگی ١، لاپەڕە ١٤٠.

١-عەرەق کە (حەرامە) لەبەر ئەوەیە کە لەبەرژەوەندی ئادەمیزادی خاوەن باوڕ ناگونجێنێ و هەروەها خوا و پێغەمبەر (ﷺ) بە (حەرامیان) داناوە چونکە زیانیان زۆرە و خاوەنی تەفسیری (الجواهر الطنطاوي)[1] ئەلێت زۆر لە (دکتۆر) و فەیلەسوفەکانی رۆژهەلات و رۆژئاوا نامەی زۆر و وتاری زۆریان نووسیوە لە باسی زەرەروو زیانی عەرەق و شەراب و ئەو شتانەی کە سەرخۆشی ئەدەن لەبۆ ئادەمیزاد.
٢-دکتۆرێکی تر ئەلێت زۆر جار (ئەو عەرەق و شەراب) تێکەڵ ئەبێ بە خوێن و نایەڵێ ئەو خوێنە چەرخەی خۆی تەواو بکات وە هەندێ جاریش خوێن ئەوەستێنێ کە ئەمە مردنی کوتوپڕیی لێ پەیدا ئەبێ (السكتة القلبية).
٣-عەرەق هێزی خواردنەوە و هێزی ژیری و بیر کەم ئەکاتەوە.
هەروەك هێندێ جار ئادەمیزاد (شێت) ئەکات، هەروەها زۆر تووڕە و زوێری و ناکۆکی ئەخاتە ناوەندی سەرخۆشەکان لەگەڵ یەکا و وە لەگەڵ منالا و لەگەڵ دۆست برادەرە و هاوەلانی و کە ئەمە گەورەترین هۆیە بۆ قەدەغە کردنی وەکو خوای گەورە لە قورئاندا ئەفەرموێت ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ ٱلشَّيۡطَٰنُ أَن يُوقِعَ بَيۡنَكُمُ ٱلۡعَدَٰوَةَ وَٱلۡبَغۡضَآءَ فِي ٱلۡخَمۡرِ وَٱلۡمَيۡسِرِ﴾(سوورەتی المائدة: ٩١) **واته:** شەیتان هیچی مەبەست نییە ئەو نەبێ کە دوژمنایەتی و بوغز و کینە بخاتە ناوتانەوە بەهۆی عەرەق و قومارەوە.
٤-عەرەقخۆر خواپەرستی پێ ناکرێ بە تایبەتی (نوێژ) کە کۆڵەکەی (دینە)و جا قورئانیش ئەفەرموێت ﴿وَيَصُدَّكُمۡ عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَعَنِ ٱلصَّلَوٰةِۖ فَهَلۡ

---

(١) بڕوانە تەفسیری (الجواهر فى تفسير القرآن الكريم) تأليف الشيخ طنطاوي جوهری، بەرگی یەکەم، لاپەڕە ١٩٧. وە هەروەها بڕوانە (في ظلال القرآن) لە نووسینی (سید قطب) بەرگی یەکەم، لاپەڕە ٢٢٢.

﴿أَنتُم مُّنتَهُونَ ﴿٩١﴾﴾ **واته:** عەرەق لە یادی خوا و لە نوێژتان ئەكات.

٥-عەرەقخۆر كە لە هۆش خۆی چوو (میز و پیسایی لێك ناكاتەوە) و وەك ئەگێرنەوە سەرخۆشێك بە پێوە وەستابوو لەناو خەڵكا و میزی ئەكردە ناو مستی خۆیدا و بە دەم و چاوی خۆی دا ئەهێناو وەك دەستنوێژ بگرێ و ئەی گوت (الحَمدُ لله الذّي جَعَلَ الاسْلامَ نوراً وَالماء طهوراً) **واتە:** سوپاس بۆ ئەو خوایەی كە ئیسلامی گێراوە بە ڕووناككەرەوە بە پاك كەرەوە)[1]، جا بێگومان هەروەك ئەگێرنەوە لەحەزرەتی ئەبوبەكری سەددیق (خوای لیّ رازی بێت) كەوا فەرموویەتی و بەڵام لە(ریوایەتێكی دیكەدا) لێیان پرسیوەو گوتیان ئەوكاتی كە خەڵك بەزۆری (عەرەقی) ئەخواردەوە لەكاتی (جاهیلیدا) وبەچاوی خۆت چیت بینی؟ ئینجا ئەویش فەرمووی ڕۆژێكیان ئەرۆیشتم لەرێگادا بینم كەسێك واپیسایی ئەكاتو بەڵام (عەرەقی) خواردبۆوەو (سەكران) بوو بوو، هەروەها گێژبوو، وەئاگایی لەخۆی نەبوو كە پیسیاكەی ئەكرد ئینجا دەستی لەناونابوو تێكی ئەداو (بۆنێكی زۆر) ناخۆشی لیّ پەیدا ئەبوو بەهەر دوو دەستەكانی ئەیبرد بۆ دەمی ئەیخوارد منیش كە چاوم پیّ كەوت زۆر (متأثر) بوومو گوتم ئەوەیە(عەمەڵ)و كردەوەی (شەیتان) ئەو جا گوتم مرۆڤ خوای گەورە ڕێزی لیّ نایەو بەڵام بەداخەوە ئەم مرۆڤە بەخۆی خۆی والیّ دەكات كەپیسایی خۆی بخواتو جابێگومان دەبیّ ئەم مرۆڤە چ ڕێزێكی بمێنی بەلای خوایو لەلای خەڵك كە خۆی بەم شێوەیە لیّ بكات ئینجا خۆم بەڵێنمداو كەبەهیچ شێوەیەك توخوونی ئەم جۆرە كەسانە نەكەومو داواكارم لەخوای گەورە لەم شتە پیسانە بەدوورمان بگریّ وەلەم جۆرە كەسانە بمانپارێزی وەدوورمان بگریّ (ئامین).

---

[1] واتە: هێندە سەرخۆش و بیّ (عەقڵ) بووبوو ئاوو(میزی) لێك جیانەدەكردەوە.

٦-بۆ زەرو و زیانی مەی خواردنەوە و (عەرەق) بە تەنها ئیسلام هەوڵی نەداوە وە بێجگە لە (ئیسلامی)ش زۆر لایەنی تریش هەوڵی داوە و بۆ نموونە ئەندامێکی (سویدی) کۆمەڵێکی دروست کرد بۆ قەدەغەکردنی مەی و ئینجا ئەندامەکای گەیشتە (٦٠,٠٠٠) شەس هەزار کەس وە گەڕان بە نێو (فەڕەنسا و (بەریتانیا و رۆسیا و چین و یابان) لە نزیکەی ساڵی ١٩١٥ی زاینی بەرامبەر ١٣٢٣ی کۆچی، وە کار بە دەستانی ئەو هەرێمانە یاریدەی زۆر دانەوە بەر لەویش ٤٥، چل و پێنج ملیۆن (ئەمریکی) مەیان لەسەر خۆیان قەدەغە کرد و چونکە بەهۆی مەی خواردنەوە تووشی نەخۆشی لەناوچوون بووبوون[1].

پاشکۆ

هەروەکو لە پێشەوە بە (نەصی) ئایەت گوناهی ئارەق و قومار زۆرترە لە سودەکانیان چونکە کاتێ ئەو ئایەتەی پێشو هاتە خوارەوە کۆمەڵێ لە موسڵمانەکان و وازیان لە خواردنەوەی ئارەق هێناو کۆمەڵی ئەیان خواردەوە هەتا ڕۆژێك (عەبدولرەحمانی کوڕی عەوف) کۆمەڵێکی بانگ کرد بۆ نان خواردن، ئینجا دەسیان بە خواردنەوەی (عەرەق) کردو و تاسەرخۆش بوون ئەوجا یەکێکیان بوو بە پێشەوای نوێژ وتی (أعْبُدوا ماتَعْبُدونَ) بەبێ وشەی (لا) یانی من ئەپەرستم ئەو شتەی ئێوە ئەی پەرستن بۆیە ئایەتی ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمۡ سُكَٰرَىٰ ﴾ سورەتی (النساء: ٤٣) هاتە خوارەوە، **واتە:** ئێوەی موسڵمان نزیك مەبنەوە لە نوێژەکانتان لە کاتێکدا ئێوە سەرخۆش بن.

---

(١) بروانە تەفسیری خاڵ لەنووسینی، شێخ محمد)ی خاڵ، بەرگی (٢) ، لاپەڕە ١١٩، لەگەڵ دەست کاری.

(دووەم): قومارکردنە، جا نەتەوەی موسڵمان بە گشتی لەسەر ئەوەن (قومارکردن قەدەغەیە)، وە خواردنی پارەکەی لە گوناهە گەورەکانە، جگە لەمەش کە تاوانی گەورەیە چونکە زەرەر و زیانیش یەکجار زۆرە و هەروەکو (موفەسیرەکان) ئەفەرموون:

یەکەم: ئەوەیە کە دوژمنایەتی دروست دەکات لە بەینی خۆی و ئەو کەسەی کە ماڵەکە ئەدۆڕێنێ.

دووەم: زیانی قومار بۆ سەر ئاینی ئەبێتە هۆی وازهێنان لە (نوێژ) یا دواخستنی، هەروەها وازهێنان لە یادی خوا.

سێهەم: زیانی بۆ سەر دارایی، وە ئەبێتە هۆی بنەبڕکردنی سامان بە کتوپڕ کردنی سامان، چونکە بێگومان ئەبینرێ چەندین ساماندار خۆیی و کۆشك و تەلای لەدەست دەرچووە بەهۆی قومارەوە، کەوا زۆرمان بینیوە.

چوارەم: ئادەمیزاد فێری تەمبەڵی و تەوەزەڵی کات، وە هەمیشە چاوەڕوانی ئەکات کە لەلایەکی لابەلاوە یەکێ بۆ برەخسێ‌و شتێك بباتەوە، وە ئەم جۆرە کەسانە فێری (قومار) بوون ئیتر کاروو کاسبی و ئیشیان پێ ناکرێ‌و تەمبەڵ ئەبێ‌و لە غیرەتی مرۆڤایەتیش ئەکەوێ..

پێنجەم: قومارکردن هەروەکو لە پێشەوە گوتمان گوناهێکی زۆر گەورەیە چونکە ئەگەر یەکێك بە یەکێکی تر بڵێ وەرە (قومار) بکەین ئەوەی بیکات پێویستە (کەفارەت) بدات هەروەك پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرموێت: (مَنْ قَالَ لِصاحِبهِ تعال أُقامُركَ فليتصدّق) رواه البخاري **واتە:** هەرکەسێك هەر برادەرێك بە هاورێیەکی خۆی بڵێ وەرە قومار

بکەین با (خێر) بکات بۆ ئەوەی ببێتە (کەفارەتی) ئەو گوناهە[1].

جا بێگومان چەند ئایەتێك لەمەوپێش پرسیار کرا لە حەزرەت (ﷺ) کە چ جۆرە ماڵێك (خەرج) بکەن لە ڕێی خودا ئەوها وەڵامدرایەوە وە خەرجی دەکەن لە ماڵێکی پاك و حەڵاڵ بێ و ئەمجارەش بە ئایەتی ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ﴾. **واته:** پرسیارت لێ ئەکەن ئەی پێغەمبەر (ﷺ) کە چی (خەرج) بکەن؟ لە ڕێگەی خودا؟ ﴿قُلِ ٱلْعَفْوَ﴾ **واته:** بڵێ ئەی پێغەمبەر (ﷺ) زێدە لە خۆتان و لە ماڵ و منداڵتان ببەخشن نەك ئەوەی کە خۆتان و ماڵ و منداڵتان پێویستیان پێیەتی لێتان زیاد نیە.

﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ﴾ **واته:** خودا بەم شێوەیە ڕێگای (شەرعتان) بۆ ڕوون دەکاتەوە بۆ ئەوەی بیر بکەنەوە و دەستبدەنە شۆڵ و کاری باش، تا لە هەردوو ژیاندا سەرفراز بن **واته:** مەبەست دنیاو قیامەتە.

﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْيَتَٰمَىٰ﴾ **واته:** پرسیارت لێ دەکەن بەچ شێوەیەك ڕەفتار لەگەڵ (هەتیوان)دا بکەن و بجوڵێنەوە؟! ﴿قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ﴾ **واته**بڵێ هەردەم بە چاکە و چاکەکاری ئاگاتان لێیان بێت و بتوانن بە جیا ماڵەکەیان ڕاگرن کارێکی چاکە بۆیان.

﴿وَإِن تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَٰنُكُمْ﴾ **واته:** خۆ ئەگەر لەگەڵ ئێوە دەژین و

---

(١) بڕوانە پەرتووکی (تاوانە گەورەکان -لە ڕوانگەی ئیسلامەوە) لە نووسینی عبدالرحمن ملا تەها عبدالعزیز، لاپەڕە ١٠٥، چاپی دووەم.

ماڵ و سامانی ئەوانتان لەگەڵ ماڵ و سامانی خۆتان لێ کرا و یان تێکەڵ کرد (وەك برا و خوشکی خۆتان بی) ئـەوە کـارێکی زۆر باشـە[1] ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ ٱلۡمُفۡسِدَ مِنَ ٱلۡمُصۡلِحِۚ﴾ **واتە:** بەراستی خۆ خوا کەسانی (فەساد) کار و بەدکار لە کەسانی چاکەکەر زۆر چاك دەناسێت ﴿وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَعۡنَتَكُمۡۚ﴾ **واتە:** ئەگـەر خـوا پێویـستبا فـەرمانی جیاکردنـەوەی مـاڵی هەتیوانی ئـەدا و مـەرجی سـەختی لەسـەر دائـەنان ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٞ ٢٢٠﴾ **واتـە:** بەڕاسـتی خـوا هـەر خـۆی زاڵ و باڵادەسـتە (حـەکیم و کارجوان و لە کارزانە بـۆ ئـەو کەسـەی وا چـاودێر و سەرپەرشـتی کـاری هەتیوان ئەکا).

لە بت پەرستان و (موشریکان) نابێ ژن مارە بکرێ ژنیشیان لێ بخوازرێ خزمایەتیان لەگەڵ بکرێ

چا هەروەها لە ئایـەتی پێشودا باسـی ئـەو هەتیوانـەی کـرد کـە ماڵیـان تیکەڵاوی ماڵی خۆتان بکـەن و وە چـاودێریان بکـەن و چـونکە بێگومـان برای (ئاینیتانن) ئەوجا باسی ئەو ئافرەتانە ئەکات کە مادام بت پەرستن

---

(١) پێشەوا (ابو داوود) ریوایەتی کردووە لە ابن‌و عەبباسـەوە (خوایـان لـێ رازی بێـت) ئەفەرمووێ هۆی (نازل) بوونی ئەم (ئایەتە) ئەمـەبوو پـاش ئایـەتی (ولاتقربـوا مـال الیتم الاّ بالتي هِيَ أحسن) هاتە خواری ئینجا ئەو کەسانەی هەتیوان لەلا بـوو چـوون بـۆ ماڵـەوە ماڵیـان جیـاکردەوە، خواردەمـەنیان پـێ ئـەدان بەتـەنێ وا ئـەوش زۆر (زەحمەت) بوو ئینجا چوونە خزمەت حەزرەت (ﷺ) حاڵی خۆیان بۆ گێرایەوە ئـەو جا ئەم ئایەتە بەم بۆنەیەوە هاتە خوارێ و فەرمووی (ویسئلونك عن الیتامي ...).

نابێ مارەیان بکەن و هەروەك ئەفەرمووێت ﴿وَلَا تَنكِحُوا۟ ٱلْمُشْرِكَٰتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ۚ﴾ **واتە:** ئافرەتانی بتپەرست و ئەوانەی هاوەڵ و شەریك بۆ خودا دادەنێن مارەیان مەکەن تا بڕوا نەهێنن مەیانکەن بە هاوسەری خۆتان.

پوختەی ووتە :

واتە: نیکاحی ئافرەت (موشریك) دروست نییە بۆ پیاوی موسڵمان مەگەر واز لە (شیرك) بهێنێت‌و تەوبە بکات بەراستی، بگەرێتەوە.

تێبینی :

هەندێ لە (موفەسیرەکان) وەکو (ئیبن‌ولمونزیر ئیبن‌و ئەبی حاتەم و واحیدی و سیوطي) و و ێنەی ئەمانەوە ئەڵێن ئەم ئایەتە هاتە خوارێ بە بۆنەی (ئیبن‌و ئەبی میر سەدی ئەڵغەنوی) کە داوای لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد کە رێگا بدا ژنێك مارە بکا بە ناوی (عەناق) **واتە:** ئافرەتێکی جوان و شۆخ و شەنگ بوو بەڵام (بتپەرست و خوانەناس) بوو ئەوجا لەم بارەیەوە ئەم (ئایەتە) هاتە خوارەوە ئەم جۆرە ژنەی قەدەغە کرد کە مارە بکرێت و لە پیاوی موسڵمان و خواپەرست، بەڵام هەندێ لە زانایای (تەفسیر) وەکو ئیمامی (طبری) و (ابن) و (کثیر) و (قورطبي) ئەفەرموون دروستە ژنانی (ئەهلی کیتاب) و نامە دەتوانن مارە بکەن و بخوازین، چونکە ئەوان بە (نەهی) ئەم ئایەتە ناکەون **واتە:** لە ژیانی (ئەهلی کتێب) دەتوانرێ مارە بکرێن لەبەر ئەوەی ئەمانەبە ئایەتی ﴿وَٱلْمُحْصَنَٰتُ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكُمْ﴾ (سوورەتی المائدة: ٥) لە سورەتی (النساء) مارەکردنیان بۆ موسڵمانان (حەڵاڵ) کراوە، جا هەروەکو ئەفەرمووێت ﴿وَلَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ ۗ

﴾ **واته:** ژنێکی جاریەکی کۆیلەی موسڵمان چاکترە لەو ژنەی کە (بت پەرستە) با لەبەر جوانی و باشی و ماڵ زۆری پێشی سەرسام بن. چونکە ئەو ژنە (بتپەرستە) سەرپەرشتی بەخێوکردنی منداڵ دەگرێتە ئەستۆی خۆی.

پوختەی قسە :

بەڕاستی کارەکەرێکی باوەڕدار باشترە لە ژنێکی ئازاد، هەندێ لە زانایان ئەڵێن ئەو ئایەتەهاتوەتە خوارەوە دەربارەی (عبدالله)ی کوڕی ڕەواحە) کە کارەکەرێکی ڕەشی هەبوو لەگەڵیا تێکچوو، ئەویش شەقازلێکی لێدا دوایی پەشیمان بوویەوە و هاتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ڕووداوەکەی بۆ گێرایەوە وە ووتی ئازادی ئەکەم و ئەیکەم بە ژنی خۆم وە کردیشی، ئینجا هەندێ کەس تانەیان لێدا و ووتیان کارەکەرێکی خۆی خواستوە ﴿وَلَا تُنكِحُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا۟ۚ﴾ **واته:** ژنان و کچانی باوەڕدار لەخوانەناس و هاوبەش دانەران مارە مەکەن تا نەبنە خاوەن باوەڕی دامەزراو﴿وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ﴾ **واتە:** پیاوێکی کۆیلەی موسڵمان باشترە لە پیاوێکی بتپەرستی ئازادی هاوبەشی پەیدا کەر لەبەر جوانی و دەوڵەمەندی پێی سەرسام بن و بادڵیشی بردبن.

خولاصەی کەلام :

واته: پوختەی مانای ئایەتەکە و ووتەکان جا بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت نابێ خاوەن باوەڕ و موسڵمانی ڕاستەقینە بە هیچ شێوەیەك نابێ پەیوەندی زاوا و خەزرووی لەگەڵ (کافر)و هاوپەشپەیداکەران ببەستێ چونکە نابێ کچیان بداتێ و بیانکا بە زاوای خۆی هەروەها نابێ

ئافرەتیان لێ بخوازی و بیانکا بە خەسو و خەزوری خۆی چونکە ژن و مێردایەتی ژیانێکی هاوبەش و هاریکاری و بەختیاریە ﴿أُوْلَٰٓئِكَ يَدۡعُونَ إِلَى ٱلنَّارِۖ وَٱللَّهُ يَدۡعُوٓاْ إِلَى ٱلۡجَنَّةِ وَٱلۡمَغۡفِرَةِ بِإِذۡنِهِۦۖ﴾ **واتە:** ئەو پیاوە بتپەرستانە ئەیانەوێ خەڵك بێننە سەر کاری خراپ و بەدڕەوشتی و بیروباوەڕی خراپی خۆیان ولەسەری بڕۆن و خەڵك بەرەو دۆزەخ ئەبەن. خواش کاری چاکە و باری تەواوی لە ئێوە ئەوێ کە دەبێتە هۆی لێخۆشبوون بە فەرمانی خۆی ئەتانگەینێ بەهەشت ﴿وَيُبَيِّنُ ءَايَٰتِهِۦ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ ٢٢١﴾ **واتە:** خوا بەڵگە و نیشانەکانی خۆی و (حوکمی) خۆی هەمیشە بۆ خەڵك روون دەکاتەوە، بەڵکو بیر بکەنەوە و ئامۆژگاری وەرگرن جا کەوابوو خواستن و مارە کردنی ژنانی (موشریك) و بێباوەڕ و (موڕتەد) و لە دین وەرگەڕاو قەدەغەیە بەڵام ژنانی (ئەهلی کیتاب) بێجگە لە (موحاریب) **واتە:** ئەوەی شەڕ لەگەڵ ئیسلام ئەکات خواستن و مارەکردنیان (حەڵاڵە) و بەهیچ جۆرێکیش ژنی موسڵمان و خاوەن باوەڕ نابێ لە (موشریك و کافر) و لە دین وەرگەڕاو و (ئەهلی کیتاب) مارە بکرێ چونکە بەشەریعەتی ئیسلام نابی (ژن) بدەنە کەسێکی خوانەناس و بتپەرست، هەر ئەندە ئەو کەسەتان زۆر چووبێت بەدڵەوە، تاوەکو موسڵمان نەبێت[1].

---

(١) سەرچاوەکان:

١- بڕوانە (تەفسیری ڕامان لە مانا و مەبەستی قورئان)لە نووسینی مامۆستا ئەحمەد کاکە مەحمود، لاپەڕە ٦٦.

٢- هەروەها بڕوانە: (تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان) لەنووسینی مامۆستا (برهان محمد امین) لاپەڕە٣٥، لەگەڵ دەست کاری.

٣- بڕوانە: تەفسیری گوڵەشەن نوسینی (نظام الدین عبدالحمید) بەرگی ١، لاپەڕە٧٩

باسێك لە ئافرەتی حەیزدار و حوكمەكانی

زۆربەی (موفەسیرەكان) ئەفەرموون لە سەردەمی (جاهیلیدا) **واتە:** نەفامیدا و بەتایبەتی جوولەكەكان كەوا هەر ئافرەتێك دەكەوتە ناو حەیزەوە **واتە:** بێنوێژییەوە ئینجا لە تەكیا دانەدەنیشتن و نانیان لەگەڵ نەئەخواردن لە پاشان خوا ئەم (ئایەتەی) خوارەوەی هەنارد و تێی گەیاندن كە تەنها كاری ژن و مێردی لەگەڵیان (حەرامە)، ئەگینا پێكەوە نانخواردن و پێكەوە خەوتن و رابواردن و دانیشتن لەگەڵیان دورستە و جا هەروەك ئەفەرمووێت:

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ﴾ **واتە:** پرسیارت لێ ئەكەن ئەی پێغەمبەر لەبارەی (حەیزی) ئافرەتانەوە چیە و چۆنە و چی بكەن لەگەڵیان لەو كاتەدا؟ چونكە بێگومان پێشەوا (ئەحمەد و موسلیم) ئەگێرنەوە لە ئەنەسی كوڕی مالیكەوە (خوای لێ ڕازی بێت) ئەفەرمووێ باوی جوولەكەكان وابووە كە ئافرەتێكیان بكەوتایە حەیزەوە لە ماڵ دەریان ئەكرد و نان و ئاویان لەگەڵ نەدەخوارد لە ماڵێكدا كۆنەبوونەوە لەگەڵی ئینجا پرسیاریان لەپێغەمبەركرد (ﷺ) لەو بارەیەوە ئەوجا خوا ئەم ئایەتەی نارده خواروە و هەموو شتێكی حەڵاڵ و ڕەوادا لەگەڵیان بكرێ جگە لە كاری (ژن و مێردی) ئەوجا بابینەوە سەر ئایەتەكە و كە خوای گەورە ئەفەرمووێ ﴿ قُلْ هُوَ أَذًى ﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر لە وەڵامدا بڵێ (حەیز) شتێكی زۆر پیسەو خوێنێكی قیزاوییەو بێنی ناخۆشەو مادەكەی پیسەو هۆی ئەزیەت و ئازارە بۆ ئەو كەسەی كە نزیكی ئەكەوێتەوە ﴿ فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ﴾ **واتە:** دووربكەونەوە لە ژنان لە كاتی (حەیز)، **واتە:** لەو حاڵانەدا هەر لەگەڵیانا دروست مەبن (نەك ئەوەی

مەچن بەلایانا بە نیشانەی ﴿وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ﴾ واتە: نابێ نزیکیان ببنەوە و بچنە لایان هەتا پاك ئەبنەوە ﴿فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ﴾ . واتە: کە پاکیش بوونەوە و (خۆشیان شوشت) ئەوجا دەتوانن بۆیان بچن و تێکەڵاویان لەگەڵ بکەن ﴿مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ﴾ واتە: لەشوێنەوە کە خوا ڕێی پێداوون و فەرمانی پێ داوون و ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾﴾ .

واتە: بەڕاستی خوا خۆشی ئەوێ ئەو کەسانەی بە زۆری پەشیمان ئەبنەوە لە گوناهی چونە لای ژنان لە (حەیزدا) بە ڕاستی خوا خۆشی ئەوێ ئەو کەسانەی خۆش ئەوێ کە خۆیان پاك و تەمیز ڕائەگرن و ناچنە لای ژنەکانی خۆیان لە پاشەوەی قەدەغە کراوە ناچنە لای ژنەکانیان(1) .

جا ئەفەرمووێ ﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ﴾ (أي نساؤُكم مكان زَرْعكُمْ وموضع نَسْلِكم وفي أرحامهنَّ يتَكوّن الولدُ فأتوهُنّ في مَوْضع النّسلِ وَاللذرّية ولَا تَتعدّوهُ إلى غيره) **واتە:** ژنانتان کێڵگەی خوتانن هەروەك چۆن زەوی دەکێڵدرێت و تووی تیادا دەچێنێت ئاوایش ئافرەت دەشوبهێنێتەوە، ئەو زەوییە کە پیاوان تۆوی مندالبونی

---

(1)عن خزيمة بن ثابت (رضي الله عنه) قال قال رَسُول الله (ﷺ) ان الله لا يَسْتحي منَ الحقّ ثَلاَثَ مراتٍ (لاتأتوا النساء في أدبارهنّ) رواه إبن ماجه **واتە** (خوزیمەی کوڕی سابتی حەزرەمەی (خوای لیّ ڕازی بێت) ئەفەرمووێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (سێ جاران) فەرمووی خوا لە هەق گوتنی شەرم ناکات لەلایی پاشەوەی ژنان مەچنە لای ئافرەتان **واتە** لەو شوێنەی کە منداڵی لێ پەیدا دەبێ لەوێوە لەگەڵ خێزانەکانتان جووت بنۆ (جیماعیان) لەگەڵ بکەن)

تیا دەچێنیت **واتە:** خێزانەکانتا کێڵگەی ئێوەن هەر کاتێك بە هەر شێوەیەك و هەر چۆنتان دەوێت بەو شێوەیە بچنە لایان **واتە:** گرنگ شێوازەکە نیە بەڵکو گرنگ ئەوەیە لەو جێگەیەوە بیچت کە خودا تایبەتی کردووە بە چاندن کە جێگای منداڵ لێ بوونیەتی نەك لە جێگەی ترەوە کە لە پاشەوەیە چونکە قەدەغەیە و (حەرامە) و هەروەکو لە پێشەوە باسمان کرد ﴿وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُم مُّلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾﴾ **واتە:** هەر شتێك کە هۆی قازانجە بۆتان لە پێشەوە ڕەوانی بکەن و بۆ خۆتان لە کردەوەی چاك بۆ ڕۆژی دواییتان، وە خۆتان لە خەشم و غەزەبی خودای خۆتان بپارێزن و (لە پاشەوە مەچنە لایان) هەروەك لە پێشەوە ئاماژەی بۆ کراوە، ئینجا چاك بزانن لە ڕۆژی دواییدا دەگەڕێنەوە بۆ لای خودا، ئەی پێغەمبەر موژدەی بەهەشت بدە بە ئیمانداران ئەوانەی کە لەسەر ڕێگای ڕاستن بەپێی ڕێنمایی ئاینەکەیان کار دەکەن و دەجوڵێنەوە.

پاشکۆ

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتی ﴿نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ﴾. واتە: ژنەکانتان کێڵگەن بۆ ئێوە جا خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ﴾، (أيْ كَيْفَ شِئْتُمْ قائِمةً وقاعدةً مضطجعةً). واتە: بچنە کیلگەی خۆتانەوە لەهەر کوێوە دەتانەوێ واتە: چۆنتان حەز لێیە لەپێشەوە

لەپاشـەوەو نەلـە(دبـر)یـەوە واتـە قینگـەوە[1] هـەروەها بـەپێوەبیو چ بەدانیشتنەوەبیت یا لە سەر تەنیشت بیت هەرچۆنی بێت بەس لـەرێگای خۆی بێت جابێگومان قوریشیەکان لەلایـەن بـاش نـەبوو یـەکێ (جیمـاع) بکا لەگەڵ ژنەکەیدا لەپێشەوە نەبێ چونکە جارێك ئیمـامی (عومـەر) ی کـوری خـەتتاب (خـوای لـێ رازی بێـت) ئـەڵێ بەپێچەوانەی (قـوریش) چوومە لای خێزانمو ئینجا گومانم بۆ چابوو بەیانی زوو چـوومە خزمـەت پێغەمبـەر(ﷺ) عـەرزم کـرد مـن بـەهیلاك چـووم حـەزرەت(ﷺ) فـەرمووی بۆچـی؟ وتـی: ئێمـەش (ژنەکـەم) هەڵـسوراندو لەپـشتەوە (جیماعم) لەگەڵ کـرد جالەباشـان ئـەم ئایەتـە دابـەزیو﴿ نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٞ لَّكُمۡ فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡ ﴾.

---

(1) چونکە پێغەمبەر (ﷺ) (من اتى أمرأتهُ في دُبرها لاينظر الله اليه يوم القيامة) رواه الدارميّ. واتە: کەسێ لەدواوە (مەبەست قینگیەتی) بروانە لای ژنی، خوا لەرۆژ قیامەت تەماشای ناکاو جابە(ئیجماعی) زانایان (حەرامە) لەقینگەوە بچیتە لای ژنەکەی، بروانە (تەفسیری نامی)، بەرگی١، لاپەرە٤٢٢.

باسێك لەسوێند خواردن
بە خودا و لە سوێندی لەغوو

جا بێگومان لەدوای باسی (حەیز)و قەدەغەکردنی چوونە لای ژن لەو کاتەدا ئینجا باسی (ایلاء)[1] دەکات و بە مانای سوێند خواردنی مێرد لەسەر ئەوەی کە نەچێتە لای ژنەکەی چونکە بەڕاستی (ایلاء) کە ئەمیش جۆرێکە لە سوێند ئەوجا خوای گەورە ئەفەرموێت ﴿ وَلَا تَجْعَلُوا۟ ٱللَّهَ عُرْضَةً لِّأَيْمَـٰنِكُمْ ﴾. **واتە:** سوێند خواردنتان بەخودا مەکەنە بەربەست و رێگر لە چاکە کردنتان وەك ئەوەی وەڵڵا لەمەودوا یارمەتی فڵانە کەس نادەم...هتد.

﴿أَن تَبَرُّوا۟ وَتَتَّقُوا۟ وَتُصْلِحُوا۟ بَيْنَ ٱلنَّاسِ ۗ ﴾[2] **واتە:** ئێوە چاکە بکەن لەگەڵ خزم و دۆستەکانتان کە ئێوە خۆتان بپارێزن لە سەردان و هامووشۆی خزمەکانتان، چاکە کردن و ئاشتەوایەتیان لە نێوان ئادەمیزادا یانی سوێندەکانتان بینە کۆسپ لەبەردەمتان بۆ چاکە و نزیك بوونەوەتان و ئاشتەوانیتان لەگەڵ ئادەمیزاد بەتایبەتی خزمەکانتان ﴿وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾﴾ **واتە:** خوا هەموو گفتوگۆیەك و سوێندەکانتان ئەیبسێ و ئەزانێ بەوەی لە دڵتانایە و بە نیازەکانتان ئەزانی.

---

(١) خوێنەوارو ئازیزەکانم لە هەموو (کتێبە) شەرعییەکان باسی (ایلاء) ئەکات ئینجا لە شەرعا (ایلاء) **واتە** سوێند خواردنی مێرد بە (جیماع) لەگەڵ ژنەکەی خۆی نەکا وەك ئەفەرموێت (واذا حلف) **واتە** هەر کاتێك مێرد سوێندی خوارد کە (جیماع) لەگەڵ ژنەکەی خۆی نەکا.

(٢) ئەم ئایەتە لێرەدا سێ وشەی گرنگ هەیە، (تبرّوا) **واتە** چاکە بکەن و (تتقوا) **واتە** خۆتان لە خوا بپارێزن و وەلەگەڵ (تُصلحوا) **واتە** خەڵکی ئەشات بکەنەوە) جا ناوبژێری خەڵك بکەن.

ئاگاداریێك

بەداخەوە زۆر کەسی وا هەیە دەبێ هەندێ کەس کاری چاکەی لەلا خۆش نییە وە ئەگەر کرابێ سەرگرانە هەروەکو پێی ناخۆش بێ لە گوناه بگەڕێتەوە یا خەڵك پێك بێنێتەوە، یان خەڵك خێری پێ بکات ئەو جۆرە کەسانە پێیان ئەگوترێ (بەخیل) چونکە وا رێك ئەکەوێ چاکە لەگەڵ یەکێك ئەکات کابرا خراپەی بەرامبەر ئەکاتەوە لەوە تورە ئەبێ رقی هەڵدەستی و سوێند ئەخوات کە جارێکی تر چاکەی لەگەڵ کەس نەکات و خۆی لە خەڵك دوور بکاتەوە و هەرچی قەوما خۆی لا تەریك بکات و هەروەك حەزرەتی ئەبو بەکر لە (میستەح)ی خزمی تورە بوو بەهۆی ئەو بوختانەی بە خاتوو عائیشەی کچی حەزرەتی (ئەبو بەکر) و خێزای پێغەمبەریان کرد (میستەح) لە جیاتی نەیەڵێ ئەو قسە ناشیرینە بڵاو ببێتەوە خۆ لەلای خەڵکی بڵاوی ئەکردەوە لەبەر ئەوە حەزرەتی ئەبو بەکر ئەو یارمەتیەی لەبەر هەژای بە (میستەحی) ئەدا لێی بڕی تاکو خوا فەرمانی هەنارد حەزرەتی ئەبو بەکر یارمەتیەکەی دووبارە پێداوە.

خوا لە هەموو کەس (میهرەبانترە) بە بەندەکانی خۆی کە بریتی دانە ناوە لەسەر ئەو سوێندانەی کە هەروا لە خۆیانەوە بە سەردەما دینی بێ ئەوەی مەبەستێکی تێدا هەبێ ئەوجا ئەفەرموێت: ﴿لَّا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ﴾ **واتە:** خوا سوێندی بیهوودەتان لێ وەرناگرێ کە هەر لە خۆیەوە بەسەردەمتان دێ بێ ئەوەی کە مەبەستێکتان ببێ وەك لە وەڵامی یەکێکتان کە بڵێ ئەوە لە کوێ بویت؟ تۆش بڵێت بەخوا لە هیچ کوێ ﴿وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ **واتە:** بەڵکو لەسەر ئەو سوێندانە لێتان دەگرێ کە نیەتی دڵتانی لەسەرە و ئاگاتان لە خۆتانە

واتە: هەر سوێندی بە نیاز و نیەت بوو ئەبێ تولەو (کەفارەتی) بدەن.

﴿وَٱللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾﴾ **واتە:** خوا بە زۆری لە بەندەکانی خۆش ئەبێ بەتایبەتی لە سوێندی بێ هودە و بێ مەبەست خوا زۆر لەسەر خۆیەوە پەلە ناکا لە سزای ئەو کەسانە بدا، بەزووترین کات.

دوو ئاگاداری گرنگ

یەکەم-(سوێندی بێ هوودە لای ئیمامی حەنەفی (رەحمەتی خوای لێ بێت) ئەوەیە مرۆڤ سوێند بخوا و بە گومانی خۆی وا بزانێ راست ئەکا کەچی لە ناوەڕۆکدا درۆ بێ، بە لای ئیمامی شافیعیش دا (رەحمەتی خوای لێ بێت) سوێندی بێ سوود و بێ هودە ئەوەیە بەبێ هۆش و بێ مەبەست بەسەر زار و زمانی کەسێکا بێت و بڵێ بەخوا هیچ نیازێکی نەبی جا ئەو رووداوە بە زۆری لە کاتی کار و ئیشی ئادەمیزاد رووئەدا و ئەوجا بەهەر جۆرێ مانای ئەو ڕستەیە بکرێ سوێندی بێ هودە وە لای هەردوو پێشەوا پێویستی بە بریتی نییە بە (کفارە)ت.

دووەم-بۆ زانینی لە (شەرعا) ئەفەرمووێ دروست نیە و دانامەزرێ سوێند جگە لە خوای گەورە نەبێ، وەك (والله) و باالله وتاالله ئەمانە سوێندن بەلام نەك بڵێ بەسەری باوکم وە بەگۆڕی دایکم و بەسەری فلان پیاو ئەمە گوناه دانامەزرێ.

چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (لاَتَحلِفُوا الاّ باللهِ ولاَتَحْلِفُوا إلاّ وانْتُمْ صَادِقُونَ)[1].

واتە: سوێند مەخۆن ئیللا بەخوا نەبێت وەسوێندیش مەخۆن ئیللا بەرستەوەنەبێ).

---

(١) رواه ابو داود، برقم الحديث (٣٢٦٨)والنسائي برقم (٢٧٦٩) وغيرهما وهو حديث (صحيح لاشك فيه.

هەندێ مرۆڤ سوێند دەخۆن لەگەڵ ژنەکانیان نەخەون

لە زەمانی (جاهیلیەتاو) نەفامی دا بەر لە هاتنی ئاینی ئیسلام هەر کاتێ داوای شتێکیان بکردایە لە ژنەکانیان نەیاندابا بەوا سوێندی ئەخوارد نزیکت ناکەومەوە بۆ ماوەی ساڵێ یا زۆرتر ئەو ژنە وازی لێ ئەهێنرا و بە جۆری (نەبێوەژن بوو نەخاوەن مێرد) ئینجا ئەو ژنە هەژارە تووشی تەنگ و چەڵەمە ئەبوو، ئەوجا موسڵمانیش لەسەر ئەو کارە مابوونەوە بۆیە خوای گەورە بۆ لابردنی ئەو شتە گەشەکردنی دادپەرەوەری ئەم یاسایەی هەناردو هەروەکو باسی سوێندی (ایلاء) ئەکات و ئەفەرمووێ ﴿ لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ ﴾ **واتە:** هەیە بۆ ئەوانەی سوێند ئەخۆن لەگەڵ ژنەکانیان دروست نەبن ئینجا بە ئێجگاری بێ یا بۆ ماوەیەك كە لە چوار مانگ زیاتر بێ ﴿ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ ﴾ **واتە:** ئەگەر پێش تەواوبوونی چوار مانگەکە چووە لای ژنەکەی ئەوە سوێندەکەی دەکەوێت و دەبێت کەفارەتی بدات ﴿ فَإِن فَآءُو فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ ﴾ **واتە:** ئەگەر لەو ماوەیەدا گەڕانەوە لایەن و سوێندەکانیان شکاند و ڕێككەوتن و چوونەوە لای ژنەکانیان ئەوە بێگومان خودا لێی بووردە و لێخۆشبووە و زۆر بە (رەحم) و بە زەییە.

﴿ وَإِنْ عَزَمُواْ ٱلطَّلَٰقَ فَإِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾ ﴾ **واتە:** ئەگەر مەبەستی لە سوێندەکەی (تەڵاقدان) ببێت ئەوە خودا سوێندەکەی دەبیستێت و ئاگایی لەو مەبەستەکەیشی هەیە ئینجا نابێت ئەو کەسە ئافرەتەکە هەروا بهێڵێتەوە بەڵکو دەبێت بە جوانی بەرێی بکات خۆ ئەگەر چوار

مانگەکە تـەواو بـوو مێردەکـەی هەرنەچـوویە لای ژنەکـەی ئـەوە لـەلایی (حەنەفییەکان) سوێندەکەی بە تـەلاق دادەنـدرێت بـەڵام لـەلای هەرسـێ (مەزهەبەکەی) تر لایـان وایـە کـە دوای تـەواو بـوونی چـوار مانگەکـەیش پیاوەکە هەر دەتوانێت بچێتە لای خێزانەکەی بـەڵام دەبێـت (کـەفارەت) بدات بەڵام ئەگەر دوایی چوار مانگەکە هەر نەچوویە لای ئـەوە پێویـستە (تەلاقی) بـدات خـۆ ئەگـەر ژنەکـەی داوای بکـات قـازی تـەلاقی دەدات و تەلاقەکەیشی بـە (تـەلاقی ڕەجعـی) دەبێـت **واتـە:** مێردەکـە مـافی هەیـە ژنەکەی بگێڕێتەوە بۆ ژێر (نیکاحی) خۆی جا بێگومان خـودا زۆر بیـسەر و ئاگـادار بـە سـەرجەم گوفتـار و ڕەفتارەکانتـان[1] پوختـەی وەتـەکان کەسێ سوێندی خوارد نەڕواتە لای ژنەکەی ئـەوە نابـێ ئـەو سـوێندە لـە چوار مانگ زیاتر تێبپەڕێ چونکە هەنـدێ لـە زانایـان ئـەڵێن پـێش چـوار مانگەکە گەڕایـەوە و چـوویەوە لای ژنەکـەی دیـارە ئـەوە هیـچی لەسـەر نییە.

باسێك لە عیدەتی ژنی تەلاقدراو

خوێنەرانی ئازیز ئەمـە تـا ئێستا باسـی (حـوکمی) بـە (ایـلاء) **واتـە:** سوێند خورەکە بوو کە پیاوەکەیە، ئـەی ژنەکـە ئەگـەر تـەلاق درا، یـان دادگە تـەلاقی خـست و جیـای کـردەوە، ئایـا عـدەی ئـەوێ؟ یـا نایـەوێ چـونکە چـوار مانگـە میردەکـەی نەچـۆتە لای ئینجـا بـۆ وەرامـی ئـەم پرسـیارە لەسـەرەی تێکرایـی (عمـومی) دا فـەرمووی (والمطلقـات) جـا

---

(١) بڕوانـە تەفـسیری زمنـاکوبی، لـە نووسـینی مامۆسـتا (سـەعید زمنـاکۆیی) لەگـەڵ دەستکاری، بەرگی دووەم، لاپەڕە١٧٥.

بێگوما ژن (مارەکردن) بۆ ئەوەیە کە بە ئێجگاری بێ و نەك (مووەقـەت) **واتە:** بۆ ماوەیەك لەبەر ئەوە مارەکردنی ژن بۆ ماوەیەك (با سەد ساڵیش ببێ) دروست نییە، وەکو (عقدی —صیغە) لـە پاشـان بـە درێـژی باسـی ئەکەین، چونکە بە پێچەوانەی بنیاتی بەستنی (عقد)ەکەیـە لەگـەڵی لاوە خـوای گـەورە لـە قورئانـا باسـی ئـەکات..........جـا بێگومـان ئـاینی ئیـسلام تـەلاقی دانـاوە ئـەوجا ئەگـەر پیاوەکـە ویـستی رزگـاری ببـێ لەدەسـت ژنـی خـراپ دەتوانـێ تـەلاقی بـدات و وە ئەگـەر ژنەکـەش مێردەکـەی خـراپ بـوو، وەکـو ئـەوە (شـەراب خـۆر) و قومارچـی ببـێ و ژنەکە ئەتوانێ تەلاقی خۆی بسێنێ و ئینجا کە تەلاقدرا ئەبێ (عدەی) بۆ دانێ و هەڵژمێرێ وەکو ئەفەرمووێ ﴿ وَٱلْمُطَلَّقَـٰتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَـٰثَةَ قروء ﴾ **واتە:** ژنانی تەلاق درا لەوانەی کـە حـەیزیان پیـادێ و مێـرد چـووبێتە لایـان تەلاقـدران تـا سـێ پـاکی دەبـی خۆیـان بگـرن و مێردنەکەنـەوە، چـونکە (قُرُوٓءٍ) لەسـەر فـەرمودەی ئیمـامی (شـافیعی و ئیمامی مالیك) پاکییە یانْ دەڵێن تا سێ (حـەین) دەبیـنن ئەگـەر خـاوەن حەیز بوون لەسەر وتەی ئیمام ئەبوو (حەنیفە و ئیمامی ئەحمـەد) دەبێ دانیشن[1]، ئینجا لـە پـاش ئـەوە ئـارەزووی خۆیانـە شـوو بکەنـەوە یـان نەیکەنەوە .

---

(١) جا ئەبێ (سەبر بگرن) و دان بە خۆیان دابنێن و تا ماوەی سێ (حەین) تا بە تەواوی دەرنەکەوێ لە مێردی پێشوویان سکیان نییـە) بڕوانـە تەفـسیری خـاڵ بـە قەڵـەمی مامۆستا شێخ محمدی خاڵ، بەرگی دووەم، لاپەرە ١٤٢.

تێبینیكی گرنگ:

ئەوانەی كە (حەیزیان) پێدا نایێ و نابینن ئینجا لەبەر پیری حەیز وێستابنەوە لەبەر منالّی **واتە:** تەمەنیان بچووكە و حەیزیان پیا نایەت جا باسی (عدەیان) لە سوورەی تەلاق دایە وەكو ئەفەرموویّت ﴿ وَٱلَّٰٓـِٔي يَئِسۡنَ مِنَ ٱلۡمَحِيضِ مِن نِّسَآئِكُمۡ إِنِ ٱرۡتَبۡتُمۡ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَٰثَةُ أَشۡهُرٖ وَٱلَّٰٓـِٔي لَمۡ يَحِضۡنَۚ ﴾ **واتە:** ئەو ژنانەتان كە لە حەیز و وێستانە وە ئەگەر گومانێكتان بوو لە سكیانا (عدەیان) سێ مانگە وە هەروەها ئەوانەی كە هێشتا حەیزیان پیا نەهاتووە، بەلام ئەوانەی كە تەلاق ئەدرێن پێش ئەوەی كە مێردەكانیان بچنە لایان (عدەیان) لەسەر نییە، وەكو لە سورەتی (الاحزاب) دا ئەفەرمووێ ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نَكَحۡتُمُ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ ثُمَّ طَلَّقۡتُمُوهُنَّ مِن قَبۡلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمۡ عَلَيۡهِنَّ مِنۡ عِدَّةٖ تَعۡتَدُّونَهَاۖ (٤٩) ﴾ **واتە:** ئەی ئەو كەسانەی كە بڕواتان هێناوە، هەردەمێ ژنانی بڕوادارانتان هێنا لە پاش تەلاقتان دان پێش ئەوەی بچنە لایان (مافی عدەتان) بەسەریانەوە نییە كە هەلّی ژمێرن، جا هەروەها ئەوانەی كە سكیان هەیە (عدەیان) بە دانانی سكەكەیانە، وەك لە سوورەی ناوبراو ئەفەرمووێ ﴿ وَأُوْلَٰتُ ٱلۡأَحۡمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعۡنَ حَمۡلَهُنَّۚ ﴾ (سوورەتی الطلاق: ٤) **واتە:** عدەی ژنانی سكپڕ بە دانانی سكەكەیانە، لەبەر ئەوەی تەواوبوونی (عدە) و تەواو نەبوو هەر ژن خۆی ئەیزانێ وە كەسی تر ئاگایی لێ نییە پێویستی كرد لەسەر ژنان كە بە ڕاستی دانی پیا بنێن و نەیشارنەوە ﴿ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَن يَكۡتُمۡنَ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِيٓ أَرۡحَامِهِنَّ

﴿ **واتـە:** بۆ ئـەو ژنـە تەڵاقدراوانـە ڕەوا نییـە ئـەوەی خـوا خـستوویەتە منداڵدانیا و بیشارنەوە، **واتە:** ئەگەر سـکیان پـڕ بـوو وە یـان لـە حـەیزدا بوون نابێ (کیتمانی) بکەن بەڵکو دەبێ هەر ڕاستییەکەی بڵێن ﴿إِن كُنَّ يُؤْمِنَّ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْآخِرِ﴾ **واتە:** ئەگەر باوەڕیان بە خوا و بـە ڕۆژی دوایـی هەیـە دەبـێ (کیتمـانی) هـەق نەکـەن ﴿وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ[1] فِى ذَٰلِكَ إِنْ أَرَادُوٓا۟ إِصْلَٰحًا ۚ وَلَهُنَّ مِثْلُ ٱلَّذِى عَلَيْهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ۚ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾﴾ .

واتە: خۆ ئەگەر (تەڵاقەکە) تەڵاقێکی (رجعی) بوو تـا (عیـدەی) ژنەکـە تەواو دەبێت مێردەکەی بۆ هەیە بیهێنیتەوە ژێر (نیکاحی) خۆی، ئەگـەر مەبەستی ڕێککەوتن و (ئیصلاح) و چاکەکاری بێت...

هەردولا (ژن و مێـرد) حـەقی چـاکەیان بەسـەر یەکـەوە هەیـە و بـەڵام حەقی پیاو پلەیەك لە هی ئافرەت (زیاترە) چـونکە (ئیـدارە) و خـەرجی ماڵ لە ئەستۆی پیاو دایە و (ئافرەت) لـەوەدا سـەری سـووکە و وە خـوا زاڵ و کاردروستە لە هەموو ئیش و کارێکدا.

تەڵاق سیانە و ژن دوو جار مارە دەکرێتەوە

جا هەروا لە ئایەتی پێشوودا باسی (عدەی) ژن و شایستە پیاوی کرد بـە بردنەوەی ژنە تەڵاقدراوەکە لە (عدە) دا ئەوجا باسـی ژمـارەی تـەڵاقمان

(١) (الطلاق الرّجعي) واتە ئەو تەڵاقەیە بەبێ پـارە تـەڵاقی یـا دوو تـەڵاقی ژن بـدرێ و (عیدەی) بەسەرچووبێ ئەوجا مێردەکەی ئەتوانی لەو جۆرانەدا ژنەکـەی بگێڕێتـەوە بۆ لایخۆی بەبێ مارەبڕینی تازە.

بۆ ئەكات كە (سیانە)، لەگەڵ باسی ئەو تەڵاقانەی كە ئەگونجێ پیاو لێی پەشیمان ببێتەوە وە هەروەها ژنە تەڵاقدراوەكەی خۆی تیا بگێڕێتەوە هەروەك ئەفەرمووێت **واتە:** خودای تەعالا لەم ئایەتەدا ئەفەرمووێ ئەو تەڵاقەی كە هەق و مافی هێنانەوەی ژنی تێدا هەیە ئەو تا دوو جارە.

واتە: تەڵاقێك كە پەشیمان بوونەوە لە دوایتی دوو جارە، **واتە:** تا دوو جار پیاو ئەتوانی لە (عدەدا) پەشیمان ببێتەوە وە ژنی تەڵاقدراوی خۆی تیا بباتەوە بەبێ مارە كردنەوە[1] ﴿فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ﴾ ئینجا دوایی بۆ (سێیەم جار) دوایی ژنەكە بگێڕیتەوە بۆ لای خۆی بە خۆشی بژین بەیەكەوە، یا وازی لێی بهێنێ و یان بەڕەڵاكردنە بە باشی وە بێ ئەوەی ئازای بدات و (ستەمی) لێ بكات، یەكێ لە یارەكانی پێغەمبەر (ﷺ) بەناوی (ئەبوو روزەینی ئەسەدی) گێڕاویەتیەوە دەڵێت كاتێ ئایەتی ﴿ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ﴾م بیست عەرزی پێغەمبەرم كرد و وتم قوربان ئەی تەڵاقی سێیەم كامەیە؟ پێغەمبەر (ﷺ) لە وەڵامدا فەرمووی﴿أو تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖۗ﴾. واتە: یان **بەخۆشیوبێ هەرا دەس لێك بەردان.**

﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمۡ أَن تَأۡخُذُواْ مِمَّآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ شَيۡـًٔا﴾ **واتە:** دروست نیە بۆ ئێوە لەو كاتەدا كە ژن (تەڵاق) ئەدەن، لەو شتانە كەداوتانێ هیچیان لێ بسێندنەوە لە مارەیی و شتی تر بەڵكو ئەبێ شتی تریان بدەنێ و دڵنەواییان بكەن ﴿إِلَّآ أَن يَخَافَآ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِۖ﴾ **واتە:** ئەگەر كاتێك

---

(١) جا بەم رەنگە بە ئاگاداری دوو كەس بڵێ ئەو پەشیمان بوومەوە (وەفلانی كچی فلان) كە ژنم بوو كردمەوە بەژنی خۆم وهێنامەوە بن (نیكاحی) خۆم.

کە هەردولا بترسن لەوەی کە سنورەکای خوا بەباشی راگرن ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾ **واتــە:** دوایــی ئەگــەر ئێــوەی کاربەدەســت و دادوەرا ئەترســان کــە ژن و مێــرد رانــاگرن سنوورەکانی خوا هەتا بژین بەیەکەوە بەخۆشی و رێزگـرتن لـە یـەکتری، ئینجـا لـە حـاڵی ئـاوادا هـیچ گوناهێکتـان ناگـات کـە ژنەکـە دەسـت لـە مارەبییەکـەی خـۆی هـەڵبگرێ لەبەرامبـەر تەڵاقـەوە و **واتـە:** هـەر کـات گەیـشتە پلـەی پێکـەوە نـەژیان، ئـەوجا ژنەکـە ئـەتوانی شـتێك لـە مارەبییەکەی بدا، یان هەموو بە مێردەکەی و تەڵاقی لێ وەرگرێ و خـۆی رزگار بکا و (ئەمەیە کە لە شەریعەتی ئیسلامدا پێی ئەڵێن (خولـع)، **واتە:** دارنین یان داماڵین، لـەدەس پیـاوی ناچـیزە ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا﴾ **واتــە:** ئـەم تەڵاقـدان و گێرانـەوەی ژن بـۆ ژێـر (نیکـاحی) مێـرد یـان (خولع) کردن لەگەڵیانِ ...هتد، گـشتی سـنوور و یاسـای خـوان کـەوابوو لێیان دەرمەچـن﴿وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (٢٢٩)﴾ **واتـە:** هەرکەسـێ تێپـەر بکـا لـە سـنوورەکانی خـوا و بـە جێگـای خۆیانیـان نەگەیەنێ بەگوێرەی یاسا و دوایی ئەو کەسانە هـەر ئـەوان سـتەمیان لـە خۆیان کردووە چونکە خۆیانیان خستۆتە بەر سزای خودا.

چەند باس و مەسەلەیەکی گرنگ[1]

یەکـەم-بـەڵێ لـە سـەردەمی (جاهیلیـەتا) **واتـە**: نـەفامیا و بگـرە تـا دەمێکیش لە سەرهەڵدانی ئیسلاما تەڵاقدان سـنوورێکی نـەبوو پیـاوی وا هەبوو دە جار و بیست جار ژنەکەی خۆی تەڵاق ئەدا ئەیگێڕایەوە بـۆ بـن (نیکاحی) خۆی تا ژنێ لەوانە سکاڵای بـردە لای خـاتوو عائیـشە (ڕەزای خوای لەسـەر بێـت) ئـەویش بـۆ پێغەمبـەر (ﷺ) گێڕایـەوە ئـەوجا ئـەم ئایەتـەی (الطَّـلاقُ مَرّتَـانْ) هـات ئینجـا لـەم ئایەتـەوە وەرگـیرا کـە سـێ تەڵاقە بە یەك کەڕەت وەك بڵـێ (أنْـتِ طَـالِقٍ ثلاثـاً) حەرامـە و بیدعەیـە، بەڵام لەگەڵ ئەوەیـشدا جـەماوەری زانایـان ئەفـەرموون (سـێ تەڵاقەکـە) بەیەك کەڕەت ئەکەوێ و ئەیخەن، چـونکە ئیمـامی (حەنـەفی و مـالیکی و شافیعی و ئەحمەد) جەماوەری زانایانی (ئوممەت) لەسەر ئەوەن کە هەر کـات دوو تـەڵاق یـان سـێ کۆکرانـەوە لەیـەك وتـەدا بـە جـاری ئەکـەون، هەروەکو دەلیل و بەڵگەی ئەم هەموو فەرموودە و (حەدیسە) زۆرەی کـە لەم بارەیەوە هاتووە و ئێمەش ئیختیاری سێ فەرموودە و (حەدیسمان) کردووە.

١-فـەرموودەی (یەکـەم) کـە پێـشەوا (بەیهـەقی لـە سـوننەنی) خۆیـدا ئەیهێنێ لە سوەیدی کوڕی غفلەدا[2] ئەڵێ کە ئیمامی حەسەن (خوای لێ

---

(١) لەو ئایەتەدا خوا باسی سێ بەسێ تەڵاقدانی ژنی کرد بە پارە و رزگارکردنی خۆی تەڵاقدانی ژن بە پارە پێی ئەوترێ (خولع)، **واتە** دارنینی ژن و مێرد لە یەکتری وە یان (الافتداء) **واتە** رزگارکردنی ژن خۆی بە پارە بۆیە پێویستە باسی چونیەتیان بکـەین بە تێر و تەسەلی، بڕوانە تەفسیری زمناکۆیی، بـە قەڵـەمی مـەلا سـەعید زمنـاکۆیی، بەرگی ٢، لاپەڕە١٨٦.

(٢) بڕوانە پەرتووکی (السنن الکبری) لە دانانی (ابی بکر أحمد بن الحسین البیهقی)، بەرگی ٧، لاپەڕە٣١٧.

رازی بێ) ئەفەرمووێ بە خێزانی خۆی (عائیشەی خثعمیة) تەڵاقت کەوتبێ سێ بە سێ ئەوجا لە پاشاندا پەشیمان ئەبێتەوە و ئینجا ئەفەرمووێ، ئەگەر لە باپیرم نەبیستبایە **واتە:** مەبەستی پێی پێغەمبەر بوو(ﷺ) بەڵام لە (ریوایەتێکی) تردا ئەڵێت، یان باوکم هەواڵی پێ نەدایەم کە لە باپیرمی بیستووە، **واتە:** مەبەستی حەزرەتی (عەلی) باوکیەتی و کە فەرموویەتی هەر پیاوێکی سێ تەڵاقەی ژنی خۆی بدات بە سێ جار و هەر جارێك لە پاکیدا یان بەیەکجار و هەر سێکی کۆبکاتوە ئەو ئافرەتە (حەڵاڵ) نابێت بۆ مێردەکەی هەتا شوویەکی تر نەکات ئەگەر لەبەر ئەم فەرموودە نەبوایە (عائیشەی خێزانم) ئەگێرایەوە بۆ لای خۆم.

٢-زانای بەناوبانگ (أشهب) ئەگێرتەوە لە (سەعیدی کوڕی موسەیب) وەك لە کتێبی (المدونە)دا[١] هاتووە و ئەفەرموێ کە پیاوێك لە تیرەی بەنی ئەسەلەم ژنەکەی خۆی تەڵاق ئەدات (سێ بە سێ) و بەیەکجاری ئینجا ژنەکە ئەچێتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) وە عەرزی ئەکات کە مێردەکەی بەیەك وتە (سێ بەسێ) تەڵاقی داوە، ئەویش ئەفەرمووێ تەڵاقت کەوتووە و میراتیشی نابەن لە یەکتری.

٣-جا بێگومان (حەدیسی) سێهەم دار القطني[٢] لە سوننەکەیدا و ئەم (حەدیسە)ی ریوایەت ئەکا و لە (عبدالله) ی کوڕی عومەرەوە (خوایان لێ رازی بێت) کە ئەفەرمووێ یەك تەڵاقی ژنەکەم دا لە کاتی حەیزدا و ...هتد)؟

---

(١) بڕوانە پەرتووکی (المدونة الكبرى) دانراوی ئیمام مالیك، بەرگی ٥، لاپەڕە ١٦٤.

(٢) بڕوانە پەرتووکی (سوننەیی دارە قطني)، لاپەڕە ١٠٣.

ئەوجا چووم بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئینجا عەرزم کرد ئەی خۆشەویست ئەگەر سێ بە سێش تەڵاقم بدایە هەر ڕێی گێرانەوەیەم بۆ هەیە، ئەویش لە وەڵامدا فەرمووی نەخێر ئەو کاتە ئەبێ لێت جودا ببوایەوە چونکە ئەو کاتە تەڵاقت ئەکەوت مادام ناوی (سێ بەسێ) بێنی.

٤-بێجگە لەم (حەدیسانەش) ئیمامی مالیك لە کتێبی (الموطأ) دا فەرموویەتی (ئیمامی عوسمان و عبداللە ی کوڕی مەسعود و عومەری کوڕی عبدالعزیز (خوایان لێرازی بێ) فتوایان داوە لەسەر کەوتنی سێ تەڵاقە بەیەك جار ئەوجا بەهەر حاڵ لەسەر باقی ئەم هەموو (حەدیس و فتوایانە) شتێکی ئاشکرایە کە لە چەرخی (خەلیفەی دووەم عومەری کوڕی خەتتاب) و بڕیار و (ئیجتماعی خەلیفە) و هەموو هاوەڵەکانی پێغەمبەر (ﷺ) دەرچوو لەسەر کەوتنی تەڵاقی (سێ بەسێ) بە یەکجار وە بێگومان ئەگەر پاڵپشت و بەڵگەیەکی بەهێز نەبوایە ئەو بڕیار و ئیجماعە نەدەبوو.

دووهەم-پێویستە بزانین ئافرەتێك کە خۆی (خولع) دەکات **واتە**: خۆی دادەڕنێ و هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد ئەگەر بیەوێ بگەڕێتەوە لای مێردەکەی یان مێردەکەی بیەوێ بگرێتەوە لای خۆی بە مەرجێی بە ڕەزامەندی ژنەکە بێ چونکە دوای تەڵاقێك دوو تەڵاقیش ئەگەر ئافرەتەکە ڕازی نەبێ پیاوەکە هەر ناتوانێ بگێرێتەوە لای خۆی ئەوە لە دوای (خولع) پێویستی بەوە نیە ئەو ئافرەتە بچێ شووێکی دیکە بکات ئینجا بچێتەوە لای مێردە پێشووەکەی بەڵکو بە گرێبەستێکی تازەو بە (مارەییەکی تازە) دەتوانێ بچێتەوە لای، بە

مەرجێك هەردوو لایان ڕازی بن (هەروەكو لە پێشەوە گوتمان) چونكە ئەگەر لەسەر داوای ژنەكە بوو ئەو كاتە دەبی ژنەكە ئەو ماڵ و پارەی كابرا كردوویەتیە مارەیی دەبێ ژنەكە بیداتەوە كابرا بە مەرجێك لە مارەییەكە زیاتر نەبێت ئەو كات لێك جیا ئەبنەوە، ئەو فەرمانەش بەو بۆنەیەوە بوو كە (جەمیلەی خوشكی عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەی) كەوا ژنی (سابیتی كوڕی قەیس) بوو ئینجا (جەمیلە) چووە لای پێغەمبەر (ﷺ) گوتی (یا رسولَ الله (ﷺ) ثابتُ بن قَيْس أما إنّي ما أُعيبُ عليْهِ في خُلُقٍ ولا دين ولكنّي أكرهُ الكُفْر في الإسلام) **واته:** ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) نە لە ڕووی ئەخلاقەوە نە لە ڕووی ئاینەوە رەخنەم لە (سابت) **واته:** مێردەكەم نیە، بەڵام پێم ناخۆشە لەئیسلامدا نییە، تووشی (كوفر) ببم **واته:** دوای ئەوەی كە موسڵمان بووم و هاتوومەتە نێو ئیسلام تووشی گوناه ببم، ئینجا پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی (أتـرُدّين علَيْهِ حَديقَتُه قالتْ نعم ، قالَ رسُولُ الله (أقبل الحديقةَ وطلِّقْها تَطْليقة) رواه البخاري.

واته: پێغەمبەری خواش (ﷺ) فەرمووی ئامادەی باغەكەی بدەیەوە[1] جەمیلەش دەڵێ بەڵێ، پێغەمبەری خواش (درودی خوای لێ بێت)بانگی (سابتی كوڕی قەیسی) كردو فەرمووی باغەكەی لێ وەربگرە و بەیەك تەڵاق دەستی لێ هەڵبگرە و ئینجا ژنەكەش باغەكەی دایەوە خۆی لە ژێر مارەیی (سابت) دەرهێنا و ئەمەش بە عەرەبی پێی دەڵێن (خلع)

---

(١) ئەمەش وا ئەگەینێ لە پێشدا دیارە (سابت) باغێكی مارەیی داوە و بە خێزانەكەی خۆی ئەوجا پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ئەو باغەی دەدەیەوە ئەمیش گوتی بەڵێ.

واته: داماڵینی **واتـه:** مێردەکـەی لەسـەر خـۆی داماڵی ئـەوجا دەتوانـێ مێردێکی تر بکاتەوە، ئەمـەش هـەر لێك جیابوونەوەیـە نـەك (تەڵاقـدان) چونکە ئەگەر ناوی تەڵاقـدانی لـێ بنـێین و ئەمـە شـتێکی تـرە و ئەگـەر هـەردوولا ئارەزوویـان کـردەوە ئـەوە دەتـوانن چاکیـشی بکەنـەوە بـە مارەیەکی تازە (هەروەکو لە پێشەوە گوتمان).

سێهەم—پێشەوا (نەسائی) ئەگێڕێتـەوە کابرایـەك لـەزەمانی پێغەمبـەر (ﷺ) ژنەکـەی خـۆی سـێ بەسـێ تـەڵاق دا و پێغەمبـەریش (ﷺ) زۆر توڕە بوو فەرمووی (أَيُلْعَبُ بِكِتَابِ الله وأنا بين أظْهُـرِكُمْ؟ حتّـى قـامَ رجـلٌ وقال يا رسُول الله ألا أقْتلهُ؟)رواه النسائی، **واته:** هەستاوە زۆر توڕە بـوو فەرمووی چۆن دەبێت کاتێك هێشتا من لەنێوتان دام گاڵتـە بـە (کتـێبی) خوا ئەکەن کە قورئانە، مەبەست ئەوەیە، **واته:** خوا فەرموویەتی (الطّلاقُ مَرّتانْ) چۆن دەبێت تۆ هەرسێ قوناغەکە بکـەی بـە یـەك؟ هـەتا پیاوێـك هەڵسا و گوتی ئەی پێغەمبەری خوا بیکوژم؟

جـا هـەروەها پێغەمبـەر (ﷺ) لـە فەرموودەیـەکی تـردا ئەفـەرموێت (أبْغَضُ الحلال إلى الله الطّلاقُ) رواه إبن ماجه والحاكم عن إبن عمر (رضـي الله عنهما) **واته:** پێغەمبـەر (ﷺ) فەرموویـەتی لـەو حەڵاڵانـەی کـە خـوا زیاتر ڕقی لێیەتی تەڵاقدانە، بەڵام خوای گـەورە بۆچـی تـەڵاقی دانـاوە؟ چونکە بێگومان لەبەر ناچاری ژن و مێـرد کـە پێکـەوە ژیانیـان لـێ تـاڵ بووە و یان پێکـەوە نـەژین و ئـەوجا هـەموو ڕۆژێـك دەمـەقاڵێ و هـەرا و هۆریایان بوو یان ژنەکەی بێ (ناموس) بوو یـان بـێ ئـەخلاق و بـەدخوو بوو (خوا بمانپارێزێ)

وە هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) لە فەرموودەیێکی تردا ئەفـەرموێت (أيُّمـا

إمرأةٍ سألتْ زَوْجهَا طلاقاً من غير باسٍ فَحرامٌ عَلَيها رائحة الجنّة) (رواه ابو داود والترمذي وابن حبّان في صحيحه) **واته:** هەر ژنێك بەناهەق بەبێ هۆ و بەبێ بەڵگە داوا بکات لە مێردەکەی داوای تەڵاق بکات و جیا ببێتەوە، ئەوە بۆنی بەهەشتی لێ (حەرامە) **واته:** قەدەغەیە.

پاشکۆی باسەکانی پێشوو/ وەژمارەی تەڵاق (عدد الطلاق)

عَنْ أبنِ عَبّاسٍ (رَضيَ اللهُ عَنْهُمَا) قَالَ كَانَ الرّجل إذا طلّق إمرأتهُ فهو أحقُّ بِرجْعَتها وَإن طلّقَهَا ثلاثاً فنسخ ذلك بقوله تعالى (الطلاق مرتان فإمساك بمعروفٍ أو تسريح باحسانٍ) رواه أصحاب السنن.

واته: ئیبنو عەباس (رەزای خودایان لێ بێت) فەرمووی جاران پیاو کەژنی خۆی تەڵاق دەدا هەرکاتێ بیویستایە ژنەکەی دەهێنایەوە و دەیکردەوە بەژنی خۆی، باسی تەڵاقیشی دایە تا خودای گەورە بەم ئایەتە ئەمەی هەڵوەشاندەوە ﴿ ٱلطَّلَٰقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمۡسَاكُۢ بِمَعۡرُوفٍ أَوۡ تَسۡرِيحُۢ بِإِحۡسَٰنٖ ﴾سوورەتی (بەقەرە) ئایەتی/ ٢٢٩.

واته: ژن تەڵاق دان (دوو جارە) ئیتر لەپاش ئەو (دوو جارە) مێرد دەبێ یا بەجوانی ئەو ژنە رابگرێ یا ئەگەر بۆ جاری سێیەم تەڵاقی دایەوە ئیتر فڕی بەسەریەوە نامێنێ و مافی ئەوەی نامێنێ کەلەماوەی (عیددەدا) بیهێنێتەوە.

ئاگادارییەکی گرنگ

خوێنەرانی ئازیزم لەبن سێبەری ئەم ئایەت و حەدیسەدا مامۆستا مەلا (نوری فارس- خودای گەورە دەست بەعومری بگرێ) لەوەرگێڕانی (التاج الجامع الاصول)دا[1] کەوا کردوویەتی بەکوردی ئەفەرمووی مامۆستا مەلا (عەبدولکەریمی بیارە) لەتەفسیری نامی زێڕیندا دەوری (بیست و دوو) پەڕی لەسەرئەم ئایەتە پیرۆزە نووسیوە و وەمنیش ئەڵێم نووسینەکەی مامۆستا خوا هەقە مەلایانە و زانایانەیە وەئەم پەراوێزە شرەی منە بەتۆزی قوڵیا ناکا.

ئەمەیش د.ە نی نوسینەکەی منە بەندەیش دەڵێ (مەلایان) خودا سەلامەتیان کا مەسەلەی (تەڵاقیان) کردووە بەمەتەڵ و ریازیات و تەڵەسم، ،ەهەموو کەس و بەهەموو مەلایەك (حەل) ناکرێ و... بەڵام بەخودا (مەسەلەکە) لەراستیدا گەلێ ئاسانترە لەم گێرە و کێشەیەی کەمەلایان دروستیان کردووە ئەویش ئەمەیە و (موختەسەر) و (موفید).

جا بێگومان ئەوەی راستی بێت، پیاو هەقی هەیە تا (سێ جار) ژنی خۆیی تەڵاق بدا و بەرەڵای بکا- جا دیارە ئەم تەڵاقدان و بەرەڵاکردنە دەبێ لەسەر شێوەیەکی رێك و پێك بێ کەزیانی زۆری نەبێ بۆ کۆمەڵ ئەویش دیارە لەئەستۆی زانا و قازی و دەوڵەتە، جا هەرکاتێ ئەم دەستەیە بۆ رەزای خودا و بەرژەوەندی ئیسلام (تەنزیمی) تەڵاق و ژن تەڵاقدانیان بەشێوەیەکی جوان کرد. ئیتر پێویستە لەسەر رەش

---

(١) بڕوانە پەرتووکی (التاج الجامع الأصول في احاديث الرسول (ﷺ)) دانراوی شێخ (منصور علی ناصف) وەرگێڕانی مامۆستا مەلا نوری فارس، بەرگی ٢ لاپەڕە ٥٦٢.

خەڵکەکە ملکەچی ئەوە بن و لەم سەرگەردانییە خۆیان رزگارکەن.

جا هەروەها مامۆستا (نوری فارس حەمەخان). ئەڵێ ئەوەی کەگومانی تێدا نییە موسڵمانان بۆ کاروباری ئایینی خۆیان نابێ بەقسەی ئەم و ئەو لەفەرمایشتی (مامۆستا و مەلاکانی) ئایینی دەربچن چونکە ئیسلام ئەوەیە کە (مەلاکان) دەیلێن و بەس قسەی ئەفەندی و مەفەندی بۆ کاروباری دنیای دەشێی و نەك بۆ راڤەی دین. ئەمە راسترین قسەیە لەم بارەیەوە.. برا ئەگەر دەتەوێ سەرفرازی لای خودا بی لەقسەی مەلای دانا و زانا دەرمەچۆ بەقسەی بکە زەرەر ناکەی ئەمە لەلای.

وەهەروەها بۆ ئەوەی نەبێ بەتێکەولێکە دەڵێم لەم قۆناغەدا باشترین سەرچاوەی ئایینی (کتێبە) کۆنەکانە و (فەتوای) مامۆستا ئاینیەکانە ئەمە (حەقیقەتە) و چونکە ئەم پەرتووکانە قەت کۆن نابن و مێژووی نووسینەکە ٢٠٠٧/٤/١٣ز

لەپاش سێ تەڵاقە ژنەکەی بۆی حەڵاڵ نییە مەگەر شوێکی تر بکا و تەڵاق بدرێ

جا بێگومان هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد ئایینی ئیسلام ئەم سێ تەڵاقەی داناوە لە یەکەم و دووەم مارەیی پەشیمان بوونەوەی داوە چونکە زۆر جار ژن و مێرد دەمەقاڵیان ئەبێ لەسەر شتێك وە پیاو–ژن تەڵاق دەدات بەڵام لەپاش ماوەیەك یا چەند رۆژێك هەردوولا پەشیمان دەبنەوە و ئەو شتەی لەسەری تێکچوون راستی ئەکەنەوە پەشیمانی یەك و تر ئەبنەوە و بەڵام کە جاری (سێهەم) پیاوەکە ژنەکەی تەڵاقدایەوە، دەرئەکەوێ کە ئەو ژن و مێردە بە سروشت لەیەکەوە

دوورن وە هەرگیز سەریان پێکەوە نابێ چونکە لێك بچڕاون و لەبەر ئەوە (شەرعیش) بێ هیوا ئەبێ لێیان و چونکە ڕێ نادات بچنەوە لای یەك و لەبەر ئەوەی لێك ترازانەوە ئینجا ئەگەڕێنەوە بۆ سەر باسی تەڵاقی سێهەم (حوکم) و بەرهەمەکەیان بۆ روون ئەکاتەوە وە ئەفەرمووێ ﴿ فَإِن طَلَّقَهَا ﴾ واتە: ئەگەر لە پاش دوو جارەکە تەڵاقی تری دا ﴿ فَلَا تَحِلُّ لَهُۥ مِنۢ بَعۡدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوۡجًا غَيۡرَهُۥۗ ﴾ واتە: بێگومان ئەو تەڵاق دراوە حەڵاڵ نابێ بۆ تەڵاق دەرەکەی لەپاش ئەو تەڵاقی (سێیەمە) هەتا شوو ئەکات بە مێردێکی تر، غەیری ئەو، وە ئەو مێردی دووەمە کاری ژن و مێردی لەگەڵ ئەکات وەك لە فەرموودەیەکدا هاتووە کە (ئیمامی بوخاری و موسلیم) لە دایکی ئیمانداران خاتوو عائیشە (خوای لێ رازی بێت) ئەگێڕنەوە کە ئەفەرمووێ (عائیشەی ژنی ریفاعە) هاتە خزمەت پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) وتی: (ریفاعە) و تەڵاقی داوم و ئینجا (عبدالرحمن ی کوڕی زوبەیر) خواستبوویی وە ئێستاکە هیچ پیاوەتی پێوە نییە و (کاری ژن و مێردی پێ ناکرێ) واتە: (نەمێردە)و ئەویش فەرمووی تۆ ئەتەوێ بگەڕێیتەوە بۆ لای (ریفاعە)؟ نەخێر شتێ وا نابێ (حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَها) واتە: کاری ژن و مێردی نەکەن (بەکوردی) تا شیرنیایەتییەکەی نەچێژێ ئینجا ئەو شووکردنەوەش ئەبێ بەشێوەیەکی راستی و ئیجگاری بێت بەلای زۆربەی زانایانەوە نە فێڵ بێت بەنیازی ئەوەی دوای چوونە لای بە گورجی تەڵاقی بدات.

تێبینێکی گرنگ

(هـەزار ڕەحمـەت) لـە گـۆڕی مامۆسـتا شـێخ (محەمـەد خـاڵ) لـە تەفسیرەکەیدا[1] ئەفـەرمووێت (ئـەم ئایەتانـە پـڕ بـە دەم هاوار ئەکەنـە موسڵمانان کە هیچ کەس (سێ جار ژنەکەی خـۆی تـەلاق نـەدات وە هـەر ژنێك سێ جار تەلاقدرا نابێ بچێتەوە لای مێردەکـەی مەگـەر شـوو بکـات بە مێردێکی تر بە ئێجگاری، وە ئەو مێردە بە ڕێکـەوت تـەلاقی بـدات یـا بمرێ بەلام ئەگەر بێت و ژنەکەی مارە بکات لە کابرایەك هـەر بـۆ ئـەوەی کە مارەیی بێتەوە لە مێردە کۆنەکەی ئەوە نە مارەیی لـەو کابراییـە دێ و نە لەمێردەکەی تازەی) بەلام داخی بە جەرگم هێندێ کـەس لـە گیـانی ئایەتەکان و فەلسەفەی (قورئانەکە) نەگەیشتوون وە فێڵ لە خوا ئەکـەن بەم ڕەنگە ئەو ژنـەی (سـێ بەسـێ) تـەلاقی کـەوتبێ مـارەی ئەکـەن لـە کابرایەك کە پێی ئەڵێن (جاش) بۆ تاقە شەوێك لـە پاشـا کـە تـەلاقی داو (عدەی) بەسەرچوو مارەی ئەکەنەوە لە مێردە کۆنەکەی.

چەند سەرنجێك

جارێ یەکەم: ئەو فەلسەفەیەی کە سێ تەلاقەی بۆ دانراوە لە مەدانی یـە (دووەم) ئەهلی (شەرع) ئەڵێن مارە کردن کە بۆ ماوەیـەك بـێ کـەم یـان زۆر وەك نکـاحی (متعـە) دروسـت نییـە. (سـێهەم) لـە کتـێبی تاوانـە گەورەکان[2] ئەڵێت ئەمە تاوانێکی زۆر گەورەیە چونکە پێغەمبـەر (ﷺ) نـەفرین (لعنـە)ی کـردووە لـە جاشـەکەش و لـە ژن و مێردەکـەشو

---

(١) بڕوانە (تەفسیری خاڵ) بە قەڵەمی شێخ (محمدی خـاڵ)، بـەرگی٢، لاپـەڕە ١٥٢، لەگەڵ دەسکاری.

(٢) بڕوانـە پـەرتووکی تاوانـە گـەورەکان، لـە ڕوانگـەی ئیـسلامەوە، لـە نووسـینی (عبدالرحمن ملا تەها عبدالعزین)، لاپەڕە ١٤، چاپی٢.

فەرموویەتی: (لعَنَ اللّه المُحلّلَ والمُحلل لهُ (رواه النسائی واحمد) **واتە:** (لەعنەت) و نەفرینی خوا لەو کەسە بێ کە ژنی تەڵاقدراوی ئادەمیزاد مارە ئەکات، بۆ ئەوەی دوای تەڵاقدانی دروست ببێ شوو بکاتەوە بە مێردەکەی، وە (لەعنەت) و نەفرینی خوا لەو کەسە بێ کە ژنی تەلاقدراوی خۆی مارە ئەکات لە یەکێك تا لە پاشان بۆ خۆی دروست بێ مارەی بکاتەوە دیارە پێغەمبەر (ﷺ) نەفرینی ناکات لەسەر کارێکی (شەرعی) یا لەسەر (گوناهێکی) بچووك بەڵکو (نەعلەت) و نەفرینی لەسەر (تاوانێکی) زۆر گەورە ئەکرێ و (عنْ عُقبةَ بن عامر (رضي اللّه عنه) قَالَ قالَ رَسُول اللّه (ﷺ) الا أخبركمْ بالتَيسِ المستعار؟ قالو بلی یا رَسُولَ اللّه (ﷺ) قالَ هو المحلّلُ لَعَنَ اللّهُ المُحَلَل والمُحلَل لهُ) رواه ابن ماجه باسناد صحيح.

واتە: فەرمووی ئایا پێتان بڵێم کە (تیس المستعار) **واتە:** تەگەی خوازراو چیە؟ عەرزیان کرد بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا فەرمووی ئەو جاشەو بۆ جاش کراوە خوانەفرینی کردووە لەجاش‌و بۆجاش کراو.

فقد روى الأثرمَ وابن المُنذرِ عن عمر بنْ الخطاب (رضي اللّه عنه) قال لا أُتى بِمُحَلَلِ ولا مُحَلّلِ لهُ إلاّ رجمْتُهُمَا) **واتە:** حەزرەتی عومەر (رەزای خوای لێ بێت) فەرموویەتی (هەر ژن و جاشێك ببینم فەرمان ئەدەم بە بەردەبارانیان هەتا مردن ئەمەش هەڕەشە و گوڕەشەیەکی گەورەی تێدایە، بۆ ئەوەی ئەم کردەوە پیسە ئەنجام نەدات.

پاشكۆ

لەم (حـەدیس)و ڕێوایەتانـەوە بۆمـان دەردەكـەوێ (حـوكمی) پێغەمبـەر (ﷺ) ڕای هاوەڵـە گـەورەكانی پێغەمبـەر و (تـابعین و موجتەهیـدانی) موسوڵمان ئەوەی كە ئەو كەسەی (مارەبـەجاش) دەكا و ژن و پیاوەكـە نەفرەت لێكراون بەڵام بە داخەوە ئەم دیاردە ناشیرینە لـە بـڕێ ناوچـەی وڵاتی موسڵمانان دا بڵاوبۆتـەوە[1] خوا بمانپارێزێ.

﴿فَإِن طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَآ أَن يَتَرَاجَعَآ إِن ظَنَّآ أَن يُقِيمَا حُدُودَ ٱللَّهِۗ﴾ واتە: خۆ ئەگەر ئەو مێردەی دووەمیش بە ئارەزووی خۆی تەلاقیداو ئـەو كاتـە ئـەو ژن و پیـاوە هـیچ گوناهێكیـان لەسـەر نیـە دووبـارە بگەڕێنـەوە لای یـەكتر بـۆ ژیـانی ژن و مێـردی بەیـەكتری بـەو مەرجـەی كـەوا بزانـی هەردووكیان دەتوانن سنوورەكانی خوا ڕاگرن بـە یەكـەوە بـژین ﴿وَتِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوۡمٖ يَعۡلَمُونَ ٢٣٠﴾ واتـــە: ئـەو قەدەغـە كراوانـە ئـەو فەرمانەڕوایانە و سنوورەكانی خوا ڕونی كردونەتەوە بۆ كۆمـەڵی بـزانن و بیربكەنەوە لەپاش ڕۆژی خۆیان و بزانن سوودی ئەو سـنورانە چ شـتێكی هەتا بە گوێرەی زانیاری خۆیان هەڵسن و دانیشن بە تایبـەتی تەڵاقـدانی ژن و خولع كردنی شووكردنی بە مێردی تـر و چـوونەوەی بـۆ لای مێـردە پێشووەكەی بەو جۆرەی ڕوون كراوەتـەوە، ئینجـا دوای باسـی ژمـارەی تـەڵاق ئـەوجا ئامۆژگـاری ئـەو پیاوانـە ئـەكات كـە ژن تـەڵاق ئـەدەن كـە لەگـەڵ ژنــە تەڵاقـدراوەكانیان بـاش بـن و سـتەمیان لـێ نەكـەن قـین و

---

(١) بڕوانـە (تەفـسیری ڕەوان بـۆ تێگەیـشتنی قورئـان)، لـە نووسـینی مـەلا مـەحمود كەلالی، بەرگی ٢، لاپەڕە ١٧٩.

کینەیان لەگەڵ نەکێشن وەك ئەفەرمووێت ﴿ **واتە:** ئەگەر پیاو تەڵاقێکی ژنەکەی بدات دەتوانێت پێش تەواوبوونی (عیدەکەی) بیگێڕتەوە ئەگەر جارێکی تریش تەڵاقی دا هەر دەتوانێت بیگێڕتەوە بەڵام بە (تەڵاقی سێیەم) ئیتر بە یەکجاری لەیەك دەپچڕێن رێکەوتووە کەسێك بۆ ئازاردانی ژنەکەی تەڵاقێکی داوە پێش ئەوەی (عیددەکەی) تەواو بێت بە ماوەیەکی کەم گێراویەتیەوە پاشان تەڵاقێکی تری داوە، ئەوجا دیسانەوە پێش ئەوەی عیدەکەی تەواو بێت بە ماوەیەکی کەم گێراویەتیەوە دوایی بۆ سێیەم جار تەڵاقێکی تریش داوە **واتە:** ئافرەتەکە سێ جار عیدەکەی تەواو بێت یان بە چاکیی و بە جوانیی بیانگێڕنەوە یان بە یەکجاری دەستبەرداریان بن و سەرفرازیان بکەن نەك هەر بۆ ئازاردانی ئافرەتەکە جارێکی تر بیگرتەوە، ئەو کەسەی وا بکات ستەم لە خۆی دەکات و دەکەوێتە بەر (غەزەبی) خودا.

﴿وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوٗاۚ وَٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَمَآ أَنزَلَ عَلَيۡكُم مِّنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَٱلۡحِكۡمَةِ يَعِظُكُم بِهِۦۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ﴿٢٣١﴾﴾.

واتە: گاڵتە بە فەرموودەکانی خوا مەکەن یان بێ موبالات مەبن لەگەڵیانا، ئەمە رێنمایی و بڕیاری خودایەو بە گەمەی مەزانن ئێوە بیر لە ناز و نیعمەتەکانی خودا بکەنەوە کە رژاندویەتی بەسەرتاندا و بیر لەوە بکەنەوە کە بە ئاینی ئیسلام (هیدایەتی) داون و قورئانی بۆ ناردونەتە خوارەوە بۆ رێنمایی کردنتان بۆ سەر رێگای راست و پەند و ئامۆژگاریی کردنتان جا بەندایەتی خودا بکەن و پارێزگار بن بێگومان خودا بە

هـەموو شـتێك ئاگـادارە و ئاگـای لـە نیـەتی نـاو دڵتانـە مەبەسـتتان لـە گێرانـەوەی ژنـەکانتان پـاش تەڵاقـدانیان ئازاردانیـان بێـت یـان خـودا ئاگادارە بە مەبەستەکەتان.

چۆن هەڵسوکەوت بکەین لەگەڵ ئافرەتی تەڵاقدراو

تا ئێستا هەروەك جلەوگیریی مێردی کرد لە ئازاردانی ژن بە تەڵاقـدران و هێنانەوەی ئینجا جلـەوگیری کـەس و کـاری ئـافرەت ئـەکات لـەوەی کـە ئەگەر ژنەکە ویستی شوو بکاتەوە بە مێردەکەی جلـەوگیریی لـێ نەکـەن ئـەوجا ئەفـەرمووی ﴿ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ ﴾ **واتـە:** کاتێـك ژنتـان تەڵاقـداو (عـدەیان) تـەواو بـوو ﴿ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَٰجَهُنَّ ﴾ **واتـە:** قەدەغـەیان مەکـەن لـەوەی کـە شـووبکەنەوە بـە مێردەکانیان یان بە یەکێکی تر کە خۆیان بیانەوێ[1].

---

(١) هـۆی هاتنـەخوارەوەی ئـەم ئایەتـە ﴿ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ ﴾ ئیمـامی بوخـاری و ئـەبو داوود و تـرمـذي دەگێڕنـەوە لـە (مـەعقیلی کـوڕی یەسـارەوە) کـە خوشکەکەی (مارە بڕی) لە موسڵمانێك پاشـان پیاوەکـە تـەڵاقی داو ئینجـا عیـدەی تەواو بوو مێردەکەی ویستی مـارەی بکاتـەوە بـەڵام (مەعقـەل) ڕازی نـەبوو تـا ئـەو ئایەتـە هاتـە خـوارەوە ﴿ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَٰجَهُنَّ إِذَا تَرَٰضَوْا۟ بَيْنَهُم بِٱلْمَعْرُوفِ ۗ ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِۦ مَن كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ ۗ ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾ ﴾ کاتێك مـەعقیل ئـەم ئایەتەکـەی بیست و ووتی گوێڕایەڵی فەرمانی پەروەردگارم پاشان بانگی کرد و وتی دەتدەمەوە و ڕێزیشت لێ دەگرم و ئینجا لێی مارە کردەوە و جارێکی تر؟

ئاگادارییەك

هەندێ لە زانایان ئەفەرموون ئەو ئایەتەی رابوردوو لەگەڵ ئەو کەسانەیەتی ژنەکانیان تەڵاق ئەدەن و نایەڵن پاش (عیدە) شووبکەن بە یەکێ تر بۆیە ئەو (ئایەتە) کە هاتە خوارەوە فەرمانی پێدان نابێ ژنەکانتان قەدەغە بکەن کە شوو بکەن بە یەکێ تر پاش (عیدە)، بەڵام ئەوەی راستی بێ ئەو ئایەتە لەگەڵ هەموو باوەڕدارنیەتی نەك بە تەنها مێردەکانیان یان ژن (مارە بڕان) کەواتە ئەو ئایەتە مانای بەم جۆرەیە هەر کاتێ ئێوە ژنەکانتان تەڵاق دا و یستی پاش (عیدە) مارەی ببڕێتەوە قەدەغەیان مەکەن شوو بکەنەوە بە مێردەکەی پێشوەکانیان یان پیاوی تر ﴿إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ﴾ **واتە:** هەر کاتێ ژن و پیاو لە نێوان خۆیان پێك هاتن و پاشان مێردە پێشووەکەی خواستیەوە بە یەکیش ڕازی بوون دەبی کەس و کارەکەی قەدەغەی نەکەن و (مانعی) نەبن و لە شووکردنی ﴿ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَن كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ **واتە:** ئەوەی باسکرا کە بەو کەسانە گوترا رێگە لە ژنان مەگرن و هەرکەسێ لەوانە ئەگەر باوەڕی بە خوا و بە ڕۆژی (قیامەت) هەبێ دەبی پەند وئامۆژگاری ئەو فەرمانە وەربگرێ رێگا لە ژن و مێردەکە نەگرێ کە ئەیانەوێ ئاشت ببنەوە﴿ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ﴾ **واتە:** چونکە ئەوە باشتر و پاکترە بۆ ئێوە کە رێگەیان لێ نەگرن و لێیان بگەڕێن لەگەڵ مێردەکانیان چاك ببنەوە و خۆیان دووبارە مارە بکەنەوە و ئێوە نەکەونە نێوانیان چونکە ئەو ژنە نەدەنەوە مێردەکەی پێشوو و بیدەنە پیاوێکی تر ژنەکەی رازی نابێ و سەردەکێشێتەوە سەرخراپە

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾﴾ واته: خوا زاناتره و وه چاكتر ئـهزانێ چ شتێك بـۆ ئێـوه چـاكه و باشـه و بـهڵام ئێـوه سـهری لـێ دهرناكـهن و نایزان).

پاشكۆ

لهم ئایهتهوه چهند شتێكی لێ (استنباط) بهدی ئهكرێ وهرئهگیرێ:

١- ڕێگرتن لهژنی تـهڵاق دراو هـهر كـه ویـستی بگهرێتـهوه لای مێـرده پێشووهكهی كارێكی (حهرامه)و كه قهدهغهی بكهن .

٢-وهلی ئهمر سهرپهرشتیكاره بۆ ژنان به تایبـهت بـۆ نیكـاح[1] واجـب و پێویسته لـه ڕێبـازی ئیمـامی شـافیعی داو (خـوا لێـی رازی بێـت)، بـهبێ (ئیزنی) ئهو نابێ.

٣-پهنـد و ئامۆژگـاری بـۆ یـهكتر و گـهڵێ بـهڵكو بهكـهڵكو بـهخش‌و بهسووده.

دایك تهنها دوو ساڵ شیر به منداڵهكهی دهدات

له دوای ئهوهی له ئایهتهكانی پێشوودا (ئهحكامی نیكاح) و تهڵاقی روون كـردهوه، ئـــهوجا باســـی شـــیردانی منداڵـــهكان لهلایـــهن دایكـــه تهڵاقدراوهكانیانهوه كه ئهبێ شیریان بدهنێ و بهخێویان بكـهن‌و، ئێـستا

---

(١) ئیمامی شافیعی (رهحمهتی خوای لـێ بێـت) ئهفـهرمووێ ئـهو ئایهتـه بۆمـان روون ئهكاتهوه كه ژن ناتوانێ مارهیی خـۆی بـبڕێ بهسـهرخۆی دا و ئهگـهر بتوانـێ چۆن خوای گهوره قهدهغهی ئهكا و لـه پیـاوان كـه رێگـه لـه ژنـان نـهگرن بـۆ شـوكردن؟ قهدهغـه كردنهكـهی بـهبێ هـوده دهرئهچـێ، چـونكه پێغهمبـهر (ﷺ) ئهفـهرمووێ (لانكاحَ الاّبوليّ وشاهدَيْنِ) (رواه الطبراني وغيره وصححه الألباني).
واتــه: مــارهبڕین دانامــهزرێت مهگــهر بــهئامادهبوونی سهرپهرشــتیارو دووشــایهتی دادپهروهرنهبێ.

ژن و مێردەکە لە یەك جیا بوونەتەوە و منداڵە بەستەزمانە جیّ بیلێن و چی بکات؟ وە تاوانیان چییە؟ جا لەبەر ئەوەی کە ئەم جۆرە منالانە لەم جۆرەکاتانەدا لەوانەیە کە لەناو بچن و هەروەها دایکەکانیان لە ڕقی مێردەکانیان بیاندەنەوە بەخێویان نەکەن و بەسەریان دابدەنەوە، لەوانەیە ئەو باوکانەش (دایانیان) دەست نەکەوێ یان ناتوانن دایەن بگرن و ئینجا خوای پەروەردگار فەرمانی دا بە دایکەکانیانەوە پێویستە شیریان بدەنێ تا لە شیر ئەبنەوە و هەروەك ئەفەرمووێت ﴿ وَٱلْوَٰلِدَٰتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَٰدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ ﴾ **واتە:** بەراستی دایکان تا دوو ساڵی تەواو دەتوانن شیر[1] بە منداڵەکانیان بدەن، چونکە نابێ لە دوو ساڵ زیاتر تێپەڕێ خۆ ئەگەر لەو ماوەیەش کەمتر بی قەیناکا ﴿لِمَنْ أَرَادَ أَن يُتِمَّ ٱلرَّضَاعَةَ ﴾ **واتە:** بۆ کەسێك کە بیەوێ شیری تەواوبدات ﴿وَعَلَى ٱلْمَوْلُودِ لَهُۥ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ﴾ **واتە:** بێگومان لەو ماوەیەدا ئازووقە و جلك و پۆشاکی ئەو دایکە شیردەرە، جا ئەو دایکە (تەڵاق) درابێ یان ناوو ئەو جا لەسەر (باوکی منداڵەکەیە) دەبی بە شێوەیەکی جوان و (شەرعی) ئەنجام بدرێت.

﴿لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَا تُضَآرَّ وَٰلِدَةٌۢ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَّهُۥ بِوَلَدِهِۦ ﴾ **واتە:** بزانن هیچ کەسێك بە قەدەر توانای (تەکلیف) و داوای لیّ ناکرێ؟ چونکە بێگومان هیچ دایکێك لەبەر دژایەتی کردن لەگەڵ

(١) هەموو پزیشکەکانی جیهانی ئەڵێن شیری دایك لە هەموو شیرێك بۆ منداڵ باشتر و بە سوودترە چونکە ئەو منداڵە لە سکی دایکییەوە بە خوێنەکەی ژیاوە کە هاتە جیهانەوە خوێنەکەی ئەبێ بە شیر چونکە ئەم شیرە وەکو کانییە و بە هاوین فێنکە و بە زستان گەرمە و شیرنە (ماشاء الله)، کاری خودا هەموو (حیکمەتە).

باوکی ئەو مندالەدا مافی زیان گەیاندنی بە منالەکەی نییە **واتە:** منالەکەی لێ بسەنرێتەوە یان ئازووقەی کەمی بدرێتێ هەروا خاوەنی مندالەکەیش **واتە:** باوکی مندالەکە نابێ زیانی پێ بگات.

﴿ وَعَلَى ٱلْوَارِثِ مِثْلُ ذَٰلِكَ ﴾ **واتە:** ئەگەر هاتو باوکەکەیش مرد دەبێت میراتگر نەفەقەی دایکی مندالەکە لە ماوەی شیرداندا بکێشێت﴿ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَن تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ﴾ **واتە:** ئەگەر باوك و دایکەکە بە راوێژ لەگەڵ یەکدا ویستیان پێش ئەوەی مندالەکە دوو ساڵ تەواو بکات لە رووی راوێژکردنیان لەگەڵ یەکتری لە شیری ببڕنەوە گەر ئەوە لە شیر ببڕینەوە زیانی بۆ مندالەکە نەبێت هیچ گوناهێکیان ناگات ﴿ وَإِنْ أَرَدتُّمْ أَن تَسْتَرْضِعُوٓا۟ أَوْلَٰدَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُم مَّآ ءَاتَيْتُم بِٱلْمَعْرُوفِ ﴾ **واتە:** خۆ ئەگەر بە ڕەزامەندی هەردوو لا ویستیان دایەنی بۆ بگرن تا شیری پێ بدات و خزمەتی مندالەکەتان بکات ئەوەش کارێکی پەسند و باش و هەروەها هیچ گوناهێکیان ناگات بەمەرجێك بە چاکی مافی (دایەنەکە) بدەن بۆ ئەوەی ئەویش بە چاکیی خزمەتی مندالەکەتان بکات ﴿ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾ ﴾ **واتە:** ئێوە لە خوا بترسن لە دەست بەسەراگرتنی کرێی دایەنەکان و بتانەوێ یا نەتانەوێ **واتە:** ڕازی بن و ناڕازی بن خوا بەشتێ ئێوە ئەکەین لە شیردان بە مندالان و بڕینەوەی دایەن گرتن بۆیان ئەبینێ هەموویان و هیچ شتێکی لێ وون نابێ پاداشتی هەموویان ئەداتەوە لە خوا بترسن بە تەواوی وە فەرمانی ئەو بەجێ بێنن و بزانن کە خوا ئاگادارە بەوەی کە ئەیکەن.

چەند تێبینیەك:

١-لە تەفسیری (منارا) ئەفەرمووێ ئەو (ئایەتە) بەڵگەیە لەسەر ئەوەی پێویستە لەسەر (مێردەکان) ژنەکانیان بەخێو بکەن، بە ئازوقە و بەرگ و جێگەی حەوانەوە، هەروەك بەڵگەیە لەسەر ئەوەی پێویستە خاوەن منالْ منالّەکانیان بەخێو بکەن بەلاّم هەروا لەو ئایەتەدا خوا ناوی دایکە شیردەرەکانی بردووە بە تەنها چونکە خواردەمەنی دایکە وە ئەگا بە منالْ بەهۆی شیرەوە.

٢-هەموو (موفەسیرەکان) بە زۆری بیریان لەسەر ئەوەیە کە مەبەست لە (والدات) لە ئایەتی (والوَاداتُ يُرضعن)دا (عامە) بۆ دایکێ کە تەلاّق درابێ و دایکی لە ژێر (نیکاحی) باوکی منداڵەکان دا مابێ، بەلاّم پێشەوا (قورتبی) لە تەفسیرەکەیدا و ئەلێت زۆربەی (موفەسیرین) لەسەر ئەوەن کەمەبەست لە (والدات) تەلاّقدراوەکانە.

٣-باسی سێیەم ئەوەیە لەم (ئایەتەی) پێشوودا دەرئەکەوێ کە حەقی (حەضانە) و تەربیەکردنی مندالْ بۆ دایکەکەیەتی هەرچەند تەلاّقیش درابێ مادام شوو نەکا بە بێگانەوە وەکو لە (دەلیلی) تر دەرئەکەوێ وە هەقی (حەزانەیە) لە مەزهەبی شافیعیدا ئەوەندەیە هەتا منداڵەکە ئەگاتە کاتی (تەمیز) و زانستی سوود و زیانی خۆی لەو کاتەدا خاتر خۆ ئەکرێ ئاخۆ کامیان ئیختیار ئەکا لە باوك و دایك وە لە سەر ئیختیاری خۆی موعامەلەی لەگەڵدا ئەکرێ (حەقی) حەزانە بۆ ژنان موناسبترە و چونکی ئەوان باش دەزانن و ئەتوانن منداڵی پێی تەمییز بەخێو بکەن و پەروەدرەی بکەن چونکە ئەوەی بە ژن دەکرێ بە پیاو ناکرێ[1].

---

(١) بڕوانە (تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز)، لە دانانی مامۆستا (مەلا عبدالکریم مدرس)، لەگەڵ دەسکاری، بەرگی یەکەم، لاپەڕە ٤٩٦.

ئافرەتی مێرد مردوو ئەبێ چوار مانگ و دە ڕۆژ دانیشێ

پێش ئێستا باسی تەڵاق و (حوکمی) تەڵاقی کرد و وە چۆن تەڵاقی مرۆڤ ئەکەوێ ئینجا دوایی باسی (حوکمی) شیرپێدانی منداڵ و ماوەی شیرخواردنیانی ئەکرد و هەروەها دابینکردنی خواردن و پۆشاك و دایەن و شیردەر و ژنی تەڵاقدرا و کۆرپەکەی ئەکرد ئەوجا دێتە سەر باسی (عیدەی) ئافرەتی مێرد مردوو ئەکا و ئەفەرمووێ:

﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا ﴾ **واتە:** ئەو پیاوانەی لێتان ئەمرن و ژنەکانیان لە پاش خۆیان بەجێ دێڵن و ئینجا بە تەمای ئەوەن کە شوو بکەنەوە ﴿ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ﴾ **واتە:** ئەبێ ئەو ژنانە (چوار مانگ و دە شە) و چاوەڕوان بن و ئەوجا لەو ماوەیەشدا تەنانەت نابێ خۆشیان تاس و لووس بدەن **واتە:** وەك ژنێك خەیاڵی مێرد کردنی هەبێ خۆنیشان نەدەن.

ئاگادارییەك:

پێویستە لەسەر ژنی مێرد مردوو ماوەی (عیدەی لە تەعزییەدا) بێ بەم ڕەنگە لە ماڵی مێردەکەی نەچێتە دەرەوە هەتا بۆ ئیش و کاری زۆر پێویست نەبێ وەخۆی ئاریش نەدا و جلوبەرگی ڕەنگا و ڕەنگ لەبەر نەکات و خەنە و بۆیە و کلێ و گڵاو و شتی بۆنخۆش بەکار نەهێنێ چ لەبەر مێردەکەی چ لەبەر ئەوەی کە ئادەمیزاد قسەی لێ نەکەن هەروەك قورئان ئەفەرمووێ ﴿ فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ ﴾ **واتە:** کە (عیدەیان) تەواو کرد بڕایەوە دوایی هیچ گوناهی لەسەر ئێوەی

موسڵمانان نیە و یا ئێوەی (میرات بەر) یا وەلی ئەمری میراتبری ئەو کەسانەتان ژنان مارە ئەبڕن ﴿ فِيمَا فَعَلْنَ فِيٓ أَنفُسِهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِۗ ﴾ **واتە:** لە هەر کارێك ئەوان ئەیکەن دەربارەی خۆیان لەو شتانەی کە قەدەغەبوون لێیان لە کە کات و ماوەی عیدەکاندا بە مەرجی ئەوەی کە ئەیکەن بە جۆرێ بێت کەویستراوە و بێزا و نەبێ لای (شەرع) کەواتە: ئەگەر کارێکی ناڕەوا و بینراویان کرد دەبێ ئەو دەسەڵاتدارانە بەرگریان بکەن.

﴿ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾ ﴾ **واتە:** خوا زانا و ئاگایە بە هەرشتێك کە ئێوەی ئەیکەن کەواتە وریای خۆتان بن بە پێچەوانەی فەرمانی خوا رەفتار مەکەن.

دوو تێبینی گرنگ

یەکەم–جا بێگومان (تەعزیە) گرتن **واتە:** ماتەم گرتن لە سێ ڕۆژ زیاتر دروست نییە بۆ هەموو کەسێك تەنیا بۆ ژنی مێرد مردوو نەبێ (تەعزیەی) مێرد مردووش هەر (چوار مانگو دە رۆژە) لەوە زیاتر نییە ئەویش هەر بۆ ئەوەندەیە کە خۆیانی تیا بە ڕازاندنەوە و ئاریش نەدەن هەروەها ئەبێ جلی رەش لەبەر بکەن و درێژەی پێ بدەن لە ماوەی (عیدە) و زیاتر ئەمانە (حەرامن) و قەدەغەن چونکە ئاشکرا و ناڕەزایی ئەگەینن بە بەشی خوای گەورە[1]. جا هەروەها ئەو ژنە مێردمردووانە

---

(١) دووەم–ژنی مێرد مردوو دەبێ (چوار مانگ و دە) ڕۆژ یا شەو (هجری –قەمەری) چاوەڕوان و (عیدەی) خۆی رابگرێ و بەڵام ئەگەر ژنێك مێردەکەی نادیار بوو(مفقود) بوو ئاخۆ بۆ راگرتنی ماوەی (عیدەکەی) هەر لەو رۆژە وەکو مردوو (عیدەی خۆی دەژمێرێ یا لەو رۆژەکە هەواڵی مردنەکەی پێ گەیشتووە؟ بەڵام قسەی راست بۆ ئەم مەسەلەیە ئەوەیە کە هەر لە رۆژەی مردنەکەیەوە (عیدەی) رادەگرێ و بۆی حسێب دەکرێ مادام خەبەری تەواوی مردنەکەی بۆ بێت.

ئەخوازن و وە پێویستە ئاگایان لە دڵی برینداری ژنەکەش و کەس و کاری مردووەکەش هەبێ.

هیچ گوناهێکتان پێ ناگا و ژنی مردوو مارە بکەی لە دوای عیدەدا

هەروەکو قورئان ئەفەرموێت ﴿ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِۦ مِنْ خِطْبَةِ ٱلنِّسَآءِ ﴾ **واتە:** هیچ گونهێکتان لەسەر نییە لە خواستنی ژنە مێرد مردووەکاندا و بە (کینایە) **واتە:** ناڕاستەوخۆ لە ماوەی عیدەدا و وەکو ئەوەی بڵێت ئەگەر خوا بۆم رێك بکات دەمەوێ ئافرەتێکی چاك بخوازم ئەگەر خوا حەز بکات ﴿ أَوْ أَكْنَنتُمْ فِىٓ أَنفُسِكُمْ ﴾ **واتە:** یا بەدەل حەزیان لێ بکەن و بتانەوێ دوایی تەواوبوونی عیدە و مارەیان بکەن.

واتە: ئەمانە قەی ناکات بە مەرجێك کە بەبێ پەردە لە (عیدە) دا بێ یان ئەڵێن و چونکە ئەو کاتە دڵیان بریندارە و هێشتا وەختیان نەهاتووە، ئەمانەش کە رێتان بۆ دراوە لەبەر ئەوەیە ﴿ عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ ﴾ **واتە:** خوا زانیویتی بە زانستی پایەداری خۆی بە ڕاستی ئێوە باسی ئەو ژنانە ئەکەن و خوازبێنیان ئەکەن و مارەیان ئەکەن بە گوێرەی یاسای ئایینی کەواتە باس کردنیان بە ئاماژە و هێما و هێواشی بەو شتە لە دەروونتا نایە نابێتە هۆی گوناهکاریتان.

﴿ وَلَٰكِن لَّا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا ﴾ بەلام بە نهێنی مارەکردنیان پێ مەدەن وە لەم رووەوە بە پەنهانی قسەیان لەگەڵ مەکەن نەخوازەلا قسەی بێ

پەردە نەبادا قسەکە سەربکێشێ بۆ شتی خراپ بەڵام قسەی عادەتی قەیناکات وەکو ئەفەرمووێ ﴿إِلَّآ أَن تَقُولُواْ قَوْلًا مَّعْرُوفًا﴾ واتە: مەگەر بە قسەیەکی پەسەند و گونجا و چاك و دروست کەسوکاریان بدوێنن پێیان بڵێن (عیددەی) تەواو کرد ئاگادارمان بکەن یا قسەیەکیان لەگەڵدا بکەن کە باش بێ وە بە ئاشکراش بکرێ.

﴿وَلَا تَعْزِمُواْ عُقْدَةَ ٱلنِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ ٱلْكِتَٰبُ أَجَلَهُۥ﴾ واتە: بڕیاری مارەکردنیان مەدەن تا ئەو (عیدەیەی) کە خوا پێویستی کردووە تەواو نەبێ و ﴿وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِىٓ أَنفُسِكُمْ فَٱحْذَرُوهُ﴾ واتە: بزانن کە خوا ئاگادارە بەوەی لە دڵتانایە کەواتە خۆتان بپارێزن لەوەی کە خوا قەدەغەی کردووە ﴿وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾﴾ واتە: بزانن کە خوا زۆر لێبوردە و پەلە ناکات لە تۆڵە سەندندا بەڵکو بەندە تاوانبارەکە بگەڕێتەوە بۆ لای خۆی.

پاشکۆ

١-لە پەرتووکە (شەرعییەکاندا) ئەفەرمووێ خواستنی ژنان لە ماوەی (عیدەدا و (حەرامە) و قەدەغەیە.

٢-ئەگەر پێش تەواوبوونی عیدەیاندا مارە کران ئەوە ئەومارەکردنە بەتاڵە و دروست نیە.

٣-ئینسانی موسڵمان ئەبێ لە هەموو ئیش و کارێکی دا خوای گەورەی بە فکر بێ[1].

---

(1) بڕوانە (أيسر التفاسير -الكلام العلي الكبير) لەنووسینی بەڕێز (أبی بکر جابیر، الجزائیری) لاپەڕە ١٢٥ چاپی (مکتب العلوم والحکم) المدینة المنورة.

تەڵاقدانی ژنان بەر لەوەی بچنە سەر جێگایان

ئەوجا باسی تەڵاقدانی ئەو ژنانە ئەكات كە مێردەكانیان نەچوونە لایان وە لە دوای مارەكردن و لە پێش چوونە لایان تەڵاق بدرێن ﴿ لَّا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ ﴾ **واتە:** ئەگەر لەگەڵ ژنەكانتندا نەگونجان و تەڵاقتان دان گوناحێكیان پێ ناگات و ﴿ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا۟ لَهُنَّ فَرِيضَةً ﴾ **واتە:** پێش ئەوە نزیكتان لەگەڵ كردبن و مارەیەكتان بۆ دیاری كردبێ **واتە:** ئەوەی ڕاستی بێت تەڵاقدانی ژن پێش چوونە لای و پێش دیاریكردنی مارەیی بۆی گوناهی نییە و هیچیشیان ناكەوێ ﴿ وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى ٱلْمُوسِعِ قَدَرُهُۥ وَعَلَى ٱلْمُقْتِرِ قَدَرُهُۥ ﴾ **واتە:** دەبێ لەماڵی خۆتان یارمەتیەكیان بدەنێ لەوەشدا دەستدار بەپێی توانایی خۆی **واتە:** لەسەر دەوڵەمەند بەپێی خۆی، وە لەسەر هەژار بەپێی خۆی ﴿ مَتَٰعًۢا بِٱلْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾ ﴾ **واتە:** ئەم بەخششەی كە ئەیدەن بەم ژنانە بە باشی و خۆشی بێ ئینجا بۆ ئەوەی تێمان بگەینێ كە ئەم بەخششە لە جیاتی مارەییە و ئەمە پێویستە لەسەر چاكەكاران[1].

---

(١) جا دەگێرنەوە دەڵێن ئیمامی حەسەنی كوڕی ئیمامی عەلی (خوایان لێ ڕازی بێ) یەكێ لە ژنەكانی تەڵاق دا و دە هەزار دیرهەمی بە (موتعە) پێدا كە ژنەكە پارەكەی وەرگرت و بەكوڵی گریانەوە وتی (كاڵەیەكی -كەم و جودابوونەوە لەخۆشەویست!!

ئافرەت بەر لەوەی بچێتە سەر جێگایی و تەڵاق بدرێت نیوەی مارەی دەکەوێ

﴿ وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ ﴾ (١) **واتە**: ئەگەر ژنانتان تەڵاقدراو پێش ئەوەی دەستیان لێ بدەن **واتە**: بچنە لایان ﴿ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً ﴾ **واتە**: مارەیشتان بۆ دیاری کردبوو ﴿ فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ ﴾ **واتە**: نیوەی ئەوە مارەییان ئەکەوێ کە بۆتان داناوون، چونکە ئەمە ئەو مافە (شەرعییەیە) کە پێویستە لەسەر مێرد بەرانبەر بە ژنی تەڵاقدراوی خۆی ﴿ إِلَّا أَن يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ ﴾ **واتە**: مەگەر ژنەکان خۆیان چاوپۆشیان لێ بکەن و مافی خۆیانتان پێ ببەخشن یان ئەو کەسە گرێدانی مارەکردنەکەی بەدەستە چاوپۆشی بکات **واتە**: مەگەر ژنەکە خۆی بڵێ هیچم ناوێ لێی یان مێردەکە گشتی مارەییەکەی بداتێ ﴿ وَأَن تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ﴾ **واتە**: خۆ ئەگەر ئێوە ئەی مرۆڤەکان، ژنان ببوورن و هەموو مارەییەکەیان بدەنێ، وەیان ئێوە ئەی ئافرەتان دەست لە نیوەکەی خۆتان هەڵبگرن و هیچ لە پیاوەکەتان نەسێنن بێگومان هەردوو بارەکە پەسەندە و بە ئاکاری تەقوادارانە نزیکترە) و ﴿ وَلَا تَنسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ ﴾ (أي لاتَتْرَكو الإحْسَانَ والإنسانيّة فِيمَا بَيْـنَكُمْ) **واتە**: چاکە و

---

(١) لەم چەند ئایەتەدا خوای گەورە باسی ئەو ژنانە (دەکات) کە بەر لە سەرجێی کەبچێتە لایی و (جیماعی) لەگەڵ بکات تەڵاق دەدرێن.

پیاوەتی لە نێوان خۆتان لەبیر مەکەن چونکە نابێت ئەو چاکە و مەردایەتیەی یەکتری فەرمۆش بکەن ﴿إِنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٌ ٢٣٧﴾ **واتە:** بەڕاستی خوا بەو شتەی ئێوە ئەیکەن لەبەخشش و لە ریزگرتن لە یەکتری زۆر بنیایە و هیچی لێ وون نابێت بەهەر کارێ ئێوە دەیکەن.

ئاگادارییەك

خوالێخۆشبوو مامۆستا مەلا شێخ (محمدی خالّ) لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەفەرمووێ (کەسێك لەم (ئایەتانە) ورد ببێتەوە تێدەگات کە موسڵمانانی ئەمڕۆ چەند لایانداوە لە ئایینەکەیان، وە چەندە بە پێچەوانەی قورئانەکەیان ئەڕۆن بە ڕێدا، چونکە بێگومان ئەگەر یەکێك ڕۆژێ لە (مەحکەمەی شەرعی) بوەستێ گریانی دێ بۆ ئەم ئاینە و (دینە) پیرۆزە، بۆ خزمایەتی و بۆ ڕەوشت و خو و بۆ پیاوەتی بۆ مەردایەتی بۆ شەرم و شکۆ، وە ئەڵێ ئەمانەچییان لێ هات؟ وە بۆ کوێ چوون؟ !! ئینجا لە (مەحکەمەی شەرعیدا) ئەمانەی بە بەرچاو کەوتووە و چەند خاڵێکی لە (تەفسیرەکەیدا نووسیوە) و ئەڵێت:

١–قەت بووە (تاقە) ژنێك دوو مێردی ببێ و هیچیان بە هیچیان نەزانێ؟!!

٢–قەت بووە ژن لە هەفتەیەکدا دوو مێرد بکات؟!!

٣–قەت بووە پیاو لە وەخت و ناوەخت سزای ژنی بدات و تا وەرەسی بکات هیچیشیان لە هیچ تەلاقی لێ وەرگرێ؟ بۆ ئەوەی هەردووکیان وەرس بن.

---

(١) بڕوانە تەفسیری خالّ لەگەڵ دەستکاری، بەرگی دووەم، لاپەڕە ١٦٧.

٤-قەت بووە ژن لە رقی مێردی کە تەڵاقی داوە، منداڵی شیرەخۆری خۆی لەبرسانا بکوژێ؟ یا لەسەرمانا ڕەقی بکاتەوە؟!

٥-قەت بووە پیاو ژن و منالّی بێ کەسی خۆی بەجێ بێڵێ یان لە برسان بیانکوژێ هەق و مافیان پێ نەدا و یان بە درێژایی ساڵ لێیان نەپرسێتەوە؟!

ئاگاداری نوێژەکان بکەن بە تایبەتی نوێژی (الوَسْطی) واتە نوێژی ناوەنجی[1].

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون قورئانی پیرۆز لە (٨٦) شوێن و جێگادا خوای گەورە ناوی (نوێژ) ئەبات و فەرمان بە موسڵمانەکان ئەکات کە ئاگاداری نوێژەکانتان بن و لە وەختی خۆی (ئەدایان) بکەن و چونکە بەڕاستی کۆڵەگەی (دینە) و مایەی پەیوەندی بەندەکانە بە خواوە، وە هەروەها جیاکەرەوەی موسڵمانان و (کافرانە) **واتە:** بێ باوەڕانە لە یەك، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمووێ (بَيْنَ الرُّجلِ وَبَيْنَ الشرِك والكُفرِ تَركُ الصّلاةِ) رواه مسلم جا هەروەها لەم ئایەتەدا خوای مەزن فەرمان دەدات بە ڕاگرتنی گشت نوێژەکان هەروەکو ئەفەرمووێت ﴿ حَٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ ﴾ **واتە:** ئاگاداری نویژەکانتان بن و لە کاتی خۆیان بیانکەن و بەهۆی هیچ کارەساتێکی دەرد و ناخۆشی

---

(١) تێبینی لە ناو زاناکاندا (ئیختیلاف) و جیاوازییەك هەیە سەبارەت بە دیاریکردنی ئەو نوێژە ناوەندیی و ناوەڕاستە هەیە بەڵام ڕای بەهێزیان ئەوەیە کە ئەو نوێژە ناوەنجیە نوێژی (عەسرە) زۆربەی زاناکان لەسەر ئەمەن، هەروەکو لە (تەفسیرەکانیان)دا باسیان کردووە.

لــەبیریان مەکــەن، ئــەبێ لــە کــاتی خۆیانــدا ئــەنجامیان بــدەن و مەیانفەوتێنن، بەتایبەتی (الصلواة الوسطی) **واتــە:** لەناویانـدا گرنگـی بـە نوێـژ ناوەراسـتەکە بـدەن، کەئـەویش زۆربـەی زانایـانی ئـایینی لەسـەر ئەوەن کەنوێژی (عەسر)ە

پوختەی ووتەکان

واتە: ئەی موسڵمانەکان ئاگاداری هەموو نوێژە فـەرزەکانتان بکـەن بـە تایبەتی نوێژی مەشهوور بە (الصلاة الوسطی) **واتە:** نوێـژی نـاوەنجی کـە نوێژی (عەسرە) چونکە زۆربەی (موفەسیرەکان) وا تەفسیریان کـردووە، ئینجا ڕاوەستن لە نوێژەکانتانا و بەرامبەر ڕووگەی ئیسلام کـە کەعبـەی پیرۆزە و یاد و زیکری خوا بکەن بە خشوع و (خضوع) وە هیچ باسی تـر مەخەنە ناو نوێژەکانتان، هـەروەك لـە تەفـسیری (مواهـب الـرحمن) [1] دا ئەفەرمووێت ئەمەش دەقەکەیەتی (عنْ زيد بِن أرقم (رضي الله عَنْـهُ) قَـالَ كُنّا نَتَكَلمُ على عَهْد رَسُول الله (ﷺ) فِي الصّلاة يُكَلِمُ الرّجـلُ مِنّـا صـاحِبُهُ وهوَ إلى جِنبه فِي الصّلاة حَتى نَزَلَـتْ ﴿وَقُومُواْ لِلَّهِ قَـٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾﴾ فَأمرنـا بالسكوت ونَهينا عن الكلام) متفقٌ عليهِ **واته:** ریوایـەت کـراوە لـە زەیـدی کـوڕی ئەرقـەم (ڕەزای خـوای لـێ بێـت) فەرموویـەتی ئێمـە لـەوەختی پێغەمبەردا (ﷺ) نوێژمان ئـەکرد و لـە نـاو نوێژەکـەدا قـسەمان لەگـەڵ یەکتر ئەکرد، ئـەوجا ئـەم (ئایەتـە) هاتـە خـوارەوە **واتــە:** (هەمیشە بـە ملکەچـییەوە بـە فــەرمانی خـوا هەسـتی بـێ دەنـگ بـن و قـسە لـەناو

---

(١) بڕوانە تەفسیری (مواهـب الـرحمن في تفسير القرآن) دانـراوی مامۆسـتا (عبـدالكريم مدرس)، بەرگی دووەم، لاپەڕە ٦٧.

نوێژەکانتان مەکەن بە ترسەوە نوێژ بکەن) وە فەرمانمان پێ کراوە بەبێ دەنگی و بە کڕی نوێژەکان ئەنجام بدەین و وە قەدەغە کراین لە قسەکردن لە ناو نوێژدا و چونکە پێویستە لە کاتی نوێژکردندا بۆ خوا بە ملکەچی و بێ دەنگی رابوەستین و **واتە:** لە نوێژێدا قسان مەکەن و ئاوڕ مەدەنەوە جموجۆڵی نا پێویست مەکەن لە کاتی خۆیدا و جێبەجێیان بکەنو بە (ئەدەب) و ترس و بیمەوە بە کۆمەڵ ئەدایان بکەن و هەروەکو (شەریعەت) دیاری کردووە و قورئان باسی کردووە و هەروەکو پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمانی پێ کردووە و ئەفەرمووێت: (صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي) (رواه البخاری) **واتە:** لە نوێژکردنا چاو لە من بکەن و ئینجا خواش ئەفەرموێت:

﴿وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾﴾ **واتە:** بوەستن بەپێوە بۆ خوا بە کزیی و بێ دەنگی بە دڵێکی هۆشیارەوە نوێژەکانتان ئەنجام بدەن وجێی. بەجێیان بکەن.

چەند باس و مەسەلەیەکی گرنگ[1]

یەکەم-زانای بەڕێز خاوەنی تەفسیری (المنار) گێراویەتیەوە لە مامۆستای خۆیەوە شێخ محمد عبدە (رەحمەتی خوایان لێ بێت) کە فەرموویەتی مەبەست لە (الصلاة الوسطی) یەك نوێژە، نەك پێنج نوێژ بە

(١) جا هەروەها با بزانین مەبەستی (الصلاة الوسطی) کامە نوێژە لەم پێنج فەرزە؟ جا بێگومان زاناکان گەڵێ (ئەقوال) و بیروڕایان لە تەفسیرەکان باس کردووە و هەریەکە لەمانەش چەند (دەلیل) و بەڵگەشیان بەدەستەوەیە و ئێمەش هەندێکیان لەمانە ئەخەینە بەرچاوی خوێنەوارە بەڕێزەکان.

تـەواوی بـێ دەرکـردن ئینجـا بەراسـتی مانـای (الـصلوات) پێـنج نوێـژە مەبەست (الوسطى) **واتـە:** نوێـژی گـەورە نـەك نوێـژی نـاوەنجی چـونکە خوای گەورە گرنگی بە نوێژی گەورەتر ئەدا کە ئەو نوێـژە دڵـی نوێژکـەر ئاگای لە کردنی بێ.

جـا هــەروەها دەروونــی ئــادەمیزاد بــە پوختــەیی بــەرەو لای خـوا بــێ بــەیادەوە بـۆ خـوا بیربکاتــەوە لــە فــەرموودەی خـوا نــەك وەك نوێــژی دووروان و بێئاگایـان لـە نوێـژەکانیان، ئـەوجا بێگومـان کۆتـایی قـسەی شێخ (موحەمەد عەبدە) ئەوەیە یانی ئێوە چاودێری نوێژەکان بکەن بـەو جۆرەی کـە دڵتـان و دەمتـان یـەك بگـرێ بـە تـرس و لـەرزەوە بۆ خـوا ئەنجامی بدەن[1].

دووەم-هــۆی هاتنــەخوارەوەی ئــەم (ئایەتــە) ئەمەیــە جارێــك حـەزرەت(ﷺ) نوێـژی نیـوەڕۆی ئـەکرد (ریـزی یـادوو ریـز و نوێـژیان ئەکرد) زۆربـەی دانیـشتوانی (مەدینـە) خـەریکی بازرگـانی و حەسـانەوە بـوون بۆیـە خـوای گـەورە زۆر بـە گرنگـەوە فـەرمانی پێـدان چـاودێری نوێژەکان بکەن و بە پەرۆشەوە روویان بگرن نەوەك هەندێ شت ببێ بـە کۆسپ بۆ چـاودێریکردنی نوێـژەکان وەکـو (تەمـەڵی کردنـی بـۆ نوێـژی بەیانی) لەبەر سەرمایی و زستان و پاییز لە ژێر لێفـە و بـەتانی و لەسـەر

---

(١) جـا بێگومـان سـوود و قـازانجی نوێـژەکان گـەلێ زۆرە و چـونکە لـە هـەموو خواپەرستیەك گەورەترە و خێری زۆرترە ئینجا پێویستە ئینسانەکان کاتی نوێژ ئەکا و بە خوشوع و خوزوعەوە نوێژ بکا و **واتە** هەموو ئەندامەکانی لەشی ئارام بن و دڵـی لەلای خوا بێ بـە تـەواو وە کـاتی گـەورەیی نوێـژ ئـەووەلی وەختـە پـاش ئـەوە کـە بەراستی کاتی نوێژ داهات وە نوێژەکەی لـە مزگـەوتا بکـا بـە (جەماعـەت) **واتـە** بـە کۆمەڵ بێ لە پشتی (ئیمامێکی شەرع زان) و ڕەفتار لەسەر سوننەتی پێغەمبـەرەوە (ﷺ) بەجێی بێنێ بڕوانە (تەفسیری نامی) لەگەڵ دەسکاری، بەرگی ١، لاپەڕە ٥٠٨.

دۆشەکی گەرم و نەرم نێیتە دەرێ و ئینجا لە هاوین و بەهاردا لەبەر کورتی شەو لەبەر خەو ڕانەپەڕین بۆ نوێژەکان زۆر ڕوون و ئاشکرایە لە کاتی هەموو نوێژەکاندا هەندێ هۆی تەمەڵی هەن بۆ نموونە لە نوێژی نیوەڕۆ لەبەر پشوودان لە بەر بازرگانی و نانخواردن نوێژەکەیان لەیاد نەمێنێ لە نوێژی عەسردا کۆکردنەوەی شت و مەك لە دوکاندا و لە بازاڕدا یان هاوردنەوەی ئاژەڵ بۆ جێگەی شەویان لە نوێژی خۆرئاوادا خۆ گۆڕین و نانخواردن لە نوێژی خەوتناندا دانیشتن و گاڵتە و گەپ و دانیشتن لەلای تەلەفزیۆن و ڕابواردن و شتی تر.

سێهەم–جا بێگومان هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەفەرموون هەروەها نوێژی ناوەڕاست کە ئەو نوێژەیە کە لە (پێنجەکانە) بەڵام زاناکان ڕێك نەکەوتوونە کە کامە نوێژ، نوێژی ناوەڕاستە و هەندێ دەڵێن نوێژی بەیانییە و هەندێکی تر ئەڵێن نوێژی (عەسرە) و هەندێکی تر ئەڵێن نوێژی (مەغریبە) و هەندێکی تر ئەڵێن نوێژی (عیشایە) و **واتە:** خەوتنانە و هەندێکی تر ئەڵێن نوێژی (هەینیە) و ئینجا هەریەکەشیان بەڵگەی خۆی بەدەستەوەیە و ئینجا ئەوانەی بەڵگەیان هەیە و ئەڵێن ئەو نوێژە نوێژی نیوەڕۆیە و لەبەر ئەوە وا لە ناوەڕاستی ڕۆژا ئەوجا لەسەر ئەم (ئەساسە) وە هەروەها لەبەر بەیانەوە حسێبی رۆژ بکەی نەك لە هەتاو کەوتنەوە وە ئەوانە لەسەر ئەم بیروڕایەن (زەیدی کوڕی سابت) و ئەبوو سەعیدی خودری و عەبدوڵلای کوڕی عومەر و (أُم المؤمنین) خاتوو عائیشە (ڕەزای خوایان لێ بێت) لەسەر ئەم بیرەن وە نهێنییەکەشی (سر) ئەمەیە کە نوێژی نیوەڕۆ لە کاتی کوشندەی گەرمادا بووە زۆر گران بووە لەسەر ملی (ئەسحابەکان) **واتە:** هەواڵەکان چونکە پێغەمبەر

(ﷺ) لە گەرمای نیوەڕۆدا نوێژی نیوەڕۆی ئەکرد چ نوێژی ئەوەندە لەسەر شانیان گران نەبوو، ئینجا ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوات وَالصَّلاة الوَسْطى) چونکە پێشەوا مالیك لە پەرتووکی (الموطـأ) دا (ریوایەتی) کردووە لە (زەیدی کوڕی سابت) کەوا فەرموویەتی (الصَّلوةُ الوَسْطى صلوة الظّهْرِ) رواه الامام مالك **واته:** نوێژی ناوەنجی و ناوەڕاست نوێژی نیوەڕۆیە.

چوارەم–ئەمەیە کە (نوێژی) عەسرە و ئەمە قەوڵی (ڕاجیعە) و چونکە ئەو نوێژە دوو نوێژی ڕۆژی لە پێشدایە هەروەها دوو نوێژی شەویشی لەدوادایە، ئەوانەی لەسەر ئەم بیرو و باوەڕەن ئەمانەن، (حەزرەتی عەلی ئیبن عەبباس و ئەبو هورەیرە) و زۆرانی تریش (خوایان لێ رازی بێ) ئەمەش (ئیختیاری) ئەبو حەنیفە و هەواڵەکانیەتی، هەروەها ئیمامی (شافیع)یش زۆر بەی ئەهلی نەقڵ لەسەر ئەم فەرموودەن بەڵکو (جمهور) لەسەر ئەم رایەن و چونکە بێگومان فەرموودەی (بەهێز) ئەمەیە و کە نوێژی (عەسرە) بە بەڵگەی ئەم فەرموودەی (ئیبن و مەسعودەوە) کە حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (الصلاة الُوسطى صلاة العصر) (رواه الترمذي) هەروەها (ڕیوایەت) کراوە لە حەزرەتی عەلی (خوا لێی ڕازی بێت) ئەڵێ حەزرەت (ﷺ) لە ڕۆژی (ئەحزاب)دا فەرموویەتی (شَغَلُونَا عن الصّلاةِ الوُسطى، صلاةِ العصر، مَلأَ للهُ قُلُوبَهُمْ وبِيُوتَهُمْ ناراً) متفقٌ عليه **واته:** لە جەنگی خەندەقدا فەرمووی: (ئێمەیان (مەشغوڵ) کرد **واته:** بێ ئاگا کرد **واته:** لە ئێمەیان یان چوواند نوێژی نێوەڕاست نوێژی (عەسر) خودا دڵیان و ماڵیان و ماڵەکانیان پڕ بکات لە

ئـاگری دۆزەخ)[1] نوێـژی عەسـرانیش زۆر گرانـه لەسـەر شـانی ئینـسان چونکه بەڕاستی هەموو کەسێك بـه ئیشێکی ڕۆژانـەی خۆیـەوه خەریکـه چونکه (عەسر) که دەکەوێته کاتێکەوه که ئادەمیزاد کردەوەی ڕۆژانـەی خۆی بەرەو تەواو بوون دەڕوا و خەریکه له ئیش و کـار دەسـتی بـەرەڵلا ئەبێ و ئا لەم کاته ناسکەدا ڕوو بکاته پەروەردگاری و شوکر و سوپاسی خوای گەوره بکا و نوێژەکه ئـەنجام بـدات خـوای گـەوره لـه خـۆی ڕازی بکات ئەوه سەرکەوتووی دونیا و قیامەت، بەختەوەرێکی زۆر مەزنه.

پێنجـەم-ئەوەیـه کـه ئـەو نوێـژه نوێـژی (مەغریبـه) و وه زاناکـان بەڵگەشیان ئەمەیه که نوێژی (مەغریب)له ژمارەی ڕکاتەکانیا و سێیه و نه کەمه و وەکو نوێژی بـەیانی نەزۆریـشه وەکـو نوێـژی عیـشا و چـونکه لەسەفەردا کورت ناکرێتەوه وه پێغەمبەریش (ﷺ) قەت له کاتی خۆیی دوای نەخستووه، وه هەروەها وه له پاش نوێـژی (مـەغریب) دوو نوێـژی (جهر)ی **واته:** ئاشکرا هەیه و که (عیشا و بەیانییه) و چونکه له پێـشەوه دوو نوێژی سیڕەن **واته:** پەنها هەیه وەکو (نوێژی نیوەڕۆ و عەسر).

شەشەم- ئەمەیه ئەو نوێژه نوێژی (عیشایه) **واته:** خەوتنان بـه بەڵگـەی ئەمه کـەوا لـه بـەینی دوو نوێـژا و کـه قەسـریان **واتـه:** کورتکردنـەوەیان دروسـت نیـه و وەکـو (مـەغریب و بـەیانی) چـونکه وەختەکـەی وەخـتی نوسـتنه وه لەسـەر شـانی ئینـسان گرانـه کـەوا بـێ زۆر (موناسـبی تەئکیده)، بۆیه خوا به تایبەتی به (صَلٰوة الوسْطی) ناوی بردووه.

---

(١) جا بێگومان نوێژی (عەسرەکەی) به قەزا گێراوەتەو لـه بـەینی نوێـژی (مـەغریب و عیـشا) دا، وه ئـەم (حەدیـسه) پێـشەوا بوخـاری و موسـلیم و ئـەبو داوود، پێـشەوا ترمـذي نەسائی و هەنـدێکی تـر (ڕیوایـەتیان کـردوه)و لـه موسـنەدەکانی خۆیانـدا (ڕەحمەتی خوایان لێ بێ).

حەوتەم–ئەوەیە ئەو نوێژە نوێژی (بەیانییە) و چونکی لە پێشیا دوو نوێژی شەو هەیە و کە (مەغریب و عیشایە) و لە پاشیەوە دوو نوێژی ڕۆژ هەیە (کە نیوەڕۆ و عەسرە)، وە لەبەر ئەوە کە وەختەکەی نوستنە و هەستان لەو کاتەدا لە گەرما و سەرمادا زۆر لەسەر شان گرانە و قورسە و چونکی نوێژی بەیانیان لە پایزان و زستانانا لە دنیا ساردە و وە هەستان لەگەڵ شەبەق و بەیانی و هاتنە دەرەوە لە ناو جێگای گەرم و گوڕ و نەرم و شل زۆر ناخۆشە و گرانە هەروەهاش بەهاران و هاوینانیش کە شەو زۆر کورتە و زۆر گرانە لە بەیانیانا خەو زۆر خۆشە و چونکە دەست هەڵگرتنی لەخە و ناخۆشە و بەڵام لەلای (ئەهلی ئیمان) زۆر خۆشە و (الصلاة الوسطى) بەلای (ئیبن و عومەر و ئیبن‌و عەبباس و جابری کوڕی عەبدوڵلا و ئیمامی مالیك) و هەواڵەکانی و هەروەها مەیلی ئیمامی (شافیعیش) لەسەر ئەمەیە کە نوێژی بەیانیانە و وەکو ئەڵێن (هي صلاة الفجر) رواه الترمذي وغيرها.

هەشتەم–هەندێ لە زاناکان لەسەر ئەمەن کە (الصلاة الوسطى) نوێژی (جومعەیە) **واتە:** نوێژی هەینیە و لەبەر ئەوە جیاکراوەتەوە کراوە بە جەژنی موسڵمانان (سيّد الايام) **واتە:** گەورەترین ڕۆژگارە و دوعای لێ قەبووڵ و گیر ئەبێ و[1].

نۆیەم–بە وتەی (راجیع) نوێژی ناوەنجی و ناوەڕاست نوێژی (عەسرە)، هەروەکو لە پێشەوا باسمان کرد چونکە (ریوایەت) کراوە لە ئەبو بەصرەی غەفاریەوە (خوای لێ رازی بێت) ئەڵێ ڕۆژێ حەزرەت (ﷺ)

---

(١) بڕوانە: (تەفسیری الکبیر للامام الفخری الرازی)، مەشهور بە (مفاتیح الغیب) بەرگی شەشەم، لاپەڕە ٤٨٨.

نوێـژی (عەسـر) لەگـەڵ کـردن لـە (مخمـص) دا نـاوی شـوێنێکە و جـا فەرمووی ئەم نوێژە فەرز کرا لەسەر (ئوممـەتێ) لـە پـێش ئێـوەدا بـەڵام جێبەجێان نـەکرد و بـە زایـەیان کـرد **واتـە:** نـەیان کـرد جـا هەرکەسـێ (موحافەزەی) ئەم نوێژە بکا ئەوە (ئـەجری) بـۆ ئەنووسـرێ و دوو جـار، جـارێ لەبـەر نەکردنـەوەی و جـارێ لەبـەر ئـەوە کـە پێشینان زایـەیان کردووە و ئەم کەسـە بـەجێی هێنـاوە وە ئـیتر نوێـژ نـاکرێ لـەپاش ئـەم نوێژە هەتا ڕۆژئاوابوون ئەم فەرموودەیە (موسلیم و نەسائی) ریوایـەتیان کردووە وە لەگەڵ (وجوودی) ئەم فەرموودانـە مـەجالی ئـەوە نیـە کـەس ئەم نوێژە بکا بـە غـەیری نوێـژی (عەسـر) بۆیـە (جمهـوری) ئەصـحاب و تـابعین و موحەددیـشنیو فوقـەها (ئیختیـاری) ئـەوەیان کـردووە کـە (الصلاة الوسطی) **واتە:** نوێژی عەسرە[1] و ئەمەش قەوڵی (راجیع)ەو هیچ گومانی تێدانییە.

باسێك لە نوێژی ترس و تەنگانە (صلاة الخوف)[2]

جا بێگومان نوێژ پێویستێکی وایە نابێ بە هیچ جۆرێك فـەرامۆش بکـرێ نە لە ساغی و نەلە نەخۆشی دا و نە لە ئاسایش و دڵنیایی و نە لـە کـاتی تەنگانـە و تـرس و بیمـا و هـەروەکو خـوای گـەورە ئەفـەرمووێ ﴿ فَإِنْ

(١) بڕوانە: (تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز)، لە نووسـینی مامۆسـتا مـەلا عبدالکریم مـدرس، لێکۆڵینـەوە مامۆسـتا (محمـد عـەلی قـەرەداغی)، بـەرگی ١، لاپـەڕە ٢١٢. (لەگەڵ دەست کاری).

(٢) ئاگادارییەك: بۆیە کتوپڕ باسی نوێژی جارێکی تر باسکردەوە، هـەتا هـەموو بـزانن هەر کاتێ نوێژ پێشهات **واتە** کاتی نوێژ هات دەبی بەخێرایی دەست لە هەموو ئیش و کارێك هەڵبگرن و بڕۆن بەلای نوێژەکانەوە جێبەجێیان بکەن بە زوترین کات.

﴿ خِفۡتُمۡ فَرِجَالًا أَوۡ رُكۡبَانٗاۖ ﴾ **واته:** ئەگەر ئێوە لە جەنگ دابوون یان لە هەر شتێکی تردا ترستان هەبوو ئەوجا بۆتانیش نەدەکرا بەشێوەی ئاسایی نوێژەکان بکەن و دەتوانن بە پیادە بی یان بە سواری بێ و ئەنجامیان بدەن و بەشێوەیێکی تردا (موفەسیرەکان) ئەفەرموون:

-یان لە دەست دڕەندەیەك یان لافاوێك هەلاتن وە نەتانتوانی بەرەو ڕووگە (قبلە) بوەستن ئەو کاتە دروستە نوێژەکانتان بکەن بەهەر چۆنێك بۆ دەست دەدات بەپێوە بی یان بە دانیشتنەوە بێ و یا بەرەو ڕووگە بێ یا بە پشتەوەی ڕووگەبێ و ﴿ فَإِذَآ أَمِنتُمۡ ﴾ **واته:** کە ترستان نەما و ئەمین بوونەوە **واته:** دڵنیا بوونەوە ﴿ فَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ ﴾ **واته:** یادی خودا بکەن و اتە نوێژەکانتان بکەن بە پێوە و بەرەو ڕووگە، بە هەموو گوفتار و کردارێکی ﴿ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمۡ تَكُونُواْ تَعۡلَمُونَ ٢٣٩ ﴾ **واته:** بەو ڕەنگەی کە خوا فێری ئەو نوێژەی کردوون کە جاران نەتان ئەزانی بیکەن نە لە کاتی دڵنیایی نە لە کاتی ترسا

وەسیەت بۆ ژنی تەلاقدرا و یان ژنی مێردمردوو

جا هەروەها دوایی ئەوەی فەرمانی دا بە ئاگاداری نوێژەکانی بەتایبەتی هەندێ لە (ئەحکامەکانی) نوێژی ترس و ئینجا هاتە سەر باسی وەسیەت بۆ ژنی مێرد مردوو (موتعەدان) بە ژنی تەلاقدراو هەروەکو ئەفەرمووێ ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوۡنَ مِنكُمۡ وَيَذَرُونَ أَزۡوَٰجٗا وَصِيَّةٗ لِّأَزۡوَٰجِهِم مَّتَٰعًا إِلَى ٱلۡحَوۡلِ غَيۡرَ إِخۡرَاجٖۚ ﴾ **واته:** ئەو کەسانەی لە ئێوە لە سەرەمەرگدان و دەمرن و ژنەکانیان دوای خۆیان بەجێ دێڵن با پێش ئەوەی کە (روحیان) **واته:** گیانیان دەربچێ ڕاسپێرن (وەسیەت) بکەن

کە ژنەکانیان ئەگەر ویستیان تا ماوەی ساڵێك دەرنەکەون و هەر لە جێی خۆیـان بمێننــەوە (مەســرەفیان) بــدەن[1] ﴿فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِيٓ أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ﴾ ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾﴾ **واتە:** ئەگەر بە ئارەزووی خۆیان لە ماڵی مێردیان دەرچوون، خاوەن مردو گوناهی ناگاتێ **واتە:** خزمانی مێردەکەی ئەگەر ژنەکەش دوای ماوەی چاوەنواڕی کەواتە خۆ جوان کردن مافێکی خۆیەتی کە پاش ئەو ساڵە بە گوێرەی یاسای خوا خۆی ڕێك بخات و جلکی جوان لەبەر بکات ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾﴾ **واتە:** بەراستی خوا زاڵ و کار دروستە، لە هەموو فەرموودە و فەرمانێکا قازانجی بەندەکانی خۆی مەبەستە ﴿وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ﴾ **واتە:** بۆ هەموو ئافرەتانی تەڵاقدراو (موتعەیەکی) گونجا و واجب و پێویستە دیارە بە تایبەتی ئەوانەیان کە مێردیان لەگەڵ نەخەوتووە و مارەیشیان بۆ دیاری نەکراوە ﴿حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾﴾ ئەم کارە لەسەر پیاوانی پارێزگار و لەخواترس بریارە، ئەگێڕنەوە لە (عبدالرحمانی کوڕی زەید) دەڵێ کە ئایەتی (متاعاً بالمعُروفِ حقاً علی المُحْسنَین) هات پیاوێك گوتی کەوا بوو ئەگەر خێرم ویست (موتعە)ی دەدەمێ ئەگەرنا نایدەمێ پاش ئەو قسەیە ئەم ئایەتە ﴿وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾﴾ هات ئەو زانایانە کە ئەم (ئایەتە) دەکەن بەڵگەی (واجبی موتعە) چونکە دەڵێن هەموو ژنێکی تەڵاقدراو هەقی

---

(١) لە سەرەتای هاتنی ئیسلام ئەبوایە ژن کە مێردی بمردایە یەك ساڵ بە خێو بکرایە و مێردی نەکردبایە و بەڵام ئەوە نەسخ کراوە بە ئایەتی (چوار مانگ و دە ڕۆژ).

(موتعەی) هەیە[1].

﴿ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَٰتِهِۦ ﴾ **واتە:** هەر ئابەم جۆرە کە رابووراو لەمەوپێش ئایە و شێوەی خوای گەورە نیشانە و یاساکانی خۆی لە بارەی (تەلاق و خولع و شیردان وە هتد) بۆ ئێوە ڕۆشن ئەکاتەوە ﴿لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾﴾ **واتە:** بەلکو ئێوە بیربکەنەوە و تێ بگەن.

پاشکۆ

هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەلێن (موتعە) بریتیە لە ماڵ و دارییەکەی کە ژن و مێرد لەسەری رێك دەکەون یان قازی دیاری دەکا و ئینجا پێدانی ئەم (موتعەیە) مافێکی چەسپاو و سەلمێندراوە و ئیمامی (شافیعی) بەلایەوە فەرمانەکە بۆ و(جووبە) هەندێکیش ئەلێن (سووننەتە).

هەزاران کەس لە ترسی مردن ڕایانکرد لە کۆتایشدا هەر مردن و بەلام خوا زیندووی کردنەوە

دوو ئاگاداری گرنگ:

یەکەمیان—لەوەپیش قورئان باسی (ئەحکامەکانی) خێزانی کرد، وەکو (تەلاق و خولع و شیردان) و هەندێ شتی تر ئینجا باسی هەندێك لە سەرگوزەشتەی پێشنیانمان بۆ ئەکات تا هەموو لایەکمان چاومان بکرێتەوە و تێبگەین لە دەستوری پاشکەوتن و پێشکەوتنی گەلان و وە

(١) بڕوانە تەفسیری ڕامان لەمانا و مەبەستی قورئان، لە نووسینی ئەحمەد کاکە مەحموود، لاپەڕە ٧٤، هەروەهاش بڕوانە (تەفسیری نامی) بەرگی١، لاپەڕە٥١٦.

بزانین بە چی مردوون و بە چی زیندووبوونەوە هەروەها لێرەدا باسی (ئەحکامی) جیهان[1] تێکۆشان دەکا و باسی گرنگی بیرگەی لە خاك و نەتەوە و بیروباوەڕ ئەکا و چونکە قورئان ئامۆژگاریمان ئەکا و وەك (سید قطب) لە تەفسیری (في ظلال القرآن) دا ئەڵێت قورئان فەرمانمان پێ بۆ ئەکا وە پڕ بە دەنگ هاوار ئەکاتە موسڵمانان کە ئەمە بکەن و ئەوە و ئەمە مەکەن، ئەمە دۆستانەو ئەمە دوژمنتانەو ئەو جێی مەترسییە و ئەو جێی خۆشییە و ئەو جێی نەخۆشییە و ئینجا ئاگاتان لە خۆ بێ و خۆتان بپارێزن و ئەمە زەرەر و ئەمە قازانجە... هتد).

دووەم–یان هەروەکو شێخ (محمد محمود حجازی) لە تەفسیرەکەیدا ئەڵێت[2] (خوای گەورە زانیویەتی کە زۆر لە موسڵمان لە دواییدا تووشی ئەو نەخۆشییاد، ئەبێ کە جوولەکە –جاران تووشی بوون وە ئەمانیش وەك ئەوان ڕۆژێك ئەبێ کە لابدەن لە دینەکەیان) وە دوو چاری دەردەسەری خۆیان بن و ئینجا لە (قورئانا) هەر لەو شوێنەی سەرگوزەشتەیەك ئەگێڕێتەوە زۆر بە کورتی بۆ ئەوەی ببێ بە پەند و ئامۆژگاری بۆیان تا هەر ڕۆژەی بەپێ خۆی دەرسی لێ وەربگرن ئەوجا لێرەدا دوو داستان و سەرگوزەشتەی (جوولەکەمان) بۆ ئەگێڕێتەوە وە لە هەریەکێکیان وێنەیەکمان پێش چاو ئەخات تا لێیان وردبینەوە و

---

(١) جا بێگومان دەبی هەموومان دڵنیا بین کە مردنی هەموو گەلێك بە دەست کێشانە وەیەتی لە (جیهاد)، چونکە هەر گەلێ جیهاد و تێکۆشانی نەکرد زۆر بە ئاسانی دوژمن زاڵ ئەبێ بەسەریانەوە هەروەها ڕیسوا و ژێردەستەی ئەکا و خێر و بێری وڵاتەکەشی دەخوات زیندووکردنەوەیشی هەر بەڕاپەرینی و ڕووبەڕووبوونەوەیە لەگەڵ دوژمندا).

(٢) بڕوانە (التفسير الواضح) لەنووسینی (دکتۆر محمد محمود حجازی) بەرگی (١) لاپەرە ١٥٩.

پەندیان لێ وەربگرین تا ئێمەش وەك ئەوان هەڵ نەخلیسكێن و سەرەنگرێ نەبینێ جا لە وێنەی یەكەمدا ئەفەرموێ ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ خَرَجُوا۟ مِن دِيَـٰرِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ ٱلْمَوْتِ ﴾ جا هەروەها (أَلَمْ) ای (الَمْ يَنْتهِ عِلْمُكَ يا مُحّمد) **واتە:** ئەم دوو وشەیە لە زمانی عەرەبیدا بە واتای ئایا نازانیت؟ لێك دەدرێتەوەو مانا ئەكرێ.

ئینجا ئەفەرمووێ (ئەرێ تۆ ئەوانەت نەدیت) كە بە هەزاران كەس بوون و ترسی مەرگ وای لێ كردن وڵات و نیشتمانی خۆیان بەجێ بهێڵن و لە (جیهاد) و غەزا كردنا هەڵبێن و یا بە بیانووی تاعوونەوە هەڵبێن؟ ﴿فَقَالَ لَهُمُ ٱللَّهُ مُوتُوا۟ ﴾ **واتە:** خودایش پێی فەرموون دە بمرن ئەوانیش مردن[1] و لە جێگای خۆیاندا ﴿ثُمَّ أَحْيَـٰهُمْ ﴾ **واتە:** پاشان لەسەر داوای پێغەمبەرەكەیان زیندووی كردنەوە و ئەوجا گیانی (جیهادی) كردەوە بە بەریان و پەلاماریاندا و خۆیان ڕزگار كردەوە لە دەستی دوژمندا و ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ ﴾ **واتە:** بەراستی خوا خاوەنی بەخشش و میهرەبانی گەورەیە لەسەر ئادەمیزاد هەر ئەو خوایەشە زیندویان ئەكاتەوە ئەمرۆ بۆ ئەوەی ئەو ئەندازەیە ماویانە لە

---

(١) موفەسیرین ڕاو بۆچونێكی زۆریان هەیە لەسەر ئەو (مردنە) هەندێ ئەڵێن ئەو مردنە (حەقیقی) بوو **واتە** بەراستی بوو و هەندێ ئەڵێن (مەجازی) بوو وەكو هەندێ لەزانایان (تەفسیریان) كردووە بەم شێوەیە، ئینجا خوا پێی ووتن (بمرن) بەم ڕەنگە دوژمن جێگیر ببێ لە وڵاتتانا دارایی و سامانتان داگیر بكەن خوێنتان بمژن و هێز و توانایی تان نەهێڵن ناو و نیشتمانتان وون بكەن سەربەستی و سەربەخۆییتان ژێرپێ بخەن بە ڕەنگێكی وا كە ناوتان لە ناو ناوانا نەمێنێ و بچنە ڕیزی مردووان، بڕوانە (تەفسیری شێخ محەمەدی خاڵ)، بەرگی دووەەم، لاپەڕە ١٧٥.

تەمـــــەنیانا کۆتـــــایی پـــــێ بهێـــــنن و﴿وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (٢٤٣)﴾ بـەڵام زۆرتـر لـە ئـادەمیزاد سوپاسـی خـوا ناکـەن لەسـەر ئـەو چـاکانەی خـوا بـەوانی داوە بـە تایبـەتی (کـوڕانی ئیسرائیل) کە زۆر کاری بەکەس نەکراویان دیوە.

چەند سەرنجێك

١-خوای گەورە کەوا ئەفەرمووێ ﴿فَقَالَ لَهُمُ ٱللَّهُ مُوتُوا۟﴾ خـوای مـەزن مراندنی بەڵام ئەو (مردنـە) چـۆن بـووە و بەچـی مـردن؟ هـیچ شـتێك بـە (ظاهر)ی لەبارەوەیـەوە نـەهاتووە لـە قورئانـدا، چـونکە ئـەوە مەبەسـت نییە ئەوەی مەبەستە ئەوەیە کـە پەنـد وەربگـرن و تێبگـەن کـە تـرس و لەڕز و دڵەڕاوکێ و هەڵهاتن و خۆحەشاردان هیچ لە مەوزوعەکە نـاگۆڕێ و هەروەها مردنیان لێ دروو ناخاتەوە، بەڵام مامۆسـتا (محەمـەدی کـۆیی) لە تەفسیرەکەیدا[1] نەقڵ لە(شـێخ محەمـەد عەبـدە) ئـەکا و مەشـهور بـە (مجدیـد میـصر) ی تەفـسیری مـردن و زیندووبوونـەوە بـەو (نەوعـە) لـە تـەرەف (مجدیـدی مـصری) هـەروەها (حقیقـە) زۆر جوانـە چـونکە ئـەو ئایەتە بەو ئیعتیبارە بۆ (وەعظە) ممکنە ئەوی گوێدێرە ئەم (حیکمەتـە) لە گوێ بگرێ (خاصة) ترسێکی زۆری تێدا هەیە بـۆ (ئەنـصاران) نەکـەن لـە ترسـی دوژمـن دار دیـاری خۆیـان بـەجێ بهـێڵن و هـەروەها بێگومـان بەشارەتێکیشی تێدا هەیە بۆ (موهاجیرینان) کە لـە دار و دیـاری خۆیـان

(١) بڕوانە تەفسیری کوردی لە کەلامی خوداوەندی لە دانتی (مـەلای گـەورە و نـاودار)، وە بە مەلا محەمەدی کۆیی، بەرگی١، لاپەڕە٢٧٤.

شاد ئەبن کە تتمەی ئەو بەحسە (عن قریب) دێ.

٢-جا هەروەها کەس نەتوانی لەبەر مردن هەڵبێ چونکە بۆ هەر کوێ بڕوات لە ژێر فەرمانی خوا دەرناچێ هەروەکو حەزەرتی (عومەر) چووە شام و (کلیلێکی) شاری قودسی وەرگرت ئینجا کە ویستی بگەڕێتەوە بۆ مەدینە پێیان گوت لە فلان شوێن لە رێگا نەخۆشی (تاعون) هەیە ئەویش فەرمووی بەو شوێنە دا نەچین پێیان گوت تۆ لە کاری خوا هەڵدێی؟ ئەویش فەرمووی بەو شوێنەدا ناچین پێیان گوت تۆ لە کاری خوا هەڵدێی؟

ئەویش فەرمووی لە کاری خوا هەڵدێم بۆ کاری خوا (مِنْ قدر اللهَ الى قدرة الله) **واتە:** لە هەر شوێنێك بین و هەر لە ژێر فەرمانی خواین و ئینجا خواش کە ئەم باسە ئەکات ئەیەوێ خەڵك پەند و ئامۆژگاری لێ وەربگرن و تێبگەن ژیان و مردن لە دەست خوایە، نەخۆشی و کارەسات و جێگا مەرج نیە بۆ مردن چونکە زۆران کەس تووشی کارەسات و نەخۆشی ئەبن و خوا دەربازیان ئەکات بەڵام هەڵاتن لە مردن ناکرێ بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێ (الطّاعون إذا وَقَعَ بأرضٍ وأنتمْ بِها فلا تخرجُوا مِنها وإذا وقعَ بأرضٍ ولَستمْ بِها فَلا تَهْبِطوا علَيْها)رواه الترمذي، **واتە:** ئەگەر دەرد و تاعوون لە وەڵاتێکدا پەیدا بوو لێی دەرمەچوون بەڵام ئەگەر ئەم دەرد و (تاعوونە) هەر کات لە جێگایەکدا بوو ئەو سزایە ئێوەش خۆ ئەگەر لەوێ نەبوون مەچن بۆ ئەم شوێنە.

٣-جا هەروەها مامۆستا (مەلا عبدالكريم مدرس) لە تەفسیرەکەیدا[1]

---

(١) بڕوانە: تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لە دانانی (مەلا عبدالكريم المدرس)، بەرگی١، لاپەڕە٥١٨.

ئەگێرنـەوە کـە لـە چـەرخێ لـە چـەرخەکانی پـێش ئیسلامدا نەخۆشـی تـاعوون دا کـەوت لـە قەسـبەی (داوەردان) لـە نزیکـی شـاری کـوت و (واسیتی) ئێستا کە (کووتی) پـێ ئـەڵێن و لـە بـەینی (بەغدا و بەصـرە) دایە جا لـە ترسـی ئـەوە گـیرۆدە بـن بـەو تاعوونـە خـەڵکی ئـەو شـوێنە هەموویان ڕایان کـرد وە خـودای تـەعالا کاتـێ لـە وڵاتەکـەیان دەرچـوون هەمووی (مراندن)، لە پاش ماوەیێ زیندووی کردنەوە بۆ ئیسپاتی هێـز و توانایی خۆی وە هەندێکی تر لە (موفەسیرەکان) ئـەڵێن ئەوانـە کۆمـەڵێ بـوون لـە بـەنی ئیـسرائیل گەورەکـەیان بـانگی کـردن بـۆ غـەزا لەگـەڵ (کافرانا) ئەوانیش ئیتاعـەیان کـرد وە لـەو وڵاتـە دەرچـوون لەبـەر ئـەوە نەکا (بمرن) بەهۆی (جیهاد) و غەزا کردنەوە جا خودای (تعالی) مرانـدنی تا (هەشت) ڕۆژ وە لە پاش ئەوەی زیندووی کردنەوە، ئەوجا بەهەر حاڵ ئەگـەر (حیکایـەتی) یەکـەم بـێ یـا دووەم بـێ هـەروەها (مـانیع) نیـە و (مەعنای) ئایەتەکە وەهایـە کـە پێویـستە ئینـسان پـاڵ و پـشتی لەسـەر کەرەمی خودا ببێ و باوەڕی وەها بێ کە ژیان و مردنی هەرکەسـێ وا لـە دەستی خودا و ئینسان بە ڕاکردن لە دەستی (تـاعوون) لـە مـردن ڕزگـار نابی وە بە بارێز لە جەنگی دوژمن (عومری) درێژ نابـێ وە مـردن و ژیـان هەموویان بەستراون بە قەزای خـوداوە، وە هەرچـی خـودا بڕیـاری دابـێ ئەبێ هەر ببێ.

جـا هـەروەها بێگومـان خـودای (تعـالی) ئـەم ڕووداوەی بـۆ حـەزرەت (ﷺ) و یارەکانی و گشت موسـڵمانان گێڕایـەوە بـۆی بـەیان کـردن کـە ڕاکردن لە مردن سوودی نییە و ئەبێ ئینسان پشت ئەستوور بێ بە خودا و ئینجا فـەرمووی ﴿وَقَـٰتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾ **واتـە:** لـە ڕێگـەی خـودا بـۆ

بەرزکردنـەوەی ئـاینی خـوا شـەڕ لەگـەڵ بێبـاوەڕانی دەرێژکـەر بکـەن و ﴿وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٢٤٤﴾﴾ **واتــە:** ئێـوە بـزانن بەڕاسـتی خـودا ئەبیستێ گفتوگۆی خراپـەکاران دەربـارەی جـەنگی ڕەواتـان، هـەروەها چاك بزانن کە خوا زانایایە ئازار و ترسنۆك ئەناسـێ ئینجـا خـوای گـەورە ئەفــــەرموێت ﴿مَّن ذَا ٱلَّذِي يُقۡرِضُ ٱللَّهَ قَرۡضًا حَسَنٗا فَيُضَٰعِفَهُۥ لَهُۥٓ أَضۡعَافٗا كَثِيرَةٗۚ وَٱللَّهُ يَقۡبِضُ وَيَبۡصُۜطُ وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾﴾ **واتــە:** غـەزا کردن لە ڕێگای خودا هەروەکو پێویستی بە (تەزحیە) و بەخشینی گیـان هەیە هەروەها پێویستی بە بەخشینی ماڵ و سامان هەیـە جا خـودا لـەم بارەیەوە دەفەرمووێت کێ بە چاکی ماڵ و سـامانی خـۆی دەبەخـشێت و بە قەرز دەیدات بە خودا تا بە چەندین قـات پاداشـتی بداتـەوە و بیخاتـە بە لۆتف کەرەمی خۆی و وە بشزانی هـیچ کـەس بـە بەخـشینی هـەژار و (فەقیر) نابێت.

چونکە زۆریی و کەمی ڕزق و ڕۆزی بە دەسـتی خودایـە ئەگـەر کـەمی بکات و بگرێتەوە یا زیادی بکات واتا بدات و ببیات هەموو (عائید) بەوە، لە ڕۆژی دوایی هـەر بـۆ لای ئـەو دەگەڕێتـەوە مەبەسـت لـە قـەرزدان بـە خودا هاندانی موسڵمانانە بۆ بەخشینی سـەروەت و سـامانیان لـە ڕێگـای خــودا ئەگــەرنا خــودا پێویــستی بــەهیچ کــەس نییــە و مەبەســت لــە قەرزدانەوەش سەرفرازیی و کامەرانی هەردوو ژیانە.

جوولەکە داوای سەرۆك و پاشایەك دەکەن لەگەڵیانا بچنە غەزا و جەنگ

جا هەروەها ئەمە هەتا ئێستا باسی وێنەی یەکەم بوو کە لە پێشەوەدا ئاماژەمان بۆ کرد ئێستاش باسی وێنەی دووەم ئەکات و ئەفەرمووێ ﴿أَلَمْ تَرَ﴾ **واتە:** ئایا نەتدیی یان نەتزانیوە ﴿إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ **واتە:** لە پیاوە ماقوڵانی (نەوەی حەزرەتی یەعقوب پێغەمبەر (درودی خوای لێ بێت)

ئاگادارییەك

زۆربەی مێژوونووسان ئەڵێن: لە دوای حەزرەتی مووسا پێغەمبەر (ﷺ) دوژمن وڵاتی داگیر کردن و زۆری لێ کوشتن و ئینجا پاش ماوەیەك بە (شمۆئیل) کە یەکێك بوو لە (پێغەمبەرەکانی) بەنی ئیسرائیل خوا ڕەوانەی کردبوو بۆیان (تۆ سەرۆکێکمان بۆ دابنێ تا لە ڕێگای خودا بکەوینە (جیهاد) و شەڕ کردن ئینجا پێغەمبەرەکەش پێی وتن جا ئەگەر داوای شەڕتان لێ کراوە خۆتان لێ نەدزنەوە و دوا ناکەون؟ وتیان نەخێر چۆن دوا دەکەوین، ئێمە دەربەدەرکراوین و منداڵەکانمان بەدیل گیراون؟ ! کەچی کاتێك بڕیاری شەڕکردنیان لەسەر پێویست کراو ئەوجا هەموویان لە ترسان وەختبوو بتۆقن و ئینجا پشتیان کردە دوژمن و تەنها کەمێکیان نەبێت جا ئەوانەی کە ترسان ستەمیان لەخۆیان کرد

خودا ئاگایی لە ستەمکارانە[1] جا خوای گەورە ئەفەرموویت:

﴿إِلَى ٱلْمَلَإِ مِنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ[2] مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰٓ﴾ **واتە:** لە دوایی وەفاتی حەزرەتی مووسا ﴿إِذْ قَالُوا۟ لِنَبِىٍّ لَّهُمُ﴾ **واتە:** کە بە پێغەمبەرێکی خۆیانیان گوت کە ناوی (شەمەمۆئیل بوو) چونکە زۆربەی (موفەسیرین) ئەڵێن (هُوَ شمويل بن هلْقانا) بووە **واتە:** نەسڵی حەزرەتی (هارون) بووە و (سەلامی خوایان لەسەر بێت) ﴿ٱبْعَثْ لَنَا مَلِكًا﴾ **واتە:** پاشایەکمان بۆ بنێرە یانی یەکێکیمان بۆ هەڵبژێرە بە پاشا و سەرۆك ﴿نُّقَٰتِلْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾ **واتە:** پاشایەکمان بۆ بنێرە لە ژێر عەلەمی ئەودا جەنگ بکەین لەرێی خودا و هەتا بەسەر دوژمن کەوینو زاڵ بین بەسەریاندا

تێبینی

(إبن كثير) رەحمەتی خوای لیٚ بێت ئەڵێ (جوولەکەکان) لە دوایی مردنی حەزرەتی مووسا پێغەمبەر (عليه السلام) بە سەرکردەی (یوشع) کوڕی أفرایمی کوڕی (یعقوب) پێغەمبەر (صەلات و سەلامی خوایان لەسەر بێت) چوون (فەلەستینیان) گرت، هەروەها ماوەیەك تیا مانەوە و لەو ماوەیەدا

---

(١) جا هەروەها ئێستاکەش کە (جوولەکەکان) بەو شێوەی دڕندانە زاڵ بوون و سەر زەوی فەلەستینیان داگیر کردووە و ە نەبێت لەبەر ئازایەتی خۆیان بێت و بەڵکو بەهۆی پشتگیری ولاتانی رۆژئاوایە بەتایبەتی (ئەمریکا و ئەوروپا و تەحالوفەکانی) و هەروەها دەوڵەتە (عەرەبیەکانیش) پشتیان تێك کردووە و چونکە پشتیان کردۆتە ئاینی پیرۆزی ئیسلام و تاڕوو لە (دین) نەکن و خواش سەرکەوتوویان ناکات، بڕوانە تەفسیری گوڵشەن لەنووسینی مامۆستا (نظام الدین عبدالحمید) بەرگی١، لاپەڕە١٨٨.

(٢) ئەمە لە پێشەوە تەفسیر کراوە بخوێنەوە.

پاشایان نەبوو بەڵکو هەر پێغەمبەریان هەبوو، وە ئەو پێغەمبەرە (درودی خوای لێ بێت) مەحکەمەی بۆ دانان قازی دانان، جوولەکەکانیش هەروەها لەگەڵ دراوسێکانیان.

لە جەنگ دابوون وە لە هەموو جەنگێکا و جوولەکان (ئەو سەندووقە)ی کە چەند پارچەیەك لە تەوراتی تیا بووە لەگەڵ دار دەست (عەصاکەی) حەزرەتی مووسا و جلك و بەرگی خۆی هاروونی برای حەزرەتی مووسا و وە پێیان ئەوت (تابوت عهد الرب) بۆ (بەرەکەت) و موبارەکی بەپێش خویانیان ئەخست ئەوجا لە پاش (عمالقەییەکان) بەسەر کردەیی جالووت[1] زاڵ بوون بە سەریانا وە لە فەلەستین دەریان کردن و وە زۆریان لێ کوشتن و زۆریشیان بەدیل گرتن و وە سندووقەکەشیان لێ سەندن و وە بەم بۆنەوە جوولەکەکان هەرچی هیوا بێ نەیانمابوو ئینجا چوونەلای پێغەمبەرەکەیان داوایان لێ کرد کە پاشایەکیان بۆ دابنێ تا لەژێر بەیداخی ئەو بچن بەگشت دوژمنەکانیاناو ئەوجا پێغەمبەرەکەیان ویستی تاقییان بکاتەوە و وە بزانێ ئایا راست ئەکەن؟ لە وتەکانیان یان نا؟

ئینجا لەدوای ئەمە ڕووی تێکردن و وەکو دەفەرمووێ ﴿قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِن كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا﴾ **واتە:** پێغەمبەرەکە وتی باشە ئەگەر بڕیاری جەنگتان بۆ درا و لەوانە نییە جەنگ نەکەن و پەشیمان ببنەوە و؟ ﴿قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ **واتە:**

---

(١) جالووت پاشایەکی زۆر زاڵم و ستەمکار بووە و تا لەسەردەستی داود پێغەمبەر (ﷺ) کوژراوە و بە دۆزەخ موشرەف کراوە.

ئێمە چۆن جەنگ ناکەین لە ڕێی خودا وە لەگەڵ ئەم بێ بڕوای لەخوا نەترسانەدا ﴿وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِن دِيَـٰرِنَا وَأَبْنَآئِنَا ۖ﴾ **واتە**: ئەوانیش وەڵامییان دایەوە و لە کاتێکدا کە هەموو دەرکراوین لە وڵاتمان و ماڵ و منداڵمان، **واتە**: نە وڵاتمان بە دەستەوە ماوە و نە ڕۆڵە جگەرگۆشەکانمان، ئینجا چۆن جەنگ نەکەین لە ڕێگەی خودا و چونکە ئێمە دەرکراوین لەلایەنی ئەو دوژمنانە و لە خانوو و نیشتمانی خۆمان و دووریشی خراینەوە لە وەڵاتەکەمان و چونکە ئەوان مەبەستیان جەنگ کردن بوو لەگەڵ (عەمالیقەدا) کە ئۆمەتێ بوون لە قەراخی دەریای ڕۆمدا لە بەینی فەلەستین و میصردا، دانیشتبوون، وە ئەو شوێنە کە تیایا بوون وەختی خۆی شوێنی بەنی ئیسرائیل بوو، بەڵام ئەوان هاتن و لەو شوێنانە دەریان کردن و منداڵەکانیان بەدیل گرتن و جا خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ ٱلْقِتَالُ تَوَلَّوْا۟ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ ۗ﴾.

واته: بێگومان کە فەرمانی جەنگیان بۆ دەرچوو هەر کەمێکیان نەبێت ڕوویان وەرگێرا و پەشیمان بوونەوە و ڕایان کرد و کۆڵیان دا و ئەوە ڕەوشتی هەموو کەسێکە کە ئیمان و باوەڕی بەخوا دانەمەزرابێ و ئەوجا خوای گەورە هەڕەشە ئەکات و لە هەموو گەلێکی وا کە مافی خۆی ژێرپێ بخات و ئەفەرمووێ: ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٢٤٦﴾﴾ خوا ئاگادارە بە کردەوەی ستەمکاران، چونکە ئەوانەی کە ستەم ئەکەن لەخۆیان و گەلیان و وە داوای مافی خۆیان و گەلیان ناکەن، جا (موفەسیرەکان)

ئەڵێن خوای گەورە خستیە دڵی پێغەمبەرەکەیانەوە کە (طالووت)[1] ناویان بۆ بکات بە پاشا -کە جوولەکەکان-پێی ئەڵێن (شاووڵ) هەروەکو قورئان ئەفەرموووێ: ﴿ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ ﴾ **واتە:** پێغەمبەرەکەیان پێی ووتن کە (ئەشمەویل) بووە لە خودای (تعالى) پاڕایەوە کە پاشایەکیان پێ بدا و (وە بالفعل) خودا ئەمری فەرموو وەکو ئەفەرمووێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا﴾ **واتە:** خوا تاڵووتی بۆ ناردن بە پاشا، بەڵام لە جیاتی ئەوەی سەری بۆ دابنەوێن و وە فەرمانبەری بکەن کەچی خراپەیان دەرهەقی کرد و لەگەڵ وی و پێغەمبەرەکەیان بەڵکو لە کارەکەی خواش ناڕازی بوون کە بۆی ڕەوانە کردن وەکو ئەفەرمووێ: ﴿قَالُوٓا۟ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ ٱلْمُلْكُ عَلَيْنَا﴾ **واتە:** وتیان ئەوە چۆن ئەبی بە پاشا و بەسەر ئێمەوە؟ **واتە:** لە بنەماڵەی سەرکردە و پاشاکان نییە ﴿وَنَحْنُ أَحَقُّ بِٱلْمُلْكِ مِنْهُ﴾ **واتە:** ئێمە خۆمان لەو زۆر بەشیاوتر دەزانین بۆ سەرکردایەتی و فەرماندەیی لەگەڵ ئەوەشا ﴿وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ ٱلْمَالِ﴾ **واتە:** دارایی زۆری نەدراوەتێ لەلایەن خواوە **واتە:** هەژار و بێ پارە و پوولە.

جا هەروەها ئەوەی راستی بێت لەلایەن گەلێکی دواکەوتووی (جاهیلی) نەخوێندەوار، لایان وایە کە سەرۆك و پاشا ئەبی هەر لە دەوڵەمەند و

---

(١) موفەسیرەکان دەڵێن: تاڵووت لە بنەماڵەی (بنیامنی کوڕی یەعقوبە) و لەگەڵ هەندێشدا تاڵووت ئینسانێکی خاوەن سەر و سیمای جوان بوو (قەوارەی) بە هەئیەت و بە هەیبەت بووە، بەڵام دارایی نەبوو دەست کورت بوو هەروەها لە نەتەوەی (بنیامنی) برای حەزرەتی یوسف بوو (سەلامی خوای لەسەر بێت).

خێزانێکی ناودار بێ جا لەبەر ئەوە پێغەمبەرەکەیان وەڕامی دانەوە وە ئەم هەڵەیەی بۆ ڕاست کردنەوە و وتی: ﴿قَالَ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصۡطَفَىٰهُ عَلَيۡكُمۡ﴾ **واتە**: پێغەمبەرەکە وتی بێگومان خوا تالۆوتی بۆ هەڵبژاردن و لەسەری کردوونە فەرماندە ﴿وَزَادَهُۥ بَسۡطَةٗ فِي ٱلۡعِلۡمِ وَٱلۡجِسۡمِۖ﴾ **واتە**: بەڕاستی بەشی زیاتر داوەتێ لە فراوانی (عیلم) و زانینی و توانایی و ڕێك و پێکی جەستەدا **واتە**: لە ئێوە زاناترە و داناترە وە لە ئێوە جوانتر و ڕێك و پێك ترە و وە لە ئێوە ئاقڵترە و زۆر ئازا و زاناترە بە تایبەتی لە پیلانی جەنگ و غەزادا و وە لە ئێوە جەستەی گەورەترە و هەرچەندە هەژار بێ، بەڵام مرۆڤێکی بەرچاو ونەترسە و ﴿وَٱللَّهُ يُؤۡتِي مُلۡكَهُۥ مَن يَشَآءُۚ﴾ **واتە**: خوا بیەوێ موڵك و پاشایەتی بەهەر کەس بدا دەیدا و ئیتر بە ئارەزووی ئێوە نابێت ﴿وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٞ ٢٤٧﴾ **واتە**: بەڕاستی بەخشش و فراوان و بەربڵاوە لە هەموو شتێك بە ئاگایە و هەروەها ئەزانێ کێ شیاوی بەخشینی موڵك و دەسەڵاتە وە ئەزانێ چ کەسێ شایانی پاشایەتیە.

جا بێگومان ئەو کارە نالەبارانەی (جوولەکەکان) و ناڕەزای بە پاشایەتی تالۆوت بە گوێی نەکردنی پێغەمبەرەکەیان (شاووڵ) ئەو چەند ئایەتانەی دابەزی و باسی کراوە وە نەبێ هەر تەنها پەیوەندی بە جوولەکەکانەوە هەبێ، بەڕاستی ئادەمیزاد هەر بەو شێوەیە بوون و هەر وایش ئەبن زۆربەیان گومانیان وایە پلەی بەرزی لە جیهاندا هەر ئەبێ خاوەنی سامان بێ لە بنەماڵەی ماقوڵان بێ،.

نازانن خوا بەویستی خۆی پلە و سامان ئەدا بە هەر کەسێ ئارەزووی هەبێ، ئینجا کوڕانی ئیسرائیل داوایان کرد لە پێغەمبەرەکەیان نیشانە و بەڵگەیان نیشان بدا لەسەر پاشایەتی (طالووت) [1] لەبەر چ شتێ هەڵبژاردووە لە نێویانا بۆ پاشایەتی، ئەوجا خوای گەورە وەڵامی دانەوە و فەرمووی: ﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ ءَايَةَ مُلْكِهِۦٓ أَن يَأْتِيَكُمُ ٱلتَّابُوتُ﴾.

واتە: وتی بەوان پێغەمبەرەکەیان بەڕاستی نیشانەی تاڵوت و هەڵبژاردنی بەسەر ئێوەدا ئەوەیە کە دێتەوە بۆ لای ئێوە ئەو سنوقەی[2] حەزرەتی مووسا لە کاتێکدا و بیانویستایە بچوونایە بۆ جەنگ ئەیان خستە پێش خۆیان بەو بۆنەوە ئارامیان ئەگرت و هەڵئەئەهاتن لە کاتی جەنگدا ﴿فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ ءَالُ مُوسَىٰ وَءَالُ هَـٰرُونَ﴾ **واتە:** ئەوەی کە لەو سندووقەدا هەیە مایەی ئارامی و دڵە لە پەروەردگارتانەوە، لەگەڵ هەندێ یادگار و کەلەپووری خانەوادەی

---

(١) بۆیە خوا تاڵووتی هەڵبژارد چونکە بێ گومان:
١-بە سروشت ئامادەتر بوو بۆ پاشایەتی کە ئەمە لە هەموو شت گرنترە. ٢-زاناتر و داناتر بوو بۆ هەڵسوڕاندنی کاروباری کۆمەڵ و گەل. ٣-جوانتر و بەسەر وسیماتربوو. ٤-یارمەتی خواشی لەگەڵ بوو، بڕوانە تەفسیری خاڵ، بەرگی٢، لاپەڕە ١٨٣ موفەسیرەکان ئەڵێن (تابووت) **واتە** بەو سوندوقە پیرۆزە ئەڵێن کە لەپووری خانەوادەی حەزرەتی مووسا وهاروونی تێدابوو، وەکو شمشێری مووسا و داردەست(عەصا) و پێڵاو و کاڵای حەزرەتی مووسا و مێزەرەکەی حەرزەتی هاروونی برای و هەندێ مووی سەر و ردێنیانی تێدابوون، بڕوانە (تفسیری قورطبي)، بەرگی٢، لاپەڕە ٣٢٨.

(٢) سندووقەکە پێی ئەڵێن (تابووت) هەروەکو لەپێشەوە ئێستا باس کراوە.

مووسا و هاروون، هەندێ لە زانایانی (تەفسیر) ئەڵێن بریتی بوون لە پارچەی (لەوحەکانی) تەورات و هەروەها داردەستی مووسا و بەرگەکەی و پێڵاو و کالاکەی مووسا و مێزەرەکەی حەزرەتی (هاروونی) برای لەو تابووتەدانە و دێنەوە دەستتان ﴿ تَحۡمِلُهُ ٱلۡمَلَـٰٓئِكَةُۚ ﴾ **واتە:** بێگومان فریشتە هەڵی دەگرن و دەیهێننەوە بۆتان بە فەرمانی خوا.

باسێك لە تابووتی حەزرەتی مووسا (سەلامی خوای لێ بێت) [1]

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون ووشەی (تابووت) یەکەم جار خوا ناوی هێنایە کە بە دایکی حەزرەتی مووسای فەرموو کە مووسا بخاتە ناو تابووتێك (سندوقێك) هەڵیدە ناو نیل و ئینجا ماڵی فیرعەون گرتیانەوە، وەك باسکراوە حەزرەتی مووسا لە ماڵی فیرعەون گەورە بوو، ئەو سندوقە زۆر پیرۆز بوو لەلای جوولەکەکان، ئینجا پێغەمبەرەکەیان پێی گوتن بەڵگە و نیشانەوە کاری لە توانا بەدەری (مەلیکایەتی) ئەو پیاوە ئەوە سندوق (تابووت)ێکیان بۆ دێ فریشتەکان هەڵیئەگرن دڵنیایی و خۆشی بۆ ئێوە تێدایە و هەندێ پارچەی لە تەوراتی نووسراوی تێدایە و لەگەڵ شمشێری مووسا و هاروونەوە کە ئەمەش شتێکە لە لایان زۆر پیرۆزە، کە هەموو جار لە (شەڕەکانیان) ئەو تابووتەیان لەگەڵ خۆیان ئەبرد و پێی پشت ئەستوور و دڵنیا ئەبوون هەر هەمان سندوق بوو کە حەزرەتی مووسایان هاویشتە ناوی و ئەوجا دەربازبوو لە کوشتن،

---

(١) بڕوانە (روح المعاني في تفسير القران العظيم و سبع المثاني، لە نووسینی العلامة الآلوسي البغدادي، بەرگی دووەم، لاپەڕە١٩٨، هەروەها بڕوانە (تفسیری قورطبیش) بەرگی (٢)، لاپەڕە٣٢٩. هەروەها بڕوانە (البحر المحيط) لەنووسینی (ابوحيان التوحيدی) بەرگی٣، لاپەڕە٣٥٢.

چونکە بێگومان ئینسان کە چاوی بە شتێکی پیرز ئەکەوت دڵی پێی خۆش وپشت ئەستوور ئەبێ، بۆ نموونە کە بڵێین ئەو قورئانە، ئەو قورئانەیە کە حەزرەتی عوسمان تێدا خوێندووە، یان بڵێین ئەو شمشێرە، ئەو شمشێرەیە کە ئیمامی (عومەر و ئیمامی عەلی) (رەزای خوایان لێ بێ) بەکاریانهێناوە چونکە هەر کەسێ چاوی پێ بکەوێ جۆرە بیرەوەرییەك و هستێکی دێتە ناو دەروونی پەیوەندیەك پەیدا ئەبی و یادی ئەو رۆژانەی دێتەوە بیر کە بە دادپەروەری و چاکە رایانبوارد بۆ ئاینی ئیسلام خەباتیان کرد سەریانخست، ئەگینا خۆ قورئان هەر هەمان قورئانی ئیمرۆکەیە و شمشێرەکەش هەر هەمان شمشێرە لە ئاسن دروست کراوە، هیچ جیوازیەکیان نیە، بەڵام بیروباوەڕ بەهێز ئەکات ئەو تابووتەش یان ئو سندوقەش کە فریشتەکان هێنایان بەرەی مووسا و هاروون لەلایان پیرۆز بوو لە پاش حەزرەتی مووسا بەجێمابوو کە فریشتەکان هەڵی ئەگرن ئێوە نایانبینن ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾﴾ **واتە:** بەڕاستی هاتنەوەی ئەو سندوقە بەڵگە و نیشانەیە بۆ ئەو پیاوەی کە ناوی (تالووتە)و کە دەبێتە پاشا و مەلیك دەبی باوەڕ بکەن ئەگەر بەخوا و بەڕۆژی باوەڕتان هەیە.

چەند باس و مەسەلەیەکی گرنگ

١-جا بێگومان زاناکانی (تەفسیر) گەلێ قسەیان کردووە لەسەر تابووتەکەی حەزرەتی مووسا (سەلامی خوای گەورەی لێ بێت) جا ئەو تابووتە **واتە:** ئەو سندوقە سندوقێکی تایبەتی حەزرەتی مووسا بوە

هەروەکو یەکەم جار حەزرەتی مووسا لەناوی (حیفظ) بووە و لە پاشان لە کوشتن رزگاری بوو[1] هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کردووە، هەندێکیش ئەڵێن ئەو (سندوقە) جیابووە لەگەڵ ئەم سندوقەی کە ئەشیای حەزرەتی مووسا و هاروونی تێدانراوە...وەختی خۆی حەزرەتی مووسا تەوراتی داناوە لەناویاو وە پاش وەفاتی حەزرەتی مووسا هەندێ ئاساری حەزرەتی مووسا و هاروونی برای تێدانراوە وەکو (دار عەسا و شمشێرەکانیان و عەمامە و پۆشاکی خۆی و هاروونی برای) و ئەوجا بەهەر حاڵ ئەم (سندوقە) شتێکی نایاب و پیرۆز بووە ولە ناو بەنی ئیسرائیلیەکاندا.

٢-زۆربەی مێژوونووسان ئەگێڕنەوە کەوا لەپاش وەفاتی حەزرەتی مووسا، **واتە:** زەمانی حەزرەتی یووشع کوڕی نوون هەرکاتێ بەنی ئیسرائیل شەڕیان بکردایە و لەگەڵ دوژمنەکانیانا و ئەو سندوقەیان ئەهێنا و لە پێش سوپاکەوە ئەیان برد (وەکو ئاڵای ئیمڕۆ) وەکاتی کە بەنی (ئیسرائیلییەکان) ئەیان بینی (سەکینە) و ئارامێکی (رۆحی یان) بەسەریانا ئەهات بە جۆری گیانی خۆیان لەبیر ئەچووەوە و ئەکەوتنە جەنگە وە خوداش (نەسرەتی) ئەدان بەسەر دوژمنەکاندا و زاڵ ئەبوون، هەتا ئەم وەزعە دەوامی کرد تا دەوری کۆتایی حکومەتێ لە حکومەتەکانیان و ئینجا خەڵکی گیرۆدەی گوناە و تاوان بوون ئەمجا ئەو بەرەکەتو ئاسارە قەدیمەی سندوقەکە نەماو ڕۆژێ لە جەنگی ئیسرائیلی لەگەڵ عەمالیقەدا و بە (قیادەی) جالووت دوژمنەکان هاتن

---

(١) وعن جعفر (رضي الله عنه) أنّه التابوت الذي أُنْزِل عَلى أُمّ موسى فَوَضَعَهُ فيه والقتْهُ في البحرِ وكَانَ عِنْدَ بني إسرائيلَ يَتبرّكُونَ به بروانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ئـەو سـندوقەیان گـرت و بـەتالآن بردیـان، وە لـەلای ئـەوان مایـەوە وە ئیسرائیلیەکان کەوتنە پاشەوە ....هتد[1].

٣–وەکو موفەسیرکان ئەگێرنەوە خوای گەورە (ئەشمویل)ی نـارد کـردی بە پێغەمبەر لەسـەریان وەهەنـدێ (مـوعجیزە)و بەرەکـەت ئـەویان بـینی ئەوجا داوایان لیّ کرد کە داوابکا لە خودا و پاشایەکیان بۆ ڕەوانـە بکا و هـەتاوەکو جـاران (جیهـاد) بکـەن وە لەئـەنجامی دوعـا و پاڕانـەوەی حـەزرەتی (ئەشمەویلدا) خـودا دوعـای گێراکـرد و جـا تـالووتی کـرد بـە پاشایان و ئینجا لەگەڵ (ئەشمویل) دا کەوتنە ململانێ و مل بادان ئەوجا داوای (موعجیزە) و بورهانیان لیّ کرد ئەویش خوای گـەورە (وەحـی) بـۆ نارد کە نیشانەی ئەوەیە کە ئەو سندوقەی کە بەسـتەم و زۆرداری لێیـان زەوتکراو خوا بۆیان ڕەوانـە دەکاتـەوە و بـە فریـشتەکانی خـۆی چـونکە هەموو شتێك لای خوا ئاسانە.

٤–جا هـەروەها ئـەو (سـندوقە) ماوەیـەك لـەلای عەمالیقـەکان مایـەوە و هەتا تالووت بوو بە شاو ئینجا لەو کاتەدا فەلەستینیەکان تووشی گرانـی و نەخۆشـی و ئافـات زۆر بـوو لـەناویانا و وەکـو (مـشك زۆر بـوو لـەناو شـینایی و کـشت و کالّیـان و هـەروەها نەخۆشـی خـوێنی مایەسـیری بڵاوبۆوە و لەناو خۆیانا) وە ئەمەیان بە شـوومی خۆیـان و ئـەو سـندوقە دانا و وتیان ئەمە تۆڵەی خوایە لێمان ئەسێنێ لەسەر ئەو سـندوقەی کـە لە جوولەکەکانمان سەندووە و ئەوجا بەخێرایی (سـەندوقەکەیان) خـستە نێو عارەبانەوە و بەستیان بە جووتێ گاوە فریشتە لێیان ئەخوڕین هـەتا

---

(١) بروانەتەفـسیری (پێـشەوا قـورطبي) بـەرگی٢، لاپـەڕە ٣٢٨، هـەروەها (تەفـسیری المراغي)بەرگی١، لاپەڕە ٢١٩.

گەیشتنە دەستی (تالّووت) و میللەتەکەی، ئینجا بەڕاستی هەیە بۆ ئێوە لە هاتنەوەی ئەو سندوقە نیشانەیەکی گەورەیە بۆ ئێوە بەڵگە بێ لەسەر فەرموودەی ڕاستی پێغەمبەرەکەتان و لە پاشایەتی تالّووتا و ئەگەر ئێوە باوەڕتان بە خوا هەیە بۆیە پێویستە ئێوە باوەڕ بە پاشایەتی تالّووت بهێنن بە سەرتانەوە[1].

٥-ئینجا بێگومان ئەوان کە ئەمەیان بینی باوەڕییان هێنا و ملکەچی تالّووت بوون ئەوجا خۆیان ئامادەکرد بۆ جەنگ لەگەڵ جالّووت و دارو دەستەکەیدا و کەوا جالّووت ئەوکاتە پاشای (فەلەستین) بوو، ئەوجا تالّووت بەوانی وت پیر و نەخۆش و پەککەوتو و نەخۆش و ئەو کەسانەی خەریکی خانوو دروست کردنن و بازرگانی ئەکەن یان ژن ئەهێنن با نەیەن بۆ جەنگ کردن ئینجا لەو کەسانەی تالّووت خۆی هەڵیبژاردن لەشکرێکی پێکەوەنا و ئەو کاتە هاوین بوو زۆر گەرم بوو بە دەشتێکی چۆڵ و وشك بێ ئاودا بردنی، ئینجا هاواری بێ ئاویان لێ هەڵساو داوای ئاویان لە لە تالّووت کرد ئەوجا تالّووت بە وانی ڕاگەیاند خوا تاقیان ئەکاتەوە هەتا دەربکەوی چ کەسێکتان بەڕاستی خواپەرستن و کامتان گوناهبارن، هەر ئێستا ئەچین بەسەر ڕووبارێکا و ئەو کەسانەی خۆیان بە باوەڕدار دەزانن لە ئاوی ئەو ڕووبارە ناخۆنەوە زۆرتر لە گۆڵمی **واتە:** مشتێ نەبێ و بەڵام زۆربەیان هەتا توانیان لە ئاوی ڕووبارەکەیان خواردەوە مەگەر کەمێکیان نەبێ بە ئامۆژگاری پێغەمبەرەکەیان نەشکاند و لەگەڵ قسەکەی تالّووتا و کە خوا سندوقەکەی بۆ ناردنەوە چ (موعجیزێکی) گەورە بوو، چونکە بەنی ئیسرائیلیەکان کە لەگەڵ چاویان

---

(1) بروانە: (تفسیر حدائق الروح والریحان في روابي القرآن)، لەنووسینی (محمد الامین الهرري الشافعي)

بەم (موعجیزە) کەوت وا دیارە دڵنیا بوون وە بڕوایان کرد کە لەم جەنگەدا یارمەتیان ئەدات، ئینجا تالووت لەشکرێکی هەڵبژارد لەوانەی کە یەکەم جار پەشیمانیان نیشان نەدا لە جەنگ کردنا وە لە هاوینێکی گەرم و قرچەی نێوەڕۆدا لە شار دەرچوون بۆیە خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِٱلۡجُنُودِ ﴾ **واتە:** کاتێک کە تالووت بەخۆی و لەشکرەکەیەوە لە شار دەرچوون، وەڕۆیین تا نزیک کەوتنەوە لە دوژمن کە سەرکردەکەیان ناوی (جالوت) بوو هەروەها پاڵەوانێکی زۆر ناودار بوو، وە تا ئەم جارە و چەند جاری تر ئەوان زاڵبوون بەسەر ئەمانا وە شکاندوونیان و کوشتارێکی زۆریان لێ کردوون ئەوجا لەم کاتەدا تالووت ویستی لەسەر فەرمانی خوا لەشکرەکەی خۆی تاقی بکاتەوە و تا بزانێ کێ بە دڵ لەگەڵیایەتی و کێش لە گەڵیا نییە و ﴿ قَالَ إِنَّ ٱللَّهَ مُبۡتَلِيكُم بِنَهَرٍ ﴾ **واتە:** پێی گوتن بێگومان خوای گەورە دەیەوێ بە جۆبارێک تاقیتان بکاتەوە ﴿ فَمَن شَرِبَ مِنۡهُ فَلَيۡسَ مِنِّي ﴾ **واتە:** هەر کەسێك لێی بخواتەوە لە من نییە و بە کەڵك نایەت لەم سوپایەدا بێت، ئینجا ئەو ڕووبارو چەمەش کەوتبووە نێوان(ئەردەن – فەلەستین)، وە هەروەها پێی دەڵێن ڕووباری شەریعە و ﴿ وَمَن لَّمۡ يَطۡعَمۡهُ فَإِنَّهُۥ مِنِّيٓ ﴾ **واتە:** بەراستی هەرکەسیش هیچی لێ نەخواتەوە ئەوە سەر بە منە و بەکەڵکی سەربازی دێت ﴿ إِلَّا مَنِ ٱغۡتَرَفَ غُرۡفَةَۢ بِيَدِهِۦ ﴾ **واتە:** مەگەر کەسێك هەر بە مشتێك بەدەستی خۆی هەڵبگرێ و دەمی پێ تەڕ بکات و ئینجا کە گەیشتنە ئاوەکە و ﴿ فَشَرِبُواْ مِنۡهُ إِلَّا

﴿قَلِيلًا مِّنْهُمْ﴾ واتە: هەموو تێریان لێ خواردەوە مەگەر کەمێکیان نەبێ ﴿فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ﴾ واتە: کاتێك کە تالووت و ئەوانەی کە باوەڕیان لەگەڵیا هێنابوو[1] کە پەڕینەوە لە ئاوەکە لەپاش ئەوان ئەو جا ئەوانەی بە ئاو خواردنەوە خەریك بوون ئەوانیش پەڕینەوە و پێیان گەیشتن ﴿قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾ واتە: ئەوانەی دوایی ووتیان ئەمڕۆ ئێمە توانای (جالووت) و لەشکرەکەیمان نییە و واتە: دەرەقەتیان نایەن و لەبەر زۆری ئەوان[2] وە کەمی ئەوانەی خاوەن باوەڕبوون و وە کو ئەفەرمووێت ﴿قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَاقُوا اللَّهِ﴾ واتە: ئەوانەی کە بەلایانەوە وابوو لە ڕۆژی دوایی بە خزمەت خوا ئەگەن بۆ پرسینەوە و وتیان ﴿كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ واتە: بێگومان گەلێ جار بە فەرمانی خوا کۆمەڵێکی کەم بەسەر

---

(١) ئەوانە لە ڕیزی باوەڕداران دەرکران ژمارەیان (٧٦٠٠٠) هەفتا و شەش هەزار کەس بوون، بەڵام ئەوانەی لە ڕیزی لەشکری باوەڕداران دەرنەکران ژمارەیان (٣٦٧٨) سێ هەزار و شەش سەد و هەفتا و هەشت کەس بوون، بەڵام ئەوانەی ژمارەیان زۆر کەم بون پشتیان بەست بە خوای گەورە و (جیهادیان) لەڕێی خودا کردووە لەشکری جالووتیان تێك و لێك دا و ژمارەیان ٣١٣ سێ سەد و سێزدە کەس بوون بە یارمەتی خودا سەرکەوتوون بە سەر دوژمندا و وێنەی ژمارەی هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) لە جەنگی بەدردابوون)

(٢) پێشەوا (قورتبی) لە تەفسیرەکەیدا ئەڵێت (ریوایەت) کراوە کە سوپای تالووت ئەوەی کە لەسەر فەرمای تالووت بوون (سێ هەزار) کەس بوون بەڵام سوپاکەی جالووتی –عەمالیقە لە دەوری (سەد هەزار) کەس بوونە، بڕوانە تەفسیری قورتبی، بەرگی ٢، لاپەڕە ٢٣٣.

کۆمەڵێکی زۆردا سەرکەوتوون و **واتە:** زاڵبوون و سەرکەوتن بە ژمارەی زۆر کەم نیە بەڵکو هەر بە (ئیرادە) و فەرمانی خوایە ﴿وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿٢٤٩﴾﴾ **واتە:** خوا هەمیشە لەگەڵ دەستەی بە ئارام و خۆڕاگرانە و بە دائیم پشتگیریان ئەکاو.

﴿وَلَمَّا بَرَزُوا۟ لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِۦ قَالُوا۟ رَبَّنَآ أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا﴾ **واتە:** کاتێك کە لەشکرەکەی تاڵووت ڕووبەڕووی جالووت و لەشکرە زۆرەکەی بوونەوە ویستیان لە خوا پاڕانەوە کە یارمەتیان بدات و ئینجا وتیان ئەی پەروەردگارمان توانایی و خۆڕاگرتنمان بەسەردا بڕێژە تا بە کوشتن و برین نەشکێن و وە پێمان جێگیر بکە تا پشت هەڵنەکەین و﴿وَٱنصُرْنَا عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٥٠﴾﴾ **واتە:** بەسەر دەستەی بێباوەڕانی وەکو (جالووت) و لەشکرەکەی سەرمان بخە و چونکە بێگومان پێویستە موسڵمانان هەموو کاتێ بەتایبەتی لە گۆڕەپانی جەنگدا و دڵیان هەر لای خوا بێت هەر لەو بپاڕێنەوە هەروەکو لەشکرەکەی (تاڵووت) بەنزا و دوعا پاڕانەوە بەرەنگاری دوژمن بوونەوە و پێغەمبەری ئیسلامیش(ﷺ) هەموو جارێك پێش ئەوەی دەست بکات بە جەنگ پاڕاوەتەوە لەبەر خوای مەزن و گەورە بۆیە خواش نزاکەی گیرا و (قەبووڵ) ئەکردن، وەکو ئەفەرمووێت ﴿فَهَزَمُوهُم بِإِذْنِ ٱللَّهِ﴾ **واتە:** تاڵووت سوپاکەی بە فەرمانی خودا جالووت و سوپاکەیان شکان ﴿وَقَتَلَ دَاوُۥدُ جَالُوتَ﴾ **واتە:** داوود

(سەلامی خوای لێ بێ)[1] کە سەربازێك بوو لەگەڵ سوپاکەی تاڵووت دا و هەروەها (جالووت)ی فەرماندەی لەشکرەکەی ئەوانی کوشت ئیتر لەشکر شکا و تاڵووتیش خەڵاتی داوودی کرد[2] **واتە:** موفەسیرەکان ئەفەرموون وە داودی کوڕی ئێشا[3] کە گەنجێك بوو لە لەشکری تاڵووت **واتە:** جالووتی کوشت کە پاشا و سەرکردەی (فەلەستینیەکان) بوو، بەمە خوا (داوودی) کرد بە جێنشینی (تالووت) دوای مردنی وە لە دوای مردنی (داودیش سلێمانی) کوڕی کرد بە جێنشینی ئەو وەکو ئەفەرمووێ ﴿وَءَاتَىٰهُ ٱللَّهُ ٱلْمُلْكَ وَٱلْحِكْمَةَ﴾، وەخوا پاشایی و پێغەمبەرێتی و فەرمانڕەوایی و زانستی پێدا و **واتە:** دای بە داوود (سەلامی خوای لێ بێ) ﴿وَعَلَّمَهُۥ مِمَّا يَشَآءُ﴾ .**واتە:** بەڕاستی هەرچی خۆی ویستی فێری ئەوی کرد وەکو دروستکردنی جلوبەرگی جەنگی ناو و شۆرەتی باش و (عیلم) و زانستی وەرگرت، وە خوا (کتێبی زەبووریشی) بۆ نارد و کردیە پێغەمبەر (عليه السلام) وە خوا گەلێ (موعجیزەی) پێ بەخشیوە و چونکە بێگومان لە زەمانی (داوود و سولەیمان) (سەلامی خوایان لێ بێ) کات و وەختی زێرینی جوولەکەکان

---

(١) کوڕێکی بە نەشات و خاوەن هێز بوو و مەردوو چاونەترس بوو، هەروەها لەنەسلی حەزرەتی یەعقوب بوو، وەکو نوسەر و مێژوونووسەکان ئەڵێن: لەپەرتووکەکان باسیان کردووە.

(٢) موفەسیرین ئەفەرموون خەلاتەکە ئەمە بوو کچی خۆی تاڵووت پێی بەخشی لە دوای ئەوەی (داوود) جاڵووتی کوشت.

(٣) سیرەتنووس و مێژوونووسەکان ئەڵێن (ئیشا) باوکی حەزرەتی (داوود) بوو لەناو سوپاکەی تاڵووت بووە و بەخۆی و (شەش کوڕیەوە) بەڵام (داوود) لەبەر مەڕ و ماڵات بوو (شوان بوو) خوا (وەحی) کردەوە بۆ (ئەشمەویل) پێغەمبەر(سەلامی خوای لێ بێ) کەوا (ئەمر) بکات بە (داوود) بێنێتە ناو سوپاکەی تاڵووت لەگەڵ باوك و براکانیدا جەنگ بکا.

بووە، هەروەها لە مێژووی دوور و درێژیانا وە لەم دوو پاشایە زیاتر پاشایان نەبووە و چونکە بێگومان ئەمانە هەم پێغەمبەر بوونە و هەم پاشا و (مەلیك) بوونەو خوای گەورە هەردوو (مەرتەبەی) پێ بەخشیون و (ئینجاخوای گەورە حیکمەتی شەڕ و جەنگمان بۆ ڕۆن ئەکاتەوە).

هەروەها ئەگەر هەندێ ئینسانی (زاڵم) و ستەمکار لەناو نەبات و سەرکوت نەکا زەوی وێران دەبێ و ژیان تاڵ ئەبێو خراپەکاران و سەرپێچیکەران ژیان تێك دەدەن و جیهان ئەکەن بە دۆزەخ و هەروەکو قورئان بۆمان بەیان ئەکا و ئەفەرمووێت ﴿ وَلَوۡلَا دَفۡعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعۡضَهُم بِبَعۡضٖ لَّفَسَدَتِ ٱلۡأَرۡضُ ﴾ .**واتە**: ئەگەر بەخوا هەندێك لەو خەڵکە بێباوەڕەی بە هەندێ لەو مرۆڤە باوەڕدارە لەناو نەبردبا وەك داوود (سەلامی خوای لێ بێ) جالووتی لەناوبرد، وێنەی ئەمە بەڕاستی زەوی نامێنێ و تێك ئەچێ و لەبەر زوڵم و زۆرداری و ستەمی بێباوەڕان[1] سوود و پیت بەرەکەتی زەوی نامێنێ بۆ هەر ئادەمیزاد ﴿ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ ذُو فَضۡلٍ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٢٥١﴾ ﴾ **واتە**: ڕاستی خوا فەزڵ و چاکەی لەسەر گشت جیهانیان هەیە، بەینا و بەین ستەمکاران بە دەستی خەڵکانی ڕاست و خاوەن (عەدالەت) لەناو دەبات چونکە خاوەنی گەورەیی و بەزەیی یە بەسەر هەموو ئینسانێك بە لابردنی خراپە لەسەر زەوی.

---

(١) هەروەکو لە پەندێکی کوردیا ئەڵێ خوای گەورە بۆ هەموو زاڵمێك زەواڵێکی بۆ ناردووە، بڕوانە پەندەکانی شێخ محەمەدی خاڵ، لاپەڕە ٦٥.

ئاگادارییەکی گرنگ

جا ئەو ئایەتە بۆمان ڕوون ئەکاتەوە کە خوای گەورە ئادەمیزادی دروست کردووە بە جۆرێ کە پێویستیان بەیەکتری هەیە، هەروەها هیچ کەسێ تەنها ناتوانێ بژی و بە هەموو کارێ هەڵستێ کەواتە پێویستە کۆمەڵگایەکی گشتی پێك بهێنرێ بۆ ئەوەی هەموویان خزمەتی یەکتری بکەن، خولاسەی وتەکان، ئەم جیهانە، جیهانی هەوڵدان و تێکۆشینە و جیهانی خوێندەواریی و ئاگاداریی و کاسبکاری و وریایی و خۆ ئامادەکردنە بۆ کاری باش، هەروەها بێگومان کێ دانا و زانا و ئازا بێ و تیا ئەژی، کێش تەمەڵ و تەوەزل و ئیش نەکەر بێ بە درۆ پشت بە خودا ببەستێ و ئەوە بۆ مردن باشە، چونکە بێگومان پشت بە خوای گەورە و (تەوەککول) بە خوا بەستن بەخۆ ئامادەکردن ئەبێ لە هەموو ڕوویەکەوە نەك بە نووستن و خواردن و قسەکردن و ڕابواردنی بێ (فائیدە) ئەبێ، خوای گەورە لە قورئاندا ئەفەرمووێت﴿ وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾ ﴾ (النجم: ٣٩) **واتە:** ئادەمیزاد هەرچی بە هەوڵ و تەقەلای خۆی دەستی نەخات دەستی ناکەوێ.

جا بێگومان ژیانی پێغەمبەران بە حەزرەتی (نووح و ئیبراهیم و مووسا و عیسا و محمدەوە (سەلات و سەلامی خوایان لێ بێت) ئەوان سەر (مەشقی) هەوڵدان و کۆڵنەدان و (جیهاد) و خەبات و تێکۆشان بوون، وە هەروەها پێشەوای موسڵمانان بوون پێویستە ئێمە (دەرس و عیبرەتیان) لێ وەرگرین وە چاویان لێ بکەین بە گوێیان بکەین و لە قسەیان دەرنەچین.

ئەوجا خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ نَتْلُوهَا

عَلَيۡكَ بِٱلۡحَقِّۚ ﴾ **واته:** ئەو داستان چیرۆك و ڕووداوانە باسكران ئەو هەزران كەس چوونە دەرەوە لە ترسی (مردن) و ئینجا خوا مراندنی و زیندووی كردنەوە و سامان و دارایی بۆ جەنگی دوژمنان پێویستە جا بێگومان جەنگی تالووت و هەواڵی مێژووی گەلانی تر چەندین بەڵگەن میهرەبانی خوایان پێ دەرئەكەوێ ئێمە ئەی خوێنینەوە بەسەرتۆدا ئەی (موحەمەد) بەڕاستی و بێگومان بەجۆرێ ڕێك بكەوێ لەگەڵ نامە پێشووەكانی تری خوا بە خاوەن نامەكانی بسەلمێنێ كە دژی ئەو نامانە نیە گۆڕانی تێدا نیە.

﴿ وَإِنَّكَ لَمِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾ ﴾ **واته:** تۆ بە بێگومان یەكێكیت لە پێغەمبەرانی خاوەن نامەی وە ئەم دەنگ و باسانە بە (وەحی) **واتە:** بە سروشت ئەیان زانیت ئەگینا نەخوێندەوارێكی وەك تۆ ئەمانە چۆزانێ و بەبێ‌ئەوەی ئەو هەواڵانەی بیستبێ كەواتە: ئەوانە بەڵگەن لەسەر ئەوەی ئەتۆ هەواڵی پێ ئەدەی سروشتە.

تێبینی

خوای گەورە ئایەتەكانی قورئانی پیرۆزی خوێندەوە بەسەر پێغەمبەردا بەهۆی حەزرەتی (جبرەئیلەوە) پێغەمبەریش (ﷺ) خوێندییەوە بەسەر ئێمە دا هەتا ئێمە لە ماناكە بگەین و لە ناوەڕۆكەكەی وردبببینەوە و بیكەین بە (شیعار) و بە دەستوور و یاسا بۆمان لە هەموو كارو كردەوە و گفتوگۆی ڕۆژانەماندا بۆ ئەوەی هەموو ئادەمیزاد بە ئاسایش بژین و ستەم و دەستدرێژی و بێباوەڕی بنەبڕ ببێ وە (ظلم) و ستەمو زۆرداری نەمینی.

پاشكۆی چەند مەسەلەیەكی گرنگ

یەكـەم-كـە ئەفـەرمووێ﴿ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ ءَايَةَ مُلْكِهِۦٓ أَن يَأْتِيَكُمُ ٱلتَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ ءَالُ مُوسَىٰ وَءَالُ هَٰرُونَ تَحْمِلُهُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾ ﴾ (البقـرة: ٢٤٨) ئـەم ئایەتـە لـە پێـشەوە (تـەخریج كـراوە) و ماناكـەی رابـردووەن جـا هـەروەها ئـەم ئایەتـەش كـە باسـی (تـابووت) ئـەكا و ئەمـەش (موعجیزەیەكـە) لـە موعجیزەكانی قورئان، ئینجا ئەگەر ئێمە بیربكەینەوە لە پێغەمبەرەكانی پێشوو، هەر پێغەمبەرێك هـاتووە و (الا) موعجیزەیـەكی لەگـەڵ هـاتوە و چـونكە ئەگـەر ئێمـە تەماشـای (موعجیزەكـانی) پـێش محەمـەد (ﷺ) بكەین.

دەبیـنین پێغەمبـەران (سـەلامی خوایـان لەسـەر بێـت) هـەموویان (موعجیزەكانیان) بەرهەست بوون بۆ وێنە حوشترەكەی صالح پێغەمبـەر (ﷺ) دار عەصاكەی مووسا پێغەمبەر (ﷺ) ئاسن نەرمكردن بـۆ داوود پێغەمبـەر (ﷺ) هـەروەها باڵنـدە و ئەجنـە و شـەیتانەكان موسـەخەر بوون بۆ سولەیمان پێغەمبەر (ﷺ).

هەروەها مـردوو زیندكردنـەوە بـۆ عیـسا پێغەمبـەر (ﷺ) بـەڵام بۆچـی خـوای گـەورە بـۆ پێغەمبـەری كۆتـایی (درودی خـوای لەسـەربێت) (موعجیزەیەكی عیلمی) و فیكری پێویستە و لە هەمووان گەورتر كەبووی رەوانە بكاتو ئـەویش كـە (قورئانـە)، ئـەوجا هـەر پێغەمبـەرێك وەفـاتی بكردایە و (موعجیزەكەش) كۆتایی پێ ئـەهات و بـەڵام پێغەمبـەری ئێمـە (ﷺ) كـە وەفـاتی كـرد بـەڵام (موعجیزەكـانی) ئـەو هـەتا هـەتایی

بەردەوامن و قەت کۆتایی نایێ.

دووەم-جا بێگومان لە حیکمەتی ئەو قەدەغە کردنەی ئاو خواردنەوەی ئەفرادی سوپاکەی لەلایەن تاڵووتەوە وە هەندێ ئەڵێن ئەوە کە ناساز و سوێر بووە ئەگەر بیانخواردبوایەوە تووشی نەخۆشی ئەبوون، بەڵام ئەوەی راستی بێت راستیەکەی ئەمە کە ئەفرادی سوپا تا بەتەواوی نەڕۆنە ژێر فەرمانەوە و خۆیان (تەسلیم) نەکەن بە فەرمانڕەوەی سوپا جەنگیان پێ ناکرێ و زاڵ نابن بەسەر دوژمندا وە لەو کاتەدا بوو ئەو سوپایە ئاو بە کارهێنان لە گەورە ئارەزوویان بوو، جا تاڵووت ویستی ساغی و فەرمانبەری سوپاکەی بەوە بەراورد بکا و کە ئەمەش ئەو ئاوەیان لێ قەدەغە بکا و وە (فیعلەن) دەرکەوت کە عەدەدێ کەمیان نەبێ کەس (ئیتاعەیان) نەکرد و لەوانەبوو ئەگەر یارمەتی خودا نەبووایە دوژمنەکە زاڵ ئەبوو بەسەریانەوە هەمووی لەناو ئەبردن.

چونکە زاڵبوونی سوپا بە زۆری ژمارە نیە بەڵکو بە هێزی ئیمانەوەیە و بە کردەوەی ئیخلاص و جەنگی بیروباوەڕی ڕاستەقینە و مەستت بۆ خوابێ، کەوابێ هەزار کەسی خاوەن باوەڕ لە دە هەزار کەسی بێ باوەڕ بەسوود ترە و باشترە[1].

---

(١) بڕوانە (تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز)، لە نووسینی ودانانی مامۆستا مەلا عبدالکریم مدرس، بەرگی یەکەم، لاپەڕە٥٣٩، بڕوانە: (تفسیری گوڵشەن) بەرگی١، لاپەڕە ٩١٢.

حەزرەتی داوود (سەلامی خوای لێ بێ) جالّووت ئەکوژێ

سێهەم: لەسەر فەرموودەی ئەم ئایەتە ﴿وَقَتَلَ دَاوُۥدُ جَالُوتَ﴾ **واته:** داوود(سەلامی خوای لێ بێ) جالّووتی کوشت هەروەکو لە پێشەوە (تەفسیر) کراوە بەڵام کوشتنەکەی چۆن بوو؟ جا هەندێ موفەسیران و مێژوونووسان زۆر بە (تەفصیلی) چۆنیەتی کوژرانی جالّووتیان بە دەستی داوود (سەلامی خوای لێ بێ) باسکردووە و جا کورتەکەی ئەوەیە کە داوود –شوان بووە کە بیستی ئەو سوپایە دەیەوێ بچێتە شەڕ لەگەڵ سوپای (عمالقە)ی جالّووت ئینجا داوود (علیە السلام) ، گوتی منیش دێم گوتیان (ئاخر) تۆ هەر شوان بووی و شەڕی نازانی گوتی بابێم کەلێنێکتان بۆ دەگرم گوتیان (ئاخر) تۆ لە (مەسەلەی) شەڕ و تیر و کەوان نازانی، گوتی بەهەر حاڵ دێم گوتیان تۆ بەچی شەڕ دەکەی؟ گوتی بە (قۆچە قانیە) کە بە عەرەبی پێی ئەڵێن (مقلاع)ە، قۆچەقانێ شتێکە بەردی پێ دەهاویشترێ بەردەقانیشی پێ دەڵێن و ئینجا داوود(سەلامی خوای لێ بێ) دوو سی بەردی هەڵگرتن بۆ فیشەکی قۆچەقانیەکەی و ئینجا (جالّووتیش) داوای مەیدانداریی کرد جالّووت، زۆر لە مێژوونووسان ئەڵێن پاڵەوان بووە و هەروەها زۆر مەرد و ئازا بووە و ئەو جا داوای کرد گوتی ئەی (تالّووت) بۆم وەرە مەیدانێ یان یەکێکم بۆ بنێرە، تالّووتیش داوای لە سوپاکەی کرد گوتیان بۆ جەنگی ئەو کابرایە کەس لەخۆ ڕانابینێ، تالّووتیش بەهەر حاڵ دیارە بەرژەوەندی نەزانیوە کە خۆی بچێ و بۆ زۆرانێ، جا هەروەها لە

(قـصص الانبيـاء)دا ئـەڵێ حـەزرەتی داوود(سـەلامی خـوای لـێ بـێ) جەستەی بچووك بووە و بەڵام زۆر بەهێز بووە و لە ڕادەبەردەر بەتاقـەت بووە ئەوجا کە جالووت داوای موبارەزەی کرد حـەزرەتی داوود(سـەلامی خوای لێ بێ) گوتی ڕاوەستێ مـن بـۆی دەچـم و مۆڵـەت لـە (تـالووت) دەخـوازێ و دەڵـێ مـنی بـۆی ئیـزن بـدە دەڵـێ (ئـاخر) تـۆ شـەڕت بـۆ دەکرێ؟.

دەڵێ بەڵێ من شوان بـووم چـەند گـورگ و شـێرم کوشـتوە و هـەروەها جارێك لە جاران شێرێکم بۆ هاتو گرتمو هەردوو لغاوم هەڵزڕاند و ئـەوەی ڕاستی بێـت قـوڕگم گـرت و هـەر شـەویلاگەیم گـرت و لـێکم هەڵقەڵاشـت، دەڵێ دە مادام وابی شەڕت پێ دەکرێ و ئینجا بەهەر حاڵ بۆی دەچـیتە (مەیـدان) و دەڵـێ وەرە پێـشەوە جـالووت پێـی دەڵـێ بۆچـی تۆیـان ناردووە، بڕۆوە تۆ ناکوژم، داوودیش (سەلامی خوای لێ بێ) .

دەڵێ (ئاخر) من تۆ دەکوژم ئەویش توڕە دەبـێ و بـۆی دێـت حـەزرەتی داوودیش (سەلامی خوای لێ بێ) قۆچەقانی لێ هەڵدەسوڕێنێ بـەردێکی تێی دەگرێ و لـە (عـەینی) نێوچـەوانی دەداتـو دەچێتە نێـو دەمـاغی و جالووت دەکوژێ لە گۆڕەپانی مەیدان ئەکـەوێ و ئـەوجا داوود(سـەلامی خوای لێ بێ) پەلاماری ئـەداتێ و لێـی نزیـك ئەبێتـەوە وە بـە شمـشێری سـەری ئـەبرێ و پیاوانـە ڕامـاڵی کـردیو شـیرەکەی لەدەسـت دەرهێنـاو سەرەکەش دینێتە بەر دەستی (تالووت) و ئیتر سوپاکەی (جـالووت) بـە کوشتنی سـەرکردەکەیان ورەیـان رووخـا و شـکان و هـەڵاتن وسـوپاکەی

تاڵووت بەسەریان زاڵ بوون[1].

وتالووت زۆر كەیفی خۆش بوو هەروەها (كچەكەی) خۆی لێ مارە كردوو وەكردیشی بەسەر لەشكری سوپاكەی، وەخوای گەورەش پێغەمبەرایەتی پێ بەخشیووەو بەسدان (موعجیزە)ی پێدراوە (صەلاتو سەلامی خوای لێ بێت).

پاشكۆ

هەندێ لە(موفەسیرەكان) و سیرەت نووسان: ئەڵێن لەسەر فەرمانی (ئەشمەویل) تاڵووت داوودی(سەلامی خوای لێ بێ) برد بۆ جەنگ و پێی وتبوو كە (جالووت) ئەكوژێ و تۆیش ئەبێ كچی خۆتی پێ بدەی و چونكە پیاوی وا بۆ فەرمانداری سوپا ئەشێ و ئەوجا لە ئەنجاما ئەبێ فەرمانداری ئەو سوپای تۆیە ئەبێ و هەندێكیش ئەڵێن لە زانایانی (تەفسیر وسیرەتدا) و هەر تاڵووت خۆی فەرمانی كرد جاریان دا بە سوپاكەدا هەركەسێ جاڵووت بكوژێ كچی خۆمی پێ ئەدەم و ئەیكەم بە فەرماندای سوپا و ئەوجا بەهەر حاڵ كاتێ كە حەزرەتی داوود (عليه السلام) جاڵووتی كوشت، داوود (سەلامی خوای لێ بێ) مەشهور بوو لە ناو خەڵكا و یەكسەر تاڵووت كچی خۆی پێ بەخشی و حەرزەتی داوودی (سەلامی خوای لێ بێ) لە جێگای خۆیی داناو لەبەر كەرامەت و

---

(١) سەرچاوەكان:
بڕوانە پەرتووكی (البداية والنهاية) دانراوی (الحافظ عیمادالدین اسماعیل) (ابن كثير القرشي)، ج٢، لاپەڕە١٠ بڕوانە تەفسیری قورئانی پیرۆز و بە پێز، لە نووسین و ئامادەكردنی بەڕێز مامۆستا عەلی باپیر لەگەڵ دەسكاری بەرگی ١، لاپەڕە ١٠٧٠، وبڕوانە (ژیانی پێغەمبەران) دانراوی (شێخ محمدی شلماشی) لەگەڵ دەست كاری، لاپەڕە٢٤٠، هەروەها بڕوانە: (تەفسیری قورطبي) بەرگی٢، لاپەڕە٣٣٤.

(ئەخلاقی) بەرزی ئەو زاتە خوای گەورەش ڕێسالەتی پێدا و کردی بە پێغەمبەرێك (صلى الله عليه وسلم) بوو بە گەورەی (دین و دونیا) وەکو ئەم ئایەتە ئەفەرمووێ ﴿يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ ذُو ٱلْفَضْلِ ٱلْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾﴾ (البقرة: ١٠٥) أي يختص بالنبوة والوحي والفضل والاحسان من شاء من عباده والله واسع الفضل والكرم والاحسان.

واتە: بێگومان خواش مەیلی خۆیەتی هەرکەس خۆی حەز بکا و بیەوێ وشایستە بێت ئەو زاتە بەهرەمەندی دەکاتو ئەیکاتە پێغەمبەر چونکە ئەوخوایە خاوەنی فەزڵو کەرەمو بەخششی زۆر گەورەیە.

خوێنەرە ئازیزەکانم (جزئی دووەم) کۆتایی پێ هات و زۆر سوپاس بۆ پەروەدگارم کە یارمەتیدام و جزئی دووەمیشم تەواوکرد (ولله الحمد والشکر حتی ترضی) وەئەگەر خوا حەز بکات (جزئی سێیەم) بەشوێنیدا دێ و بەتەفسیری کردنی ئایەتی (٢٥٣)ی سورەتی (البقرە)دەست پێ دەکات خودا پشتیوانمان بێ بۆ تەواوکردنی هەموو بەرگ و جزئەکان ئامین.

پێرست و ناوەڕۆکی جوزئی دووەم- تەفسیری ژیان بۆ لێکدانەوەی قورئان

لاپەڕە	ناوەڕۆک
٢٥٩	باسێك لە گۆڕینی قیبلە واتە ڕووگە و حیكمەتەكانی
٢٦٥	جوولەكە و گاورەكان دەزانن ئەم ڕووگەیە ڕاستە حاشای لێ دەكەن
٢٦٧	دوو ئاگاداری گرنگ
٢٧٢	فائدە، سوودێك و سەرنجێك
٢٨٢	فەرمان كردن بە خۆڕاگری و نوێژەكان،
٢٨٣	باسێك لە پلە و پایەی شەهید
٢٨٥	سەبر گرتن لەسەر بەڵا و موصیبەت، ئاگادارییەك
٢٨٧	باسێك لە هاتووچۆی سەفا و مەڕوە،
٢٨٩	لە دنیا و لە قیامەت ڕووڕەشە ئەوەی هەق دەشارنەوە.
٢٩٣	بەڵگەی بوونی خودا و تاك و تەنیایی لەسەر ئەم كەونە،
٢٩٥	حاڵ و چۆنیەتی كافرەكان لەگەڵ بتەكانیان
٢٩٧	ڕزقی حەڵاڵ بخۆن بە شوێن هەنگاوی شەیتان مەچن
٢٩٩	نەفام و نەزانەكان كوێرانە شوێنی پێشنیان كەوتن
٣٠١	گۆشتی مرداره‌بوو ناخوریٚ قەدەغەیە
٣٠٦	ئەهلی كیتاب نیگایی حەق و ڕاستی دەشارنەوە.
٣٠٨	هەر ڕێبازێكی كرداری چاكە هەڵبژێرە.
٣١١	باسێك لە تۆڵە سەندنەوە و دادگەرانە و حیكمەتەكەی (سەرنجێك).
٣١٤	چەند ڕوونكردنەوەیەك و ئاگادارییەك
٣١٦	وەسیەت كردن بۆ موسڵمانان پێویستە، تێبینیەك
٣٢١	ڕۆژووی مانگ ڕەمەزان فەرز و پێویستە.

باسێك لە گەورەیی مانگی رەمەزانی پیرۆز	٣٢٨
چەند باس و مەسەلەیەكی گرنگ لەبارەی ڕۆژووەوە	٣٣٠
خوای گەورە دوعا و پاڕانەوەی بەندەكانی ئەبینێ	٣٣٥
چەند فەرموودەیەكی حەزرەت (ﷺ) لەبارەی پاڕانەوە و نزاوە	٣٣٦
باسێك لە بارەی سەرجێگای ئافرەتان لە شەوانی ڕەمەزاندا، ئاگادارییەكی گرنگ، سەرنجێكی گرنگ	٣٣٧
باسێك لەبارەی ئیعتیكافەوە،	٣٤٣
ماڵی كەس بەناهەق مەخۆن (حەرامە) و قەدەغەیە	٣٤٤
باسێك لە (حیكمەتەكان)ی مانگ نوێ بوونەوە	٣٤٦
ئەوەی شەڕتتان پێ بفرۆشێ شەڕیان لەگەڵ بكەن	٣٤٩
ماڵ و سامان لە رێگەی خوادا ببەخشن	٣٥٤
باسێك لە بەجێهێنانی حەج و عومرە بە تەواوی	٣٥٥
بۆ كاتی ئەنجامدانی حەج چەند مانگێكی دیاریكراون	٣٥٩
بازرگانی لە حەجدا قەدەغە نیە و ڕەوایە، تێبینێكی گرنگ	٣٦١
زیكری خوا بكەن لە ڕۆژانی جەژن و پاش جەژن،	٣٦٥
ڕوونكردنەوەیەك بە حەدیس	٣٦٧
ئادەمیزاد لەسەر دوو جۆرن یا خوانەناس یا موسڵمان، دوو ئاگاداری	٣٦٩
هۆی هاتنەخوارەوە ئەم ئایەتە	٣٧٠
بەنی ئیسرائیل سفلەنەو بەچاكەی خودا نازانن، تێبینێكی گرنگ	٣٧٦
ئادەمیزاد هەموو یەك بەرەبوون	٣٧٩
ئیسنان لەو گوڕەدا بەخۆرایی ناچێتە بەهەشتەوە	٣٨٢

ماڵ بەکێ دەبەخشرێت و خێری زۆرەو	٣٨٤
جیهاد لەگەڵ کافراندا لەسەر موسڵمانان فەرزە، تێبینێکی گرنگ	٣٨٥
شەڕ کردن لە مانگی قەدەغەکراوەکاندا، پاشکۆ	٣٨٩
باسێك لە بارەی قومار کردن و عەرەق خواردنەوە	٣٩٤
لە بت پەرستان و (موشریکان) نابێ ژن مارە بکرێ ژنیشیان لێ بخوازرێ خزمایەتیان لەگەڵ بکرێ	٤٠٢
باسێك لە ئافرەتی حەیزدار و حوکمەکانی	٤٠٦
باسێك لە سوێند خواردن بە خودا و لە سوێندی لەغو و ئاگادارییێك	٤١٠
هەندێ مرۆڤ سوێند دەخوات لەگەڵ ژنەکانیان ناخەون	٤١٣
باسێك لە (عیدەی) ژنی تەڵاقدراو، تێبینێکی گرنگ	٤١٤
تەلاق سیانە و ژن دوو جار مارە دەکرێتەوە	٤١٧
چەند باس و مەسەلەیەکی گرنگ	٤٢٠
لەپاش سێ تەڵاق ژنەکەی بۆ حەڵاڵ نییە مەگەر شوێکی تر بکات تەڵاق بدرێ، تێبینێکی گرنگ	٤٢٧
چۆن هەڵس و کەوت بکەین لەگەڵ ئافرەتی تەڵاق دراو	٤٣٣
دایك تەنها دوو ساڵ شیر بە منداڵەکەی ئەبخشێ یان دەدات	٤٣٥
ئافرەتی مێرد مردوو چوار مانگ و دە رۆژ دادەنیشێ، دوو تێبینی گرنگ	٤٣٩
هیچ گوناهێکتان پێ ناگا و ژنی مێرد مردوو مارە بکەنەوە لە دوایی عیدەدا	٤٤١
تەڵاق دانی ژنان بەر لەوەی بچنە سەرجێگایان	٤٤٣
ئافرەت بەر لەوەی بچێتە سەر جێگای تەڵاق بدرێت نیوە	

مارەیی دەکەوێ	
ئاگاداری نوێژەکانتان بکەن بە تایبەتی نوێژی (الوسطی) **واتــە** نوێژی ناوەنجی (پوختەی وتەکان).	٤٤٦
چەند باس و مەسەلەیەکی گرنگ	٤٤٨
باسێك لە نوێژی ترس و تەنگانە (صلاه الخوف).	٤٥٤
وەسیەت بۆ ژنی تەڵاقدراو یان ژنی مێرد مردوو	٤٥٥
هەزاران کەس لە ترسی مردن رایانکر لە کۆتایشدا هەر مردن و بەڵام خوا زیندووی کردنەوە	٤٥٧
جوولەکە داوای سەرۆك و پاشایەك دەکەن لەگەڵیانا بچنە غەزا و جەنگ	٤٦٤
باسێك لە تابووتی حەزرەتی مووسا (سەلامی خوای لێ بێت) و چەند باس و مەسەلەیەکی گرنگ	٤٧١
حــەزرەتی داود (ســەلامی خــوای لــێ بــێ) جـاڵووت ئـەکوژیو (طالووت) لەجێگایی ئەبێتە پاشاو چەند ئاگادارییێکی گرنگ	٤٨٥

سوورەتی (البقرة)
جوزئی سێیەم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بەناوی خوای بەخشندە ومیهرەبان ودلۆڤان

تێبینی :

خوێنەرانی ئازیزم: ئەمە جزئی سێهەمە دروست بووە لە دوو بەش، هەروەها بەشی یەکەمی دوایی سوورەتی (البقرة)یە هەروەها بەشی دووەمیشی سەرەتای سورەتی (آل عمران)ە خوا پشتیوان بێت لە دوایی کۆتایی سوورەتی (البقرة) ڕاڤە و تەفسیری ئەکەین:

جا بێگومان لە دوایی کۆتایی جوزئی دووەم باسی (جالووت) ی بێ بڕوای زۆردار کراو کە خاکی پاکی (فەلەستینی) داگیرکردبوو بە (زولم) و زۆرداری هەروەها دەستی نابووە سەر هەموو خێر و بێرێکی گەل و وڵاتەکەی حەزرەتی مووسا و هات ناچار پیاوە ماقوڵانی ئەو گەلە کۆبوونەوە لەناو خۆیانا و چوونە خزمەت پێغەمبەرەکەیان بەناوی ئەشمۆئیل (سەلامی خوای لێ بێ) بوو تا پاشیەکیان بۆ دابنێ و وە (لە شکرێکیان) بۆ ڕێك بخات بەرامبەرە بە (جالووت) و لەشکرەکەی، ئەوجا تاڵووتی بۆ کردن بە پاشا و وە ئەویش لەشکرێکی پێك هێنا و و لە

بـڕواداران و ئینجـا هێرشـیان کـردە سـەر (جـالوت) و لەشـکرەکەی وە داوود(سەلامی خوای لێ بێ) کە سەربازێك بـوو لـە شـکرەکەی تـاڵووت- ئینجـا جـاڵووتی کوشـت ئـەوجا لەشـکری بـڕواداران زاڵ بـوون بەسـەر لەشکری (کافران) و بێ باوەڕان.

ئەوجا دوای (جزئـی دووەم) باسـی گـەڵی ئیسرائیل و مووسـا پێغەمبـەر (علیـە السلام) ئـەکات و باسـی حـەزرەتی داوود پێغەمبـەر بـوو کـە جـاڵووتی کوشـت و خـۆی بـووە پێغەمبـەر (سـەلامی خـوای لـێ بـێ)، هـەروەکو باسـی حـەزرەتی عیـساش (سـەلامی خـوای لـێ بـێ) ئـەکا و هەروەها باسی پێغەمبەرێکی نەخوێندەوار ئەکا و نیشانەی پێغەمبـەرێتی پێغەمبەر و هاتنی (وەحی) **واتە:** سورشت بۆی، ئینجـا (جـوزئی سـێهەم) دەست پێ ئەکات بە باسـی پێغەمبـەران کـە هەنـدێکیان لـە هەنـدێکیان بەرز و گەورەترن، وە هەروەها قسە لە ئـاژاوەی (ئوممـەتکانیان) ئـەکات و لە ناو خۆیاندا و کە زۆر ئەزیەتی پێغەمبەرەکەیان ئەدەن.

هەندێ پێغەمبەر پلە و پایەیان بەرزەترە لە هەندێکیان

جـا خـوای گـەورە لـە بارەیانـەوە ئەفـەرموێت: ﴿تِلْكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾ **واتـە:**: هەنـدێکیان لـە پێغەمبـەرانمان فـەزڵ داوە بەسەر هەندێکی تـر، **واتـە:**: ئـەو پێغەمبەرانـە (سـەلامی خوایان لەسـەر بێت) پلەی هەندێکمان لە هەندێکیان بەرزتر کردوە و، جا بۆ نموونە خـوا ئەفـەرمووێ ﴿مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ ٱللَّهُ﴾ **واتـە:** تێیـان دا هەیـە کـە قـسەی لەگەڵ خوا کـردووە و وەکـو (حـەزرەتی مووسـا و حـەزرەتی موحەمـەد)

سەلای خوای لێ بێت[1] جا لەم پێغەمبەرانە هی وایان هەبووە کە خوا قسەی لەگەڵ کردووە بەبێ (واسیطة) وەك حەزرەتی مووسا و (محمد) (درودی خوایان لەسەر بێت) وەك بە (نەصی) ئایەت ئەفەرمووێ ﴿وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكۡلِيمٗا ١٦٤﴾ (سورەتی النساء: ١٦٤)وە (بنەصی) (حەدیسا) هاتووەکە ئەویش لەشەوی (میعراجا) و ئاخاوتن و قسەی لەگەڵ حەزرەتی پێغەمبەر (ﷺ) کردووە ﴿وَرَفَعَ بَعۡضَهُمۡ دَرَجَٰتٖۚ﴾ **واتە:** هەندێکیانی بەرزکردۆتەوە بە چەند پلەیەك بەسەر پێغەمبەرانی تر وەك حەزرەتی (محمد) کە گێڕاوێتی بە (خاتم النبیِّین) **واتە:** دواترین پێغەمبەرانە کە پێغەمبەری تر بەدوای دا نایەت[2].

وە بە پێغەمبەری هەموو ئادەمیزادە و بۆ هەموو زەمان و چەرخێکا و ناردراوە تا ڕۆژی قیامەتدا و هەروەها (قورئانی، بە (موعجیزە) بۆ ناردووە کە تا جیهان پێشکەوێ گەورەیی ئەو باشتر دەرئەکەوێ ﴿وَءَاتَيۡنَا عِيسَى ٱبۡنَ مَرۡيَمَ ٱلۡبَيِّنَٰتِ﴾ **واتە:** بە عیسای کوڕی مەریەمیش چەندین بەڵگە و نیشانەی ڕوونمان پێ بەخشیوە وەك زیندووکردنەوەی مردوان و چاکردنەوەی کوێرانی زگماك و لاڵ و بەڵەکاوی و زۆرترین کاری بە هەموو کەس نەکراوی تر.

﴿وَأَيَّدۡنَٰهُ بِرُوحِ ٱلۡقُدُسِۗ﴾ المعنى وأيدناهُ بروح القُدس، أي

---

(1) هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن قسە کردنیش لەگەڵ خوا شێوەی تایبەتی هەیە نەك وەك قسەی ئاسایی ئێمە وەك لەگەڵ یەکتر ئەیکەین.

(2) خوای گەورە لە دەرهەقی ئەفەرمووێ ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٖ ٤﴾ (سورەتی القلم: ٤) وەك لە ئایەتی تردا ئەفەرمووێت ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا رَحۡمَةٗ لِّلۡعَٰلَمِينَ ١٠٧﴾ (سورەتی الأنبياء: ١٠٧).

بِجبريلَ الأمين المأمُور مِنْ ربِّ العالمين[1] **واتـه:** هێزمـان پێدا بـه هـۆی جوبرەئیلی ئەمیندار وه یانی بەجوبریلی (روحـی قـودوس) پـشتگیریمان لێ کرد، هـەروەها ئێمـه (عیـسامان) بـەهێز کـردووه پـشتیوانیمان کـرد بەهۆی گیانێکی پاك و پیرۆزەوه (خوا به بێ باوك ئەو گیانەی کردەبەری (عیسا) دا لـه مندالّدانی مریەمـدا بـه جـۆرێ بتـوانی سـەرۆکایەتی گـەلی ئیسرائیل بکا و رێگای چاکیان نیشان بدا و هـەروەها خـوای گـەورە ئـەو رێز و گەورەییەی بەخشی به (عیـسا) هـەتا بـۆ جوولەکـەکان دەربکـەوێ ئەو (عیسایه) ئـەوان بـەبێ نـرخ تەماشـایان ئـەکرد ئـەو پلـه گەورەیـەی دراوەتێ.

تێبینیکی گرنگ

(موفەسـیرەکان) ئـەڵێن ئینجـا باسـی دووبـەرەکی ئـادەمیزاد ئـەکات لەسەر پێغەمبەرەکانیان بەم ڕەنگه کـه (ئوممـەتی) هـەموو پێغەمبـەرێك بـوون بـه دوو بەشـەوه هەنـدێکیان بڕوایـان پـێ هێنـاوون و هەنـدێکیان بڕوایانه پـێ نـەهێناون وه چـوون بەگـژ یـەکا و یـەکتریان کوشـتووه، وه نیشان ئەدا که مایەی ئەم دووبەرەکییەیان هەر ناکۆکی پـشەی خۆیانـەو هەروەکو ئەفـەرمووێت ﴿وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا ٱقْتَتَلَ ٱلَّذِينَ مِنۢ بَعْدِهِم مِّنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ ٱلْبَيِّنَٰتُ﴾ **واته:** خۆ ئەگەر خوا ویستبای ئەوانـەی کـه لـەدوای ئـەو هـەموو پێغەمبەرانـەوه هـاتن (بـاوەڕدار) دەبـوون و شـەڕی

---

(1) قال بعض المفسّرين ﴿وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ﴾ أي قويناه وأعنّاهُ بجُبريل الطّاهر حين أردوا قتلهُ حتّى رَفَعَهُ الله الى السّماء وقالَ بعْضُهُم الرّوح جبريل والقُدس (هو الله تعالى) فيصيرُ تقديره الآية، وقوّيناهُ بروُح الله تعالى)، بروانـة التفسير الكبير، تفسير القرآن العظيم، دانراوی (الامام الطبراني)، بەرگی۱، لاپەڕە٤٦٠

یـەکتریان نـەدەکرد ﴿وَلَٰكِنِ ٱخۡتَلَفُواْ فَمِنۡهُم مَّنۡ ءَامَنَ وَمِنۡهُم مَّن كَفَرَۚ﴾ **واتە:** بەڵام ئەوان لەناوخۆیانداتێك چوون و دژایەتی یەکتریان کـرد ئـەوجا هەندێکیان و باوەڕیان هێنا و هەشیانبوو بێ بڕوا و خوانەناسی مانـەوە و تا مردن).

﴿وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ مَا ٱقۡتَتَلُواْ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَفۡعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾﴾ **واتە:** ئەگـەر خـوا بیوسـتبایە شـەڕیان نەئـەکرد داوای لـێ نەئـەکردن کـە هیـچیان لەدەست نەیەت و رێك و پێك بن، بەڵام چـونکە لـە کـردەوە سـەربەخۆنە شـەڕ و ناخۆشـی پەیـدا ئەکـەن کـە خـوا هـەر کردەوەیـەك ئـەکات بـە ئارەزووی کەس نییە بـەڵکو بـە ئـارەزووی خۆیـەتی کـاری وا ئـەکات کـە خەڵك نـەتوانی گلـەیی لـەخوا بکـات چـونکە ئـەوەش یاسـایەکی خودایـە داینـاوە بـۆ لادانـی خراپـەی خراپـەکاران خـودا هـەر شـتێکی بوێـت زۆر ئاسـانە و دەیکـات و هـەموو کـردەوە بڕیارەکـانیش (حیکمـەت) و مەبەسـتیان تێدایـە بـەڵام مـەرج نییـە ئێمـە هـەموو ئـەو حیکمـەت و مەبەسـتانە بـزانین ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقۡنَٰكُم مِّن قَبۡلِ أَن يَأۡتِيَ يَوۡمٞ لَّا بَيۡعٞ فِيهِ وَلَا خُلَّةٞ وَلَا شَفَٰعَةٞۗ﴾ **واتـە:** ئـەی ئەوانـەی کـە باوەڕتـان هێنـاوە لـەو سـەروەت و سامانەی کـە ئێمـە پێمـان داون و بەخـشیوون هەنـدێکی ببەخـشن لـە رێگـای خـودا پـێش ئـەوەی مـردن یەخەتان پێ بگرێت و چونکە ئەو ڕۆژە بێتە پێشەوە کە کڕین و فرۆشـتن و قازانج و یارمەتیدانی تێدا نیـە﴿وَٱلۡكَٰفِرُونَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٢٥٤﴾﴾ **واتە:** هەر (کافر) و بێ باوەڕان ناهەقیکار و ستەمکارن چونکە هـەر ئـەوانن بـە تەواوی لە سنوور دەرچوون و لە خوا یاخی بوون بۆیە هەر شـتێکیش لـە

دونیادا بەخت بکەن لێیان وەرناگیرێ ئەوجا پێویستە بەسەر و ماڵ (جیهادیان) بکەن.

چەند باس و مەسەلەیەکی گرنگ

١-ئەم ئایەتە ٢٥٤ کە باسی پێغەمبەرەکانی کرد ئەوە (نەصێکی صەریحە) و لەوەدا خوای تەعالا بازێ لە پێغەمبەرانی فەزڵ داوە بەسەر بازێکیان چونکە پلە و پایەی هەندێ لە پێغەمبەران (سڵاوی خوایان لێ بێت) لە هەندێکیان بەپێی (جیهاد) و تێکۆشان و خۆڕاگرتن گەورەترە.

٢-جا بێگومان(کەلام) سیفەتێکی بەرزی ئەزەلی خوایە هەروەکو خوای گەورە خۆی لە کێوی تووڕ لەگەڵ حەزرەتی مووسا و (مەلەکووت)ی بڵندیشا لەگەڵ موحەممەد (درودی خوای لەسەر بێ) وتووێژی کرد بە (نەصی) فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ).

٣-وە هەروەها لەناو ئەو پێغەمبەرانە (سەڵات و سەلامی خوایان لێ بێت) ئەوانەیان کە زەحمەتیان زۆرتر بووە کە ناسراون بە (اولو العزم) **واتە:** گەورەترین لە وانە کە زەحمەتیان بەو پایە نەبووە ئەمانە (پێنج کەسن) حەزرەتی نووح و ئیبراهیم و مووسا و حەزرەتی عیسا و حەزرەتی (محمد المصطفى) صەڵات و سەلامی خوایان لێ بێ هەتا هەتایی.

٤-موعجیزەی پێغەمبەر (ﷺ) وەکو (قورئان) بێ ئەمێنیتەوە تا دەوامی دنیا وە (موعجیزاتی) باقی پێغەمبەران (درودی خوایان لێ بێت) لەپاش خۆیان نەماوە و بەڵام (موعجیزەی) پێغەمبەرمان هەتا هەتایێ و هەر ئەمێنێ.

٥-هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن مادام بە ئەندازەی سورەتی (الکوثر) کە سێ ئایەتە (موعجیزەیەك) ئەژمێری ئەبێ هەموو قورئانی پیرۆزی بکات بە ئەندازەی دوو هەزار (موعجیزە) و شتی زیاتر چونکی قورئان شەش هەزار و کووسوور ئایەتە).

٦-ئەمەیە کە (ئوممەتەکەی) لە هەموو ئوممەتێ گەورەترە بە (نەصی) ئایەتی﴿ كُنتُمۡ خَيۡرَ أُمَّةٍ أُخۡرِجَتۡ لِلنَّاسِ ﴾ سورەتی (آل عمران: ١١٠) **واتە:** ئێوە چاکترین (ئوممەت) و کۆمەڵن هێنراونەتە سەر ئەم زەوییە بۆ کەڵك گەیاندن بە ئادەمیزاد و ڕێنمایی کردونیان.

٧-ژمارەی (ئەنبیا) و مورسەلین بە ڕیوایەتی (دوو سەد و بیست و چوار هەزارە) و وە بەریوایەتی (سەد و بسیت و چوار هەزارە)، بەڵام لەبەر ئەوەکە (نەصی قەتعی) نیە بۆ ژمارەیان ئێمە باسی ئەوانە ئەکەین کە (مەشهورن) و ژمارەیان (سێ سەد و سیازدە) کەسن بەڵام بە زاهیری ئایەتی قورئان ﴿ مِّنۡهُم مَّن قَصَصۡنَا عَلَيۡكَ وَمِنۡهُم مَّن لَّمۡ نَقۡصُصۡ ﴾ (غافر: ٧٨) **واتە:** لەو پێغەمبەرانەیە کەسێ کە باسمان کردووە بۆ تۆ وە لەوانەیە کەسێ کە باسمان نەکردووە، **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) هەندێکمان (زیکر) کردووە و هەندێکیشمان ناومان نەهێناوە.

هەروەها بێگومان ئەمە شتێکی ڕۆن و ئاشکرایە یانی خاوەن (کیتاب) و خاوەن (تەبلیغتەکان) ئەوان ژمارەیان (سێ سەد و سیازدە) دەبێ، یان زیاتر بێ و پێنجیش لەوانە (أُولو العزم)ن کە لە پێشەوە باسمان کرد، بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت (حەزرەتی فەخری عالەم لە هەمووان گەورەترە بە (دەلیلی قەتعی و نەقلی و عەقلی) گەورەترە، وە هەروەها ناو و ژمارەیان **واتە:** پێغەمبەرەکان ئەوەی لە (قورئان و حەدیسا) کە

لەقورئاندا ناوی (٢٥) پێغەمبەر (ﷺ) هاتووەو وەحەیسداو ناوی چوار پێنجێکیشان هاتوەو هەروەها ئەمانەی ناوبراون ئەمانەن (حەزرەتی ئادەم و شیت و ئیدریس و نووح و هوود و صالح و ئیبراهیم و لووت و ئیسماعیل و ئیسحاق و یەعقوب و یوسف و ئەیووب و شوعەیب و مووسا و هاڕوون و یوشع و ئیلیاس و ئەلیەسع و زولکەفل و شمعون ئەشماویل و یونس و داوود و سولەیمان و زەکریا و یەحیا و عوزەیر و عیسا و (محمد (ﷺ). جا بێگومان ئەو (کیتابانەی) کە بۆ یەکێ لەو پێغەمبەرانە هاتووتە خوارەوە (مەجموعیان) سەد و چوار (کتێبن)، جا کە (تەوڕات) نازل بوو بۆ حەزرەتی مووسا (سەلامی خوای لەسەر بێت) هەروەها لە ئاینی (یوشع و شمعون و ئەشمەویل) و بازێ تر لە پێغەمبەرانی بەنی ئیسرائیلدا هەر رەفتاریان پێ کردووە و (حوکمیان) پێ کردووە[1].

ئاگاداری:

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون خوای تەبارەك و تەعالا لە قورئانی پیرۆزدا ئەوەبوو لە پێشدا و باسی پێغەمبەرانی کرد کە هەندێکیان لە هەندێکیان گەورەترن و بە پلە و پایە بەرزترن و ئینجا لەگەڵ ئەوەی کە جوولەکە و گاورەکان دوایی پێغەمبەرەکانیان زۆر شتی نالەبار و نەقۆڵایان لە دینەکەیان زیاد کرد و وەزۆر بیروبارەڕیان هێنا کە لە ئایین و دینەکەیان نەبو ئەوجا هەروەها خوای گەورە لەم قورئانە پیرۆزەدا فەرمانی وایە کە (عیلمی تەوحید و علیمی ئەحکام و عیلمی قصص)ی

---

(1) بڕوانە تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لە نووسینی مامۆستا (عبدالکریم مدرس)، لەگەڵ دەسکاری، بەرگی ١، لاپەڕە ٥٥٠.

پێغەمبەران و هەندێ ئەحکامی تر تێکەڵ ئەکا و مەبەست لە باسی داستانی پێغەمبەراندا و (عیبرەت) گرتنە و دەرسە هەتا بەو جۆرە عیبرەتە عەقیدەو بیروباوەڕی ئادەمیزاد دامەزرێ و وە یاخود بە دڵ ئەحکامی خودا بەجێ بێنێ و ئینجا بۆ ئەوەی کە ئادەمیزاد بێتەوە سەر ڕێی ڕاست و بە تەواویی خوای گەورە بناسن ئەم (ئایەتە الکورسی)یەی بۆ نارد کە گەورەترین و پیرۆزترین (ئایەتە لە قورئان) و کە تاک و تەنیایی خوای گەورە و سیفەتە بەرزەکانی نیشان ئەدا و کە باسی (تەوحیدی) خودا و سیفاتی زاتی سیفاتی (ئەفعالی) خودا ئەکا.

باسێك لە فەزڵ و گەورەیی ئایەتە الکورسی ئەکا

خوای گەورە ئەفەرموێت ﴿ ٱللَّهُ[1] لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡحَيُّ ٱلۡقَيُّومُۚ ﴾[2] **واتە:** بێگومان ئەو زاتە پەروەردگارە بەدیهێنەرە ئەوزاتە خودایە کە ناوی پیرۆزی (الله)یە، هیچ کەسی تر نییە شیاوی پەرستن و بەندایەتی بۆ کردن بێ لە غەیری ئەو زاتە نەبێ و چونکە بێگومان خودایە کە زیندوە و هەرگیزاو مردنی بەسەردا نایە و (قەییومە) **واتە:** تەدبیرکەر و ڕاگری بوونەوەرە و گیاندار و بێ گیانییە وە ئاگادارییان ئەکات و ڕزق و ڕۆزیان

---

(1) **الله واتە:** ناوی تایبەتە بۆ خوای مەزن چونکە ئەو ناوەی نیە و کەسیش ناتوانێ ئەو ناوە لەخۆی بنێ و جگە لەو ناوەش خوای گەورە زۆر ناوی تری هەیە ئەگەر چی بە هەزا و یەك (١٠٠١) ناو مەشهورە لەناو موسڵماناندا و بەڵام لە قورئان و لە حەدیسدا بە نەوەد و نۆ ناو ناودراوە (٩٩) دیاری کراون، بڕوانە (ئامۆژگاری بۆ خاوەن باوەڕان) لە نووسینی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز)، بەرگی١، لاپەڕە ٣١١.

(2) **القیوم واتە:** بە جێبەجێ کردنی کاری خەڵك هەڵدەستێ و ڕائەپەڕێنێ و هەڵئەسوڕێنێ.

ئـەدات، بـەردەوام تـەدبیری مـەخلوقات ئـەكات و ئـەیانپارێزێ و ﴿لَا تَأْخُذُهُۥ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ﴾ أي لا يأخذه نُعاسُ ولا نومٌ، **واتە:** نـە ئـەبۆرژێ و نـە خەویشی بەسـەردا نایێـت و كـار وای لـێ ناكـات وەك ئینـسان پێـی ماندوو ببێ چونكە پێویستی بە خەو نییە و مەبەستیشی ئەوەیە كە خـوا هیچ دەم و ساتێك بێ ئاگا و (غافڵ) نابێ.

﴿لَّهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ﴾ (أي جميـع مـا في الـسّموات والأرض مُلكهُ وَعبيده وتحت قهره وسُلْطانه) **واتـە:** هەرچـی هـەبی لـە ئاسمانەكان و لە زەویدا هەر هەموو (موڵكی) ئەوە و گشتی هـی خوایـە و خوا دروستی كردوونە، وەكو لە ئەستێرەكان و (عەجاییبی مەلـەكووت) و ئەو شتەی لـە نێـو زەویدایـە، وەكـو (مـەعادین) و نـەبات و (حـەیوان) و دەریا و كێوەكان و رووبار و كانی و كانیا و گیاوگۆر و گیانلەبەرا.

﴿مَن ذَا ٱلَّذِى يَشْفَعُ عِندَهُۥٓ إِلَّا بِإِذْنِهِۦ﴾ (أي لا أحـدٌ يَـسْتطَيعَ أنْ يَـشْفَع لأحـدٍ الاّ إذا اذنَ لَـهُ اللهُ تبـارك وتعـالى هـذا جـوابٌ عَـن قَـوْلِ المشركينَ في أصنامِهِمْ ﴿هَٰٓؤُلَآءِ شُفَعَٰٓؤُنَا عِندَ ٱللَّهِ﴾ يونس: ١٨(وَهَـذا ردٌّ عَلَى المشركين ولكن سبحانهُ وتعـالى لايـأذن لا احـدٍ في الـشفاعة الاّ للمطعين وما استثناء بقولـه (الاّباذنـه) يُريـد بـذلك شـفاعة الـنبيّ (+) والأنبياء وشفاعة المؤمنين بعضُهمْ بعضاً) **واتە:** كێی لە رۆژی قیامـەت دا بتوانـێ (شـەفاعەت) بكـات لای ئـەو هـەتا ئـەو خـۆی مۆڵـەتی نـەدا؟ دیارەكە هەتا ئەو خـۆی مۆڵـەت نـەدات هـیچ كـەس ناتوانـێ تكـا بكـات، چونكە هاوبەشبەندانەرەكان پێیان وابوو كە (بت و صەنەمەكان) دەتوان

شـەفاعەتیان بـۆ بکـەن بۆیـە ئـەیکوت ﴿مَا نَعۡبُدُهُمۡ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَآ إِلَى ٱللَّهِ زُلۡفَىٰٓ﴾ (الزمر: ٣) **واته:** ئێمە هەر بۆ ئەوە ئەو بتانە دەپەرستین کە لـە خوامان نزیك بکەنەوە و تکامان بۆ بکەن لەلای خوداوە.

﴿يَعۡلَمُ مَا بَيۡنَ أَيۡدِيهِمۡ وَمَا خَلۡفَهُمۡۖ﴾ أي يعلمُ مابينَ أيدهم من أمرِ الآخـرة (وماخَلْفُهم) مِنْ أمرِ الـدّنيا والمقـصُود مِـنْ هـذا أنّـه سبحانه وتعـالى عـالمٌ بجميع المعلومـات لا يخفـى عليـه شـيءٌ مـن احْـوالِ جميـع خلقـهِ) **واتـە:** بێگومـان خـوای گـەورە ئاگـادارە بـە هـەموو شـتێك ئـەوەی کـە ئێـستا لەبەرچاوە وە ئەوەی کە لەمەوپێش بووە و تێ پـەڕییوە وە ئـەوەی کـە لەمـــەولا ڕووئـــەدات ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيۡءٖ مِّنۡ عِلۡمِهِۦٓ إِلَّا بِمَا شَآءَۚ﴾ (أي لايَعْلمُون شيئاً مِنْ معْلوماتِه الاّ بما أعْلَمُهْم ايّاهُ على ألسْنة الرُّسـلِ) **واتـە:** هیچ کەسیش ناتوانی بە پلەی زانینی خـودا هـەموو شـتێ بزانـێ مەگـەر خوا لەڕێگەی پێغەمبەرانەوە پێی رابگەنێن فێری بکات ئەگەر کەسێ تـر لە ئادەمیزاد شتێ بزانێ پێویستە بە ویستی خـوا بـێ بۆیـە هـەر خوایـە شـایانی پەرسـتن وکوڕنـووش بـۆ بردنـە نـەك بوونـەوەران بەتایبـەتی (بتـەکان) و یـان گۆڵـكو گوێرەگـەو بـەرد و ڕۆژ و مـانگ و ئەسـتێرە و فریشتە و ئادەمیزاد و هەر پەرستراوێك بێـت لـە غـەیری خـودا. ﴿وَسِعَ كُرۡسِيُّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَۖ﴾ **واته:** تەخت و کورسی خوا فراوانی هەیە بۆ ئاسمانەکان و زەوی و هەموو ئەگرێتەوە و دەوری داون، چونکە عالـەمی کورسی هەموو(ئاسمانەکان و ئەرز بەووشك و تەڕیەوە ئەگرێ بەتەواوی).

ئاگادارییەکی گرنگ:

جا هەروەها بێگومان (موفەسیرەکان) لـە مانـاکردنی ووشـەی (کورسـی)

بیروڕایان جیاوازە و وە هەندێ لەو (زانایانە) ئەڵێن چاکترین مانایان ئەوەیە کە (کورسی) مەبەستی زانست و (زانیاری) خوایە و چونکە زانست و توانا و دەسەڵاتی خودا هەموو لایەکی ئاسمانەکان و زەوی گرتەوە و جا هەروەها خاوەنی (صفوة التفاسیر) لەتەفسیرەکەیداو ئەڵێت وَروی عَنْ إبن عباس (رضي الله عنهما) قالَ (وسَع كرسيهُ) قال عِلْمهُ بِدلالة قوله تعالى﴿رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا﴾ (الغافر: ٧) **واتە:** فریشتەکانی (عەرش) دوعا ئەکەن و ئەپاڕێنەوە و ئەڵێن ئەی پەروەردگاری هەمووان (رەحمەت) و میهرەبانی و زانیاری تۆ هەموو شتێکی داگرتووە (فأُخْبِرَ أنّ علْمهُ وسِعَ كلّ شيْءٍ[1] وقالَ الحَسنْ البصري، الكرسيُّ هو العرشُ، قالّ إبن كثير والصحيح انّ الكُرسيّ غير العرشِ، وأن العرش أكبرُ منهُ كما دلّت عَلَي ذَلكَ الآثارُ وَالأخبار)، هەندێکی تر لەزانایان ئەڵێن مەبەست لە (کورسی) هەر (عەرشە) و بەڵام (ابن كثير) ئەفەرمووێ ئەوەیش (ریوایەتێکی زەعیفە)و **واتە:** لاوزە، چونکە (عەرشیش) لە تەواوی دروستکراوەکانی خودایە هەروەها بە کورسیشەوە وەك ئەبو زەڕی غەفاری (خوای لێ رازی بێت) دەگێڕێتەوە و ئەڵێ: (إنّ النّبي (ﷺ) قالَ (مالسّموات السّبْعُ والأرضُون السّبع عَندَ الكرسيِّ الاّ كحُلقةٍ ملقاةً في أرض فَلاَةٍ وأنّ فَضلَ العَرْشِ على الكُرسيِّ

---

(1) قال إبن جرير الطبري وقول إبن عباس هذا يدل على صحته ظاهر القرآن ولأن أصل الكرسي العلم–ومِنهُ يقال للعلماء كراسي لأنّهم المعتمدُ عليهم كما يقال (أوتادُ الارض)بڕوانە صفوة التفاسير، لە نووسینی الشيخ محمد على الصّابوني) بەرگی١، لاپەڕە ١٦٤، هەروەها بڕوانە: (التفسير البسيط)، دانراوی (عەلی بن أحمد بن محمد الواحيدی)، بەرگی(٤)، لاپەڕە (٣٥٥)، هەروەها بڕوانە تفسیری نامی... لەدانانی (مەلا عبدالكريمی مدرس) بەرگی١، لاپەڕە٥٥٥.

كَفَـضلِ الفَـلاةِ عـلـى تلـكَ الحَلْقـةِ) رواه أحمـد وأبـو حـاتم وابـن حبـان في صحيحه.

واته: پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی هەر (حەوت ئاسمانەکان) و حـەوت زەوییەکە لەچاو کورسـی دا دەڵێـت (ئەڵقەیەکـە) و خراوەتـە زەوییـەکی چۆڵ و بیابان، ئینجا (عەرشیش) لە چاو کورسی دا دەڵێـت ئـەو زەوییـە فرەوان و بیابانە و کـەوەکو ئەڵقەیەکـەو تێـی فرێـدرابێ وە ئێمـەش هـەر بەم جۆرە کە خوای گەورە باسی (عەرش و کورسی) بـۆ خـۆی کـردووەو جا ئێمەش (سەلەف) مانیان بۆ کردووین ئێمـەش باوەڕمـان پـێ هەیـە و هەنـدێکیش لـەزانایان تـەفویزی علیمـی خـوای ئەکـەنو ئـەڵێن (اللهُ أعْلـم بِمرادِه) ﴿وَلَا يَـُٔودُهُۥ حِفۡظُهُمَاۚ﴾ أي لايُثقِلهُ ولا يشقّ عليْهِ حِفظُ السموات والأرض[1] **واته:** بێگومان ڕاگـرتنی و پاراسـتنی ئاسمانـەکان و زەویـی بـۆ خودا گران و قـورس و سـەخت نییـە ﴿وَهُوَ ٱلۡعَلِيُّ ٱلۡعَظِيمُ ٢٥٥﴾ العَلـيُّ الّذي لَيْسَ فَوْقهُ شئٌ وَالقاهر هوُ الذّي لايَغْلبهُ شئٌ العظـيم الـذي كُـلّ شـئٍ أمام عظمته صغيرٌ حقيرٌ[2] **واته:** بەڕاستی هەر ئەو بڵندە و پایە بـەرزە و مەزن گەورەیە لـە دەسـەڵات و توانـادا هاوشـانی نییـە چـونکە بێگومـان خوای تەبارەك و تەعالا پایە بەرزێکی وەهایە کە دەستی کەسی پێ ناگـا و خاوەن گـەورەیی و خـاوەن شـکۆی وەهـا کـە هەرچـی غـەیر ئـەوە بـە

---

(1) بڕوانە (التفسير الكبير–تفسير القرآن العظيم) لە دانانی پێشەوا (الطبراني) بەرگی١، لاپەڕە٤٦٣،وەهەروەها بڕوانە: تەفسیری (حدائق الروح والريحان في روبى علوم القرآن) بەرگی٤، لاپەڕە٢٢.

(2) بڕوانە (أيسر التفاسير لكلام العلي الكبير) لە نووسینی (أبی بكر جابر الجزائری) لاپـەڕە ١٣٦، هـەروەها بڕوانـە (مـواهـب الـرّحمن في تفسير القـرآن) مامۆسـتا مـەلا (عبدالكريم مدرس)بەرگی ٢، لاپەڕە٩١.

نیسبەتی بۆ لای ئەوەوە (حەقیرە و بچووکە) و بێ شان و بێ نیشانەیە (نیسبەت) گەورەیی ئەوەوە.

چەند تێبینیکی گرنگ لەبارەی ئایەتلکورسیەوە

یەکـەم-موفەسیرەکان ئەفەرموون ئـەم (ئایەتـە) نیزکـەی پـەنجا (کەلیمەیە) و **واتە:** وتەیە و (مەشهورە) بە ئایـەتی کورسـی، لەبەر ئـەوە کە ناوی (کورسی) تێدایە ئەوجا بێگومان کە (حەدیسێکی) زۆری لەسـەر هـاتووە و ئەگـەر خـوا حـەز بکـات هەنـدێکیان ئەخەینـە بەرچـاو ئـەوجا بێگوان (ئایەتەلکورسی) پیرۆزترین و گەورەترین ئایەتەکانی قورئانەو کە ئایەتەلکورسییەو چونکە هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئـەڵێن شـازدە جـار ناوی خوای گەورە دووبارە بوویتەوە وە هەندێ ئەڵێن (حەڤدە) جـارە و هەندێکی تر ئەڵێن ١٨ **واتە:** هەژدە جار ناوی پیرۆزی خوای تێدا هـاتووە چـونکە بێگومـان ئـەم (ئایەتەلکورسـیە) هـەر باسـی گـەورەیی خـودا و مەزناهیِ خودا ئـەکا وەکـو (ربووبیـەت و ئولوهیـەت و ئـەسماءو سیفاتی خوا ئەکا هەروەها (موفەسیری) مەشهور (قاضـي بیـضاوي) ئـەڵێت ئـەم ئایەتە هـەموو بیروباوەڕی بـە نرخـی بابـەتی، خـودا و سـیفاتی خـودای تێدایـە چـونکە خـوای گـەورە بەدیهێنـەر و پـەروەردگاری عالەمـە و بـێ (شـەریك) و هـەواڵ و هاوتایـە و خـاوەنی (سـیفاتی کەمالـە) و دوورە لـە هەموو عەیب و عارێك .....هتد).

دووەم-لە ئەبوو موسای ئەشعەرییەوە (خوای لێ رازی بێت) ئەڵێت:
قامَ فینا رسول الله (ﷺ) بِخَمس کلمـاتٍ فَقـالَ (إنّ الله عـزّ وجلّ لاینـامُ ولاینبغي لهُ ان ینام یخفِض القِسْطَ ویرفعُه یَرفع إلیهِ عَمل اللّیل قَبل عمـل

النّهارِ وعَمَلُ النّهار قَبْلَ عمل اللّيل حجابهُ النور ولَوْ كشفَهُ سبحات وجهه ما انتهى اليه بَصرَه منْ خلقه) رواه مُسلم وابن ماجه، **واته**: جارێك پێغەمبەر (ﷺ) هەڵستاو لەناو ئێمە وە وتارێكی خوێندەوە پێنج وتەی بۆ ئێمە باسكردو و **واته**: فەرمووی خودا نانووێ و شیاوی زاتی ئەو نیە بنوێ فەرمووی تەرازوو بەرز ئەكاتەوە و دای ئەنەوێنێ **واته**: بۆ هەر كەسێ خوستی ببێ (رزقی) زۆر ئەكات و هەركەسێ خواستی ببێ (ڕزقی) كەم ئەكا و وە كردەوەی ئادەمیزاد لەو ڕۆژ بەرز ئەكاتەوە بۆ لای خۆی بەر لە كردەوەی شەوی دوایی وە كردەوەی شەوی بەرز ئەكاتەوە بەر لە كردەوەی ڕۆژی دوایی وە ئەو پەردەیە وا لەبەینی خودا بەندەدا و لە نووره ئەگەر ئەو نووره دەربخا نوورەكانی جەمال و جەلالی خودا هەتا چاوی كار بكا مەخلووق ئەسووتێنێ.

سێهەم- عنْ أبي بن كَعْبٍ (رضي الله عنه) عن النبّي (ﷺ) قالَ يا أبا المُنْذِرِ أتَدْري أيُّ أيةٍ منْ كتابِ الله معكَ أعظمُ قالَ قُلْتُ (الله ورسولهُ أعلم) قالّ (يا أبا المُنْذِر أتدري أي آيةٍ من كِتاب الله معك أعظمُ قالّ قُلْتُ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡحَيُّ ٱلۡقَيُّومُۚ ﴾ قالَ فضربَ في صدري وقال (والله لِيُهنك العِلمُ أبا المنذر) رواه مسلم وأبو داود **واته**: ئوبەییەی كوڕی كەعب (خوای لێ رازی بێت) دەڵێت پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرمووم ئەی باوكی (مونزیر) ئایا دەزانی قورئانەكەی لەبەرتە كام ئایەت گەورەترە، گوتم خودا و پێغەمبەری خودا باشتر دەزانن ئینجا فەرمووی ئەی (ئەبو مونزیر) ئایا دەزانی لەو قورئانەی كەلەبەرتە كام ئایەتەی گەورەترە؟ گوتی گوتم (ئایەتە الكورسی)، ئەوجا ئوبەی گوتی كەوام گوت حەزرەت (ﷺ) دەستی (موبارەكی)دا لە سینگما داو و فەرمووی ئافەرین بۆ تۆ

بـەخودا پێكـات و دۆزيتـەوە و كەواتـە: عيلمـت پـيرز بـێ و زانـستت (موبارەك) بێ ئەی (باوكی مونزير).

چوارەم–زۆر خێرە (ئايەتە الكورسی) لـەپاش نوێـژە فـەرزەكان و پـێش خـەو و لـەناو مـالاّ بـۆ راونـانی شـەياتانەكان چونكە بێگومـان خوێنـدنی (سـوننەتە) و زۆر گـرنگ و بەكەڵكـە و چـونكە پێغەمبـەر (ﷺ) لـە فەرموودەيكدا ئەفەرمووێت (إنّ آية الكرسي تَعدُلُ ربْـعَ القـرآن وإنّ الزلزلـة والكافرُونَ والنّـصَر كُـلّ واحـدةٍ تَعْـدلُ رُبْـعَ القـرآن وإن الـصّمد تعـدلُ ثُلـث القرآن) رواه أحمـد) **واتـە:** فـەزڵ و گـەورەيی (ئايەتـە كورسـی) بەتـەنها خـۆی لـە چـواريەكی قورئـان دەدات و ئـەم سـورەتانەش (زەلزەلـە و كافرون)و (نسەر) لە گـەورەيی و خێـری خوێنـدنی هەريەكـەيان هەروايـە بـەلاّم خوێنـدنی (سـورەتی ئـيخلاص) خێـری (سـێيەكی قورئانـە) و جـا هەروەها حەزرەت (ﷺ) لە فەرموودەيەێكی تردا ئەفەرمووێت (مَـنْ قـرأ دُبرِ كُلّ صلاةٍ مكْتُوبةٍ آية الكرسي لمْ يَمْنعهُ منْ دخول الجنّـة إلاّ أنْ يَمُـوتَ) رواهُ النسائي، عن علي بن أبي طالب (رضـي الله عنـه) **واتـە:** هەركەسـێك پاش نوێژە فەرزەكان (ئايەتەلكورسـی) بخوێنـێ هـەر كـە مـرد دەچـێتە بەهەشتەوە وە لە هەندێ (ريوايەتا) و ئەمەشيان لێ زياد كردووە وەكـو ئەفـەرمووێت: (ولا يُواظـبَ عليهـا إلاّ صـديقٌ أو عابـدٌ ومـنْ قرأهـا اذا اخـذ مضجعُه آمنه الله على نفسه وجارهُ، وجارَ جارهِ والأبيات حَولهُ) **واتە:** هەر كەسێك دەوامی لەسەر بكاو ئەو كارە كـە راسـتگۆبێ و يـان خواپەرسـت بێ وە هەركەسێكيش بيخوێنێ لەناو جێگاداو ئيلا خوا ئـەيپارێزێ لەگـەڵ دراوسێ و جيرانی و جيرانيشی لەگەڵ چەند ماڵكێكيش لە ئەتراف دا..).

پێنجـەم–ريوايـەت كـراوە لـە (عبـدالرحمن كـوڕی عـەوف) كـە هـەركاتێ

ئەڕۆیشتەوە ماڵەوە لەخانوەکەی (آیة الکرسـی) ئەخوێنـد بـە هـەر چـوار گۆشەی خانووەکەی وە هەروەها (ریوایەت) کراوە لە ئەبو ئومامـەوە بـە (ئیسنادێکی صەحیح) کە حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (إسم الله الأعظم الذّي دُعي بهِ اجَابَ في ثَلاثِ سُورٍ مِنَ القرآنِ (في البقرة وآل عِمْران وَطه) وە (ریوایەت) کراوە لە ئەسماوە کەوا حـەزرەت (ﷺ) فەرموویـەتی: (إسم الله الأعظم في هاتين الآيتين (وَالهُكُمْ إلهٌ واحدٌ الاّ هُوَ الرّحمن الرّحيم وفاتحة آل عمران ﴿ الٓمٓ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡحَيُّ ٱلۡقَيُّومُ ﴾ [1].

پاشکۆ

جا هەروەها لەم ئایەت و (ئەحادیسەوە) دەرئەکەوێ هەرچـەندە ئایـەتی قورئان هەموو کەلامی خودان وە ناوەکانی خـودا هـەموو نـاوی خـودان، بـەڵام لەسـەر (دەلالـەتی) ئەوانـە لەسـەر زاتـی خـودا و سـیفەتەکانی و (تەقدیـسی) خـودا و (تـەعزیمی) خـودا فـەرق و پایـەیان ئـەگۆڕێ **واتـە:** هەموو لە (حەقیقەتی) نەوعییەیدا یەکن بەڵام لە سیفاتی فەریدا فەرقیان هەیە وە هەروا (ئەصحابەکانی) پێغەمبەر (ﷺ) هـەموو (ئەصـحابەن) و شەرەفی (صوحبەتیان) هەیە بەڵام لە سیفاتی شەخسیدا لـە (ئیخلاصـدا) لە زانستا لە تاعەتکردنا لە خزمـەتی دیـنی ئیـسلاما (فـەرقیان) زۆرە وە (سابتە) بە نەقل و عەقڵ هەروەها هـەموو ئـەفرادی ئوممـەتی پێغەمبـەر (ﷺ) بـێ فـەرقن لـەوەدا کـە (ئوممـەتی) پێغەمبـەرن بـەڵام لـە پایـەی (عیلم) و عەمەلدا فەرقیان دیارەو ئاشکرایە[2].

---

(1) بڕوانە تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لە نووسینی و دانانی مامۆستا (عبدالکریم محمد المدرس)، بەرگی ١، لاپەڕە ٥٥٩، لەگەڵ دەست کاری.

(2) بڕوانە هـەمان سەرچاوەی پێشوو، لەگـەڵ تەفـسیری (التفـسیر الکبیر) لـەدانانی پێشەوا (فخرالدين الرازي) بەرگی٣، لاپەڕە١٤..

تۆبزی و زۆره ملێ له ئاییندا نییه

ئەوجا لەپاش ئەوەی که ئەو ئایەتـه مەزنـه گەورەیـه بەڵگـەی هێنایـەوە لەسەر تاك و تەنیای خوا و سیفەتەکانی وە گەیاندنی کە هەر ئەو خوایـه گەورەیە پەرستراوە لـه ئـەرز و لـه ئاسمانـا و وە خـوا زانایـه بـه هـەموو شتێك وە هیچ شتێك لە زانـینی ئـەو بـەدەر نییـه ئـەوجا ئەیـەوێ تێمـان بگەینێ کە ئیمان و بڕوا کردن بە خوای گەورە شـتێکی سروشـتی یـه وە هەروەها فکر و بیر بکەینەوە لە (بوونەوەر و جانەوەر) و لـه مـەخلوقاتی خودا که چۆنی دروست کردووه، هەروەها پێویسته خـورتی و تـۆبزی لـه هیچ ئادەمیزادێك نەکەین کە بە زۆر موسڵمانی بکـەین و هـەروەکو خـوای گەورە لەو بارەیەوە ئەفەرمووێت ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِۖ ﴾ **واته:** زۆر کردن له (دینا) نیه، بەم ڕەنگە یەکێك بە زۆر موسڵمان بکەیت وئەوەی ڕاسـتی بێت تۆبزی لەکەس ناکرێ ئاین وەربگرێ. دەبێ هەموو کـەس بزانـێ کـه چاکه و پاداش له شتێك نیه بـه تـۆبزی بێـت و ناچـێته نـاو دڵ و مێـشك چونکه چاکه بەبیر و هۆشێکی تەواو وەرنەگرێ و لەبەر ئەوە دەبـێ ئـاین ڕۆن بکرێتــەوە بـۆ خــەڵك وە بــه تێگەیـشتنەوە وەری بگــرن نــەك بــه (ئیکراه) **واته:** بە تۆبزی خورتی بۆیە خوا فەرموویـەتی (نابـێ تـۆبزی لـه خەڵك بکرێ ببنە ئیسلام)

هۆی هاتنه خوارەوەی ئەم ئایەته

(موفەسیرەکان) ئەڵێن: هۆی دابەزینی ئەم ئایەته چەند باسـێکی گرنگـی تێدایه:

١-زەیدی کوڕی ئەسلەم لە باوکیەوە ئەگێڕیتەوە و ئەڵێ گویم لێ بوو کە

حەزرەتی (عومەری کوڕی خەتتاب (خـوای لـێ رازی بێـت) فـەرمووی بـە پیرەژنێکـی (گـاور) وەرە موسـڵمان ببـە و بـا رزگـار بـبی لـە (عـەزابی) (قیامەت) چونکە خودای تەعالا پێغەمبـەری بـە (حـەق) ڕەوانـە کـردووە ئەویش ووتی من پیرەژنێکی گـەورەم و مـردنم نزیـك بووتـەوە و وازم لـێ بێنە تا لەسەر دینی خۆم بمرم.

ئینجا حەزرەتی عومەر (رەزای خوای لێ بێت) فەرمووی (اللّهم أشهد) وە ئەم ئایەتەی خوێندەوە﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِۖ ﴾ **واتـە:** مـەعنای وایـە ئـەم ئایەتە کاتی خۆی هاتووەتە خوارەوە بۆ باسی ئەوە کە زۆر کـردن نییـە لەسـەر (ئـەهلی کیتـاب) بـۆ ئـەوە ئـاینی خۆیـان واز لێبێـنن و ببنـە موسڵمان.

٢-پێشەوا (قورطبي) لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەگێڕێتـەوە لـە (السُّدی) کـەوا فەرموویەتی ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە دەرهەق پیاوێ لە (ئەنصار) **واته:** یاریدەدەر ناوی (أبـو حـصین) بـوو دوو کـوڕی هـەبوون ڕۆیـشتبوون بـۆ (تیجارەت) بۆ شام و لەوێ بوون بە گاور **واته:** (فەلە) و جا باوکەکـەیان هـات بـۆ خزمـەت پێغەمبـەر (ﷺ) داوای ئـەوەی ئـەکرد کـە حـەزرەت (ﷺ) بنێرێ بە شوێنیانان و بیان هێنێتەوە، بەڵکو بگەڕێنەوە بـۆ سـەر ئاینی ئیسلام و ئینجا لەم کاتەدا فەرمانی خودا نەهاتبوو بۆ جەنگ کردن لەگەڵ (ئەهلی کیتاب) وە پێغەمبـەر (ﷺ) فـەرمووی (أَبْعَدهُما الله هُمـا أولَ مَنْ كفَر) **واته:** ئەم دوانە لە دین و ئاینی بوون بە ئەوەڵ (کافر) و بـێ

---

(1) بڕوانـە (الجـامع للاحکـام القـرآن) تفـسیری قـورطـبي لـە دانـانی (محمـد بـن احمـد الانصاری قورطبي) بەرگی ٢، لاپەڕە ٣٥٣، مکتبە جزیرة الورد.

باوەڕ بوون لەم کۆمەڵی (ئەنصارەدا) و بێگومان ئەم ئایەتە نازل بوو[1].

ڕوونکردنەوەیەك

جا بێگومان ئەگەر خوای گەورە ئارەزووی بکردبایە تۆبزی لەخەڵك بکرێ خۆی مرۆڤی وا دروست ئەکرد کە نەتوانی هیچ سەرپێچیەك لە فەرمانی خوا بکات و ناچاری ئەکرد مل شۆڕ بکات کەسیش نەیئەتوانی سەر ڕاست بکاتەوە، بەڵام خوا ئەیەوێ خەڵك بە خۆشەویستی و ئارەزووەوە ڕوو لە خوا بکەن و ئایینی قەبووڵ بکەن، بەڵام لێرە جیاوازییەك هەیە لە نێوان تۆبزی کردن بۆ هاتنە سەر ئاینی ئیسلام و تۆبزی کردن لە بەجێهێنانی فەرمانی ئایینی هەر کەسێکی بە ئارەزووی خۆی بووە ئیسلام دەبێ فەرمانەکان بەجێ بێنێ نەك وەك کەسێکی بە ئارەزووی خۆی بۆیە ئیسلام دەبێ فەرمانەکان بەجێ بێنێ نەك وەك ئەو کەسانەی خۆیان بە زانا و ڕۆشنبیر دەزانن و دەڵێن ئێمە ئیسلامین و بە لام هیچ فەرمانێکی ئاینی ئیسلامیش بەجی نایینن و تەنیا هەر بە (دەفتەرنفوس) موسڵمانن و (عەرەق دەخۆنەوە) و ئیشی خراپ ئەنجام دەدەن و هەروەها لە (حەرام) و حەڵاڵ ناپرسن جا بێگومان ئەوانە دەبێ لەلایەن کاربەدەستانی (دەوڵەتی ئیسلام) تۆبزیان لێ بکرێ کە فەرمان بەجێ

---

(1) جا بێگومان بە دەلیل و بەڵگەی ئەم فەرموودەیە ئەم ئایەتە (مەنسوخ(نیە و لە (موحکەماتە) وەکو (موفەسیرەکان) ئەڵێن چونکی باسی ئەوە ئەکا و کە زۆر و تۆبزی ناکرێ لە (ئەهلی کیتاب) لە جوولەکەکان و لە نەصرانیەکان **واتە:** گاورەکان کە موسڵمان بن و هەرچەندە زۆر بکرێ لە (ئەهلی ئیشیراك) و بە تایبەتی لە (عەرەب) و لە (مەجووس) و لە بوزییەکان و لە غەیری ئەوانیش) بڕوانە تەفسیری نامی لە دانانی مامۆستا (مەلا عبدالکریم) مدرس، بەرگی١، لاپەڕە٥٦٠.

بێنن[1] بەڵام بۆ هاتنی سەر ئاینی ئیسلام تۆبزی نابێ لەکەس بکری چونکە خوای گەورە ئەفەرموویت ﴿قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشۡدُ مِنَ ٱلۡغَيِّۚ﴾ **واتە:** بەراستی بەم ئایینی ئسلامە ڕووناك بووەوە ڕێی ڕاست لە ڕێی چەوت و خوار چونکە چاکە و خراپە ڕوون بۆیتەوە وە لێك جیا بوونەوە بۆ خەڵك دەرکەوت کە ڕێگەی چاکە و خراپە کامەیە و کام ڕێگە ڕاستە و کام ڕێگە خراپە و جا لەبەر ئەوە نابێ زۆری لە هیچ کەس بکرێت بۆ ئیسلامبوونیش و هەرکەسش بە مەیلی خۆیەتی ﴿فَمَن يَكۡفُرۡ بِٱلطَّـٰغُوتِ وَيُؤۡمِنۢ بِٱللَّهِ﴾ **واتە:** هەر کەسێك باوەڕی بە (تاغووت) نەبێت دیارە (تاغووت) ئەو کەسەیە کە لە سنووری خوا دەرچێ بەرنامە چەوتەکان قەبووڵ کا و جا زانایان لەمانای (تاغووت) زۆریان نووسیوە، بەڵام ئەوەی شایانی باسبێ بریتیە لە هەر شتێ ببێتە هۆی یاخی بوون و دەرچوون لە ڕێگەی ڕاست ئیتر (شەیتان) بێ یان لە بابەت جیهان بێ یا کاربەدەستانی (ستەمکار) بێ و یا ئینسانی فاڵچی بێ یا جادووگەر بێ یا هەر شتێ کە لەسەر ڕێگای ئایین بترازێنێ، خوێنەری دەست شتی تر و باوەڕ بە خوا بهێنێ لە هەموو ڕوویەکەوە هەموو شتێ لەخواوە بزانێ و کەس نەکا بە هاوبەشی خوا و وە باوەڕی تەواوی هەبێ ﴿فَقَدِ ٱسۡتَمۡسَكَ بِٱلۡعُرۡوَةِ ٱلۡوُثۡقَىٰ﴾ **واتە:** بەڕاستی خۆی بەپەیوەندێکی بەهێز و توند بەستراوە گرتووە کە ئاینی ئیسلامە، چونکە بێگومان دەستی

---

(1) بڕوانە: تەفسیری قورئانی پیرۆز بە زوبانی کوردان، نووسینی (عەبدلوعەزیز عەلاالدین موستەفا کۆیی)، بەرگی ١، لاپەڕە٢٦٠، لەگەڵ دەست کاری.

گرتووە بە گۆشێکی قایم و قەوی ﴿لَا ٱنفِصَامَ لَهَا﴾ **واتە:** گورسێکی (قایمی) پتەوی وەها کە بچڕانی نەبێ، هەندێ لە (موفەسیرەکان) کە ئەو دەستە گیرەش قورئانی پیرزە ﴿وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾﴾ **واتە:** خوای گەورەش بیسەرە بۆ ووتار و زانایە بە ئەسرار و ڕاز و نیازتان مادام وایە پێویستە ئینسانەکان ئاگاداری لە بیروو باوەڕ وتار و کردەوەی ئاشکراو پەنامەکی خۆی.

پاشکۆیەکی گرنگ

﴿لَآ إِكْرَاهَ فِي ٱلدِّينِ﴾ لە بن سێبەری ئەم ئایەتەدا (موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئەمەی لێ وەرئەگیرێ و کە قسەی ئەو کەسانە هەڵدەوەشێنێتەوە و بە درۆیان دەخاتەوە کە دەڵێن موسڵمانانی پیشوو بە زۆری بە (شمشێر) خەڵکیان موسڵمان کردووە، بە تایبەتی خەڵکی ئەو وڵاتانەی کە موسڵمانەکان رزگاریان کردوون، جێگەی باوەڕهێنان دڵی ئادەمیزادە نەك زمانی ئەو کەسەی کە هەر بە زار موسڵمان دەبێت و ئەوە هیچ سوودێك لە موسڵمانبوونی نابینێت چونکە (عەقیدە) و ئیمان دەبێت بە قەناعەت جێگیر بێت و نابێت بە فشار و زۆر لیکردن بێت ...نابێت خەڵکی نا موسڵمان بە زۆر موسڵمان بکرێن بەڵکو دروستە لەسەر بیروباوەڕی خۆیان بمێننەوە بە مەرجێك زیانیان بۆ ئیسلام و موسڵمانان نەبێت و نەبنە جێگەی مەترسی بە دڵنیاییەوە دەڵێن کە هیچ کەسێك بە زۆر موسڵمان نەکراوە[1].

---

(1) بڕوانە (تەفسیری گوڵشەن) لەگەڵ دەسکاری لە نووسینی (نظام الدین عبدالحمید)، بەرگی١، لاپەڕە٩٢.

خوا یار و دۆستی بڕوادارانه

ئەوجا بێگومان له دوایی ئەمه (قورئان) باسی ڕێگای بڕواداران و بێ بڕوایان ئەکات و ئەفەرمووێ ﴿ٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾ **واته:** هەر خوایه یار و دۆستی ئەو کەسانەیه که باوەڕیان هێناوه، یانی کەس دەسەڵاتی بەسەر بیرو بڕوایانی نییه تەنیا خوا نەبێ، وه هەروەها بەم هۆیەوه ﴿يُخْرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ﴾ **واته:** خوا باوەڕداران دەرئەهێنێ له تاریکییەکای بێ باوەڕی و (گومڕایی) بۆ لای ڕووناکی و باوەڕ و ڕێنمویی، چونکه ڕێنمویی باوەڕدارانی کردووه به بەڵگه و نیشانەی زۆر ئاشکرا هانیان ئەدا بۆ ڕێنمویی بۆ ڕەوشنایی کاری چاکه و بەرەوه (نور و ڕۆشنایی) ئیسلامیان دەبا.

﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَوْلِيَآؤُهُمُ ٱلطَّٰغُوتُ﴾ **واته:** ئەوانەش که (کافر) و بێ باوەڕن یار و باوەڕ و دۆستیان هەر (تاغووت و شەیتانه) له جنی و ئادەمیزادی خراپ ﴿يُخْرِجُونَهُم مِّنَ ٱلنُّورِ إِلَى ٱلظُّلُمَٰتِ﴾ **واته:** له ڕێبازی نوور و ڕووناکی دەریان دەپەڕێنن و بەرەو ڕێبازه تاریکستانەکان ئەیانبەن، چونکه بەراستی یەکێك دەرگای گومڕایی لێکرایەوه ئیتر به سەدان دەرگای خراپەی تری لێ ئەکرێتەوه.

﴿أُوْلَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ (٢٥٧)﴾ **واته:** ئەو بێ بڕوایانه هاوڕێی ئاگری دۆزەخن ئەوان له ئاگری دۆزەخدا ئەمێننەوه.

وەلام و جەنگی نەمروود[1] لەگەڵ حەزرەتی ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێت)

جا بێگومان تا ئێستا قورئان باسی ئەوەی کرد کە خوا یار و دۆستی بڕوادارانە وە ئەو پەرستراوانەی کە غەیری خوان ئینجا خوا نەیاری ئەوانە و ئەوجا بە شوێنی ئەوەدا دوو نموونەی هێنایەوە، نموونەیەك بۆ ئیمانداران و نموونەیەك بۆ یاخی بووان بۆ چەسپاندنی ئەو راستییەی کە رایگەیاند. نموونەکانیش ئەوانەن کە (حەزرەتی ئیبراهیم) خودا یارمەتی دا و بەڵگەی بەهێزی هێنایەوە نەمروودی بەزاند و ریسوای کرد ئینجا نەمروودیش رێگای راستی لێ وون بووە و چونکە رێگایەکی هەقی بزرکرد و بەڵگە و دەلیلەکانی لاواز بوو، ئەوجا داستان و چیرۆکی ئەم دووانە بووتە نموونەی موسڵمان و (کافر) **واتە:** بێباوەڕ، ئینجا بەڵگەیان لەسەر ئەهێنێتەوە و بەم چیرۆکە کورتە و وەکو ئەفەرمووێ ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِى حَآجَّ إِبْرَٰهِـۧمَ فِى رَبِّهِۦٓ ﴾ **واتە:** ئایا نەتدیی یانی بۆ ورد نابێتە وەکە چۆن لەگەڵ (ئیبراهیم) دا و سەبارەت بە پەروەردگاری دەمەقاڵی و ململانێ دەکرد و وای دەزانی هەر خۆی خوایە ﴿أَنْ ءَاتَىٰهُ ٱللَّهُ

---

(1) نەمروود، پاشایەکی بێ باوەڕ و ستەمکار و کەللەڕەق و زۆر بێ دین بووە، وە لەگەڵ هەندێشدا داوای خوایەتی کردووە هەموو سیرەت نووس و مێژوونووسەکان دەڵێن ئەو پیاوە خوانەناسە پاشای بابل بووە لە عێراق و کەناوی نەمروودی کوڕی کەنعانی کوڕی کوش کوڕی سام کوڕی نوح بووە، بەڵام هەندێکی تر گوتوویانە ناوی نەمردوودی کوڕی فالح کوڕی عابر کوڕی صالح کوڕی ئەرفەخشد کوڕی سامی کوڕی نووح بووە، بڕوانە تەفسیری ابن جرير الطبري، بەرگی ٣، لاپەڕە ١٥٥١، بڕوانە تەفسیری (ابن الكثير) جزئي ١، لاپەڕە ٥٥٤، وە (ابن الكثير لە قصص الانبياميشداو) وا ئەڵێت.

﴿ٱلۡمُلۡكَ﴾ **واته:** كه خوا بەخشیبووی بەو كەسه پاشایێتی و دارایـی بـەو بۆنەوه لەخۆی بایی بوو لەباتی ئەوەی سوپاسی خوا بكا كـه پاشـایەتی و سـامانی پێـداوه، كەچـی دوژمنایـەتی خـوای گـەورەی ئـەكرد و بـەم رەنگەی كـه ئەفـەرمووێت ﴿إِذۡ قَالَ إِبۡرَٰهِـۧمُ رَبِّيَ ٱلَّذِي يُحۡيِۦ وَيُمِيتُ﴾ **واته:** ئیبراهیمیش له وەڵامدا و گوتی پـەروەردگاری مـن هـەر ئـەو زاتەیـه كه ژیان دەبەخشێت وه دەشمرێنێ **واتـه:** ژیـان و مـردن هـەر بەدەسـتی ئەوه ﴿قَالَ أَنَا۠ أُحۡيِۦ وَأُمِيتُۖ﴾ **واته:** من خەڵك دەژێـنم و خـەڵك دەمـرێنم چونكه حەزم لێ بـێ فـلان دەكـوژم و فـلان (عـەفوو) دەكـەم و نـایكوژم ئینجا ئەگێرنەوه دوو پیاوی هێنا و یەكێكیانی (عـەفوو) كـرد ئـەویتریانی (كوشت) و وتی ئەوەتا ژیان و مردنم بەدەسته و به ئـارەزووی خـۆم كـێ بكوژم و كێ (عەفو) بكەم **واتـه:** مـردن و ژیـن بـه دەسـتی منـەن نەشـی ئەزانی كه مردن و ژیاندن ئەوها نییه چـونكه مراندن ئـەوه گیـانی بـەپێ برین و ئازاردان دەربچووێنێ بەڵام كوشـتن هـەروەك گلۆپێـك شوشـەكەی بشكێنێ رۆشنایەكەی نامێنێ، خۆ (شووشه) كـه رۆشـنایی نـادات بـەڵكو ئەوەی له ناو شووشه دایه رۆشنایی ئەدات كه كارەبایه.

﴿قَالَ إِبۡرَٰهِـۧمُ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَأۡتِي بِٱلشَّمۡسِ مِنَ ٱلۡمَشۡرِقِ فَأۡتِ بِهَا مِنَ ٱلۡمَغۡرِبِ﴾ **واتـــه:** حـــەزرەتی ئیـــبراهیم فـــەرمووی و پێـــی گـــوت خـــوا رۆژ لـــه رۆژهەڵاتـــەوه دێنـــێ و ئەگـــەر تـــۆ خـــاوەن دەســـەڵاتی (ده رۆژ لـــه ئـــاواوه بێنەوه) **واته:** رێگەی هات و چۆی بگـۆڕەوه)، **واتـه:** یاسـی (بوونـەوەر) بگۆڕه ئەگەر تۆیش خوایت

﴿ فَبُهِتَ ٱلَّذِى كَفَرَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٢٥٨﴾ ﴾

﴿ فَبُهِتَ ﴾المعنى: (تحيّر ودهش).

واتــە: ئـەو سـتـەمكارە سەرسـام بـوو نـەيتوانی (نقـقـەی) لـێ بـڕاو هـيچ قسەيەك بكات چونكە بێگومان خوا (ستەمكاران) ژێر ئـەخات و تواناـيـان نابی بەڵگە لەسەر ناڕاستی و خراپی بێنن و بەرامبەر بە ڕاسـتی ڕائەكـەن و ئەبەزن وەڵاميان پێی نادرێتەوە.

چەند مەسەلەيەكی گرنگ

١-كـە لـە ئايەتەكـەی لـە پێـشدا فـەرمووی ﴿ أَلَمْ تَـرَ إِلَى ٱلَّذِى حَآجَّ[1] إِبْرَٰهِـۧمَ فِى رَبِّهِۦٓ أَنْ ءَاتَـٰهُ ٱللَّهُ ٱلْمُلْكَ ﴾ **واتــە:** بـە عـەرەبی بـەو جـۆرە پرسيارە ئەڵێن (استفهام انكاری) **واتە:** پرسـيارێكی بـی لای سـەير بـێ و جێگەی سەرسوڕمان بێ) **واتە:** ئايا نەتزانيوە ياخو بڵێن ئايـا نەبـسيتووە ئەو كەسەی دەمەتەقێنی لەگەڵ ئیبراهيم پێغەمبـەر (عليه السلام) كـرد ئـەويش نـەمروودی (كـافر) بـوو، چـونكە خـۆی بـە خـوا ئـەزانی لەبابـەت پەروەردگاری كرد، ئەو خوايـەی كـە دروسـتی كـردووە پێـی گەيانـدوە و دەسەڵات و سامانی پێداوە، ئەويش وەك هەموو كەسێكی كـە دەسـەڵات و سامان پەيدا ئەكەن لە خۆيان بايی ئەبن و خۆ (كافر) ئەكـەن و داوايـی خوايەتی ئەكەن (العياذُ بالله).

٢-ئـەوجا مێژوونووسـەكان ئـەڵێن لـە ئـەنجامی تێكشكانی لـە وتوێـژ و (موناقەشـەدا) گوتيـان يـەڵلا بێـنن ئـاگری بـۆ هەڵبكـەن و بيخەنـە نێـو

---

(1) حاج: **واتە:** چەند و چونی كرد يان دەمەتەقی (موجادەلەی) لەگەڵ كرد.

مەنجەنیقەوە[1] چونکە مەشخەڵی ئاگرەکە ئەوەندە بەرز بووە چەند ڕۆژان هەر داریان کۆکردۆتەوە دوایی کە ئاگریان تێبەرداوە ئەوەندە بەرز بووە نەیانتوانیوە ئاوا فڕێبدەنە نێوی و کەس نەیتوانیوە هەر نزیکی ئاگرەکەش بکەوێ بۆ ئەوەی نەسووتێ و نەپرووکێ کە دەڵێ لەسەرێ بڵندەی دەپرووکاند، (مەنجەنیق) ئامێرێك بووە لە کاتی شەڕدا بەردی سوورەکراوەی ئاسنیان پێ فڕێ داوەتە نێو قەڵاوە بۆ ڕووخاندنی و لە جێی هاوەن و تۆپی ئێستا بەکاریان هێناوە، ئەوجا حەزرەتی ئیبرا هیمیان خستۆتە نێو ئەو (مەنجەنیق)ەوە و ئەو جا مەنجەنیقە فڕیان داوەتە نێو مەشخەڵی ئەو ئاگرە[2].

جا بێگومان بەسەرهاتەکەی لە سوورەتی (الانبياء)دا باسکراوە هەروەکو خوای گەورە لەم بارەیەوە ئەفەرمووێت: ﴿ قَالُوا۟ حَرِّقُوهُ وَٱنصُرُوٓا۟ ءَالِهَتَكُمْ إِن كُنتُمْ فَـٰعِلِينَ ﴿٦٨﴾ ﴾(الأنبياء: ٦٨). **واتە:** گوتیان ئیبراهمی بسووتێنن و پەرستراوەکانتان سەربخەن ئەگەر ڕاست دەکەن. واتە یارمەتی واکانتان بدەن ئەگەر ئێوە شتێکتان لەدەست دێ.

٣-جا هەروەها (مجاهيدى تابعين) ئەگێڕێتەوە و ئەڵێ نەمروود پاشایەکی زۆر زاڵم و ستەمکار و غەددار بووە و وە لەگەڵ هەندێشدا پاشایەکی سەر زەوی بووە کە (حوکمڕانی) هەموو گۆی زەوی کردووە.

جا هەروەها (مجاهيد) ئەفەرمووێ: (مَلِكُ الدّنيا مَشارِقها ومغاربِها أربعة

(1) مەنجەنیق: بە ئامێرێك دەڵێن یا ئامێرێك بووە حەزرەتی ئیبراهیمیان تێخستووە و هەروەها فڕیان داوەتە سەر بڵێسەی ئاگرەکەوە و چونکە (مەنجەنیق) یان دروست کرد کە ئالەتێکی حەربییە.

(2) بڕوانە تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێز، لە نووسینی مامۆستا عەلی باپیر، لاپەڕە ١١٢٨. (لەگەڵ دەست کاری).

مُؤْمنـانِ وكَـافران فأمـا الُمؤْمنـات، فـسُليمان بـن داوُدَ و ذو القَـرْنَيْنِ وأمـا الكافِرانِ فَنمرودُ)[1] و(بختنصرُ) الذّي خَـرّبَ بَيْـتَ المُقـدّسِ[2] **واتـه:** چـوار كەس حوكمڕانی هەموو زەوییـان كـردووە ئـەم چوار كەسـەش دووانیـان موسـڵمان و دوانیـان بـێ بـاوەڕ بـوون، دوو موسـڵمانەكە (ذوالقـرنین) و سولەیمان بوون، دوو بێ بڕواكەش، (نـەمرود و بەختەنـسەر) بـوون، كـە ئەو بەختەنسەرەی كە (بیت المقدس)ی خراپ كردوو تێكی داو، ئینجـا وا دەگێڕنەوە كەوا دەسەڵاتی (نەمرود) چوارسەد ساڵی خایاندووە.

٤-زانای بەناوبانگ (ابن كثیر) لە زەیدی كوڕی ئەسلەم (خـوای لـێ رازی بێت) دەگێڕتەوە و ئەفەرمووێت (خوای گەورە پاشایەكی موسڵمانی نارد بۆ سەر (نەمرود) كە فەرمانی پێ كرد خوا بپەرستێ بەڵام ئەو نكوڵی و نارەزای خۆی دەبڕی و جاری دووەم و سێهەمیش هـەر بـانگی كـرد بـۆ خواناسی و خو پەرستی، بەڵام هەر وەڵامی نەدایەوە و ئینجا سەرئەنجام پێی گۆت جەنگ دەكەین و ئێمە شەڕت لەگەڵ دەكـەین تـۆ هێـزی خـۆت كۆبكەرەوە، منیش هێزی خۆم كۆدەكەمەوە، (نـەمرود) هێـز و سـوپای خـۆی كـۆكردەوە ئـەوجا ئەشـگێڕنەوە كاتەكـەش كـاتی خۆرهـەڵاتنی بەرەبـەیانی بـووە و خـوای گـەورە سـوپایەكی بـێ شـوماری لـە مـێش و مێشووله هەناردە سـەر سـوپای (نـەمرود) و تـا سـوپاكەی نـەمروودیان شپرەزكرد مێشوولەكان كەوتنە گیانی سـوپاكە خـوێنی لەشـیان مـژین و زۆر بــێ تاقــەتی كــردن و گۆشــتەكانیان داڕزانــدن و تــەنها ئێــسك و پرۆسكیان مایەوە و ئینجا یەكێ لەو مێشوولانە چووە ناو قوڵایی لووت و

---

(1) وهو أول مَنْ وضع التاجَ عَلَى رأسه وتجبَرَ في الأرضَ وأدعَى الربّوبية ملكُ زمانه وَكان إبن الزنا وَهُو أوّل منْ صَلَب وقَطَع الأيدي وَالأرجُلَ، بڕوانـە تـەفـسیری (حـدائق الـروح والريحان) بەرگی٤، لاپەڕە٣٦.

(2) بڕوانە: تەفسیری (البغوی، المسمی معالم التنزیل)، ج١، لاپەڕە١٨٢.

مەلاسووی (نەمروود) و بەشێوەیەکی وەها خوێنی مێشکی نەمروودی مژی و ماوەیەکی زۆر ئازاری داو ئەوجا (نەمروود) چارەی نەما و هەموو رۆژی دووو مروڤی گرتبوو لە تاو ئێشی دەماغی هەر بە (شوتکان) لە سەر و دەماغیان دەدا و تا پێستی تەنك بوو ئینجا سەرئەنجام سەرەکەی نەرموودی ستەمکار لە تبوو مردوو خوای مەزنم بە پێشوولەیە لەناوی برد و پێشووله فڕی و بە خوێنی نەمرووود مەزن بوو بە ئەندازەی قالۆوچەیەك بوو[1] بەڵام لە تەفسیری الكشف والبیان[2]دا ئەڵێت (فأمر الله عزّ وجلّ بعوضةً فقرصت شفته السفلي فشربت وعظمت ثم قرصت شفته العليا فشربت ثم دخلت منخره وصارت في دماغه وأكلت من دماغه حتىّ صارت مثل الفأرة فمكَثَ مُدةً طويلة يضربُ رأسه بالمطارق حتّي ماتت من أثر الضرب) **واته:** خوای گەورە فەرمانی بە مێشوولەیەك کرد و هەروەها پێشوولەیەك چووە ناو کونی کەپووی و جا چووە ناو دەماغی و مێشکی خوارد و ئینجا وای لێهات وەکو (مشکێك) لەناو دەماغی دا و ئەوجا ماوەیەك مایەوە بەم ئێش و ئازارە وە هەموو ڕۆژێك چەند کەسێك بە شوتتکان لێیان ئەدا و **واته:** لەسەری و تاسەری لەت بوو مشککە هاتە دەر و ئەویش مرد، ئینجا حەزرەتی ئیبراهیمو (ئوممەتەکەی) ڕزگاریان بوو لەدەستی نەمردووی زاڵمو ستەمکار.

---

(1) بڕوانە (قصص الانبیاء) لە نووسینی (ابن الكثیر) لاپەڕە٩٢.

(2) بڕوانە تەفسیری الكشف والبیان، المعروف الثعلبي) لە نووسینی (احمد محمد بن ابراهیم، الثعلبي)، بەرگی١، لاپەڕە ٤٢٧.

باسێك لەسەر گوزەشتەی عوزەیر پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت)

جا بێگومان دوای ئەوەی کە حەزرەتی ئیبراهیم پێغەمبەر (سەلامی خوای لەسەر بێت) دەمەقاڵی لەگەڵ نەمروودا کرد و ئینجا دەمکوتی کردەوە وتێی گەیاند ئەم (مەخلوقاتە) **واتە:** بونەوەرە خوایەکی خاوەن دەسەڵاتی هەیە بەسەر هەموو شتێکدا وە ئەو خوایە تاك و تەنیایە وە هیچ هاوبەشێکی نییە لە غەیری زاتی خۆی نەبێ و ئەوجا باسی ئەوەمان بۆ ئەکات کە زیندبوونەوەی ڕۆژی دوایی ڕاست و بێگومانە و هیچ شکی تێدا نیە و زۆربەی (مێژوونووسەکان) ئەگێرنەوە و ئەڵێن لەوەختی خۆی جوولەکەکانی فەلەستین دەستیان کرد بە زوڵم و ستەم و دەستدرێژی ئینجا خوای گەورە (بەختەننەصری)ناردە سەریان بە لەشکرێکی زۆر گەورە و لە پێش (میلادی) حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێ بێت) وە هێرشی بردە سەر (بیت المقدس) و ئەوجا ئەوەی کوژرا و کوژرا وە هەروەها ئەوەی بە دیلیش گیرا و گیرا و ئەوەی دەربەدەریش بوو پەرگەندەی دونیا بوو و کەوتە وەڵاتانەوە و هەروەها (عوزێر پێغەمبەریش (سەلامی خوای لەسەر بێت) یەکێك بوو لەو دەربەدەر و ئاوارانە، وە هەروەها شاری قودسیشی بەتەواوی (بختصر) وێرانی کردبوو، هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کردبوو، ئینجا پاش ماوەیەك حەزرەتی عوزەیر پێغەمبەر(سەلامی خوای لەسەر بێت) بە سواری کەرەکەی **واتە:** گوێدرێژەکەی بە تەنیا ئەچێتەوە (بیت المقدس) و ئینجا لە ڕێگادا تووشی ڕەز و باخێك ئەبێ و ئەچێتە ناویەوە و چاوی بە دار هەنجیر ئەکەوێ بەرەکی جوانی گرتووە ئەویش تووڕەگەکەی پڕە هەنجیر ئەکا و لەگەڵ هەندێ ترێ و هەندێکی لێ ئەخوا و ئەوەی تریش

هەڵئەگرێ وە هەندێکیش لەگەڵ خۆی ئەهێنێتەوە لەگەڵ هێندێ ئاوی ترێ ئەوجا ئەچێتە (قدس) و کە تەماشا ئەکات شاری (قودس) وێران بووە و مەگەر چەند کەلاوەیێکی نەبێ هیچی تری نەماوە و ئینجا هەناسەیەکی سارد هەڵئەکێشێ و ئەچێ لە دووری شار لە شوێنێکی بەرز و بڵند دائەبەزێ و وە لە دڵی خۆیا ئەڵێ چۆن خوا ئەم شارە ئاوەدان ئەکاتەوە؟ وە هەروەها چاوی بە قەبرستانێ ئەکەوێ و زۆر کۆن بووە و کامێرەسەر و لوولاقەکان لەبەر کۆنی دەرکەوتبوون ئینجا گوتی ئەمە ئەبێ چۆن خوا ساغیان بکاتەوە و گیانیان بە کاتەوە بەر....؟ ئینجا پاش ئەوە کە دێتە سەر رووداوی دووەم چونکە خوای پەروەردگار دووبارە دێتە سەر ژیان و مردن ئەوجا خوای مەزن ئەو سەرگوزەشتەی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) ئەگێڕێتەوە و ئەفەرمووێ ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ[1] وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا﴾ **واتە:** یان نەتزانیووە یان نەتبیستووە ئەو کەسەی کە بە قەراخ ئاواییەکی وێران (بیت المقدس) رابرد و دیتی بەسەر گوندێکدا و یان شارێکدا کە ئەو شارەش وێران بوو بوو بەسەر بانەکانی دا بەم رەنگە لە پێشەوە بانکەکان تەپی بوون و رووخابوون، ئینجا، دیوارەکانی کەوتبوون بە سەریاندا و زانایانی تەفسیر دەڵێن شاری قودس بوو کە کاتی خۆی (بەختوننەسر) تێکی دابوو، هەروەکو لە پێشەوە باسمان کرد.

---

(1) سميت القرية، قرية لإجتماع الناس فيها مأخوذ من قريت الماء اذا جمعتهُ وهي في القرآن المدينة الكبيرة والمراد بها هنا (بيت المقدس) وقد خربها الطاغية بختصر ثم بعد سبعين سنةً أعيدَ بِنائُهَا كَمَا كانَتْ) بڕوانە تەفسیری (نهر الخير على أيسر التفاسير) لە نووسینی (ابو بكر جابر الجزائری)، لاپەڕە ١٣٨.

﴿ قَالَ أَنَّىٰ يُحْيِۦ هَٰذِهِ ٱللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ﴾ **واتـە:** گـوتی بـەدەم یـا لـە دڵـی خۆیدا ئایا خوا چۆن ئەم گوند و شارە وێرانە زیندوو ئەکاتەوە بەتایبەتی هەموو خەڵکەکەش هـەمووی مردوونـە و نـەماون ئێسکیان ڕزی بـووە و ئینجا بیری کردەوە لە دڵی خۆیـا بـە چ جـۆری و چـۆن زینـدو ئەکاتـەوە خوا (مەخلووقاتی) مردووی ئـەم شـار و دێیـە چـۆنی ئـاوەدان ئەکاتـەوە پاش مردنیان و کاولبوونی جێگەکانیان؟

﴿ فَأَمَاتَهُ ٱللَّهُ مِاْئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُۥ ﴾ **واتە:** بێگومان خوای گەورە بۆ ماوەی (سـەد سـاڵ) مرانـدی و بـێ گیـان کـەوت و **واتـە:** حـەزرەتی عـوزەیری (سـەلامی خـوای لـێ بـێ) مرانـد و بـە مردنـی راسـتەقینە لـە کـاتی بیرکردنەوەیدا هەر لەو جێگەدا بۆ ماوەی (سەد ساڵ) کـە خـوای گـەورە پاراستی لە هەموو دڕندەیەك و زینـدەوەرێك، ئینجا لـەپاش دوای (سـەد ساڵ) خوا زیندووی کردەوە هەروەك خۆیی و تێشووی تا بە چاوی خـۆی دەسەڵاتی ئەو خوایە ببینێ و ﴿ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ ﴾ **واتە:** پـێی فەرموو ماوەی چەندەو بە مردوویی مایتەوە[1]؟

﴿ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ﴾ **واتـە:** لـە وەڵامـدا ووتـی وا ئـەزانم ڕۆژێـك یـا کەمتریش لە ڕۆژێك ماومەتەوە، چونکە زانا و (موفەسیرەکان) دەڵێن ئەو ڕۆژە کە (مردوو بێ گیان کەوت) کـاتی چێشتەنگاو بـوو، جـا کـاتێکیش زینـدووی کـردەوە و هەڵیـساند کـاتی خۆرئـاوا بـوو، بۆیـە ئـەویش ئـەو وەلامەی دایەوە.

---

(1) قال **واتە:** فریشتەکە یا جوبرەئیل پێیو وت هەندێ لـە (موفەسـیرەکان) ئـەڵێن: خوای گەورە بە خۆی پێی ووت قسەی لەگەڵ کرد، وەك قسەی لەگەڵ حـەزرەتی مووسا کردووە.

هەندێکی تر لە (موفەسیرەکان) دەڵێن: کە چاوی کردەوە ڕۆژ لە دەرەوە بوو، لەبەر ئەوەش بوو کە هیچ گۆڕانکاریەکی بەسەردا نەهاتووە، دەست و قاچ و جلەکانی هەروەك خۆیەتی لەبەر ئەوەی وا هاتە بیری کەوا خەوی لێ کەوتووە هەروەك هەموو جاری ئەخەوێ و چونکە هەر کاتێك کە بە خەبەر هات دەڵێ تەنیا بۆرژام بۆیە خوا پێی فەرمووﵟقَالَ بَل لَّبِثۡتَ مِاْئَةَ عَامٖﵞ **واتە:** خوای گەورە فەرمووی نەخێر وانیە بەڵکو تۆ(سەد ساڵە) مردووی لێرە بە مردوویی مایتەوە[1] وەکو ئەفەرمووێ لەگەڵ ئەمیشە ئەو خواردن و خواردنەوەیەی کە پێت بوو هەروا ماوەتەوە بێ ئەوەی تێك بچێ[2] وەکو ئەفەرمووێ ﵟفَٱنظُرۡ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمۡ يَتَسَنَّهۡﵞ أي لمْ يتغير طَعمُهما بَعْدَ مائةِ عامٍ) **واتە:** تەماشای خواردن و خواردنەوەکەت بکە کە تێك نەچووە **واتە:** نە تامی گۆڕاوە و نەبۆنی لەگەڵ ئەمیشە کە خواردەمەنی میوەو تەڕەو زۆر زوو تێك ئەچێ بەتایبەتی ترێ و هەنجیر.

---

(1) قال المفسّرُونَ وأعمى عنهُ السِّباع والطير، وغيرهما) **واتە:** موفەسیرەکان ئەفەرموون خوا چاوی هەموو درندەیێك و باڵندەیەکی گۆشتخۆری لێ (حیفظ) کرد، و(الحاصل) خوای گەورە ئەو پیاوە کە عوزەیرە (سەلامی خوای لێ بێ) کە پێغەمبەرە بە ساغ و سەلامەتی بەو ماوە زۆرە هێشتەوەو کە (١٠٠) ساڵی ڕەبەق بوو ئەمەش بەڕاستی (موعجیزەیەکی) گەورە بوو کە خوای گەورە پێی بەخشیبوو.

(2) قال المفسرون و(البقاءُ في العِنَبِ أ والتين والعصير اللذانِ هُما مِنْ أسْرع الأشياء فَسَاداً أوْ تَغيّراً) **واتە:** موفەسیرەکان دەڵێن هەنجیر و ئاوی ترێ **واتە:** شەربەت ئەو دوانە بە زووترین کات (فاسید) ئەبن و ئەگۆڕێن، بەڵام خوای گەورە بۆ ماوەی سەد ساڵ نە تامی و نەبۆنی نەگۆڕان و تێك نەچوون (ماشاءالله)، دەسەڵاتو گەورەیی هەر لەبۆ ئەو باشە.

پوختەی وتەکان

جـا بێگومـان دوایـی تـۆ بنـواڕە بـۆ لای خواردەمـەنی و خۆراکەکـەت نەگۆڕاوە، لـەو مـاوە دوور و درێـژە و زۆرە وەك خۆیـان ماوەتـەوە، ئـەو کـارە بـە کـەس نـەکراوە و نـاکرێ جگـە لـە خـوای گـەورە چـونکە خواردەمەنی و گوشراو لە ماوەیەکی کەمدا لەناو ئەچن و با ئەمـەشمان لەبیر نەچێ خواردەمەنی و گوشراو بەیـەك تـەرز دائـەنرێ و بۆیـە خـوای گەورە فەرمووی نەگۆڕا، وەنەیفەرموو نەگۆڕان ﴿وَٱنظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ﴾ **واتـە:** بـشنواڕە بـۆ لای (کەرەکـەت) **واتـە:** گوێدرێژەکـەت چـۆن هـەر ئێسکەکانی ماونەتەوە هەمەوو ئەندامەکانی لەیەك بـچڕاون و سـەیرکە لـە زیندوبوونەوەی خۆت و گوێدرێژەکەت چ توانایەکی خوا ئەبینی؟ چونکە ئەبوایە خواردەمەنی و گوشراوەکەت بەر لەگوێدرێژەکەت لـەناو بـچونایە کەچی ئەوان مانەتەوە گوێدرێژەکەت چۆن ئێسك و پروسکی ڕزیوە؟

ئینجا ئێمەی پەروەردگارت ئەو کارە بەکـەس نـەکراوەمان کـرد و تۆمـان زیندووکردووە و هەتا بەباشی تێگەیی ئەو شتەی تۆ بە دوری ئـەزانی لـە زیندووکردنـەوەی دانیـشتوانی ئـەو شـار و دێیـە لای ئێمـە زۆر ئاسـانە و هــەروەها چــۆنیش هــەر ئێــستا لــەپێش چــاوی خۆتــەوە زینــدووی دەکەینەوە؟ ﴿وَلِنَجْعَلَكَ ءَايَةً لِّلنَّاسِ﴾ **واتە:** بۆ ئـەویش ئێمـە تۆ بگێرین بە نیشانە و تەمی دان بۆ ئادەمیزاد بە تایبەتی ئەو کەسـانەی گومانیان لە زیندوکردنەوەی پاشەڕۆژدا هەیە هەروەها بۆیەش ئەمـەمان کرد تاتۆ ببیتە (موعجیزە) بۆخەڵکی.

﴿وَٱنظُرۡ إِلَى ٱلۡعِظَامِ كَيۡفَ نُنشِزُهَا﴾[1] واتــــە: جــا ســـەیرو ســەرنجی ئــەو ئێــسکانە بکــە و بزانــە چــۆن ئــەیانبزوێنین بەیــەکیان دەلكێنینەوە یان چۆن بەرزیان ئەکەینەوە لە زەوی و ئەیانگێرینـەوە بـۆ شوێنی خۆیان تا قەبارە ئێسکەکەی پێکدێت ﴿ثُمَّ نَكۡسُوهَا لَحۡمٗا﴾ **واتە:** ئینجا گۆشتیان ئەکـەین بەبـەردا وێنـەی پۆشـاك کـە ئەکرێتـە بـەر هەروەك یەکەمجاری لێ ئەکەینەوە، هـەروەها چـۆن (خـەڵقمان) کردبـوو لەپێشداو.

ئاگاداربیەکی گرنگ

جـا هــەروەها بێگومـان ئـەو خوایـەی کـە بتـوانی ئێـسقانی جەسـتەی گیانلەبـەران دروسـت بکـا و گۆشـتی بـە سـەرابێنێ ئەشـتوانی شـارێکی وێرانــی وەك (قـدُس) ئـاوا بکاتــەوە، هــەروەك ئــەو خوایــەی بتـوانی کـە ئادەمیزادێك زیندووبکاتـەوە دوای (سەد ساڵ) ئەشتوانی (مـردوو زینـدوو بکاتەوە) دوایی هەزاران ساڵ یان (ملیون) ساڵ گیان بگێرێتەوە بۆ لاشـە رزیوەکان[2]

﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥ قَالَ أَعۡلَمُ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ﴿٢٥٩﴾﴾ **واتە:** کاتـێ (عـوزەیر) ئـەو دەسـەلاتەی بـۆ دەرکـەوت و هــەروەها بـۆی ڕۆن بوویەوە و وتی وا ئێستا چاك ئەزانم و بە چاویش دیتم کە بەراسـتی خـوا

---

(1) نُنشِزُهَا، فمعناهُ يَرْفَعُهَا ويُعلي بعضها على بعضٍ من النَّشْرِ وهو مكان المرتفع.

واتە: بلندی دەکەینەوە و ئەیخەینە سەریەك.

(2) بڕوانە: صفوە التفاسیر، دانراوی دکتور محمد علی الـصابونی، بـەرگی ١، لاپـەڕە ١٦٥، بڕوانە (تفسیر حدائق الرّوح) والريحان...) لەنووسینی (محمد امـین بـن عبـدالله الهرری الشافعی، بەرگی٤، لاپەڕە٤١.

بەسەر هەموو شتێکدا دەسەڵاتی هەیە و دەتوانێ هەموو کارێ بکا و جا بێگومان ئەو مراندن و زیندووکردنەوەیەش (موعجیزەیەکی) خودا بووە تا خەڵکەکە بزانن کە لە ڕۆژی دواییدا زیندووبوونەوە مسۆگەرە و بۆ دەسەڵاتی خودا زۆر ئاسانە.

پاشکۆ

ئەگێڕنەوە و ئەڵێن لەپاش ئەوەی حەزرەتی عوزەیر (سەلامی خوای لێ بێ) هەڵساوە، وەك خۆی ئەو سای لێهاتەوە و گەڕایەوە بۆ ماڵی خۆی کە تەماشا ئەکات و منداڵەکانی پیربوون و خۆیشی هەر (گەنجە) و ئینجا کاتێ هەواڵ و دەنگ و باسێکی بۆ باس ئەکردن ئەیان ووت ئەمە قسە و هەواڵی سەد ساڵ لەمەوبەرە، هەروەها لەتەفسیری نامیدا[1] ئەڵێت (ریوایەت) کراوە کاتێ کە عوزێر پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) سواری گوێدرێژەکەی بوو ئینجا ڕۆیشتەوە بۆ ناو بەنی (ئیسرائیل) لەبەر ئەوە کە بە تاق و تەنیا بووە و چونکە هاوتەمەنی نەیانناسیەوە، وە بەهۆی ئەوەوە کە تەوراتی لەبەر بوو خەڵکی تر لەبەر یان نەبوو، وە بە بازێ ناونیشانی تر خەڵك ناسیانەوەو دانیان ناو کەئەو عوزێر پێغەمبەرە (سەلامی خوای لێ بێ)[2].

---

(1) بڕوانە تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لە دانانی مامۆستا (مەلا عبدالکریم مدرس)، بەرگی ١، لاپەڕە٥٧٠.

(2) زۆربەی (مفسیرەکان) ئەم ڕووداوەیان باس کردووە.

حەزرەتی ئیبراهیم فەرمووی خوایە چۆن مردووان زیندوو دەكەیتەوە؟

(موفەسیرەكان) ئەفەرموون چیرۆك و داستانی یەكەم لەناوەندی ئیبراهیم و نەمروودا بەڵگەبوو لەسەر بوونی خوا و تاك و تەنیایی ئەو بەڵام چیرۆك و داستانی دووەم بەڵگە بوو لەسەر زیندووبوونەوەی ڕۆژی داویی جا لەبەر ئەوەی كە بێ بڕوایی بە زیندووبوونەوە زۆرترە لە بێبڕوایی بە خوا بەڵگەیەكی تری لەسەر هێناوە ئینجا فەرمووی ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ ٱلْمَوْتَىٰ﴾[1] **واتە:** باسی ئەو كاتە بكە كە حەزرەتی ئیبراهیم گوتی ئەی پەروەردگارم نیشانم بدە تۆ چۆن مردووەكان زیندوو ئەكەیتەوە؟)[2].

﴿قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن قَالَ بَلَىٰ﴾ **واتە:** خوا فەرمووی ئایا تۆ باوەڕت نەهێناوە كە من بە توانای خۆم مردوو زیندوو دەكەمەوە؟

حەزرەتی ئیبراهیم ووتی بەڵێ بڕوام هێناوە ئەوپەڕی توانای تۆم بۆ

---

(1) هۆی ئەم پرسیارەش ئەمە بووە و هەروەكو ئەفەرمووێ (سَبَبُ سؤاله أنّه رأي جيفةً مطروحةً في شطِ البحر وقد توزعها دواب البحر والبّر فاذا مدّ البحر أكل منها دواب البَحْرِ واذا جرز البحر جاءت السّباع فأكلت واذا ذهبت السباع جاءت الطيور فأكلت وطارت فلما رأي إبراهيم ذلك تَعّجب منها وقال يا ربِّ اني قد علمتُ أنّكَ لتجمعُها من بطونِ السّباع وحواصل الطيور وأجواف الدّواب فأرني كيف تُحييها لأعاني ذلك فازداد يقناً فعاتبهُ الله تعالى على ذلك حيث ﴿قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن﴾ بڕوانە تەفسیری (حدائق الروح والريحان)، ج٤، لاپەرە ٤٢.

(2) زانایان ئەڵێن حەزرەتی ئیبراهیم ویستوویەتی بگاتە پلەی (علم اليقين) وە بگاتە پلەی (عين اليقين) **واتە:** بە چاوی خۆی ببینێ بە (عەقڵ و عیلم) دڵنیا بووە كە خوا مردووان زیندوو دەكاتەوە، بەڵام ویستوویەتی بە چاوی خۆی چونیەتیەكەی ببینێ، هەروەكو پاشان خوا پێی نیشان دا و دیتی بەچاوی خۆی.

دەركـەوتووە بـەهۆی (وەحیـەوە) **واتــە**:: سروشـەوە كـە بـۆت نـاردووم ﴿وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ﴾ **واتە**: حەزرەتی ئیبراهیم فەرمووی بەڵێ چاك باوەڕم هەیە كە تۆ دەتوانی مردووان زیندوو بكەیتەوە بەڵام حەز ئەكەم بە چاو ببینم و تا بە تەواوی دڵنیا بم هەر لەبەرئەمەشەوە حەزرەت (ﷺ) فەرمووی (نحنُ أحقُ بالشكِ منْ إبراهيمَ إذْ قال ربِّ أرِني كيْفَ تُحيي الموتى قالَ أولم تؤمِن؟ قالَ بلىَ ولكن ليطمئنَّ قلبي) رواه البخاري، **واتە**: ئێمە شایستەترین بە گومان لە ئیبراهیم (سەلامی خوای لەسەر بێت) كە فەرمووی پەروەردگارم پیشانم بدە چۆن مردووان زیندوو دەكەیتەوە.

واتە:: حەزرەتی ئیبراهیم نەكوتۆتە گومانەوە، ئەگەر ئێمە بكەوینە گومانەوە، ئەوەی راستی بێت حەزرەتی ئیبراهیم نەكەوتۆتە گومانەوە چونكە كاتێك ئەو داواكارییەی كردووە بەڵكو (حیكمەتەكەی) ئەوە بووە كە وەك گوتوویەتی بۆ ئەوەی دڵم زیاتر (صەبر) و ئارام بگرێ و ئیمانی هەبووە، ویستوویەتی (ئیمان) و باوەڕی (زیاتر بێت) جا بێگومان ئەمە (حەقیقەتەكەیەتی)..

ئینجا هەروەها خوای گەورەش ئاگای لە هەموو شاراوەی دڵانە كە حەزرەتی ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێ) بە گومانە وە ئەو پرسیارەی نەكردووە، ئینجا وەڵامی داواكەی دایەوە و فەرمانی پێدا و **فەرمووی** ﴿قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ ٱلطَّيْرِ ﴾ **واتە**: فەرمووی ئەگەر ئارەزووت هەیە بە چاوی خۆت ئەو كارە ببینی برۆ چوار پەلەوەر بگرە و جوان سەرنجیان بدە، ئەوجا هەر چواریش سەربڕە و ئەو باڵندە هەر باڵندەیەك هەن گرنگ نیە بە هەر چوار باڵندەیە هەبێ مەبەستەكە دێتە دی و بەڵام

ئـەڵێن ئـەم پەلەوەرانـە بـریتی بـوون لەیـەك (تـاووس) و (کەڵـەبابێك) و (قەلەڕەش) و (کۆترێك؟) بوون هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئـەڵێن: چوار پەلەوەر بێنە و هەریەکەی لە جۆرێك بێت و هۆگری خۆتیان بکە و **واتـە:** وایان لێ بکە لێت نەترسن و بێنە لات و بڕۆن و بێنەوە ئـەویش بـەخێوی کردن و دانەوێڵـەی پێدان ماوەیـەك لەگـەڵی رابـواردن و تـاکو بـە چـاکی هۆگری بـوون ئینجـا سـەری بـڕین و وەکـو ئەفـەرمووێ﴿ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ﴾[1] **واتە:** پارچە پارچـەیان بکـە و تێکـەڵاوی یـەکیان بکـەو ئینجـا پـەل پەلیان کەو خوێن و گۆشتەکەیان تێکەڵ بکە و بیانکە چوار کەرت.

﴿ ثُمَّ ٱجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ﴾ **واتە:** لە پاشان هەر پارچەی لەسەر شاخێکی نزیك لـە خۆتـەوە دابنـێ و ﴿ ثُمَّ ٱدْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ﴾ **واتە:** بە ناوی ئێمەوە بانگیان بکە بڕوانە چۆن ئەندامەکانیان جارێکی تر کۆدەبنەوە و دەچنەوە پەنا یەکتری و رێك دەخرێنەوە و گیانیان تـێ دەچێتەوە وسەرلەنوێ زیندوو دەبنەوە و بە ڕاکـردن دێنـەوە بـۆ لات بـە فەرمانی خوا بە پەلە زیندوو ئەبنەوە و دێنە لات و هـەر پارچـەی لەگـەڵ پارچەکەی خۆیدا یەك ئەگرێتەوە.

﴿ وَٱعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾ ﴾ **واتە:** بزانـە و بێگومانبـە کـە خـوا چەندە دەستەڵاتدارە کاردروستە و چـونکە خـوا توانـای بەسـەر هـەموو

---

(1) فَصرهُنّ، ومعناهُ قَطّعهنّ وَمَزّقهنّ اضْمَمْهُنّ وأملهُنّ اليك واجْمعْنَ عندكَ اي خذ أربعة أنواع منها وأضممْهُنّ وأملهنّ إليك وأجمعهّن عندك ثم ذبحهنّ وقطع لحومهن واخلط ببعضٍ حتى يصبحن كُتْلةً وَاحِدةً.

بڕوانە تەفسیری (البحر المحيط)، لە نووسینی ابو حيانی التوحيدی، بەرگی١، لاپەڕە ١٤٣.

شتێکدا هەیە و لە هیچ کارێك و ئیشێك دەستەوەستان نیە و هەموو کارێکی لە شوێنی خۆی ئەکات، جابزانەو دڵنیا بە بەڕاستی خوا بالا دەستو کار بەجێییە.

پاشکۆ

موفسیرەکان ئەفەرموون لەبن سێبەری ئەم ئایەتەدا چەند شتێکی زانستی حیکمەتی لێ وەرئەگیرێ:

١- حەزرەتی ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێ) شكو گومانی نەبووە لەوە کەچۆن مردوو زیندوو دەکاتەوە بەڵام بۆ ئەوەی بگەی (علیم الیقین) بگاتە (عین الیقینی). ٢-خۆشەویستی خوا بۆ (ئیبراهیم) بێ سنوورە بۆیە وەڵامی دایەوەو نیشانەشی خستە پێش چاوی داو تا پتر دڵنیابێ. ٣- چەسپاندنی ژیانێکی دووەم (پاش مردن) واتەزیندوو کردنەوەی (مردووان) بۆ خوا زۆر ئاسانە. ٤- زیادبوونی (ئیمان) باوەڕ بەتێڕوانینو وبیرکردنەوە یان هەرشتی تێنەگا بۆی هەوڵ ئەداو تاتێبگاو بیزانیو هەتاکو دڵنیابێو ئارامو ئۆقرە بگرێ[1].

خوای گەورە مەدحی ئەوانە ئەکات کە لە ڕاهی خوا ماڵ بەخت دەکەن

قال الإمام الطبراني في تفسيره[2] وقال الكلبيُّ (نَزَلَتْ هذه الآية في عثمان بن عفان و عبدالرحمن بن عوفْ (رضي الله عنهما) أمّا عثمان فَجهّزَ المسلمين في غزوة تبُوك بألف بعيرٍ بأقتابها وَأحْمالَها) وَروي أنّ عثمان

---

(1) بروانە: (ایسر التفاسیر لکلام العلی القدیر) لەنووسینی (أبی بکر جابر الجزائری) لاپەڕە١٤٠..

(2) بروانە (التفسیر الکبیر) للإمام الطبراني، تحقیق هیشام البدرانی، بەرگی ١، لاپەڕە، ٤٧٥.

جاء بألف مثقالٍ في جيشي العُسرة فصّبها في حجْر رَسولُ الله (ﷺ) فكان يُدْخلُ يدهُ فيها ويقلبُّها ويقول (مَا يضرُّ عُثْمانَ ماذا عَمِلَ بعد اليوم) رواه الترمذي والطبراني، **واتە:** ئیمامی (تەبرانی) لە تەفسیرەکەیدا و لەسەر زاری کەڵەبی ئەگێڕێتەوە و ئەڵێ ئەم ئایە (نازل) بووەو لە ڕووداوەکەی (تەبووك) دا (عوسمانی) کوڕی عەففان (ڕەزای خوای لێ بێت) هەروەها هەزار –وشتر –لەگەڵ هەموو پێویستیەکدا و هەزار دیناری زێریش لەبەردەم پێغەمبەر (ﷺ) دانا و پێغەمبەریش (ﷺ) دەستی پیرۆزی تێی ئەخست و ئەیفەرموو ئیتر دوای ئیمرۆ (عوسمان) هەرچی بکات قەیناکات و وە هەروەها ئیمامی قورتبیش لە تەفسیرەکەیدا ئەڵێ[1] (رُوی أنّ هذه الآية نَزَلَت في شأن عثمان عفان وعبدالرحمن بن عوف (رضي الله عنهما) وَذَلكَ أنّ رسول الله (ﷺ) لماحثَّ النّاسَ عَلَى الصّدقة) حِين أراد الخروج الى غزوة تبوكَ جاء (عبدالرحمن) بأربعة الآف فقال يا رسول الله (ﷺ) كانت لي ثمانية الآف فأمْسكتُ لنفسي ولعيالي أربعة الآف وأربعة أقرضتها لرّبي فقال رسول الله (ﷺ) باركَ الله لَكَ فيما أمْسكْت وَفيما أعْطَيْت) رواه البزار، **واتە:** (ریوایەت) کراوە ئەم ئایەتە لە دەرهەق (عوسمان و عبدالرحمانی کوڕی عەوفدا) نازڵ بووە و چونکە (عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف)، هەشت هەزار درهەمی هێنا و وتی ئەی پێغەمبەری خوا چوار هەزاریشم بۆ منداڵەکانم داناوە وا ئەو چوار هەزارەیشم بە قەرز بە خوادا و پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی خوا (بەرەکەت) و پیت بخاتە ماڵ و سامانی هەردووکیانەوە و خوای گەورە ئەفەرمووێ ﴿مَّثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ

(1) بڕوانە (الجامع الأحكام القران)، مەشهور بە تەفسیری (ئیمامی قورتبی–أحمد الانصاری)، بەرگی٢، لاپەڕە ٣٧٠

أَنۢبَتَتۡ سَبۡعَ سَنَابِلَ ﴾ **واته:** نموونەی ئەو کەسانەی کە ماڵ و سامان و دارایی خۆیان لە ڕێگەی خوادا (سەرف) ئەکەن و ئەبەخشن هەروەکو وێنەیان دەنکە گەنمێك بچێنێت و حەوت گوڵە گەنم بگرێت و هەر گوڵەگەنمیش (سەد) دەنك بگرێ **واته:** بە حەوسەد لەسەر ئەوەندەشەوە ﴿فِي كُلِّ سُنۢبُلَةٖ مِّاْئَةُ حَبَّةٖۗ﴾ **واته:** هەر گوڵەی سەد دانەی تێدا هەبێ کەوابوو تەنها دانە تۆمێك ٧٠٠ دەنکی پێوە دەبێ **واتە:** پاداشتی گشت خێر و چاکەیەك بەلای خوا یەك بە دە تا حەوت سەدە[1] جا فەرمووی ﴿وَٱللَّهُ يُضَٰعِفُ لِمَن يَشَآءُۗ﴾ **واته:** خوا لەم ئەندازەیەش زیاتری ئەکات بۆ هەر کەسێك کە خۆی بیەوێ ﴿وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾﴾ **واته:** کەرەم و میهرەبانی خوا زۆر گەورە و فراوانە دەوری بەهەموو شتێکا داوە و زانایە بە دەڵی ئەو خێرکەرانە وە بە ئەندازەی خێرەکەیان و بە کسب و کارەکەیان و ئەو ماڵەی کە پەیدایان کردوە ئایا لە ڕێی یەکێ (شەرعییەوە) پەیدا کراوە یان نا؟ چونکە ئەگەر لەڕێگایەکی (شەرعیە)وە پەیدا کردبێ و بە(٧٠٠) قات پاداشتی دەداتەوە.

---

(1) ئیبن و ماجە (ریوایەتی) کردووە لە حەزرەتی عەلی (خوا لێی خۆش بێت)، ئەگێرتەوە کەوا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی (هەرکەس ماڵی بنێرێ بۆ بەخت کردنی لە ڕێی خودا و خۆی لەماڵی خۆی دانیشێ لەباتی هەر درهەمێك دا (حەوت سەد) درهەمی پاداشت ئەدرێتەوە، وە هەروەها هەرکەسێ لە ڕێی خودادا (غەزا) بکات و تێبکۆشێ و ماڵیش بەخت بکات و لە باتی درهەمێکدا (حەوت سەد هەزار) درهەم پاداشت ئەدرێتەوە ئینجا ئەم ئایەتەی خوێندەوە لە پێشەوە و تا کۆتایی (والله واسعٌ علیمٌ).

ماڵ و بەخشینی لە ڕێی (جیهادا) لە هەموو شتێ گەورەترە

جا هەروەها باسی پاداشی ئەو دارایی بەخت کردنە ئەکات لە ڕۆژی قیامەتدا دوای باسی قازانجی لە دنیادا و لە دوارۆژیشدا یەکجار زۆرە و چونکە فەزیڵەتی بەخشین لەڕێی (جیهادا و ئینفاق) و سەدەقە بۆ (جیهاد) لە هەموو شتێ گەورەترە چونکە بێگومان (ئەجر) و پاداشەکانی (سەدەقە) و ئەنجامە باشەکانی هەر بەخوا ئەدرێتەوە بەس کە بەدڵسۆزییەوە لە ڕێی خودا (سەرف) بکەی بەبێ بەرچاوی وریایی منەتکردندا و ئینجا ئەفەرمووێت ﴿ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی کە ماڵ و دارایی خۆیان لە پێناوی خودا ئەبەخشن و بەخت ئەکەن لە ڕێی خودا وە لە ڕێی غەزا و دەستگیرۆدەیی دا ﴿ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَآ أَنفَقُوا۟ مَنًّا وَلَآ أَذًى ﴾ **واتە:** لەپاشانیش هیچ جۆرە (منەتێ) ناکەن و بە چاویاندا نایدەنەوە و دڵی کەس ناشکێن و ﴿لَّهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ ﴾ **واتە:** پاداشیان لەلای پەروەردگاری خۆیانە ﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾﴾ **واتە:** هیچ ترسێکیان لەبەر نییە کە پاداشەکەیان لە ڕۆژی دواییدا لەبیر بچێتەوە یا بە تەواویی نەیاندرێتێ و هیچ خەم و خەفەتێکیان نیە و ڕوویان تێ ناکات.

سەرنجێکی گرنگ

ئەوجا ڕێگا و دەستورێکی زۆر جوانمان بۆ دائەنێ تا کاری پێ بکەین لەناو موسڵماناندا و لەبیرمان نەچێتەوە و کاری پێ بکەین وەکو ئەفەرمووێت﴿ قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ ﴾ **واتە:** قسە و گوفتارێکی

خۆش و شیرین لەگەڵ هەژارانا و وە چاوپۆشی و لێبوردن لە هەڵەیاندا و ﴿خَيْرٌ مِّن صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ أَذًى﴾ **واتە:** باشترە لە بەخشینی کە ئەزیەت و دڵ ئێشانی بە دوادا بێ بەرامبەر خێرپێکراوێك ﴿وَٱللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾﴾ **واتە:** خودا دەوڵەمەندە پێویست بە خێری ئێوە نییە، داوای شتتان کە لێ ئەکات بۆ ئەوەیە کە فێری خێر و چاکەتان بکات وە پاکتان بکاتەوە لە بەخیلی و ڕەزیلی وە لەناو خۆتانە دەستی یەکتریتان پی بگرێ وە خۆشەویستی بخاتە ناوتانەوە، چونکە بەڕاستی خودا لەسەرخۆیە و پەلە نەکەرە و لە تۆڵە سەندندا و ئەگینا بە زۆریی تۆڵەی ئەسەند لەوانەی کە (منەت) ئەنێ و دڵی هەژاران ئەڕەنجێنن.

چەند باس و مەسەلەیەکی گرنگ

١- في ظلال هذه الآية: **واتە:**: لە بن سێبەری ئەم ئایەتەوە ئەم (حیکمەتانەی) لێ وەرئەگیرێ و (منەتان) بەسەر خەڵکدا بەهۆی خێر و سەدەقە وە ئەمە کارێکی (حەرامە) و دروست نییەو شەرعاً.

٢-هەر کات بەشی هەژاران نەبوو بدرێ با بە قسەی خۆشیان لەگەڵ بکرێ هەروەکو پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (الكلمةُ الطيبةُ صَدقةٌ) رواه مسلم، **واتە:** قسەیەکی خۆش و باش سەدەقەیەکە و ئەگەر هەر نەبوو چی بدەیتی و ڕووت خۆش بیت لەگەڵ براکەت وەکو حەزرەت (ﷺ) لەفەرموودەیەکی تردا ئەفەرمووێ (وَلَوْ أنْ تَلقى أخَاكَ بِوَجهٍ طليقٍ) **واتە:** ئەگەر بە ڕوویەکی گەشەوە پێشوازی لە براکەت بکەیت، چونکە لەو حاڵەتەدا و دەڵێ (فەڕاح) ئەبێ و سینگی گوشاد ئەبێ بە قسە و ڕووی خۆش و جوان.

٣-جا ئەگەر خێرخوازەکە توورە بوو یان قسەی خراپی کرد تۆ

قسەیەکی خۆشی لەگەڵدا بکە و بە پێچەوانەی ئەو وەگەلێ باشترە کە (منەت) و ئازاری بە دوادابنێ و دەڵی بێشینی و بە چاوی دابەدایتەوە و چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەی (لایَدخُلَ الجنّةَ مُدْمِنُ الخمر ولاعاقٌ لوالديهِ ولأمنّان) رواه النسائي.

واتە: کەس ناچێتە بەهەشتەوە، کەسێ هەمیشە (عارەق) **واتە:** مەی خۆر عەرەق بخواتە: وە، کەسێ ئازاری دایك و باوکی بدات و کەسێکیش شت ببەخشی و بداتەوە بە ڕوویدا و بە چاوی دابداتەوە یانی (منەتی) لەسەر بکات[1].

ماڵ و سامان ببەخشن و بەچاویان دامەدەنەوە

جا بێگومان (قورئان) لە پێشەوە فەرمووی ئەوانەی کە خاوەن باوەڕن لە ماڵ و سامان بەخشین بە (فەقیر) و هەژراندا نە (منەت) ئەکەن بەسەر کەسا و نە دڵی کەسی تیا ئازار ئەدەن ئەوجا ڕوو دەکاتە موسڵمانان و ڕووبەڕوو پێیان ئەڵی ئامۆژگاریان ئەکا و ئەفەرمووێت ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُبۡطِلُواْ صَدَقَٰتِكُم بِٱلۡمَنِّ ﴾[2] **واتە:** ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە ئەو ماڵو داری و سامانەی کە بەختی ئەکەن لە ڕێی خودا و پووچی مەکەنەوە بەهۆی (منەتتان) و ئازار گەیاندنەوە بە فیڕۆ مەدەن و خێرەکەی بەتاڵ مەکەنەوە ﴿وَٱلۡأَذَىٰ كَٱلَّذِي يُنفِقُ مَالَهُۥ رِئَآءَ

---

(1) بڕوانە: پەرتووکی (تاوانە گەورەکان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە، لە نووسینی (عبدالرحمن ملا تەها عبدالعزین)، لاپەڕە١٦٠.

(2) قال المفسرون ودلّت الآية على أنّ المن والأذى مُبْطِلانِ للصّدقةِ ومَعنى إبطالهما أنّهُ لاثواب فيهما عِنْد الله تعالى.

﴿ٱلنَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْآخِرِ﴾ **واته**: وەك ئەو کەسەی ماڵی خۆی بە هەزاران ئەبەخشێ بۆ خاتری پیشانی خەڵك بدات بە (ڕیایی) و کەوا ماڵ ئەبەخشێ و تاکو خەڵك ستایشی بکەن و لە هەمان کات باوەڕی بە خوا نییە و خوای هەر لەبیر نییە و باوەڕی بە ڕۆژی قیامەت نایینی و نیەتی، بۆیە هەردەم لە کاتی بەخشندا ئازاری دڵی ئادەمیزاد ئەدات﴿فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ﴾[1] وێنەی ئەو ناپاك و ڕیاکارە لە بێ کەڵکی خێرەکەی و خەسارتمەندیی لە بارەگای خوادا وێنەی وەك بەردێکی گەورەی لووسی ڕەق و تەق وایە کە هەندێ گل و خۆڵی بەسەرەوە بێ و ﴿فَأَصَابَهُۥ وَابِلٌ فَتَرَكَهُۥ صَلْدًا﴾ **واتە**: بارانێکی قەترە گەورە و لێزمەی بە قووت لێ بدا و هەرچی گل و خۆڵی وا بەسەر بەردەکەوە هەبێ و ڕایی ماڵی و هیچ شتێکی بەسەرەوە نەیەڵێت و تا شەبەردەکە بە ڕەق و تەقی بمێنێ کردەوەی ئینسانی (ڕیابازیش) هەر بەو شێوەیە هەموو خێر و بێرێکی بەبا ئەچێ ئەبێتە ﴿هَبَاءً منثُوراً﴾ وەکو دەفەرمووێ ﴿لَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا۟﴾ **واتە**: بەراستی کەڵك و بەهرەیەکیان لەو بەخشینە دەست ناکەوێ نە لە دنیادا نە لە قیامەتدا چونکە لەبەر ڕەزامەندی خوانەبووە.

﴿وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٦٤﴾﴾ **واته**: خوا ڕێنموونی گەلی بێ بڕوا ناکات بۆ شتی کە سوود و قازانجی هەبێ بۆیان چونکە بڕوا مایەی

---

(1) **الصّفوان، الحجر الكبير الأملس، واتە**: بەبەردێکی گەورە و لووس و ڕەق و تەق ئەڵێن، کەوا چی لەسەر ڕانەوەستێ.

هەموو چاكەیەكە ئەوانە بێ بڕوا بوون نابێ ڕێ یان بكەوێ لە هۆی بەختیاری و كامەرانی.

چەند ئاگادارییەك

١-ئەم ئایەتە وا نیشان ئەدات كە (منەت نان) و دڵ ڕەنجاندنی هەژاران و داماوان و ڕوو پامایی كردن كردەوە ڕەوشتی بێ بڕوایە، كەواتە: ئەبێ بڕوادار خۆی پاك و خاوێن ڕابكرێ لەو ڕەوشتە خراپانە.

٢-جا بێگومان (منەتنان) و ئازار گەیاندن بە خەڵك لە سەدەقە و بەخشیندا (حەرامە) **واتە:** قەدەغەیە لە ئیسلامدا، چونكە بەڕاستی ئازاردانی (فەقیر و هەژاران) یا (منەت) كردن و بەچاودادانەوەیان گوناهە و شتی خراپەو بەم ڕەنگە بڵێت ئەگەر من نەبم تۆ لە برسانا ئەمریت یا چەند جار یارمەتیم دایت یا تۆ چاووت پڕ نابێتەوە بۆ ئەتوو تێر ناخۆیت؟ ئەوەیە ﴿بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ﴾ لە پێشەوە قورئان باسی كرد.

٣-هەروەها (منەتنەر) ئازاردەر ڕیاچی سەدەقەكانیان بێهودە و بەتاڵە و هەروەها ڕیا (حەرامە) بەشێكە لە (شیركی) بچووك.

ماڵبەخشین ئەبێ لەبەر ڕەزای خودا بێ

جا هەروەها وەك خوای گەورە لە قورئاندا ئەفەرمووێت نموونەمان بۆ ئەهێنێتەوە بۆ ئەوانەی كە ماڵ و دارایی و سامانی خۆیان بەخت ئەكەن بۆ ڕەزای خودا و هەروەها بێ ئەوەی (منەت) بنێنن بەسەر یەكێكا یا دڵی هەژارێك بڕەنجێنن و یا ڕیا و ڕیابازاییان مەبەست بێ، جا خوای گەورە ئەفەرمووێ ﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ﴾ **واتە:** نموونەی

ئەوانەی کە ماڵ و دارایی خۆیان بەخت ئەکەن.

﴿ ٱبۡتِغَآءَ مَرۡضَاتِ ٱللَّهِ وَتَثۡبِيتٗا مِّنۡ أَنفُسِهِمۡ ﴾ **واتـە:** بۆ ڕەزامەنـدی خوا دەبەخشن و دڵ و دەروونیشیان لەسەر پاداشتی خوا سەقامگیرە، جـا بێگومـان لەولایـشەوە بـەو بەخـشینە دڵ و دەروونیـان لـە ڕۆژدی چاوچنۆکی پاك ئەکەنەوە ﴿ كَمَثَلِ جَنَّةِۭ بِرَبۡوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٞ ﴾ **واتـە:** وەك باخێك وایە کە بە شوێنێکی بـەرز و نەرمانـەوە بـێ بـارانێکی دڵۆپ گـەورەی لـێ بـدا و ﴿ فَـَٔاتَتۡ أُكُلَهَا ضِعۡفَيۡنِ ﴾ **واتـە:** مێوەجـاتی خۆی بدا بە دوو چەندانە، **واتە:** بە ساڵێك ئەوەندە بەر بدات کە باخی تـر بە دوو ساڵ ئەوەندە بـەرە نـەدا ﴿ فَإِن لَّمۡ يُصِبۡهَا وَابِلٞ فَطَلّٞۗ ﴾ **واتـە:** بەراستی ئەگەر بارانی دەنك گەورەشی لێ نەدا وە بـارانی ووردی نـەرمی لێ بدا وەکو شەونم **واتە:** بێگومان بڕواداران کە بۆ ڕەزامەندی خوا مـاڵ و سـامانی خۆیـان ئەبەخـشن لـە پاداشـتی خـوا بـێ بـەش نـابن ئـەوجا خێرەکەیان زۆر بێ یان کەم بێ ﴿ وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٌ ٢٦٥ ﴾ **واتە:** خوای گەورە بینایە بە کار و کردەوەتان لەسەر نییەت و مەبەستتان لـە خێـر و بەخـشین و خێراتـەکانتان چـیە؟ بـۆ کێیـە و یـاخود بـۆ خـۆ هەڵکێشان و یان بۆ (ڕیاییە) **واتە:**: بەرچاویە.

کێ حەز دەکات خێر و خێراتی پووچ ببێتەوە؟

ئەوەی ڕاستی بێت (قورئان) گەڕایەوە سەر ئەوانەی کە (منـەت) ئـەنێن بەسەر هەژارانا یا بۆ (ڕیا و ڕیابازی) خێـر و چاکە ئەکـەن وە نموونـەیان بۆ ئەهێنێتـەوە بـە کەسـێك کـە خۆشەویسترین مـاڵی لەدەسـت بـێ لـە کاتێکـدا کـە دەسـتی بـە ئاسمـان و زەویـدا نـەگا و جـا بـۆ نموونـە

ئەفەرمووێت ﴿ أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُۥ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ ﴾ **واته:** ئەگەر کەسێك لە ئێوە باخێکی دارخورما و ترێی هەبێت و هەموو جۆرە میوەیەکی تیادابێت و ﴿ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾ **واتە:** چەند رووبارێك بەناویدا بڕوات بە جوانی ئاو بخوات ﴿ لَهُۥ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ﴾ **واتە:** هاتبنەبەر و هەموو جۆرە میوەیەکیشیان تیا بێت ﴿ وَأَصَابَهُ ٱلْكِبَرُ ﴾ **واته:** پیری دووچاری بووبێ بە رەنگێك کە ئیشی پێ نەکرێ ﴿ وَلَهُۥ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ ﴾ و چەند منالێکی ووردی بێ دەسەلاتی ببێ نەتوانن نەخۆیان بەخێو بکەن و نە باوکیان وە هیچ شتێکی تریان نەبێ ئەو باخە نەبێ و ﴿ فَأَصَابَهَآ إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَٱحْتَرَقَتْ ﴾ **واتە:** لەناکاو گەردەلوولە یا گێژەلوولەیەکی پڕ لە گڕەی لێ هەلکا و بیسووتێنێ و ئیتر خۆی و ماڵ و منداڵی بەسەر گەردانی و هەناسە ساردی بمێننەوە[1] دیارە کاری وا زۆر جێگەی نیگەرانی و داخ و ئێش و (حەسرەتە) و ئەوجا بێ گومان بە ئەو کەسەش کە لە دونیادا ماڵ و دارایی بەخت دەکا و پاشان بە ڕیا و (منەت)و ئازاردانی خێرەکەی پووچ و بە تاڵ ئەکاتەوە و هەر ئاوا لە ڕۆژی قیامەتدا ڕەنجەڕۆ دەبێت لە کاتێکدا زۆریش پێویستیەتی بە کردەوەی (ئیخلاص) و باش لەلای خوا، بەڵام دەستی لە هەموو شتێ بڕاوە لەو کاتە ناسکەدا ئەوەی کردوویەتی

---

(1) مەبەست لەم نموونە ئەوەیە ئەو کەسانەی لە پێناو ڕەزامەندی خوادا خێر دەکەن نەك ئەوانە کە بەڕووپامایی (ڕیایی) ئەکەن، وێنەی ئەوانە وەکو ئەو باخە وایە کە هەرگیز خێر و (بەرەکەتی) لێ نابڕێت و بە پێی ئەوەی هەیانە بەردەوام لە بەخشیندان بەبێ درێغی و نەك ئەوانەی بە ڕیایەوە بەرچاوی و بە (منەت) و ئازاردانی دڵی هەژاران خێر و خێراتی خۆیان پووچ ئەکەنەوە ئینجا لە ڕۆژی دوایی دا دێن و ئەبینن کە گێژەلووکەکەی ڕیابازای **واتە:** (منەت) و ئازاردانی دڵی هەژاران ئەو هەموو کردەوە باشانەی پووچ کردوونەتەوە هیچ خێر و خێراتێکی بەدەست نەماوە و چونکە بە ڕیابازی ئەنجامی داوە.

بــە ڕیابــازی﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾﴾ **واته:** هەروەها ئا بەو شێوە خوا بەڵگە و نیشانەکانی خۆی ڕوون ئەکاتەوە بۆتان بەڵکو بە وردی بیری لیّ بکەنەوە و پەند و ئامۆژگارییـان لیّ وەرگرن و لە کار و کردەوەی ڕیابازی و (منەتخستنە) سەر خـەڵك واز بێنن و لێـی دوورکەونـەوە و هـەموو کـارو کردەوەێك ئـەنجام بـدەن بـۆ ڕەزابوونی خودا

بەخیشنی ماڵی حەلاڵ خێرە
نەك ماڵی پیس و حەرام

جا بێگومان ماڵ و سامان و دارایی بەخـشینی ئەوەیـە کـە حـەلاڵ ببـیّ و لەلای خودا ڕەوا بن و جێی خۆی بگـریّ ئەمـەش زانایـان ئـەڵێن بـە سـیّ مەرج ئەبیّ:

١-بۆ ڕەزامەندی خودا بیّ.

٢-بە دڵێکی پاك و بیّ گەرد بیّ و بەخـشینەکەی بـە (منـەت) و ئـازاردان نەبیّ.

٣-لە ماڵێکی چاك و باش بیّ نەك (حەرام) و پیس بیّ و جا خوای گەورە ئەفـــەرمویّ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبْتُمْ ﴾ **واته:** ئەی ئەو کەسانەی کە باوەڕتان هێناوە لەو ماڵە پاك و خاوێنەی لـە ڕێگەیـەکی پەسـند و (حەلاڵـەوە) پەیـداتان کـردووە **واتــە:** بەدەسـتان هێناوە ﴿ وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾ .

واته: لەو خێر و بێرەی کە بۆمـان دەرهێنـاون لـە زەوی (وەك دانەوێڵـە و هەموو جۆرە مێوەجاتێـك) و شـتی تـر بـە دەسـتتان هێنـاوە لـە ڕێگـای

خودادا ببەخشن و وەك لە سورەتی (آل عمران)دا ئەفەرمووێ: ﴿لَن تَنَالُوا۟ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ ۚ ﴿٩٢﴾﴾(آل عمران: ٩٢).

واتە: ناگەن بە خێر و چاكە تا لەو ماڵ و داراییەی كە خۆشتان ئەوێ نەبەخشن لە رێی خوادا.

خوا فەرمانی كردووە شتی پیس و خراپ مەبەخشن

هەروەكو ئەفەرمووێ ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا۟ ٱلْخَبِيثَ مِنْهُ تُنفِقُونَ﴾(1) **واتە:** شتی خراپ هەڵمەبژێرن بۆ خێر و چاكە وە لەو خراپە ببەخشن، **واتە:** مەچن خراپەكەی لێ جیابكەنەوە و بیدەن لە رێگەی خوادا ﴿وَلَسْتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغْمِضُوا۟ فِيهِ ۚ﴾ **واتە:** ئەگەر خەڵكێكی تر ئەو جۆرە ماڵە خراپەتان پێ بدات ئێوە وەری ناگرن مەگەر چاوپۆشی لێ بكەن، یان بڵێن قەیدی ناكات ئەوجا وەری بگرن ئینجا ئەوەی كە بۆ خۆت ناتەوێ بۆ خەڵكی تریشت ئەوێ و پیان مەدە و باشە ئەی خوای گەورە كە لە هەموو شتێك بێ نیازە چۆن وەری ئەگرێ؟ چونكە بێگومان بزانی خوای گەورە

(1) سەهلی كوڕی حەنیفە (ڕەزای خوای لێ بێت) ئەگێڕێتەوە و دەڵێ (هەندێ لە موسڵمانانی مەدینە میوە و بەروبوومی خراپیان دەكردە (صەدەقە و زەكات)، ئینجا دەیان دا بە (فەقیر و هەژاران) ئەوجا ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە و فەرمووی ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا۟ ٱلْخَبِيثَ مِنْهُ تُنفِقُونَ﴾ رواه ابو داود، جا هەروەها لە جابرەوە (ڕەزای خوای لێ بێ) ئەگێرنەوە و ئەڵێت پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێ كردین بە زەكاتدانی سەرفیترە بۆ هەر سەر خێزانی فیترەیەك خورما ئینجا پیاوێك خورمای خراپی هێنا بۆ (زەكاتی) سەرفیترە، ئەوجا بەم بۆنەیەوە ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە كە ئەفەرمووێ ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَنفِقُوا۟ مِن طَيِّبَـٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ۖ﴾ ئەم فەرموودەیش (حاكم) هێناویەتی.

پێویستی بە هیچ نییە وەکو ئەفەرمووێ﴿وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴾(٢٦٧)

﴿ **واتە:** چاك بشزانن کە بەڕاستی خوای گەورە لە گشت بەخشینێکی ئێوە دەوڵەمەند و بێ نیازە، لەو کەسانەی کە شتی خراپ ئەبەخشن هەرگیز لێیان وەرناگرێ بۆ هەژارانی خۆی، چونکە بێگومان کەڵکەکەشی بۆ خۆتان ئەگەڕێتەوە، خوای گەورە شایستەی ستایشە و بەڕاستی خوا شایانی سوپاس کردنە کەواتە: ئەبێ چاکترین شت بەخت بکری لەڕێی ئەودا و وەك میهرەبانە، ئەگەر شتی چاك بدەن لەڕێی دا بە ڕەزامەندی و خۆشیەوە لێتان وەرئەگرێ و پاداشتان ئەداتەوە لە (دە-هەتا حەوسەد) هەروەکو لە پێشەوە باسکراوەو ئایەتەکان تەفسیر کراوە.

شەیتان ئادەمیزاد ئەترسێنێ و ئەڵێ ماڵ و سامان بەخت مەکە و هەژار ئەبێ

جا دوای فەرماندان بە بەخشینی شتی باش و بێ (عەیب) **واتە:** نەنك و جڵەوگیریی لە بەخشنیی شتی پیس و خراپ (قورئان) ئەیەوێ تێمان بگەیەنێ کە بۆچی خراپەکەیان ئەبەخشن و باشەکەیان بۆ خۆمان گل ئەدەینەوە ئەمە کار و کردەوەی (شەیتانن) و چونکە ئەو جۆرە شتانە خەتەڕاتی (شەیتانە)و ئەخاتە دڵەوە بە هەژاری ئەمان ترسێنێ و وەك قورئانە ئەفەرمووێ﴿ ٱلشَّيۡطَٰنُ يَعِدُكُمُ ٱلۡفَقۡرَ وَيَأۡمُرُكُم بِٱلۡفَحۡشَآءِ

﴿ **واتە:** ترسی دەستکورتی وهەژاریتان داوێتە ناو دڵ کە لەو کاتی ماڵ ئەبەخشن وا دێنێتە خەیاڵتان ئەگەر ئەو ماڵەتان ببەخشن هیچ بۆ خۆتان نامێنێتەوە، ئەوەتان لەبیر ئەباتەوە کە خوا ئەو ماڵەی پێداون و هەر

ئەو ئەیدات و (خەزینەی) ڕەحمەتیشی والآیە و جا هەروەها شەیتانیش هەردەم فەرمان بە خراپە و بەدڕەوشتی ئەکات وە هەر تاوانێکی تر هەبێت ﴿وَٱللَّهُ يَعِدُكُم مَّغۡفِرَةٗ مِّنۡهُ وَفَضۡلٗاۗ﴾ **واتە:** خوا بەڵێنی ئەدا بە ئێوە بەڵی خۆشبوون لەسەر بەخیشنی ماڵداریتان بە هەژاران لەلایەن خۆیەوە، بەوەی سامانی زۆرتان بداتێ لەم ڕۆژەدا بەهۆی چاکە کردنیان لەگەڵ هەژاراندا و **واتە:** بەڵێنتان دەداتێ ئەو ماڵ و سامانەی بەخششی تیا بکرێ بەرەکەتی **واتە:** پێی تێ بخات بۆتان و لە هەڵە و پەلەکانیشتان ببورێ.

﴿وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٞ ٢٦٨﴾ **واتە:** خوای گەورە خەزینەی (ڕەحمەت) و بەزەیی فراوانە چ بەڵێنێك بدا ئەنجامی دەدا و ئەیگەینێتە جێ و هەروەها زانا و ئاگادارە بەو شتەی دەیبەخشن و پاداشی باشتان ئەداتەوە لە دواڕۆژدا.[1]

---

(1) حەزرەت (درودی خوای لەسەر بێ) فەرموویەتی (مَا مِن يَوْمٍ يَصبح العبادُ فيه إلا ملَكانِ ينزلان فيقول احدُهما اللّهم أعْطِ مُنفقاً خَلَفاً ويَقوُلَ الآخرُ اللّهم أعْطِ مُمْسكاً تَلَفاً) (متفق عليه)، **واتە:** بێگومان هەموو ڕۆژی کە بەندەکان ڕۆژییان لێ دەبێتەوە دوو مەلائیکەت **واتە:** فریشتە دێنە خوارەوە یەکێکیان ئەڵێ خودایە ئەوەی خێرکەر وو بەخشندەیە تۆڵەی بۆ بکەوە وە ئەوەی تریشان ئەڵێ خودایە ئەوەی ڕەزیلە و بەخیلە (ڕزق) و ڕۆزی لێ بگرەوەو ئەمە پارانەوە و دوعای فریشتەکانە.

کورتە باسێك لەبارەی حیکمەتەوە(1)

ئەوجا بێگومان خوای پەروەردگار (حیکمەت) ئەدا بە هەر کەسێك کە خوا خۆی بیەوێ وەك ئەفەرمووێت ﴿يُؤۡتِي ٱلۡحِكۡمَةَ مَن يَشَآءُۚ﴾ **واتە**: ژیر و زانیاری ئەدا بە هەر کەسێك کە خوا خۆی بیەوێ تا بەو ژیریی و زانیاریە ڕێنموونی خۆی پێ بکا لە دین و لە دنیادا ﴿وَمَن يُؤۡتَ ٱلۡحِكۡمَةَ فَقَدۡ أُوتِيَ خَيۡرٗا كَثِيرٗاۗ﴾ **واتە**: بەڕاستی بەهەر کەسیش حیکمەت وزانایی قورئان و فەرموودە بدرێ دیارە خێر و چاکەیەکی زۆری پێ درا و دەرگای دونیا و قیامەتی لێ والآکراوە.

﴿وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُوْلُواْ ٱلۡأَلۡبَٰبِ ٢٦٩﴾ **واتە**: خاوەن بیروهۆشمەندان نەبێ کەسانی تر لەو بەهرەیە تێناگەن و ئامۆژگاری وەرناگرن چونکە هەموو کات ئادەمیزاد ژیرەکانن بە ئامۆژگارییەکانی خوا بەهەرمەندبوونە، جا هەروەها پێغەمبەری خوا لە فەرموودەیەکا ئەفەرمووێت (الحِكمةُ ضالّة المُؤمن إذا وَجَدها فهو أحقّ بها) **واتە**: (حیکمەت) چشتێکی بزربووە بۆ موسڵمان لەهەر جێیەك بێ بینیتەوە ئەیگرێتەوە، ئەم فەرموودەیە وابزانم لە پێشەوەش باسکراوە، (تەخریجیش) کراوە جا بێگومان حەزرەت (ﷺ) لە فەمروودەیەکی تردا ئەفەرمووێت (لاَ حَسَد إلاّ في إثنينْ رَجُلٌ أتاهُ الله مالاً فَسَلَطَهُ عَلى هَلَكَته في الحَقِّ وَرَجُلٌ أتَاهُ اللهُ الحِكمةَ فَهُوَ يَقْضي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا) رواه البخاري ومسلم.

---

(1) لێرەدا بەزیاتر لە ٢٩ جۆر تەفسیرکراوەتەوە و هەندێکیشیان لەیەکەوە نزیکن، بڕوانە تەفسیری (مواهب الرحمن في تفسير القرآن) لە نووسینی مامۆستا مەلا عبدالكريم مدرس، بەرگی ٢، لاپەڕە ١٠٧.

واته: حەسوودی ڕەزیلی باش نیە مەگەر لە دوو شتدا نەبێ:
یەکەمیان– ئینسانێك خودا ماڵ و سامانێکی زۆر پێ دابێ و هەروەها زاڵ ببێ بەسەر بەخشینی لە کاری خێردا.
دووەمیان– ئینسانێکی خودا (حیکمەتی) پێدا بێ کاری پێ بکا و فێری خەڵکی تریش بکاو هەروەها خوای گەورە لە قورئاندا فەرموویەتی ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا لُقْمَٰنَ ٱلْحِكْمَةَ﴾ سورەتی (لقمان: ١٢). **واتە:** بێگومان (حیکمەتمان) بە لقمان دابوو (مەشهورە) بە لقمانی حەکیم.

چەند تێبینیێکی گرنگ

١– لە پەڕتووکی قامووس و (لسان العرب) دا (حیکمەت) هاتووە بە مانای (عیلم) و ز انست وە بە مانای (عەدل) و ڕاستکاری لە ووتار و کردار، وە (موفەسیرەکان) بەچەند شێوەیەك (تەفسیریان) کردووە لەوانە هەندێ ئەڵێن (الحِكمةُ الإصابة في القولِ والعَمَل) **واتە:** (حیکمەت) ئەوەیە ئینسان ئاخاوتنی بەجێ بێ کرداری بەجێ بێ و هەندێکی تر ئەڵێن (الحِكْمةُ مَعْرِفةُ الحَقِ والعَمَلِ بهِ) **واته:** حیکمەت ئەوەیە هەق بناسی و کاری پێ بکەی.
هەندێکی تر ئەڵێن حیکمەت ئەوەیە هەروەکو ئەمە دەقەکەیتی و (الْحِكمةُ مَعرِفة الموجوداتِ وَفعلُ الخَيْراتِ) **واتە:** (حیکمەت) ئەوەیە کە دروستکراوەکانو بوونەوەرەکان بناسی وە کردەوە چاکەکان جێبەجێ بکەیت و هەندێکی تر گوتوویانە (الحِكمة وإدْراكُ أسرار الشريعةَ) **واتە:** (حیکمەت) بریتیە لە تێگەیشتنی نهێنییەکانی (شەریعەت).
٢–عەبدوڵلای کوڕی عەبباس (خوایان لێ ڕازی بێت) فەرموویەتی (الحِكمةُ المَعْرِفةُ بالقرآن فِقْهُهُ ونَسْخُهُ وَ مُحْكَمهُ ومُتَشابِههُ وغَريبهُ وَمُقدّمه

وَمُؤَخّرهُ وَنَحْو ذلك) وَقَالَ إبنُ عَبّاسٍ أيضاً (النبّوة) وقال بَعضُهُمْ (العلمُ والفِقهُ) وقال الحَسنُ البصري (الورَعُ في دين الله) وەکو ئەگێرنەوە لەم زاتەوە ئیمام (حەسەنی بەسری) کە هەژارێکی ئەهاتە لای داوای ماڵی لێ ئەکرد (ئیمام حەسەن) پێی ئەگوت بەخێربێت، تۆ ئەو کەسەی بۆ ڕۆژی قیامەت پاداشتم بۆ هەڵدەگرێ.

٣-هەندێکی تر لە زانایانی ئاین ئەڵێن (حیکمەت) عەقڵە و **واتە:** ژیرە و هەندێکی تر ئەڵێن (ألحِكْمَة) **واتە:** کارکردنەکە لە شوێنی خۆیی و چونکە بەڕاستی خوای گەورە ڕێگەی کاری چاکەمان پیشان ئەدات کە لە شوێنی خۆی و بیکەی هەر کەسێکی خوا ڕێگەی کاری چاکە پیشان بدات لە شوێنی خۆی بیکات سوودێکی زۆری پێ ئەگات و لە ژیانی دونیا و ڕۆژی قیامەت تووشی ناخۆشی نابێت، پێشەوا (قورتبی) لە تەفسیرەکەیدا ئەڵێت (الحِكْمَةُ مَصْدرٌ مِنَ الأحْكام وَهُو الإتفاق في قولٍ أو فعلٍ).

جا هەروەها مامۆستا (عبدالكريم مدريس) لە تەفسیری نامیدا ئەڵێت (وەکو عورفی عیلمی کەلاما (حیکمەت) عیبارەتە لەزانینی ئەحوالی (حەقائق) بە قەی تەوانای ئادەمیزاد.

(الفوائد) واتە: چەند سوودێك

مامۆستای خوالێخۆشبوو (مەلای گەورە مەلا محمدی کۆیی) لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەڵێت (ئەگەر حیکمەت و عیرفان) لە گاوانێکیش وەربگیرێ هیچ (عار) نییە ئینجا سەرەتایی (تەحصیلی عیلم) و خوێندم

---

(1) بڕوانە: تەفسیری کوردی لە کەلامی خوداوەندی، لە دانانی (مەلا محەمەدی کۆیی)، بەرگی یەکەم، لاپەڕە ٣١٤.

باوكم فـەرمووی رۆڵـە (وەسـیەت) بـێ (تحقـیری) نوسـراو مەكـە هەرچـی دەسـتت كـەوت موتـاڵای بكـە خـاڵی نـابێ لـە (فائیـدە) جـاڤ (الحقیقـە) فەرموودەكەی باوكم زۆر (نەفعی) بۆ من هەبوو (ازجملە) رۆژێك دەرسی (تحفەی شێخ ئیبن و حەجەرم ئەدایەوە لە باسی (قیصاص) **واتـە:** تۆڵـە تووشی (مەسئەلەیەك) بووم ئەڵێ ئەگەر كەسێك و بمـری ئـەو قیـصاصی لەسەر نییە ئەمما ئەگەر لە ئـەعزای خـارجی بـێ بـە دەرزیـەك (زەهـری) كەم باوێتە ناو بەدەنی ئەو كەسە بمرێ ئەوە (قیصاصی) لەسەرە، (مـن جهەتی) فەرقم بۆ (معلوم) نەبوو تاكو پـاش بـەینێك تەماشـای جریـدەی (ثروت الفنون)م ئـەكرد مباحەسـێكی لـە بـەینی دوو (جـراح) زكـر ئـەكرد یەكێكیان ئـەیگوت لـە زەردێنـەی هێلكـە (زەهـر) هەیـە بۆیـە گـەڵێ جـار برینێك كە مەرهەمی هێلكەی لەسەر دابنرێ تەشەنە ئەبێ كێمی لێ پەیدا ئەكا و (تەسەمموم) ئەكا و پزیشكەكەی تر ئەیگوت ئەگەر وابـێ ئەبوایـە (ئەهلی پاریس) هەموو بمرن چونكی بێ حـەد و (حیـساب) سـاڵی هێلكـە ئەخۆن (مع أنە) هیچ زەرەری نییە و (دكتۆری) یەكەم وەڵامـی دایـەوە و گوتی زەهر لە هێلكە كەمـە و بـە خـواردنی (حـەرارەتی مەعیـدە) **واتـە:** گەدەوە قووەتـی هازیمە (مـەنعی) تەسـیری ئەكـەن، بـەڵام لـە خارجـەوە قووەتێكی وانییە كە (مودافەعەی) ئەو زەهرە كەمە بكا بۆیی تەئـسیری ئەكا ئەوجا لەو (ماجرایە) حیكمەتی مەسئەلەكەی (شەرعیم) لێ مـەعلوم بـوو، و زۆر (مەسـرور) بـووم كـەوابێ (تـەحقیری) حیكمـەتی ئەرِسـتۆ و ئەفلاتوون بۆ موسڵمانان نەهاتووە تەماشا بكەن ئـەوەی چـاكە قـەبووڵی بكـەن، ئـەوەی خراپـە رەدی بكەنـەوە تـنفیری —عبـاد لـە (حیكمـەتی حوكەمای) ئیلاهیون بێ (شك) لای خودا و پێغەمبەر (ﷺ) خۆش نییە.

(لطیفة) ڕووداوێکی ناسك

دیسان مامۆستای خوالێخۆشبوو ئەو بەسەرهاتەشمان بۆ ئەگێڕێتەوە لە تەفسیرەکەیدا و ئەفەرمووێ ئەگێرنەوە و ئەڵێن لە ئەیامی خەسرۆ شا، ماسی گرێك هەبوو ڕۆژێك ئەچوو بۆ ماسی گرتن گوێی لێ بوو ئەهلی علیم واتە دوو زانا قسەیان لە (خنثی مشكل) واتە نێرە مووك ئەکرد ئینجا کابرای ڕاوکەر بە دوایی کاری خۆیدا ڕۆیی، بەرێکەوت و سوتفە ماسییەکی زۆر جوانی گرت ئەوجا هاویشتیە ناو تەشتێ پڕ ئاو و بردی بۆ خزمەت خەسرۆ شا، خەسرۆش کە چاوی پێی کەوت زۆر پێی خۆشحاڵ بوو زۆر پەسندی کرد و گوتی (زە) **واتە:** خەلاتی کەن[1] ئەوجا ڕاوکەرەکە پارەکەی وەرگرت و (حەرەمی) **واتە:** خێزانی خەسرۆ گوتی ئەمە (ئیسرافە)و موقابیلی ماسییەك (چوار هەزار درهەم) چۆن ئەدرێ گوتی چی بکەم؟ وا لەدەسم دەرچوو، ژنەکەی گوتی بیگێڕەوە و پێ بڵێ ئەگەر (نێرە) مێیەی بۆ بهێنە، ئەگەر مێیە نێرەی بۆ پەیدا بکە وە ئەگەرنا نامەوێ و ئینجا خزمەتکارەکان ڕاوچییەکەیان گێڕایەوە، ئەمەی ژنی خەسرۆ شا گوتی پیان گوت بەڵام ڕاوکەر لە (جەوابی شادا) گوتی قوربان ئەو ماسیە (خنثي)یە **واتە:** نێرە و مێیە، خەسرۆ شا (جوابەکەی) زۆر پێ خۆش بوو ووتی (زە) چوار هەزار درهەمیش تریشی وەرگرت و ڕۆیی ئینجا درهەمێکی لێ کەوت و بە پەڵە هەڵی گرتەوە و (ماچی) کرد

---

(1) هەر کاتی شا خەسرۆ بە خزمەتکارەکانی بیگوتابایە (زە) قاعیدە وابوو، دەربارەی هەر شەخسێکی ئەم (کەلیمە)ی **واتە:** بگۆتایە و (چوار هەزار) درهەمیان ئەدانێ بە خەلاتو بەخشین.

و داینا سەر سەری خۆی پاشان خستییە گیرفانی دیسان ژنی خەسرۆ شا لێ بە (جواب) هاتوو گوتی بنوارە ئەو ڕاوکەرەی چەند چاوچنۆك و (لەئیم و نامەردە) لە (هەشت هەزار) درهەم درهەمێکی لێ کەوت هەڵیگرتەوە و ماچی کرد و نایە سەر سەر و ئەوجا لەگیرفانی خۆی ناو چاك وایە بیگێڕیەوە و پارەکەی لێ بستێنینەوە، جا فەرمانی کرد بە دەرکەوانەکان بیگێڕنەوە، ئەوجا خەسرۆ شا گوتی بۆ ئەولەئامەتەت کرد، با ئەو درهەمە فەقیرێك هەڵی بگرتابوایەوە (مەنفەعەتی) لێ دیتبا و ڕاوکەری (حەکیم) گوتی قوربان لەئامەت نەبوو، چونکی درهەمەکە وێنە و سورەتی شای تێدا بوو نەمتووانی سورەتی خەسرۆ شا ببینم بە زەلیلی بکەوێتە سەر خۆڵ ژێر پایی خزمەتکارەکان، بۆی ڕێزم لە وێنەی خەسرۆ شاه ناوە و بە کەمالی (حورمەت) هەڵم گرتەوە و ئەم جارەیش خەسرۆ شا فەرمانی کرد و گوتی چوار هەزار درهەمی تریشیان دایی و شاه گوتی برۆ وازبێنە و بەسیە و برۆ بەرۆکمان بەردە و ئینجا لە دەفتەرێك خەسرۆ شاه نووسی (کەسێك بە قسەی ژنی بکا و لە جیاتی (چوار هەزار درهەم)، دوازدە هەزار درهەم ئەدا و ئەیدۆڕێنێ.

پاشکۆ

ئەدی نابینی هەر لەبەر ئەو (حیکمەتانەیە) پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (بە ژنان موشاوەرە و پرس و ڕایان وەرگرن، بەلام بە گوێیان مەکەن پەشیمان ئەبنەوە. ئەمەش دەقی فەرموودەکەیە کەوا حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (شَاوِرُهُنَّ وَخَالِفُوهُنَّ) بەلام هەندێ

لەزانایانی (حەدیث) ئەفەرموون ئەم فەرموودەیە (ضەعیفە) و لاوازە وەبەشێوەیەکی تردا (دەیلەمی) ریوایەتی کردووە و وەکو ئەفەرموێت: (عن عائشه (رضی الله عنها) مرفوعاً (طاعةُ النِّساءِ نَدامةٌ)[1] هەروەها پێشەوا شەوکانی و مەناویش بەلاوازیان داناوە، بڕوانە (کشف الخفاء محمد العجلونی) بەرگی/٢/ لاپەڕە/٤)

ماڵ بەخشین بە ئاشکرا و بە نهێنی کامەیان خێری زیاترە؟

جا بێگومان تا ئێستا باسی ماڵ و دارایی بەخشینی کرد لە ڕێی خوادا ئەوجا لێرەدا مەبەستی لە ماڵ دارایی بەخشین بە تێکڕایە لەوەی بە (ئیخلاص) بۆ خوا بێ یا لە پێناوی (تاغووت شەیتان) ببێ و ئەفەرمووێ هەر کامێکیان بێ خوا پاداشتی، لەسەر ئەداتەوە (چاکی بە-چاکی خراپی بە خراپە و هەروەك ئەفەرمووێت ﴿وَمَآ أَنفَقۡتُم مِّن نَّفَقَةٍ﴾ **واتە:** ئەوەی (خەرجی کەن) ئەی باوەڕدار لەوەی کە (خەرجی) ئەکەن لە چاکەدا یا لە خراپەدا بە ئاشکرا یا بە دزی بە پاکیی

(1)بەلام هەندێك لەزانایان ئەڵێن ئەم فەرموودەیە لەجێگای خۆیەتی چونکە بە (مەرفووعی) واریدبووەو... هەروەها فەرموودەکەی پێشتریش هەرچەندە (لاوازەو) بەلام هەندێ لەزانایان فەرموویانە.

- حەدیسی (زەعیف) **واتە:** لاواز دروستەکاری پێ بکەی بۆ (فەزائیل)و بەلام نەك بۆ (حوکم) وئەحکام بەکاری بێنێ بروانە پەرتووکی (الاذکار) لەنووسینی ئیمامی (النووی)، لاپەڕە ٢٤.

–یا ڕیایی ﴿ أَوۡ نَذَرۡتُم مِّن نَّذۡرٖ ﴾[1] واتە: یان نەزرێك لەسەر خۆتان پێویست بکەن ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُهُۥۗ ﴾ واتە: بێگومان خوا ئەیزانێ و پاداشی لەسەر ئەداتەوە چاکەی بە چاکە و خراپەی بە خراپە و ﴿ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنۡ أَنصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ ﴾ واتە: ستەمکاران هیچ جۆرە یارمەتیدەرێکیان نیە.

ئاگادارییەك:

لەپاش ئەوەی کە (قورئان) فەرمووی خوای پەروەردگار ئاگادار بەوەی کە ئەیبەخشن و بەختی ئەکەن لە ڕێی خوداوە پاداشتی لەسەر ئەداتەوە چاکەی بە چاکە و خراپە بە خراپە، ئەوجا باسی ئەوەمان بۆ ئەکات کە خێرەکە چۆن بدەین بە (فەقیر) و هەژراندا و بە ئاشکرا بیدەین یا بە نهێنی و ئینجا فەرمووی ﴿ إِن تُبۡدُواْ ٱلصَّدَقَٰتِ فَنِعِمَّا هِيَۖ ﴾ واتە:

---

(1) (نذر)لە زمانی عەرەبیدا واتە: واجب پێویستی کردووەن وەکو دەڵێت (نَذَرْتُ عَلَى نَفسي) واتە: لەسەر خۆم پێویستم کردووە، وەلە شەریعەتی ئیسلامدا پێویست کردنی شتێك لەسەرخۆ کە لە ئەصڵدا پێویست نییە، بەهیوای زیاتر نزیکبوونەوە لە (خوای گەورە)، خوا ی گەورە (مەدحی) ئەو کەسانە ئەکات کە وەفا ئەکەن لەگەڵ نەزرا و وەك ئەفەرمووێ﴿ يُوفُونَ بِٱلنَّذۡرِ ﴾ واتە: نەزرەکانیان جێبەجێ دەکەن، جا هەروەها پێغەمبەریش (ﷺ) ئەفەرمووێ (منْ نَذرَ أن يُطيعَ الله فَلْيُطِعْهُ وَمَنْ نذرَ أن يَعْصيه اللهُ فلاَ يُعْصيه) رواه البخاري عن عائشة (رضي الله عنها) واتە: هەر کەسێك نەزری کرد کەوا گوێڕایەڵی خوا بکات با گوێڕایەڵی بکات، وە هەر کەسێك نەزری کرد کە نافەرمانی خودا بکات و بەگوێی شەیتان بکات ئەوە با بێگوێی نەکات، جا هەروەها بۆ نموونە بڵێ (نەزر) بێ لەسەرم فڵان بکوژم نابێ ئەم (نەزرە) جێبەجێ بکات...هد.

بەڕاستی ئەگەر ئێوە خێر و سەدەقە و بەخشین بە ئاشکرا بکەن ئەوە بێگومان کارێکی باش و چاکتان کردووە چونکە (سەدەقە) بەو جۆرە دەبێتە مایەی چاولێکردنی خەڵك لێتان ﴿وَإِن تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا ٱلْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾ واتە: خۆ ئەگەر بە نهێنی بیکەن و بیشارنەوە و دەستی هەژرانی پێ بگرن ئەم بارەیان باشترە چونکە لە ڕیا وریابازی دەپارێزرێن ﴿وَيُكَفِّرُ عَنكُم مِّن سَيِّـَٔاتِكُمْ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾﴾ واتە: خوا بە خێر و (صەدەقەکانتان) هەندێ لە گوناهەکانتا‌ن لەسەر لائەبا و ئەیسرێتەوە وە خوا لە هەر کارێ ئێوە ئەیکەن بە ئاشکرا و بە نهێنێ ئاگادارە[1].

پاشکۆ

عبدالله ی کوڕی عەبباس (خوایان لێ ڕازی بێت) ئەفەرمووێ ئەو خێرەی کە ئەیکەن ئەگەر (زەکاتی شەرعی) بێ ئاشکراکردنی باشترە چونکە (زەکات فەرزە)، وە لەفەرز بەجێهێنانا (ڕیایی) نییە وە ئەگەر خێری تر بێ شاردنەوەی باشترە چونکە ئەمەیان بۆنی (ڕیایی) لێ دێ و جا هەروەها (زانایانی شافیعی مەزهەب) ئەڵێن ئەگە رئەنجامدانی ئەو خێر و چاکەیە لەماڵێکی (زەکات) بێت ئەگەر بە ئاشکرا بدرێ چاکتر و باشترە خۆ ئەگەر (سەدەقەیەکی) سوونەت و پیاوەتی بێت ئەوە بە (سرِی) **واتە:** بە نهێنی بدرێ باشترە و خێری زیاترە.

(موفەسیرەکان) ئەڵێن حەزرەت (ﷺ) زۆری مەبەست بوو لادینەکان

---

(1) ئیمامی (قورتبی) ئەفەرمووێت (جمهوری موفەسیرەکان) بیریان وایە کە ئەم ئایەتە باسی سەدەقەی سوننەت ئەکا.

(بێ باوەڕەکان) موسڵمان بن و وە هەروەها ئەیفەرموو خێر بە (غەیری) موسڵمان مەکەن چونکە هەتا موسڵمان ڕاوەستا بن و خێر بە (کافری) بێ دین ناشێ، ئینجا بەم بۆنەیەوە ئەم ئایەتە دابەزی و هاتە خوارەوە وەکو ئەفەرمووێ (لَيْسَ عَلَيْكَ هُداهُمْ) **واتە:** ئەی خۆشەویست (درودی خوای لەسەر بێت) خستنە سەر ڕێگەی ڕاستی ئەو خەڵکانە ئەرکی سەرشانی تۆ نییە و بەڵکو ئەوەی لەسەر تۆ پێویستە هەر ڕێ نیشاندانی ئادەمیزادە بۆ ڕێی ئیسلامەتی، جا ئەفەرمووێ ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يَشَآءُۗ﴾ **واتە:** بەڵکو خوا ڕێنموونی هەر کەس ئەکا خوا خۆی بیەوێ، خوا بڕواداری ئەکات و ئەیخاتە سەر ڕێگەی ڕاست، **واتە:** کاری خەڵك لە بارەی بڕوا هێنانەوە هەر بەدەست خوایە و بەدەست هیچ کەسێکی تر نییە، ئەی پێغەمبەر (ﷺ) هەر ڕاگەیاندن و ڕێ نیشاندانت لەسەرە و بەس.

تێبینی:

پێشەوا (إبن جریر)ی تەبەری لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەڵێ (لەنێوان هاوبەشدارەکاندا خزم و ناسراو و دۆستیان هەبوو، ئینجا لە کاتی خێر و خێراتدا خۆیان ئەپارسات تا ئەو خێر و خێراتەی نەدەنە ئەوان، لەبەر ئەوەی باوەڕییان نەهێناوە و ئەوجا لەو لایشەوە هەوڵیان لەگەڵ ئەدان کە ئیمان بێنن و ببنە موسڵمان، جا ئەم ئایەتەی نازل بوو ﴿لَّيۡسَ عَلَيۡكَ هُدَىٰهُمۡ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يَشَآءُۗ﴾ لەگەڵ مۆڵەتدان بە سەدەقەی سوننەت پێیان هات، دوای هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە

---

(1) بڕوانە (جامع البيان عن تأويل أي القرآن) دانراوی (ابن جرير الطبري)، بەرگی سێهەم، لاپەڕە١١٩.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی لەمەولا خێر بکەن بە هەموو غەیرە دینێکی هەژار ﴿وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنفُسِكُمْ﴾ **واتە:** هەرچی لە خێر و خێرات سەرف ئەکەن وەك ماڵ و سامان و دارایی ئەوە خێرەکەی بۆ خۆتانە لە دین و دنیا ئەوجا ئەو کەسەی کە خێرەکەی پێ ئەکەن موسڵمان بێ یا نا موسڵمان بێ.

ئاگاداریێك:

(موفەسیرەکان) ئەڵێن خێری دنیاکەیان ئەوەیە کە لات و هەژاران هێرش نابەنە سەریان وە تاڵانیان ناکەن و ئازارییان نادەن وەك هەزاران جار ئەمە ڕوویداوە لە وڵاتانی غەیری ئیسلاما و بەڵام خێری ڕۆژی دواییەکەشیان ئەوەیە کە پاداش ئەدرێتەوە وە لە پاداشەکەیانا هیچ کەم و کورییەکیان لەگەڵ ناکرێ ﴿وَمَا تُنفِقُونَ إِلَّا ٱبْتِغَآءَ وَجْهِ ٱللَّهِ﴾ **واتە:** دیارە ئێوەش ئەی باوەڕداران هەر لەبەر ڕەزامەندی خوا گشت خێری دەکەن ﴿وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ۝٢٧٢﴾ **واتە:** هەر شتێ ئێوە بیبەخشن لە چاکەی ماڵ دارایتان، ئەو چاکەیە پاداشتەکەی ئەدرێ بە ئێوە بە چەندین چەندانە، ئیتر بیانووتان نامێنێ کە نەیبەخشن لە ماڵ و داراییەکە و بە تایبەتی ڕەوا و چاکەکانتان[1] ئێوە ستەمتان لێ ناکرێ بە کەمبوونەوەی پاداشتەکانتان ئیتر با ئەو کەسەی ئەیدەنێ بێ باوەڕ بێ و بە مەرجێ فەقیرێکی هەژار بێ.

---

(1) بەڵام شرعاً دروست نییە (صەدەقە وزەکات) و سەرفیترەی (واجبیان) بدرێتێ و **واتە:** بدرێتە (کافران) **واتە:** (بێباوڕان) چونکە پێیان ناچێ بەڵام بە زامیری ئایەت صەدقەی و سوننەت (جائیزە بیاندرێتێ) و بەڵام ئەگەر زانیت ئەو (خێرە) لە کارێکی بێ شەرعییدا بەکاردەهێندرێت، وەکو (عارەق خواردنەوە یان قورماکردن یان تاوانی داوێنپیسی)، هەرگیز دروست نییە و خێری پێ بکەیت.

ئەمانە شیاوی خێر و خێراتن وەکو هەژارانی (أهل و الصُّفة)

ئەوجا بێگومان باسی شایستەترین ئادەمیزاد ئەکا بە خێر پێکردن و ئەفەرمووێ ئەوەی خەرجی ئەکەن لە ڕێی خوادا لە هەموو کەسێکا بەشێکی بدەن بەوانەی کە (موستەحەقن) و **واتە:** یارانی (صُفه) و چونکە خوای گەورە باسیانی کردووە هەروەکو ئەفەرمووێ ﴿ لِلْفُقَرَآءِ ٱلَّذِينَ أُحْصِرُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ (أي اجعلوا ماتنفقون للفقراء الذين حَبَسُوا أنْفَسَهَمْ لِلْجهادِ والغزو في سبيل الله) **واتە:** خێر و بەخشین شیاوی ئەو (موهاجیرە) هەژارانەیە کە لە پێناوی ئاییني خودا ڕێگایان لێ بڕاوە و تواناى (سەفەر) و کاسبی و هەوڵدانیان نیە لە ئیش و کار و کەسابەت دەست پێیان بەستراوە چونکە خۆیان تەرخان کردووە بۆ (جیهاد) بۆ خوێندنی (قورئان) بۆ هەر کارێکی خێری گشتی تێدا بێت ﴿ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ (أي لا يَسْتطيعونَ بِسَبب الجِهادِ السَّفر في الأرضِ لِلتجارةِ والكَسْبِ) **واته:** ئەو هەژارانە توانایان نییە بەهۆی خەریك بوونیان لەبەر جەنگەوە بڕۆن و هاتووچۆ بکەن بە زەویدا بۆ بازرگانی و کارکردن بۆ ژیانی خۆیان بەهۆی دین وەرگرتن و جەنگەوە.

﴿ يَحْسَبُهُمُ ٱلْجَاهِلُ أَغْنِيَآءَ مِنَ ٱلتَّعَفُّفِ ﴾ أي يظنّهم الذّي لايعرف حالَهم اغنياءِ موسرينَ من شدةِ تعففهم. **واتە:** بێگومان ئەو کەسانەی شارەزای ژیانیان نەبێ وە نەیان ناسێت لەبەر عیززەتی

نەفسیان خەڵك وادەزانێت دەوڵەمەند و بێ نیازن، چونكە عیززەتی خۆیان دەپارێزن و ماڵی خۆیان دەرناخەن و دەست پان ناكەنەوە و داوای یارمەتی لەكەس ناكەن ﴿تَعۡرِفُهُم بِسِيمَٰهُمۡ﴾ (أي تَعْرِفهُم أنتَ يا محمد (ﷺ) بعلامةِ فَقْرِهم ورَثاثةِ حَالِهمْ وقيل بصَفرةِ أَلْوانِهمْ مِنَ الجوعِ وقِيامِ اللّيلِ وَصِيام النّهار) **واته:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) یا هەركەس كە سەرنجیان بدەیت ئەیان ناسی و ئەزانی كە هەژار و بێنەوا لەبەر ڕوخسارياندا كە لاواز و زەرد هەڵگەڕان و تێكچوون لەبەر زۆر (سوجدە) بردن و خواپەرستی یا لە برسیەتی و شەونخونی و نەنووستن و ڕۆژوو گرتن یا مەبەست ئەوەیە وەك (ئیمامی ڕازی) لە تەفسیرەكەیدا ئەڵێت: ئەوانە بەڕاستی لێی بڕوان و خۆیان دارنیوە لە هەموو شتێ لەبەر خوا، **واته:** خۆشی و لەززەتی دنیایان لەخۆ (حەرام) كردووە لەبەر خوا، ئینجا خوا سام و هەیبەتی پێ دابوون هەر كەسێ سەرنجیان پێ بدا بێ گومان ئەیان ناسینی و جیایان ئەكاتەوە و شەرمیان لێ ئەكات﴿لَا يَسۡـَٔلُونَ ٱلنَّاسَ إِلۡحَافٗاۗ﴾ (المعنى الالحاح- السؤال لأنَّ السّؤال في الاسلامِ مُحَرّمٌ إلاّ لِضرُورةِ). **واتـه:** بەهیچ جۆرێك سواڵ و داوای هیچ شتێ لە خەڵك ناكەن (إِلۡحَافٗاۗ) **واته:** بە زۆر وەك سولكەری تر چونكە(سواڵ) قەدەغەیە لەئیسلامداو مەگەر ناچار بێت ﴿وَمَا تُنفِقُواْ مِنۡ خَيۡرٖ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ۝٢٧٣﴾ أي ما أنْفَقتموهُ في وجوه الخير فإن الله يُجازكم عليه أحسن الجزاء **واته:** هەر شتێك لە ماڵ و دارایی كە ئەیدەن بێگومان خوا پێی ئاگادارە و ئەزانی نیازتان چییە لەبەر چی ئەیدەن، چونكە ون

نابێـت، لای ئـەو جـا بەڕاسـتی لەدوارۆژیـشاو خـوای گـەورە جـەزاتان ئەداتەوە بە باشترین جەزا.

چەند ئاگادارییەك

١-(أصحاب الصفة) [1] **واتـە:** یارانی (صـوففە) کـە ژمارەیـان ٤٠٠ چـوار سەد کەس بوون دەرکرابوون لە وڵاتی خۆیان وە هەرچێکیان بـوو لێیـان بەجێ مابوو، وە خۆیان بە سەڵتی لە (مەدینـە) دانیـشتبوون بـە جێگـا و ڕێگا حەزرەت (ﷺ) لە مزگەوتەکەی خۆی ساباتێکی گەورەی بۆ کـردن و وە لـــەوێ دانیـــان و دەســـتیان کـــرد بـــە لەبـــەرکردنی (قورئـــان) و فەرموودەی پێغەمبەر و خوێندنی دەرسی (دین) لە هەموو غەزایەکیشدا بەشـــدارییان ئـــەکرد، هـــەروەك ئاگـــاداری پێغەمبـــەر و خانووەکـــانی پێغەمبەریشیان ئەکرد.

٢-هەندێکی تر لە زانایان ئەڵێن یارانی (صوففە) بەو کۆمەڵە موسڵمانانە دەڵێن کە کۆچیان کرد لەمەککە بۆ مەدینە وازیان لـە نیـشتمان و دارایـی خۆیان هێنابوو خۆیانیان بۆ بەرزی ئیسلام تەرخان کردبـوو لـە مەدینـەدا نـە خـزم و نەدەرامـەتیان هـەبوو بۆیـان نەئـەکرا کـاری بکـەن بـۆ ژیـانی خۆیـان ئـەو کەسـانە ئەگەیـشتە (٤٠٠) کـەس جێگـەی ئاسـایش و ئـارام گرتنیان نەبوو لەبەر بێ جێگـەیی لـە مزگـەوتا دائەنیـشتن بـۆ خـواردن و خەوتن خواپەرستیان ئـەکرد و هەنـدێ جـاریش پاسـەوانی خانووەکـانی پێغەمبـەریان ئـەکرد فێـری قورئـان ئـەبوون کـە گـەورەترین پەرسـتنە و هەروەها لەگەڵ پێغەمەریش (ﷺ) ئەچوون بـۆ غـەزا و کـە ئەگەڕانـەوە

---

(1) هەندێ لە زانایان ئەڵێن لەبەر ئەوەی پێیان ئەگوترا (أهل الصُفة) چونکە پێغەمبەر (ﷺ) سەکۆوەکی دابـوونی لـە تەنیـشت مزگـەوت ئـەوانیش سـەرەکەیان کردبـوو بـە (سابات) لە بینا و ئیسراحەتیان تێدا ئەکرد و ئەحەسانەوە.

لەبەر سێبەری مزگەوتا خۆیانیان ئەحەسانەوە وە پێغەمبەر (ﷺ) زۆر جاران دڵخۆشی ئەدانەوە ئەی فەرموو (هەر کەسێ وەك ئێوە وابێ و ڕازی بێ بەوەی تووشی بووە، بەڕاستی ئەوە لە هاوڕێکانی منە و مژدەتان ئەدەمێ بە بەهەشت.

٣-مامۆستا (عبدالكريم مدرس) لە تەفسیری نامی [1] ئەڵێت: ئەو فوقەرای -موهاجیرینە تەقریبەن (چوار سەد) کەسێك بوون و ئەمانە کاتێ هاتن بۆ خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) نە ماڵ و نە (ئەهلیان) نەبوو، وە ئەمانەوە لە (صوففەدا) **واتە:** لە سەکۆدا کە حەزرەت (ﷺ) بۆی دیاری کردبوون لە مزگەوتی _مەدینەی موننەوەر)دا، ئەبو زەڕی غەفاری (خوای لێ ڕازی بێت) ئەڵێ من لەو کەسانە بووم کە لە مزگەوتی حەزرەتا کاتی ئێوارەمان لێ ئەهات گرد ئەبووینەوە لە دەرگای ماڵی حەزرەتا (ﷺ) ئەویش هریەکێ لە ئێمەی ئەدایە دەستی یەکێ لەوانە کە ماڵی هەیە وە لەوکۆمەڵی (ئەهلی صوففە) دە کەس یا کەمتر ئەماینەوە وە کاتی کە (تەعامی) ئێوارە ئەهات بۆ حەزرەت (ﷺ) نانمان لەگەڵیا ئەخوارد و لەپاش نانخواردن ئەیفەرموو پێمان (نامُوا في المَسْجِدِ) **واتە:** بخەون لەناو مزگەوتا جا ئەفەرمووێ ﴿ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُم ﴾**واتە:** ئەو کەسانەی کە ماڵ و دارایی خۆیان بەخت ئەکەن ﴿ بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً ﴾ **واتە:** بە شەو و بەڕۆژ و بە نهێنی و بە ئاشکرا، **واتە:** دەستیان قەت لە خێر و خێرات نابڕێ

---

(1) بڕوانە (تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز) لە دانانی مامۆستا (مەلا عبدالكريمی مدرس)، بەرگی ١، لاپەڕە٥٩٥. وەهەروەها بڕوانە (التفسير الواضح) لەنووسینی (د. محمد محمود الحجازي) ج١، ل١٨٨.

﴿فَلَهُمۡ أَجۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ﴾ **واتە:** بەڕاستی پاداشی ئەوان لای پەروەردگاری خۆیانە ﴿وَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ۝٢٧٤﴾ **واتە:** بێگومان ئەو خێرکەرانە نەهیچ ترس و بیمێکی ڕۆژی دوایی ڕوویان تێ دەکا و نە خەفەتبار و زویریش ئەبن بۆ ژیانی دونیایان[1].

باسێك لە زیانی (ڕیبا) واتە: سوو

جا هەروەها لە دوایی ئەوەی لە ئایەتی پێشوودا باسی ماڵ و دارایی و خێر و سەدەقەی کرد لەپێناو ڕەزامەندی خودادا لەماڵ و دارایی خۆیان بەخشی و هیچ مەبەستێکیان نەبوو جگە لە ڕەزابوونی خودای گەورە ئینجا بێگومان خێر و سەدەقەی تەواو ئەوەیە کە ئەو خێرکەرانە کردوویانە بە هەژارەکانی یارانی (صوففە) دا و ئەمجار دێتە سەر باسی (ڕیبا)، وەرگەران و سوود خۆرانی کە بەبێ بەرامبەر ماڵ وەردەگرن بە زیادە بە ناڕەوا و نا (شەرعی) وەکو ئەفەرمووێت ﴿ٱلَّذِينَ يَأۡكُلُونَ

---

(1) ئیبن سەعد: لە پەرتووکی (الطبقات الکُبْری)دا ئەڵێ ئەم (ئایەتە نازل) بوو لە شانی ئەو موسڵمانەی کە (ئالف و ئالیکی وشتر و ماینیانا) نەبوە و ئەوجا یاریدەدەرانی مەدینە پیان بەخشین و بۆ ئەوە (جیهادیان) لەسەر بکەن وە هەروەها (ڕیوایەت کراوە) لە ئیبنوعەبباس فەرموویەتی ئەم (ئایەتە نازل) بووە بە دەرهەق حەزرەتی عەلی (خوای لێ ڕازی بێت) جاری چوار درهەمی هەبوو، درهەمێکیان لەشەودا کردییە خێر و درهەمێکیان لە ڕۆژدا کردە خێر و درهەمێکیان بە سڕی **واتە:** پەنهانی درهەمێکیش بە ئاشکرا (خەرجی) کردن لەڕێی خودا.

ٱلرِّبَوٰاْ لَا يَقُومُونَ ﴾[1] **واته:** بەراستی ئەوانەی کە سوو ئەخۆن **واته:** وەری ئەگرن و ئیتر بەهەر جۆر بەکاری ئەهێنن ئەوانە لە گۆڕ دەنرێن لەپاشان زیندوو ئەکرێنەوە و ڕاست دەبنەوە دەڵێن شێتن و﴿إِلَّا كَمَا يَقُومُ ٱلَّذِى يَتَخَبَّطُهُ ٱلشَّيْطَٰنُ مِنَ ٱلْمَسِّ ﴾ **واته:** ئەوانەی سوو دەخۆن حاڵیان وەکو حاڵی کەسێکی (فێ) داریان تەپدار وایە کە (شەیتان) دەستی لێوەشاندبێت کە لە هەستان و دانیشتندا ناتوانێت ڕێگای ڕاست بگرێت بەڵکو هەر بەملا و بەولادا دەکەوێت، مەبەست لە دەست لێوەشاندنی (شەیتان) ڕێی لێ تێکچوون، (عەرەبەکان) بە مرۆڤی پەرکەمدار و فێدار دەیانگوت جنۆکە دەستی لێ وەشاندووە﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْبَيْعُ مِثْلُ ٱلرِّبَوٰاْ ﴾ **واته:** ئەو سوو خواردنەیان یان ئەو سزای کە بۆیان باسکرا، بەهۆی ئەوە بوو کە ئەیانگوت فرۆشتن و کڕین هەروەك سوو وایە بەم ڕەنگە فرۆشتن کە درهەمێ بدەی بە دوو درهەم وەك فرۆشتنی درهەمێك بە دوو درهەم وایە، **واته:** ئەو دووانە وەك یەك وان کەواتە: ئەگەر سوو (حەرام) بێت ئەبێ کڕین و فرۆشتنیش (حەرام) بێ، وە ئەگەر کڕین و فرۆشتن حەڵاڵ بێت ئەبێ سوویش (حەڵاڵ) بێت وە هیچ هۆیەك نییە بۆ ڕەوادانی کڕین و فرۆشتن وە ڕەوانەدانی سوو[2].

---

(1) ریبا **واته:** سوو، وەکو ئەوەی کەسێك هەزار دینار بداتە کەسێك بۆ ماوەی سێ مانگ بەو مەرجەی دوایی هەزار و سێ سەد دیناری بۆ بگێڕێتەوە، **واته:** سێ سەد دینار زیاتر لە پارەی کە پێی داوە بە قەرز، خودا ئەم جۆرە مامەڵەی بە توندی (حەرام) کردووە، بڕوانە تەفسیری گوڵشەن لە نووسینی (نظام الدین عبدالحمید) لاپەڕە ١٠١.

(2) بڕوانە تەفسیری قورئانی پیرۆز، لێکدانەوەی مامۆستا (عوسمان عبدالعزیز)، بەرگی یەکەم، لاپەڕە٥٢١.

جا ئەو (جاهیل) و نەزانانە لە دونیادا ئەیانگوت مامەڵە و کڕین و فرۆشتن هەروەکو مامەڵە کردن بە سوو وایە، **واتە:** هەردووکیان بەلای ئەوانەوە (یەکسانن) چونکە ئەوان باوەڕیان بەم (حەرام) و (حەلاڵ) نییە؟ جا خوای گەورە لە بارەیانەوە ئەفەرمووێ﴿ وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلۡبَيۡعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰاْۚ ﴾**أي أحَل الله البيع لما فيه من تبادل المنافع وحرّم الرّبا فيهِ الضرر الفارح بالفرِد والمجتمعِ.**

واته: خواش کڕین و فرۆشتنی ڕێداوەو حەلال کردووە چونکە هەردوولا کەڵکی لێ وەرئەگرن و (ڕیبا) و سووخۆریشی (حەرام) کردووە. چونکە یەك لا (قازانج) وەرئەگرێ و بە(زیادە) و بەلاّم زیان زەری زۆرە بۆ هەموو کەسێك.

تێبینێکی گرنگ:

مامۆستا (شێخ محەمەدی خاڵ) لە تەفسیرەکەیدا[1] لەبن سێبەری ئەم ئایەتدا کەوا ئەفەرمووێ﴿ وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلۡبَيۡعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰاْۚ ﴾ خوا کڕین و فرۆشتنی حەلاڵ کردووە و سوو و ڕیباشی قەدەغە کردووە، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە لە کڕین و فرۆشتنا کڕیار بەهەرەمەند ئەبێ لەو شتەی کە ئەیکڕێ بە بەهرەمەندییەکی تەواو، بۆ نموونە کەسێ گەنم بکڕێ بۆ ئەوەی ئەکڕێ کە بیخوا، یا بیکا بە تۆو یا بە قازانج بێ فرۆشتنەوە، ئەو نرخەی کە ئەیدا بە شتە کڕاوەکە بە ڕەزامەندیی (بکڕ و فرۆشەرە)، بەلاّم (سوو) پارەیەکە ئەمڕۆ ئەیدەیت و سبەینێ وەری ئەگریتەوە بە (زیادەوە) بەرامبەر بە دواکەوتنی (قەرزەکە) کەواتە: ئەوەی لە قەرزا

---

(1) بڕوانە تەفسیری خاڵ، بەقەڵەمی شێخ محەمەدی خاڵ، بەرگی سێهەم، لاپەڕە٥٤.

وەرئەگیرێ (زیاد) لە سەرمایە، نە بە ڕەزامەندییە و نە لە جێی هیچ شتێکە لە فرۆشراو (عینی) یا لە کردەوە (عمل) کەواتە: کڕین و فرۆشتن و سوو (ڕیبا) وەك یەك نیین، ئەگینا لە (حوکمەکەشیان) وەك یەك ئەبوون.

خولاسە :

هەموو جۆرە بازرگانی و کڕین و فرۆتنێك لەوانەیە قازانج بکات و یا زەرەر بکات، بەڵام سوو (ڕیبا) هەمیشە هەر قازانج ئەکا کە ئەمەیە مایەی دروستی کڕین و فرۆشتن و نادروستی سوو (ڕیبا) جگە لەوە کە ئیسلام بڕیاری وایە کە پاداش ئەبێ هەر بەرانبەر بە هەوڵ و تەقەلای کردەوەی ئیشکەر بێ، نابێ ببێ بە مایەی زیادبوونی ماڵ بەم ڕەنگە سووخۆر پاڵی لێ بداتەوە وە پارەکەی بگێڕێ بە سوو (ریبا) لەناو هەژاران و کەم دەستان و لێقەوماوانا وە بەرە بەرە خوێنی کۆمەڵە و گەڵ بمژێ تا تەڕایی لە لەشیان ئەبڕێ.

﴿ فَمَن جَآءَهُۥ مَوۡعِظَةٞ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾ **واتە:** هەر کەسێك ئامۆژگاری پەروەردگاری بۆ هات وە گوێشی کرد و وازی لە سوو خواردن هێنا و ﴿ فَٱنتَهَىٰ فَلَهُۥ مَا سَلَفَ وَأَمۡرُهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِۖ ﴾ **واتە:** ئەو کەسەی کەوازی لە سووخواردن و کاری لە سەرخوایە یا لێی خۆش ئەبێ یا سزای ئەدات﴿ وَمَنۡ عَادَ فَأُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ٢٧٥ ﴾ **واتە:** هەر کەسێکی کە فەرمانی خوای پێگوترا و ئاگادار کرا لە(سوو) وەرگرتن (حەڕامە) و قەدەغەیە بەڵام وازی نەینا و هەر لەسەر سووخواردن بەردەوام بوو بە (حەڵاڵی) دانا و گوتی ئەویش وەك کڕین و فرۆشتن وایە، ئەو کەسە (کافرە) و **واتە:** بێباوەڕە و هاوڕێی دۆزەخە و هەتا هەتایێ دەرچوونی بۆ نیە.

هەر ماڵ و سامانێك ڕیبا كەوتە ناوی بەرەكەتی نامێنێ

جا هەروەها بێگومان لە پێش باسی (ڕیبا) **واتە:** سوو ئەوەبوو بە دوورودرێژی باسی خێر و دەستگیرۆیی هەژارانی كرد و وە ئێستاش باسی سوو ئەكات، هەر ماڵ و دارایێك (ریبا و سوو) كەوتە ناوی خێر و بەرەكەتی تیا نامێنێ بە پێچەوانەی (زەكات) و سەدەقە پیت و بەرەكەتی خێرات زیاد ئەكات هەروەكو خوای گەورە ئەفەرمووێ ﴿ يَمۡحَقُ ٱللَّهُ ٱلرِّبَوٰاْ وَيُرۡبِي ٱلصَّدَقَٰتِۗ ﴾ معناهُ يُهْلك الله الرّبا ويَذهَبُ بِبَركته والمحْقُ نُقْصانُ الشيء حَالاً بَعْدَ حالٍ. **واته:** بێگومان خوا فەڕ و (بەرەكەتی) **واتە:** پیتی سووخۆری نامێڵێ **واتە:** هەر ماڵ و دارایيەك ڕیبای تێدابێت دەرەئەنجام هەر تیا دەچێت، بەڵام خێر و خێراتی ماڵ و سامانی (سەدەقە) خوا بە فەزڵی خۆی (زیادی) ئەكات و بەرەكەتی تێ دەخات بۆ خاوەنەكەی ﴿ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾ ﴾ **واتە:** بەڕاستی خوای گەورە هەموو (كافر) و **واتە:** بێ باوەڕ و دڵڕەق و بێ ئیمان و گوناهكاری خۆش ناوێ، **واتە:** ئەوانەی (ریبا) و سووخۆری دەكەن و بە حەڵاڵیشی دەزانن ئەوانە خوانەناس و دڵڕەق و بێ (ڕەحمن) و بەرامبەر بە خەڵكانی هەژار و پەككەوتە ئەگینە چۆن بە جوامێرانە و مەردانە قەرزیان نادەنێ و دەچن (فائیدە) و قازانجێك دەخنە سەریان؟ خوا دوورمان بكات لێیان ئامین.

جا هەروەها خوای گەورە باسی ئەحواڵی ئەو ئیماندارانە ئەكات كە بەفەرمودە و فەرمانی خوا ئەجوڵێنەوە و (زەكاتی شەرعی) خۆیان ئەنجام ئەدەن، وەك ئەفەرمووێ ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ

﴿ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾ **واته:** بەڕاستی ئەوانەی کە بڕوایان هێنا و کار و کردەوەی چاکیان کرد﴿وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ﴾ **واته:** بەرێك و پێكی نوێژیان بەجێهێنا و وە (زەکاتیان) دا و بە تەواوی چونکە ئەم دوو کردەوەیە لوتکەی هەموو چاکەکانن و دوو پایەن لە پێنج پایەکانی ئیسلام گەورەرتین کردەوەی لەشی و دەروونین، لەبەر ئەوەی خوای گەورە لەناو کردەوە چاکەکاندا بەتایبەتی باسی کردن﴿لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾﴾ **واته:** بەڕاستی بۆ ئەوانە هەیە پاداشتی بەڵێن و پێدراوی خۆیان لای پەروەردگارییان و هیچ ترسیان نابێ لە ناخۆشیەکانی (ڕۆژی قیامەت) بێگومان ئەوانە غەمبار نابن لەو ڕۆژەدا بۆ هەرشتێ کە لە دەستیان دەرچووە لە جیهاندا.

لە پاشماوەی ڕیبا واتە: سوو وازبێنن چونکە تاوانێکی گەورەیە

ئەم (ئایەتە) کە ئێستا دێت بە سووخۆران ئەڵێ ئەگەر ئێوە لە ئیماندارانن و خاوەن باوەڕ و کردەوەی باش لەگەڵ دەست لە (ڕیبا و سوو) هەڵگرن بە یەکجاری جا هەروەکو ئەفەرمووێ ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ﴾ **واته:** ئەی ئەو کەسانەی کە بڕواتان هێناوە لە خوا بترسن و پارێزگاری بکەن﴿وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓاْ﴾ أي اخشوا ربّكم وراقبوه اتفعلون واتركوا مالكم مِنَ الرّبا عِنْد النّاسِ. **واته:** دەست هەڵگرن

لەو سوودەی کە ماوتانە لە گەردنی ئەم و ئەو **واتە:** لێیان مەسێنن ﴿إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾﴾ **واتە:** ئەگەر باوەڕداری تەواون دەبێ گوێڕایەڵی تەواوی فەرموودەکانی خوا بن و لەو سوودەش بێدەنگ بن.

هەندێ لە (موفەسیرەکان) فەرموویانە ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە لە (شأنی) چوار برا لە هۆزی (بەنی سەقیف) کە ڕیبا و سوودیان وەر ئەگرد لە هۆزی بەنی (موغەیرە) و وە ئەم هۆزە سوودیان ئەدا بەوان لە زەمانی جاهیلیان[1] پێش ئیسلامیەت کاتێ دەوری دینی ئیسلام هات ئەو چوار برایە (موسڵمان) بوون لەپاشان داوای حەقی سوودەکەیان کرد لە (بەنی موغیرە) چونکی بە یاسای ئەو کاتە حەقێکی (مەشرووع) بوو ئەوجا بەنی (موغیرەکان) وتیان وەڵڵا ئێمە لە دەوری ئیسلامیە تا سوود نادەین و خودا ڕیبا و سوودی لابردوە لەسەر موسڵمانان و نیزاعەکەیان برد بۆ لای (عوتابی کوڕی ئوسەید)، کە لەو ڕۆژەدا لەلایەنی حەزرەتەوە فەرمانڕەوای شاری (مەککەی موککەڕەمە بوو)، عوتاب ئەم قەزیيەی نووسی بۆ حوزووری پێغەمبەر (ﷺ) وە سوودەکەیش میقدارێکی زۆر بوو، کاتێ نامەکەی (عوتاب) گەیشت بە حەزرەت (ﷺ) ئەم ئایەتە نازڵ بوو حەزرەت (ﷺ) نووسی بۆ (عوتاب) و فەرمووی ئەگەر (بەنی سەقیف) ڕازی بوون بە (حوکمی) ئەم (ئایەتە) باشە ئەگەرنا خەبەریان

---

(1) ابنُ ابي حاتم ئەگێڕێتەوە و ئەڵێ (خَطبَ النبي (ﷺ) في حَجّة الوداع فقال (ألا إنّ رِبًا كان في الجاهلّية موضوع عنكم كلّه، وأول رِبًا العباسِ بن عبدالمطلِب مُوَضعٌ كلّهُ) **واتە:** پێغەمبەری خودا(ﷺ) لە ڕۆژی فەتحی مەککەدا فەرمووی (هەرچی سووی زەمانی نەفامییە لەژێر ئەم هەردوو پێیەمدایە، یەکەم سوویەکیش لای دەبەم و هەڵی دەگرم سووی عەبباسی مامە و....)بڕوانە (تفسیر القرآن الكريم) لە نووسینی پێشەوا (ابن كثير) بەرگی١، لاپەڕە ٥٨٤، چاپی دار المعرفة.

پێ بدە کە حازر بن بۆ (حەرب) لەگەڵ خودا و پێغەمبەر (ﷺ).
ئەوجا (عوتاب) ئەو نامەی پێغەمبەری بۆ ناردن ئەوانیش وتیان حازربن بۆ)(ئیتاعەی) فەرمانی خودا پێغەمبەری خودا و ئەگەڕێنەوە بۆ لای خودا و ئینجا ئێمە ڕازین بە (ئەسڵی) سەرمایەکەی خۆمان ڕیبا و سوودیان ناوێ[1]. ﴿فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا۟ فَأْذَنُوا۟ بِحَرْبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾ واتە: ئەگەر دەسبەردار نەبن و واز لە (ڕیبا) و سوو خواردن نەهێن خۆتان ئامادە بکەن بۆ جەنگێك لەگەڵ خودادا﴿وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَٰلِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾﴾ واتە: ئەگەر وازبێنن و بگەڕێنەوە و تۆبە بکەن ئەوە سەرمایەی قەرزەکەتان وەربگرنەوە و واز لە قەرزارەکە بێن و نە ستەم ئەکەن لەکەس و نە ستەمتان لێ ئەکرێ.

ئاگادارێیەکی گرنگ:

هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن لەو سەردەمەدا (بەنی موغیرە)ماڵیان بەدەستەوە نەبوو نەیان ئەتوانی کە سەرمایەکەیش بدەنەوە و ئینجا داوایان کرد لە (بەنی سەقیف) کە مۆڵەتیان بدەن تا کاتی واریدات پێ ئەگا و ئەوایش بەمە ڕازی نەبوون و داوای سەرمایەکەیان ئەکرد، جا لەسەر ئەم ڕووداوە ئەم (ئایەتە) هاتە خوارەوە و کە ئەفەرمووێت: ﴿وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ﴾. أي اذا كان المُستدين معسّراً فَعليكمْ أن تَمْهلُوه إلى وقْتُ اليُسْرِ.

---

(1) بڕوانە (تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز) لە دانانی مامۆستا (مەلا عبدالكريم مدرس)، بەرگی١، لاپەڕە٦٠٠. وەبڕوانە تەفسیری (إبن كثير) بەکوردی لەوەرگێڕانی بەڕێز (علي حاجي عبدالله) بەرگی (١) لاپەڕە ٥١٤.

واته: خۆ ئەگەر قەرزارەکەش دەست تەنگ و نەدار بوو، **واتـە:** هیـچی لـە دەست نەبوو) نـەیتوانی قەرزەکـەتان بداتـەوە، ئـەوە مۆڵـەتی بـدەن تـا دەوڵەمەند ئەبێ و ئەتوانی قەرزەکە بداتەوە ﴿وَأَن تَصَدَّقُوا۟ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾﴾.

واته: ئەگەر قەرزارەکەتان توانای دانـەوەی نـەبوو ئێـوە ئـازادی بکـەن و پێـی ببەخـشن گـەلێ بۆتـان باشـتر ئەگـەر بـزانن ئـەم کـارە چ خێـر و پاداشتێکی گەورەی تێدایە بۆتان سەرمایەکەشیان ئەبەخشی بۆیان.

جا هەروەها بێگومان لە کۆتایی ئایەتەکانی کـە باسـی (ڕیبـا) و سـوویان کرد کە تاوانێکی چەند گەورەیە[1] نالەبارە و بێ (شـەرعییە) ئـەوجا بـەم پەند و ئامۆژگارییە تێکرایی بە تینی و تەوژمەکە ئەگەر بڕوادار لـە گـوێی گری بە ئاسانی دەست لە هەموو خراپەیەك هەڵئەگـەرێ بـۆ گەیـشتن بـە ڕەزامەندی خوای گەورە، هەروەکو ئەفەرمووێ ﴿وَٱتَّقُوا۟ يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى ٱللَّهِ﴾. **واته:** ئەی خەڵکینە لە سزای ڕۆژێك بترسێن کە هـەمووتان تێیدا ئەهێنرێنەوە بۆ لای خودا و **واته:** ئەم دنیایە هـەر ئـاوا نابـێ ڕۆژێـك دێ دەچنەوە بۆ لای خوا ئینجا (حیـساب) بـۆ ئـەو ڕۆژە بکـەن کـە چـی تێدا دەقەومێ و دێتە وجود.

---

(1) به ڕای هەموو زانایان (ڕیبا) **واته:** سوو خواردن بە (تاوانە گەورەکان) دەژمێردرێ و لەو گوناهانەیە کە ئینسان دەفەوتێنێ کەسێك سوو خواردن بە (حەلاڵ) بزانێ و ئەوە بێگومان پێی (کافر) ئەبێ و هەروەکو لە (زواجر) ی شێخ (ابن حجر) دەفەرمووێ (إنَّ الرِّبا حرامٌ إجماعاً وَهُمْ من الكبائرِ المُهْلكةِ وكَفَرَ مُستحِلُّهُ) بڕوانـە (پـەرتووکی تاوانـە گەورەکان) لە ڕوانگەی ئیسلامەوە لە نووسینی (عبـدالرحمن مـلا تـەها عبـدالعزیز)، لاپەڕە ٥٧

﴿ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ﴾ **واتـە:** لـە پاشـان هـەموو كەسـێك پاداشی كاروكردەوەی خۆی بە تەواوی دێتـەڕێیی لـە خراپـە و لـە باشـە ﴿وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾﴾ **واتە:** ئەوان هیچ جۆرە ستەمێكیان لێ ناكرێ.

تێبینێك:

جـا هـەروەها بێگومـان (عبـدالله)ی كـوڕی ئیمـام عـەبباس (ڕەزامەنـدی خوایان لێ بێت) ئـەڵێت ئـەم (ئایەتـە) دواتـرین (ئایەتـە) لـە قورئانـا كـە هاتۆتە خوارەوە وە هـەروەها حـەزرەتی جوبرائیـل (سـەلامی خـوای لـێ بـێ) فەرموویـەتی ئـەم ئایەتـە لـە دوایـی ئایـەتی (٢٨٠) دابنـێن و لـە سوورەتی (البقرة) وە دوای ئەم (ئایەتە) پێغەمبەر (دوردی خوای لەسەر بێت) بەلای هەندێ لە زانایان (٩) **واتە:** نۆ ڕۆژ ماوە و بەلای هەندێكی تـر (١٨) ڕۆژ مایەوە، بـەلای هەنـدێكی تـر (٢١) ڕۆژ ژیاوە و مایـەوە ئینجا تەماشا كەن بەم (ئایەتە) هەم دوایی بە (قورئان) هێنراوە یـان (٨١) ڕۆژ بەسەر دونیاوە ژیاوە، بە هەزاران دروود و سڵاوی خوات لەسەر بێت ئەی پێغەمبەری (ﷺ)، خۆشەویست و نازدار.

چەند باس ومەسەلەیەکی گرنگ
لە بارەی چەند جۆرێك لە ڕیبا

مەسەلەی یەکەم

مامۆستا عەلی باپیر لە تەفسیرەکەیدا[1] و شتێکی زۆر جوانی نووسیوە و لەبارەی ڕیبا و (سووەوە) ئینجا ئێمەش بیخەینە بەرچاو ڕیبا چییە؟ بە کوردی ئێمە بە (ڕیبا) دەڵێن سوو یان سوودخۆری **واتە:** بەکارهێنانی (ڕیبا) و وەرگرتنی ڕیباوە (زانایان) بە چەند شێوەیەك پێناسەی (ڕیبا)یان کردووە کە هەموویان لە نێوەڕۆکدا دەبنەوە یەك هەندێکیان گوتوویانە (الرِّبَا هُوَ فَضلُ مالٍ خالٍ عَنْ العِوضِ فِي معاوضةِ بِمالٍ) **واتە:** زێدەی ماڵێکە کە هیچ قەرەبوویەکی لە بەرامبەردا نیە لە گۆڕینەوەی ماڵێك بە ماڵێك **واتە:** کابرا (سەد دینار) دەدا بە کەسێك دەڵێ کاکە تۆش داوای دوو مانگی دیکە سەد دینارەکەم بدەوە بەڵام (دە) دیناریشی زیادە لەگەڵ دابێ ئەوە(ڕیبایە) جا ئەو (زێدەیە) دەڵێ پەنجا بێ یەك بێ کەم بێ یان زۆر بێ هەر ماڵێك (زیادەی) بخرێتە سەر بە قەرز بۆ کاتێکی دیاریکراو کەم بێ یان زۆر بێ پێی دەگوترێ (سوود) زانایان لەو بارەوە گووتوویانە (كلُّ قَرْضٍ جَرَّ نَفْعاً فَهُوَ رِبًا) **واتە:** هەر قەرزێك سوودێك ڕابکێشێ ئەوە ڕیبایە.

---

(1) بروانە: تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێز، لە نووسینی بەڕێز مامۆستا عەلی باپیر، بەرگی یەکەم، لاپەڕە ١٢١٤، چاپی بیروت، دار المعرفە.

مەسەلەی دووەم: جۆرەکانی ڕیبا:

یەکەم-(ربا النسیئه) واته: ڕیبای قەرز.

دووەم-(ربا الفضل) واته: ڕیبای زێده.

١-بەلاّم ریبا النسیئة) **واته:** ریبای قەرز بەم شێوه پێناسه کراوه (هو أخذُ مِقْدارٍمُحَدَدٍ من المالِ شهرياً مقابيل)**واته:** بریتییه له وەرگرتنی ئەندازەیەکی دیاریکراو له پاره بەشێوەی مانگانه، بەلّکو ئەگەر مانگانەش نەبێ کەمتر یان زیاتریش بێ له مانگانه، لەبەرامبەر قەرزێکدا هەر کەسێك قەرزێکی دا بە کەسێك له بەرانبەریدا چەند کاتێکی دیاریکراو زیاده وەربگرێ وه ئەسڵی پارەکەش کە پێی دراو هەرجێ خۆی بێ ئەوه (ربا النسیئه)یه **واته:** ڕیبای قەرز.

٢-ریبایی زێده(ربا الفضل) بەم شێوه پێناسه کراوه (هوَ بيعُ ما يجري فيهِ الرِّبا بجنسهِ مُتَفضلا) **واته:** بریتییه له فرۆشتنی شتێك بە جینسی خۆی بە ئەندازەیەك زیاده وەك گەنم بە گەنم و زیادەی لەگەڵدابێ (ترێ بە ترێ) و زیادەی لەگەڵدابێ وه هەروەها پێغەمبەر (ﷺ)دەربارەی جۆری دووەمی ڕیبا **واته:** (ربا الفضل) فەرموویەتی (الذّهبُ بِالذَهبِ والفِضّةُ بالفِضّةِ والبُرُّ بالبُرِّ والشَعيرُ بالشَعيرِ والتَمرُ بالتّمرِ والمِلْحُ بالملحِ، مثلاً بمِثلِ سَواءً بِسواءٍ يَداً بيدٍ فإذا إختلفت هَذه الأصنافُ فَبَيْعُوا كيْفَ شِئتم إذا كان يداً بِيدٍ) رواه مسلم عن ابي سعيد الخدري وعبادة بن الصّامت (رضي الله عنهما) **واته:** زێڕ بە زێر وه زیو بەزیو وه گەنم بە گەنم وه جۆ بە جۆ، وه خورما بە خورما وه خوێ بە خوێ ئەگەر ئەندازەکان وەك یەك بن یەکسەر دەست بە دەست بێ (ئەوه حەلاڵە) **واته:** ڕەوایه بەلاّم ئەگەر ئەندازەی یەکێکیان زیاتر بێ ئەوه ڕیبایه.

بەڵام جۆرەکانی جیاواز بوون مادام بە دەست بە دەست بێ ئەوە چۆنتان حەز لێیە مامەڵە بکەن ئەو کاتە (حوکمەکەی) دەگۆڕێ وەك دەفەرمووێ (فإذا اخْتلفتْ هذه الأصنافُ فبِعُوا كيْفَ شِئْتم إذا كان يداً بيدٍ) ئەگەر ئەم جۆرانەجیاواز بوون گەنم بە جۆ و زێر بە زیو و خورما بە خوێ، وە هەروەها مادام جۆرەکانیان جیابوو ئەوە چۆنی دەفرۆشن بیفرۆشن زیادەی دەبێ چۆن دەبێ مادام دەست بە دەست و لەیەك کاتدا بێ.

مەسەلەی سێیەم

وە هەروەها مامۆستا (عبدالكريم مدرس) لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەفەرمووێ (بەم تەقریرە ڕیبا لە جوملەی (وَحَرَّمَ الرِّبوا) ئیجمالی تێدا نامێنێ چونکی هەر مامەڵەیەکزیادەکەی لە (متماثلين) هەتا جێگە تیایا ئەوە (حەرامە) خوا بکات بە (أضعاف) یانە وە حەزرەت (ﷺ) بۆیە باسی ئەوشەش (نەوعە) **واتە:** جۆرە ماڵەی کردووە هەتا یەکێ (تەوەهوم) نەکا کە ڕیبا لە ئاڵتوون و زیوا هەیە نەك لە ئەشیای (مطعوومەدا) وە هەر (ڕیبا) بەهۆی دواکەوتنی یەکێ لە دوو بەدەڵەدا ئەبی وەتا هەموو موسڵمانان بزانن کە (ریبا) لە ئاڵتوون و زیوا وە لە خواردەمەنی کە خەڵك پێویستیان بێ دێتە جێ چونکی (موخالیفی) عەدالەتی ئیسلامە لە موعامەلەدا کە لە دوو شتی (مەتعومی) هاووێنەدا یەکێ لە تەرەفەین بەبێ موقابیل زیادە وەربگرێ وە تایبەتی حەزرەت (دوردوی خوای

---

(1) بڕوانە تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لە دانانی مامۆستا مەلا عبدالكريم مدرس، بەرگی یەکەم، لاپەڕە٦٠٣.

لەسەر بێت) ئەم شەش (مادەی) ژمارد چونکی لە شاری مەدینەی مونەوەردا بەشێوەی (ڕیبا) **واتە:** سوود (موعامەلەیان) تێدا ئەکرد حەزرەت (ﷺ) مەبەستی ئەوە بوو ئەو (موعامەلەیش) نەمێنێ هاوێنەو موساوات (واجبە) لە ناویانا نەك زیادە لەسەری وەبگرێ و ئەمە (حەرامە) **واتە:** قەدەغەیە لەئیسلامدا.

مەسەلەی چوارەم

(موفەسیرەکان) فەرموویانە ئەم ئایەتە (ئاخر) ئایەتە هاتووەتە خوارێ چونکە کاتی کە حەزرت (ﷺ) کە تەشریفی ڕۆیشت بۆ (حجە الوداع) ئایەتی﴿ يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ ﴾ (النساء: ١٧٦) نازل بوو وە هەروەها لە ڕۆژی عەرەفاتە ئایەتی ﴿ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ ٱلْإِسْلَٰمَ دِينًا ۚ فَمَنِ ٱضْطُرَّ فِى مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِّإِثْمٍ ۙ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣﴾﴾ (المائدة: ٣) هاتە خوارەوە وە لە پاش ئەوە هاتەوە بۆ (مەدینەی مونەوەر) وە ئایەتی سوڕەتی ﴿ وَٱتَّقُوا۟ يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى ٱللَّهِ ...... ﴾ (البقرە: ٢٨١) نازل بوو وە لە پاش ئەم ئایەتە پێغەمبەر (ﷺ) وە فاتی کرد و ئەم (ئاخر) ئایەت بوو کە بۆی نازل بوو ئینجا) (وەفاتی) کرد و گەیشتە بەپلە وپایەی بەرزی خۆی (درودی خوای گەورەی لەسەر بێت) [1].

---

(1) بڕوانە (الجامع الاحكام القرآن) ناودار بە تەفسیری (قورطبي) لە نووسینی (شێخ احمد الانصاری) بەرگی دووەم، لاپەڕە ٤٢٥.

فەرماندان بە نووسینی (قەرز و مامەڵە کردن) بۆ ماوەیەکی دیاریکراو[1]

ئەوجا دوایی قەدەغەکردنی (ڕیبا) **واتە:** سوود ئینجا فەرماندان بە دەستی هەڵگرتنی و وازهێنان لەم تاوانە گەورەیە و ئەوجا فەرمان ئەدا بە نووسینی ئەو قەرزە وە بەسەند وەرگرتن و شاهێد گرتن لەسەری وە ئەگەر ئەمانە ڕێنەکەوتن ئەوسا (رەهن) **واتە:** بارمتەی لەسەر وەربگرن، ئەمەیەیش ئەوە ئەگەیێنێ کە بەلای ئاینی ئیسلامەوە هاوکاری کردنی یەکتر و قەرز بە یەکتری دان کارێکی زۆر پێویست و گرنگە بۆ خوای گەورە ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيۡنٍ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗى فَٱكۡتُبُوهُۚ﴾[2] **واتە:** ئەی ئەو کەسانەی خاوەن باوەڕن هەر کاتێ بۆ ماوەێکی دیاریکراو (قەرز) لە یەکتری دەکەن، وە یان کڕین و فرۆشتنتان بە قەرز کرد بۆ ماوەیەکی دیاریکراو بینووسن هەتا بە باشی پارێزگاری بکرێت و بۆ دواڕۆژیش نەبێتە هەرقەڵە و ناخۆشی، بەڵێ بێگومان نووسینی چاکترین هۆیە بۆ مانەوەی برایەتی و دۆستایەتی و هەروەها مسۆگەر بوونی قەرزەکەش.

﴿وَلۡيَكۡتُب بَّيۡنَكُمۡ كَاتِبُۢ بِٱلۡعَدۡلِۚ وَلَا يَأۡبَ كَاتِبٌ أَن يَكۡتُبَ كَمَا

---

(1) موفەسیرین ئەفەرموون ئەم ئایەتە پیرزە درێژترین ئایەتە لە قورئاندا و ئەم فەرموودەیە ئیمام ئەحمەد و تەبەڕی (ڕیوایەتیان) کردووە.

(2) هەندێ: لە موفەسیرەکان ئەڵێن (قەرز) ئەوەیە بێ ماوە بی وەك دینارێك بدەن بە یەکێك بە قەرز کە ئەیداتەوە بیداتەوە بەڵام (دەین) ئەوەیە بۆ ماوەیەکی ناوبراو بێ وەك (سەلەم) ئینجا لەبەر ئەوەی کە ئەم ئایەتە لە باسی (سەلەمایە) بۆیە فەرمووی ئەگەر قەرزتان دا (الى أجل مسمى) بڕوانە: تەفسیری شێخ محەمەدی خاڵ، بەرگی ٢، لاپەڕە٦١.

عَلَّمَهُ ٱللَّهُۚ فَلۡيَكۡتُبۡ وَلۡيُمۡلِلِ ٱلَّذِي عَلَيۡهِ ٱلۡحَقُّ وَلۡيَتَّقِ ٱللَّهَ رَبَّهُۥ وَلَا يَبۡخَسۡ مِنۡهُ شَيۡـٔٗاۚ ﴾ **واته:** با ئەو کەسەی کە قەرزەکە دەنووسێت بەو شێوەیە بینووسێت کە خودا فەرمانی پێداوە و ڕێنمایی کردووە **واتە:** بە چاکی و وەکو خۆی وە بەبێ هیچ زیادە و کەمی یەك پێنووست ئەگەر داواکرا لە نووسەرێك ئەو قەرزە بنووسێت با سەرپێچی نەکات و پێنووست ئەگەر ئەو کەسەی قەرزەکە وەردەگرێت با قەرزەکە بە جوانی ڕون بکاتەوە، بۆ نووسەرەکە بەبێ ئەوەی هیچ شتێکی لێ پەنهان بکات تا ئەویش قەرزەکە وەکوخۆی بنووسێت وە دەبێت ترسی خودای گەورەی لە دڵدا بێت و لە ڕاستی لانەدات، وە لە کاتی نووسینەکەدا کەموکورتی لە هیچ شتێکی نەکات وەکو ئەملا و ئەولای تێدا نەکا و بەبی (غەش) و خیانەت ﴿ فَإِن كَانَ ٱلَّذِي عَلَيۡهِ ٱلۡحَقُّ سَفِيهًا أَوۡ ضَعِيفًا أَوۡ لَا يَسۡتَطِيعُ أَن يُمِلَّ هُوَ فَلۡيُمۡلِلۡ وَلِيُّهُۥ بِٱلۡعَدۡلِۚ ﴾ **واتە:** ئەگەر قەرزارەکە کەم ئاوەز بوو وە یان لە ڕوانگەی ئەقڵەوە بێ هێز و لاواز بوو **واتە:** منداڵ بوو یا بەساڵاچووبوو یان ناتوانی ئەوەی پێویستە بنووسرێ دەری ببڕێ بەهۆی کەم ئاوەزی و نەفامییەوە چاکە و خراپەی لێك جیانەدەکردەوە با ئەو کاتە سەرپەشتیاری ئەو لە باتی ئەو بۆی بڵێت بە ڕێك و ڕاستی دادگەرانە (سەنەدەکە) دارێژێ و نووسەرەکەش بینووسێ.

باسێك بە فەرماندان
بە شایەت گرتن لەگەڵ نووسیندا

وەهــەروها ئەفــەرمووێت: ﴿وَٱسۡتَشۡهِدُواْ شَهِيدَيۡنِ مِن رِّجَالِكُمۡۖ فَإِن لَّمۡ يَكُونَا رَجُلَيۡنِ فَرَجُلٞ وَٱمۡرَأَتَانِ مِمَّن تَرۡضَوۡنَ مِنَ ٱلشُّهَدَآءِ﴾ **واتــــــــە:** بەڕاستی دەبێ دوو پیاوی موسڵمان لە خۆتان بۆ ئەو کارە (شایەدبێ) **واتــە:** ئـەبێ موسـڵمان ئـازاد و بـالغیش بـن و خـۆ ئەگـەر دوو پیـاو دەسـنەکەوت و پیاوێك و دوو ئافرەتی وا ببنـە شـایەت کـە ئێـوەش بـە شایەتی دانیـان ڕازی بـن و پەسـەندیان بکـەن، بـەڵام بۆیـە (دوو ژن) لـە جێی پیاوێ دانراوە لەبەر ناتـەواوی (عـەقڵی) ژن جـا هـەروا موسـلیم لـە صەحیحەکەیدا (ریوایەتی) کردووە لە (ئەبو هورەیرەوە) (خوا لێـی ڕازی بێت) لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) کـە فەرموویـەتی (يـا مَعشَر النسّاء تَصدّقْنَ وأكثرن الإستغْفارَ فإني رايتكنّ أكْثَرَ أهلُ النّار فَقالـتْ إمرأة مـنْهُنّ جَزْلَةَ ومـا لنَـا يـا رَسـولَ الله (ﷺ) أكثـر أهـل النّـار؟ قـالَ تُكْثـرن اللّعْـنَ وتَكْفُرنَ العَشيرة مَا رأيْتُ من ناقصات عَقلٍ ودَيـن لـذي لُـبِ مـنْكُنَّ) **واتـە:** ئەی دەستەی ئافرەتان خێر بکەن و زۆر داوای لێبوردن بکەن بـە ڕاسـتی من ئێوەم دیوە زۆرینـەی خـەڵکی نـاو ئـاگرن و ژنێکـی قسەزان، (نـاوی جەزڵە) بوو، ئێمە چیمانە وا زۆرینـەی خـەڵکی ئـاگرین ئـەی پێغەمبـەری خودا (ﷺ) و فەرمووی (زۆر نەفرینو حاشا لە چاکەی هاوسـەردەکەن، لەوانەی عەقڵ و دینیان ناتەواوە نەمدیوە لە ئێوە زاڵترین بەسـەر عـەقڵا و (قالت يا رسول الله (ﷺ) ومَا نُقصان العَقلِ والدّين؟ قـال (أمّـا نُقـصَان عَقْلهَـا فـشهادَةُ أمـرأتين تعْـدلُ شَـهَادَةَ رجـلٍ فهـذا نقـصان العَقـلِ وتمكـث اللّيالي لا تُصلّي وتُفطرَ في رمضانَ فَهذا نقْصَانُ الدّين) رواه مسلم.

واتــە: وتــی ئــەی پێغەمبــەر (ﷺ) ناتــەواوی (عــەقل و دیــن کامەیــە؟ فەرمووی (ناتــەواوی عــەقڵ شــایەتی دوو ژن بەرامبــەر شــایەتی پیاوێکــە ئەمە ناتەواوی (عەقڵە) **واتە:** ژێرە هەروەها ژن چەندین شەو دەمێنێتەوە نوێــژ ناکــا و لــە مــانگی ڕەمەزانیــشا ڕۆژو دەشــکێنن ئەمــەش ناتــەواوی (دینە) **واتە:** ئایین، جا هەروەها خوای گــەورە ئەفــەرموێت: ﴿أَن تَضِلَّ إِحْدَىٰهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَىٰهُمَا ٱلْأُخْرَىٰ ۚ وَلَا يَأْبَ ٱلشُّهَدَآءُ إِذَا مَا دُعُوا۟ ۚ﴾ **واتە:** لەکاری ئاگادار بکرێن تا ئەگەر یەکێ لەم دوانە لــەبیری چــوو ئــەوەی تــر بیری بخاتەوە و هەر یەکێ لەو دوو ژنە شــایەتییەکەی لــەبیر چــوو ئــەوی تــر ئاگــاداری بکاتــەوە لــەو شــایەتیەکە دوایــەتی **واتــە:** هــەر کاتــێ بــۆ شایەتیدان بانگ کران ڕەوا نییە خۆتان لادەدن و ئامەدە نەبن.

﴿وَلَا تَسْـَٔمُوٓا۟ أَن تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰٓ أَجَلِهِۦ ۚ ذَٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِندَ ٱللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَٰدَةِ وَأَدْنَىٰٓ أَلَّا تَرْتَابُوٓا۟ ۖ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا ۗ﴾ **واتــــــە:** لــــە نووســینی قــەرزدا زۆر بێــت یــاخود کــەم بێــزار مــەبن و سســتی مەکــەن بینووســن و کــاتی دانەوەیــشی دیــاری بکــەن ئــەوە لای خــودا باشــتر و ڕێکترە و پەســەندی خودایــە، هــەروەها ئــەو نووســینە بــۆ شــایەتیدانیش باشترە تا دوایی لەچەند و چۆنی و ماوەی قەرزەکەدا دووچــاری دوودڵــی و گومانی نەبن، بەڵام لە کڕین و فرۆشتنی دەستاودەستدا کە قەرزی تیــا نەبێت مەرج نیــە بنووســرێت بــەڵام لــەویش چــاکتر وایــە شــایەت هــەبێت لەســەری، بــەڵام گوناهتــان ناگــات ئەگــەر نەینووســن، وەئەفــەرموێت:

﴿وَأَشْهِدُوٓاْ إِذَا تَبَايَعْتُمْ ۚ وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ۚ وَإِن تَفْعَلُواْ فَإِنَّهُۥ فُسُوقٌۢ بِكُمْ ۗ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ۖ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱللَّهُ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾﴾ **واته:** شاهید بگرن لە کاتی کڕین و فرۆشتندا ئیتر چ بە حازر و نەقد بێ چ ماوەدار و بە قەرز بێ ئەوجا نابێ چ نووسەر و چ شایەت زیانتان پێ بگەینن و ئازارتان بدەن بەم شێوە کە هەقەکە نەنووسن و شایەدی بە هەق نەدەن خۆ ئەگەر وانەکەن ئەوە لە سنوور دەرچوونە و گوناح لە ملی خۆتانە خودا بە هەموو کردەوەیەکتان چاك ئاگادارە جا نەکەن لە ڕێگای ڕاست و فەرمانەکانی لابدەن.

چەند باس و مەسەلەیەکی گرنگ بۆتان بەیان ئەکەین

١-جا بێگومان ئەم (ئایەتە) گەلێ (حوکم و ئەحکامی) لێ وەردەگیرێ بەتایبەتی ئاماژە ئەکا و بۆ (بیع السلم) وەکو ئەم فەرموودە (سەحیحەش) ئاماژەی بۆ ئەکات و ئەفەرمووێ (مَنْ أسلَفَ في تمرٍ فلْيُسلِف في كيلٍ مَعْلومٍ ووزنٍ معلومٍ إلى أجل معْلوم) جا ئەمەش ئاشکرایە کە (سەلەم و سەلەف) یەك مانایان هەیە زۆربەی سیرەتنووسەکان ئەگێڕنەوە کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) کۆچی کرد بۆ (مەدینە) بینی دانیشتوانی مەدینە سەلەم ئەکەن **واتە:** پێشەکی پارە ئەدەن بۆ کڕینی دانەوێڵە یا میوەهات بە وادەی ساڵێك یا دوو یا زیاتر یا کەمتر پێغەمبەر (ﷺ) کە بینی پێی باش بوو هێشتییەوە بەڵام دەستووری بۆ دانا کە ئەبێ پێوانەکەی یا کێشانەکەی ئاشکراوە بۆ ماوەیەك ناوبراو بێ و سیفەتەکانی هەر باس کرابێ.

٢-هەر ناز و نیعمەتێك دەبێ هاوكاری خەڵكی بێ وەك ئەفەرمووێ (كما علمهُ الله فليكتب) لە هەموو شتێكدا دادگەی پێویستە بەتایبەتی قەرزو قەرزاری.

٣-شایەدی لەسەر ماڵ دەبێ دوو پیاوی ژیری ئازاد موسڵمان بن دوو شایەتی (عادل) پێویستە بۆ هەموو شتێك بەڵام بێجگە لە (زینا) كەر ئەو (چوار شایەدی) دەوێ بە كەمتر نابێ.

٤-دوو ژنی موسڵمان لە جێی شایەدی پیاوێك دادەبێ‌و ئەگەر پیاو دەست نەكەوت.

٥-شایەد بۆ كڕین و فرۆشتنی (عەقار) زەوی و كشتوكاڵ و هەر شتێكی گرنگ (واجبە) **واتە:** پێویستە.

٦- زیان گەیاندن بە خاوەن هەق لەلایەن شایەد و نووسەرەوە قەدەغەیە و (حەرامە).

٧- هەروەها سەبارەت بەشایەدی بەندەو منداڵی نەبالق‌و سەفیهووبی (عەقل) واتەبێ ژیر وەرنایگرێ.

٨- هەروەها (قەرز)زۆربێ یان كەمبێ دەبێ بنووسرێ.

٩- تەقوا دەبێتە مایەی (زیاد) بوونی زانست‌و زانیاریی‌و خێرو بەرەكەت جابێگومان هەرئیش‌و كارێكت هەبووبەپیاوی تەقواو لەخواترس بیكە.

١٠- جاپێویستە لەسەر موسلمانان هەتا داوات لی‌نەكرێ بۆ شایەدی (دان) نابێ سەربەخۆشایەدیی بدەی یان (قازی) بانگت بكات ئەوجا ئەبێ بچیت شایەدی بدەی نەك لەخۆتەوە[1].

---

(1) بروانە: ایسر التفاسیر لكلام العلي القدیر وبهامشە (نهر الخیر علی ایسر التفاسیر) لەنووسینی (أبی بكر جابر الجزائری) لاپەڕە، ١٥٠.

باسێك لە ڕوونكردنەوەی ڕەهن واتە: بارمتە

خـوای گـەورە ئەفـەرمووێ ﴿ وَإِن كُنتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ ﴾ **واتە:** ئەگەر لەسەر (سەفەر) بوون قەرزتان لە یەكتری كـرد بۆ ماوەیەكی دیاریكراو، بەڵام نووسەر دەست نەكەوت بۆتـان بنووسـێ[1] **واتـە:** دەبـی (رەهـن) بارمتـە وەرگـرن دیـارە بارمتـەیش بـە وەرگـرتن نـەبێنابێت ﴿ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ ﴾ **واتە:** ئەگەر بڕواتـان بـە یەكدی هـەبوو ئـەمین بـوون و (رەهـنی) نەویست جا با ئەو كەسەی كە بە ئەمین دانـراوە، **واتـە:** قەرزدارەكـە لـە كاتی خۆیدا سپاردەكە (قەرزەكە) بداتـەوە بـە خاوەنەكـەی و لـە خـوای پەروەردگاری خـۆی بترسـێ و خیانـەتی **واتـە:** گـزی تیـا نـەكات ﴿ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ ۚ وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ ﴾ جـــا هـــەروا دووبارە ڕوو دەكاتەوە شايەتەكان و ئەفـەرمووێ ئـەی شـايەتەكان نابـێ خۆتان لە شايەتی بـشارنەوە هـەر كـات پێویـست بـوو چـونكە بێگومـان هەركەسێك (كيتمانی) شايەتی بكـا و بیـشاریتەوە بـە دڵ خـۆی تووشـی تاوان و گوناه دەكات.

---

(1) ئیبن‌وعەبباس (خوایان لێ ڕازی بێت) فەرموویـەتی ئەگـەر نووسـەرتان بـە دەسـت نەكەوت یان كاغەز نەبوو یان (مەرەكەب) یـان قەڵـەم- پێنـووس- دەسـت ناكـەوت دەبێ (ڕەهن) **واتە:** بارمتە وەرگرن دەنـا لـەباتی نووسـینەكەی (بارمتـە) بـدرێ بـە خاوەنەكەی (رەهن) **واتە:** بارمتە وەگرەوێك لای خـاوەن قەرزەكـەی دابنـێ تـا وەك سەنەدێك لای بمێنێتەوە و دڵنیا بێت ماڵەكـەی تیـا ناچێت، بڕوانـە (تەفـسیری ابـن كثير)، بەرگی١، لاپەڕە٥٩٤.

﴿وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ عَلِيمٞ ٢٨٣﴾ **واتـــه:** خـــوا ئاگـــاداره بـــه هـــه‌موو کرده‌وه‌یـه‌کتان چ ئاشـکرا و چ پـه‌نهان کـه‌وابو هـیچ شـتێك لـه یـه‌کتر مه‌شارنه‌وه.

چه‌ند تێبینیێك

١-زانایان ئه‌فه‌رموون دانانی (ره‌هن) **واته:** بارمتـه لای خـاوه‌ن قه‌رزه‌کـه له‌ماڵه‌وه بێت یان سـه‌فه‌ردا بێـت هـه‌تا قه‌رزه‌کـه‌ی تیـا نه‌چـێ و ئه‌مه‌یـه (شــه‌ریعه‌تی ئیـسلام) کـارێکی زۆر پـه‌سـنده و ڕه‌وایـه چـونکه (ڕه‌هـن) به‌پێی ده‌قی قورئان هاتووه.

٢-هه‌روه‌کو له سوننه‌تی پێغه‌مبه‌ریشدا (ﷺ) هاتووه و ئه‌مه‌ش ده‌قـی فه‌رمووده‌که‌یه و کـه ئه‌فـه‌رمووێت (أنّ النبـّي (ﷺ) إشـترى مِنْ يَهـودي طَعاماً فَطلَبَ اليهودي رَهناً فرهنَـهُ درْعـهُ (ﷺ) فَمـاتَ وَدْرْعُـه مَرْهُونَـةٌ في ثلاثين صاعاً من شعير) متفق عليه **واته:** حه‌زره‌ت (ﷺ) هه‌ندێ خۆراکی له جووله‌که‌یه‌کی (مه‌دینه) کڕی و زرێکه (درعه)ی ڕه‌هه‌ن و بارمته‌ی بوو له‌لای جووله‌که‌یه‌ك له‌سه‌ر سێ (وسقا) له جـۆو کردبوویـه (ره‌هـن) **واتـه:** بارمته بۆ خۆراکی خێزانه‌کانی، له (ریوایـه‌تێك) پیغه‌مبـه‌ری خـوا (ﷺ) کۆچی دوایی کرد له مه‌دینه زرێیه‌که‌ی هـه‌ر لـه‌لای (جووله‌کـه‌ی مه‌دینـه) دابوو هه‌تا له‌پاشان دایه‌وه.

٣-کاتێ دڵنیـابوون لـه تیانه‌چـوونی ماڵه‌کـه‌تان ئـه‌وه ده‌تـوانن (ره‌هـن) **واته:** بارمته وه‌رنه‌گرن، جا گره‌و کراوه‌که ئه‌گـه‌ر (حـه‌یوانێکی) سـواری بوون یان مه‌ڕێکی خاوه‌ن شیربوو ئـه‌وه دروسـته خاوه‌نه‌کـه‌ی سـوودیان لێ بگرێ به‌ڵام نه‌ك خـاوه‌ن قه‌رزه‌کـه. **واتـه:** خـاوه‌ن قه‌رزه‌کـه چـونکه

ئەبی (خاوەن قەرز) خۆی بپارێزێ لەبەر ئەم فەرموودەیە (كلُّ قَرْضٍ جَـرَّ نَفْعاً فهـوَ ربـاً)، **واتـە:**: هـەموو قـەرزێكی قـازانجو مەنفەعـەت رابكێـشێ بۆخاوەن قەرزەكە ئەمە سوودەو زیادەیە.

٤-شاردنەوە و (كیتمانی) شایەدی یان درۆ كـردن لـە شـایەتیدا كـارێكی شەرعاً (حەرامەو) لە تاوانە گەورەكانە[1].

هەرچیەكتان كردبێ لە دڵداو بەرپرسیارن و خوا لێتان دەپرسێ

خوای گەورە باسی ئەوە دەكات كە خۆی خاوەنی ئاسمانەكان و زەمینە و ئەوەی تیایاندایە و ئەوەیش لە نێوانیاندایە و ئاشكرا و نهێنی دڵیـشی لا شاراوە نییە هەرچـەندە بـچووك و نادیـاریش بـێ، وە هـەروەها خـوای مەزن دەپرسێتەوە لە (عەبدەكانی) **واتە:** بەندەكانی لەسەر ئەو شـتانەی كردوویانە و ئـەوەیش لـەناو دڵیانـدا شـاردوویانەتەوە وەك لـەم ئایەتـەدا ئەفەرمووێت ﴿ قُلْ إِن تُخْفُواْ مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾ ﴾[2] **واتـــە:** بڵێی ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەی وا لە دڵتاندایە ئەگەر بیـشارنەوە یـان دەریخەن خوا دەیزانێ و لە هەر چیەكیش لە ئاسمانان و زەویدا ئاگادارە و خودا توانای بەسەر هەموو شتێكا هەیە، چـونكە بێگومـان هەرچـی لـە ئاسمانـەكان و زەوییـدا هـەموی هـی خوایـە وە ئـەو دروسـتی كـردوون،

---

(1) بڕوانە پەرتووكی (تاوانە گەورەكان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە) لە نووسینی عبدالرحمن مەلا تەها عەزیز، چاپی دووەم، لاپەڕە٩٥.

(2) سورەتی (آل عمران: ٢٩).

وەهەر کەسێك شتێکی دروست کرد ئاگایی لە هەمووی هەیە و وەك لەم ئایەتەدا ئەفەرمووێ ﴿أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٤﴾﴾ [1] **واتە:** ئایا ئەو کەسەی کە خۆی ئادەمیزادی دروست کردووە نازانێ چی لە دڵایەتی، **واتە:** بەڵێ ئەزانی چونکە دروستکراوی خۆیەتی، جا بێگومان ئەو خوایەووردکار و بە سۆز و بە لۆتفەو بە ئاگایە و چونکە بەراستی ئەو کەسەی کە خۆی شتێکی دروست کردبێ نازانی چییە؟ وە ئاگای لێ نییە؟ **واتە:** ئاگایە لێیەو (ما شاء الله).

﴿أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾﴾ **وهەروەکو لەپێشەوە فەرمووێ** ﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾﴾ واتە: خوای گەورەش بەو کارانەی ئێوە ئەیکەن زاناو بەئاگایە کەمادام وابوو هیچ شتێکی لەیەکتر مەشارنەوە جا بەراستی ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە زانستی خودا هەموو شتێك دەگرێتەوە، چونکە کەسێك خاوەنی شتێك بێ و دروستی کردبێ دەبێ بزانی چییە و چۆنە و چەندە، جا هەروەها کەسێك خاوەنی شتێك بێ و بەدیهێنەری ئەم هەموو (بوونەوەرە) بێ و هەروەها بەدیهێنەریش بێ بۆی هەیە لەسەر کردەوەکانی ئەو شتە لێپرسینەوەی هەبێ چونکە بۆی هەیە لەسەر شاردنەوەی ناو دڵی بەندەکانی لێکۆڵینەوەی هەبێ جا بۆی هەیە لەسەر شاردنەوەی ناودڵی نە خراپە و باشەدا سزا و پاداشی ئەنجام بدا بەرامبەر کردەوەی بەندەکانی خۆی هەروەکو دەفەرمووێ ﴿لِّلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ **واتە:** هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویدایە هەموو هی خوایە تەنها ئەو

---

(1) سورەتی (الملك: ١٤)

پەروەردگارە دروستی کردووە، تەنها ئەویش خاوەنیەتی و بە گیاندار و بێ گیانەوە، هەر هەموو هی خودان و لە نەبوونەوە هێناونیەتیە بوون و چونکە بێگومان هەر ئەویش بە ویست و ئیرادەی خۆی (تەصەروفیان) تێدا دەکات و چونکە بێ (شەریك) و بێ هاوبەش و بێ (زەوالە) و کەواتە: جگە لە زاتی ئەودا و خۆی شایانی پەرستن نیە.

﴿وَإِن تُبْدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمۡ أَوۡ تُخۡفُوهُ يُحَاسِبۡكُم بِهِ ٱللَّهُۖ﴾ **واتە:** ئەگەر ئەوەی لەناو دڵ و دەروونتاندایە ئاشکرای بکەن یان بیشارنەوەو دەری نەخەن ئەوجا لە هەردوو حاڵەتدا خوا لێکۆڵینەوە و لێپرسینەوەتان لەگەڵ دەکات، ئەگێڕنەوە کە (عبدالله) ی کوڕی ئیمامی عومەر (رەزای خوایان لێ بێت) گوێی لەم (ئایەتە) بوو گوتی ئەگەر خوای گەورە (عەفوومان) نەکاو لەسەر ئەوەی لەناو دڵماندایە ئەوە ئێمە (ئەفەوتێین) و ئینجا دەستی کرد بە گریان تاکو خەڵك گوێیان لەو گریانەی بوو، ئەو گریانەیان بە (عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس) ڕاگەیاند و گوتی خوا (ڕەحم) بە باوکی (عبدالرحمن) **واتە:** (عبدالله) ی کوڕی ئیمامی عومەر بکات ئەوەی ئەو لەو ئایەتی دیت برایانی موسڵمانیش دیتیان.

تێبینی

ئێمە تەماشا ئەکەین پێنج شت بەسەر هەست و خەیاڵی مرۆڤ دێت (هاجس، خاطر، حديث مع النفس، هم، عزم) [1]

ئەوجا دەبێ هەموو کەس بزانی ئەوەی بەسەر دڵان دێت زۆر شتە یەکەم شت هەستێك دێتە ناو مێشك ئەو هەستە دەچێتە ناو دڵ بیکەم یان نەیکەم، ئەوجا دەکەوێتە قسە لەگەڵ خۆی چۆنی بکەم یان نەیکەم دوایی کردنەکە پەسند ئەکرێت و ئینجا بڕیاری تەواوی ئەدرێ کە بکرێ ئەوجا بە هەستی یەکەم خالێك ئەکەوێتە سەر دڵ، دوایی وادێتە ناو دڵ کە بۆی بچێ و دوایی دەکەوێتە قسە کردن لەگەڵ خۆی و دوودڵی بیکات یان نەیکات دوای دێتە ناو دڵی کە بیکات دوایی بڕیار ئەدات بیکات و دەبێتە مەبەست، و کە ئەو مەبەستەش پاڵ بە مرۆڤەوە ئەنێ و بیکات.

﴿ فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ﴾ **واتە:** ئەوسا لەهەر کەس کە خوای گەورە بیەوێت و شایستە بێت خۆش دەبێت وە لەهەر کەسیش کە شایستەی نەبێت ئەوە خوای گەورە بیەوێت سزای دەدات چونکە (موحاسەبە) و چاوپۆشی نەکا و بۆ هەر کەسێ خواستی لەسەر بێ.

---

(1) زانایانی ئیسلام ئەفەرموون ئەو خەیاڵ و خەتەرەی کە دێت بە دڵدا پێی پێنج جۆرن، یەکەم هاجس، **واتە:** یەکەم جار کە دێت بەسەردا و (دووەم) –خاطر لەپاش هاتن و کەوتنە دڵ، لە دڵدا ئەگەڕێ. سێیەم–حديث النفس **واتە:** دوودڵ بوون لە کردن و نەکردنی دا. چوارەم–هم **واتە:** نیاز کردنی شتەکە. پێنجەم–عەزم **واتە:** بڕیاردانی دڵ لەسەر کردنی، بڕوانە تەفسیری قورئانی پیرۆز، لە نووسینی مامۆستا (مەلا عوسمان عبدالعزيز هەڵبجەیی)، بەرگی١، لاپەڕە٥٤٠.

ئاگادارییەك

ئـەوەی ڕاسـتی بێـت عبـدالله ی كـوڕی عـەبباس (خـوا لێیـان ڕازی بێـت) ئەفەرمووێت پاش (موحاسەبە) و لێكۆڵینەوەتان لەگەڵ دەكـات، (ئـیبن‌و عەبباس) دەڵێت پاش لێكۆڵینەوە و لێپرسینەوە لەو شـتانەی كـە لـە دڵ و دەروونـا ئەیـشارنەوە خـوای گـەورە لـەبڕواداران خـۆش ئـەبێ، بـەڵام عەزاب و سزای بێباوەڕان ئەدا و بۆیە (ئیبن‌و عەبباس) بەلایەوە وایـە كـە ئایـــەتی ﴿وَإِن تُبۡدُواْ مَا فِىٓ أَنفُسِكُمۡ أَوۡ تُخۡفُوهُ يُحَاسِبۡكُم بِهِ ٱللَّهُۖ﴾ نەسـخ نەبووتـــەوە و جـا بێگومـان زۆر لـە (موفەسـیرەكان) ئەوانـەی تەفـسیری قورئانیـان كـردووە لـە تەفـسیری عـەرەبی و كـوردی دا لـەم جێگایەدا جۆرەها قسەیان لەسـەر كـردووە و بـەڵام بـەلای (رأی منـەوە) ئـەو مانایـەی مامۆسـتای خوالێخۆشـبوو شـێخ (محەمـەدی خـاڵ) لـە تەفسیرەكەیدا[1] لە هەمووان جوانترو شیاوترە وەكو ئەفەرمووێ (ئەگـەر ئەوەی لەدڵتاندایە لە (سیفاتی نەفسی) وەكو بێ بڕوایـی و (حەسـوودی) و ناپاكی و بەخیلّی و ڕەزیلی و ئاشكرایان بكـەن یـان بیانـشارنەوە خـوا بۆی هەیە (حیسابتان) لەگەڵ بكات چاكە بە چاكە و خراپـە بـە خراپـە و چونكە هەندێ لەزانایان گوتوویانـە (يُحاسِـبُ اللهُ المُـؤمِن بالمِنّـةِ وَالفَـضْلِ وَالكافِر بالْحُجّةِ وَالعَدْلِ) ﴿وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىۡءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾﴾ **واتە:** خوا بەسەر هەموو شتێكدا دەسەڵاتدار و توانای لێبوردن و سزادانیـشی هەیـە كەس ناتوانی مەنعی بكا و قەدەغەی بكا.

---

(1) بڕوانە (تەفسیری شێخ محەمەدی خاڵ)، بەرگی سێیەم، لاپەڕە٧٢.

تێبینیکی گرنگ

ڕیوایـەت کـراوە کاتێـك کـە ئایـەتی ﴿وَإِن تُبۡدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمۡ أَوۡ تُخۡفُوهُ يُحَاسِبۡكُم بِهِ ٱللَّهُۖ﴾ هاتە خوارەوە و زۆر (قـورس) و گـران بـوو لەسەر دڵی هاوڵانی و هاوڕێکانی پێغەمبـەر (ﷺ) ئینجـا دەستـەیەك لـە پیاوە گەورەکانیان[1] چوونە خزمەتی پێغەمبـەر (ﷺ) و چۆکیان داودا و وتیـان ئـەی پێغەمبـەری خـودا ئەوەنـدە ئـەرك و فـەرمان دراوە بەسەرماندا لە تواناماندا نیە، تا ئێستا خوا جۆرە خواپەرستییەکی وای داوین بەسەرا کە بتوانین بیکـەین وەك (نوێـژ و ڕۆژوو و حـەج و جیهـاد و غـەزا) و لەگـەڵ بـێ بڕوایانـا ئێـستا ئـەم ئایەتـە هاتۆتـە خـوارەوە کـە دەرفەتی نایەین، ئایا خوا ئـەمانگرێ لەسـەر هـەموو خـەیاڵێك کـە بـەبێ ئارەزووی خۆمان بە دڵمانا بێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئایا ئەتانـەوێ بڵـێن وەك (جوولەکـەو گاورەکـان) وتوویانـە لـە پـێش ئێـوەدا (سمعنـا وعـصينا) **واتـە:** ویـستمان بـێ فـەرمانیمان کـرد؟ بـەڵکو ئێـوە بڵـێن ﴿وَقَالُواْ سَمِعۡنَا وَأَطَعۡنَاۖ غُفۡرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيۡكَ ٱلۡمَصِيرُ ٢٨٥﴾ **واتـە:** بیستمان و فەرمان بەرییمان کرد و داوای لێخۆشبوونت لـێ ئەکـەین ئـەی پـەروەردگارمان وە گەڕانـەوە لـە ڕۆژی دواییداهـەر بـۆ لای تۆیـە، هەوڕێکانی ئەمەی کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ملکـەچ بـوون و دانیـان پێدانا و زمانیـان لەسـەر ڕاهـات ئـیتر خـودا بـە شـوێنیدا ئـەم ئایەتـەی هەنارده خـوارەوە، وەك ئەفـەرمووێت ﴿ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مِن

---

(1) ئەو پیاوە گەورانە ئەوانە بـوون (حـەزرەتی ئەبووبـەکرو، عومـەرو عەبدولڕەحمان کوڕی عەوفـو موعازی کوڕی جەبـەل)، هەنـدێ پیـاوی (انـصار)یـش بـوون، (ڕەزای خوایان لێ بێ).

﴿رَبِّهِۦ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَۚ﴾ واتە: پێغەمبەر (ﷺ) ئیمانی بە قورئان هێناوە کە لەلایەن خوداوە بۆی هاتووەتە خوارەوە و هەروەها ئیماندارانیش باوەڕیان پێی هێناوە ﴿كُلٌّ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَمَلَـٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ﴾ واتە: هەمووشیان بڕوایان هێناوە بە تاك و تەنیای خوا و فریشتەکانی و (کتێبەکانی) و پێغەمبەرەکانی ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّن رُّسُلِهِۦۚ﴾ واتە: هیچ جیاوازییەك ناخەینە نێوان پێغەمبەرەکانیەوە واتە: وەك یەك بڕوامان هەیە بە هەموویان[1]، چونکە بێگومان ئێمە وەك جوولەکە و مەسیحیەکان واتە: گاورەکان ناکەین بڕواشمان بە هەندێکیان ببێ و بە هەندێکیان باوەڕ نەکەین ﴿وَقَالُواْ سَمِعۡنَا وَأَطَعۡنَاۖ﴾ (أي سمعْنا قولَكَ وأطعْنَا أمْرَكَ) واتە: وتیان فەرموودەکانی تۆمان بیست و گوێڕایەڵی بوون هەروەها ملکەچین بۆ فەرمانی تۆوە سۆز و خۆشەویستیەوە وەرمان گرت ﴿غُفۡرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيۡكَ ٱلۡمَصِيرُ ٢٨٥﴾ (أي أغفرْ لَنَا ذُنُوبَنا وإليكَ المَصير) أي المرجع بعد الموْتِ يعني قالوا إليـك مَرجَعُنا وَمعادُنا فـأغفر لنا ذَنوُبنا) واتە: داوای لێبوردنت لێ ئەکەین دەسا تۆش لێمان خۆش ببە ئەی پەروەردگارمان، چاکیش دەزانین کە سەرئەنجام گەڕانەوەمان بۆ لای تۆیە و جا بێگومان ئێمە داوای لێخۆشبوونت لێ ئەکەین (ئەی خوایە لەهەموو کەموکوڕییەکمان خۆش ببە) و چونکە بەڕاستی گەڕانەوەمان هەر بۆ لای تۆیە چ بە مردن و زیندووبوونەوە.

---

(1) ئێمە ئەهلی (سوننەت و جەماعەت)، هیچ فەرق و جیاوازییەکی ناکەین لە ناوەندی هیچ یەکێك لە پێغەمبەرانی خوا، بەڵکو بڕوامان بە هەموو لایەکیان هەیە، نەك وەك جوولەکە کە بڕوای بە عیسا و بە (محمد) نییە نەك وەك گاورەکان کە بڕوایان بە (محمد) نییە.

پاشکۆ

ئەو ئایەتەی رابوورد ئەم چەند پەند و ئامۆژگاریەی لێ وەرئەگیرێ:

١-بەیانی (ئەرکان) و پایەکانی (ئیمان) بە خوا و بە (فریشتەکانی) و (کتێب) و پێغەمبەرانی ئەو کەرەوانەی کردوونە.

٢-بڕوا بە هەموو پێغەمبەران (واجبە) **واتە:** پێویستە و هەروەکو بڕوا بوون بە هەندێکیان بینیںو هەندێکیان نەبینیںو ئەوە (حەرام و کوفرە).

٣-ئیتاعە و بەگوێکردنی خوا و پێغەمبەرەکەی، وە فەرمانیان بەجێ بگەینین و وە ڕازی بوون بە هەموو بڕیارەکانی خوا. پێویستە لەسەرمان هەموویان جێی بەجێ بکەن[1].

باسێك لە ئەرك و تەكلیف بەدەر لە تەوانە ناكرێ

جا بێگومان بەراستی بێت خوای پەروەردگار هیچ شتێك پێویست ناکا لەسەر کەس مەگەر بەپێی توانای خۆی ئینجا خوای گەورە ئەفەرموێت ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ **واتە:** خودا خاوەنی بەزەییە ئەرکێك ناخاتە سەر هیچ کەسێك کە لە توانای خۆی زیاتر بێت ئەو واجبانەیش کە داونی بەسەر موسڵمانان هەموو لە ئاستی توانای خۆیاندایە وەکو (نوێژ و ڕۆژوو و زەکات و حەج) و گشت فەرزەکانی تریش، ئەویش لەبەر ئەوەیە کە خودا میهرەبانە و زۆر بە بەزەییە چونکە بناغەی ئەم دینەی لەسەر سووکی و ئاسانی داناوە ﴿لَهَا مَا

---

(1) بڕوانە: ایسر التفاسیر لکلام علی القدیر- وبهامشه (نهر الخیر) علی ایسر التفاسر، لەنووسینی (ابی بکر جابیر الجزائری)لاپەڕە١٥٥.

كَسَبَتْ ﴾ أي لها ثوابَ ما كَسَبَتْ مِنَ الخَيْرِ)، **واته:** هەر كەسێك كارێكی چاكی ئەنجام دا ئەوە پاداش و خێرەكەی بۆ خۆی دەبێت ﴿وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ﴾ أيْ وعَلَيْها وزرُ ما عَملْتهُ مِنَ الشرِ[1] **واته:** زیانی لەسەر خۆیەتی هەر خراپەیەك بكات.

پوختەی فەرموودەكە

هەر كەسێك چاكە دەكا بۆ خۆیەتی، هەر كەسێ خراپەش دەكات لەسەر خۆیەتی.

زانایانی ئیسلام ئەفەرموون خوای پەروەردگار لە كۆتایی سورەتی (بەقەرەدا) شێوەی (موناجات) و پاڕانەوەمان فێر ئەكات و ئەفەرمووێ ﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ إِن نَّسِينَآ أَوْ أَخْطَأْنَا ﴾[2] **واته:** ئەی پەروەردگاری ئێمە ئەگەر ئەمرێكی **واته:** فەرمانێكی تۆمان لەبیرچوو یان بە هەڵە گوناهێكمان كرد و بە هەڵە چووین لێمان مەگرە ﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ إِصْرًا ﴾(أيْ لا تَحْمِلْ علَيْنا ثِقْلاً والإصر التّكليفُ الشّاقُ والأمر الغليظْ الصّعبْ وَشِدة العمل) **واته:** ئەی پەروەردگارمان باری گران

---

(1) بڕوانە (تفسير حدائق الروح والريحان في روابى علوم القرآن)، لەنووسینی (محمد الامين بن عبدالله الارمى الهررى الشافعى)، ج٤، لاپەڕە١٤٩

(2) پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمویەتی (إن الله تجاوزَ عنْ أُمتي الخَطأَ والنّسيانَ وما أسْتكرِهُوا عليهِ) رواه إبن ماجه وابن حبان **واته:** ئەوەی راستی بێت خوا لە ئوممەتی من چاپۆشی كردووە لە هەڵە و لەبیرچوون وە ئەوەی كە بە زۆر پێیان بكرێ یانی بە تۆبزی، ئەم فەرموودەیە وا تێبگەم لەپێشەوەش باسكراوە

مەخەرە سەر شانمان کەوا (تەکلیف) و ئەرکێکی ئەوەندە قورس و گران بێ و (بە زەحمەت بشتوانین ئەنجامی بدەین و هەڵیبگرین ﴿كَمَا حَمَلْتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِنَا﴾ أي ولاتحمل علينا ثِقل الصِّفات الذميمة والأفعال الحابسة للقلوبِ كما حَمَلْتَهُ على الذّين من قَبْلِنا منْ بني إسرائيل كَقَتْلِ النَّفسِ في التوبةِ وقطع موْضع النَّجاسة وفُرضَ عليهم خَمْسينَ صَلاة وحَصْرِ صحة الصّلاة في المعابد وبأداء رُبْع أموالهم في الزّكاة، بڕوانە تەفسیری (مواهبُ الرّحمن فی تفسیر القرآن) ج٢، لاپەڕە(١٣٥). **واتە:** ئەی پەروەردگاری ئێمە باری ئێمە (قورس) مەهاوێژە سەرشانمان (ئەو بارە نالەبارەی کە هەموو هەست و بیرێك و هەموو ئەقل و ژیرێك ئەیکەرهێنی و ئەو بارەگرانەی داوتەبەسەر کەسانێکی ئەو تۆ لە پێش ئێمەدابوون وەك (جوولەکەکان) و هەندێ گەلانی تر لە پێش ئێمەدا بوون و بە وێنەی ئەگەر یەکێ گوناهێکی بکردایە و پەشیمان بوونەوەی لێ وەرنەئەگیرا و ئەبوایە بکوژرایەو یان (تەوبەی) ئەکرد و خۆی ئەکوشت و ئەگەر جێگەیەك لە لیباسو – پۆشاکی پیس ببوایە ئەبوایە بیان بڕیایەوە لە شەو و ڕۆژێکا (پەنجا) نویژیان لەسەر پێویست کرابوو، نوێژییان دروست نەبوو مەگەر لە (دێر) و مزگەوتەوە بوایە و پێویست بوو لەسەریان چواریەکی ماڵ و دارایی خۆیانیان بدایە لە زەکاتا و...هتد.

﴿رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦ﴾ أی لا تُحَمِّلنا ما لاَ قُدرْةَ لَنا عليْهِ مِن التكّاليفِ والبلاءِ) **واتە:** ئەی پەروەردگاری ئێمە (تەکلیف) و ئەرکێکی وا بەسەرماندا مەدە کە بۆمان هەڵناگیرێ و وەکو دەردوو و بەلا و

ئاشووبێکی وەها کە توانامان نەبێ لەسەر هەڵگرتینان.

﴿ وَٱعۡفُ عَنَّا ﴾ واته: گوناهـەکانمان ڕەش کـەرەوە و چاوپۆشـیمان لـێ بکـە و ﴿ وَٱغۡفِرۡ لَنَا ﴾ واتـە: تـاوان و هەڵـەکانمان بپۆشـە وە بـسڕەوە گوناهـەکانمان واتـە: سـزامان مـەدە لەسـەر گوناهمـان ﴿ وَٱرۡحَمۡنَآۚ أَنتَ مَوۡلَىٰنَا ﴾[1] واته: ڕەحمان پێ بکە میهرەبانیمان لەگەڵ بکە گوناهمان داپۆشە چونکە هـەر ئـەتۆش سەرپەرشـیتار و پـشت و پـەنامانی و ئـیتر یاریـدەدەرمانی یارمـەتیمان بـدە ﴿ فَٱنصُرۡنَا عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٢٨٦﴾ ﴾ أي الجاحدين الذّينَ عَبـدُوا غَيْـركَ وجَحدُوا وَحَـدانيَتَك أي أُنـصرنا عليْهُم في محاربتنا مَعَهُم وفي مناظرتنا بالحُجّة مَعَهُمْ وفي إعلاء دَوْلة الإسـلام على دولَتِهِم فإنّ مِنْ حقّ المولى أنْ يَنْـصَرَ مَواليـهِ عَلـى الأعـداءِ)[2] واتـە: زاڵمان بکە بەسەر کەلی بێ بڕوایانا چونکە هـەر شایـستەی ئێوەیـە ئـەی خوای مەزن و گەورە و بە دەسەڵات و بێجگە لەمانەیش یارمـەتیمان بـدە بـۆ (جیهـاد) لـە ڕێگـەی بەرزکردنـەوەی دیـن و دنیـا و چـونکە ئینکـاری خوایەتی تۆ ئەکەن و وە غەیری تۆ ئەپەرستن و باوەڕ بە تاك و تەنیای تۆ ناکـەن و ئینجـا تـۆش زاڵمـان بکـە بەسـەر کۆمەڵـەی (کافرەکانـا) و بـە

---

(1) أي ناصرُنا وحافِظنا ووليّنا ومتولِي أمورنا ونَحنُ عبدُكَ، ويقال وأعف عنّا من المَسْخِ كما مَسَخْتَ قوم عِيسي وأغفر لَنا مِن الخسْف كما خسفتَ بِقارون وأرحمنا مـن القَـذفِ كما قَذفتَ قوم لوط فلَما دَعوا بهذا الدّعاءَ رَفَعَ الله عنهم ذنُوب حديث النّفس والنسيان والخطأ والإستكراه وعَفا عَنْهُمْ من الخَسْفِ والمَسخْ والقـذفِ) بڕوانـە تفـسیر (حـدائق الرّوح والريحان) لە نووسینی محمد امین الهرری الشافعی، بەرگی ٤، لاپەڕە١٥١.

(2) بڕوانە تەفسیری (حدائق الروّح والرّيحان في روابي القرآن) لە نووسینی شێخ (محمـد امین بن عبدالله الهرري الشافعي)، ج٤، لاپەڕە١٥٢.

تایبەتی ئەوانە کە دوژمنایەتی ئەکەن لەگەڵمانا، جەنگمان لەگەڵ ئەکـەن و وەگەشە بـە دەوڵـەتی (کـوفر) ئەکـەن و دەسـا بەسـەر هـۆز و بـەرەی بێباوەڕان و خوانەناساندا سەرمان بخە **واتە:** بەڵگە و نیشانەمان فێر بکـە بـا لـەکاتی (موجادەلـە) و دەمەقاڵێـدا وە لـە کـاتی ڕووبەڕووبوونـەوە و جەنگیشیاندا زاڵبین، خوایە هەر تۆ کـاری ئێمـەت لـە دەسـتە و خـاوەنی ئێمەی بەسەر بێباوەڕانماندا سەربخە، ئەمەش وا ئەگەینێ کە موسڵمانان بـەردەوام بـێ پـسانەوە لەگـەڵ (بـێ بـاوەڕان وکـافران) لـە جەنگـدان و (کـافران) لێیـان ناگـەڕێن کـە بـە گـوێرەی یاسـای خـوا کـاری خۆیـان بەڕێوەببەن بۆیـە دەبـی بـەردەوام موسـڵمانانان داوای یارمـەتی لـە خـوا بکـەن و لـە خـواش بـەولاوە کـەس نەکەنـە پـشتیوان و پێـشەوا کـە بـە گوێرەی فـەرمای خـوای گـەورە و شـەریعەتەکەی پێغەمبـەر (ﷺ) کـار بکەن.

پاشکۆ

ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو ئیسحاقەوە و ئەفـەرمووێ کـاتی کـە حـەزرەت (ﷺ) کـە خوێنـدنی ئـەم سـووڕەتەی تـەواو دەکـرد ﴿فَٱنصُرۡنَا عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ۝٢٨٦﴾ دەیوت ئامین.

هەروەها موعازی کوڕی جەبەل (خوای لێ ڕازی بێت) هەرکە لە خوێندنی ئەم سوڕەتە ئەبووەوە ئەیوت (آمین فـاللّٰهُمَ آمـین) چـونکە بێگومـان ئـەو سوڕەتە سوڕەتێکی زۆر (عظیمة) پڕە لە (حوکم و ئەحکام) و عیـبرەت و حیکمەت هەتا لە تەفسیری (روح المعانی)دا ئەڵێ ئیمامی عومـەر (ڕەزای خـوای لـێ بێـت) هەشـت سـاڵان خـەریکی (تعلُّمـی) ئـەو سـوڕەتە بـوو

ئافـەرینی خـودا لـە (حـەزرەتی عومـەر) بـێ. وەفەرمووـیەتی پێویـستە ئەوەی قورئان خوێن بێ نەخەوێ تا ئەم سوورەتە ئەخوێنێ[1].

باسی ئەو فەرموودانەی لە بارەی ئەم سوورەتە و ئەو دوو ئایەتەوە هاتووە: لەحەدیسی (صەحیح) کەوارد بووە وەکو ئەفەرمووێ:

١-لە ئیبن و مەسعودەوە (خوای لێ رازی بێت)، ئـەڵێ پێغەمبـەر (ﷺ) فەرمویەتی (مَـنْ قـرأ الآیـتین مـن آخـر سـورة البقـرة في لَیلـةٍ كَفَتـاهُ) رواه البخـاری **واتـە:** هـەر کەسـێك لەهـەر شـەوێکدا ئـەم دوو ئایەتـەی ئـاخری سورەتی (بەقەرە) بخوێنێ بۆ ئەو شەوە بەسیەتی.

٢-دیسان لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە حەزرەت (درودی خوای لەسەر بێت فەرموویەتی (منْ قرأ هاتین الآیتین منْ سـورة البقـرة مـن قیـام اللیـل وكفتاهُ من شرِّ الشّیطانِ فَلا یكون لهُ علیهِ سُلطان) رواه مسلم، **واتە:** هـەر کەسێك پاش نوێژی (خەوتنان) دوو جار ئەو دوو (ئایەتـە) بخـوێنی ئـەوا لە باتی شەو نوێژی ئـەو شـەوە بـۆی دەنوسـرێت و لـە خراپـە و شـەڕی شەیتانیش پارێزراو ئـەبی و(شـەیتان) دەرەقـەتی نایـە و زەفـەری پێـی نابات إنشاءالله.

٣- وَعَنْـهُ وعَـنِ الـنّبيِّ (ﷺ) قـالَ لاتجعَلـوا بیُـوتكمْ مقـابِر الـشّیطان وإن البیْتَ الذي تُقرأُ فیه البقَرةُ لایدخلُهُ الشیطان) رواه الترمذي بسند صحیح، دیسان حەزرەت (ﷺ) ئەفەرمووێت (ماڵەکەتان مەکـەن بـە گۆڕسـتان و

---

(1) بڕوانە: تەفسیری (روح المعانی) لەنووسینی (عەللامەی ئالووسی بەغدادی) بەرگی٣ ل٧٢.

چۆڵ و هۆڵ و ئەو ماڵەش سورەتی (بەقەرەی) تیا بخوێندرێ شەیتانی تیا ناچێ.

٤-هەروەها ئەم فەرموودەیەش لەو بارەیەوە هاتووە (عَنْ إبن عباسٍ (رضي الله عنهُما) قالَ بَيْنَما رسُول الله (ﷺ) وعِنْدَ جِبْريلُ (عليه السلام) إذْ سَمِعَ نَقيضاً فَوْقَهُ فرفَعَ جبْريلُ (عليه السلام) بَصَرهُ إلى السماء هذا بابٌ قَدْ فُتِحَ منَ السَماء مَا فُتِحَ قَطُ قالَ فَنَزَلَ منْهُ مَلكٌ فأتى النّبيّ (ﷺ) فَقالَ أبْشِرْ بنُورَيْنِ -أتيتَهُما لَمْ يُؤتَهُما نَبيٌّ قَبْلَكَ (فاتِحةُ الكِتاب) وَخواتِمَ سُورةِ البَقَرةِ لَمْ تَقْرأ حَرْفاً مِنْهُما إلاّ أُعْطيتَهُ) رواه مسلم والنسائي، **واتە:** (عبدالله) ی کوڕی عەبباس (خوایان لێ رازی بێت) وتی لە کاتێکدا جوبەرەئیل لەلای پێغەمبەری خودا بوو (ﷺ) لەو کاتدا گوێی لە دەنگێك بوو لە ژوور سەریەوە، حەزرەتی جوبرەئیل سەری بەرزکردەوە بەرەو ئاسمان، وتی ئەوە دەرگایەکی ئاسمان بوو کرایوە کە هەرگیز نەکراوەتەوە، وتی فریشتەیەکی لێ هاتە خوارەوە، هاتە لای پێغەمبەر (ﷺ) وتی مژدە بێت دوو ڕووناکیت پێدراوە بە هیچ پێغەمبەرێك نەدراوە (سورەتی فاتیحە) و کۆتایی سورەتی (البقرە) هەر (حەرفێك) **واتە:** هەر پیتێك، لەهەر کامیان بخوێنی هەر داخوازییەکی تێدا بێت خودا پێت دەبەخشێ.

٥-وە لەفەرموودەیەکی تردا پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێت (لِكُلِّ شيءٍ سَنامٌ وإنّ سَنَامَ القُرآنِ سورة البَقَرة وفيها آيةٌ هي سَيدةُ آي القُرآن آية الكرسي) رواه الترمذي، **واتە:** هەموو شتێك لووتکەی هەیە، لووتکەی (قورئانیش) سورەتی (البقرە)یە (ئایەتێکی) تێدایە گەورەی ئایەتەکانی قورئانە و ئەویش کە (ئایەتی کورسیە).

٦-عنْ النّواسِ بـن سَـمْعانَ (رضـي الله عنـهُ) يَقـول سَـمعتُ الـنّبيّ (ﷺ) يَقولُ (يُؤْتي بالْقرآنِ يوم القِيامةِ وأهلِهِ الّذين كانوا يَعْمَلونَ به تَقْدُمهُ سُـورةُ البَقَرةِ وآل عمران) رواه مسلمٌ. **واته:** (نەوواسی کوڕی سـەمعان(خـوای لـیّ ڕازی بیّت) دەلّیّت گویّم لە پیّغەمبەری خوا بـوو (ﷺ) ئەیفـەرموو ڕۆژی دوایـی قورئـان و (ئـەهلی قورئـان) ئەوانـە کـە ئیـشیان پیّـی کـردووە دەهیّندریّن سوڕەتی (البقرە) و (ال عمران) ئەبنـە پیّشڕەویە و پیّشیان دەکەون) ئەی خوای گیان لەو کەسانەمان بگیّریّ و (حیساب) بکـەی کـە سوڕەتی (البقرە) و هەم باقی سوڕەتەکانی قورئان باش دەخـویّنن و بـە ڕەوانـی و لەبـەری دەکـەن کـاری پـیّ دەکـەن، خوایـە گیـان بـەر تکـا و شەفاعەتی قورئانمان بخەی لەگەلّ خۆشەویستەکەت حەزرەتی (محەمەد المستەفای) نازدار (یا ربّ العالمین).

کۆتایی سورەتی (البقرة) و پارانەوەم

حەمد و شوکر و سوپاسی خوای گەورە و مەزن ئەکەم بێ (حیساب) و بێ شومار کە خوای پەروەردگار نەجات و ڕزگاری کردم لە نووسینی تەفسیری سورەتی (البقره) لەپاش نویژی بەیانی لەشەوی پێنج شەممە و (ذو القعدة) لە ساڵی هەزار و چوارسەد و سی و چواری کۆچی و بەرامبەر ٢٠١٢ی زاینی لە ڕێکەوتی ٢٠١٢/١١/٢٩ دوو هەزار و دوازدەی زایینی لە (ناحیەی) دارەتوو سەر بە قەزای بەردەرەش پارێزگای دهۆك کوردستانی عێراق وە لە کۆتاییدا ئەڵێم (وأنا الخادمُ لِلْقرآن الكريم وتفسيره العظيم) عبدالرحمن ملا طه عبدالعزيز الدزەيی الهُرمزياري الكردي)

(غفر الله لَهُ ولوالديهِ ولِسائِر المُسلمين والمُسلِمات وآخر دَعوانا إن الحَمدُ للهِ ربِّ العالمين)

خوایە لە گوناهی خۆم و باوکم و دایکم کەس و خزمی دۆست و برادەرانم خۆش ببە بە ڕەحم و بەزەیی خۆت و بە عەفوکەرەم و دەریایی (جوودت) خوایە گیان یاریدەی کوڕ و نەوەکانم بدە لەسەر پەرستنی خوای تاك و تەنیا بێ (شەریك) و بێ هەواڵ و بێ زەواڵ ئامین

(سُبحانَ ربِّكَ ربُّ العِزة عمَّا يَصِفون –وسَلامٌ عَلى المرسلينَ والحَمْدُ للهِ رَبِّ العَالمينَ)

سەرچاوەکان

بەتایبەتی عەرەبییەکان

١. تفسير الهداية الى البلوغ النهاية: لەنووسینی (ابو محمد مكي بن ابي طالب القسيي) لەساڵی (٤٣٧ك) وەفاتی کردووە تەفسیرەکەی ٠١٣) بەرگی گەورەیە

٢. جامع البيان عن تأويل، آي القرآن لە نووسینی (أبی جعفر محمد بن جرير الطبري)

٣. الجامع للأحكام القرآن، أبو عبدالله محمد بن أحمد بن أبي بكر القرطبي، تحقيق سمير البخاري.

٤. التفسير الكبير، المُسمى مفاتيح الغيب، لە نووسینی (العلامة فخرالدين الرّازي)

٥. تفسير الكشاف، لە نووسینی أبی القاسم جار الله محمود بن عومر الزمخشری

٦. تفسير المنير في العقيدة والشرعية والمنهج، لە نووسینی (الأستاذ الدكتور وهبة الزُّحيلي)

٧. تفسير القرآن العظيم، لە نووسینی عماد الدين أبى الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي، تحقيق الأستاذ عبدالرزاق المهدي.

٨. روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، لە نووسینی (العلامة الألوسي البغدادي)

٩. تفسير روح البيان، لە نووسینی الشيخ (إسماعيل حقي البرسُوي)

١٠. اللّباب في علوم الكتاب، لە نووسینی أبي حفص عُمر بن علی إبن عادل الدمشقي، تحقيق:١-الشيخ عادل أحمد. ٢-الشيخ علي محمد معوض. ٣-الدكتور محمد سعيد رمضان. ٤-الدكتور محمد المتولي الدسوقي. / ٢٠/ بەرگە

١١. تفسير حدائق الرّوح والرّيحان في روابي، علوم القرآن، لە نووسيني

محمد بن عبدالله الأُرمي الهرري الشافعي/٣٥/ بەرگە

١٢. الجواهر في تفسير القرآن الكريم المشتمل على عجائب بدائع المكونات وغرائب الآيات الباهرات، لە نووسینی الأستاذ الحيكم الشيخ طنطاوي جوهري المدرس بالجامع الأزهر

١٣. البُحر المديد في تفسير القرآن المجيد، لە نووسینی العلامة إبي العباس أحمد بن محمد المهدي إبن عجيبة الحسيني، تحقيق الأستاذ عمر أحمد الرّاوي، دار الكتب العلمية

١٤. الفسير المظهري، لە نووسینی الشيخ القاضي محمد ثناء الله المظهري الباني النقشبندي

١٥. التفسير الكبير، تفسير القرآن العظيم، لە نووسینی ئيمام (الطبراني) تحقيق هشام البدراني

١٦. حاشية الصاوي على تفسير الجلالينی، لە نووسینی أحمد محمد الصاوي المصري الخلوتي، تحقيق عزت زبيهم وسلمان القاطوني

١٧. مواهِب الرحمن في تفسير القرآن، لە نووسینی الشيخ عبدالكريم محمد المدّرس، تحقيق الدكتور، محمد على القرداغي

١٨. الكشف والبيان في تفسير القرآن، المعروف (تفسير الثعلبي) لە نووسینی (العلامة أبي إسحاق بن إبراهيم الثعلبي، تحقيق السيد كروبي حسن، دار الكتب العلمية

١٩. في ظلال القرآن، لە نووسینی (سيد قطب)، تحقيق، محمد قطب، دار الشروق

٢٠. تفسير الجيلاني، الغوث الرّباني والإمام الحمداني، لە نووسینی الشيخ محي الدين السيد عبدالقادر الجيلاني (قُدِسَ سِرُه)

٢١. تفسير البغوي، المسمى (معالم التنزيل) لە نووسینی (ابي محمد الحسين بن مسعود الفّراء البغوي)

٢٢. الوسيط في تفسير القرآن المجيد، لە نووسینی أبي الحسن على بن احمد الواحدي النيسابوري

٢٣. المحرّر الوجيز في تفسير القرآن العزيز، لـه نووسينى أبي محمد عبدالحق بن عطية الأندلوسي

٢٤. تفسير القاضي البيضاوي المُسمى (انوار التنزيل وأسرارها التأويل، له نووسيني القاضي ناصر الدين الشيرازي البيضاوي

٢٥. تفسير الخازن، المُسمى (لباب التأويل في معاني التنزيل، لـه نووسينى علاء الدين علي بن محمد بن ابراهيم البغدادي الشهير بالخازن، دار الكتب العلمية

٢٦. تفسير البحر المحيط، له نووسينى الأستاذ محمد بن يوسف الشهير (بأبي حيان) الأندلوسي الغرناطي

٢٧. تفسير النهر الماد، لـه نووسينى بـه ريز (أبي حيان) الأندلوسي الغرناطي

٢٨. تفسير المراغي، للشيخ الاستاذ احمد مصطفى المراغي شيخ الأزهر سابقاً

٢٩. أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن، له نووسينى العلامة محمد أمين بن مختار الشنقيطي

٣٠. تفسير المنار، المشهور بتفسير الحكيم للقرآن الكريم، لـه نووسينى العلامة محمد رشيد رضا

٣١. تفسير القاسمي، المُسّمى بِمحاسَنِ التأويل له نووسينى شيخ محمد جمال الدين القاسمي

٣٢. تفسير القرآن الكريم المسمى بالسراج المنير، لـه نووسينى شيخ خطيب الشربيني

٣٣. تفسير اولى ما قيل في آيات التنزيل لـه نووسينى الشيخ رشيد الخطيب الموصلي

٣٤. حاشية محي الدين شيخ زادة، على تفسير القاضي البيضاوي

٣٥. الفتوحات الألهية بتوضيح تفسير الجلالين للدقائق الخفية المشهور بالجمل

٣٦. مدارك التنزيل وحقائق التأويل للعلامة أبي البركات عبدالله بن محمود النسفي

٣٧. تفسير أبي السعود، المسمى (إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم له نووسينى القاضي أبي السعود العمادي، تحقيق الأستاذ محمد بن العفيفي، والأستاذ خيري بن سعيد، دار المصطفى للطباعة

٣٨. الدّر المنثور في التفسير بالمأثور، للعلامة الشيخ جلال الدين بن عبدالرحمن السيوطي

٣٩. زاد المسير–في علم التفسير، له نووسينى (الحافظ الإمام أبي الفرج عبدالرحمن بن علي ابن الجوزي، تحقيق ، عبدالرزاق المهدي

٤٠. فتح القدير، المسمى زبدة التفسير، له نووسينى العلامة الشوكاني، تحقيق سليمان الأشقر

٤١. لطائف الإشارات، تفسير صوفي كامل للقرآن الكريم، له نووسينى العلامة القشيري، تحقيق الدكتور إبراهيم بسيوني

٤٢. التفسير المنير، لمعالم التنزيل، المسمى مرح لبيد لكشف معنى قرآن مجيد، له نووسينى محمد النووي الجاوي

٤٣. كتاب التسهيل العلوم التنزيل، له نووسينى إبن الجزي الكلي الغرناطي

٤٤. صفوة التفاسير، له نووسينى شيخ، محمد علي الصابووني، الأستاذ بكلية الشريعة، مكة المكرمة

٤٥. تنوير الإذهان من تفسير روح البيان، إختصار وتحقيق الشيخ محمد علي الصابوني، دار القلم

٤٦. تفسير السمرقندي، المسمى (بحر العلوم) له نووسينى نصر الدين محمد بن احمد ابو الليث، السمرقندي، تحقيق الدكتور محمود مطرجي.

٤٧. المقتطف من عيون التفاسير، له نووسينى العلامة مصطفى الحصن

المنصوري، حققه وخرج أحاديثهُ خادم الكتاب والسنة الشيخ محمد علي الصابوني، دار السلام لطابعة والنشر

٤٨. صفوة البيان لمعاني القرآن، له نووسينى الشيخ حسن محمد مخلوف، مفتي الديار المصرية

٤٩. التفسير الواضح، له نووسينى الدكتور محمد محمود الحجازي

٥٠. المصحف المفسر، له نووسينى الأستاذ محمد فريد وجدي، دار الشعب

٥١. تيسير الكريم الرحمن، في تفسير كلام المنان، له نووسينى الشيخ عبدالرحمن بن ناصر السعدي، تحقيق الأستاذ عبدالرحمن بن معلا اللو يحق، المطبعة السعودية

٥٢. التفسير الميسر، اعداد نخبة من العلماء، له نووسينى الشيخ صالح بن العزيز بن محمد آل الشيخ

٥٣. الاساس في التفسير لةنووسينى سعيد حوي.

٥٤. درة التفاسير، له نووسينى الشيخ محمد على الصابوني

٥٥. قُرّة العيني على تفسير الجلالين، له نووسينى الشيخ محمد أحمد كنعان، رئيس محكمة الشرعية البيان

٥٦. التفسير الوجيز لكتاب الله العزيز، له نووسيني أسامة عبدالكريم الرّفاعي

٥٧. الإتقان في علوم القرآن، له نووسيني پێشەوا، جلال الدين السيوطي

٥٨. البرهان في علوم القرآن، له نووسينى العلامة الزركشي، دار المعرفة

٥٩. التفسير المفسرون الأستاذ، محمد بن حسين الذهبي.... دار القلم

٦٠. مصباح القلوب ومفرج الكرُوب، له نووسيني عبدالرحمن ملا طه عبدالعزيز الدزه يى، المطبعة الكردستانية في شمال العراق

٦١. لسان العرب، له نووسيني العلامة ابن منظور الأفريقي

٦٢. القاموس المحيط، له نووسينى المجدالدين، محمد بن يعقوب الفيروزي آبادي

٦٣. التبيان في آداب حملة القرآن، لـه نووسـيني پێشەوا (محـي الـدين النووي)

٦٤. فتح الباري بشرح صحيح البخاري، له نووسـيني الحـافظ احمـد بـن علي بن حجر العسقلاني

٦٥. عمدة القاري شرح صحيح البخاري، لـه نووسـيني العلامـة بدرالـدين ابي محمد بن محمود بن العيني

٦٦. إرشاد الساري لشرح البخاري، له نووسينى، الشيخ القسطلاني، دار الكتب العلمية

٦٧. تحفـة الأحـوزي بـشرح جـامع الترمـذي، لــه نووسـيني العلامــة المباركفوري

٦٨. عون المعبود شرح سنن ابي داود، له نووسيني، العلامة أبي الطيب محمد شمس الحق العظيم آبادي

٦٩. الفتح الربـاني لترتيـب مـسند احمـد الـشيباني، ومعـه كتـاب (بلـوغ الأماني من اسرار الفتح الرباني له نووسـيني احمـد البنـا، المـشهور الساعاتي

٧٠. كنز العمال، في سنن الأقوال والأفعال، له نووسينى علاء الدين علـى المتقي بن حسام الدين الهندي

٧١. فيض القـدير بـشرع جـامع الـصغير، لـه نووسـينى الـشيخ العلامـة عبدالرؤوف المناوي

٧٢. التـاج الجـامع للأصـول في أحاديـث الرسـول، لـه نووسـيني الـشيخ منصور علي ناصف

٧٣. كشف الخفاء ومزيل الألباس عما أشتهر من الأحاديـث علـى ألـسنة النّاس

٧٤. إتحافات السادة المـتقين بـشرح أحيـاء علـوم الـدين، لـه نووسـيني العلامة الزبيدي

٧٥. أحكام القرآن، له نووسيني العلامة أبي بكر أحمد بـن علـي الـرازي،

الجصاص

٧٦. فتح الملهم بشرح صحيح الإمام مسلم له نووسيني ئيمام محي الدين النووي، والشيخ شبير احمد العثماني، دار القلم دمشق

٧٧. خواص القرآن الكريم، دراسة نظرية تطبيقية، له نووسيني الدكتور تركي بن سعيد بن فهيد الهويمل

٧٨. قصص الأنبياء، له نووسيني عبدالوهاب النجار، مكتبة النهضة العربية

٧٩. جامع العلوم والحكم، له نووسيني أبي رجب الحنبلي، دار المعرفة

٨٠. سيرة النّبيّن والمُرسلين (صلوات الله وسلامة عليهم أجمعين)، له نووسيني العلامة الأستاذ محمد عيد عبدالله يعقوب الحسيني، دار الفارابي المعارف

٨١. تفسير الملا علي القاري المسمى (انوار القرآن واسرار الفرقان) لەنووسینی (الاستاذ نورالدين علي بن سلطان الهروي الملكي الشهير الملا علي القاري)

٨٢. تاويلات أهلِ السنة، لەنووسینی أو منصوريماتريدي، تحقيق دكتور مجدي سلّوم.

٨٣. تفسير قنوي، چوار بەرگ . گەورەکانی (قديمة)

٨٤. التفسير البسط، لشيخ علي بن محمد الواحدي، تحقيق دكتور عبدالعزيز سطام، آل سعود (٢٥) بەرگ.

٨٥. فتح الرحمن في تفسير القرآن، لەنووسینی (قاضي مجبر الدين المقدسي الحنبلي تحقيق السيد نورالدين.

٨٦. تفسير السمعاني، لەنووسینی منصور محمد التيمي السمعاني المروزي.

٨٧. تفسير المهائيمي المُسمى تبصر الرّحمن وتيسير المنان، علاء الدين على احمد المهايمي.

٨٨. ايسر التفاسير لكلام العلي الكبير، وبهامشه (نهر الخير) لەنووسینی

(أبي بكر جابر الجزائري).

٨٩. ايسر التفاسر، لەنووسینی (عامر احمد الشريف).

٩٠. تفسير ابن برّجان المسمى تنبيه الافهام لەنووسینی (عبدالسلام عبدالرحمن اللّخمي .

٩١. صحيح تفسير وابن كثير ، لەنووسینی (مصطفى بن العدوي).

٩٢. جمع الجوامع ، المعروف (بالجامع الكبير) لەنووسینی (جلال الدين السيوطي) (٢٤)بەرگە.

٩٣. مجمع الزوائد ومنبع الفوائد لەنووسینی (نورالدين الهيثمي)، (٢٣) بەرگ.

٩٤. المجموع شرح المهذب للامام النوي(٢٨) بەرگ لێکۆڵینەوەی کۆمەڵێك لەزانایان لێکۆلینەوەیان لەگەڵ کردووە.

٩٥. الحاوي الكبير، لەنووسینی پێشەوا (الماوردي)، ٢٠ بەرگ

٩٦. موسوعة الفقة الاسلامي والقضايا المعاصر لەنووسینی (د) (وهبة الزحيلي)،١٥ بەرگی گەورەیە بە(فهرستەوە)

٩٧. من روائع التفاسير النكت والعيون، تفسيرالماوردي، لەنووسینی ابي الحسن علي بن محمد بن حبيب الماوردي البجوي.

٩٨. كتاب (الام) المسمى موسوعة الامام الشافعي وەهەروەها(١٠) کتێبی ئیمامی شافعية (رحمەتی خوای لێ بێت).

٩٩. (طبقات الشافعية الكبرى) لەنووسینی تاج الدين عبدالوهاب على بن عبدالكاف السبكى.

١٠٠. دائرة معارف القرن العشرين لەنووسینی (محمد فريد وجدي)(١٠)بەرگ

سەرچاوە کوردییەکان

١. تەفسیری نامی بۆ (قورئانی پیرۆز) لە نووسینی مامۆستا (مەلا عبدالکریمی مدرس)، لێکۆڵینەوە و پێداچوونەوە، مامۆستا محمد علی قەرەداغی، چاپخانەی (الوطن العربي)

٢. تەفسیری خاڵ لە نووسینی شێخ محمدی خاڵ، هەتا ئێستاکە شەش بەرگی لێ چاپکرایە

٣. ژیانی ئینسان تەفسیری قورئان، لە نووسینی مامۆستا مەلا حسین شێخ سعدی هەولێری

٤. تەفسیری کوردی لە کەلامی خوداوەندی، لەنووسینی مەلای گەورە، ناودار بە مەلا محمدی کۆیی

٥. تەفسیری قورئانی پیرۆز، لێکدانەوەی مامۆستا مەلا عوسمان عبدالعزیز، هەڵبجەیی

٦. تەفسیری قورئانی پیرۆز بە زوبانی کوردی لە نووسینی مامۆستا مەلا (عەبدولعەزیز عەلائەدین موستەفا کۆیی

٧. تەفسیری ڕەوان بۆ تێگەیشتنی قورئان، لە نووسینی مامۆستا مەلا محمودی گەلاَلی

٨. تەفسیری زمناکۆیی بە قەڵەمی مامۆستا سعیدی زمناکۆیی

٩. المصباح المونیر، في تهذیب تفسیر، (للإمام اسماعیل ابن عمر ابن الکثیر)، بە کوردی لە وەرگێرانی مامۆستا عەلی حاجی عبدالله پریسی

١٠. تەفسیری گوڵشەن، لە نووسینی مامۆستا (نزام الدین عبدالحمید)

١١. تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان، لە نووسینی مامۆستا برهان محمد امین

١٢. پوختەی تەفسیری قورئان، ناسراو بە (موفرەداتی) قورئان،

له نووسنی مەلا محمد ملا صالح بامۆکی

١٣ تەفسیری ڕامـان لـه مانـا و مەبەسـتی قورئـان، لـه نووسـینی مامۆستا احمد کاکه محمود

١٤. تەفسیری وەرگێڕاوی کوردی، له نووسینی مامۆسـتا هـەژاری موکریانی

١٥. تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێز له نووسینی مامۆسـتا عـەلی باپیر، بـەڵام هـەتاکو ئێـستا دوو بـەرگی لـێ چـاپکراوە، (دار المعرفة بیروت)

١٦ تاوانـه گـەورەکان لـه ڕوانگـەی ئیـسلامەوە، لـه نووسـینی عبدالرحمن مەلا تەها عبدالعزیز.. چەند جاران چاپکراوەتەوە

١٧ سـیرەت و ژیاننامـەی زاتـی ڕەهبـەر لەڕەوشـت و ئـەخلاق و غەزەواتی پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ژیاننامەی خەلیفەکانی و عەشرەی موبەشەر، له نووسینی و ئامـادەکردنی عبـدالرحمن مەلا تەها عبدالعزیز بەرگی یەکەم و دووەم

١٨ مەوسـوعەی فیقهـی حـەج و عـومرە، لـه نووسـینی و کۆکردنەوەی عبدالرحمن مەلا تەها عزیز، ئیمام و وتـارخوێنی ناحیەی دارەتوو

١٩. (شـەریعەتی ئیـسلام) بـەپێی پـەیڕەوی ئیمـامی شـافعی لەدانانی مەلا عبدولکەریم مدرس.

٢٠. التاج الجامع للاصول...، لەوەرگێڕانی مامۆسـتا مـەلا (نـوری فارس) حەمەخان.

ئاگادارییەك:

هـەروەها لـەزۆر پەرتووکـەو سەرچـاوەی تریـشمان وەرگرتـوەو، بـەڵام لەپەراوێزی تەفسیرەکدا– ناوی نووسەروو پەرتووکەکەمان تۆمار کردوەو.

پێرست و ناوەڕۆکی سورەتی البقرة جزئی سێهەم

بابەت	لاپەڕە
هەندێ پێغەمبەر (سەلامی خوایان لەسەر) پلە و پایەیان بەرزترە لە هەندێکیان	٤٩٦
باسێك لە فەزڵ و گەورەیی ئایەتە الكورسی ئەكا	٥٠٣
تۆبزی و زۆرە ملێ لە ئایینداا نییە	٥١٢
خوا یار و دۆستی بڕوادارانە	٥١٧
وەڵام و جەنگی نەمروود لەگەڵ حەزرەتی ئیبراهیم	٥١٨
باسێك لەسەر گوزشتەی عوزەیر پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت)	٥٢٤
پوختەی ووتەكان	٥٢٨
حەزرەتی ئیبراهیم فەرمووی خوایە چۆن مردوو زیندوو دەكەیتەوە؟	٥٣١
خوای گەورە (مەدحی) ئەوانە ئەكات كە لە ڕاهی خوا ماڵ بەخت دەكەن	٥٣٤
ماڵ بەخشین لە ڕێی جیهاد لە هەموو شتێ گەورەترە	٥٣٧
ماڵ و سامان ببەخشن و بە چاویان دامەدەنەوە	٥٣٩
ماڵبەخشین ئەبێ لەبەر ڕەزای خودا بێ	٥٤١
كێ حەز دەكات خێراتی پووچ ببێتەوە؟	٥٤٢
بەخشینی ماڵی حەڵاڵ خێرە نەك ماڵی پیس و حەرام	٥٤٤
خوا فەرمانی كردووە شتی پیس و خراپ مەبەخشن	٥٤٥
شەیتان ئادەمیزاد ئەترسێنێ و ئەڵێ ماڵ و سامان بەخت مەكە و هەژار ئەبی	٥٤٦
كورتە باسێك لە بارەی حیكمەتەوە	٥٤٨

بابەت	لاپەڕە
ماڵ بەخشین بە ئاشكرا و بە نهێنی كامیان خێری زیاترە؟	٥٥٤
ئەمانە شیاوی خێر و خێراتن وەكو هەژارانی (اهل الصُفه)	٥٥٩
باسێك لە زیانی ڕیبا **واته:** سوو	٥٦٣
هەر ماڵ و سامانێك ڕیبا كەوتە ناوی بەرەكەتی نامێنێ	٥٦٧
لە پاشماوەی ڕیبا **واته:** سوو وازبێنن چونكە تاوانێكی گەورەیە	٥٦٨
چەند باس و مەسەلەیەكی گرنگ لە بارەی چەند جۆرێك ڕیبا	٥٧٣
فەرماندان بە نووسینی (قەرز و مامەڵە كردن، بۆ ماوەیەكی دیاریكراو	٥٧٧
باسێك بە فەرمان دان بە شایەت گرتن لە نووسیندا	٥٧٩
چەند باس و مەسەلەیەكی گرنگ بۆتان بە یان ئەكەین	٥٨١
باسێك لە ڕوونكردنەوەی ڕەهن **واته:** بارمتە	٥٨٣
هەرچیەكتان كردبێ لە دڵدا و بەرپرسیارن و خوا لێتان دەپرسێ	٥٨٥
باسێك لە ئەرك و تەكلیف بەدەر لە ئەوانە ناكرێ	٥٩٢
باسی ئەو فەرموودانەی لە بارەی ئەم سوورەتە و ئەم دوو ئایەتە هاتووە	٥٩٧
كۆتایی سورەتی البقرة و پاڕانەوەم	٦٠٠
سەرچاوە عەرەبیەكان	٦٠١
سەرچاوە كوردییەكان	٦٠٩
ناوەڕۆكی جزئی سێیەم، یا پێرست	٦١١

باسێك لەبەرهەمە چاپكراوەكانی نووسەر

ئەوانەی بەزوبانی (عەرەبین) كەبەچاپ راگەیاندراون ئەمانەی خوارەوەن:

١- درسات وأبحاث حول حيات خضر والياس، چاپكراوە لە (موصل) لەساڵی/ ١٩٩٥/ زایینی.

٢- كتاب (مصباح القلوب ومفرّج الكروب) دوو بەرگی زۆر گەورەیە هەر بەرگی نزیكەی (٨٥٠) پەڕ ئەبێ كتێبێكی زۆر گرنگە و لەهەموو (عیلم) و زانیارییێك ئەدوێ بەتایبەتی (تەسەوفێكی) زۆر تێدایە و لەگەڵ رەوشت و ئاداب و ئەخلاقی كۆمەڵایەتی و...هتد.

لەساڵی/ ٢٠٠٩/ زایینی لەوەزارەتی رۆشنبیری لەهەولێر بەچاپی گەیاندووە، هەروەها ئەگەر خوا حەز بكات خێرخوازان لە (مطبعة)ی (دار المعرفة)ی بیروت بلێنیان داوە دووبارە چاپی بكەنەوە.

٣- (جمع الفوائد لفضال العلماء من الآيات ولأحاديث وأقوال الحكماء) ئامادەیە بۆ چاپكردن.

٤- زاد من الرطب في المواعظ والخطب، كۆمەڵە ووتارێكە بۆ رۆژانی هەینی بەزوبانی عەرەبیە و ئامادەیە بۆ چاپ.

بەرهەمەكانی بەزوبانی كوردی ئەمانەی خوارەوەن كەچاپكراوە:

١- تاوانە گەورەكان لەروانگەی ئیسلامەوە بەرگی یەكەم و دووەمدا چەندجار چاپكراوە و...هتد.

٢- نصیحة المؤمنین. **واتە:** ئامۆژگاری بۆ خاوەن باوەڕان لەچاپخانەی (الحوادث) لەبەغدا چاپكراوە لەساڵی/ ١٩٩٨/ زاینی/ سێ هەزار دانەی لێ چاپكراوە، بیست و دوو/ وەئامۆژگاری وتاری ئاینیە.

٣- پەرتوكی (مەوسوعەی فیقهی حەج و عومرە) چەند چەپكە گوڵێك لەرێگای زانیاری بۆ بەجێهێنانی (حەج و عومرە و كاروباری) لەسەر رێبازی هەر چوار (مەزهەب) چاپكراوە و لەوەزارەتی رۆشنبیری لەساڵی، ٢٠١٠/ی زاینی بەڵام پتر لەسەر رێبازی ئیمای شافعی ئەدوێ.

٤- سیرەت و ژیاننامەی زاتی رەهبەر لەرەوشت و ئەخلاق و غەزەواتی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) لەگەڵ ژیاننامەی خەلیفەكانی و عەشەرەی موبەشەرە لەرێكەوتی ٢٠١١/٢/١ زاینی بەرگی یەكەم و دووەمی دوو هەزار دانەی لەچاپخانەی رۆژهەڵاتی لێ چاپكراوە.

٥- ئامۆژگاری بۆ خاوەن باوەڕان كۆمەڵە وتارێكە بۆ رۆژانی هەینی و بۆنە ئاینییەكان، ئەویش دوو بەرگە و (١-٢) لەساڵی ٢٠١٢ز هەزار دانەی لەچاپخانەی رۆژهەڵات لێ چاپكراوە.

٦- ئەم تەفسیرەش ئامادەیە بۆ چاپكردن (إنشاء الله) لەگەڵ بەرگەكانی تریشی بەیارمەتی خودا چاپ ئەكرێ.

٧- ئیعجاز القرآنیش (إن شاء الله) بەزووترین كات بەچاپ ئەگەیندرێ.

ئەوانەی بەچاپ نەگەیاندراون و هەندێکیان لەژێر چاپدان و هەندێکیشیان ئامادەکراون بۆ چاپکردنیان

١- ژیاننامەی ئەهلی عیرفان: لەمێژووی زانایانی کوردستان. پوختەیەك لەژیانی مەردان و ئەهلی تەصەوف و عیرفانی لەزانا و دانا و شێخ و مەلا و سەیدان و پیرانی تەریقەت کەخزمەتیان بەرێبازی حەقیقەت و تەریقەتی ئیسلامەتی کردووە[1]. هەر چار بەرگی (إنشاء الله) بەزووترین کات چاپ ئەکرێ.

٢- کنز العرفان: بۆ ناسینی سەروەران لەباخچە و گوڵزاری پیاوچاکان، ئامادەیە بۆ چاپ.

٣- گوڵ و رەیحان: لەفەرموودەکانی (اللؤلؤ) و مەرجان، بۆ گەلی کوردان، لەوەرگێڕانی عبدالرحمان، بەرگی یەکەم و دووەم و سێیەم، ئامادەیە بۆ چاپ.

٤- پەرتوکێکی تر بەناوی (الشّرف) برێ لەنەحو (صەرف) وەرمان گێڕاوتە سەر زمانی کوردی (إنشاء الله تعالی) بەیارمەتی خوای مەزن هەموویان بەچاپ دەگەیەنین (والله وليُّ التوفيق).

([1]) ژیاننامەی زۆربەی مامۆستاکانی (قەدیم) کەئەوانەی بەهەزاران فەقێ و قوتابیان پێ گەیاندوون وەژیاننامەی شێخ و پیرانی تەریقەت کەدەروێش و صۆفییەکانیان لەسەر رێبازی تەریقەت رێ نمووی کرد بەتایبەتی ئەوانەی کەلەکوردستانی عێراق ژیاون و وەهەندێ لەوانەی کەلەکوردستانی ئێران و تورکیا و سوریادا ژیانیان بردووەتە سەر یا لەوێ کۆچی دواییان کردووە (سۆز و رەحمەتی خوایان لێ بێ).

تَفْسِيْرُ حَياةِ الإنسان

إلى

بَيانِ معاني القرآن

تأليف

الملاَ عبدالرحمن طه عزيز الدزيي الهرمزياري

المجلد الاول

١٤٣٨هـ - ٢٠١٦ م

اربيل - كوردستان

تَفسِيْرُ حياةِ الإنسْان
إلى
بَيانِ مَعاني القُرآن

ـ المجلد الأول ـ

تأليف وإعداد

الملا عبدالرحمن الملا طه عزيز الدزيى الهرمزيارى

إمام و خطيب ناحية دارمتو / قضاء بردمرش

لەسەر ئەرکی خاوەنی زانکۆی نۆلج
بەریز (عباس فاضل عبدالرحمن) بەچاپ کەیەنراوە

الطبعة الثانية
أربيل / كوردستان

١٤٤٠هـ
٢٠١٩ م

چاپخانەی رۆژهەلات/هەولێر